พระสุตตันตปิฎก

อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต

เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๓

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

ปฐมปัณณาสก์

พาลวรรคที่ ๑

๑. ภยสูตร

ว่าด้วยผู้เป็นภัยและไม่เป็นภัย

[๔๔๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ประทับอยู่ ณ **พระเชตวัน** อาราม ของอนาถบิณฑิกะ คฤหบดี พระนครสาวัตถี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายในที่นั้นแล ด้วยพระพุทธพจน์ว่า **ภิกฺขโว** (แน่ะภิกษุทั้งหลาย) ภิกษุเหล่านั้น กราบทูลขานรับต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำว่า **ภทนฺเต** (พระพุทธเจ้าข้า) แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัยอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ภัยทั้งปวงนั้น ย่อมเกิดแต่คนพาล หาเกิดแต่บัณฑิตไม่ อุปัทวะอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น อุปัทวะทั้งปวงนั้น ย่อมเกิดแต่คนพาล หาเกิดแต่บัณฑิตไม่ อุปสรรคอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น อุปสรรคทั้งปวงนั้น ย่อมเกิดแต่คนพาล หาเกิดแต่บัณฑิตไม่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไฟลุกจากเรือนที่มุงบังด้วยต้นอ้อ หรือจากเรือนที่มุงบังด้วยหญ้าแล้ว ย่อมไหม้กระทั่งเรือนยอดที่ฉาบปูนทั้งภายในทั้งภายนอกจนลมลอดไม่ได้ มีประตูอันลงกลอนสนิท มีหน้าต่างปิดได้ ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัย**...อุปัทวะ...**อุปสรรคอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ย่อมเกิดแต่คนพาล หาเกิดแต่บัณฑิตไม่ ฉันนั้น

ดังนี้แล ภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีภัย บัณฑิตไม่มีภัย คนพาลมีอุปัทวะ บัณฑิตไม่มีอุปัทวะ คนพาลมีอุปสรรค บัณฑิตไม่มีอุปสรรค ภิกษุทั้งหลาย ภัย**...อุปัทวะ...**อุปสรรคแต่บัณฑิตหามีไม่.

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้อย่างนี้ว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เหล่าใด พึงรู้ว่าเป็นพาล เราทั้งหลายจักละเสียซึ่งธรรม ๓ ประการนั้น บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เหล่าใด พึงรู้ว่าเป็นบัณฑิต เราทั้งหลายจักถือธรรมนั้นประพฤติ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบภยสูตรที่ ๑

อรรถกถาอังคุตตรนิกาย ชื่อ มโนรถปูรณี

ติกนิปาตวรรณนา

พาลวรรควรรณนาที่ ๑

อรรถกถาภยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภยสูตรที่ ๑ แห่ง**ติกนิบาต** ดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า **ภยานิ** เป็นต้น ความที่จิตสะดุ้งกลัว ชื่อว่า ภัย. อาการที่จิตไม่เป็นสมาธิ ชื่อว่า **อุปัทวะ**. อาการที่จิตติดขัด คืออาการที่จิตข้องอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ ชื่อว่า **อุปสรรค**.

พึงทราบความแตกต่างกันแห่งภัย อุปัทวะ และอุปสรรคเหล่านั้น ดังต่อไปนี้

พวกโจรอาศัยอยู่ตามภูเขา และถิ่นทุรกันดาร ส่งข่าวไปถึงชาวชนบทว่า พวกเราจักเข้าปล้นหมู่บ้านของพวกท่านในวันโน้น ตั้งแต่เวลาที่ได้สดับข่าวนั้น ชาวชนบทเหล่านั้นก็พากันหวาดกลัว. อาการอย่างนี้ ชื่อว่า อาการที่จิตสะดุ้งกลัว.

ชาวชนบทก็พากันคิดว่า ทำอย่างไรดีเล่า พวกโจรโกรธพวกเราแล้ว จะพึงนำความฉิบหายมาให้เราเป็นแน่ ดังนี้แล้ว ฉวยคว้าทรัพย์สมบัติที่พอหยิบฉวยติดมือไปได้ เข้าป่าพร้อมกับฝูงสัตว์ทวิบทจตุบาท นอนตามพื้นดินอยู่ในป่านั้น ๆ ถูกแมลงมีเหลือบและยุงเป็นต้นกัด ก็พากันหลบเข้าไปยังระหว่างพุ่มไม้ เหยียบตอไม้และหนาม. ความฟุ้งซ่านของชาวชนบทเหล่านั้น ผู้ท่องเที่ยวไปอยู่อย่างนั้น ชื่อว่า อาการที่จิตไม่เป็นสมาธิ.

หลังจากนั้น เมื่อพวกโจรไม่มาตามวันที่ได้บอกไว้ ชาวชนบทก็คิดกันว่า ชะรอยจักเป็นข่าวลวง พวกเราจักกลับเข้าหมู่บ้าน ดังนี้แล้ว พากันขนข้าวของกลับเข้าหมู่บ้าน. ครั้งนั้น พวกโจรทราบว่า ชาวชนบทเหล่านั้นพากันกลับเข้าหมู่บ้านแล้ว จึงพากันมาล้อมหมู่บ้านไว้ จุดไฟเผาที่ประตู สังหารผู้คนจำนวนมาก ปล้นเอาทรัพย์สมบัติทั้งหมดไป. บรรดาชาวชนบทเหล่านั้น พวกที่เหลือจากถูกโจรสังหาร ก็พากันดับไฟ แล้วนั่งจับเจ่าอยู่ในที่นั้น ๆ มีร่มเงาซุ้มประตู และเงาฝาเรือนเป็นต้น หวนโศกเศร้าถึงสิ่งที่สูญเสียไป. อาการที่จิตข้องอยู่อย่างนี้ ชื่อว่า อาการที่จิตเกี่ยวข้องอยู่ในอารมณ์นั้น.

บทว่า **นฬาคารา** ได้แก่ เรือนที่มุงและบังด้วยไม้อ้อ ส่วนเครื่องเรือนที่เหลือในเรือนไม้อ้อนี้ ทำจากไม้. แม้ในเรือนหญ้าก็มีนัย นี้แล. บทว่า **กูฏาคารานิ** ได้แก่ เรือนที่ยกยอด. บทว่า **อุลฺลิตฺตาวลิตฺตานิ** ได้แก่ ฉาบทั้งข้างในและข้างนอก. บทว่า **นิวาตานิ** ได้แก่ ลมเข้าไปไม่ได้. บทว่า **ผุสิตคุคฬานิ** ได้แก่ บานประตูที่ติดเข้าสนิทที่กรอบเช็ดหน้า เพราะเป็นของที่นายช่างผู้ฉลาดทำไว้. บทว่า **ปิหิตกวาฏานิ** ได้แก่ ติดบานประตูแล้ว. ด้วยสองบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้ตรัสหมายถึงบานประตูและหน้าต่างที่ปิดไว้ประจำ แต่ตรัสคุณสมบัติเท่านั้น. ก็บานประตูและหน้าต่างเหล่านั้นย่อมปิดและเปิดได้ทุกขณะที่ต้องการ.

บทว่า **พาลโต อุปฺปชฺชนฺติ** ความว่า อุปสรรคทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยคนพาลทั้งนั้น. เป็นความจริง คนที่ไม่เป็นบัณฑิตเป็นพาล เมื่อปรารถนาความเป็นพระราชา ความเป็นอุปราช หรือปรารถนาตำแหน่งใหญ่อย่างอื่น ก็จะชักชวนเอาลูกกำพร้าพ่อ ผู้โง่เง่าเหมือนตน จำนวนเล็กน้อย แล้วเกลี้ยกล่อมว่า มาเถิดเธอทั้งหลาย ฉันจักทำพวกเธอให้เป็นใหญ่ ซ่องสุม

อยู่ตามภูเขาและป่าทึบเป็นต้น แล้วบุกเข้าที่หมู่บ้านแถวชายแดน ทำหมู่บ้านให้เสียหายแล้ว ตีทั้งนิคม ทั้งชนบทตามลำดับ.

ผู้คนปรารถนาสถานที่ ๆ ปลอดภัย จึงพากันทิ้งบ้านเรือนหลีกหนีไป. ทั้งภิกษุ ภิกษุณี ที่อาศัยคนเหล่านั้นอยู่ ก็พากันละทิ้งสถานที่อยู่ของตน ๆ หลีกไป. ในสถานที่ที่ท่านเหล่านั้นไปแล้ว ทั้งภิกษา ทั้งเสนาสนะก็หาได้ยาก. ภัยย่อมมาถึงบริษัททั้ง ๔ อย่างนี้แล.

แม้ในบรรพชิตทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นพาล ๒ รูป วิวาทกันแล้วต่างเริ่มโจทกันและกัน จึงเกิดความวุ่นวายใหญ่หลวงขึ้น เหมือนพวกภิกษุชาวเมืองโกสัมพี ฉะนั้น. ภัยย่อมมาถึงบริษัท ๔ เหมือนกัน ก็ภัยเหล่าใดเกิดขึ้นดังว่ามานี้ ภัยเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นมาจากคนพาล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังเทศนาให้จบลงตามอนุสนธิ ดังว่ามานี้แล.

จบอรรถกถาภยสูตรที่ ๑

๒. ลักขณสูตร

ว่าด้วยลักษณะของพาลและบัณฑิต

[๔๔๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีกรรมเป็นลักษณะ บัณฑิตก็มีกรรมเป็นลักษณะ ปัญญาปรากฏในอปทาน (ความประพฤติ)

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบได้ว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบเถิดว่า เป็นพาล

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบได้ว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบเถิดว่า เป็นบัณฑิต

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้อย่างนี้ว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใด พึงทราบได้ว่าเป็นคนพาล เราทั้งหลายจักละเสียซึ่งธรรม ๓ ประการนั้น บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใดพึงทราบได้ว่าเป็นบัณฑิต เราทั้งหลายจักถือธรรม ๓ ประการนั้นประพฤติ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบลักขณสูตรที่ ๒

อรรถกถาลักขณสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในลักขณสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้:-

กรรมที่เป็นไปทางกายทวารเป็นต้น เป็นลักษณะ คือเป็นเหตุให้หมายรู้บุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้น จึงชื่อว่า มีกรรมเป็นลักษณะ.

ปัญญาที่งามด้วยความประพฤติ (จริต) ชื่อว่า อปทานโสภนีปัญญา. อธิบายว่า พาลและบัณฑิตย่อมปรากฏด้วยกรรมที่ตนประพฤติมาแล้วนั่นแล.

จริงอยู่ ทางที่คนพาลไปแล้ว ย่อมเป็นเหมือนทางไปของไฟป่าซึ่งลามไปเผาไหม้ต้นไม้ กอไม้ คามนิคมเป็นต้นฉะนั้น. ปรากฏเหลือก็แต่เพียงสถานที่ที่ปลูกบ้านเท่านั้น ซึ่งเต็มไปด้วย ถ่าน เขม่า และเถ้า. ส่วน ทางที่บัณฑิตไป เหมือนทางที่เมฆฝน ซึ่งตั้งเค้าขึ้นทั้ง ๔ ทิศ แล้วตกลงมา เต็มหลุมและบ่อเป็นต้น นำความงอกงามของรวงข้าวกล้าชนิดต่าง ๆ มาให้ฉะนั้น. สถาน

ที่ที่มีน้ำเต็ม และมีผลาผลของข้าวกล้าชนิดต่าง ๆ งอกงาม ปรากฏอยู่ในทางที่เมฆฝน ซึ่งตั้งเค้าขึ้นฉันใด ในทางที่บัณฑิตดำเนินไป ก็มีสมบัติอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีวิบัติเลยฉันนั้น. บทที่เหลือในสูตรนี้ มีความหมายง่ายทั้งนั้น.

จบอรรถกถาลักขณสูตร

๓. จินตสูตร

ว่าด้วยลักษณะแตกต่างระหว่างบัณฑิตกับคนพาล

[๔๔๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่ลักษณะ นิมิต อปทานของคนพาล มี ๓ อย่าง ๓ อย่างคืออะไรบ้าง คือ คนพาลในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดอารมณ์ชั่วโดยปกติ พูดคำชั่วโดยปกติ และทำการชั่วโดยปกติ ก็ถ้าคนพาลจักไม่เป็นผู้คิดอารมณ์ชั่วโดยปกติ พูดคำชั่วโดยปกติ และทำการชั่วโดยปกติแล้วไซร้ คนฉลาดทั้งหลายจะพึงรู้จักเขาได้อย่างไรว่า อสัตบุรุษผู้นี้เป็นคนพาล ก็เพราะเหตุที่คนพาลย่อมเป็นผู้คิดอารมณ์ชั่วโดยปกติ คำชั่วโดยปกติ และทำการชั่วโดยปกตินั่นแล คนฉลาดทั้งหลายจึงรู้จักเขาได้ว่า อสัตบุรุษผู้นี้เป็นคนพาลนี่แล ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะ นิมิต อปทาน ๓ อย่างของคนพาล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่ลักษณะ นิมิต อปทาน ของบัณฑิตมี ๓ อย่าง ๓ อย่าง คืออะไรบ้าง คือ บัณฑิตในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้คิดอารมณ์ดีโดยปกติ พูดคำดีโดยปกติ และทำการดีโดยปกติ ก็ถ้าบัณฑิตจักไม่เป็นผู้คิดอารมณ์ดีโดยปกติพูดคำดีโดยปกติ และทำการดีโดยปกติแล้วไซร้ คนฉลาดทั้งหลายจะพึงรู้จัก

เขาได้อย่างไรว่า สัตบุรุษผู้นี้เป็นบัณฑิต ก็เพราะเหตุที่บัณฑิตย่อมเป็นผู้คิดอารมณ์ดีโดยปกติ พูดคำดีโดยปกติ และทำการดีโดยปกตินั่นแล คนฉลาดทั้งหลายจึงรู้จักเขาได้ว่า สัตบุรุษผู้นี้เป็นบัณฑิต นี่แล ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะ นิมิต อปทาน ๓ อย่างของบัณฑิต

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้อย่างนี้ว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใด พึงทราบได้ว่าเป็นคนพาล เราทั้งหลายจักละเสียซึ่งธรรม ๓ ประการนั้น บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใด พึงทราบได้ว่าเป็นบัณฑิต เราทั้งหลายจักถือธรรม ๓ ประการนั้น ประพฤติ ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบจินตสูตรที่ ๓

อรรถกถาจินตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจินตสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **พาลลกฺขณานิ** ได้แก่ ที่ชื่อว่า พาลลักษณะ (ลักษณะของคนพาล) เพราะเป็นเครื่องให้คนทั้งหลายกำหนด คือรู้ได้ว่าผู้นี้เป็นพาล. ลักษณะเหล่านั้นแล เป็นเหตุให้หมายรู้คนพาลนั้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าเครื่องหมายของคนพาล. บทว่า **พาลาปทานนิ** ได้แก่ ความประพฤติของคนพาล. บทว่า **ทุจฺจินฺติตจินฺตี** ความว่า คนพาลเมื่อคิด ย่อมคิดแต่เรื่องที่

ไม่ดี ด้วยอำนาจ **อภิชฌา พยาบาท** และ**มิจฉาทิฏฐิ.** บทว่า **ทุพฺภาสิ-ตภาสี** ความว่า แม้เมื่อจะพูด ก็ย่อมพูดแต่คำพูดที่ไม่ดี แยกประเภทเป็นมุสาวาทเป็นต้น. บทว่า **ทุกฺกฏกมฺมารี** ความว่า แม้เมื่อทำย่อมทำแต่สิ่งที่ไม่ดี ด้วยอำนาจปาณาติบาตเป็นต้น. บทมีอาทิว่า **ปณฺฑิตลกฺขณานิ** พึงทราบตามทำนองลักษณะที่กล่าวแล้วนั่นแล.

ส่วนบททั้งหลายมีบทว่า **สุจินฺติตจินฺตี** เป็นต้น ในสูตรนี้ พึงประกอบด้วยอำนาจแห่งสุจริตทั้งหลาย มีมโนสุจริตเป็นต้น.

จบอรรถกถาจินตสูตรที่ ๓

๔. อัจจยสูตร

ว่าด้วยธรรมที่บ่งบอกว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต

[๔๔๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบได้ว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ ไม่เห็นความล่วงเกินโดยเป็นความล่วงเกิน เห็นความล่วงเกินแล้ว ไม่ทำคืนตามวิธีที่ชอบ อนึ่ง เมื่อคนอื่นแสดงโทษที่ล่วงเกิน ก็ไม่รับตามวิธีที่ชอบ บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบเถิดว่าเป็นคนพาล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบได้ว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ เห็นความล่วงเกินโดยเป็นความล่วงเกิน เห็นความล่วงเกินโดยเป็นความล่วงเกินแล้วทำคืนตามวิธี

ที่ชอบ อนึ่ง เมื่อคนอื่นแสดงโทษที่ล่วงเกินก็รับตามวิธีที่ชอบ บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบเถิดว่า เป็นบัณฑิต.

จบอัจจยสูตรที่ ๔

อรรถกถาอัจจยสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในอัจจยสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อจฺจยํ อจฺจยโต น ปสฺสติ** ความว่า คนพาลย่อมไม่เห็นความผิดของตนว่า เป็นความผิด. บทว่า **อจฺจยโต ทิสฺวา ยถาธมฺมํ น ปฏิกโรติ** ความว่า คนพาลแม้ทราบแล้วว่า เราทำผิด ก็ไม่ยอมทำตามธรรม คือรับทัณฑกรรมมาแล้ว ก็ไม่ยอมแสดงโทษ คือไม่ยอมขอโทษคนอื่น.* บทว่า **อจฺจยํ เทเสนฺตสฺส ยถาธมฺมํ ปฏิคฺคณฺหาติ** ความว่า เมื่อคนอื่นทราบว่า เราทำผิด รับทัณฑกรรมมาแล้วให้ขอขมา คนพาลก็จะไม่ยอมยกโทษให้.

ธรรมฝ่ายขาว (ของบัณฑิต) พึงทราบโดยนัยที่ตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้ว.

จบอรรถกถาอัจจยสูตรที่

* ปาฐะว่า อจฺจยํ น เทเสติ ฉบับพม่าเป็น อจฺจยํ น เทเสติ นกฺขมาเปติ แปลตามฉบับพม่า

๕. อโยนิโสสูตร

ว่าด้วยธรรมที่บ่งบอกว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต

[๔๔๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบได้ว่าเป็นพาล ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ ตั้งปัญหาโดยไม่แยบคาย แก้ปัญหาโดยไม่แยบคาย อนึ่ง คนอื่นแก้ปัญหาได้แยบคาย ด้วยถ้อยคำอันกลมกล่อมสละสลวยได้เหตุผลแล้ว ไม่อนุโมทนา บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบเถิดว่าเป็นคนพาล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบได้ว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ ตั้งปัญหาโดยแยบคาย แก้ปัญหาโดยแยบคาย อนึ่ง คนอื่นแก้ปัญหาได้แยบคาย ด้วยถ้อยคำอันกลมกล่อมสละสลวยได้เหตุผลแล้วอนุโมทนา บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ภิกษุทั้งหลาย พึงทราบเถิดว่าเป็นบัณฑิต.

จบอโยนิโสสูตรที่ ๕

อรรถกถาอโยนิโสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**อโยนิโสสูตรที่ ๕** ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อโยนิโส ปญฺหํ กตฺตา โหติ** ความว่า คนพาลย่อมทำสิ่งที่ไม่เป็นปัญหานั่นแลให้เป็นปัญหา เพราะคิดไม่ถูกวิธี เหมือนพระโลฬุทายีเถระ เมื่อถูกถามว่า อุทายี ที่ตั้งของอนุสติมีเท่าไรหนอแล ก็คิดว่า ขันธ์ที่เคยอาศัยอยู่ในภพก่อน จักเป็นที่ตั้งของอนุสติ ดังนี้แล้ว ทำสิ่งที่ไม่เป็นปัญหาให้เป็นปัญหาฉะนั้น.

บทว่า **อโยนิโส ปญฺหํ วิสชฺเชตา โหติ** ความว่า ก็คนพาลแม้เมื่อจะวิสัชนาปัญหาที่คิดได้อย่างนี้* ก็กลับวิสัชนาโดยไม่แยบคาย คล้ายพระเถระนั้นนั่นแล โดยนัยมีอาทิว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมระลึกถึงขันธ์ที่อาศัยอยู่ในภพก่อนได้มากมาย คือ ระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง คือย่อมกล่าวสิ่งที่ไม่เป็นปัญหานั่นแล ว่าเป็นปัญหา.

ในบทว่า **ปริมณฺฑเลหิ ปทพฺยญฺชเนหิ** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทนั่นแล ชื่อว่า บทพยัญชนะ เพราะทำความหมายให้ปรากฏ บทพยัญชนะนั้นที่กล่าวทำอักษรให้บริบูรณ์ ไม่ให้เสียความหมายของพยัญชนะ ๑๐ อย่าง ชื่อว่า เป็นปริมณฑล (กลมกลืน). อธิบายว่า ด้วยบทพยัญชนะเห็นปานนี้.

บทว่า **สิลิฏฺเฐหิ** ได้แก่ ที่ชื่อว่า สละสลวย เพราะมีบทอันสละสลวย.

บทว่า **อุปคเตหิ** ได้แก่ เข้าถึงผลและเหตุ.

* ปาฐะว่า จินฺติตํ ปุน ฉบับพม่าเป็น เอวํ จินฺติตํ ปน แปลตามฉบับพม่า

บทว่า **นาพฺภนุโมทิตา*** ความว่า คนพาลย่อมไม่อนุโมทนา คือ ไม่ยินดีปัญหาของบุคคลอื่นที่วิสัชนาโดยแยบคายอย่างนี้ คือ ที่วิสัชนาทำให้สมบูรณ์ ด้วยอาการทุกอย่าง. เหมือนพระโลฬุทายีเถระ ไม่อนุโมทนาปัญหาของพระสารีบุตร ฉะนั้น. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

อาวุโสสารีบุตร ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสเลยที่พระอนาคามีนั้นล่วงเลยความเป็นสหายของเหล่าเทพผู้มีกวฬิงการาหารเป็นภักษา เข้าถึงหมู่เทพที่เป็นมโนมยะหมู่ใดหมู่หนึ่งแล้ว จะพึงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธก็ได้ จะพึงออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธก็ได้ ฐานะนี้ไม่มีเลย.

ในคำว่า **โยนิโส ปญฺหํ กตฺตา** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บัณฑิตคิดปัญหาโดยแยบคายแล้ว ย่อมวิสัชนาปัญหาโดยแยบคาย เหมือนพระอานนทเถระฉะนั้น. เป็นความจริง พระเถระถูกพระศาสดาตรัสถามว่า ดูก่อนอานนท์ ที่ตั้งของอนุสติมีเท่าไรหนอแล ก็คิดโดยแยบคายก่อนว่า นี้จักเป็นปัญหา เมื่อจะวิสัชนาโดยแยบคาย จึงทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุในศาสนานี้ สงัดแล้วเทียวจากกามทั้งหลาย ฯลฯ แล้วเข้าจตุตถฌานอยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่ตั้งของอนุสตินี้ที่เจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน.

บทว่า **อพฺภานุโมทิตา โหติ** ความว่า บัณฑิตย่อมอนุโมทนาโดยแยบคาย เหมือนพระตถาคตอนุโมทนาฉะนั้น. เป็นความจริง พระตถาคตเมื่อพระอานนท์เถระวิสัชนาปัญหาแล้ว ก็ตรัสพระดำรัสมีอาทิว่า ดีแล้ว

* ปาฐะว่า นาพฺภนุโมทิตา เป็นบาลีเดิม แต่ในอรรถกถาเป็น นาภินุโมทติ.

ดีแล้ว อานนท์ ถ้าอย่างนั้น อานนท์ เธอจงทรงจำที่ตั้งแห่งอนุสติที่ ๖ นี้ ไว้เถิด อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีสติก้าวไปข้างหน้า มีสติถอยหลังกลับ.

จบอรรถกถาอโยนิโสสูตรที่ ๕

๖. อกุสลสูตร

ว่าด้วยธรรมที่บ่งบอกว่าพาลหรือบัณฑิต

[๔๔๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบได้ว่าเป็นพาล ธรรม ๓ ประการ คืออะไรบ้าง คือกายกรรมเป็นอกุศล วจีกรรมเป็นอกุศล มโนกรรมเป็นอกุศล บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบเถิดว่าเป็นคนพาล.

จบอกุสลสูตรที่ ๖

สูตรที่ ๖-๗-๘ ความหมายง่ายทั้งนั้น.

๗. สาวัชชสูตร

ว่าด้วยธรรมที่บ่งบอกว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต

[๔๔๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายกรรมที่เป็นโทษ ๑ วจีกรรมที่เป็นโทษ ๑ มโนกรรมที่เป็นโทษ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นคนพาล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายกรรมที่ไม่เป็นโทษ ๑ วจีกรรมที่ไม่เป็นโทษ ๑ มโนกรรมที่ไม่เป็นโทษ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต.

จบสาวัชชสูตรที่ ๗

๘. สัพยาปัชชสูตร

ว่าด้วยธรรมที่บ่งบอกว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต

[๔๔๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นคนพาล ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายกรรมที่เป็นการเบียดเบียน ๑ วจีกรรมที่เป็นการเบียดเบียน ๑ มโนกรรมที่เป็นการเบียดเบียน ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นคนพาล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม

๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ กายกรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน ๑ วจีกรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน ๑ มโนกรรมที่ไม่เป็นการเบียดเบียน ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล พึงทราบว่าเป็นบัณฑิต ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแหละ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใด อันเราพึงรู้ว่าเป็นคนพาล เราจักประพฤติเว้นธรรม ๓ ประการนั้น บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่าใด อันเขาพึงรู้ว่าเป็นบัณฑิต เราจักประพฤติสมาทานธรรม ๓ ประการนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล.

จบสัพยาปัชชสูตรที่ ๘

๙. ขตสูตร

ว่าด้วยการบริหารตนแบบพาลและบัณฑิต

[๔๔๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นคนพาล ไม่ฉลาด เป็นอสัตบุรุษ ครองตนอันขาด (แก่นสาร) ถูกประหาร (เสียจากคุณธรรม) แล้วอยู่ เป็นคนประกอบด้วยโทษ ผู้รู้ติเตียน และได้ประสบสิ่งอันไม่เป็นบุญมากด้วย ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นคนพาล ฯลฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นบัณฑิต ฉลาด เป็นสัตบุรุษ ครองตนอันไม่ขาด (แก่นสาร) ไม่ถูกประหาร (จากคุณธรรม) อยู่ เป็นผู้ไม่มีโทษ ผู้รู้ไม่ติเตียน และได้บุญมากด้วยธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นบัณฑิต ฯลฯ

จบขตสูตรที่ ๙

อรรถกถาขตสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้:-

ธรรมฝ่ายขาว ในส่วนเบื้องต้น กำหนดด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ในส่วนเบื้องสูงย่อมได้ จนถึงอรหัตมรรค.

ในบทว่า **พหุญฺจ ปุญฺญํ ปสวติ** นี้ **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสถึงบุญที่คละกันไป ทั้งโลกิยะ และโลกุตระ.

จบอรรถกถาขตสูตรที่ ๙

๑๐. มลสูตร

ว่าด้วยมลทิน ๓ ประการ

[๔๔๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ไม่ละมลทิน ๓ ย่อมเป็นผู้อุบัติในนรก เหมือนถูกนำตัวไปเก็บไว้ฉะนั้น ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ เป็นผู้ทุศีลและไม่ละมลทินคือความทุศีลด้วย เป็นผู้ริษยาและไม่ละมลทินคือความริษยาด้วย เป็นผู้ตระหนี่และไม่ละมลทินคือความตระหนี่ด้วย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ นี้ไม่ละมลทิน ๓ นี้แล ย่อมอุบัติในนรก เหมือนถูกนำตัวไปเก็บไว้ ฉะนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ละมลทิน ๓ ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไปประดิษฐานไว้ฉะนั้น ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ เป็นผู้มีศีลและมลทินคือความทุศีลก็ละได้แล้วด้วย เป็นผู้ไม่ริษยาและมลทินคือความริษยาก็ละได้แล้วด้วย เป็นผู้ไม่ตระหนี่และมลทินคือความตระหนี่ก็ละได้แล้วด้วย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ นี้ ละมลทิน ๓ นี้แล ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไปประดิษฐานไว้ฉะนั้น.

จบมลสูตรที่ ๑๐

จบพาลวรรคที่ ๑

อรรถกถามลสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในมลสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้:-

ภาวะของบุคคลทุศีล ชื่อว่า **ทุสสียะ**. ทุสสีลยะนั้นแหละเป็นมลทิน จึงชื่อว่า **ทุสสีลยมละ.**

ความหมายของมลทิน

ถามว่า ที่ชื่อว่ามลทิน เพราะหมายความว่าอย่างไร.

ตอบว่า เพราะหมายความว่าตามเผาไหม้ ๑ เพราะหมายความว่า มีกลิ่นเหม็น ๑ เพราะหมายความว่า ทำให้เศร้าหมอง ๑.

อธิบายว่า มลทินนั้น ย่อมตามเผาไหม้สัตว์ ในอบายทั้งหลายมีนรกเป็นต้น เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าเป็นมลทิน เพราะหมายความว่า ตามเผาไหม้บ้าง.

บุคคลเกลือกกลั้วด้วยมลทินนั้น เป็นที่น่ารังเกียจ ทั้งในสำนักมารดาบิดา ทั้งภายในภิกษุสงฆ์ ทั้งในโพธิสถาน และเจดียสถาน และกลิ่นอันเกิดจากความไม่ดีของเขา ย่อมฟุ้งไปในทุกทิศว่า ผู้นั้นทำบาปกรรมเห็นปานนี้ เหตุนั้น จึงชื่อว่าเป็นมลทิน เพราะหมายความว่า มีกลิ่นเหม็นบ้าง.

บุคคลผู้เกลือกกลั้วด้วยมลทินนั้น ย่อมได้รับความเดือดร้อนในที่ที่ไปถึง และกายกรรมเป็นต้นของเขาก็ไม่สะอาด ไม่ผ่องใส เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าเป็นมลทิน เพราะหมายความว่า ทำให้เศร้าหมองบ้าง.

อีกอย่างหนึ่ง มลทินนั้น ย่อมทำเทวสมบัติ มนุษยสมบัติ และนิพพานสมบัติให้เหี่ยวแห้งไป เพราะเหตุนั้น พึงทราบว่าเป็นมลทิน เพราะหมายความว่า ทำให้เหี่ยวแห้งบ้าง.

แม้ในมลทิน คือริษยา และมลทินคือความตระหนี่ ก็มีนัย อย่างนี้เหมือนกัน.

จบอรรถกถามลสูตรที่ ๑๐

จบพาลวรรควรรณนาที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในพาลวรรคนี้ คือ

๑. ภยสูตร ๒. ลักขณสูตร ๓. จินตสูตร ๔. อัจจยสูตร ๕. อโยนิโสสูตร ๖. อกุสลสูตร ๗. สาวัชชสูตร ๘. สัพยาปัชชสูตร ๙. ขตสูตร ๑๐. มลสูตร และอรรถกถา.

รถการวรรคที่ ๒

๑. ญาตกสูตร

ว่าด้วยปฏิบัติเพื่อประโยชน์และมิใช่ประโยชน์

[๔๕๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีชื่อเสียง ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสิ่งอันไม่เกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อสิ่งอันมิใช่ความสุขแก่ชนมาก เพื่อความเสื่อม เพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์แก่ชนมากทั้งเทวดาทั้งมนุษย์ ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ ชักชวนในกายกรรมอันไม่สมควร ชักชวนในวจีกรรมอันไม่สมควร ชักชวนในธรรมทั้งหลายอันไม่สมควร ภิกษุผู้มีชื่อเสียง ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสิ่งอันไม่เกื้อกูลแก่ชนมาก ฯลฯ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีชื่อเสียง ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความเจริญ เพื่อประโยชน์ เพื่อสุขแก่ชนมากทั้งเทวดาทั้งมนุษย์ ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน คือ ชักชวนในกายกรรมอันสมควร ชักชวนในวจีกรรมอันสมควร ชักชวนในธรรมอันสมควร ภิกษุผู้มีชื่อเสียงประกอบด้วยธรรม ๓ประการนี้แล ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก ฯลฯ

จบญาตกสูตรที่ ๑

รถการวรรควรรณนาที่ ๒

อรรถกถาญาตกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในญาตกสูตร แห่งรถการวรรคที่ ๒ ดังต่อไปนี้:-

กายกรรม-วจีกรรม-มโนกรรม

บทว่า **ญาตโก** ได้แก่ ภิกษุผู้มีชื่อเสียง คือ ประชาชนรู้จักกันทั่วแล้ว ได้แก่ ปรากฏแล้ว. บทว่า **อนนุโลมิเก** ความว่า กายกรรม ชื่อว่า อนนุโลมิกะ เพราะหมายความว่า ไม่เหมาะสมแก่ศาสนา. ในกายกรรมอันไม่เหมาะสมนั้น. บทว่า **กายกมฺเม** ได้แก่ ในกายทุจริต มีปาณาติบาตเป็นต้น.

อีกอย่างหนึ่ง กายทุจริตนั้นเป็นของหยาบ แก่ภิกษุสามารถจะชักชวนให้สมาทาน ในกายทุจริตเป็นต้นนี้ได้ คือชักชวนให้สมาทานคือให้ยึดถือในกรรมเห็นปานนี้ว่า การนอบน้อมทิศทั้งหลายสมควร การทำพลีกรรมให้ภูตย่อมควร แม้ในวจีกรรม มุสาวาทเป็นต้น เป็นของหยาบ แต่ภิกษุนั้น จะชักชวนให้สมาทานในวจีกรรมเห็นปานนี้ ว่า ขึ้นชื่อว่า การพูดเท็จแก่คนโง่นี้ว่าไม่มี เพราะไม่ประสงค์จะให้* ของ ๆ ตนแก่ผู้อื่น ก็ควรพูดได้. แม้ในมโนกรรม อภิชฌาเป็นต้นก็เป็นของหยาบ แต่ภิกษุเมื่อบอกกัมมัฏฐานผิดพลาดไป ก็ไม่ชื่อว่าชักชวนให้สมาทานในมโนกรรมอันสมควร เหมือนพระ-เถระชาวทักษิณวิหาร ฉะนั้น.

* ปาฐะว่า อทาตุกาโม ฉบับพม่าเป็น อทาตุกาเมน แปลตามฉบับพม่า

พระเถระชาวทักษิณวิหาร

เล่ากันมาว่า บุตรขุนนางคนหนึ่งเข้าไปหาพระเถระนั้นแล้วถามว่า บุคคลเมื่อจะเจริญเมตตา ควรเจริญเมตตาในบุคคลเช่นไรก่อน. พระเถระไม่ยอมบอกถึงบุคคลผู้เป็นสภาคและวิสภาคกัน แต่กลับบอกว่าในบุคคลผู้เป็นที่รัก. บุตรขุนนางนั้น มีภรรยาเป็นที่รักใคร่. เขาจึงแผ่เมตตาไปหานาง พลางถึงความคลุ้มคลั่ง.

ถามว่า ก็ภิกษุ ผู้บอกกัมมัฏฐาน นี้ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมากอย่างไร.

ตอบว่า ก็เพราะ บริวารชนของภิกษุเห็นปานนี้มีสัทธิวิหาริกเป็นต้น และมีอุปัฏฐากเป็นต้น รวมทั้งเทวดาที่เหลือ ผู้เป็นมิตรของเทวดาเหล่านั้น ๆ เริ่มต้นตั้งแต่อารักขเทวดาของบริวารชนเหล่านั้นจนกระทั่งถึงพรหมโลก ต่างจะพากันทำตามที่ภิกษุนั้นทำแล้วเทียว ด้วยคิดว่า ภิกษุนี้ไม่รู้แล้วจักไม่ทำ ภิกษุนี้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

ในธรรมฝ่ายขาว พึงทราบกายกรรมและวจีกรรม ด้วยสามารถแห่งเจตนาทั้งหลาย มีเจตนาเป็นเครื่องงดเว้น จากปาณาติบาตเป็นต้นนั่นแล. ฝ่ายภิกษุผู้บอกกัมมัฏฐานมิให้คลาดเคลื่อน ชื่อว่าสมาทานให้ดำรงอยู่ในธรรมที่เหมาะสม เหมือนพระติสสเถระผู้ชำนาญใน ๔ นิกาย ชาวโกลิตวิหารฉะนั้น.

พระติสสเถระ

เล่ากันว่า พระทัตตาภยเถระ ผู้เป็นพี่ชายคนโตของพระติสสเถระนั้น อยู่ในเจติยวิหาร เมื่อโรคชนิดหนึ่งเกิดขึ้น ให้เรียกพระน้องชายมาแล้วบอกว่า คุณ คุณช่วยบอกกัมมัฏฐานสักข้อหนึ่งที่เบา ๆ แก่ผมทีเถิด.

พระน้องชายเรียนว่า หลวงพี่ขอรับ ประโยชน์อะไรด้วยกัมมัฏฐานข้ออื่น หลวงพี่ควรกำหนดกวฬิงการาหาร.

พระพี่ชายถามว่า คุณ กวฬิงการาหารนี้มีประโยชน์อย่างไร.

พระน้องชายตอบว่า หลวงพี่ขอรับ กวฬิงการาหารเป็นอุปาทายรูป และเมื่อเห็นอุปาทายรูปอย่างหนึ่งแล้ว อุปาทายรูป ๒๓ ก็ย่อมปรากฏชัดด้วย.

พระพี่ชายนั้น ได้ฟังดังนี้นั้นแล้ว ตอบว่า คุณ กัมมัฏฐานเท่านี้ก็เห็นจะพอเหมาะแหละนะ ดังนี้แล้ว ส่งพระน้องชายนั้นกลับไป กำหนดกวฬิงการาหาร แล้วกำหนดอุปาทายรูป กลับไปกลับมา ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์. ทันใดนั้น พระพี่ชายก็เรียกพระเถระ น้องชายนั้น ผู้ซึ่งยังไม่ทันออกไปพ้นนอกวิหารเลย มาบอกว่า คุณ คุณเป็นที่พึ่งอย่างใหญ่หลวงของผมแล้วนะ ดังนี้แล้ว บอกคุณที่ตนได้แล้วแก่พระเถระน้องชาย.

บทว่า **พหุชนหิตาย** ความว่า ก็บริวารชนของภิกษุแม้นี้ มีสัทธิวิหาริกเป็นต้น ต่างพากันทำตามสิ่งที่ภิกษุนั้นทำแล้วเทียวด้วยคิดว่า ภิกษุนี้ไม่รู้แล้วจักไม่ทำ อุปัฏฐากเป็นต้นก็เหมือนกัน เทวดาทั้งหลาย คือ อารักขเทวดาของบริวารชนเหล่านั้น ภุมมเทวดาผู้เป็นมิตรของอารักขเทวดาเหล่านั้น และอากาศเทวดาผู้เป็นมิตรของภุมมเทวดาเหล่านั้น รวมถึงเทวดาที่บังเกิดในพรหมโลก ก็พากันทำตามสิ่งที่ภิกษุนั้นทำแล้วเหมือนกัน ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาญาตกสูตรที่ ๑

๒. สรณียสูตร

ว่าด้วยสถานที่ที่กษัตริย์และภิกษุพึงระลึกถึงตลอดชีวิต

[๔๕๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สถานที่ ๓ ตำบลนี้ย่อมเป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งพระราชาผู้เป็นกษัตริย์มุรธาภิเษก สถานที่ ๓ ตำบลไหนบ้าง ? พระราชาผู้เป็นกษัตริย์มุรธาภิเษกประสูติ ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งพระราชาผู้เป็นกษัตริย์มุรธาภิเษก เป็นตำบลที่ ๑

อีกข้อหนึ่ง พระราชาได้เป็นกษัตริย์มุรธาภิเษก ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งพระราชาผู้เป็นกษัตริย์มุรธาภิเษก เป็นตำบลที่ ๒

อีกข้อหนึ่ง พระราชาผู้เป็นกษัตริย์มุรธาภิเษก ทรงผจญสงครามได้ชัยชนะแล้วยึดสนามรบนั้นไว้ได้ ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งพระราชาผู้เป็นกษัตริย์มุรธาภิเษก เป็นตำบลที่ ๓ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย สถานที่ ๓ ตำบล เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งพระราชาผู้เป็นกษัตริย์มุรธาภิเษก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สถานที่ ๓ ตำบลนี้ก็เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งภิกษุฉันนั้นเหมือนกัน สถานที่ ๓ ตำบลไหนบ้าง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุปลงผมและหนวด ครองผ้ากาสายะ ออกจากเรือน บวชเป็นอนคาริยะ ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งภิกษุ เป็นตำบลที่ ๑

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุรู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ... นี่เหตุเกิดทุกข์ ... นี่ความดับทุกข์ ... นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งภิกษุ เป็นตำบลที่ ๒

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุกระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเอง อยู่ในปัจจุบันนี้ ณ ตำบลใด ตำบลนี้เป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งภิกษุ เป็นตำบลที่ ๓ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย สถานที่ ๓ ตำบลเป็นที่ระลึกตลอดชีพแห่งภิกษุ.

จบสรณียสูตรที่ ๒

อรรถกถาสรณียสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**สารณียสูตรที่ ๒** ดังต่อไปนี้ :-

สิ่งประทับใจ ๓ ประการ

บทว่า **ขตฺติยสฺส** ได้แก่ เป็นกษัตริย์โดยกำเนิด. บทว่า **มุทฺธาภิสิตฺตสฺส** ได้แก่ ผู้ได้รับมุรธาภิเษกแล้ว ด้วยการอภิเษกเป็นพระราชา. บทว่า **สรณียานิ โหนฺติ** ความว่า ไม่ถูกลืม. บทว่า **ชาโต** แปลว่า บังเกิดแล้ว. บทว่า **ยาวชีวํ สรณียํ** ความว่า ในเวลาที่ยังทรงพระเยาว์อยู่ พระมหากษัตริย์ไม่สามารถจะทรงทราบอะไร ๆ ที่เกี่ยวกับพระองค์ได้เลย (ก็จริง) แต่ว่าในเวลาต่อมา ทรงสดับเรื่องราวที่เหล่าพระประยูรญาติ มีพระชนกชนนีเป็นต้น หรือผู้ที่อยู่ด้วยกันทูลว่า พระองค์ทรงพระราชสมภพในชนบทโน้น ในนครโน้น ในวันโน้น ในนักษัตรโน้น ตั้งแต่วันนั้นมา (เรื่องราวที่พระประยูรญาติตรัสเล่าให้ฟัง) เป็นเรื่องราวที่พระองค์จะต้องระลึกไว้ คือไม่ทรงลืมตลอดพระชนม์ชีพทีเดียว.

ความจริง พระเจ้าปากิตนันทะ ไม่มีกิจที่จะต้องกระทำด้วยชาติ และฐานะเป็นต้นเลย. แต่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนำเหตุการณ์นี้มาก็เพื่อทรงแสดงบุคคล ๓ จำพวก ซึ่งเปรียบด้วยพระราชานั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงบุคคลเหล่านั้น จึงตรัสคำว่า **เอวเมว โข ภิกขเว** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า **อนคาริยำ ปพฺพชิโต โหติ** นี้ พึงทราบว่า จตุปาริสุทธิศีล อาศัยบรรพชานั่นแล. บทว่า **สรณียำ โหติ** ความว่า (สถานที่ที่ภิกษุปลงผมและหนวดแล้ว ครองผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่มีเรือนนี้) เป็นสถานที่ที่ภิกษุจะต้องระลึกไว้ คือไม่ลืมตลอดชีวิตเลยทีเดียว อย่างนี้ว่า เราบวชแล้วที่โคนต้นไม้โน้น ในที่จงกรมโน้น ในโรงอุปสมบทโน้น ในวิหารโน้น ในชนบทโน้น ในรัฐโน้น.

บทว่า **อิทำ ทุกขำ** ความว่า ทุกข์มีเพียงเท่านี้ ไม่มีทุกข์นอกเหนือไปจากนี้. บทว่า **อยำ ทุกฺขสมุทโย** ความว่า เหตุเกิดทุกข์มีเพียงเท่านี้ ไม่มีเหตุเกิดทุกข์นอกเหนือไปจากนี้. แม้ในสองบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสโสดาปัตติมรรคไว้ด้วยสัจจะ ๔ ในสูตรนี้ ดังพรรณนามาฉะนี้. ส่วนกสิณบริกรรม และวิปัสสนาญาณ อาศัยมรรคทั้งนั้น.

บทว่า **สรณียำ โหติ** ความว่า (สถานที่ที่ภิกษุได้สำเร็จเป็นพระ-โสดาบัน) เป็นสถานที่ที่ภิกษุจะต้องระลึกไว้ คือ ไม่ลืมตลอดชีวิตว่า เราสำเร็จเป็นพระโสดาบัน ที่ควงต้นไม้โน้น ฯลฯ ในรัฐโน้น. บทว่า **อาสวานำ ขยา** แปลว่า เพราะความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย. บทว่า **อนาสวำ เจโต วิมุตฺตึ** ได้แก่ ผลสมาธิ. บทว่า **ปญฺญาวิมุตฺตึ** ได้แก่ผลปัญญา. บทว่า **สยำ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา** ความว่า การทำให้ประจักษ์ด้วยปัญญาอัน

วิเศษยิ่ง ด้วยตนเองทีเดียว. บทว่า **อุปสมฺปชฺช วิหรติ** ได้แก่ ได้อยู่. บทว่า **สรณียํ** ความว่า ธรรมดาว่า สถานที่ที่ตนเองได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นสถานที่ที่ภิกษุจะต้องระลึกไว้ คือ ไม่ลืมตลอดชีวิตว่า เราได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ที่ควงต้นไม้โน้น ฯลฯ ในรัฐโน้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจบพระธรรมเทศนาตามอนุสนธิ ดังว่ามานี้แล.

จบอรรถกถาสรณียสูตรที่ ๒

๓. ภิกขุสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวกในทางโลกและทางธรรม

[๔๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ จำพวกไหน คือ บุคคลผู้ไร้ความหวัง บุคคลผู้มีส่วนแห่งความหวัง บุคคลผู้สิ้นความหวังแล้ว

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้ไร้ความหวัง ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ คือตระกูลจัณฑาลก็ดี ตระกูลคนดีดพิณก็ดี ตระกูลพรานก็ดี ตระกูลช่างทำรถก็ดี ตระกูลคนรับจ้างเทขยะก็ดี ทั้งยากจน ขัดสนข้าวน้ำโภชนะ เป็นอยู่อย่างแร้นแค้น หาอาหารและเครื่องนุ่งห่มได้โดยฝืดเคือง ซ้ำเป็นคนขี้ริ้วขี้เหร่ เตี้ยแคระ มากไปด้วยโรค คือ ตาบอดบ้าง เป็นง่อยบ้าง กระจอกบ้าง เปลี้ยบ้าง ไม่ใคร่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ระเบียบ

ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่ และเครื่องประทีป บุคคลผู้นั้นได้ยินข่าวว่า เจ้าผู้มีพระนามอย่างนี้ อันเจ้าทั้งหลายอภิเษกให้เป็นกษัตริย์แล้ว ความหวังอย่างนี้ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้นว่า เมื่อไรหนา เจ้าทั้งหลายจักอภิเษกเราให้เป็นกษัตริย์บ้าง นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลผู้ไร้ความหวัง

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้มีส่วนแห่งความหวัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระโอรสองค์ใหญ่ของพระราชาผู้เป็นกษัตริย์มุรธาภิเษก ยังมิได้รับอภิเษกด้วยน้ำอภิเษก เป็นผู้มั่นคงแล้ว พระโอรสนั้นได้สดับข่าวว่า เจ้าผู้มีพระนามอย่างนี้ อันเจ้าทั้งหลายอภิเษกให้เป็นกษัตริย์แล้ว ความหวังอย่างนี้ย่อมมีได้แก่พระโอรสนั้นว่า เมื่อไรหนา เจ้าทั้งหลายจักอภิเษกเราให้เป็นกษัตริย์บ้าง นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลผู้มีส่วนแห่งความหวัง

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้สิ้นความหวังแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระราชาได้เป็นกษัตริย์มุรธาภิเษกแล้ว พระราชานั้นทรงสดับข่าวว่า เจ้าผู้มีพระนามอย่างนี้ อันเจ้าทั้งหลายอภิเษกให้เป็นกษัตริย์แล้ว ความหวังอย่างนี้ไม่มีแก่พระราชานั้นว่า เมื่อไรหนา เจ้าทั้งหลายจักอภิเษกให้เราเป็นกษัตริย์บ้าง นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะความหวังในการอภิเษกของพระองค์เมื่อครั้งยังมิได้อภิเษกนั้นรำงับไปแล้ว นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่าบุคคลผู้สิ้นความหวังแล้ว

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกมีอยู่ในโลก

ฉันนั้นเหมือนกันแล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกก็มีอยู่ในหมู่ภิกษุ บุคคล ๓ จำพวกไหนบ้าง คือ บุคคลผู้ไร้ความหวัง บุคคลผู้มีส่วนแห่งความหวัง บุคคลผู้สิ้นความหวังแล้ว

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้ไร้ความหวัง ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลลางคนในโลกนี้ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก (มีการกระทำ) ไม่สะอาด มีความประพฤติน่ารังเกียจ มีการงานอันปกปิด ไม่เป็นสมณะ แต่ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ ไม่เป็นพรหมจารี แต่ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารี เป็นคนเน่าในเปียกชื้นรกเรื้อ (ด้วยกิเลสโทษ) บุคคลนั้นได้ยินข่าวว่า ภิกษุชื่อนี้กระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเองอยู่ในปัจจุบันนี่ ความหวังอย่างนี้ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้นว่า เมื่อไรเล่า เราจักกระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ อยู่ในปัจจุบันนี้บ้าง นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลผู้ไร้ความหวัง

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้มีส่วนแห่งความหวัง ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล มีธรรมอันงาม ภิกษุนั้นได้ยินข่าวว่า ภิกษุชื่อนี้ กระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ อยู่ในปัจจุบันนี้ ความหวังอย่างนี้ย่อมมีได้แก่ภิกษุนั้นว่า เมื่อไรเล่า เราจักกระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ อยู่ในปัจจุบันนี้บ้าง นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลผู้มีส่วนแห่งความหวัง

ก็บุคคลอย่างไร ชื่อว่าผู้สิ้นความหวังแล้ว ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว เธอได้ยินข่าวว่า ภิกษุชื่อนี้ การทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ อยู่ในปัจจุบันนี่ ความหวังอย่างนี้ย่อมไม่มีแก่เธอว่า เมื่อไรเล่า เราจักกระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ฯลฯ อยู่ในปัจจุบันนี้บ้าง นั่น

เพราะเหตุอะไร เพราะความหวังในวิมุตติของเธอ เมื่อครั้งยังไม่วิมุตตินั้น รำงับไปแล้ว นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า บุคคลผู้สิ้นความหวังแล้ว

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกมีอยู่ในหมู่ภิกษุ.

จบภิกขุสูตรที่ ๓

อรรถกถาภิกขุสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในภิกขุสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **สนฺโต** แปลว่า มีอยู่ คือหาได้อยู่. บทว่า **สํ วิชฺชมานา** เป็นไวพจน์ของบทว่า **สนฺโต** นั้นนั่นแล. บทว่า **โลกสฺมึ** ได้แก่ ในสัตว์โลก. บทว่า **นิราโส** ได้แก่บุคคลผู้ไม่มีความหวัง คือ ไม่มีความปรารถนา.

อธิบายบทว่า อาสํ โส - วิคตาโส

บทว่า **อาสํ โส** ได้แก่ บุคคลยังหวังอยู่ คือยังปรารถนาอยู่. บทว่า **วิคตาโส** ได้แก่ บุคคลผู้เลิกหวังแล้ว. บทว่า **จณฺฑาลกุเล** ได้แก่ ในตระกูลของคนจัณฑาลทั้งหลาย. บทว่า **เวณกุเล** ได้แก่ ในตระกูลของช่างสาน.[๑] บทว่า **เนสาทกุเล** ได้แก่ ในตระกูลของนายพราน มีนายพรานเนื้อเป็นต้น. บทว่า **รถการกุเล** ได้แก่ในตระกูลช่างหนัง. บทว่า **ปุกฺกุสกุเล** ได้แก่ ในตระกูลของคนเทขยะ.

ครั้นทรงแสดงความวิบัติของตระกูลด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล้ว บัดนี้ เพราะเหตุที่บุคคลลางคน แม้เกิดในตระกูลต่ำก็ยังมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก แต่บุคคล

๑. ปาฐะว่า วิวินฺนการกุเล ฉบับพม่าเป็น วิลีวการกุเล แปลตามฉบับพม่า.

ผู้ไม่มีหวังนี้ หาเป็นเช่นนั้นไม่ ฉะนั้น เพื่อจะทรงแสดงถึงความวิบัติแห่งโภคะของเขา จึงตรัสคำว่า **ทลิทฺเท** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทลิทฺเท** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ยากจน. บทว่า **อปฺปนฺนปานโภชเน** ได้แก่ ตระกูล ที่มีข้าวน้ำและของบริโภคอยู่น้อย. บทว่า **กสิรวุตฺติเก** ได้แก่ ตระกูล ที่มีการเลี้ยงชีพลำบาก อธิบายว่า ในตระกูลที่คนทั้งหลาย ใช้ความพยายาม พากเพียรอย่างยิ่ง สำเร็จการเลี้ยงชีวิต. บทว่า **ยตฺถ กสิเรน ฆาสจฺฉาโท ลพฺภติ** ความว่า คนในตระกูลใด ทำมาหากิน ได้ของกิน คือ ข้าวยาคูและภัตร และเครื่องนุ่งห่มที่พอปกปิดอวัยวะที่น่าละอายโดยยาก.

บัดนี้ เพราะเหตุที่บุคคลลางคนแม้เกิดในตระกูลต่ำมีอุปธิสมบัติคือดำรงอยู่ในการที่มีร่างกายสมประกอบ แต่ว่าบุคคลนี้ไม่เป็นเช่นนั้น ฉะนั้น เพื่อจะทรงแสดงความวิบัติแห่งร่างกายของเขา พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำว่า **โส จ โหติ ทุพฺพณฺโณ** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ทุพฺพณฺโณ** ความว่า มีผิวพรรณดังตอถูกไฟไหม้ คล้ายปีศาจคลุกฝุ่น.

บทว่า **ทุทฺทสิโก** ได้แก่ ไม่เป็นที่เจริญตา แม้ของมารดา บังเกิดเกล้า. บทว่า **โอโกฏิมโก** ได้แก่คนเตี้ย. บทว่า **กาโณ** ได้แก่คนตาบอดข้างเดียวบ้าง คนตาบอดสองข้างบ้าง. บทว่า **กุณิ** ได้แก่ คนมือเป็นง่อยข้างเดียวบ้าง ง่อยทั้งสองข้างบ้าง. บทว่า **ขญฺโช** ได้แก่ คนขาเขยกข้างเดียวบ้าง คนขาเขยกทั้งสองข้างบ้าง. บทว่า **ปกฺขหโต** ได้แก่ คนเปลี้ยคือคนง่อย.

บทว่า **ปทีเปยฺยสฺส** ได้แก่ อุปกรณ์แสงสว่าง มีน้ำมันและกระเบื้องเป็นต้น. บทว่า **ตสฺส น เอวํ โหติ** ความว่า คนนั้นย่อมไม่มีความคิดอย่างนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร จึงไม่มี.

ตอบว่า เพราะเขาเกิดในตระกูลต่ำ.

บทว่า **เชฏฺโ** ความว่า เมื่อพระราชโอรสอีกพระองค์หนึ่งที่เป็นองค์โตยังมีอยู่ พระราชโอรสองค์เล็ก ก็ไม่ทรงทำความหวัง เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **เชฏฺโ** ดังนี้. บทว่า **อภิเสโก** ความว่า แม้พระราชโอรสองค์โตก็ยังไม่ควรอภิเษก จึงไม่ทรงทำความหวัง เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อภิเสโก** ดังนี้. บทว่า **อนภิสิตฺโต** ความว่า แม้พระราชโอรสที่ควรแก่การอภิเษกซึ่งเว้นจากโทษ มีพระเนตรบอดและพระหัตถ์หงิกง่อยเป็นต้น ได้รับอภิเษกครั้งเดียวแล้ว ก็ไม่ทรงทำความหวังในการอภิเษกอีก เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **อนภิสิตฺโต** ดังนี้. บทว่า **มจลปฺปตฺโต**[๑] ความว่า ฝ่ายพระราชโอรสองค์โตก็ยังเป็นเด็กอ่อนนอนแบเบาะ มิได้รับการอภิเษก พระราชโอรสแม้นั้นมิได้ทำความหวังในการอภิเษก แต่ต่อมา ทรงมีพระชนมายุ ได้ ๑๖ พรรษาเริ่มมีพระมัสสุปรากฏ ชื่อว่าทรงบรรลุนิติภาวะ สามารถจะว่าราชการใหญ่ได้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **มจลปฺปตฺโต** ดังนี้. บทว่า **ตสฺส เอวํ โหติ** ได้แก่ ถามว่า เพราะเหตุไร พระราชโอรสนั้น จึงมีพระดำริอย่างนี้. ตอบว่า เพราะพระองค์มีพระชาติสูง.

บทว่า **ทุสฺสีโล** ได้แก่ ผู้ไม่มีศีล. บทว่า **ปาปธมฺโม** ได้แก่ ผู้มีธรรมอันลามก. บทว่า **อสุจิ** ได้แก่ผู้ประกอบด้วยกรรมทั้งหลาย มีกายกรรมเป็นต้นอันไม่สะอาด. บทว่า **สงฺกสฺสรสมาจาโร** ความว่า ผู้มีสมาจารอันบุคคลอื่น พึงระลึกถึงด้วยความรังเกียจ คือมีสมาจารเป็นที่ตั้งแห่งความรังเกียจของคนอื่นอย่างนี้ว่า ผู้นี้ชะรอยจักทำบาปกรรมนี้ เพราะเขาได้เห็นบาปกรรม

๑. ในพระบาลี เป็น อจลปฺปตฺโต.

บางอย่างที่ไม่เหมาะสม. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า มีสมาจารที่ตนนั่นแล พึงระลึกถึงด้วยความระแวง ชื่อว่า **สงฺกสฺสรสมาจาโร**. จริงอยู่ ภิกษุนั้นเห็นภิกษุทั้งหลายประชุมปรึกษากันถึงเรื่องบางเรื่องในที่ทั้งหลายมีที่พักกลางวันเป็นต้น แล้วก็มีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้จับกลุ่มกันปรึกษา พวกเธอรู้กรรมที่เราทำแล้วจึงปรึกษากัน หรือหนอแล อย่างนี้ เธอชื่อว่า มีสมาจารที่ตนเองพึงระลึกถึงด้วยความระแวง. บทว่า **ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺโต** ความว่า ผู้ประกอบด้วยบาปกรรมที่ต้องปิดบัง. บทว่า **อสฺสมโณ สมณปฏิญฺโญ** ความว่า บุคคลไม่เป็นสมณะเลย แต่กลับปฏิญญาอย่างนี้ว่า เราเป็นสมณะเพราะเขาเป็นสมณะเทียม.

บทว่า **อพฺรหฺมจารี พฺรหฺมจารีปฏิญฺโญ** ความว่า บุคคลไม่เป็นพรหมจารีเลย แต่เห็นผู้อื่นที่เป็นพรหมจารีนุ่งห่มเรียบร้อย ครองผ้าสีดอกโกสุม เที่ยวบิณฑบาต เลี้ยงชีวิตอยู่ในคามนิคมราชธานี ก็ทำเป็นเหมือนให้ปฏิญญาว่า เราเป็นพรหมจารี เพราะแม้ตนเองก็ปฏิบัติด้วยอาการเช่นนั้น คืออย่างนั้น. แต่เมื่อกล่าวว่า เราเป็นภิกษุ แล้วเข้าไปยังโรงอุโบสถเป็นต้น ชื่อว่าปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารี แท้ทีเดียว. เมื่อจะรับลาภของสงฆ์ก็ทำนองเดียวกัน คือปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารี.

บทว่า **อนฺโตปูติ** ได้แก่ มีภายในหมักหมมด้วยกรรมเสีย. บทว่า **อวสฺสุโต** ได้แก่ ผู้เปียกชุ่มด้วยกิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น ที่เกิดอยู่เสมอ บทว่า **ตสฺส น เอวํ โหติ** ความว่า บุคคลนั้น ไม่มีความคิดอย่างนี้เพราะเหตุไร เพราะเขาไม่มีอุปนิสัยแห่งโลกุตรธรรม. บทว่า **ตสฺส เอวํ โหติ** ความว่า เพราะเหตุไร เธอจึงมีความคิดอย่างนี้ เพราะเธอเป็นผู้มีปกติทำให้บริบูรณ์ในมหาศีล.

จบอรรถกถาภิกขุสูตรที่ ๓

๔. จักกวัตติสูตร

ว่าด้วยราชาของพระเจ้าจักรพรรดิและของพระพุทธองค์

[๔๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ย่อมไม่ยังจักรอันไม่มีพระราชาให้เป็นไป ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ใครเป็นพระราชาของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ธรรม เป็นพระราชาของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิ ... ทรงอาศัยธรรมนั่นแล ทรงสักการะ ... เคารพ ... นบนอบธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา มีธรรมเป็นอธิปไตย จัดการรักษาป้องกันคุ้มครองอย่างยุติธรรม ในอันโตชน[๑] ... ในกษัตริย์ ... ในอนุยนต์[๒] ... ในทหาร ... ในพราหมณคฤหบดี ... ในชาวนิคมชนบท ... ในสมณพราหมณ์ ... ในเนื้อและนกทั้งหลาย ดูก่อนภิกษุ พระเจ้าจักรพรรดิ ... นั้นแล ครั้นทรงอาศัยธรรม ทรงสักการะ ... เคารพ ... นบนอบธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา มีธรรมเป็นอธิปไตย จัดการรักษาป้องกันคุ้มครองอย่างยุติธรรม ในอันโตชน ... ในกษัตริย์ ... ในอนุยนต์ ... ในทหาร ... ในพราหมณคฤหบดี ... ในชาวนิคมชนบท ... ในสมณพราหมณ์ ... ในเนื้อและนกทั้งหลายแล้ว ทรงยังจักรให้เป็นไปโดยธรรมนั้นเทียว จักรนั้นจึงเป็นจักรอันข้าศึกผู้เป็นมนุษย์ไร ๆ ให้เป็นไปตอบไม่ได้ (คือต้านทานคัดค้านไม่ได้)

ดูก่อนภิกษุ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะก็อย่างนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ทรงธรรม เป็นพระธรรมราชา ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น ทรงสักการะ ...

๑. คนในครัวเรือน คือ ในราชสำนัก ๒. ราชบริพาร

เคารพ ... นบนอบธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา มีธรรมเป็นอธิปไตย จัดการรักษาป้องกันคุ้มครองที่เป็นธรรมในกายกรรม ด้วยโอวาทว่า กายกรรมอย่างนี้ควรประพฤติ กายกรรมอย่างนี้ไม่ควรประพฤติ ... ในวจีกรรม ด้วยโอวาทว่า วจีกรรมอย่างนี้ควรประพฤติ วจีกรรมอย่างนี้ไม่ควรพระพฤติ ... ในมโนกรรม ด้วยโอวาทว่า มโนกรรมอย่างนี้ควรประพฤติ มโนกรรมอย่างนี้ไม่ควรพระพฤติ ดูก่อนภิกษุ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะผู้ทรงธรรมเป็นพระธรรมราชานั้นแล ครั้นทรงอาศัยธรรม ทรงสักการะ ... เคารพ ... นบนอบธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา มีธรรมเป็นอธิปไตย จัดการรักษาป้องกันคุ้มครองที่เป็นธรรมในกายกรรม ... ในวจีกรรม ... ในมโนกรรมแล้ว ทรงยังพระธรรมจักรอย่างยอดเยี่ยมให้เป็นไปโดยธรรมนั่นเทียว พระธรรมจักรนั้นจึงเป็นจักรอันสมณะหรือพราหมณ์หรือเทวดาหรือมารหรือพรหมหรือใคร ๆ ในโลก ให้เป็นไปตอบไม่ได้.

จบจักกวัตติสูตรที่ ๔

อรรถกถาจักกวัตติสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจักกวัตติสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

ความหมายของคำว่า ราชา

ที่ชื่อว่า **ราชา** เพราะหมายความว่า ทำให้ประชาชนรักด้วยสังคหวัตถุ ๔. ที่ชื่อว่า **จักรพรรดิ** เพราะหมายความว่า ทำจักรให้หมุนไป. ที่ชื่อว่า **ธัมมิกะ** เพราะหมายความว่า มีธรรม. ที่ชื่อว่า **ธรรมราชา**

เพราะหมายความว่า ทรงเป็นพระราชาด้วยธรรมนั่นเอง คือ ด้วยจักรพรรดิวัตร ๑๐ ประการ. บทว่า **โสปิ น อราชกำ** ความว่า พระเจ้าจักรพรรดิแม้นั้น เมื่อไม่ได้พระราชาอื่นเป็นที่อาศัย° ก็ไม่ทรงสามารถจะปล่อยจักรไปได้.

พระศาสดาทรงเริ่มเทศนาไว้อย่างนี้แล้ว ได้ทรงนิ่งเสีย. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะพระองค์ทรงดำริว่า ภิกษุทั้งหลายผู้ฉลาดในอนุสนธิจักลุกขึ้นถามอนุสนธิ. เนื่องจากว่า ในที่นี้มีภิกษุทำนองนั้นมากอยู่มาก ครั้นแล้วเราตถาคตอันภิกษุเหล่านั้น ถามแล้ว จึงจักขยายเทศนา. ทันใดนั้น ภิกษุผู้ฉลาดในอนุสนธิรูปหนึ่ง เมื่อจะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกราบทูลคำว่า **โก ปน ภนฺเต** ดังนี้เป็นต้น. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงพยากรณ์แก่ภิกษุนั้น จึงตรัสคำว่า **ธมฺโม ภิกขุ** ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ธรรม คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ. บทว่า **ธมฺมำ** ได้แก่ ธรรมมีประการดังกล่าวแล้วนั้นแล. บทว่า **นิสฺสาย** ได้แก่ ทำธรรมนั้นแลให้เป็นที่อาศัยด้วยใจ ซึ่งเป็นที่ตั้งของธรรมนั้น. บทว่า **ธมฺมำ สกฺกโรนฺโต** ความว่า ธรรมที่ตนสักการะแล้วนั่นแล ย่อมเป็นอันทำด้วยดีด้วยประการใด ก็กระทำโดยประการนั้นทีเดียว. บทว่า **ธมฺมำ ครุกโรนฺโต** ความว่า เคารพธรรมนั้นด้วยการเกิดความเคารพในธรรมนั้น. บทว่า **ธมฺมำ อปจายมาโน** ความว่า ทำความอ่อนน้อมถ่อมตนด้วยสามีจิกรรม มีการประคองอัญชลีเป็นต้น แก่ธรรมนั้นนั่นแล.

บทว่า **ธมฺมทฺธโช ธมฺมเกตุ** ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้มีธรรมเป็นธงชัย และชื่อว่า เป็นผู้มีธรรมเป็นตรา เพราะทำธรรมนั้นไว้ข้างหน้า เหมือนนักรบยกธงไว้ข้างหน้า และยกธรรมนั้นขึ้น เหมือนนักรบยกทวนขึ้นเป็นไป. บทว่า **ธมฺมาธิปเตยฺโย** ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้มีธรรมเป็นใหญ่ เพราะความ

๑. ปาฐะว่า นิสฺสาย ราชานำ ลภิตฺวา ฉบับพม่าเป็น นิสฺสยราชานำ อลภิตฺวา แปลตามฉบับพม่า

เป็นผู้มีธรรมเป็นอธิบดี และเพราะทำกิริยาทั้งปวง (ราชกิจทุกอย่าง) ด้วยอำนาจธรรมนั่นแล. ในบทว่า **ธมฺมิกำ รกฺขาวรณคุตฺตึ สำ วิทหติ** พึงทราบอธิบายว่า การรักษาเป็นต้น ชื่อว่า ประกอบด้วยธรรม เพราะหมายความว่ามีธรรม. การรักษาการป้องกัน และการคุ้มครอง ชื่อว่า **รักขาวรณคุตติ**. บรรดาการรักษา การป้องกัน และการคุ้มครองเหล่านั้น คุณธรรมมีขันติเป็นต้น ชื่อว่า**การรักษา** ตามพระพุทธพจน์ที่ว่า บุคคลเมื่อรักษาคนอื่น ชื่อว่ารักษาตน. สมจริงดังพระพุทธดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลรักษาคนอื่น ด้วยวิธีอย่างไร จึงชื่อว่า รักษาตน บุคคลรักษาคนอื่นด้วยขันติ ด้วยอวิหิงสา ด้วยเมตตาจิต** (และ) **ด้วยความเป็นผู้มีความเอ็นดู จึงชื่อว่า รักษาตนด้วย** ดังนี้. การป้องกันสมบัติ มีผ้านุ่ง ผ้าห่ม และเรือนเป็นต้น ชื่อว่า**อาวรณะ.** การคุ้มครองเพื่อป้องกันอุปัทวันตรายจากโจรเป็นต้น ชื่อว่า **คุตติ**. อธิบายว่า พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงจัดคือทรงวาง การรักษา การป้องกัน และการคุ้มครองที่ชอบธรรมนั้นทั้งหมดด้วยดี.

ผู้ที่ต้องจัดอารักขาให้

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงบุคคลที่จะต้องจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครอง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **อนฺโตชนสฺมึ** ดังนี้เป็นต้น. ในบทว่า **อนฺโตชนสฺมึ** เป็นต้นนั้น มีความย่อดังต่อไปนี้

พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงให้พระราชโอรส และพระมเหสี ที่เรียกว่าคนภายใน ดำรงอยู่ในศีลสังวร พระราชทานผ้า ของหอม และพวงมาลา

เป็นต้น แก่พระราชโอรส และพระมเหสี พร้อมทั้งป้องกันอุปัทวันตราย ทั้งปวง ให้แก่พระราชโอรส และพระมเหสีนั้น ชื่อ ว่า จัดแจง การรักษา การป้องกัน และการคุ้มครองที่เป็นธรรมให้. แม้ในกษัตริย์เป็นต้น ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้แล. ส่วนความแปลกกันมีดังต่อไปนี้.

กษัตริย์ผู้ได้รับอภิเษกแล้ว พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทรงอุปเคราะห์แม้ด้วยการพระราชทานรัตนะ มีม้าอาชาไนยตัวที่มีลักษณะดีเป็นต้นให้. กษัตริย์ที่ตามเสด็จ พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องให้พอพระทัยแม้ด้วยการพระราชทานยานพาหนะที่คู่ควรให้. พลนิกาย พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องอนุเคราะห์แม้ด้วยการพระราชทาน อาหาร บำเหน็จให้ โดยไม่ให้ล่วงเวลา.

พราหมณ์ทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องอนุเคราะห์ด้วยไทยธรรม มีข้าว น้ำ และผ้าเป็นต้น. คฤหบดีทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทรงอนุเคราะห์ด้วยการพระราชทานภัตร พืช ไถ และโคพลิพัทเป็นต้นให้. ประชาชน ผู้อยู่ในนิคม ชื่อว่า **เนคมะ** ประชาชนที่อยู่ในชนบท ชื่อว่า **ชานปทะ** ประชาชนเหล่านั้นทั้งหมด ก็เหมือนกัน คือ พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทรงอนุเคราะห์ด้วย.

ส่วนสมณพราหมณ์ ผู้มีบาปอันสงบแล้ว ลอยบาปได้แล้ว พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทรงสักการะ ด้วยการพระราชทานสมณบริขารให้ เนื้อและนก พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทำให้ปลอดโปร่งใจด้วยการพระราชทานอภัยให้.

พระเจ้าจักรพรรดิใครขัดขวางไม่ได้

บทว่า **ธมฺเมเนว จกฺกํ วตฺเตติ** ความว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงหมุนจักรให้เป็นไปโดยธรรม คือกุศลกรรมบถ ๑๐ นั่นเอง. บทว่า **ตํ โหติ จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติยํ** ความว่า จักร คือ อาญาสิทธิ์ นั้น คือ ที่พระเจ้า

จักรพรรดินั้นให้หมุนไปแล้วอย่างนั้น เป็นของอันมนุษย์คนไหน ให้หมุนกลับไม่ได้. บทว่า **เกนจิ มนุสฺสภูเตน** ความว่า ธรรมดาเทวดาทั้งหลายย่อมทำสิ่งที่คนปรารถนา ๆ ได้ สำเร็จสมปรารถนา เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระ-ภาคเจ้าจึงตรัสว่า **มนุสฺสภูเตน** ดังนี้ โดยไม่ทรงรวมถึงเทวดาเหล่านั้นด้วย. บทว่า **ปจฺจตฺถเกน** ได้แก่ ข้าศึก อธิบายว่า เป็นศัตรูเฉพาะหน้า.

บทว่า **ธมฺมิโก** ความว่า พระเจ้าจักรพรรดิทรงเป็นธัมมิกะ ด้วยอำนาจกุศลธรรมบถ ๑๐ ส่วนพระตถาคตทรงเป็นธัมมิกะด้วยอำนาจโลกุตรธรรม ๙. บทว่า **ธมฺมราชา** ความว่า พระตถาคตชื่อว่าเป็นธรรมราชาเพราะหมายความว่า ทำมหาชนให้ยินดี ด้วยโลกุตรธรรม ๙. บทว่า **ธมฺมํ เยว** ความว่า พระตถาคตทรงอาศัยโลกุตรธรรม ๙ นั่นแล สักการะธรรมนั้น เคารพธรรมนั้น นอบน้อมธรรมนั้น. ธรรมของพระตถาคตนั้นแลชื่อว่าเป็นธงชัย เพราะหมายความว่าอยู่สูง เพราะเหตุนั้น พระตถาคตนั้น จึงชื่อว่ามีธรรมเป็นธงชัย. ธรรมนั้นแล ของพระตถาคตนั้น เป็นตรา เพราะเหตุนั้น พระตถาคตนั้น จึงชื่อว่า มีธรรมเป็นตรา. พระตถาคตชื่อว่า **ธัมมาธิปเตยยะ** เพราะหมายความว่า ทรงทำธรรมให้เป็นอธิบดี คือให้เป็นใหญ่อยู่. บทว่า **ธมฺมิกํ รกฺขาวรณคุตฺตึ** ความว่า การรักษา การป้องกันและการคุ้มครองที่ให้ **โลกิยธรรม** และ **โลกุตรธรรม**. บทว่า **สํ วิทหติ** ได้แก่ทรงวาง คือ ทรงบัญญัติ. บทว่า **เอวรูปํ** ความว่า บุคคลไม่ควรเสพทุจริต ๓ อย่าง แต่ควรเสพ สุจริต.* ในทุกบท ก็พึงทราบ อรรถาธิบายอย่างนี้.

บทว่า **สํ วิทหิตฺวา** ได้แก่ ทรงวางไว้ คือ ตรัสบอก. บทว่า **ธมฺเมเนว อนุตฺตรํ ธมฺมจกฺกํ ปวตฺเตติ** ความว่า พระตถาคตทรงหมุน

* ปาฐะว่า อจฺจนฺตํ น เสวิตพฺพํ ฉบับพม่าเป็น สุจริตํ เสวิตพฺพํ แปลตามฉบับพม่า

ธรรมจักร ที่ไม่มีจักรใดเสมอเหมือนให้เป็นไปโดยโลกุตรธรรม ๙ นั่นแล. บทว่า **ตํ โหติ จกฺกํ อปฺปฏิวตฺติยํ** ความว่า จักรคือธรรมนั้น ที่พระตถาคตเจ้าให้หมุนไปแล้วอย่างนั้น อันใคร ๆ แม้สักคนหนึ่ง ในบรรดาบุคคลเหล่านี้ มีสมณะเป็นต้น ไม่สามารถจะให้หมุนกลับคือขัดขวางได้. บทที่เหลือในที่ทุกแห่ง ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาจักกวัตติสูตรที่ ๔

๕. ปเจตนสูตร

ว่าด้วยความคดของไม้กับคน

[๔๕๔] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับอยู่ ณ **อิสิปตนมิคทายวัน** ใกล้**กรุงพาราณสี พระผู้มีพระภาคเจ้า** ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายในที่นั้นแล ด้วยพระพุทธพจน์ว่า **ภิกฺขโว** แน่ะภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลขานรับต่อ**พระผู้มีพระภาค**เจ้าด้วยคำว่า **ภทนฺเต** พระพุทธเจ้าข้า แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ยังมีพระราชานามว่า **ปเจตนะ** ครั้งนั้น **พระเจ้าปเจตนะ** ตรัสเรียกช่างทำรถมารับสั่งว่าแน่ะสหายช่างทำรถ แต่นี้ล่วงไป ๖ เดือน สงความจักมีแก่ข้า เจ้าอาจทำล้อรถใหม่คู่หนึ่งให้ข้าได้หรือไม่ ช่างทำรถทูลรับต่อพระเจ้าปเจตนะว่า ได้พระเจ้าข้า ครั้งนั้น ช่างทำรถทำล้อได้ข้างเดียวสิ้นเวลาถึง ๖ เดือนหย่อนอยู่ ๖ วัน พระเจ้า**ปเจตนะ**จึงตรัสเรียกช่างทำรถมารับสั่งถามว่า แน่ะสหายช่างทำรถ

แต่นี้ล่วงไป ๖ วัน สงครามจักเกิดละ ล้อรถคู่ใหม่สำเร็จแล้วหรือ ช่างทำรถทูลว่า ขอเดชะ โดยเวลา ๖ เดือนหย่อนอยู่ ๖ วันนี้ ล้อสำเร็จได้ข้างเดียว พระราชารับสั่งว่า ก็เจ้าจะทำล้อข้างที่ ๒ ให้สำเร็จโดยเวลา ๖ วันนี้ได้หรือไม่ ช่างทำรถทูลรับว่า ได้ แล้วก็ทำล้อข้างที่ ๒ สำเร็จโดยเวลา ๖ วัน แล้วนำล้อคู่ใหม่ไปเฝ้าพระเจ้าปเจตนะ ครั้นเข้าไปถึงแล้วกราบทูลว่า นี่พระเจ้าข้า ล้อรถคู่ใหม่ของพระองค์สำเร็จแล้ว พระราชารับสั่งว่า สหายช่างทำรถ ล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ เดือนหย่อน ๖ วัน กับล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ วันนี้ ต่างกันอย่างไร ข้าไม่เห็นความต่างกันสักหน่อย ช่างทูลว่า มีอยู่ พระเจ้าข้า ความต่างกันของล้อทั้งสองนั้น ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตรความต่างกัน ว่าแล้วช่างทำรถก็หมุนล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ วัน มันกลิ้งไปพอสุดกำลังหมุนแล้วก็ตะแคงล้มลงดิน แล้วก็หมุนข้างที่ทำ ๖ เดือนหย่อน ๖ วัน มันกลิ้งไปสุดกำลังหมุนแล้วก็ตั้งอยู่ราวกะติดอยู่กับเพลา.

พระเจ้าปเจตนะตรัสถามว่า เหตุอะไร ปัจจัยอะไร สหายช่างทำรถล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ วันนี้ กลิ้งไปสุดกำลังหมุนแล้วจึงตะแคงล้มลงดิน ... ล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ เดือนหย่อน ๖ วันนั้น กลิ้งไปสุดกำลังหมุนแล้วจึงตั้งอยู่ราวกะติดอยู่กับเพลา ช่างทูลชี้แจงว่า ข้าแต่สมมติเทพ ล้อข้างที่ทำแล้ว ๖ วันนี้ กงของมันก็ประกอบด้วยไม้ที่คด ที่มีโทษ ที่มีกสาวะ กำ ... ดุมก็ประกอบด้วยไม้ที่คด ที่มีโทษที่มีกสาวะ เพราะความที่กง ... กำ ... ดุมประกอบด้วยไม้ที่คด ที่มีโทษที่มีกสาวะ มันกลิ้งไปสุดกำลังหมุนแล้วจึงตะแคงล้มลงดิน ไม้มีกสาวะ กำ... ดุม ก็ไม่มีคด ไม่มีโทษ ไม่มีกสาวะ เพราะความที่กง ... กำ ... ดุม ไม่มีคด ไม่มีโทษ ไม่มีกสาวะ มันกลิ้งไปสุดกำลังหมุนแล้วจึงตั้งอยู่ได้ราวกะติดอยู่กับเพลา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายคงนึกอย่างนี้ว่า ช่างทำรถคราวนั้นเป็นคนอื่นเป็นแน่ แต่ท่านทั้งหลายอย่าเข้าใจอย่างนั้น เราเองเป็นช่างทำรถสมัยนั้น ภิกษุทั้งหลาย เมื่อครั้งนั้น เราเป็นผู้ฉลาดต่อความคดของไม้ โทษของไม้ กสาวะของไม้ แต่กาลบัดนี้ เราเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ เป็นผู้ฉลาดต่อความคดทางกาย ... ทางวาจา ... ทางใจ ต่อโทษ ... ต่อกสาวะทางกาย ... ทางวาจา ... ทางใจ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความคด ... โทษ ... กสาวะทางกาย ... ทางวาจา ..ทางใจ ของผู้ใดผู้หนึ่ง ภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม ยังละไม่ได้แล้ว ภิกษุ ภิกษุณีเหล่านั้นก็ตกไปจากพระธรรมวินัยนี้เหมือนล้อรถที่ทำแล้ว ๖ วันฉะนั้น ความคด ... โทษ ... กสาวะทางกาย ... ทางวาจา ... ทางใจ ของผู้ใดผู้หนึ่ง ภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม ละได้แล้ว ภิกษุภิกษุณีเหล่านั้นก็ตั้งมั่นอยู่ในพระธรรมวินัยนี้ได้ เหมือนล้อรถที่ทำแล้ว ๖ เดือนหย่อน ๖ วันฉะนั้น.

เพราะเหตุนั้น ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย พึงสำเหนียกในข้อนี้อย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักละความคดทางกาย โทษทางกาย กสาวะทางกาย จักละความคดทางวาจา โทษทางวาจา กสาวะทางวาจา จักละความคดทางใจ โทษทางใจ กสาวะทางใจ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบปเจตนสูตรที่ ๕

อรรถกถาปเจตนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปเจตนสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

ความหมายของคำว่า อิสิปตนะ

บทว่า **อิสิปตเน** ความว่า อันเป็นที่ที่พวกฤาษี กล่าวคือพระ-พุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้ามาพัก เพื่อประกาศธรรมจักร และเพื่อต้องการทำอุโบสถ อธิบายว่า สถานที่ประชุม. ปาฐะว่า **ปทเน** ดังนี้ ก็มี. ความหมายก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า **มิคทาเย** ความว่า ในป่าที่พระราชทานเพื่อต้องการให้เป็นสถานที่ที่ไม่มีภัย สำหรับเนื้อทั้งหลาย.

บทว่า **ฉหิ มาเสหิ ฉารตฺตูเนหิ** ความว่า ได้ยินว่า ช่างรถนั้น จัดแจงอุปกรณ์ทุกชนิด แล้วเข้าป่าพร้อมด้วยอันเตวาสิก ในวันที่ได้รับกระแสพระบรมราชโองการเลยทีเดียว เว้นต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ตามประตูหมู่บ้าน กลางหมู่บ้าน เทวสถาน และสุสานเป็นต้น และต้นไม้ที่ถูกไฟไหม้ ต้นไม้ล้ม และต้นไม้แห้ง เลือกเอาต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ในภูมิประเทศที่ดี ปราศจากโทษทั้งหมด สมควรใช้ทำดุม ซี่ กำและกงได้ มาทำเป็นล้อรถนั้น เมื่อช่างไม้เลือกเอาต้นไม้มาทำเป็นล้อรถอยู่นั้น เวลาเท่านี้ ๖ เดือนหย่อน ๖ ราตรี ก็ล่วงเลยไป ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ฉหิ มาเสหิ ฉารตฺตูเนหิ** ดังนี้.

บทว่า **นานากรณํ** ได้แก่ ความแตกต่างกัน. บทว่า **เนสํ** ตัดบทเป็น **น เอสํ** แปลว่า เรามองไม่เห็นความแตกต่างของล้อเหล่านั้น. บทว่า **อตฺเถสํ** ตัดบทเป็น **อตฺถิ เอสํ** แปลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ล้อทั้ง ๒ นั้นมีความแตกต่างกันอยู่. บทว่า **อภิสงฺขารสฺส คติ** ได้แก่ การหมุนไป.

บทว่า **จิงฺคุลายิตฺวา** แปลว่า ตะแคงไป. บทว่า **อกฺขาหตํ มญฺเญ** ความว่า เหมือนวางสอดเข้าไปในเพลา.[๑] บทว่า **สโทสา** ความว่า มีปม คือประกอบด้วยที่สูง ๆ ต่ำ ๆ. บทว่า **สกสาวา** ความว่า ติดแก่นที่เน่าและกระพี้.

บทว่า **กายวงฺกา** เป็นต้น เป็นชื่อของทุจริตทั้งหลาย มีกายทุจริตเป็นต้น. บทว่า **เอวํ ปปติตา** ความว่า ตกไปโดยพลาดจากคุณความดีอย่างนี้. บทว่า **เอวํ ปติฏฺฐิตา** ความว่า ดำรงอยู่โดยคุณธรรมอย่างนี้. ในคน ๖ ประเภทนั้น โลกิยมหาชน ชื่อว่าตกไปแล้ว จากคุณความดี. ส่วนพระอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้น ชื่อว่า ตั้งมั่นอยู่แล้ว ในคุณความดี. แม้ในจำนวนของพระอริยบุคคล ๔ ประเภทเหล่านั้น พระอริยบุคคล ๓ ประเภทข้างต้น ชื่อว่าตกไปแล้วจากคุณงามความดี ในขณะที่กิเลสทั้งหลายฟุ้งขึ้น. ส่วนพระขีณาสพ ชื่อว่าตั้งมั่น อยู่แล้วโดยส่วนเดียวโดยแท้. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเหตุที่พระอริยเจ้า ๓ ประเภทข้างต้น ผู้ยังละความคดทางกายไม่ได้เป็นต้นจึงตกไป ส่วนพระขีณาสพทั้งหลาย ผู้ละความคดทางกายเป็นต้นได้แล้ว ย่อมตั้งมั่นอยู่ ในคุณความดี.

อนึ่ง พึงทราบการละความคดทางกายเป็นต้น ดังต่อไปนี้ ก่อนอื่นอกุศลกรรมบถ ๖ ข้อเหล่านั้น คือ **ปาณาติบาต อทินนาทาน มิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา มิจฉาทิฏฐิ** พระอริยบุคคล ย่อมละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค. สองอย่างคือ **ผรุสวาจา พยาบาท** จะละได้ด้วยอนาคามิมรรค-สองอย่างคือ **อภิชฌา สัมผัปปลาปะ** จะละได้ด้วยอรหัตมรรค.

จบอรรถกถาปเจตนสูตรที่ ๕

๑. ปาฐะว่า อกฺเข ปเวเสตฺวา ฐปิตมิว มญฺญามิ ฉบับพม่าเป็น อกฺเขปเวเสตฺวา ฐปิตมิว แปลตามฉบับพม่า.

๖. อปัณณกสูตร

ว่าด้วยข้อปฏิบัติไม่ผิด

[๔๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติอปัณณกปฏิปทา[๑] และเหตุแห่งความสิ้นอาสวะทั้งหลายชื่อว่าเป็นอันภิกษุนั้นได้เริ่มแล้วด้วยธรรม ๓ ประการ คืออะไรบ้าง คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแท้ในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ เป็นผู้หมั่นประกอบความเป็นผู้ไม่เห็นแก่นอน

๑. ก็ภิกษุเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลายเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้ว . .ฟังเสียงด้วยหูแล้ว ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว ... ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว ... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว ..รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว เป็นผู้ไม่ถือเอาโดยนิมิต[๒] ไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ อภิชฌา โทมนัส ธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปเป็นอกุศล จะพึงไหลไปตามภิกษุผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ คือ ตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น ... กาย ... ใจอยู่ เพราะเหตุความไม่สำรวมอินทรีย์ คือ ตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น ... กาย...ใจ อันใด ปฏิบัติเพื่อปิดกั้นเสียซึ่งอินทรีย์ คือ ตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น ... กาย ... ใจนั้น รักษาอินทรีย์ คือ ตา ... หู ... จมูก ... ลิ้น ... กาย ... ใจ ถึงความสำรวมในอินทรีย์ คือ ตา ... หู ...จมูก ... ลิ้น ... กาย ... ใจ อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีทวารอันคุ้มครองแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย

๑. ข้อปฏิบัติไม่ผิด

๒. ถือโดยนิมิต ได้แก่รวบถือเอาทั้งหมดในรูปที่ได้เห็น ฯลฯ ว่างาม ท่านเปรียบด้วยกิริยาที่จระเข้ฮุบเหยื่อ ถือโดยพยัญชนะ ได้แก่เลือกถือเอาเป็นอย่าง ๆ ในรูป ฯลฯ นั้นว่าคิ้วงาม นัยน์ตางาม จมูกงาม เป็นต้น ท่านเปรียบด้วยกิริยาที่เป็ดไซ้หาเหยื่อ

๒. ก็ภิกษุเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงกลืนกินอาหาร มิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อเมา มิใช่เพื่อประดับ มิใช่เพื่อบำระเทืองผิว เพียงเพื่อความตั้งอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อยังชีวิตให้เป็นไป เพื่อหายความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์[๑] ด้วยคิดว่า ด้วยการกินอาหารนี้ เราจักระงับเวทนาเก่า[๒] เสียได้ด้วย เราจักไม่ยังเวทนาใหม่[๓] ให้เกิดขึ้นด้วย ความสมประกอบ ความไม่มีโทษและความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ

๓. ก็ภิกษุเป็นผู้หมั่นประกอบความเป็นผู้ไม่เห็นแก่นอนอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เวลากลางวัน ชำระจิตจากอาวรณียธรรม[๔] ด้วยการจงกรม[๕] ด้วยการนั่ง เวลากลางคืน ตอนยามต้น ก็ชำระจิตจากอาวรณียธรรม ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตอนยามกลาง สำเร็จสีหไสยา โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าให้เหลื่อมกัน มีสติสัมปชัญญะ ทำอุฏฐานสัญญา ไว้ในใจ ตอนยามปลาย กลับลุกขึ้นชำระจิตจากอาวรณียธรรม ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้หมั่นประกอบความเป็นผู้ไม่เห็นแก่นอน

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติอปัณณกปฏิปทา และเหตุแห่งความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ชื่อว่าเป็นอันภิกษุนั้นได้เริ่มแล้วด้วย.

จบอปัณณกสูตรที่ ๖

๑. คือเพื่อให้มีกำลังบำเพ็ญพรหมจรรย์ต่อไป ๒. ความหิว ๓. ความอึดอัดเพราะกินเกินประมาณหรือโทษต่าง ๆ ที่เกิดเพราะกินไม่รู้จักประมาณ ๔. ธรรมคือเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี คือ นิวรณ์นั่นเอง ๕. เดินทำกัมมัฏฐาน เพื่อเป็นการเปลี่ยนอิริยาบถไปในตัว

อรรถกถาอปัณณกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน อปัณณกสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อปณฺณกปฏิปทำ** ความว่า พระอริยบุคคลเป็นผู้ปฏิบัติข้อปฏิบัติที่ไม่ผิดพลาด คือข้อปฏิบัติที่ดีโดยส่วนเดียว ข้อปฏิบัติที่นำสัตว์ออกจากกาม ข้อปฏิบัติที่ประกอบด้วยเหตุ ข้อปฏิบัติที่มีสาระ ข้อปฏิบัติที่เป็นหลัก (มัณฑปฏิปทา) ข้อปฏิบัติที่ไม่เป็นข้าศึก ข้อปฏิบัติที่เหมาะสม ข้อปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ใช่ปฏิบัติโดยการคาดคะเน (ตักกวิทยา) หรือโดยถือเอาตามนัย. เพราะว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรือ อุบาสิกา ผู้ก่อปฏิบัติอย่างนี้ (ถือโดยตักกะ ถือโดยนัย)จะเสื่อมจากมนุษยสมบัติ เทวสมบัติ และนิพพานสมบัติ. ส่วนผู้ปฏิบัติอปัณณกปฏิปทา จะไม่เสื่อมจากสมบัติเหล่านั้น.

นายกองเกวียน ๒ พวก

เหมือนในอดีตสมัย เมื่อนายกองเกวียน ๒ พวก เดินทางไปสู่ที่กันดาร นายกองเกวียนผู้โง่เขลา เชื่อคำของยักษ์ ถึงความฉิบหายพร้อมกับพวกพ่อค้า (ส่วน) นายกองเกวียนผู้ฉลาด ไม่เชื่อฟังคำของยักษ์ คิดว่า เราจักทิ้งน้ำในที่เราได้พบน้ำ ดังนี้แล้ว ให้สัญญาณกับพวกพ่อค้า[๑] แล้วจึงเดินทางไป ซึ่งท่านหมายเอา กล่าว คาถานี้ ว่า

คนพวกหนึ่งได้กล่าว ฐานะ ที่ไม่
ผิด นักคาดคะเน กล่าวฐานะที่สอง (ผิด)
นักปราชญ์รู้ฐานะถูกผิดนี้แล้ว ควรถือเอา
แต่ฐานะที่ไม่ผิด.

๑. ปาฐะว่า สตฺถวาเหน สทฺธึ สตฺเถ อนยพฺสนำ ปตเต ฉบับพม่าเป็น พาลสตฺถวาโห สทฺธึ สตฺเถน อพฺยสนำ ปตฺเต แปลตามฉบับพม่า.

บทว่า **โยนิ** ในคำว่า **โยนิ จสฺส อารทฺธา โหติ** นี้ เป็นชื่อของส่วนแห่งขันธ์บ้าง เหตุบ้าง ปัสสาวมรรคบ้าง. จริงอยู่ ส่วนแห่งขันธ์ชื่อว่า **โยนิ** มีมาในคำมีอาทิว่า **จตสฺโส โข สาริปุตฺต โยนิโย** แปลว่า ดูก่อนสารีบุตร กำเนิดเหล่านี้มี ๔ อย่างแล. เหตุ ชื่อว่า **โยนิ** ในบทเป็นต้น ว่า **โยนิ เทหา ภูมิช ผลสฺส อธิคมาย** แปลว่า ดูก่อน ภูมิชะ ก็นั้นเป็นเหตุ เพื่อบรรลุผล. ปัสสาวมรรค ชื่อว่า **โยนิ** มีมาในคำมีอาทิว่า **น จาหำ พฺราหฺมณำ พฺรูมิ โยนิชำ มตฺติสมฺภวำ** แปลว่า เราตถาคตไม่กล่าวผู้ที่เกิดจากช่องคลอด (คือ) เกิดจากมารดา ว่าเป็นพราหมณ์เลย และในคำมีอาทิว่า **ตเมนำ กมฺมชวาตา นิวตฺติตฺวา อุทฺธำ ปาทำ อโรสิรำ สมฺปริวตฺเตตฺวา มาตุ โยนิมุเข สมฺปฏิปาเทนฺติ** แปลว่า ลมกัมมชวาต พัดสัตว์นี้นั้น ให้มีเท้าขึ้นข้างบนศีรษะกลับลงข้างล่าง แล้วไปจดอยู่ที่ปากช่องคลอดของมารดา. แต่ในที่นี้ ทรงประสงค์เอาเหตุว่าเป็น **โยนิ**. บทว่า **อารทฺธา** ได้แก่ ประคองไว้ คือ ทำให้บริบูรณ์.

พึงทราบวินิจฉัย ในบทว่า **อาสวานำ ขยาย** ดังต่อไปนี้ กิเลสชื่อว่า อาสวะ. เพราะอรรถว่าไหลมา. มีอธิบายว่า ไหลมาจากตาบ้าง ฯลฯ จากใจบ้าง. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อาสวะ เพราะไหลมาจากธรรม จนถึงโคตรภู จากโอกาสโลก จนถึง ภวัคคพรหม. อธิบายว่า ทำธรรมเหล่านี้และโอกาสโลกนั้นไว้ในภายใน เป็นไป. แท้จริง ความหมายว่า ทำไว้ในภายในนี้ เป็นอาการ (ของอาสวะ). ชื่อว่า อาสวะ เพราะเป็นเหมือนเครื่องหมักดองทั้งหลาย มีเหล้าดองเป็นต้น. โดยความหมายว่าหมักไว้นานบ้าง ด้วยว่า แม้ในทางโลก เขาก็เรียกของที่หมักไว้นาน มีเหล้าดองเป็นต้นว่า อาสวะ. ก็ถ้าเครื่องหมักดองทั้งหลาย มีเหล้าดองเป็นต้น ชื่อว่า อาสวะ เพราะอรรถว่าหมักไว้นานแล้วไซร้ กิเลสเหล่านั้น ก็ควรเป็นอาสวะเหมือนกัน. สมจริง ดังพระพุทธดำรัส ที่ตรัสไว้มีอาทิว่า **ปุริมา ภิกฺขเว โกฏิ น**

ปญฺญายติ อวิชฺชาย อิโต ปุพฺเพ อวิชฺชา นาโหสิห แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เงื่อนต้นของอวิชชา ไม่ปรากฏ ก่อนแต่นี้ อวิชชาไม่มี. อีกอย่างหนึ่ง กิเลสชื่อว่า อาสวะ เพราะไหลไป คือประสบสังสารทุกข์ต่อไป ดังนี้บ้าง. ก็ในจำนวนวิเคราะห์ทั้ง ๔ นี้ วิเคราะห์ต้น ๆ (วิเคราะห์ ๓ อย่าง ใช้ได้) ในที่ที่กิเลสทั้งหลายมา (โดยชื่อว่า) อาสวะ แต่วิเคราะห์หลังใช้ได้เฉพาะในกรรม. ก็กรรมกิเลสอย่างเดียวเท่านั้น เป็นอาสวะก็หามิได้ โดยที่แท้แล้ว ถึงอุปัทวนานัปการ ก็เป็นอาสวะได้. เพราะในพระสูตรทั้งหลาย กิเลสที่มีการวิวาทเป็นมูล มาแล้ว (โดยชื่อว่า) อาสวะ เช่นในประโยคนี้ว่า **นาหำ จุนฺท ทิฏฺ**ธ**มฺมิกานำ เอว อาสวานำ สำ วราย ธมฺมำ เทเสมิ** แปลว่า แน่ะจุนทะ เราตถาคตจะไม่แสดงธรรมเพื่อปิดกั้น อาสวะทั้งหลายในปัจจุบันเท่านั้น.

ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในภูมิ ๓ และอกุศลธรรมที่เหลือมาแล้ว (โดยชื่อว่า) อาสวะ เช่นในประโยคนี้ว่า

อาสวะทั้งหลายที่เป็นเหตุให้เข้าถึง
ความเป็นเทวดา หรือเป็นเหตุให้เป็นคน-
ธรรพ์ เหาะไปในอากาศ เป็นเหตุให้ถึง-
ความเป็นยักษ์ เป็นมนุษย์และเป็นสัตว์เดิด
ในน้ำ ของเราสิ้นแล้ว อาสวะเหล่านั้น
เรากำจัดแล้ว ทำให้รากขาดแล้ว.

อุปัทวนานัปการ มีการว่าร้ายผู้อื่น ก่อความวิปฏิสาร การฆ่า การจองจำเป็นต้นก็ดี เป็นเหตุให้ได้รับทุกข์ในอบายก็ดี มาแล้ว โดยชื่อว่า อาสวะ. เช่นในประโยคนี้ว่า **ทิฏฺ**ธ**มฺมิกานำ อาสวานำ สำ วราย สมฺปรายิกานำ อาสวนำ ปฏิฆาตาย** แปลว่า เราตถาคตแสดงธรรม

เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลาย ในปัจจุบัน เพื่อขจัดอาสวะทั้งหลาย ในภายหน้า. ก็อาสวะทั้งหลายเหล่านี้นั้น ในที่ใดมาแล้วอย่างใด ในที่นั้น พึงทราบอย่างนั้น. เพราะว่า อาสวะเหล่านี้ ในพระวินัย มีมา ๒ อย่างว่า เพื่อปิดกั้นอาสวะในปัจจุบัน ๑ เพื่อขจัดอาสวะในภายหน้า ๑. ในสฬายตนวรรค มีมา ๓ อย่าง ว่าดูก่อนท่านผู้มีอายุ อาสวะมี ๓ อย่างเหล่านี้ คือ **กามาสวะ ๑ ภวาสวะ ๑ อวิชชาสวะ ๑** แต่ ในพระสูตรอื่น ๆ และในอภิธรรม มีมา ๔ อย่าง พร้อมกับทิฏฐาสวะ. โดยบรรยายที่แยกออกไป อาสวะทั้งหลายมี ๕ อย่าง ดังนี้ มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย อาสวะเป็นเหตุให้ไปสู่นรก ๑ อาสวะเป็นเหตุให้ไปสู่กำเนิดดิรัจฉาน ๑ อาสวะเป็นเหตุให้ไปสู่ปิตติวิสัย ๑ อาสวะเป็นเหตุให้ไปสู่มนุษยโลก ๑ อาสวะเป็นเหตุให้ไปสู่เทวโลก ๑. แต่ในที่นี้ กรรมนั่นเอง ตรัสว่าเป็นอาสวะ. ในฉักกนิบาต อาสวะทั้งหลายมาแล้ว ๖ อย่าง โดยนัยมีอาทิว่า มีอยู่ภิกษุทั้งหลาย อาสวะที่จะพึงละด้วยสังวร. ในสัพพาสวปริยายสูตร อาสวะ ๖ อย่าง เหล่านั้นแหละ มีมาเป็น ๗ อย่าง พร้อมด้วยอาสวะทั้งหลาย ที่จะพึงละด้วยทัสสนะ. แต่ในที่นี่ พึงเข้าใจว่าทรงประสงค์เอาอาสวะทั้ง ๔ ตามนัยแห่งพระอภิธรรม.

การทำลายอาสวะได้ชั่วขณะก็ดี อาการที่อาสวะสิ้นไปโดยไม่เหลือก็ดี มรรคผล พระนิพพานก็ดี ตรัสเรียกว่า อาสวักขยะ ในบทว่า **ขยาย** นี้. จริงอยู่ การทำลายอาสวะได้ชั่วขณะ ตรัสเรียกว่า **อาสวักขยะ** ดังในประโยคนี้ว่า **โย อาสวานำ ขโย วโย เภโท อนิจฺจตา อนฺตรธานำ** แปลว่า ความสิ้นไป ความเสื่อมไป การทำลาย ความไม่เที่ยง ความอันตรธานแห่งอาสวะทั้งหลาย (ชื่อว่า อาสวักขยะ).

การละอาสวะ ความสิ้นไปแห่งอาสวะโดยส่วนเดียว การไม่เกิดขึ้นแห่งอาสวะ อาการที่อาสวะสิ้นไป ความไม่มีแห่งอาสวะทั้งหลาย ตรัสเรียกว่า **อาสวักขยะ** ดังในประโยคนี้ว่า **ชานโต อหำ ภิกฺขเว ปสฺสโต อาสวานำ**

ขยํ วทามิ แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายไว้ สำหรับภิกษุผู้รู้อยู่ เห็นอยู่.

มรรค ตรัสเรียกว่า **อาสวักขยะ** ดังในคาถานี้ว่า

เสกฺขสฺส สิกฺขมานสฺส อุชุมคฺคานุสาริโน
ขยสฺมึ ปฐมํ ญาณํ ตโต อญฺญา อนนฺตรา
เมื่อเราผู้ศึกษาอยู่ ดำเนินไปตาม
ทางอันตรงในขณะสิ้นอาสวะ ญาณจะเกิด
ขึ้นก่อน ต่อจากนั้น อรหัตผลจึงจะเกิด.

ผล ตรัสเรียกว่า **อาสวักขยะ** ดังในประโยคนี้ว่า ชื่อว่าเป็นสมณะเพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย.

นิพพาน เรียกว่า **อาสวักขยะ** ในคาถานี้ว่า

ปรวชฺชานุปสฺสิสฺส นิจฺจํ อุชฺฌานสญฺญิโน
อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ อารา โส อาสวกฺขยา.
อาสวะทั้งหลาย ย่อมเจริญแก่ผู้
เพ่งเล็งโทษผู้อื่น ชอบยกโทษอยู่เป็นนิตย์
เขาย่อมอยู่ไกลจากพระนิพพาน.

แต่ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **อาสวานํ ขยาย** โดยทรงหมายถึงผล อธิบายว่า เพื่อประโยชน์แก่อรหัตผล.

บทว่า **อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร** ความว่า มีทวารอันปิดแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย มีใจเป็นที่ ๖. บทว่า **โภชเน มตฺตญฺญู** ความว่า รู้ประมาณในโภชนะ อธิบายว่า รู้ประมาณในการรับ การฉัน และการพิจารณา. บทว่า **ชาคริยํ อนุยุตฺโต** ความว่า เป็นผู้แบ่งกลางคืนกลางวันออกเป็น ๖ ส่วน แล้วประกอบเนือง ๆ ซึ่งความเป็นผู้ตื่นใน ๕ ส่วน อธิบายว่า ขมักเขม้นในการตื่นอยู่นั่นเอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงวางมาติกาไว้อย่างนี้แล้ว เมื่อจะแจกมาติกานั่นแหละ ตามลำดับที่ทรงวางไว้แล้ว จึงตรัสคำมีอาทิว่า **กตญฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ**. ดังนี้ บรรดาบทเหล่านั้น เนื้อความของบทว่า **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา** เป็นต้น ได้ให้พิสดารแล้วในปกรณ์พิเศษชื่อว่า วิสุทธิมรรค. เนื้อความแห่งบททั้งหลายมีอาทิว่า **ปฏิสงฺขา โยนิโส อาหารํ อาหาเรติ เนว ทวาย** (ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงจะนำอาหารมา (ฉัน) มิใช่เพื่อจะเล่น) ได้ให้พิสดารแล้วในปกรณ์พิเศษ ชื่อว่า วิสุทธิมรรคนั้นเหมือนกัน.

บทว่า **อาวรณิเยหิ ธมฺเมหิ** ความว่า จากนิวรณ์ธรรม ๕ ประการ เพราะนิวรณ์จะกางกั้นจิตไว้ เพราะฉะนั้น นิวรณ์เหล่านั้น จึงตรัสเรียกว่า อาวรณิยธรรม. บทว่า **สีหเสยฺยํ กปฺเปติ** ความว่า สำเร็จการนอนเหมือนราชสีห์ บทว่า **ปาเทน ปาทํ อจฺจาธาย** ได้แก่ วางเท้าซ้ายเหลื่อมเท้าขวา. เพราะว่าเมื่อวางเท้าไว้เสมอกัน เข่าจะกระทบเข่า ข้อเท้าก็จะกระทบข้อเท้า ทุกขเวทนาจะเกิดเพราะการกระทบกันนั้น เพราะฉะนั้น เพื่อจะเว้นโทษนั้น เธอจะวางเท้าให้เหลื่อมกันหน่อยหนึ่ง. ด้วยเหตุนั้น จึงตรัสว่า **ปาเทน ปาทํ อจฺจาธาย** ดังนี้.

บทว่า **สโต สมฺปชาโน** ความว่า ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ. ถามว่า ภิกษุนั้น เมื่อหลับจะชื่อว่า มีสติสัมปชัญญะได้อย่างไร. ตอบว่า ด้วยสามารถแห่งความเป็นไป (ของกัมมัฏฐานก่อนหลับ). เพราะว่า ภิกษุนี้ เมื่อจงกรมในที่จงกรม รู้ตัวว่าง่วงนอน จึงพักกัมมัฏฐานที่กำลังบำเพ็ญอยู่ แล้วนั่งบนเตียง หรือบนแผ่นกระดานหลับไป เมื่อตื่นก็ตื่นมาบำเพ็ญกัมมัฏฐานในที่ที่พักไว้นั่นแหละอีก เพราะฉะนั้น ถึงเธอจะหลับ ก็ยังชื่อว่า มีสติสัมปชัญญะอยู่. นี้เป็นนัยในมูลกัมมัฏฐานก่อน. ส่วนภิกษุนี้ชื่อว่า มีสติสัมปชัญญะ แม้ด้วยกัมมัฏฐานตามที่กำหนด. ถือเอาข้อนี้อย่างไร. อธิบายว่า ภิกษุนี้เมื่อจงกรม รู้ตัวว่าง่วงนอน ก็นอน

ตะแคงขวาบนแผ่นหินหรือบนเตียง พิจารณาว่า กายไม่มีใจนอนอยู่บนเตียงที่ไม่มีใจ เตียงที่ไม่มีใจ ก็วางอยู่บนปฐพีที่ไม่มีใจ ปฐพีที่ไม่มีใจ ก็อยู่เหมือนน้ำที่ไม่มีใจ น้ำที่ไม่มีใจ ก็อยู่เหนือลมที่ไม่มีใจ ลมที่ไม่มีใจ ก็อยู่บนอากาศที่ไม่มีใจ บรรดาสิ่งเหล่านั้น แม้อากาศก็ไม่รู้ว่า เราอุ้มลมไว้ ถึงลมก็ไม่รู้ว่า เราสถิตอยู่บนอากาศ ถึงลมก็เช่นนั้นไม่รู้ว่า เราอุ้มน้ำไว้ ฯลฯ เตียงก็ไม่รู้ว่า เรายกกายไว้ กายก็ไม่รู้ว่า เราอยู่บนเตียง เป็นอันว่าสิ่งเหล่านั้น ต่างฝ่ายต่างไม่มีการคำนึงถึงกัน ไม่มีการสนใจกัน ไม่มีการใส่ใจกัน ไม่มีเจตนา หรือไม่มีความปรารถนาต่อกันเลย ดังนี้ เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาอยู่อย่างนี้ ปัจจเวกขณจิตนั้น ย่อมหยั่งลงสู่ภวังค์. เธอแม้เมื่อหลับอยู่อย่างนี้ ก็ย่อมชื่อว่า มีสติสัมปชัญญะอยู่.

บทว่า **อุฏฺฐานสญฺญํ มนสิกริตฺวา** ความว่า ใส่ใจถึงสัญญาที่กำหนดเวลาลุกขึ้นว่า เมื่อดวงจันทร์หรือดวงดาว ขึ้นถึงตรงนี้ เราจักลุกขึ้น อธิบายว่า วางสัญญาไว้ในใจ. เพราะว่า เมื่อภิกษุนั้นปฏิบัติอย่างนี้แล้วนอน ก็จะลุกขึ้นได้ตรง ในเวลาตามที่กำหนดไว้แล้วนั่นแล.

จบอรรถกถาอปัณณกสูตรที่ ๖

๗. อัตตสูตร

ธรรมที่อำนวยให้เบียดเบียนและไม่เบียดเบียนตน

[๔๕๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ ย่อมเป็นไปทั้งเพื่อเบียดเบียนตน ... ทั้งเพื่อเบียดเบียนคนอื่น ... ทั้งเพื่อเบียดเบียนด้วยกัน ทั้ง ๒ ฝ่าย ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือกายทุจริต วจีทุจริต

มโนทุจริต นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการ ย่อมเป็นไปทั้งเพื่อเบียดเบียนตน ... ทั้งเพื่อเบียดเบียนคนอื่น ... ทั้งเพื่อเบียดเบียนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ ย่อมไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน ... เพื่อเบียดเบียนคนอื่น ... เพื่อเบียดเบียนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการย่อมไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน ... เพื่อเบียดเบียนคนอื่น ... เพื่อเบียดเบียนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย.

จบอัตตสูตรที่ ๗

อรรถกถาอัตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัตตสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อตฺตพฺยาพาธาย** ได้แก่ เพื่อให้ตนเองลำบาก. บทว่า **ปรพฺยาพาธาย** ได้แก่ เพื่อให้บุคคลอื่นลำบาก. บทว่า **กายสุจริตํ** เป็นต้น มาในตอนต้นด้วยอำนาจกุศลกรรมบถ ๑๐. แต่ว่า ในขั้นสูงขึ้นไป จนกระทั่งถึงอรหัตผล ท่านก็ไม่ได้ห้ามไว้เลย.

จบอรรถกถาอัตตสูตรที่ ๗

๘. เทวสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่ควรรังเกียจ

[๔๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกปริพาชกเดียรถีย์อื่นจะพึงถามท่านทั้งหลายอย่างนี้ว่า แน่ะอาวุโสทั้งหลาย พระสมณโคดม ประพฤติ

พรหมจรรย์เพื่อเกิดในเทวโลกหรือ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้ พึงระอา พึงละอาย พึงรังเกียจมิใช่หรือ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลรับว่า อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ตรัสต่อไปว่า นั่นสิ ภิกษุทั้งหลาย นัยว่าท่านทั้งหลายระอา ละอาย รังเกียจอายุทิพย์ ... วัณณทิพย์ ... สุขทิพย์ ... ยศทิพย์ ... อธิปไตยทิพย์ จะป่วยกล่าวไปไยถึงการที่ท่านทั้งหลาย ระอา ละอาย รังเกียจกายทุจริต ... วจีทุจริต ... มโนทุจริต.

จบเทวสูตรที่ ๘

อรรถกถาเทวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเทวสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อฏฺฏิเยยฺยาถ** ความว่า เธอทั้งหลายพึงเป็นผู้ถูกความระอาบีบคั้น. บทว่า **หราเยยฺยาถ** ความว่า พึงละอาย. บทว่า **ชิคุจฺเฉยฺยาถ** ความว่า พึงเกิดความรังเกียจ ในคำพูดนั้น เหมือนเกิดความรังเกียจในคูถฉะนั้น. บทว่า **อิติ** ในคำว่า **อิติ กิร** นี้ พึงเห็นว่าเป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะด้วยการเชื่อมบท. บทว่า **กิร** เป็นนิบาต ใช้ในความหมายว่าได้ฟังต่อ ๆ กันมา. บทว่า **กิร** นั้นพึงทราบการเชื่อมความอย่างนี้ว่า ได้ยินว่าเธอทั้งหลาย พึงอึดอัดด้วยอายุทิพย์. บทว่า **ปเคว โข ปน** มีความหมายเท่ากับ **ปฐมตร** แปลว่า ก่อนกว่า (หรืออันดับแรก).

๕. ปฐมปาปณิกสูตร

องค์คุณของพ่อค้ากับของภิกษุ

[๔๕๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ ย่อมเป็นผู้อภัพ เพื่อจะได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ก็ดี เพื่อจะทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี องค์ ๓ คืออะไร คือ พ่อค้าไม่ตั้งการงานอย่างดีในตอนเช้า ไม่ตั้งการงานอย่างดีในตอนกลางวัน ไม่ตั้งการงานอย่างดีในตอนเย็น พ่อค้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ย่อมเป็นผู้อาภัพเพื่อจะได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ก็ดี เพื่อจะทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี

ฉันเดียวกันนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ย่อมเป็นผู้อาภัพ เพื่อจะบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุก็ดี เพื่อทำกุศลธรรมที่บรรลุแล้วให้เจริญขึ้นก็ดี ธรรม ๓ คืออะไร คือ ภิกษุไม่ตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนเช้า ไม่ตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนกลางวัน ไม่ตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนเย็น ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ นี้แล ย่อมเป็นผู้อาภัพ เพื่อจะบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุก็ดี เพื่อทำกุศลธรรมที่บรรลุแล้วให้เจริญขึ้นก็ดี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ ย่อมเป็นผู้อาจเพื่อจะได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ก็ดี เพื่อทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี องค์ ๓ คืออะไร คือ พ่อค้าตั้งการงานอย่างดีในตอนเช้า ตั้งการงานอย่างดีในตอนกลางวัน ตั้งการงานอย่างดีในตอนเย็น พ่อค้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๓ นี้แล ย่อมเป็นผู้อาจเพื่อจะได้บริโภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ก็ดี เพื่อทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี

ฉันเดียวกันนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ย่อม เป็นผู้อาจเพื่อบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุก็ดี เพื่อทำกุศลธรรมที่บรรลุแล้ว ให้เจริญก็ดี ธรรม ๓ คืออะไร คือ ภิกษุตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนเช้า ตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนกลางวัน ตั้งสมาธินิมิตอย่างดีในตอนเย็น ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ นี้แล ย่อมเป็นผู้อาจเพื่อบรรลุกุศลธรรมที่ยังไม่บรรลุก็ดี เพื่อทำกุศลธรรมที่ได้บรรลุแล้วให้เจริญขึ้นก็ดี.

จบปฐมปาปณิกสูตรที่ ๙

อรรถกถาปฐมปาปณิกสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในปฐมปาปณิกสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้:-

พ่อค้าผู้ไม่ตั้งใจทำการงาน

บทว่า **ปาปณิโก** แปลว่า พ่อค้าในตลาด เจ้าของร้าน. คำว่า **ปาปณิโก** นั่น เป็นชื่อของพ่อค้า ผู้เปิดร้านขายของ. บทว่า **อภพฺโพ** แปลว่า เป็นบุคคลไม่เหมาะสม.

บทว่า **น สกฺกจฺจํ กมฺมนฺตํ อธิฏฺฐาติ** ความว่า การงานที่ตั้งใจทำอย่างใด จึงจะนับว่ามั่นคง งานที่ตั้งใจไว้ ย่อมสำเร็จสมความตั้งใจ ด้วยประการใด เขาไม่ตั้งใจทำให้สำเร็จด้วยตนเองอย่างนั้น. ในบทว่า **น สกฺกจฺจํ กมฺมนฺตํ อธิฏฺฐาติ** นั้น พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้

เวลาเช้ามืด พ่อค้าลุกขึ้นตามประทีป แต่ ไม่นั่งจัดสินค้า ชื่อว่า ไม่ตั้งใจทำงานโดยเคารพ ในเวลาเช้า. ด้วยว่า พ่อค้าผู้นี้ จะไม่ได้เป็นเจ้าของพลาดโอกาส สิ่งของที่ควรจะได้ ที่มีโอกาสทั้ง ๓ เป็นปัจจัย คือ สิ่งของที่

พวกโจรลักในตอนกลางคืน รีบมาตลาดด้วยคิดว่า เราจักปล่อยของนี้ ให้พ้นมือของเราแล้ว ขายให้โดยราคาย่อมเยา ๑ ของที่คนจำนวนมากผู้เป็นคู่แข่ง แย่งซื้อแย่งขาย เวลากลางคืนอยู่ในเมือง เช้ามืดไปตลาดซื้อเอา ๑ หรือของที่ผู้คนประสงค์จะไปยังชนบท จะรีบไปตลาดแต่เช้าแล้วซื้อเอา ๑ ในเวลาที่คนอื่นพักรับประทานอาหารกัน เขาก็กลับมารับประทานอาหารบ้าง คือ เก็บสินค้าแต่เช้าตรู่ แล้วกลับไปบ้าน รับประทานอาหารแล้วนอนหลับ ตอนเย็นจึงกลับมายังร้านตลาดอีกครั้งหนึ่ง อย่างนี้ ชื่อว่า ไม่ตั้งใจทำการงานโดยเคารพ ในเวลาเที่ยงวัน.

ด้วยพ่อค้านั้น จะไม่ได้เป็นเจ้าของ หมดโอกาส สิ่งของที่ควรจะได้อันมีโอกาสทั้งสองเป็นปัจจัย คือ สิ่งที่พวกโจรมาปล่อยไม่ทันในตอนเช้าตรู่แต่เวลากลางวัน ขณะที่คนอื่น ๆ ยังไม่สัญจรไปมา พวกโจรก็จะไปยังร้านตลาด แล้วขายให้ด้วยราคาถูก ๑ สิ่งใดที่พวกอิสรชนผู้มีบุญใช้คนไปให้นำมาในเวลารับประทานอาหาร ด้วยสั่งว่า ควรจะได้สิ่งนี้ ๆ มาจากร้านตลาด ๑.

ส่วนเวลาเย็น จนกระทั่งถึงเวลาที่เขาตีบอกยาม เขาก็ไม่ตามประทีปแล้วนั่ง ภายในร้านตลาด อย่างนี้ ชื่อว่า ไม่ตั้งใจทำงานโดยเคารพในเวลาเย็น.

ด้วยว่า พ่อค้านั้น จะไม่ได้เป็นเจ้าของ สิ่งของที่ควรได้ ที่มีโอกาสนั้นเป็นปัจจัย คือ สิ่งของที่พวกโจรมาปล่อยมาทัน ทั้งเวลาเช้าและเวลากลางวัน แต่กลับไปยังร้านตลาดในตอนเย็น แล้วขายให้ด้วยราคาถูก.

ภิกษุไม่ตั้งใจฝึกสมาธิ

บทว่า **น สกฺกจฺจํ สมาธินิมิตฺตํ อธิฏฺฐาติ** ความว่า ภิกษุไม่เข้าสมาธิโดยกิริยาที่เคารพ.

ก็ในบทว่า **น สกฺกจฺจ สมาธินิมิตฺตํ** นี้ พึงทราบวินิจฉัย ดังต่อไปนี้

ภิกษุทำวัตรที่ลานเจดีย์ และลานโพธิ์แล้ว เข้าไปสู่เสนาสนะ แต่ว่าไม่ยอมนั่งเข้าสมาบัติ จนถึงเวลาภิกษาจาร ชื่อว่า ไม่ตั้งใจกำหนดนิมิตโดยเคารพ. ส่วนเวลาภายหลังฉันภัตตาหาร เธอกลับจากบิณฑบาตแล้วเข้าไปยังที่พักกลางคืน และที่พักกลางวัน แต่ว่า ไม่นั่งเข้าสมาบัติจนถึงเวลาเย็น ชื่อว่า ไม่ตั้งใจกำหนดสมาธินิมิตโดยเคารพ ในเวลาเที่ยงวัน.

อนึ่ง เวลาเย็น เธอไหว้เจดีย์ ทำการบำรุงพระเถระ แล้วเข้าไปสู่เสนาสนะ แต่ว่า ไม่ยอมนั่งเข้าสมาบัติตลอดปฐมยาม ชื่อว่าไม่ตั้งใจกำหนดสมาธินิมิตโดยเคารพในเวลาเย็น.

ส่วนความหมาย พึงทราบตามนัย ตรงกันข้ามกับที่กล่าวแล้วในสุกปักษ์.

อนึ่ง ในบทนี้ ในที่ที่ท่านกล่าวไว้ว่า **สมาปตฺตึ อปฺเปตฺวา** เข้าสมาบัติ เมื่อไม่มีสมาบัติ แม้วิปัสสนาก็ควร และในบทว่า **สมาธินิมิตฺตํ** แม้อารมณ์ของสมาธิก็ควรเช่นกัน. สมจริง ดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า **แม้สมาธิก็ชื่อว่าสมาธินิมิต แม้อารมณ์ของสมาธิก็ชื่อว่า สมาธินิมิต.**

จบอรรถกถาปฐมปาปณิกสูตรที่ ๕

๑๐. ทุติยปาปณิกสูตร

คุณสมบัติของพ่อค้ากับของภิกษุ

[๔๕๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าประกอบด้วยองค์ ๓ ย่อมถึงความใหญ่ความไพบูลย์ในโภคทรัพย์ไม่นานเลย องค์ ๓ คืออะไร คือพ่อค้าเป็นผู้มีดวงตา ๑ ฉลาด ๑ ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัย ๑

ก็พ่อค้าเป็นผู้มีดวงตาอย่างไร พ่อค้ารู้สินค้าว่า สินค้าสิ่งนี้ซื้ออย่างนี้ ขายอย่างนี้ เป็นต้นทุนเท่านี้ กำไรเท่านี้ อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าชื่อว่า เป็นผู้มีดวงตา

พ่อค้าเป็นผู้ฉลาดอย่างไร พ่อค้าเป็นผู้เข้าใจที่จะซื้อและที่จะขายอย่างนี้แล พ่อค้า ชื่อว่า ฉลาด

พ่อค้าถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัยอย่างไร คฤหบดีทั้งหลายก็ดี บุตรของคฤหบดีทั้งหลายก็ดี ที่มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก ย่อมรู้จักพ่อค้านั้นอย่างนี้ว่า พ่อค้าผู้เจริญผู้นี้แหละเป็นคนมีดวงตาด้วย ฉลาดด้วย มีกำลังพอที่จะเลี้ยงบุตรภริยาและแถมพกให้เราบ้างตามเวลาอันควร คฤหบดีและบุตรของคฤหบดีเหล่านั้นย่อมรับรองพ่อค้านั้นด้วยโภคะทั้งหลายว่า แน่ะสหายพ่อค้า แต่นี้ไป เชิญท่านนำโภคะไปเลี้ยงบุตรภริยา และจงแถมพกให้เราบ้างตามเวลาอันควรเถิด อย่างนี้แล พ่อค้า ชื่อว่า ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัย.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าประกอบด้วยองค์ ๓ นี้แล ย่อมถึงความใหญ่ความไพบูลย์ในโภคทรัพย์ไม่นานเลย

ฉันเดียวกันนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ย่อมถึงความใหญ่ความไพบูลย์ในกุศลธรรมทั้งหลายไม่นานเลย. ธรรม ๓ คืออะไร คือ ภิกษุเป็นผู้มีดวงตา ๑ มีเพียร ๑ ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัย ๑.

ก็ภิกษุเป็นผู้มีดวงตาอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ... นี่ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) ... นี่ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ... นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ชื่อว่า เป็นผู้มีดวงตา.

ภิกษุเป็นผู้มีเพียรอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ปรารภความเพียรเพื่อละเสียซึ่งอกุศลธรรมทั้งหลาย เพื่อยังกุศลธรรมทั้งหลายให้ถึงพร้อม แข็งขันบากบั่นมั่นคงไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ อย่างนี้แล ภิกษุ ชื่อว่า เป็นผู้มีเพียร.

ภิกษุเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัยอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ภิกษุเหล่าใดเป็นพหูสูต คล่องอาคม ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา เธอเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้นตามกาลอันควร ไต่ถามปัญหาว่า ท่านเจ้าข้า ข้อนี้อย่างไร อะไรเป็นความหมายแห่งธรรมนี้. ท่านเหล่านั้นย่อมเปิดเผยข้อที่ลี้ลับ ทำข้อที่ลึกให้ตื้น และบรรเทาความเคลือบแคลงในธรรมทั้งหลายที่น่าเคลือบแคลงแก่เธอได้ อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชื่อว่า ถึงพร้อมด้วยที่พึ่งอาศัย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ นี้แล ย่อมถึงความใหญ่ความไพบูลย์ในกุศลธรรมทั้งหลายไม่นานเลย.

จบทุติยปาปณิกสูตรที่ ๑๐

จบรถการวรรคที่ ๒

อรรถกถาทุติยปาปณิกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้:-

พ่อค้าผู้มีปัญญา

บทว่า **จกฺขุมา** ความว่า พ่อค้าเป็นผู้มีปัญญาจักษุ. บทว่า **วิธุโร** ความว่า เป็นผู้มีธุระอันสำคัญ คือมีธุระอันสูงสุด ได้แก่ประกอบด้วยวิริยะที่สัมปยุตด้วยญาณ. บทว่า **นิสฺสยสมฺปนฺโน** คือถึงพร้อมด้วยที่พึ่ง ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยที่พำนัก.

บทว่า **ปณิยํ** ได้แก่สินค้าที่ขาย. ในบทนั้นว่า **เอตฺตกํ มูลํ ภวิสฺสติ เอตฺตโก อุทฺรโย** มีอธิบายว่า สินค้าที่ซื้อมานั้น โดยการซื้อมีปริยายดังที่ตรัสไว้ว่า ซื้ออย่างนี้ ขายอย่างนี้. สินค้านั้นจัดเป็นทุน คือจำนวนที่ซื้อมาเท่านี้ ฉะนั้น เมื่อจำหน่ายสินค้านั้นไป ในการจำหน่ายสินค้าจักมีกำไรเท่านี้ คือเพิ่มขึ้นเท่านี้.

บทว่า **กุสโล โหติ ปณิยํ เกตุญฺจ วิกเกตุญฺจ** ความว่า พ่อค้าผู้ฉลาด ไปหาซื้อยังที่ที่สินค้าหาได้ง่าย และไปขายยังที่ที่สินค้าหาได้ยาก ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดในที่นี้ เขาย่อมได้ลาภเพิ่มขึ้น ๑๐ เท่าบ้าง ๒๐ เท่าบ้าง.

บทว่า **อทฺธา** ได้แก่ อิสรชน คือผู้ถึงพร้อมด้วยทรัพย์ที่เก็บไว้จำนวนมาก. บทว่า **มหทฺธนา** ได้แก่ ผู้มีทรัพย์มาก ด้วยอำนาจเครื่องใช้สอย บทว่า **มหาโภคา** ได้แก่ ผู้มีโภคะมาก ด้วยสิ่งของที่เป็นเครื่องอุปโภคและบริโภค บทว่า **ปฏิพโล** ได้แก่ ชื่อว่า เป็นผู้สามารถ เพราะถึงพร้อมด้วยกำลังกาย และกำลังความรู้. บทว่า **อมฺหากญฺจ กาเลน กาลํ อนุปฺปาเทตุ** ความว่า เพื่อเพิ่มให้ดอกเบี้ยอันเกิดจากทรัพย์ที่เขาหยิบยืมไป

เป็นต้นทุน แก่เราทั้งหลายตามกาลอันสมควร. บทว่า **นิปตนฺติ** แปลว่า เชื้อเชิญ. บาลีเป็น **นิปทนฺติ** ก็มี. ความหมายก็ทำนองนี้แหละ.

บทว่า **กุสลานำ ธมฺมานำ อุปสมฺปทาย** ความว่า เพื่อความสมบูรณ์ คือเพื่อได้เฉพาะ ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย. บทว่า **ถามวา** ความว่า ประกอบด้วยความรู้. บทว่า **ทฬฺหปรกฺกโม** ความว่า ประกอบด้วยความบากบั่น ด้วยความรู้อันมั่นคง. บทว่า **อนิกฺขิตฺตธุโร** ความว่า ไม่ทอดทิ้งธุระอย่างนี้ว่า เรายังไม่ถึงจุดหมายปลายทาง จักไม่วางธุระ คือความเพียรนี้.

บทว่า **พหุสฺสุตา** ความว่า ชื่อว่าเป็นพหูสูต เพราะมีพระพุทธพจน์อันได้สดับตรับฟังมามาก ด้วยสามารถแห่งนิกาย ๑ หรือ ๒ นิกายเป็นต้น. บทว่า **อาคตาคมา** ความว่า นิกาย ๑ ชื่อว่าอาคม ๑. ๒ นิกาย ชื่อว่า ๒ อาคม. ๕ นิกาย ชื่อว่า ๕ อาคม. ในอาคมทั้ง ๕ เหล่านั้น ผู้ใดมีมาแม้อาคมเดียว คือมีความชำชอง ได้แก่ได้รับยกย่อง (เพียงอาคมเดียว) คนเหล่านั้น ชื่อว่า **อาคตาคมา**.

บทว่า **ธมฺมธรา** ได้แก่ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระสุตตันตปิฎก. บทว่า **วินยธรา** ได้แก่ ผู้ทรงไว้ซึ่งพระวินัยปิฎก. บทว่า **มาติกาธรา** ได้แก่ ผู้ทรงไว้ซึ่งมาติกาทั้งสอง. บทว่า **ปริปุจฺฉติ** ได้แก่ ซักถามถึงประโยชน์และสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ ถึงเหตุและสิ่งที่ไม่ใช่เหตุ. บทว่า **ปริปญฺหติ** ได้แก่ รู้ คือไตร่ตรอง กำหนด[๑] เอาว่า เราจักถามธรรมวินัย ชื่อนี้. ข้อความที่เหลือในพระสูตรง่ายทั้งนั้น.

ก็ในพระสูตรนี้ ปัญญามีมาก่อน ความเพียรและการคบหากัลยาณมิตรมาภายหลัง. ในข้อนั้น ไม่พึงเข้าใจความอย่างนี้ว่า บรรลุพระอรหัตก่อนแล้ว

๑. ปาฐาวา อญฺญาตุ ลภติ ปริคฺคณฺหติ ฉบับพม่าเป็น อญฺญาติ ตุเลติ ปริคฺคณฺหาติ แปลตามฉบับพม่า.

จึงบำเพ็ญเพียร แล้วคบหากัลยาณมิตรภายหลัง. ธรรมดาพระธรรมเทศนาจะมีการกำหนดโดยปริยายเบื้องต่ำ ปริยายเบื้องสูง หรือโดยส่วนทั้ง ๒ บ้าง. แต่ในพระสูตรนั้น พึงทราบกำหนดโดยปริยายเบื้องสูงเท่านั้น. เพราะฉะนั้น เมื่อจะตรัสก็ทรงแสดงการอาศัย คบหากัลยาณมิตรไว้ก่อน แล้วทรงแสดงความเพียรไว้ท่ามกลาง แล้วจึงตรัสบอกพระอรหัต ในภายหลัง.

จบทุติยปาปณิกสูตรที่ ๑๐

จบรถการวรรควรรณนาที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ญาตกสูตร ๒. สรณียสูตร ๓. ภิกขุสูตร ๔. จักกวัตติสูตร ๕. ปเจตนสูตร ๖. อปัณณกสูตร ๗. อัตตสูตร ๘. เทวสูตร ๙. ปฐม-ปาปณิกสูตร ๑๐. ทุติยปาปณิกสูตร และอรรถกถา.

ปุคคลวรรคที่ ๓

๑. สวิฏฐสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๓ พวก ที่พยากรณ์ยาก

[๔๖๐] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ พระเชตวันอารามของอนาถปิณฑิกะ ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น ท่านสวิฏฐะ และท่านมหาโกฏฐิตะ เข้าไปหาท่านสารีบุตร ครั้นเข้าไปถึงแล้วก็ชื่นชมกับท่านสารีบุตร กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความยินดีต่อกัน เป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่งลง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ท่านสารีบุตรได้กล่าวคำนี้กะท่านสวิฏฐะผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วว่า อาวุโส **สวิฏฐะ** บุคคล ๓ จำพวกนี้มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ **กายสักขิ ทิฏฐิปัตตะ สัทธาวิมุตตะ** นี้แล อาวุโส บุคคล ๓ จำพวกมีอยู่ในโลก บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลไหนชอบใจท่านว่าดีกว่าและประณีตกว่า.

ท่าน**สวิฏฐะ**ตอบว่า อาวุโส **สารีบุตร** บุคคล ๓ จำพวกนี้มีอยู่ในโลก ฯลฯ บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลผู้**สัทธาวิมุตตะ** ชอบใจข้าพเจ้าว่าดีกว่าประณีตกว่า นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะ**สัทธินทรีย์** ของบุคคลนี้มีประมาณยิ่ง.

ลำดับนั้น ท่าน**สารีบุตร**ถามท่าน**มหาโกฏฐิตะ**ว่า อาวุโส **โกฏฐิตะ** บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีอยู่ในโลก ฯลฯ บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลไหนชอบใจท่านว่า ดีกว่าประณีตกว่า.

ท่าน**มหาโกฏฐิตะ**ตอบว่า อาวุโส **สารีบุตร** บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีอยู่ในโลก ฯลฯ บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคล**ผู้กายสักขิ**ชอบใจข้าพเจ้าว่า ดีกว่าประณีตกว่า นั่นเพราะอะไร เพราะ**สมาธินทรีย์**ของบุคคลนี้มีประมาณยิ่ง.

คราวนี้ท่านมหาโกฏฐิตะถามท่านสารีบุตรว่า อาวุโส **สารีบุตร** บุคคล ๓ จำพวกนี้มีอยู่ในโลก ฯลฯ บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลไหนชอบใจท่านว่า ดีกว่าประณีตกว่า.

ท่านสารีบุตรตอบว่า อาวุโส **โกฏฐิตะ** บุคคล ๓ จำพวกนี้มีอยู่ในโลก ฯลฯ บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคล**ผู้ทิฏฐิปัตตะ**ชอบใจข้าพเจ้าว่า ดีกว่าประณีตกว่า นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะ**ปัญญินทรีย์**ของบุคคลนี้มีประมาณยิ่ง.

ครั้นแล้วท่านสารีบุตรได้กล่าวกะท่าน**สวิฏฐะ**และท่าน**มหาโกฏฐิตะ**ว่า เราทุกรูปได้แก้ปัญหาตามปฏิภาณของตนแล้ว มาเถิด อาวุโส เราจักเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** กราบทูลเล่าความอันนี้แด่**พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า**จักทรงพยากรณ์แก่เราอย่างใด เราจักทรงจำพระพุทธพยากรณ์นั้นไว้อย่างนั้น ท่าน**สวิฏฐะ**และท่าน**มหาโกฏฐิตะ**รับคำท่าน**สารีบุตร**แล้ว ท่าน**สารีบุตร**ท่าน**สวิฏฐะ**และท่าน**มหาโกฏฐิตะ**ก็เข้าเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้นเข้าไปถึงแล้วถวายอภิวาท**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้ว นั่งลง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ท่านสารีบุตรผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลเล่าถ้อยคำที่ปราศรัยกับท่าน**สวิฏฐะ**และท่าน**มหาโกฏฐิตะ**ทั้งหมดแด่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ในเรื่องนี้ ไม่ง่ายเลย สารีบุตร ที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓นี้ บุคคลผู้นี้ดีกว่าประณีตกว่า เพราะว่านี่เป็นฐานะมีอยู่ **สารีบุตร** คือว่า บุคคลผู้**สัทธาวิมุตตะ** พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหัตผล* บุคคลผู้**กายสักขิ** พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง แม้บุคคลผู้**ทิฏฐิปัตตะ** ก็พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง

ในเรื่องนี้ ไม่ง่ายเลย **สารีบุตร** ที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลผู้นี้ดีกว่าประณีตกว่า เพราะว่า ที่เป็นฐานะมีอยู่ **สารีบุตร** คือว่า บุคคลผู้กายสักขิ พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหัตผล บุคคลผู้**สัทธาวิมุตตะ** พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง แม้บุคคลผู้**ทิฏฐิปัตตะ** ก็พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง

ในเรื่องนี้ ไม่ง่ายเลย **สารีบุตร** ที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ นี้ บุคคลผู้นี้ดีกว่าประณีตกว่า เพราะว่า นี่เป็นฐานะมีอยู่ **สารีบุตร** คือว่า บุคคลผู้**ทิฏฐิปัตตะ** พึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหัตผล บุคคลผู้**สัทธาวิมุตตะ** พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง แม้บุคคลผู้**กายสักขิ** ก็พึงเป็นพระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง

ในเรื่องนี้ ไม่ง่ายเลย **สารีบุตร** ที่จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวว่า บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนี้ บุคคลผู้นี้ดีกว่าประณีตกว่า.

จบสวิฏฐสูตรที่ ๓

* หมายความว่า ตั้งอยู่ในพระอรหัตมรรคแล้ว

ปุคคลวรรควรรณนาที่ ๓

อรรถกา สวิฏฐสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในสวิฏฐสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

พระอริยบุคคล ชื่อว่า **กายสกฺขี**[๑] เพราะสัมผัสฌานผัสสะมาก่อนภายหลังจึงกระทำให้แจ้ง ซึ่งนิโรธ คือพระนิพพาน.

ชื่อว่า **ทิฏฐิปฺปตฺตะ** เพราะบรรลุธรรมนั้นที่ตนเห็นแล้ว.

ชื่อว่า **สัทธาวิมุตตะ** เพราะเชื่ออยู่ (มีศรัทธา) จึงได้หลุดพ้น.

บทว่า **ขมติ** แปลว่า ชอบใจ. บทว่า **อภิกฺกนฺตตโร** แปลว่าดียิ่งกว่า.[๒] บทว่า ปณีตตโร แปลว่า ประณีตยิ่งกว่า.

บทว่า **สทฺธินทฺริยํ อธิมตฺตํ โหติ** ความว่า พระสวิฏฐเถระในขณะแห่งอรหัตมรรค ได้มีสัทธินทรีย์เป็นธุระ (เป็นใหญ่) อินทรีย์ ๔ ที่เหลือ เป็นบริวาร. ดังนั้น พระเถระเมื่อจะกล่าวถึงมรรคที่ตนได้บรรลุแล้ว จึงได้กล่าวอย่างนี้. (ส่วน) ท่านมหาโกฏฐิตเถระ ในขณะแห่งอรหัตมรรค ได้มีสมาธินทรีย์เป็นธุระ (เป็นใหญ่) อินทรีย์ ๔ อย่างที่เหลือได้เป็นบริวารของสมาธินั่นเอง. เพราะฉะนั้น ท่านพระมหาโกฏฐิตเถระแม้นั้นเมื่อจะบอกว่าสมาธินทรีย์ มีประมาณยิ่ง (เป็นใหญ่) จึงได้กล่าวถึงมรรคที่ตนได้บรรลุนั่นแหละ. ส่วนพระสารีบุตรเถระ ในขณะแห่งอรหัตมรรค ได้มีปัญญินทรีย์ เป็นธุระ (เป็นใหญ่) อินทรีย์ ๔ อย่างที่เหลือ ได้เป็นบริวารของปัญญินทรีย์ นั้นนั่นเอง. เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตรเถระแม้นั้น เมื่อจะ

๑. พระสูตรเป็น กายสกฺขิ

๒. ปาฐะว่า สุนฺทรตโร ฉบับพม่าเป็น อติสุนฺทรตโร แปลตามฉบับพม่า.

บอกว่า ปัญญินทรีย์ มีประมาณยิ่ง (เป็นใหญ่) จึงได้บอกมรรคที่ตนได้บรรลุแล้วนั่นแหละ.

บทว่า **น เขฺวตฺถ** ตัดบทเป็น **น โข เอตฺถ**. บทว่า **เอกํ เสน พฺยากาตุ** ความว่า เพื่อพยากรณ์โดยส่วนเดียว. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความพร้อมเพรียงแห่งอรหัตมรรค ด้วยบทว่า **อรหตฺตาย ปฏิปนฺโน**. ในพระสูตรนี้ พระเถระแม้ทั้ง ๓ ได้กล่าวเฉพาะมรรคที่ตนได้บรรลุแล้วด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้. แต่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส โดยผู้ดำรงอยู่ในภูมิธรรมอื่น.

จบอรรถกถาสวิฏฐสูตรที่ ๑

๒. คิลานสูตร

ว่าด้วยคนไข้และผู้เปรียบด้วยคนไข้ ๓ จำพวก

[๔๖๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนไข้ ๓ ประเภทนี้ มีอยู่ในโลก คนไข้ ๓ ประเภทคืออะไรบ้าง คือ คนไข้บางประเภทในโลกนี้ จะได้อาหารที่เหมาะ หรือไม่ได้อาหารที่เหมาะก็ตาม ได้ยาที่เหมาะหรือไม่ได้ยาที่เหมาะก็ตาม ได้คนพยาบาลที่สมควรหรือไม่ได้คนพยาบาลที่สมควรก็ตาม ก็คงไม่หายจากอาพาธนั้น

คนไข้บางประเภทในโลกนี้ จะได้อาหารที่เหมาะหรือไม่ได้อาหารที่เหมาะก็ตาม ได้ยาที่เหมาะหรือไม่ได้ยาที่เหมาะก็ตาม ได้คนพยาบาลที่สมควรหรือไม่ได้คนพยาบาลที่สมควรก็ตาม ก็คงหายจากอาพาธนั้น

คนไข้บางประเภทในโลกนี้ ได้อาหารที่เหมาะ ได้ยาที่เหมาะ ได้คนพยาบาลที่สมควร จึงหายจากอาพาธนั้น ไม่ได้อาหารที่เหมาะ ... ยาที่เหมาะ ... คนพยาบาลที่สมควร ย่อมไม่หายจากอาพาธนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในคนไข้ ๓ ประเภทนั้น คนไข้ประเภทที่ได้อาหารที่เหมาะ ได้ยาที่เหมาะ ได้คนพยาบาลที่สมควร จึงหายจากอาพาธนั้น ไม่ได้อาหารที่เหมาะ ... ยาที่เหมาะ ... คนพยาบาลที่สมควร ย่อมไม่หายจากอาพาธนั้น เราอาศัยคนไข้ประเภทนี้แล จึงอนุญาตคิลานภัต (อาหารคนไข้) ... คิลานเภสัช (ยาแก้ไข้) ... คิลานุปัฏฐาก (ผู้พยาบาลคนไข้) แลก็เพราะอาศัยคนไข้ประเภทนี้ คนไข้ประเภทอื่น ๆ ก็จำต้องพยาบาลด้วย

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย คนไข้ ๓ ประเภท มีอยู่ในโลก

ฉันเดียวกันนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ ประเภทนี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ ไหนบ้าง คือบุคคลบางคนในโลกนี้ จะได้เห็นตถาคตหรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตาม ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วหรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ตาม ก็คงไม่เข้าทางคือความถูกทำนองในกุศลธรรมทั้งหลาย*

บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นตถาคตหรือไม่ได้เห็นตถาคตก็ตาม ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วหรือไม่ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วก็ตาม ก็คงเข้าทาง ...ได้

บุคคลบางคนในโลกนี้ ได้เห็นตถาคต ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วจึงเข้าทาง ... ไม่ได้เห็น ... ไม่ได้ฟัง ... ย่อมไม่เข้าทาง ...

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในบุคคล ๓ ประเภทนั้น บุคคลประเภทที่ได้เห็นตถาคต ได้ฟังธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว จึงเข้าทาง ... ไม่ได้

* พระบาลีว่า "เนว โอกฺกมติ นิยามํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺตํ " หมายความว่า ไม่ได้ปัญญารู้ธรรมตามจริง

เห็น ... ไม่ได้ฟัง ... ย่อมไม่เข้าทาง ...นั้นใด เราอาศัยบุคคลประเภทนี้ จึงอำนวยการแสดงธรรม แลก็เพราะอาศัยบุคคลประเภทนี้ จึงจำต้องแสดงธรรมแก่บุคคลประเภทอื่นด้วย

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเปรียบด้วยคนไข้ ๓ ประเภท มีอยู่ในโลก.

จบคิลานสูตรที่ ๓

อรรถกถาคิลานสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในคิลานสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **สปฺปายานิ** ได้แก่ เป็นประโยชน์เกื้อกูล คือทำความเจริญให้สูงขึ้นไป. บทว่า **ปฏิรูปฺ** แปลว่า สมควร. ด้วยบทว่า **เนว วุฏฺฐาติ ตมฺหา อาพาธา** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง คนไข้ ที่เข้าขั้นตรีทูตแล้ว ประกอบด้วยโรคลม และโรคลมบ้าหมูเป็นต้น ที่รักษาไม่ได้. ด้วยบทว่า **วุฏฺฐาติ ตมฺหา อาพาธา** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอาพาธเล็ก ๆ น้อยๆ แยกประเภทเป็น โรคอาเจียน หิตด้าน และไข้เปลี่ยนฤดูเป็นต้น.

ก็ด้วยบทว่า **ลภนฺโต สปฺปายานิ โภชนานิ โน อลภนฺโต** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึงอาพาธทุกชนิดที่จะหายได้ด้วยการรักษา. ก็ในสูตรนี้ ที่ชื่อว่า อุปัฏฐาก (ผู้พยาบาล) ที่เหมาะสมนั้น พึงทราบว่า ได้แก่ผู้ที่ฉลาด ขยัน ไม่เกียจคร้าน ประกอบด้วยองค์คุณของผู้พยาบาลไข้.

บทว่า **คิลานุปฏฺฐาโก อนุญฺญาโต** ได้แก่ คิลานุปัฏฐากที่ทรงอนุญาตไว้ว่า ภิกษุสงฆ์พึงให้. อธิบายว่า เมื่อภิกษุไข้นั้นไม่สามารถ จะพยาบาล

ตามธรรมดาของตนได้ ภิกษุสงฆ์ต้องมอบหมายภิกษุรูปหนึ่ง และสามเณรรูปหนึ่ง ให้แก่เธอว่า จงปฏิบัติภิกษุนี้. ก็ตลอดเวลาที่ภิกษุและสามเณรผู้อุปัฏฐากทั้งสองนั้น ปฏิบัติภิกษุไข้นั้นอยู่ ภิกษุไข้ก็ดี ผู้ปฏิบัติทั้งสองนั้นก็ดี มีความต้องการสิ่งใด สิ่งนั้นทั้งหมดเป็นภาระของภิกษุสงฆ์ทั้งนั้น.

บทว่า **อญฺเญปิ คิลานา อุปฏฺฐาตพฺพา** ความว่า ผู้ป่วยไข้แม้นอกนี้ สงฆ์ก็ควรอุปัฏฐาก. ถามว่า เพราะเหตุไร. แก้ว่า เพราะผู้ที่อาพาธถึงขั้นตรีทูต เมื่อสงฆ์ไม่อุปัฏฐากจะทำความขุ่นเคืองใจว่า ถ้าหากภิกษุทั้งหลายพยาบาล เราก็จักหาย แต่ภิกษุทั้งหลายไม่พยาบาลเราเลย แล้วจะพึงไปเกิดในอบาย. แต่เมื่อสงฆ์พยาบาลอยู่ เธอจะมีความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุสงฆ์ได้กระทำกรรมที่ควรทำแล้ว แต่อาพาธเช่นนี้เป็นกรรมวิบากของเราเอง เธอจะเจริญเมตตาไปในภิกษุสงฆ์ แล้วจักเกิดในสวรรค์. ส่วนภิกษุใดประกอบด้วยอาพาธเล็กน้อย ถึงจะได้อุปัฏฐากก็หายไม่ได้ก็หายทั้งนั้น อาพาธของภิกษุนั้น แม้จะเว้นจากยาก็หายได้ แต่เมื่อปรุงยาถวายจะหายได้เร็วกว่า. ต่อจากนั้น เธอก็สามารถจะเรียนพระพุทธพจน์ หรือบำเพ็ญสมณธรรมได้ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า แม้ภิกษุผู้อาพาธเหล่าอื่น สงฆ์ก็ควรอุปัฏฐาก.

บทว่า **เนว โอกฺกมติ** ได้แก่ไม่เข้าไปสู่ทาง (ไม่ถูกทาง). บทว่า **นิยามํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺตํ** ได้แก่ความถูกกล่าว คือ ถูกครรลองในกุศลธรรมทั้งหลาย (ถูกต้องทำนองคลองธรรม). ด้วยบทนี้ เป็นอันตรัสหมายถึง บุคคลผู้เป็น**ปทปรมะ.** โดยวาระที่ ๒ ทรงหมายเอา **อุคฆฏิตัญญูบุคคล** เช่นพระนาลกเถระในพระศาสนา ได้รับโอวาทในสำนักของพระ-ปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเพียงครั้งเดียว ก็ได้แทงตลอดปัจเจกโพธิญาณทันทีใน

พุทธันดร. โดยวาระที่ ๓ ตรัสหมายถึง **วิปจิตัญญูบุคคล**. ส่วน**เนยยบุคคล** ก็ต้องอาศัยนัยนั่นแหละ (จึงจะได้ตรัสรู้).

บทว่า **ธมฺมเทสนา อนุญฺญาตา** ได้แก่ธรรมกถาที่ทรงอนุญาตไว้เดือนละ ๘ ครั้ง. บทว่า **อญฺเญสมฺปิ ธมฺโม เทเสตพฺโพ** ความว่า พระธรรมที่จะพึงตรัสแก่บุคคลแม้นอกนี้. เพราะเหตุไร. เพราะว่าปทปรมบุคคล ถึงจะไม่สามารถบรรลุธรรมในอัตภาพนี้ได้ แต่ก็จักได้เป็นปัจจัยในอนาคต. ส่วนผู้ใด เมื่อได้เห็นพระรูป พระโฉม ของพระตถาคตเจ้า จึงได้บรรลุก็ดี เมื่อไม่ได้เห็นก็ได้บรรลุก็ดี อนึ่ง เมื่อได้ฟังพระธรรมวินัย จึงได้บรรลุก็ดี ไม่ได้ฟังก็ได้บรรลุก็ดี บุคคลนั้นจะได้บรรลุทั้ง ๆ ที่ ไม่ได้เห็น ไม่ได้ฟัง. แต่เมื่อได้เห็น เมื่อได้ฟัง ก็จักได้บรรลุเร็วขึ้น ด้วยเหตุดังว่ามานี้ จึงควรแสดงธรรมแก่คนเหล่านั้น. ส่วนบุคคลจำพวกที่ ๓ (ปทปรมะ) จำต้องแสดงธรรมซ้ำ ๆ ซาก ๆ.

จบคิลานสูตรที่ ๒

๓. สังขารสูตร

ว่าด้วยกรรมและผลแห่งกรรม

[๔๖๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ จำพวกไหนบ้าง บุคคลลางจำพวกในโลกนี้ ปรุงกายสังขาร... วจีสังขาร ... มโนสังขาร อันประกอบด้วยความเบียดเบียน° บุคคลนั้นครั้น ปรุงกายสังขาร ... วจีสังขาร ... มโนสังขาร อันประกอบด้วยความเบียดเบียน แล้ว ย่อมเข้าถึงโลกอันประกอบด้วยความเบียดเบียน ผัสสะทั้งหลายที่ ประกอบด้วยความเบียดเบียน ย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงโลกอันประกอบด้วย ความเบียดเบียนนั้น บุคคลนั้นอันผัสสะทั้งหลายที่ประกอบด้วยความเบียดเบียน ถูกต้องอยู่ ย่อมได้เสวยเวทนาที่ประกอบด้วยความเบียดเบียนคือเป็นทุกข์ ส่วนเดียว เหมือนเช่นพวกสัตว์นรกฉะนั้น.

อนึ่ง บุคคลลางพวก ปรุงกายสังขาร ... วจีสังขาร ... มโนสังขาร อันไม่มีความเบียดเบียน บุคคลนั้นครั้นปรุงกายสังขาร ... วจีสังขาร ... มโนสังขารอัน ไม่มีความเบียดเบียนแล้ว ย่อมเข้าถึงโลกอันไม่มีความเบียดเบียน ผัสสะทั้งหลาย อันไม่มีความเบียดเบียน ย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงโลกอัน

๑. กายสังขาร แปลว่า เครื่องปรุงแต่งกาย วจีสังขาร เครื่องปรุงแต่งวาจา มโนสังขาร เครื่องปรุงแต่งใจ ในที่อื่นโดยมาก กายสังขาร ท่านหมายเอาลมหายใจ เพราะลมหายใจปรนปรือกายให้เป็นไป วจีสังขาร หมายเอาวิตกวิจาร เพราะคนเราตรึกตรองก่อนแล้วจึงพูด มโนสังขาร หมายเอาสัญญาเวทนา เพราะใจจะเป็นกุศลอกุศลก็ด้วยสัญญากับเวทนาปรุงให้เป็นไป แต่ในที่นี้พระอรรถกถาอธิบายว่า กองเจตนาที่เป็นไปในทวารนั้น ๆ เรียกว่าสังขารที่เป็นไปทางกายเรียกกายสังขาร ฯลฯ แต่คงหมายความว่า ประพฤติทุจริตนั่นเอง เพราะทุจริตเป็นเรื่องความเบียดเบียนทั้งนั้น

ไม่มีความเบียดเบียนนั้น บุคคลนั้นอันผัสสะทั้งหลายที่ไม่มีความเบียดเบียนถูกต้องอยู่ ย่อมได้เสวยเวทนาที่ไม่มีความเบียดเบียน คือเป็นสุขส่วนเดียว ดังเช่นเหล่าเทวดาสุภกิณหะ.

อนึ่ง บุคคลลางพวก ปรุงกายสังขาร ... วจีสังขาร ... มโนสังขาร อันประกอบด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง บุคคลนั้นครั้นปรุงกายสังขาร ... วจีสังขาร ... มโนสังขาร อันประกอบด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างแล้ว. ย่อมเข้าถึงโลกอันประกอบด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ผัสสะทั้งหลายที่ประกอบด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมถูกต้องบุคคลผู้เข้าถึงโลกอันประกอบด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างนั่น บุคคลนั่นอันผัสสะทั้งหลายที่ประกอบด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างถูกต้องอยู่ ย่อมได้เสวยเวทนาที่ประกอบด้วยความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง คือเป็นสุขบ้างทุกข์บ้างเจือกัน เช่นดังพวกมนุษย์เทวดาลางเหล่า และวินิปาติกา ลางประเภท

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวก มีอยู่ในโลก.

จบสังขารสูตรที่ ๓

อรรถกถาสังขารสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**สังขารสูตรที่ ๓** ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สพฺยาปชฺฌํ** แปลว่า มีทุกข์.* บทว่า **กายสงฺขารํ** ได้แก่ กองเจตนาในกายทวาร. บทว่า **อภิสงฺขโรติ** ความว่า ประมวลมา คือ

๑. ปาฐะว่า สพฺยาปชฺชนฺติ สทุกฺขํ ฉบับพม่าเป็น สพฺยาพชฺฌนฺติ สทุกฺขํ ตามแนวของฉบับพม่า บาลีและอรรถสมกัน เพราะคำว่า พฺยาพชฺช ฎีกาขยายว่า พฺยาพาโธว พยาพชฺฌ และปาฐะว่า พยาปชฺฌ ในฉบับพม่าเป็น พฺยาพชฺฌ ทั้งหมด

ทำให้เป็นกอง ได้แก่ทำให้เป็นก้อน. แม้ในวจีทวาร และมโนทวาร ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **สพฺยาปชฺฌํ โลกํ** ได้แก่ สัตว์โลกผู้มีทุกข์. บทว่า **สพฺยาปชฺฌา ผสฺสา ผุสนฺติ** ความว่า ผัสสะที่เป็นผลมีทุกข์ ย่อมถูกต้อง. บทว่า **สพฺยาปชฺฌํ เวทนํ . เวทิยติ** ความว่า เสวยเวทนาที่เป็นผลมีทุกข์ อธิบายว่า เสวยความเจ็บไข้และอาพาธ คือหมดความสดชื่น.

บทว่า **เสยฺยถาปิ สตฺตา เนรยิกา** มีอธิบายว่า เขาย่อมเสวยเวทนาเหมือนสัตว์ทั้งหลาย ผู้เกิดในนรก เสวยแต่เวทนาที่เป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ฉะนั้น. ถามว่า ก็นรกนั้น ไม่มีอุเบกขาเวทนาหรือ. ตอบว่า มี แต่เวทนานั้นอยู่ในฐานะเป็นอัพโพหาริก เพราะทุกขเวทนามีพลังมาก. ด้วยเหตุดังพรรณนามานี้ เป็นอันพระองค์ทรงนำนรกนั่นแหละมาเปรียบเทียบกับนรก. ได้ยินว่า นี้ชื่อ **ปฏิภาคอุปมา** ในข้อนั้น.

แม้ในบทว่า **เสยฺยถาปิ เทวา สุภกิณฺหา** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำเอาเทวโลกนั้นแหละ มาเปรียบเทียบกับเทวโลก. ก็เพราะวิบากของฌานที่มีปีติ ย่อมเป็นไป ในพรหมโลกชั้นต่ำ ส่วนวิบากของฌานที่ไม่มีปีติ มีแต่สุขอย่างเดียวจะเป็นไป ในพรหมชั้นสุภกิณหะ ฉะนั้น พระผู้มีพระ-ภาคเจ้า จึงตรัสสุภกิณหพรหม ไม่ทรงถือพรหมชั้นต่ำเหล่านั้น. ด้วยประการดังพรรณนามานี้ แม้อุปมานี้ในข้อนั้น ก็พึงทราบว่า เป็น**ปฏิภาคอุปมา**.

บทว่า **โวกิณฺณสุขทุกฺขํ** ได้แก่ เวทนาที่มีสุขและทุกข์คลุกเคล้ากันไป. บทว่า **เสยฺยถาปิ มนุสฺสา** ความว่า แท้จริง มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมมีสุข มีทุกข์ ตามกาลตามเวลา. บทว่า **เอกจฺเจ จ เทวา** ได้แก่ เทวดาชั้นกามาวจร. แม้เทวดาชั้นกามาวจรเหล่านั้น ก็มีสุขมีทุกข์ ตามกาลเวลา. เพราะเทวดาชั้นกามาวจรผู้ต่ำศักดิ์กว่าเหล่านั้น จะต้องลุกจากอาสนะ จะต้องหลีกออกจากทาง จะต้องเปลื้องผ้าห่มออก จะต้องทำอัญชลีกรรม เพราะ

เห็นเทวดาที่มีศักดิ์สูงกว่า กิจกรรมแม้ทั้งหมดนั้น ย่อมชื่อว่าเป็นทุกข์. บทว่า **เอกจฺเจ จ วินิปาติกา** ได้แก่ เวมานิกเปรต. ก็เปรตเหล่านั้น ย่อมเสวยสมบัติตามกาลเวลา เสวยกรรมตามกาลเวลา เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีสุข มีทุกข์คลุกเคล้ากันไปทีเดียว. ด้วยประการดังพรรณนามานี้ สุจริต ๓ อย่าง ในพระสูตรนี้ พึงทราบว่า พระองค์ตรัสให้เจือกัน ไป ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ.

จบอรรถกถาสังขารสูตรที่ ๓

๔. พหุการสูตร

ว่าด้วยผู้มีอุปการะมาก ๓ จำพวก

[๔๖๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล (อาจารย์) ๓ นี้ เป็นผู้มีอุปการะมากแก่บุคคล (ศิษย์) บุคคล (อาจารย์) ๓ นี้คือใคร คือ บุคคล (ศิษย์) อาศัยบุคคล (อาจารย์) ใด จึงได้ถึงพระพุทธเจ้า ... พระธรรม ... พระสงฆ์เป็นสรณะ บุคคล (อาจารย์) นี้ เป็นผู้มีอุปการะมากแก่บุคคล (ศิษย์) นี้

อนึ่งอีก ภิกษุทั้งหลาย บุคคล (ศิษย์) อาศัยบุคคล (อาจารย์) ใด จึงรู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ... นี่เหตุเกิดทุกข์ ... นี่ความดับทุกข์ ... นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ บุคคล (อาจารย์) นี่ เป็นผู้มีอุปการะมากแก่บุคคล (ศิษย์) นี้

อนึ่งอีก ภิกษุทั้งหลาย บุคคล (ศิษย์) อาศัยบุคคล (อาจารย์) ใด จึงกระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเองอยู่ในปัจจุบันนี่ บุคคล (อาจารย์) นี่เป็นผู้มีอุปการะมากแก่บุคคล (ศิษย์) นี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าบุคคลอื่นจะมีอุปการะมากแก่บุคคล (ศิษย์) นี้ ยิ่งกว่าบุคคล ๓ นี่ไม่มี อนึ่ง เรากล่าวว่า บุคคล (ศิษย์) นี้ จะทำการสนองคุณแก่บุคคล (อาจารย์) ๓ นี้ไม่ได้ง่ายเลย แต่เพียงด้วยการกราบ ลุกรับ ทำอัญชลี สามีจิกรรม และคอยให้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยาแก้ไข้.

จบพหุการสูตรที่ ๔

อรรถกถาพหุการสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพหุการสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตโยเม ภิกฺขเว ปุคฺคลา** ได้แก่บุคคลผู้เป็นอาจารย์ ๓ จำพวก. บทว่า **ปุคฺคลสฺส พหุการา** ได้แก่ ผู้มีอุปการะมากแก่คนผู้เป็นอันเตวาสิก บทว่า **พุทฺธํ** ได้แก่ พระสัพพัญญูพุทธเจ้า. บทว่า **สรณํ คโต โหติ** ความว่า ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง. บทว่า **ธมฺมํ** ได้แก่ นวโลกุตรธรรม พร้อมทั้งแบบแผน (พระปริยัติธรรม). บทว่า **สงฺฆ** ได้แก่ ชุมนุมพระอริยบุคคล ๘ จำพวก.

ก็การถึงสรณะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ด้วยสามารถแห่งบุคคลผู้ไม่เคยถึงสรณะ คือผู้ไม่เคยทำความเชื่อมั่น. เป็นอันว่า อาจารย์ ๓ จำพวก

คือ ผู้ให้สรณะ ๑ ผู้ให้ถึงโสดาปัตติมรรค ๑ ผู้ให้ถึงพระอรหัตมรรค ๑ มาแล้วในพระสูตรนี้ ว่ามีอุปการะมาก. อาจารย์ ๕ จำพวกคือ อาจารย์ผู้ให้บรรพชา ๑ อาจารย์ผู้ให้ (บอก) พุทธพจน์ ๑ กรรมวาจาจาริย์ ๑ อาจารย์ผู้ให้บรรลุสกทาคามิมรรค ๑ อาจารย์ผู้ให้บรรลุอนาคามิมรรค ๑ ไม่ได้มาแล้วในสูตรนี้.

ถามว่า อาจารย์เหล่านั้นไม่มีอุปการะมากหรือ.

ตอบว่า ไม่ใช่ไม่มีอุปการะมาก แต่พระธรรมเทศนานี้กำหนดไว้ ๒ ส่วน เพราะฉะนั้น อาจารย์เหล่านั้นแม้ทั้งหมด ชื่อว่ามีอุปการะมาก. ในบรรดาคุณธรรมเหล่านั้น ผู้ไม่ได้ทำอภินิเวส (บุญญาธิการ) ไว้ ย่อมเหมาะในการถึงสรณคมน์เท่านั้น. ส่วนจตุปาริสุทธิศีล กสิณบริกรรม และวิปัสสนาญาณ เป็นคุณธรรมที่อาศัยปฐมมรรค. (ส่วน) มรรคและผลเบื้องสูงทั้ง ๒ อย่าง พึงทราบว่า อาศัยอรหัตมรรค.

บทว่า **อิมินา ปุคฺคเลน** ได้แก่บุคคลผู้เป็นอันเตวาสิกนี้. บทว่า **น สุปฺปฏิการ วทามิ** ความว่า เราตถาคตกล่าว การทำการตอบแทนว่าไม่ใช่เป็นของที่ทำได้ง่าย. พึงทราบอธิบายอย่างนี้ว่า จริงอยู่ บรรดาอภิวาทนกรรมเป็นต้น อันเตวาสิก เมื่อหมอบลงไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ หลายร้อยครั้ง หลายพันครั้ง ลุกจากอาสนะไปต้อนรับ (อาจารย์) ในขณะที่เห็นทุกครั้ง ประนมมือ ทำสามีจิกรรมที่สมควร ถวายจีวร ๑๐๐ ผืน ๑,๐๐๐ ผืน ถวายบิณฑบาต ๑๐๐ ครั้ง ๑,๐๐๐ ครั้ง ทุกวัน สร้างที่อยู่ล้วนไปด้วยแก้ว ๗ ประการ โดยมีจักรวาลเป็นขอบเขต (และ) ถวายเภสัชนานัปการ มีเนยใส เนยข้น เป็นต้นเป็นประจำ ชื่อว่า ยังไม่สามารถจะทำการตอบแทนอุปการะที่อาจารย์ทำแล้ว (ให้หมด) ได้.

จบอรรถกถาพหุการสูตรที่ ๔

๕. วชิรสูตร

ว่าด้วยผู้มีจิตเหมือนแผลเก่า - ฟ้าแลบ - เพชร

[๔๖๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ เป็นไฉน คือ **บุคคลที่มีจิตเหมือนแผล บุคคลมีจิตเหมือนสายฟ้า บุคคลมีจิตเหมือนเพชร**

ก็บุคคลมีจิตเหมือนแผลเป็นอย่างไร. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลลางคนในโลกนี้ เป็นคนขี้โกรธมีความแค้นมาก ถูกเขาว่าหน่อยก็ขัดเคืองขึ้งเคียด เง้างอด ทำความกำเริบ ความร้าย และความเดือดดาลให้ปรากฏ เหมือนอย่างแผลร้าย ถูกไม้หรือกระเบื้องเข้าก็ยิ่งมีหนองไหลฉันใด บุคคลลางคนในโลกนี้ เป็นคนขี้โกรธ มีความแค้นมาก ถูกเขาว่าหน่อยก็ขัดเคืองขึ้งเคียด เง้างอด ทำความกำเริบ ความร้ายและความเดือดดาลให้ปรากฏฉันนั้น นี่ เราเรียกว่า**บุคคลผู้มีจิตเหมือนแผล**

ก็บุคคลมีจิตเหมือนสายฟ้าเป็นอย่างไร. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลลางคนในโลกนี้ รู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ... นี่เหตุเกิดทุกข์ ... นี่ความดับทุกข์ ... นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหมือนอย่างคนตาดี พึงเห็นรูปทั้งหลายได้ในระหว่างฟ้าแลบในกลางคืนมืดตื้อฉันใด บุคคลลางคนในโลกนี้ รู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ฉันนั้น นี่ เราเรียกว่า**บุคคลมีจิตเหมือนสายฟ้า**

ก็บุคคลมีจิตเหมือนเพชรอย่างไร. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลลางคนในโลกนี้ กระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเองอยู่ในปัจจุบันนี้

เหมือนอย่างแก้วหรือหินที่ไม่ถูกเพชรเจาะเสียเลยย่อมไม่มีฉันใด บุคคลลางคนในโลกนี้กระทำให้แจ้ง ฯลฯ ในปัจจุบันนี่ฉันนั้น นี้เราเรียกว่า**บุคคลมีจิตเหมือนเพชร**

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก.

จบวชิรสูตรที่ ๕

อรรถกถาวชิรสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวชิรสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อรุกูปมจิตฺโต** ได้แก่ มีจิต เช่นกับแผลเรื้อรัง. บทว่า **วิชฺชูปมจิตฺโต** ได้แก่ มีจิตเช่นกับสายฟ้า เพราะส่องสว่างชั่วเวลาเล็กน้อย. บทว่า **วชิรูปมจิตฺโต** ได้แก่มีจิตเช่นกับเพชร เพราะสามารถทำการโค่นรากเง่าของกิเลสทั้งหลายได้. บทว่า **อภิสชฺชติ** แปลว่า ข้องอยู่. บทว่า **กุปฺปติ** แปลว่า ย่อมกำเริบ ด้วยสามารถแห่งความโกรธ. บทว่า **พฺยาปชฺชติ** ความว่า ละสภาพปกติ คือเป็นของเน่า. บทว่า **ปติตฺถิยติ** ได้แก่ย่อมถึงความหงุดหงิด คือความกระด้าง. บทว่า **โกปํ** ได้แก่ ความโกรธมีกำลังทราม. บทว่า **โทสํ** ได้แก่ โทษะ ที่มีกำลังมากกว่าความหงุดหงิดนั้นด้วยสามารถแห่งความประทุษร้าย. บทว่า **อปฺปจฺจยํ** ได้แก่โทมนัส ที่เป็นอาการแห่งความไม่พอใจ.

บทว่า **ทุฏฺฐารุโก** ได้แก่แผลเรื้อรัง. บทว่า **กฏฺเฐน** ได้แก่ปลายไม้เท้า. บทว่า **กถเลน** ได้แก่ กระเบื้อง. บทว่า **อาสวํ เนติ** ได้แก่ไหลติดต่อกันไป. อธิบายว่า แผลเรื้อรังจะหลั่งออกซึ่งของ ๓ อย่างนี้คือ หนอง เลือด และเยื่อ ตามธรรมดาของตนอยู่แล้ว แต่เมื่อถูกกระทบเข้า

จะหลั่งสิ่งเหล่านั้นออกยิ่งขึ้น. ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ มีข้อเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ ก็คนมักโกรธ พึงเห็นเหมือนแผลร้าย. จรณะ (พฤติกรรม) ของคนมักโกรธ พึงเห็นเหมือนการหลั่ง (ของไม่สะอาด) ของแผลร้ายนั้นออกไปตามธรรมดาของตนบ้าง จรณะ (พฤติกรรม) ของเขาผู้ดุร้าย พึงเห็นเหมือนการหลั่ง (ของไม่สะอาด) ของซากศพที่ขึ้นพองออกไปตามธรรมดาของตนบ้าง คำพูดเล็กน้อย ก็พึงเห็นเหมือนถูกกระทบด้วยไม้หรือกระเบื้อง ภาวะที่เขาจะลำพองมากยิ่งขึ้นว่า คนผู้นี้ (กล้า) พูดเช่นนี้ กับคนเช่นเรา พึงเห็นเหมือนการไหลออกมากยิ่งขึ้นแห่งแผลเรื้อรัง.

บทว่า **รตฺตนฺธการติมิสฺสาย** ความว่า ในยามราตรี คือในเวลาที่มืดสนิท เพราะกระทำความมืด โดยห้ามไม่ให้จักษุวิญญาณเกิดขึ้น. บทว่า **วิชฺชนฺตริกาย** ได้แก่ในขณะที่ฟ้าแลบ. แม้ในข้อนี้ ก็มีข้อเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ ก็พระโยคาวจร พึงเห็นเหมือน บุรุษผู้มีตาดี. กิเลสที่โสดาปัตติมรรคฆ่า พึงเห็นเหมือนความมืด กาลเวลาที่พระโสดาปัตติมรรคเกิดขึ้น พึงเห็นเหมือนการแลบของสายฟ้า การเห็นพระนิพพานในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค พึงเห็นเหมือนการเห็นรูปได้รอบด้านของบุรุษผู้มีจักษุในระหว่างฟ้าแลบ กิเลสที่สกทาคามิมรรคฆ่า พึงเห็นเหมือนการกำจัดความมืดได้อีกครั้ง การบังเกิดขึ้นแห่งสกทาคามิมัคคญาณ พึงเห็นเหมือนการแลบของสายฟ้าอีกครั้งหนึ่ง การเห็นพระนิพพาน ในขณะแห่งสกทาคามิมรรค พึงเห็นเหมือนการเห็นรูปได้โดยรอบ แห่งบุรุษผู้มีตาดี ในระหว่างฟ้าแลบ กิเลสที่อนาคามิมรรคฆ่า เหมือนการกำจัดความมืดมนอันธการอีกครั้ง ความเกิดขึ้น แห่งอนาคามิมัคคญาณ. พึงเห็นเหมือนการแลบของสายฟ้าอีกครั้ง. การเห็นพระนิพพานในขณะแห่งอนาคามิมรรค พึงเห็นเหมือนการเห็นรูปโดยรอบด้าน แห่งบุรุษผู้มีตาดี ในระหว่างฟ้าแลบ.

แม้ในภาวะที่บุคคลมีจิตเปรียบด้วยเพชร ก็มีข้อเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ จริงอยู่ อรหัตมัคคญาณ พึงเห็นเหมือนเพชร. กิเลสทั้งหลายที่พระอรหัตมัคคญาณตัดแล้ว พึงเห็นเหมือนกระเปาะแก้วมณี หรือกระเปาะหิน ภาวะที่กิเลสทั้งหลาย ที่พระอรหัตมัคคญาณจะตัดไม่ขาดไม่มี พึงเห็นเหมือนภาวะที่เพชรจะไม่ตัดกระเปาะแก้ว หรือกระเปาะหินไปไม่มี การที่กิเลสที่พระอรหัตมัคคญาณตัดได้แล้ว จะไม่กลับเกิดขึ้นอีก พึงเห็นเหมือนการที่กระเปาะแก้ว หรือกระเปาะหิน ที่ถูกเพชรตัดแล้ว จะไม่กลับเต็มขึ้นมาอีก ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาวชิรสูตรที่ ๕

๖. เสวิตัพพสูตร

ว่าด้วยผู้ควรคบและไม่ควรคบ

[๔๖๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ บุคคลที่ไม่ควรเสพไม่ควรคบไม่ควรเข้าใกล้ก็มี บุคคลที่ควรเสพควรคบควรเข้าใกล้ก็มี บุคคลที่ควรสักการะเคารพแล้ว จึงเสพ จึงคบ จึงเข้าใกล้ก็มี

บุคคลที่ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้เป็นอย่างไร ? บุคคลลางคนในโลกนี้ เป็นผู้ด้อย โดยศีลโดยสมาธิโดยปัญญา บุคคลเช่นนี้ ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ เว้นแต่เอ็นดู เว้นแต่อนุเคราะห์

บุคคลที่ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้เป็นอย่างไร ? บุคคลลางคนในโลกนี้เป็นผู้เช่นเดียวกัน โดยศีลโดยสมาธิโดยปัญญา บุคคลเช่นนี้ ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้ นั่นเพราะเหตุอะไร ? เพราะเมื่อเราเป็นผู้เสมอกันโดยศีล ... โดยสมาธิ ... โดยปัญญาแล้ว สีลกถา (การพูดกันถึง

เรื่องศีล) ... สมาธิกถา (การพูดกันถึงเรื่องสมาธิ) ... ปัญญากถา (การพูดถึงเรื่องปัญญา) ก็จักมีด้วย การพูดกันของเรานั้นจักไปกันได้ด้วย การพูดกันของเรานั้นจักเป็นความผาสุกด้วย เพราะเหตุนั้น บุคคลเช่นนี้ จึงควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้

บุคคลที่ควรสักการะเคารพแล้วจึงเสพจึงคบจึงเข้าใกล้ เป็นอย่างไร บุคคลลางคนในโลกนี้ เป็นผู้ยิ่งโดยศีล โดยสมาธิ โดยปัญญา บุคคลเช่นนี้ควรสักการะเคารพแล้วจึงเสพ จึงคบ จึงเข้าใกล้ นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะเราจะได้ทำกองศีล ... กองสมาธิ ... กองปัญญาที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์บ้าง จะได้ประคับประคอง กองศีล ... กองสมาธิ ... กองปัญญาที่บริบูรณ์แล้วไว้ได้ด้วยความฉลาดในธรรมนั้น ๆ บ้าง เพราะเหตุนั้น บุคคลเช่นนี้ จึงควรสักการะเคารพแล้ว จึงเสพ จึงคบ จึงเข้าใกล้

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้พระสุคตศาสดา ได้ตรัสพระธรรมเทศนาไวยากรณภาษิตนี้แล้ว ครั้นแล้วจึงตรัสนิคมคาถาประพันธ์ นี้อีกว่า

คนผู้คบคนทราม ย่อมเสื่อม ส่วน
คนผู้คบคนเสมอกัน ไม่เสื่อมในกาลไหนๆ
ผู้คบคนที่ประเสริฐกว่า ย่อมเจริญเร็ว
เพราะฉะนั้น จึงควรคบคนที่ยิ่งกว่าตน.

จบเสวิตัพพสูตรที่ ๖

อรรถกถาเสวิตัพพสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเสวิตัพพสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **เสวิตพฺโพ** ได้แก่ พึงเข้าไปหา. บทว่า **ภชิตพฺโพ** ได้แก่ พึงสนิทสนม. บทว่า **ปยิรุปาสิตพฺโพ** ได้แก่ พึงเข้าไปบ่อย ๆ ด้วยการนั่งในที่ใกล้. บทว่า **สกฺกตฺวา ครุกตฺวา** ความว่า ทำทั้งสักการะและความเคารพ.

ในบทว่า **หีโน โหติ สีเลน** เป็นต้น พึงทราบความต่ำ (กว่ากัน) โดยเทียบเคียงกัน. อธิบายว่า ในบรรดาคนเหล่านั้น ผู้รักษาศีล ๑๐ ไม่ควรคบคนรักษาศีล ๕. ผู้รักษาจาตุปาริสุทธิศีล ไม่ควรคบคนรักษาศีล ๑๐. บทว่า **อญฺญตฺร อนุทยา อญฺญตร อนุกมฺปา** ความว่า นอกจากจะเอ็นดู จะอนุเคราะห์. เพราะว่า เพื่อประโยชน์ตนแล้ว ก็ไม่ควรคบคนเช่นนี้. แต่จะเข้าไปหาเขา โดยความเอ็นดู โดยอนุเคราะห์ก็ควร.

บทว่า **สีลสามญฺญคตานํ สตํ** ความว่า แก่เราทั้งหลายผู้ถึงความเป็นผู้มีศีลเสมอกันมีอยู่. บทว่า **สีลกถา จ โน ภวิสฺสติ** ความว่า กถาปรารภศีลนั่นแหละจักมีแก่เราทั้งหลาย ผู้มีศีลเสมอกันอย่างนี้. บทว่า **สา จ โน ปวตฺตนี ภวิสฺสติ** ความว่า กถาของพวกเราทั้งหลาย ที่พูดกันแม้ตลอดวันนั้น จักดำเนินไป คือไม่ขาดระยะ. บทว่า **สา จ โน ผาสุ ภวิสฺสติ** ความว่า และสีลกถาที่ดำเนินไปตลอดทั้งวันนั้น จักเป็นการอยู่อย่างสำราญของเราทั้งหลาย. แม้ในสมาธิปัญญากถา ก็มีนัยเหมือนกันนี้แหละ.

บทว่า **สีลกฺขนฺธ** ได้แก่กองศีล. บุคคลเว้นธรรมที่ไม่เป็นสัปปายะของศีล คือไม่เป็นอุปการะแก่ศีล ซ่องเสพ (ประพฤติ) ธรรมที่เป็นสัปปายะ

คือธรรมที่เป็นอุปการะแก่ศีล ชื่อว่า อนุเคราะห์สีลขันธ์ ด้วยปัญญา ในที่นั้น ๆ ในบทว่า **ตตฺถ ตตฺถ ปญฺญาย อนุคฺคเหสฺสามิ** นี้. แม้ในสมาธิขันธ์ และปัญญาขันธ์ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **นิหียติ** ความว่า บุคคลเมื่อคบหาคนที่เลวกว่าตนย่อมเสื่อม คือย่อมเสียหาย ติดต่อกันเรื่อยไป เหมือนน้ำที่เทไป ในหม้อกรองน้ำด่าง. บทว่า **ตุลฺยเสวี** ได้แก่คบคนที่เสมอกับตน. บทว่า **เสฏฺฐมุปนมํ** ได้แก่ น้อมเข้าไปหาผู้ประเสริฐ. บทว่า **อุเทติ ขิปฺปํ** ความว่า ย่อมเจริญเร็วทีเดียว. บทว่า **ตสฺมา อตฺตโน อุตฺตรึ ภเชถ** ความว่า เพราะเหตุที่บุคคลผู้น้อมตนเข้าไปหาบุคคลผู้ประเสริฐ ย่อมเจริญเร็ว ฉะนั้น จึงควรคบคนที่ยิ่งกว่า คือคนที่สูงกว่า ได้แก่คนที่ประเสริฐกว่าตน.

จบอรรถกถาเสวิตัพพสูตรที่ ๖

๗. ชิคุจฉิตัพพสูตร

ว่าด้วยบุคคลที่ควรคบและไม่ควรคบ

[๔๖๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ บุคคลที่ควรเกลียด ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ก็มี บุคคลที่ควรเฉย ๆ เสีย ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ก็มี บุคคลที่ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้ก็มี

บุคคลที่ควรเกลียด ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้เป็นอย่างไร ? บุคคลลางคนในโลกนี้เป็นผู้ทุศีลมีธรรมอันลามก (มีการกระทำ) ไม่สะอาด มีความประพฤติน่ารังเกียจ มีการงานอันปกปิดไม่เป็นสมณะ แต่

ปฏิญญาว่าเป็นสมณะ ไม่เป็นพรหมจารี แต่ปฏิญญาว่าเป็นพรหมจารี เป็นคนเน่าใน เปียกชื้น รกเรื้อ (ด้วยกิเลสโทษ) บุคคลเช่นนี้ควรเกลียด ไม่ควรเสพไม่ควรคบไม่ควรเข้าใกล้ นั่นเพราะเหตุอะไร ? เพราะถึงแม้ผู้คบจะไม่เอาเยี่ยงของบุคคลชนิดนั้น แต่ก็จะมีกิตติศัพท์อันเลวฟุ้งไปว่า เป็นคนมีมิตรชั่ว มีสหายเลว มีเพื่อนทราม งูที่จมคูถย่อมไม่กัดก็จริงอยู่ ถึงกระนั้นมันก็ทำผู้จับให้เปื้อน ฉันใดก็ดี ถึงแม้ผู้คบจะไม่เอาเยี่ยงของบุคคลชนิดนั้น แต่ก็จะมีกิตติศัพท์อันเลวฟุ้งไปว่า เป็นคนมีมิตรชั่ว มีสหายเลว มีเพื่อนทราม ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น บุคคลเช่นนั้น จึงควรเกลียด ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้

บุคคลที่ควรเฉย ๆ เสีย ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้เป็นอย่างไร บุคคลลางคนในโลกนี้ เป็นคนขี้โกรธ มีความแค้นมาก ถูกเขาว่าหน่อย ก็ขัดเคืองขึ้งเคียดเง้างอด. ทำความกำเริบความร้ายและความเดือดดาลให้ปรากฏ เหมือนแผลร้ายถูกไม้หรือกระเบื้องเข้ายิ่งหนองไหล ... เหมือนฟืนไม้ติณฑุกะถูกครูดด้วยไม้หรือกระเบื้อง ยิ่งส่งเสียงจิจิฏะๆ ... เหมือนหลุมคูถถูกรันด้วยไม้หรือกระเบื้องยิ่งเหม็นฉันใด บุคคลลางคนในโลกนี้เป็นคนขี้โกรธ มีความแค้นมาก ถูกเขาว่าหน่อย ก็ขัดเคืองขึ้งเคียดเง้างอด ทำความกำเริบความร้าย และความเดือดดาลให้ปรากฏฉันนั้น บุคคลเช่นนี้ ภิกษุทั้งหลาย ควรเฉย ๆ เสีย ไม่ควรเสพ ไม่ควรคบ ไม่ควรเข้าใกล้ นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะ (เกรงว่า) เขาจะด่าเราบ้าง จะตะเพิดเราบ้าง จะทำเราให้เสื่อมเสียบ้าง เพราะเหตุนั้น บุคคลชนิดนี้ จึงควรเฉย ๆ เสีย ฯลฯ

ก็บุคคลที่ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้เป็นอย่างไร ? บุคคลลางคนในโลกนี้เป็นผู้มีศีล มีธรรมอันงาม บุคคลอย่างนี้ ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้ นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะถึงแม้ผู้คบจะไม่เอาเยี่ยงบุคคลเช่นนั้น

แต่ก็จะมีกิตติศัพท์อันงามขจรไปว่า เป็นคนมีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เพราะเหตุนั้น บุคคลอย่างนี้จึงควรเสพ ควรคบ ควรเข้าใกล้

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสนิคมคาถาว่า

คนผู้คบคนทราม ย่อมเสื่อม ส่วน
คนผู้คบคนเสมอกัน ไม่เสื่อมในกาลไหนๆ
ผู้คบคนที่ประเสริฐกว่า ย่อมเจริญเร็ว
เพราะฉะนั้น จึงควรคบคนที่ยิ่งกว่าตน.

จบชิคุจฉิตัพพสูตรที่ ๗

อรรถกถาชิคุจฉิตัพพสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในชิคุจฉิตัพพสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ชิคุจฺฉิตพฺโพ** ความว่า บุคคลที่ใคร ๆ พึงรังเกียจเหมือนคูถฉะนั้น. บทว่า **อถโข นํ** เท่ากับ **อถโข อสฺส**. บทว่า **กิตฺติสทฺโท** คือ เสียงที่กล่าวขานกัน. ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ พึงทราบข้อเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ความเป็นผู้ทุศีล พึงเห็นเหมือนหลุมคูถ. บุคคลผู้ทุศีล พึงเห็นเหมือนงูเรือน ตัวตกลงไปในหลุมคูถฉะนั้น ภาวะที่บุคคลพึงจะคบหาบุคคลผู้ทุศีล (แต่) ไม่ทำตามบุคคลผู้ทุศีลนั้น พึงเห็นเหมือนภาวะที่บุคคลถูกงูที่เขายกขึ้นจากหลุมคูถไต่ขึ้นสู่ร่างกาย แต่ไม่กัดฉะนั้น เวลาที่บุคคลคบหาผู้ทุศีล จนชื่อเสียงที่ไม่ดีระบือไปทั่ว พึงทราบเหมือนเวลาที่เขาถูกงูตัวเปื้อนคูถแล้ว กัดเอาฉะนั้น. บทว่า **ติณฺฑุกาลาตํ** ได้แก่ ดุ้นฟืนไม้มะพลับ. บทว่า **ภิยฺโยโส มตฺตาย จิจิฏายติ** ความว่า ก็ดุ้นฟืนไม้มะพลับนั้น เมื่อ

ถูกเผาตามปกติสะเก็ดจะกระเด็นหลุดออกส่งเสียงดัง จิจิฏะ จิจิฏะ. อธิบายว่า แต่ดุ้นฟืนที่ถูกเคาะจะส่งเสียงดังกว่ามาก.

บทว่า **เอวเมว โข** ความว่า บุคคลผู้มักโกรธก็ฉันนั้นเหมือนกันแล คือ แม้ตามธรรมดาของตนก็เป็นผู้ไม่สงบ ดุร้ายเที่ยวไป. แต่ในเวลาที่ได้ฟังคำพูด (ว่ากล่าว) แม้เพียงเล็กน้อย ก็กลับเที่ยวเกรี้ยวกราดดุร้ายยิ่งขึ้นไปอีกว่า คนนี้ พูดอย่างนี้ ๆ กับ คนเช่นเราได้.๑ บทว่า **คูถกูโป** ได้แก่ หลุมที่เต็มไปด้วยคูถ หรือหลุมคูถนั่นแล. ก็ในที่นี้ พึงทราบการเปรียบเทียบโดยนัยก่อนนั้นแล.

บทว่า **ตสฺมา เอวรูโป ปุคฺคโล อชฌุเปกฺขิตพฺโพ น เสวิตพฺโพ** ความว่า เพราะเหตุที่บุคคลผู้มักโกรธ เมื่อใครคบหาใกล้ชิดก็โกรธ (เขา) เหมือนกัน ย่อมโกรธ แม้กะบุคคลที่ด่าย้อนให้ว่า คนผู้นี้มีประโยชน์อะไร ฉะนั้น เขาจึงเป็นเหมือนไฟไหม้ฟาง ที่ทุกคนควรวางเฉย ไม่ควรเข้าไปคบหาสมาคม. ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ? ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า บุคคลที่เข้าไปใกล้ไฟไหม้ฟางจนเกินไปจะร้อน ร่างกายของเขาจะพลอยถูกไหม้ไปด้วย บุคคลที่ถอยออกห่างมากเกินไปจะ (ไม่) ร้อน ความหนาวของเขาก็ยังไม่หาย ส่วนบุคคลที่ผิงไฟอยู่ในระยะพอดี ไม่เข้าใกล้จนเกินไป (และ) ไม่ถอยออกห่างจนเกินไป ความหนาวก็จะหาย เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มักโกรธเป็นเหมือนไฟไหม้ฟาง จึงควรถูกวางเฉยเสีย โดยการวางตัวเป็นกลาง ไม่ควรที่ใคร ๆ จะเสพ ไม่ควรที่ใคร ๆ จะคบหา ไม่ควรที่ใคร ๆ จะเข้าไปนั่งใกล้

๑. ปาฐะว่า เอวเมว โกธโนติ อตฺตโน ธมฺมตายปิ อุฏฺฐิโต จณฺฑิกโต หุตฺวา จรติ. อปฺปมตฺตกกํ ปน วจนํ วุตฺตกาเล มาทิสํ นาม เอวํ วทติ เอวํ วทตีติ อิตเรกตรํ อุฏฺฐิโต จณฺฑิกโต หุตฺวา กุชฺฌติ. ฉบับพม่าเป็น เอวเมว โกธโน อตฺตโน ธมฺมตายปิ อุทฺธโต จณฺฑิกโต หุตวา จรติ อปฺปมตฺตกกํ ปน วจนํ สุตกาเล มาทิสํ นาม เอวํ วทติ เอวํ วทตีติ อติเรกตรํ อุทฺธโต จณฺฑิกโต หุตวา จรติ แปลตามฉบับพม่า.

บทว่า **กลฺยาณมิตฺโต** ได้แก่ มิตรผู้สะอาด. บทว่า **กลฺยาณ-สหาโย** ได้แก่ สหายผู้สะอาด. ที่ชื่อว่า **สหาย** ได้แก่ผู้มีปกติไปร่วมกันและเที่ยวไปร่วมกัน. บทว่า **กลฺยาณสมฺปวงฺโก** ได้แก่ ผู้โอนไปในกัลยาณมิตรทั้งหลาย คือ ในบุคคลผู้สะอาด อธิบายว่า ผู้มีใจน้อมโน้มเหนี่ยวนำไปในกัลยาณมิตรนั้น.

จบอรรถกถาชิคุจฉิตัพพสูตรที่ ๗

๘. คูถภาณีสูตร

ว่าด้วยผู้พูด ๓ จำพวก

[๔๖๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ คูถภาณี (คนพูดเหม็น) ปุปผภาณี (คนพูดหอม) มธุภาณี (คนพูดหวาน)

บุคคลคูถภาณีเป็นอย่างไร บุคคลลางคนในโลกนี้ เข้าสภาก็ดี เข้าชุมนุมชนก็ดี เข้าหมู่ญาติก็ดี เข้าหมู่ข้าราชการก็ดี เข้าหมู่เจ้าก็ดี ถูกนำตัวไปซักถามเป็นพยานว่า "มา บุรุษผู้เจริญ ท่านรู้อันใดจงบอกอันนั้น" บุคคลนั้น ไม่รู้ กล่าวว่ารู้บ้าง รู้ กล่าวว่าไม่รู้บ้าง ไม่เห็น กล่าวว่าเห็นบ้าง เห็น กล่าวว่าไม่เห็นบ้าง เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งรู้ เพราะเห็นแก่ตนบ้าง เพราะเห็นแก่คนอื่นบ้าง เพราะเห็นแก่ลาภผลเล็กน้อยบ้าง ดังนี้ นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลคูถภาณี**

ก็บุคคลปุปผภาณีเป็นอย่างไร บุคคลลางคนในโลกนี้ เข้าสภาก็ดีฯลฯ ถูกนำตัวไปซักถามเป็นพยาน ฯลฯ บุคคลนั้นไม่รู้ ก็กล่าวว่าไม่รู้ รู้ ก็กล่าว

ว่ารู้ ไม่เห็น ก็กล่าวว่าไม่เห็น เห็น ก็กล่าวว่าเห็น ไม่เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งรู้ เพราะเห็นแก่ตนบ้างฯลฯ ดังนี้ นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลปุปผภาณี**

ก็บุคคลมธุภาณีเป็นอย่างไร บุคคลลางตนในโลกนี้ เป็นผู้ละวาจาหยาบ เว้นจากวาจาหยาบแล้ว วาจาใดไม่มีโทษ สบายหู น่าดูดดื่มจับใจ เป็นคำชาวเมือง เป็นที่ใคร่ ... ที่พอใจแห่งชนมาก เป็นผู้กล่าววาจาอย่างนั้น นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลมธุภาณี**

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก.

จบคูถภาณีสูตรที่ ๘

อรรถกถาคูถภาณีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**คูถภาณีสูตรที่ ๘** ดังต่อไปนี้ :-

บุคคลใด กล่าวถ้อยคำส่งกลิ่นเหม็นเหมือนคูถ บุคคลนั้น ชื่อว่า **คูถภาณี**. บุคคลใด กล่าวถ้อยคำส่งกลิ่นหอมเหมือนดอกไม้ บุคคลนั้น ชื่อว่า **ปุปผภาณี**. บุคคลใด กล่าวถ้อยคำอ่อนหวานเหมือนน้ำผึ้ง บุคคลนั้น ชื่อว่า **มธุภาณี**.

บทว่า **สภาคโต** คืออยู่ในสภา. บทว่า **ปริสคโต** คืออยู่ในหมู่ชาวบ้าน. บทว่า **ญาติมชฺฌคโต** คืออยู่ในท่ามกลางทายาททั้งหลาย. บทว่า **ปูคมชฺฌคโต** คืออยู่ในท่ามกลางเสนาทั้งหลาย. บทว่า **ราชกุลมชฺฌคโต** คืออยู่ในท่ามกลางราชตระกูล คือ ในท้องพระโรง สำหรับวินิจฉัยของหลวง.

บทว่า **อภินีโต** คือ ถูกนำไปเพื่อต้องการจะซักถาม. บทว่า **สกฺขิปฺปฏิโญ** คือถูกเขาอ้างให้เป็นพยาน แล้วซัก. บทว่า **เอวํ โภ ปุริส** นี้ เป็นอาลปนะ. บทว่า **อตฺตเหตุ วา ปรเหตุ วา** ได้แก่ เพราะเหตุแห่งอวัยวะ มีมือและเท้าเป็นต้น ของตนหรือของบุคคลอื่น. ลาภ ท่านประสงค์เอาว่า **อามิส** ในบทว่า **อามิสกิญฺจิกฺขเหตุ วา** นี้. บทว่า **กิญฺจิกฺขํ** ได้แก่ สิ่งของนิด ๆ หน่อย ๆ คือของเล็กน้อย อธิบายว่า เหตุแห่งอามิส โดยที่สุดแม้เพียงนกกระทา นกคุ่ม ก้อนเนยใส และก้อนเนยข้น เป็นต้น. บทว่า **สมุปชานมุสา ภาสิตา โหติ** ความว่า กล่าวมุสาวาททั้งที่รู้ ๆ.

โทษเรียกว่า **เอละ** ในบทว่า **เนลา**. วาจา ชื่อว่า **เนลา** เพราะหมายความว่า ไม่มีโทษ อธิบายว่า หมดโทษ. วาจาไม่มีโทษเหมือนศีลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ในคาถานี้ว่า. **เนลงฺโค เสตปจฺฉาโท**.

วาจา ชื่อว่า **กัณณสุขา** ได้แก่วาจาที่สบายหู เพราะมีพยัญชนะไพเราะ. วาจานั้น ไม่ให้เกิดการเสียดแทงหู เหมือนใช้เข็มแทงฉะนั้น.

วาจา ชื่อว่า **เปมนียา** เพราะหมายความว่า ให้เกิดความรัก ไม่ให้เกิดความโกรธ ทั่วทั้งร่างกาย เพราะมีอรรถไพเราะฉะนั้น.

วาจา ชื่อว่า **หทยังคมา** เพราะหมายความว่า ถึงใจคือไม่กระทบกระทั่ง เข้าไปสู่จิตโดยสะดวก

วาจา ชื่อว่า **โปรี** เพราะหมายความว่า มีในเมือง เพราะบริบูรณ์ด้วยคุณ. อนึ่ง วาจา ชื่อว่า **โปรี** เพราะหมายความว่า ละเอียดอ่อนดี เหมือนนารีที่เจริญเติบโตในเมือง ฉะนั้น. อนึ่ง วาจา ชื่อว่า **โปรี** เพราะหมายความว่า เป็นวาจาของชาวเมือง อธิบายว่า เป็นวาจาของคนที่อยู่ในเมือง. จริงอยู่ ชาวเมืองย่อมมีถ้อยคำเหมาะสม คือเรียกคนวัยปูนพ่อว่า คุณพ่อ เรียกคนวัยปูนพี่ชายหรือน้องชายว่า พี่ชาย น้องชาย.

ด้วยว่า ถ้อยคำชนิดนี้ ชื่อว่า **พหุชนกันตา** เพราะหมายความว่า เป็นวาจาที่ชนเป็นอันมากรักใคร่.

วาจา ชื่อว่า **พหุชนมนาปา** เพราะหมายความว่า เป็นที่ชอบใจ คือทำความเจริญใจให้แก่ชนเป็นอันมาก เพราะเป็นวาจาที่ชนเป็นอันมากรักใคร่นั่นเอง.

จบอรรถกถาคูถภาณีสูตรที่ ๘

๙. อันธสูตร

ว่าด้วยคนตาบอด - ตาเดียว - สองตา

[๔๖๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร ? คือ (อนฺธ) คนบอด (เอกจกฺขุ) คนตาเดียว (ทฺวิจกฺขุ) คนสองตา

ก็บุคคลบอดเป็นอย่างไร ? บุคคลลางคนในโลกนี้ ไม่มีดวงตา (คือปัญญา) ที่เป็นเหตุจะให้ได้โภคทรัพย์อันยังไม่ได้ก็ดี เป็นเหตุจะที่โภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี ทั้งไม่มีดวงตา (คือปัญญา) ที่เป็นเหตุจะให้รู้ธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศลและอกุศล ... อันมีโทษและไม่มีโทษ ... อันหยาบและละเอียด ... อันเป็นฝ่ายดำและฝ่ายขาว นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลบอด**.

ก็บุคคลตาเดียวเป็นอย่างไร ? บุคคลลางคนในโลกนี้ มีดวงตาที่เป็นเหตุจะให้ได้โภคทรัพย์อันยังไม่ได้ก็ดี เป็นเหตุจะทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้นก็ดี แต่ไม่มีดวงตาที่เป็นเหตุจะให้รู้ธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศลและอกุศล ฯลฯ นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลตาเดียว**.

ก็บุคคลสองตาเป็นอย่างไร บุคคลลางคนในโลกนี้ มีดวงตาที่เป็นเหตุจะให้ได้โภคทรัพย์ ฯลฯ ทั้งมีดวงตาที่เป็นเหตุจะให้รู้ธรรมทั้งหลาย ฯลฯ นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลสองตา**.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก.

(นิคมคาถา)

คนตาบอดมืด เคราะห์ร้ายทั้ง ๒ ทาง
คือ โภคทรัพย์อย่างที่ว่าก็ไม่มี ความดีก็
ไม่ทำ.

ส่วนอีกคนหนึ่งนี้ เรียกว่า บุคคล
ตาเดียว ไม่เกี่ยวในเรื่องธรรม และ
อธรรม แสวงหาแต่โภคทรัพย์ เป็นคน
ครองกามที่ฉลาดรวบรวมทรัพย์ ด้วยการ
ขโมย การโกงและการปลิ้นปล้อน บุคคล
ตาเดียวนั้นจากโลกนี้ ไปนรก ย่อมเดือด-
ร้อน.

ส่วนผู้ที่เรียกว่า คนสองตา เป็น
บุคคลประเสริฐ ให้ทรัพย์ที่ได้ด้วยความ
ขยัน จากกองโภคะที่ตนหาได้โดยชอบ
(เป็นทาน) มีความคิดสูง มีใจไม่เคลือบ-
แคลง ย่อมเข้าถึงฐานะอันเจริญ ซึ่งเป็น
ฐานะที่ถึงแล้วไม่เศร้าใจ.

ควรหลีกคนบอดและคนตาเดียวเสีย
ให้ไกล ควรคบแต่คนสองตาซึ่งเป็นบุคคล
ประเสริฐ.

จบอันธสูตรที่ ๙

อรรถกถาอันธสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอันธสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **จกฺขุ น โหติ** ได้แก่ไม่มีปัญญาจักษุ. บทว่า **ผาตึ กเรยฺย** ความว่า พึงทำโภคะ (ที่ได้มาแล้ว) ให้คงอยู่ คือ ให้เจริญ บทว่า **สาวชฺชานวชฺเช** ได้แก่ ธรรมที่มีโทษ และไม่มีโทษ บทว่า **หีนปฺปณีเต** ได้แก่ ธรรมขั้นต่ำ และขั้นสูง. บทว่า **กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค** ความว่า ธรรมดำและธรรมขาวนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มีความเป็นปฏิภาคกัน โดยเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน เพราะขัดขวางกันและกัน. ก็ในบทนี้มีความย่อดังต่อไปนี้ บุคคลพึงรู้จักกุศลธรรมว่า เป็นกุศลธรรม. พึงรู้จักอกุศลธรรมว่า เป็นอกุศลธรรม. แม้ในบทมีอาทิว่า ธรรมที่มีโทษเป็นต้น ก็มีนัย นี้แล. ส่วนในธรรมที่มีความเป็นปฏิภาคกัน ทั้งธรรมดำและธรรมขาว ธรรมดำ บุคคลพึงรู้ว่า มีความเป็นปฏิภาคกับธรรมขาว ธรรมขาว บุคคลพึงรู้ว่า เป็นปฏิภาคกับธรรมดำ ด้วยปัญญาจักษุใด จักษุแม้เห็นปานนั้นของบุคคลนั้นไม่มี นักศึกษาพึงทราบความหมาย แม้ในวาระที่เหลือโดยนัย

ดังกล่าวมานี้แล.

บทว่า **น เจว โภคา ตถารูปา** ความว่า แม้โภคะชนิดนั้น ย่อมไม่มีแก่บุคคลนั้น. บทว่า **น จ ปุญฺญานิ กุพฺพติ** ความว่า และเขาย่อมไม่ทำบุญ. ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ เป็นอันตรัสถึงความไม่มีแห่งจักษุที่เป็นเหตุให้โภคะเกิดขึ้น และจักษุที่ทำให้เกิดญาณ (ปัญญาจักษุ). บทว่า **อุภยตฺถ กลิคฺคโห** ได้แก่ ถือผิด อธิบายว่า ถือพลาดในโลกทั้ง ๒ คือในโลกนี้ และในโลกหน้า. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อุภยตฺถ กลิคฺคโห** คือถือประโยชน์ทั้ง ๒ คือที่เป็นไปในทิฏฐธรรม และสัมปรายภพว่าเป็นโทษ อธิบายว่า ถือเป็นความผิด. บทว่า **ธมฺมามฺเมน** ได้แก่ ด้วยธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ บ้าง ด้วยธรรมคือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ บ้าง. บทว่า **สโฐ** ได้แก่ มักโอ่. บทว่า **โภคานิ ปริเยสติ** คือ แสวงหาโภคะทั้งหลาย.

บทว่า **เถยฺเยน กูฏกมฺเมน มุสาวาเทน จูภยํ** ความว่า แสวงหาโภคะทั้งหลายด้วยกรรมทั้งสอง ในบรรดากรรมมีไถยกรรมเป็นต้น. ถามว่า แสวงหาด้วยกรรมทั้งสองอย่างไร. ตอบว่า อย่างนี้คือ แสวงหาโภคะทั้งหลายด้วยไถยกรรม (การลักขโมย) และกูฏกรรม (การฉ้อโกง) ได้แก่ แสวงหาด้วยไถยกรรมและมุสาวาท และแสวงหาด้วยกูฏกรรม และมุสาวาท. บทว่า **สงฺฆาตุ** แปลว่า เพื่อรวบรวม. บทว่า **ธมฺมลทฺเธหิ** ได้แก่ ที่ได้มาโดยไม่ให้เสียธรรม คือกุศลกรรมบถสิบ. บทว่า **อุฏฺฐานาธิคตํ** คือ ที่ได้มาด้วยความเพียร. บทว่า **อพฺยคฺคมานโส** คือมีจิตปราศจากวิจิกิจฉา. บทว่า **ภทฺทกํ ฐานํ** คือ สถานที่ที่ดีที่สุด ได้แก่ เทวสถาน. บทว่า **น โสจติ** คือไม่เศร้าโศกด้วยความเศร้าโศกภายใน ในที่ใด.

จบอรรถกถาอันธสูตรที่ ๕

๑๐. อวกุชชิตสูตร

ว่าด้วยผู้มีปัญญา ๓ จำพวก

[๔๖๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ มีอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ **บุคคลปัญญาดังหม้อคว่ำ บุคคลปัญญาดังหน้าตัก บุคคลปัญญามาก**

บุคคลปัญญาดังหม้อคว่ำเป็นอย่างไร. บุคคลลางคนในโลกนี้ไปวัดเพื่อฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนือง ๆ ภิกษุทั้งหลายแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น อันงามในท่ามกลาง อันงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะแจ่มแจ้งเต็มที่แก่บุคคลนั้น เขานั่ง ณ ที่นั่งนั้นไม่ใส่ใจถึงเบื้องต้น ... ท่ามกลาง ... ที่สุดแห่ง (ธรรม) กถานั้นเลย แม้ลุกไปจากที่นั่งนั้นแล้ว ก็ไม่ใส่ใจถึง... เปรียบเหมือนหม้อคว่ำ น้ำที่บุคคลราดลงไปบนหม้อนั้น ย่อมไหลไปไม่ขังอยู่ ฉันใด บุคคลลางคนในโลกนี้ ไปวัดเพื่อฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนือง ๆ ฯลฯ ก็ไม่ใส่ใจถึง ... ฉันนั้น นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลปัญญาดังหม้อคว่ำ**

ก็บุคคลปัญญาดังหน้าตักเป็นอย่างไร. บุคคลลางคนในโลกนี้ ไปวัดเพื่อฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนือง ๆ ภิกษุทั้งหลายแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น อันงามในท่ามกลาง อันงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะแจ่มแจ้งเต็มที่แก่บุคคลนั้น เขานั่ง ณ ที่นั่งนั้น ใส่ใจทั้งเบื้องต้น ... ทั้งท่ามกลาง ... ทั้งที่สุดแห่ง (ธรรม) กถานั้น ลุกจากที่นั่งนั้นแล้วไม่ใส่ใจ ... เปรียบเหมือนของเคี้ยวต่าง ๆ วางรายอยู่บนหน้าตักของคน เช่น งา ข้าวสาร แป้ง พุทรา คนนั้นเผลอตัวลุกขึ้นจากที่นั่งนั้น (ของ

เคี้ยวนั้น) ก็ตกเกลื่อนไป ฉันใด บุคคลลางคนในโลกนี้ ไปวัดเพื่อฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนือง ๆ ฯลฯ ลุกจากที่นั่งนั้น แล้วไม่ใส่ใจ ... ฉันนั้น นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลปัญญาดังหน้าตัก**

ก็แล บุคคลปัญญามากเป็นอย่างไร. บุคคลลางคนในโลกนี้ ไปวัดเพื่อฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนือง ๆ ฯลฯ เขานั่ง ณ ที่นั่งนั้น ใส่ใจทั้งเบื้องต้น ... ทั้งท่ามกลาง ... ทั้งที่สุดแห่ง (ธรรม) กถานั้น แม้ลุกไปจากที่นั่งนั้นแล้ว ก็ใส่ใจไว้ทั้งเบื้องต้น ... ทั้งท่ามกลาง ... ทั้งที่สุดแห่ง (ธรรม) กถานั้น เปรียบเหมือนหม้อหงาย น้ำที่บุคคลเทลงไปในหม้อนั้น ย่อมขังอยู่ไม่ไหลไป ฉันใด บุคคลลางคนในโลกนี้ ไปวัดเพื่อฟังธรรมในสำนักภิกษุทั้งหลายเนือง ๆ ฯลฯ ทั้งที่สุดแห่ง (ธรรม) กถานั้น ฉันนั้น นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **บุคคลปัญญามาก**

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ มีอยู่ในโลก.

คนปัญญาดังหม้อคว่ำ โง่ ทึบ แม้
หากไป (ฟังธรรม) ในสำนักภิกษุทั้งหลาย
เนือง ๆ คนชนิดนั้น ก็ไม่อาจเรียนเอา
เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่ง (ธรรม)
กถาได้ เพราะปัญญาของเขาไม่มี.
คนปัญญาดังหน้าตัก เรากล่าวว่า
ดีกว่าคนปัญญาดังหม้อคว่ำนั่น ถ้าแม้ไป
(ฟังธรรม) ในสำนักภิกษุทั้งหลายเนืองๆ
คนเช่นนั้นนั่ง ณ ที่นั่งนั้น เรียนพยัญชนะ
ได้ทั้งเบื้องต้น ทั้งท่ามกลาง ทั้งที่สุดแห่ง

(ธรรม) กถานั้น ลุกไปแล้วไม่รู้ เพราะความจำของเขาฟั่นเฟือน.

ส่วนบุคคลปัญญามาก เรากล่าวว่าดีกว่าคนปัญญาดังหน้าตักนั่น ถ้าแม้ไป (ฟังธรรม) ในสำนักภิกษุทั้งหลายเนือง ๆ คนเช่นนั้นนั่ง ณ ที่นั่งนั้น เรียนพยัญชนะได้ทั้งเบื้องต้น ทั้งท่ามกลาง ทั้งที่สุดแห่ง (ธรรม) กถาแล้วทรงจำไว้ได้ เป็นคนมีความคิดประเสริฐ มีใจไม่เคลือบแคลงปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม พึงกระทำที่สุดทุกข์ได้.

จบอวกุชชิตสูตรที่ ๑๐

จบปุคคลวรรคที่ ๓

อรรถกถาอวกุชชิตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**อวกุชชิตสูตรที่** ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อวกุชฺชปญฺโญ** ได้แก่ มีปัญญาเหมือนกับหม้อคว่ำปากลง. บทว่า **อุจฺฉงฺคปญฺโญ** ได้แก่ มีปัญญาเหมือนกับตัก. บทว่า **ปุถุปญฺโญ** ได้แก่ มีปัญญากว้างขวาง.

ในบทว่า **อาทิกลฺยาณ** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ การ

ตั้งต้น (เทศนา) ชื่อว่า เบื้องต้น ท่ามกลางแห่งกถา ชื่อว่า ท่ามกลาง ตอนจบ ชื่อว่า ที่สุด. ภิกษุเหล่านั้น เมื่อกล่าวธรรมแก่บุคคลนั้นอย่างนี้ ชื่อว่ากล่าวทำให้งาม คือให้เจริญ ได้แก่ไม่มีโทษเลย ทั้งในวาระเริ่มต้น ทั้งในวาระท่ามกลาง ทั้งในวาระที่สุด. อนึ่ง ในสูตรนี้มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งเทศนา และมีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่ง**สาสนธรรม**.

บรรดาเทศนาและสาสนธรรมทั้งสองนั้น (จะกล่าว) เทศนาก่อน บทแรก ของคาถา ๔ บทเป็นเบื้องต้น บททั้งสองเป็นท่ามกลาง (และ) บทสุดท้ายเป็นที่สุด

สำหรับพระสูตรที่มีอนุสนธิเดียว นิทานเป็นเบื้องต้น อนุสนธิเป็นท่ามกลาง ตอนจบพระสูตรที่ว่า **อิทมโวจ** เป็นที่สุด.

สำหรับพระสูตรที่มีอนุสนธิหลายอนุสนธิ อนุสนธิที่ ๑ เป็นเบื้องต้น มากกว่านั้นไป หนึ่งหรือหลายอนุสนธิเป็นท่ามกลาง อนุสนธิสุดท้ายเป็นที่สุด. นี้เป็นนัยแห่งเทศนาก่อน.

ส่วนสาสนธรรม ศีลเป็นเบื้องต้น สมาธิเป็นท่ามกลาง วิปัสสนาเป็นทีสุด. อีกอย่างหนึ่ง สมาธิเป็นเบื้องต้น วิปัสสนาเป็นท่ามกลาง มรรคเป็นที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนาเป็นเบื้องต้น มรรคเป็นท่ามกลาง ผลเป็นที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง มรรคเป็นเบื้องต้น ผลเป็นท่ามกลาง นิพพานเป็นที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อทำธรรมให้เป็นคู่ ๆ กัน ศีลกับสมาธิเป็นเบื้องต้น วิปัสสนากับมรรค เป็นท่ามกลาง ผลกับนิพพาน เป็นที่สุด.

บทว่า **สาตฺถ** ความว่า ภิกษุทั้งหลายแสดงธรรมให้มีประโยชน์. บทว่า **สพฺยญฺชนำ** ความว่า แสดงธรรมให้อักษรบริบูรณ์. บทว่า **เกวล-ปริปุณฺณำ** ความว่า แสดงธรรมให้บริบูรณ์ทั้งหมด คือไม่ขาด. บทว่า

ปริสุทฺธ ความว่า แสดงธรรมให้บริสุทธิ์ คือไม่ให้ยุ่งเหยิงไม่มีเงื่อนงำ. บทว่า **พฺรหฺมจริยํ ปกาเสนฺติ** ความว่า และเมื่อแสดงอย่างนั้น ชื่อว่าประกาศอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งสงเคราะห์ด้วยไตรสิกขา อันเป็นจริยาที่ประเสริฐที่สุด. บทว่า **เนวาทึ มนสิกโรติ** ความว่า เริ่มต้นเทศน์ก็ไม่ใส่ใจ.

บทว่า **กุมฺโภ** แปลว่าหม้อ. บทว่า **นิกุชฺโช** คือ วางคว่ำปากลง. ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ บุคคลผู้มีปัญญาต่ำพึงเห็นเหมือนหม้อคว่ำปากลง. เวลาที่ได้ (ฟัง) พระธรรมเทศนา พึงเห็นเหมือนเวลาที่เทน้ำ (บนก้นหม้อ). เวลาที่บุคคลนั่งอยู่บนอาสนะนั้น ยังไม่สามารถเรียนเอาได้ พึงเห็นเหมือนเวลาที่น้ำไหลออกไปหมด. เวลาที่บุคคลผู้นั้นลุกขึ้นแล้ว จำไม่ได้ พึงเห็นเหมือนเวลาที่น้ำไม่ขังอยู่ (บนก้นหม้อ). บทว่า **อากิณฺณานิ** แปลว่า ที่เก็บไว้. บทว่า **สติสมฺโมสาย ปกิเรยฺย** ความว่า (ของควรเคี้ยวนั้น) พึงตกเกลื่อนไป เพราะความเป็นผู้เผลอตัว.

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ บุคคลผู้มีปัญญาดังตัก พึงเห็นเหมือนตัก. พระพุทธพจน์มีประการต่าง ๆ พึงเห็นเหมือนของกินชนิดต่าง ๆ. เวลาที่บุคคลนั่งเรียนอยู่บนอาสนะนั้น พึงเห็นเหมือนเวลาที่บุคคลนั่งเคี้ยว ของเคี้ยวชนิดต่าง ๆ (ที่อยู่) บนตัก. เวลาที่บุคคลลุกจากอาสนะนั้นมาแล้ว จำไม่ได้ พึงเห็นเหมือนเวลาที่บุคคลลุกขึ้นทำของหกเรี่ยราด เพราะเผลอตัว.

บทว่า **อุกฺกุชฺโช** ได้แก่(หม้อ) วางหงายปากขึ้น. บทว่า **สณฺฐาติ** คือ น้ำย่อมขังอยู่.

ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ บุคคลผู้มีปัญญามาก พึงเห็นเหมือนหม้อที่วางหงายปากขึ้น. เวลาที่ได้ฟังเทศนา พึงเห็นเหมือนเวลาที่เทน้ำลง. เวลาที่บุคคลนั่งเรียนอยู่บนอาสนะนั้น พึงเห็นเหมือนเวลาที่น้ำขังอยู่. เวลาที่บุคคลลุกขึ้นเดินไป ยังจำได้พึงเห็นเหมือนเวลาที่น้ำไม่ไหลออกไป.

บทว่า **ทุมฺเมโธ** ได้แก่ ไม่มีปัญญา. บทว่า **อวิจกฺขโณ** ได้แก่ ขาดปัญญาเครื่องจัดการ. บทว่า **คนฺตา** ได้แก่ มีการไปเป็นปกติ. บทว่า **เสยฺโย เอเตน วุจฺจติ** ความว่า (บุคคลผู้มีปัญญาดังตัก) พระพุทธเจ้าตรัสว่า ยอดเยี่ยมกว่าบุคคลนั้น (คือ คนปัญญาดังหม้อคว่ำ).

บทว่า **ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน** ความว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่โลกุตรธรรม ๙ คือบ่ฏิบัติข้อปฏิบัติเบื้องต้นพร้อมทั้งศีล. บทว่า **ทุกฺขสฺส** ได้แก่ วัฏทุกข์. บทว่า **อนฺตกโร สิยา** ความว่า บุคคลพึงเป็นผู้ทำที่สุด คือพึงเป็นผู้ทำให้ขาดตอน ได้แก่พึงเป็นผู้ทำให้สุดทาง (ทุกข์).

จบอรรถกภาอวกุชชิตสูตรที่ ๑๐

จบปุคคลวรรควรรณนาที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในปุคคลวรรคนี้ คือ

๑. สวิฏฐสูตร ๒. คิลานสูตร ๓. สังขารสูตร ๔. พหุการสูตร
๕. วชิรสูตร ๖. เสวิตัพพสูตร ๗. ชิคุจฉิตัพพสูตร ๘. คูถภาณีสูตร
๙. อันธสูตร ๑๐. อวกุชชิตสูตร และอรรถกถา.

เทวทูตวรรคที่ ๔

๑.พรหมสูตร

ว่าด้วยพรหมของบุตร

[๔๗๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดา อันบุตรแห่งตระกูลทั้งหลายใด บูชาอยู่ในเรือนของตน ตระกูลทั้งหลายนั้น ชื่อว่ามีพรหม ... มีบุรพาจารย์ ... มีอาหุไนย คำว่าพรหม ... บุรพาจารย์ ... อาหุไนย นี่ เป็นคำเรียกมารดาบิดาทั้งหลา นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะมารดาบิดาทั้งหลายเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ฟูมฟักเลี้ยงดู แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย.

(นิคมคาถา)

มารดาบิดาทั้งหลายผู้เอ็นดูประชา
ชื่อว่าเป็นพรหม เป็นบุรพาจารย์ และเป็น
อาหุไนยของบุตรทั้งหลาย
เพราะเหตุนั้นแหละ บุตรผู้มีปัญญา
พึงนอบน้อมสักการะท่าน ด้วยข้าว ด้วย
น้ำ ด้วยผ้า ด้วยที่นอน ด้วยเครื่องอบ
ด้วยน้ำสนานกาย และด้วยการล้างเท้า
เพราะการบำรุงมารดาบิดานั้น บัณ-
ฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุตรนั้น ใน
โลกนี้เทียว บุตรนั้นละ (โลกนี้) ไปแล้ว
ย่อมบันเทิงในสวรรค์.

จบพรหมสูตรที่ ๑

เทวทูตวรรควรรณนาที่ ๔

อรรถกถาพรหมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**พรหมสูตรที่** ๑ แห่งเทวทูตวรรคที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อชฺฌาคาเร** ได้แก่ในเรือนของตน. บทว่า **ปูชิตา โหนฺติ** ความว่า มารดาบิดาเป็นผู้อันบุตรปฏิบัติบำรุง ด้วยสิ่งของที่อยู่ในเรือน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงประกาศตระกูลที่บูชามารดาบิดา ว่าเป็นตระกูลมีพรหม (ประจำบ้าน) โดยมีมารดาบิดา (เป็นพรหม) อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงข้อที่มารดาบิดาเหล่านั้น เป็นบุรพาจารย์เป็นต้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า **สปุพฺพาจริยกานิ** (มีบุรพาจารย์) ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **พฺรหฺมา** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อให้สำเร็จความเป็นพรหมเป็นต้น แก่ตระกูลเหล่านั้น. บทว่า **พหุการา** ได้แก่ มีอุปการะมากแก่บุตรทั้งหลาย. บทว่า **อาปาทกา** ได้แก่ ถนอมชีวิตไว้. อธิบายว่า มารดาบิดาถนอมชีวิตบุตร คือเลี้ยงดู ประคบประหงม ได้แก่ให้เป็นไปโดยต่อเนื่องกัน. บทว่า **โปสกา** ความว่า เลี้ยงดูให้มือเท้าเติบโต ให้ดื่มเลือดในอก. บทว่า **อิมสฺส โลกสฺส ทสฺเสตาโร** ความว่า เพราะชื่อว่า การที่บุตรทั้งหลายได้เห็นอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์ ในโลกนี้เกิดมีขึ้น เพราะได้อาศัยมารดาบิดา เพราะฉะนั้น มารดาบิดาจึงชื่อว่า เป็นผู้แสดงโลกนี้.

คำว่า **พรหม** ในบทคาถาว่า **พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร** นี้ เป็นชื่อของท่านผู้ประเสริฐสุด. พระพรหมจะไม่ละภาวหา ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา

มุทิตา อุเบกขา ฉันใด มารดาบิดาทั้งหลายก็ฉันนั้นเหมือนกัน จะไม่ละภาวนา ๔ ในบุตรทั้งหลาย ภาวนา ๔ เหล่านั้น พึงทราบตามระยะกาลดังต่อไปนี้.

อธิบายว่า ในเวลาที่บุตรยังอยู่ในท้อง มารดาบิดาจะเกิดเมตตาจิตอย่างนี้ว่า เมื่อไรหนอ เราจะได้เห็นบุตรน้อยปลอดภัย มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบบริบูรณ์. แต่เมื่อใดบุตรน้อยนั้นยังเยาว์ นอนแบเบาะ มีเลือดไรไต่ตอมหรือนอนกระสับกระส่าย ส่งเสียงร้องจ้า เมื่อนั้น มารดาบิดาครั้นได้ยินเสียงบุตรนั้นจะเกิดความกรุณา. แต่ในเวลาที่บุตรวิ่งเล่นไปมา หรือในเวลาที่บุตรตั้งอยู่ในวัยหนุ่มวัยสาว มารดาบิดามองดูแล้ว จะมีจิตอ่อนไหว บันเทิง เริงใจเหมือนกับสำลี และปุยนุ่นที่เขายีตั้ง ๑๐๐ ครั้ง หย่อนลงในฟองเนยใส เมื่อนั้น มารดาบิดาจะมีมุทิตา (จิต). แต่เมื่อใด บุตรเริ่มมีครอบครัว แยก-เรือนออกไป เมื่อนั้น มารดาบิดาจะเกิดความวางใจ ว่าบัดนี้ บุตรของเราจะสามารถ จะเป็นอยู่ได้ตามลำพัง เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว เวลานั้น มารดาบิดาจะมีอุเบกขา. ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร** ดังนี้.

บทว่า **ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร** ความว่า แท้จริง มารดาบิดาทั้งหลายจำเดิมแต่บุตรเกิดแล้ว ย่อมให้บุตรเรียน ให้บุตรสำเหนียกว่า จงนั่งอย่างนี้ จงยืนอย่างนี้ จงเดินอย่างนี้ จงนอนอย่างนี้ จงเคี้ยวอย่างนี้ จงกินอย่างนี้ คนนี้บุตรควรเรียกพ่อ คนนี้ควรเรียกพี่ คนนี้ควรเรียกน้อง บุตรควรทำสิ่งนี้ ไม่ควรทำสิ่งนี้ ควรเข้าไปหาคนชื่อโน้น คนชื่อโน้นไม่ควรเข้าไปหา. ในเวลาต่อมา อาจารย์เหล่าอื่นจึงให้ศึกษาศิลปะเรื่องช้าง ศิลปะเรื่องม้า ศิลปะเรื่องรถ ศิลปะเรื่องธนู และการนับด้วยนิ้วมือเป็นต้น. อาจารย์เหล่าอื่นให้สรณะ อาจารย์อื่นให้ตั้งอยู่ในศีล อาจารย์อื่นให้บรรพชา อาจารย์อื่นให้เรียนพุทธพจน์

อาจารย์อื่นให้อุปสมบท อาจารย์อื่นให้บรรลุโสดาปัตติมรรคเป็นต้น. ดังนั้น อาจารย์เหล่านั้นแม้ทั้งหมด จึงชื่อว่า เป็นปัจฉาจารย์ ส่วนมารดาบิดาเป็นอาจารย์ก่อนกว่าทุกอาจารย์ (บุรพาจารย์) ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วุจฺจเร** แปลว่า เรียก คือ กล่าว.

บทว่า **อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ** ความว่า ย่อมควรได้รับ ข้าว น้ำ เป็นต้น ที่บุตรจัดมาเพื่อบูชา เพื่อต้อนรับ คือเป็นผู้เหมาะสมเพื่อจะรับข้าวและน้ำเป็นต้นนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ** ดังนี้. บทว่า **ปชาย อนุกมฺปกา** ความว่า มารดาบิดาย่อมฟูมฟักรักษาบุตรของตน แม้โดยการฆ่าชีวิตของสัตว์เหล่าอื่น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ปชาย อนุกมฺปกา** ดังนี้. บทว่า **นมสฺเสยฺย** แปลว่า ทำความนอบน้อม. บทว่า **สกฺกเรยฺย** ความว่า พึงนับถือโดยสักการะ.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงสักการะนั้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อนฺเนน** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนฺเนน** ได้แก่ ข้าวยาคู ภัตร และของควรเคี้ยว. บทว่า **ปาเนน** ได้แก่ปานะ ๘ อย่าง. บทว่า **วตฺเถน** ได้แก่ ผ้าสำหรับนุ่ง และผ้าสำหรับห่ม. บทว่า **สยเนน** ได้แก่ เครื่องรองรับ คือเตียงและตั่ง. บทว่า **อุจฺฉาทเนน** ได้แก่ เครื่องลูบไล้ สำหรับกำจัดกลิ่นเหม็น ทำให้มีกลิ่นหอม. บทว่า **นหาปเนน** ความว่า ด้วยการให้อาบรดตัวด้วยน้ำอุ่นในหน้าหนาว ด้วยน้ำเย็นในหน้าร้อน. บทว่า **ปาทานํ โธวเนน** ความว่า ด้วยการให้ล้างเท้าด้วยน้ำอุ่นและน้ำเย็น และด้วยการทาด้วยน้ำมัน.

บทว่า **เปจฺจ** คือไปสู่ปรโลก. บทว่า **สคฺเค ปโมทติ** ความว่า ก่อนอื่นในโลกนี้ มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิต เห็นการปรนนิบัติในมารดาบิดา (ของเขา) แล้ว ก็สรรเสริญเขาในโลกนี้แหละ. เพราะมีการปรนนิบัติเป็นเหตุ. ก็บุคคลผู้บำรุงมารดาบิดานั้น ไปสู่ปรโลกแล้ว สถิตอยู่ในสวรรค์ ย่อมร่าเริงบันเทิงใจ ด้วยทิพย์สมบัติดังนี้.

จบอรรถกถาพรหมสูตรที่ ๑

๒. อานันทสูตร

ว่าด้วยการเข้าเจโตวิมุตติ และ ปัญญาวิมุตติ

[๔๗๑] ครั้งนั้นแล ท่านอานนท์เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้นเข้าไปถึงแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ท่าน**อานนท์**ผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า จะพึงมีหรือ พระพุทธเจ้าข้า การได้สมาธิแห่งภิกษุอย่างที่เป็นเหตุให้**อหังการ มมังการ** และ **มานานุสัย** ไม่พึงมีในกายอันมีวิญญาณนี้ และ ... ในสรรพนิมิตภายนอก อนึ่ง เมื่อภิกษุเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันให้อยู่ อหังการ มมังการ และมานานุสัยย่อมไม่มี ภิกษุพึงเข้าถึง**เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ**อันนั้นอยู่ (มีหรือ).

"มีได้ **อานนท์** การได้สมาธิอย่างนั้น..."

"มีอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า ..."

อานนท์ ความตรึกอย่างนี้ย่อมมีแก่ภิกษุในศาสนานี้ว่า นั่นละเอียด นั่นประณีต นี่คืออะไร นี่คือธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่

สละอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา เป็นที่หมดกำหนัด เป็นที่ดับ คือ นิพพาน มีอย่างนี้แล **อานนท์** การได้สมาธิอย่างนั้น...

ก็แล คำที่เราหมายเอาความที่กล่าวมานี้ ได้กล่าวในปุณณกปัญหาในปารายนวรรคว่า

ความหวั่นไหวในโลกไหน ๆ ของ
ผู้ใดไม่มี เพราะพิจารณาเห็นอารมณ์
อันยิ่งและหย่อนในโลก เรากล่าวว่า ผู้นั้น
ซึ่งเป็นคนสงบไม่มีโทษดุจควัน ไม่มี
ทุกข์ใจ ไม่มีความหวัง ข้ามชาติและชรา
ได้ ดังนี้.

จบอานันทสูตรที่ ๒

อรรถกถาอานันทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอานันทสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตถารูโป** แปลว่า ชนิดนั้น. บทว่า **สมาธิปฏิลาโภ** แปลว่า การได้เอกัคคตาแห่งจิต. ในบทว่า **อิมสฺมึ จ สวิญฺญาณเก** นี้ พึงทราบอธิบายว่า ในร่างกายทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งของตน และของคนอื่น ที่พระอานันทเถระเจ้ากล่าวไว้ว่า **อิมสฺมึ** (นี้) โดยรวม (ร่างกายทั้งสอง) เข้าด้วยกัน เพราะมีความหมายว่า เป็นสวิญญาณกะ (มีวิญญาน) เหมือนกัน. บทว่า **อหงฺการมมงฺการมานานุสยา** ได้แก่ กิเลสเหล่านี้ คือ ทิฏฐิ คือ อหังการ ๑ ตัณหา คือ มมังการ ๑ อนุสัย คือ มานะ ๑. บทว่า **นาสฺสุ**

แปลว่า ไม่พึงมี. บทว่า **พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺเตสุ** ได้แก่ ในนิมิตทั้งหมดในภายนอกเห็นปานนี้ คือ **รูปนิมิต ๑ สัททนิมิต ๑ คันธนิมิต ๑ รสนิมิต ๑ โผฏฐัพพนิมิต ๑ สัสสตาทินิมิต** (นิมิตว่า เที่ยงเป็นต้น) ๑ **ปุคคลนิมิต ๑ ธรรมนิมิต ๑**.

บทว่า **เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ** ได้แก่ ผลสมาธิ และผลญาณ. บทว่า สิยา แปลว่า พึงมี. บทว่า **อิธานนฺท ภิกฺขุโน** ความว่า ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในศาสนานี้.

ลักษณะของนิพพาน

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงพระนิพพานจึงตรัสว่า **เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ** ดังนี้. ก็นิพพาน ชื่อว่า สันตะ เพราะกิเลสทั้งหลายสงบ. นิพพาน ชื่อว่า **สันตะ** เพราะจิตตุปบาทของผู้แอบอิงสมาบัติ โดยคำนึงว่า **พระนิพพานเป็นแดนสงบ** แล้วนั่งตลอดทั้งวัน เป็นไปว่า **สงบแล้วนั่นแหละ** ดังนี้บ้าง.

บทว่า **ปณีตํ** ความว่า นิพพานชื่อว่าประณีต เพราะจิตตุปบาทของบุคคลที่นั่งเข้าสมาบัติ ย่อมเป็นไปว่า ประณีต". แม้บทว่า **สพฺพสงฺขารสมโถ** เป็นต้น ก็เป็นไวพจน์ของนิพพานนั้นเหมือนกัน.

ก็จิตตุปบาท ของบุคคลผู้นั่งเข้าสมาบัติทั้งวัน โดยคำนึงว่า ความสงบแห่งสังขารทั้งหมดดังนี้ ย่อมเป็นไปว่า "ระงับสังขารทั้งปวง" ฯลฯ อนึ่ง เพราะความไม่มีแห่งตัณหากล่าว คือ เครื่องร้อยรัดไว้ในภพ ๓ อันได้นามว่า นิพพาน จิตตุปบาทของบุคคลผู้นั่งเข้าสมาบัติในนิพพานนั้นย่อมเป็นไปว่า นิพพาน เพราะเหตุนั้น นิพพานจึงได้นามว่า **สพฺพสงฺขารสมโถ** เป็นต้น. ก็ในการพิจารณา คือ การคำนึง ทั้งแปดอย่างนี้ ในที่นี้จะคำนึงอย่างเดียวก็ได้ ๒ อย่างก็ได้ ทั้งหมดก็ได้เหมือนกัน.

บทว่า **สงฺขาย** คือรู้ด้วยญาณ. บทว่า **ปโรปรานิ** ตัดบทเป็น **ปรานิ จ โอปรานิ จ** อธิบาย อัตภาพของบุคคลอื่น และอัตภาพของตนเป็นต้น ชื่อว่า ประ (คือ อัตภาพของบุคคลอื่น) และชื่อว่า โอประ (คือ อัตภาพของตน.) บทว่า **ยสฺส** คือของพระอรหันต์ใด. บทว่า **อิญฺชิตํ** คือความหวั่นไหว ได้แก่ ความกวัดแกว่ง คือ ความดิ้นรน ๗ อย่างเหล่านี้* คือ ความหวั่นไหวเพราะราคะ ความหวั่นไหวเพราะโทสะ ความหวั่นไหวเพราะโมหะ ความหวั่นไหวเพราะมานะ ความหวั่นไหวเพราะทิฏฐิ ความหวั่นไหวเพราะกิเลส และความหวั่นไหวเพราะทุจริต. บทว่า **นตฺถิ กุหิญฺจิ** คือไม่มีในอารมณ์ไหน ๆ คือ แม้ในอารมณ์อย่างหนึ่ง.

บทว่า **สนฺโต** ได้แก่ (บุคคลนั้น) ชื่อว่า สงบเพราะกิเลสที่เป็นข้าศึกสงบ. บทว่า **วิธูโม** ได้แก่ ปราศจากควัน มีกายทุจริตเป็นต้น. บทว่า **อนีโฆ** ได้แก่ปราศจากเครื่องคับแค้นมีราคะเป็นต้น. บทว่า **นิราโส** ได้แก่ ไม่มีตัณหา. บทว่า **อตาริ** ได้แก่ ข้าม คือ ข้ามพ้น ได้แก่ ล่วงเลย. บทว่า **โส** ได้แก่พระอรหันตขีณาสพนั้น. ในบทว่า **ชาติชรํ** นี้ แม้พยาธิ และมรณะ ก็พึงทราบว่าทรงหมายเอาแล้วเหมือนกันด้วยศัพท์ว่า ชาติ ชรา นั่นเอง. อรหันตผลสมาบัตินั่นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วทั้งในพระสูตร ทั้งในคาถา ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอนันทสูตรที่ ๒

* ความหวั่นไหว ๗ อย่างคือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส และทุจริต

๓. สารีปุตตสูตร

ว่าด้วยผู้ตัดตัณหาได้

[๔๗๒] ครั้งนั้น ท่าน**สารีบุตร**เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้นเข้าไปถึงแล้วถวายอภิวาท**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ได้ตรัสกะท่าน**สารีบุตร**ผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วว่า **สารีบุตร** เราพึงแสดงธรรมโดยย่อบ้าง ... โดยพิสดารบ้าง ... ทั้งโดยย่อทั้งโดยพิสดารบ้าง แต่ผู้รู้ทั่วถึงธรรมหาได้ยาก

ข้าแต่**พระผู้มีพระภาคเจ้า** เป็นกาละ ข้าแต่พระสุคต เป็นกาละ ซึ่ง**พระผู้มีพระภาคเจ้า**จะพึงทรงแสดงธรรมโดยย่อบ้าง ... โดยพิสดารบ้าง ... ทั้งโดยย่อทั้งโดยพิสดารบ้าง ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมี

เพราะเหตุนั้น **สารีบุตร** ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้อย่างนี้ว่า **อหังการ มมังการ** และ**มานานุสัย** จักไม่มีในกายอันมีวิญญาณนี้ และในสรรพนิมิตภายนอก อนึ่ง เมื่อภิกษุเข้าถึงเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันใดอยู่ **อหังการ มมังการ** และ**มานานุสัย** ย่อมไม่มี เราทั้งหลายจักเข้าถึง **เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ**นั้นอยู่ **สารีบุตร** ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล

สารีบุตร เมื่อ**อหังการ มมังการ** และ**มานานุสัย** ไม่มีในกายอันมีวิญญาณนี้ของภิกษุ และในสรรพนิมิตภายนอก อนึ่ง เมื่อเข้าถึง **เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ**อันใดอยู่ **อหังการ มมังการ** และ**มานานุสัย** ย่อมไม่มี ภิกษุเข้าถึงเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันนั้นอยู่ **สารีบุตร** เรากล่าวว่าภิกษุนี้ตัดตัณหาแล้ว รื้อสังโยชน์แล้ว กระทำที่สุดทุกข์ได้ เพราะละมานะได้โดยชอบแล้ว ก็แล เราหมายเอาข้อนี้ได้กล่าวในอุทยปัญหา ในปารายนวรรคว่า

เรากล่าวการละกามสัญญา (ความหมายในกาม) และโทมนัส (ความเสียใจ) ทั้ง ๒ เสียได้ การบรรเทาถีนะ (ความท้อแท้ใจ) เสียได้ การสกัดกั้น กุกกุจจะ (ความรำคาญใจ) เสียได้ ว่าเป็นอัญญาวิโมกข์ (ความพ้นด้วยความรู้) อันหมดจดดีด้วยอุเบกขาและสติ มีความตรึกในธรรมนำหน้า เป็นเครื่องทำลายอวิชชา ดังนี้.

จบสารีปุตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาสารีปุตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสารีปุตตสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สงฺขิตฺเตน** ได้แก่ ด้วยการตั้งเป็นบทมาติกาไว้. บทว่า **วิตฺถาเรน** ได้แก่ การจำแนกมาติกาที่ตั้งไว้แล้วออกไป. บทว่า **สงฺขิตฺตวิตฺถาเรน** ได้แก่บางครั้งก็ย่อ บางครั้งก็พิสดาร. บทว่า **อญฺญาตาโร จ ทุลฺลภา** ความว่า ก็บุคคลผู้จะแทงตลอดหาได้ยาก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำนี้ กะพระสารีบุตรเถระ โดยมีพระพุทธประสงค์ว่า เราตถาคตจะต่อญาณให้พระสารีบุตร. พระเถระครั้นได้สดับพระพุทธดำรัสนั้นแล้ว ถึงแม้จะไม่กราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์จักเข้าใจเองก็จริง แต่โดยมีประสงค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์

จงทรงวางพระทัย (แสดงธรรมเถิด) ข้าพระองค์จักแทงตลอดธรรมที่พระองค์ทรงแสดงแล้วได้โดยร้อยนัย พันนัย ข้อนั้นขอให้เป็นภาระของข้าพระองค์เถิด ดังนี้ เมื่อจะยังพระศาสดาให้อุตสาหะในการแสดงธรรม จึงได้ทูลคำมีอาทิว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเวลาที่พระองค์จะทรงแสดงธรรมแล้ว. ลำดับนั้น พระศาสดาจึงทรงเริ่มเทศนา แก่พระสารีบุตรว่า **ตสฺมาติห** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อิมสฺมิญฺจ สวิญฺญาณเก** เป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วนั่นแล.

บทว่า **อจฺเฉชฺชิ ตฺณหำ** ได้แก่ตัดตัณหา ด้วยศาสตรา คือ มัคคญาณ. บทว่า **วิวฏฺฏยิ สำ โยชนำ** ได้แก่ถอนสัญโญชน์ทั้ง ๑๐ อย่าง พร้อมทั้งรากทิ้งไป. บทว่า **สมฺมามานาภิสมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺส** ความว่า ได้กระทำที่สุดแห่งวัฏทุกข์ โดยการตรัสรู้เพราะละมานะ ๙ อย่าง ได้ด้วยอุบายอันชอบ ด้วยข้อปฏิบัติชอบ. บทว่า **อิทญฺจ ปน เมตำ สารีปุตฺต สนฺธาย ภาสิตำ** ความว่า ดูก่อนสารีบุตร เราตถาคตกล่าวคำนั้นไว้หมายเอา ผลสมาบัตินี้แหละในอุทยปัญหา ในปารายนวรรค.

บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว จึงปรารภคำมีอาทิว่า **ปหานำ กามสญฺญานำ** ดังนี้. ก็บทว่า**ปหานำ กามจฺฉนฺทนฺ-ทานำ** นี้มีมาแล้วในอุทยปัญหา. แต่ในพระสูตรนี้ พระอาจารย์ผู้รจนาอังคุตตรนิกาย ยกขึ้นตั้งไว้ว่า **กามสญฺญาน** ดังนี้. ในสองบทนั้น ต่างกันเพียงพยัญชนะ ส่วนเนื้อความก็เป็นอย่างเดียวกันนั่นแหละ. บทว่า **กามสญฺญานำ** ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นปรารภกาม หรือได้แก่สัญญาที่เกิดกับจิตที่สหรคตด้วยโลภะ ๘ ดวง. บทว่า **โทมนสฺสาน จูภยำ** ความว่า เราตถาคตกล่าวการ

ละอกุศลเจตสิกแม้ทั้งสอง คือ กามสัญญาเหล่านี้ ๑ โทมนัสสเจตสิก ๑ คือ อรหัตผล กล่าวคือการละด้วยปฏิปัสสัทธิ (วิมุตติ) ว่าเป็นอัญญาวิโมกข์.

ส่วนในนิทเทส พระองค์ตรัสไว้ว่า (เราตถาคตกล่าว) การละ ความสงบ การสละคืน ความสงบระงับ อกุศลเจตสิกทั้งสองอย่าง คือ กามฉันทะ และโทมนัส ว่าเป็นอมตมหานิพพาน. คำนั้นพระองค์ตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งการยกเอาผล. ด้วยว่า ความสงบระงับ กล่าวคือ อาการที่กิเลสสิ้นไป เรียกว่าปหานะบ้าง มรรคที่สละคืนกิเลสอยู่ ก็เรียกว่าปหานะบ้าง ผลกล่าวคือความสงบระงับกิเลสได้ ก็เรียกว่าปหานะบ้าง. กิเลสทั้งหลายอันพระโยคาวจรละได้ เพราะมาถึงพระนิพพานใด พระนิพพานนั้นชื่อว่า อมตนิพพาน. เพราะฉะนั้น บทเหล่านี้ จึงมาแล้วในนิทเทสนั้น.

เพราะพระพุทธพจน์ว่า **อญฺญาวิโมกฺขํ ปพฺรูมิ** จึงเป็นอันทรงพระประสงค์เอาเฉพาะพระอรหัตผล. และเพราะพระพุทธพจน์ว่า **ถีนสฺส จ ปนูทนํ** เป็นอันพระองค์ทรงประสงค์เอาเฉพาะพระอรหัตผล เพราะถีนะ (นิวรณ์) เกิดขึ้น ในตอนท้ายของการบรรเทา. เพราะพระพุทธพจน์ว่า **กุกฺกุจฺจานํ นิวารณํ** เป็นอันทรงประสงค์เอาผลเท่านั้น เพราะผลเกิดขึ้นในลำดับแห่งมรรคที่เป็นเหตุห้ามกุกกุจจนิวรณ์. บทว่า **อุเปกฺขาสติสํ สุทฺธํ** ความว่า หมดจดดีด้วยอุเบกขา และสติที่เกิดขึ้นในผลที่เป็นไปในฌาณที่ ๔. **สัมมาสังกัปปะ** ท่านเรียกว่า **ธัมมตักกะ** ในบทว่า **ธมฺมตกฺกปุเรชวา** .

สัมมาสังกัปปะ นั้น ชื่อว่า **ธัมมตักกปุเรชวะ** เพราะมีมาแต่ต้น คือมีมาก่อน ได้แก่ถึงก่อนแห่งอัญญาวิโมกข์. เราตถาคตกล่าว ซึ่งอัญญาวิโมกข์นั้นที่มีความตรึกในธรรมนำหน้า.

วิโมกข์ที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งอัญญินทรีย์ ชื่อว่า **อัญญาวิโมกข์** หรือวิโมกข์ที่เกิดขึ้นแก่พระอรหัตผล ชื่อว่า **อัญญาวิโมกข์** อธิบายว่า ได้แก่ **ปัญญาวิมุตติ**.° บทว่า **อวิชฺชาย ปเภทนํ** ความว่า เป็นเครื่องทำลายอวิชชา เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งการทำลายอวิชชา อีกอย่างหนึ่ง อรหัตผลนั่นแหละ ที่ได้นามอย่างนี้ เพราะปรารภพระนิพพาน ที่สงบแล้วเกิดขึ้น. พระอรหัตผลนั้น แหละพึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศแล้วด้วยบททั้งหลายเหล่านี้ แม้ทั้งหมด มีบทว่า **ปหานํ** เป็นต้น ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

จบอรรถกถาสารีปุตตสูตรที่ ๓

๑. ปาฐะว่า อญฺญาย วา วิโมกฺขํ อญฺญาวิมุตฺตนฺติ อตฺโถ ฉบับพม่าเป็น อญฺญาย วา วิโมกฺขํ ปญฺญาวิมุตฺตนฺติ อตฺโถ แปลตามฉบับพม่า

๔. นิทานสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดของกรรม

[๔๗๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมต้นเหตุ ๓ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม ต้นเหตุ ๓ คืออะไร คือ **โลภะ ... โทสะ ... โมหะ ...** เป็นต้นเหตุเพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม

กรรมที่บุคคลทำเพราะโลภะ ... โทสะ ... โมหะ เกิดแต่โลภะ .... โทสะ ... โมหะ ... มีโลภะ ... โทสะ ... โมหะเป็นต้นเหตุ มีโลภะ ... โทสะ ... โมหะเป็นแดนเกิดอันใด กรรมอันนั้นย่อมให้ผลในที่ ๆ อัตภาพของบุคคลนั้นเกิด กรรมนั้นให้ผลในอัตภาพใด บุคคลนั้นย่อมได้เสวยผลของกรรมนั้นในอัตภาพนั้น เป็น**ทิฏฐิธรรม** (คืออัตภาพปัจจุบัน) บ้าง เป็น**อุปปัชชะ** (คืออัตภาพหน้า) บ้าง เป็น**อปรปริยาย** (คืออัตภาพต่อ ๆ ไป) บ้าง เปรียบเหมือนพืชทั้งหลายอันไม่ขาด ไม่เน่า ไม่เฉา ให้แก่นได้ มีรากฝังอยู่ดี บุคคลปลูกไว้ในแผ่นดินที่ทำไว้ดีแล้ว ในไร่นาที่ดี ฝนเล่าก็หลั่งดี เมื่อเป็นเช่นนี้ พืชเหล่านั้น ก็พึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ฉันใด กรรมที่บุคคลทำเพราะโลภะ ... โทสะ ... โมหะ ฯลฯ เป็น**อปรปริยาย** (คืออัตภาพต่อ ๆ ไป) บ้าง ฉันนั้นเหมือนกัน นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม ต้นเหตุ ๓ คืออะไร คือ อโลภะ ... อโทสะ ... อโมหะ ... เป็นต้นเหตุเพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม.

กรรมที่บุคคลทำเพราะอโลภะ ... อโทสะ ... อโมหะ มีอโลภะ ... อโทสะ ... อโมหะเป็นต้นเหตุ มีอโลภะ ... อโทสะ... อโมหะเป็นแดนเกิดอันใด เมื่อโลภะ ... โทสะ ... โมหะสิ้นไปแล้ว กรรมนั้นก็เป็นอันเขาละแล้ว มีมูลขาดแล้ว ถูกทำให้เหมือนตอตาล (คือตาลยอดด้วน) แล้ว ถูกทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เปรียบเหมือนพืชทั้งหลาย อันไม่ขาด ไม่เน่า ไม่เฉา ให้แก่นได้ มีรากฝังอยู่ดี บุรุษเอาไฟเผาพืชเหล่านั้นเสียจนเป็นผุยผงแล้ว พึงโปรยเสียในลมแรงหรือสาดเสียในกระแสอันเชี่ยวในแม่น้ำ เมื่อเป็นอย่างนี้ พืชเหล่านั้นก็เป็นอันรากขาดแล้ว ถูกทำให้เหมือนตอตาลแล้ว ถูกทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา ฉันใด กรรมที่บุคคลทำเพราะอโลภะ ... อโทสะ ... อโมหะ ฯลฯ มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา ฉันนั้นเหมือนกัน

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม

(นิคมคาถา)

คนเขลา (ย่อมทำ) กรรมที่เกิด
เพราะโลภะ โทสะและโมหะ กรรมใด
ที่คนเขลานั้นทำแล้ว น้อยหรือมากก็ตาม
กรรมนั้น ให้ผลในอัตภาพ (ของผู้ทำ)
นี้แหละ วัตถุอื่น (ซึ่งจะเป็นที่รับผลของ
กรรมนั้น) ไม่มี เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้รู้
(ละ) โลภะ โทสะ โมหะ เสียแล้ว ยัง
วิชชาให้เกิดขึ้น ก็พึงละทุคติทั้งปวงได้.

จบนิทานสูตรที่ ๔

อรรถกถานิทานสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนิทานสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **นิทานานิ** ได้แก่ เหตุทั้งหลาย. บทว่า **กมฺมานํ** ได้แก่ กรรมที่ให้สัตว์ถึงวัฏฏะ. บทว่า **โลโภ นิทานํ กมฺมานํ สมุทยาย** ความว่า ความโลภที่มีความอยากได้ และความละโมบ เป็นสภาพ เป็นต้นเหตุ คือ เป็นเหตุ อธิบายว่า เป็นปัจจัย เพื่อการเกิดขึ้นแห่งกรรมที่ทำให้ถึงวัฏฏะ คือทำการประมวลกรรม ที่จะให้ถึงวัฏฏะมา. โทษะที่มีความดุร้าย และความประทุษร้ายเป็นสภาพ ชื่อว่า โทสะ. โมหะที่มีความหลง และความงมงายเป็นสภาพ ชื่อว่า โมหะ.

บทว่า **โลภปกตํ** แปลว่า กรรมที่บุคคลทำแล้ว ด้วยโลภจิต อธิบายว่า ได้แก่ กรรมที่บุคคลผู้ถูกความโลภครอบงำ เกิดละโมบแล้วทำ. กรรม ชื่อว่า **โลภชํ** เพราะเกิดจากความโลภ. กรรม ชื่อว่า **โลภนิทานํ** เพราะมีความโลภเป็นต้นเหตุ. กรรม ชื่อว่า **โลภสมุทยํ** เพราะมีความโลภเป็นสมุทัย. ปัจจัย ชื่อว่า สมุทัย อธิบายว่า มีโลภะเป็นปัจจัย. บทว่า **ยตฺถสฺส อตฺตภาโว นิพฺพตฺตติ** ความว่า ในที่ใดอัตภาพของบุคคลนั้น ผู้มีกรรมเกิดแต่ความโลภเกิดขึ้น คือ ขันธ์ทั้งหลายย่อมปรากฏขึ้น.

บทว่า **ตตฺถ ตํ กมฺมํ วิปจฺจติ** ความว่า กรรมนั้นย่อมเผล็ดผลในขันธ์ทั้งหลายเหล่านั้น. บทว่า **ทิฏเฐ วา ธมฺเม** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อทรงแสดงถึงประเภทกรรมนั้น เพราะกรรมนั้นเป็นทิฏฐธรรม

เวทนียกรรม (ให้ผลในชาตินี้) ก็มี เป็นอุปปัชชเวทนียกรรม (ให้ผลในชาติหน้า) ก็มี หรือเป็น อปรปริยายเวทนียกรรม (ให้ผลในภพต่อ ๆ ไป) ก็มี แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อขณฺฑานิ** แปลว่า ไม่ถูกทำลาย. บทว่า **อปูตีนิ** ความว่า ไม่ถึงความเป็นของไม่ใช่พืชพันธ์ เพราะเสีย. บทว่า **อวาตาตปหตานิ** ความว่า ทั้งไม่ถูกลมโกรกและแดดเผา. บทว่า **สาราทานิ** ความว่า มีสาระที่ถือเอาได้ คือมีสาระ ไม่ใช่ไม่มีสาระ. บทว่า **สุขสยิตานิ** ความว่า อยู่อย่างปลอดภัย เพราะเก็บไว้ดี.

บทว่า **สุกฺเขตฺเต** ได้แก่ ในนาเตียน. บทว่า **สุปริกมฺมกตาย ภูมิยา** ได้แก่ พื้นที่นา ที่บริกรรมแล้วด้วยดี ด้วยการไถด้วยไถ และด้วยคราด. บทว่า **นิกฺขิตฺตานิ** ได้แก่ ปลูกไว้แล้ว. บทว่า **อนุปฺปเวจฺเฉยฺย** ได้แก่ ตกเนือง ๆ. ในบทว่า **วุฑฺฒึ** เป็นต้น มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ชื่อว่า เจริญ เพราะสูงขึ้นไป. ชื่อว่า งอกงาม เพราะมีรากยึดมั่นอยู่เบื้องล่าง. ชื่อว่า ไพบูลย์ เพราะขยายออกไปโดยรอบ.

ก็ในสูตรนี้ คำใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ มีอาทิว่า **ทิฏฺเฐ วา ธมฺเม** เพื่อไม่ให้ฟั่นเฟือนในคำนั้น ในที่นี้ ควรกล่าวจำแนกกรรม (ออกไป). อธิบายว่า โดยปริยายแห่งพระสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจำแนกกรรมไว้ ๑๑ อย่าง. คือ **ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ๑ อุปปัชชเวทนียกรรม ๑ อปรปริยายเวทนียกรรม ๑ ครุกกรรม ๑ พหุลกรรม ๑ ยทาสันนกรรม ๑ กฏัตตวาปนกรรม ๑ ชนกกรรม ๑ อุปัตถัมภกกรรม ๑ อุปปีฬกกรรม ๑ อุปฆาตกกรรม ๑.**

อธิบายทิฏฐิธรรมเวทนียกรรม

บรรดากรรม ๑๑ อย่างนั้น ในบรรดา (ชวนะ) จิต ๗ ชวนะ ชวนเจตนาดวงแรก ที่เป็นกุศลหรืออกุศล ในชวนวิถีแรก ชื่อว่า **ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม**.

ทิฏฐธรรมเวทนียกรรมนั้น ให้วิบากในอัตภาพนี้เท่านั้น ที่เป็นกุศลอำนวยวิบากในอัตภาพนี้ เหมือนกรรมของกากวลิยเศรษฐีและปุณณกเศรษฐีเป็นต้น ส่วน ที่เป็นอกุศล (อำนวยผลในอัตภาพนี้) เหมือนกรรมของนันทยักษ์ นันทมาณพ นันทโคฆาต ภิกษุโกกาลิกะ พระเจ้าสุปปพุทธะ พระเทวทัต และนางจิญจมาณวิกา เป็นต้น. แต่เมื่อไม่สามารถให้ผลอย่างนั้น จะเป็นอโหสิกรรมไป คือ ถึงความเป็นกรรมที่ไม่มีผล กรรมนั้นพึงสาธกด้วยข้อเปรียบกับพรานเนื้อ.

อุปมาด้วยนายพรานเสือ

เปรียบเหมือนลูกศรที่นายพรานเนื้อ เห็นเนื้อแล้วโก่งธนูยิงไป ถ้าไม่พลาด ก็จะทำให้เนื้อนั้นล้มลงในที่นั้นเอง ลำดับนั้น นายพรานเนื้อก็จะถลกหนังเนื้อนั้นออก เฉือนให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่ ถือเอาเนื้อไปเลี้ยงลูกเมีย แต่ถ้าพลาด เนื้อจะหนีไป ไม่หันกลับมาดูทิศนั้นอีก ฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็พึงทราบฉันนั้น. อธิบายว่า การกลับได้วาระแห่งวิบากของทิฏฐิธรรมเวทนียกรรม เหมือนกับลูกศรที่ยิงถูกเนื้อโดยไม่พลาด การกลับกลายเป็นกรรมที่ไม่มีผล เหมือนลูกศรที่ยิงพลาดฉะนั้น ฉะนี้แล.

อธิบายอุปปัชชเวทนียกรรม

ส่วนชวนเจตนาดวงที่ ๗ ที่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ ชื่อว่า **อุปปัชชเวทนียกรรม**. **อุปปัชชเวทนียกรรม**นั้น อำนวยผลในอัตภาพต่อไป แต่

ในบรรดากุศลอกุศลทั้งสองฝ่ายนี้ อุปปัชชเวทนียกรรมในฝ่ายที่เป็นกุศล พึงทราบด้วยสามารถแห่งสมาบัติ ๘ ในฝ่ายที่เป็นอกุศล พึงทราบด้วยสามารถแห่งอนันตริยกรรม ๕. บรรดากรรมทั้งสองฝ่ายนั้น ผู้ที่ได้สมาบัติ ๘ จะเกิดในพรหมโลก ด้วยสมาบัติอย่างหนึ่ง. ฝ่ายผู้กระทำอนันตริยกรรม ๕ จะบังเกิดในนรกด้วยกรรมอย่างหนึ่ง. สมาบัติที่เหลือ และกรรม (ที่เหลือ) จะถึงความเป็นอโหสิกรรมไปหนด คือเป็นกรรมที่ไม่มีวิบาก. แม้ความข้อนี้ พึงทราบตามข้อเปรียบเทียบข้อแรกเทอญ.

อธิบายอปรปริยายเวทนียกรรม

ก็ชวนเจตนา ๕ ดวง ที่เกิดขึ้นในระหว่าง แห่งชวนะ ๒ ดวง (ชวนเจตนาดวงที่ ๑ และชวนเจตนาดวงที่ ๗) ชื่อว่า อปรปริยายเวทนียกรรม. อปรปริยายเวทนียกรรมนั้น ได้โอกาสเมื่อใดในอนาคตกาล เมื่อนั้น จะให้ผลเมื่อความเป็นไปแห่งสังสารวัฏฏะยังมีอยู่ กรรมนั้นจะชื่อว่า เป็นอโหสิกรรมย่อมไม่มี. กรรมทั้งหมดนั้นควรแสดงด้วย (เรื่อง) พรานสุนัข. เปรียบเหมือนสุนัขที่นายพรานเนื้อปล่อยไป เพราะเห็นเนื้อ จึงวิ่งตามเนื้อไป ทันเข้าในที่ใดก็จะกัดเอาในที่นั้นแหละ ฉันใด กรรมนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ได้โอกาสในที่ใดก็จะอำนวยผลในที่นั้นทันที. ขึ้นชื่อว่าสัตว์ จะรอดพ้นไปจากกรรมนั้น เป็นไม่มี.

อธิบายครุกกรรม

ส่วนในบรรดากรรมหนักและกรรมไม่หนัก ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล กรรมใดหนัก กรรมนั้นชื่อว่า **ครุกกรรม**. ครุกกรรมนี้นั้น ในฝ่ายกุศล พึงทราบว่าได้แก่ มหัคคตกรรม ในฝ่ายอกุศล พึงทราบว่าได้แก่ อนันตริย-

กรรม ๕. เมื่อครุกรรมนั้นมีอยู่ กุศลกรรม หรืออกุศลกรรมที่เหลือจะไม่สามารถให้ผลได้. ครุกรรมแม้ทั้งสองอย่างนั้นแหละ จะให้ปฏิสนธิ. อุปมาเสมือนหนึ่งว่า ก้อนกรวดหรือก้อนเหล็ก แม้ประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดที่โยนลงห้วงน้ำ ย่อมไม่สามารถจะลอยขึ้นเหนือน้ำได้ จะจมลงใต้น้ำอย่างเดียวฉันใด ในกุศลกรรมก็ดี อกุศลกรรมก็ดี ก็ฉันนั้นเหมือนกัน กรรมฝ่ายใดหนัก เขาจะถือเอากรรมฝ่ายนั้นแหละไป.

อธิบายพหุลกรรม

ส่วนในกุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งหลาย กรรมใดมาก กรรมนั้นชื่อว่า**พหุลกรรม**. พหุลกรรมนั้น พึงทราบด้วยอำนาจอาเสวนะที่ได้แล้ว ตลอดกาลนาน อีกอย่างหนึ่ง ในฝ่ายกุศลกรรม กรรมใดที่มีกำลังสร้างโสมนัสให้ในฝ่ายอกุศลกรรม สร้างความเดือดร้อนให้ กรรมนั้นชื่อว่า **พหุลกรรม** อุปมาเสมือนหนึ่งว่า เมื่อนักมวยปล้ำ ๒ คนขึ้นเวที คนใดมีกำลังมาก คนนั้นจะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งล้ม (แพ้) ไป ฉันใด พหุลกรรมนั้น ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จะทับถมกรรมพวกนี้ที่มีกำลังน้อย (ชนะ) ไป. กรรมใดมากโดยการเสพจนคุ้น หรือมีกำลังโดยอำนาจทำให้เดือนร้อนมาก กรรมนั้นจะให้ผล เหมือนกรรมของพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย ฉะนั้น.

เรื่องพระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย

เล่ากัน มาว่า พระเจ้าทุฏฐคามณีอภัยนั้น รบพ่ายแพ้ในจูฬังคณิยยุทธ์ ทรงควบม้าหนีไป. มหาดเล็กชื่อว่า ติสสอมาตย์ ของพระองค์[๑] ตามเสด็จไปได้คนเดียวเท่านั้น. ท้าวเธอเสด็จเข้าสู่ดงแห่งหนึ่ง ประทับนั่งแล้ว เมื่อถูกความหิวเบียดเบียน จึงรับสั่งว่า พี่ติสสะ เราสองคนหิวเหลือเกิน จะทำอย่างไร ? มีอาหารพระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ได้นำพระกระยาหารใส่ขันทอง

๑. ปาฐะว่า ตตฺถ ฉบับพม่าเป็น ตสฺส แปลตามฉบับพม่า.

ใบหนึ่ง ซ่อนไว้ในระหว่างผ้าสาฎกมาด้วยพระเจ้าข้า. ถ้าอย่างนั้น จงนำมา. เขาจึงนำพระกระยาหารออกมาวางตรงพระพักตร์พระราชา. ท้าวเธอทรงเห็นแล้วตรัสสั่งว่า จงแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน ซิพ่อคุณ. เขาทูลถามว่า พวกเรามี ๓ คน เหตุไฉน พระองค์จึงให้จัดเป็น ๔ ส่วน. พี่ติสสะ เวลาที่เรานึกถึงตัว เราไม่เคยบริโภคอาหารที่ยังไม่ได้ถวายแก่พระผู้เป็นเจ้าก่อนเลย ถึงวันนี้ เราก็จักไม่ยอมบริโภค โดยยังไม่ได้ถวายอาหารแก่พระผู้เป็นเจ้า. เขาจึงจัดแบ่งอาหารออกเป็น ๔ ส่วน. พระราชาทรงรับสั่งว่า ท่านจงประกาศเวลา. ในป่าร้าง เราจักได้พระคุณเจ้าที่ไหน พระพุทธเจ้าข้า. ข้อนี้ไม่ใช่หน้าที่ของท่าน ถ้าศรัทธาของเรายังมี เราจักได้พระคุณเจ้าเอง ท่านจงวางใจ แล้วประกาศเวลาเถิด. เขาจึงประกาศถึง ๓ ครั้งว่า ได้เวลาอาหารแล้ว ขอรับพระคุณเจ้า ได้เวลาอาหารแล้ว ขอรับพระคุณเจ้า.

ลำดับนั้น พระโพธิยมาลกมหาติสสเถระ ได้ยินเสียงนั้นด้วยทิพยโสต-ธาตุ รำพึงว่า เสียงนี้ที่ไหน ? จึงรู้ว่า วันนี้พระเจ้าทุฏฐคามณีอภัย แพ้สงคราม เสด็จเข้าสู่ดงดิบ ประทับนั่งแล้ว ให้แบ่งข้าวขันเดียวออกเป็น ๔ ส่วน ทรงรำพึงว่า เราจักบริโภคเพียงส่วนเดียว จึงให้ประกาศเวลา (ภัตร) คิดว่า วันนี้เราควรทำการสงเคราะห์พระราชา แล้วมาโดยมโนคติ ได้ยืนอยู่ตรงพระพักตร์พระราชา. พระราชาทอดพระเนตรเห็นแล้ว ทรงมีพระทัยเลื่อมใส รับสั่งว่า เห็นไหมเล่า พี่ติสสะ ดังนี้ ไหว้พระเถระแล้ว ตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงให้บาตร. พระเถระนำบาตรออกแล้ว พระราชาทรงเทอาหารส่วนของพระเถระ พร้อมกับส่วนของพระองค์ลงในบาตรแล้วตรัสว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขึ้นชื่อว่า ความลำบากด้วยอาหาร จงอย่ามีในกาลไหนๆ ทรงไหว้แล้วประทับ

ยืนอยู่. ฝ่ายติสสอมาตย์ คิดว่า เมื่อพระลูกเจ้าของเราทอดพระเนตรอยู่ เรา จักไม่สามารถบริโภคได้ จึงได้เทส่วนของตนลงไปในบาตรพระเถระเหมือนกัน. ถึงม้าก็คิดว่า ถึงเราก็ควรถวายส่วนของเราแก่พระเถระ. พระราชาทอด-พระเนตรดูม้า แล้วทรงทราบว่า ถึงม้านี้ ก็ประสงค์จะใส่ส่วนของตนลงในบาตรของพระเถระเหมือนกัน จึงได้เทส่วนแม้นั้นลงในบาตรนั้นเหมือนกัน ไหว้แล้วส่งพระเถระไป พระเถระถือเอาภัตรนั้นไป แล้วได้ถวายแด่ภิกษุสงฆ์ตั้งแต่ต้น โดยแบ่งปันเป็นคำ ๆ.

แม้พระราชาทรงพระดำริว่า พวกเราหิวเหลือเกินแล้ว จะพึงเป็นการดีมาก ถ้าหากพระเถระจะส่งอาหารที่เหลือมาให้. พระเถระรู้พระราชดำริของพระราชาแล้ว จึงทำภัตรที่เหลือให้พอเพียงแก่คนเหล่านั้น จะดำรงชีวิตอยู่ได้ จึงโยนบาตรไปในอากาศ. บาตรมาวางอยู่ที่พระหัตถ์ของพระราชาแล้ว. แม้อาหารก็พอที่คนทั้ง ๓ จะดำรงชีพอยู่ได้. ลำดับนั้น พระราชาทรงล้างบาตรแล้ว ทรงดำริว่า เราจักไม่ส่งบาตรเปล่าไป จึงทรงเปลื้องพระภูษาชุบน้ำแล้ววางผ้าไว้ในบาตร ทรงอธิษฐานว่า ขอบาตรจงประดิษฐานอยู่ในมือ แห่งพระผู้เป็นเจ้าของเรา แล้วทรงโยนบาตรไปในอากาศ. บาตรไปประดิษฐานอยู่ในมือของพระเถระแล้ว.

ในเวลาต่อมา เมื่อพระราชาให้ทรงสร้างมหาเจดีย์ สูง ๑๒๐ ศอก บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่ ๘ แห่งพระตถาคตเจ้าไว้ เมื่อพระเจดีย์ยังไม่ทันเสร็จ ก็ได้เวลาใกล้สวรรคต. ลำดับนั้น เมื่อพระภิกษุสงฆ์สาธยายโดยนิกายทั้ง ๕ ถวายพระองค์ผู้บรรทมอยู่ข้างด้านทิศใต้แห่งมหาเจดีย์ รถ ๖ คัน จากเทวโลก ๖ ชั้น จอดเรียงรายอยู่ในอากาศ เบื้องพระพักตร์ของพระราชา พระราชาทรงรับสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงนำสมุดบันทึกการทำบุญมา

แล้วรับสั่งให้อ่านสมุดนั้นมาแต่ต้น. ครั้นไม่มีกรรมอะไรที่จะให้พระองค์ประทับพระทัย จึงตรัสสั่งว่า จงอ่านต่อไปอีก. คนอ่าน อ่านต่อไปว่า ข้าแต่สมมติเทพ° พระองค์ผู้ปราชัยในจุลลังคณิยยุทธสงความ เสด็จเข้าดงประทับนั่ง ถวายภิกษาแก่ท่านพระโพธิมาลกมหาติสสเถระ โดยทรงแบ่งพระกระยาหารขันเดียวออกเป็น ๔ ส่วน. พระราชารับสั่งให้หยุดอ่าน แล้วซักถามภิกษุสงฆ์ว่า พระคุณเจ้าข้า เทวโลกชั้นไหนเป็นรมณียสถาน. ภิกษุสงฆ์ถวายพระพรว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร ดุสิตพิภพเป็นที่ประทับของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์. พระราชาสวรรคตแล้ว ประทับนั่งบนราชรถที่มาแล้วจากดุสิตพิภพนั่นแหละ ได้เสด็จถึงดุสิตพิภพแล้ว. นี้เป็นเรื่อง (แสดงให้เห็น) ในการให้วิบากของกรรมที่มีกำลัง.

อธิบายยทาสันนกรรม

ส่วนในบรรดากุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้งหลาย กรรมใดสามารถเพื่อจะให้ระลึกถึงในเวลาใกล้ตาย กรรมนั้น ชื่อว่า **ยทาสันนกรรม**.[๒] ยทาสันนกรรมนั่นแหละ เมื่อกุศลกรรมและอกุศลกรรมเหล่าอื่น ถึงจะมีอยู่ก็ให้ผล (ก่อน) เพราะอยู่ใกล้มรณกาล เหมือนเมื่อเปิดประตูคอก ที่มีฝูงโคเต็มคอก บรรดาโคฝึกและโคมีกำลัง ถึงจะอยู่ในส่วนอื่น (ไกลปากคอก) โคตัวใดอยู่ใกล้ประตูคอก โดยที่สุดจะเป็นโคแก่ถอยกำลังก็ตาม โคตัวนั้นก็ย่อมออกได้ก่อนอยู่นั่นเอง ฉะนั้น. ในข้อนั้น มีเรื่องดังต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง

เรื่องคนเฝ้าประตูชาวทมิฬ

เล่ากันมาว่า ในบ้านมธุรังคณะ. มีนายประตูชาวทมิฬคนหนึ่งถือเอาเบ็ดไปแต่เช้า ตกปลาได้แล้วแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ส่วนหนึ่งเอาแลกข้าวสาร

๑. ปาฐะว่า ตเทว ฉบับพม่าเป็น เต เทว แปลตามฉบับพม่า

๒. คำว่า ยทาสันนกรรม ก็คือ อาสันนกรรม

ส่วนหนึ่งแลกนม ส่วนหนึ่งต้มแกงกิน. โดยทำนองนี้ เขาทำปาณาติบาตอยู่ถึง ๕๐ ปี ต่อมาแก่ตัวลง ล้มหมอนนอนเสื่อ ในขณะนั้น พระจุลลปิณฑปาติกติสสเถระ ชาวคิรีวิหาร รำพึงว่า คนผู้นี้ เมื่อเรายังเห็นอยู่อย่าพินาศเสียเลย แล้วไปยืนอยู่ที่ประตูเรือนของเขา. ขณะนั้นภริยาของเขาจึงบอกว่า นี่ ! พระเถระมาโปรดแล้ว เขาตอบว่า ตลอดเวลา ๕๐ ปี เราไม่เคยไปสำนักของพระเถระเลย ด้วยคุณความดีอะไรของเรา ท่านจึงต้องมา เธอจงไปนิมนต์ให้ท่านไปเสียเถิด. นางบอกพระเถระว่า นิมนต์ไปโปรดสัตว์ข้างหน้าเถิดเจ้าข้า พระเถระถามว่า อุบาสกมีพฤติการทางร่างกายอย่างไร. นางตอบว่า อ่อนแรงแล้ว เจ้าข้า. พระเถระเข้าไปยังเรือนให้สติ แล้วกล่าวว่า โยมรับศีล (ไหม). เขาตอบว่า รับ ขอรับพระคุณเจ้า นิมนต์ให้ศีลเถิด. พระเถระให้สรณะ ๓ แล้ว เริ่มจะให้ศีล ๕. ในขณะที่อุบาสกนั้น ว่า **ปญฺจ สีลานิ** นั่นแหละ ลิ้นแข็งเสียแล้ว. พระเถระคิดว่า เท่านี้ก็พอควร แล้วออกไป. ส่วนเขาตายแล้วไปเกิดในภพจาตุมหาราชิกะ. ก็ในขณะที่เขาเกิดนั่นแหละ รำลึกว่า เราทำกรรมอะไรหนอ จึงได้สมบัตินี้ รู้ว่าได้เพราะอาศัยพระเถระ จึงมาจากเทวโลก ไหว้พระเถระแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง เมื่อพระเถระถามว่า นั่นใคร ตอบว่า กระผม (คือ) คนเฝ้าประตูชาวทมิฬครับพระคุณเจ้า. พระเถระถามว่า ท่านไปเกิดที่ไหน ตอบว่า ผมเกิดที่ชั้นจาตุมหาราชิกภพ ครับพระคุณเจ้า ถ้าหากพระคุณเจ้าได้ให้ศีล ๕ แล้วไซร้ ผมคงได้เกิดในชั้นสูงขึ้นไป ผมจักทำอย่างไร พระเถระตอบว่า ดูก่อน (เทพ) บุตร ท่านไม่สามารถจะรับเอาได้เอง เทพบุตรไหว้พระเถระแล้ว กลับไปยังเทวโลก. นี้เป็นเรื่อง (ตัวอย่าง) ในกุศลกรรมก่อน.

เรื่องมหาวาตกาลอุบาสก

ก็ในระหว่างแม่น้ำคงคา ได้มีอุบาสกชื่อว่า มหาวาตกาละ. เขาสาธยายอาการ ๓๒ เพื่อมุ่งโสดาปัตติมรรคถึง ๓๐ ปี ถึงทิฏฐิวิปลาสว่า เราสาธยายอาการ ๓๒ อยู่อย่างนี้ ก็ไม่อาจให้เกิดแม้เพียงโอภาสได้ ชะรอยพระพุทธศาสนาจักไม่เป็นศาสนาเครื่องนำสัตว์ออกจากภพ (เป็นแน่) กระทำกาลกิริยาแล้วได้ไปเกิดเป็นลูกจรเข้ยาว ๙ อุสภะ ที่แม่น้ำมหาคงคา. คราวหนึ่ง เกวียนบรรทุกเสาหิน ๖๐ เล่ม เดินทางไปตามท่ากัจฉปะ. จรเข้นั้นฮุบกินทั้งโคทั้งหินเหล่านั้นจนหมดสิ้น. นี้เป็นเรื่อง (ตัวอย่าง) ในอกุศลกรรม.

อธิบายกฏัตตาวาปนกรรม

ส่วนกรรมนอกเหนือจากกรรม ๓ ดังกล่าวมาแล้วนี้ ทำไปโดยไม่รู้ชื่อว่า **กฏัตตาวาปนกรรม**. กฏัตตาวาปนกรรมนั้น อำนวยวิบากได้ในกาลบางครั้ง เพราะไม่มีกรรม ๓ อย่างเหล่านั้น เหมือนท่อนไม้[๑] ที่คนบ้าขว้างไป จะตกไปในที่ ๆ ไม่มีจุดหมายฉะนั้น.

อธิบายชนกกรรม

กรรมที่ให้เกิดปฏิสนธิอย่างเดียว ไม่ให้เกิดปวัตติกาล[๒] กรรมอื่นย่อมให้เกิดวิบากในปวัตติกาล ชื่อว่า **ชนกกรรม**. อุปมาเสมือนหนึ่งว่ามารดาให้กำเนิดอย่างเดียว ส่วนพี่เลี้ยง นางนม ประคบประหงมฉันใด ชนกกรรมก็เช่นนั้นเหมือนกัน ให้เกิดปฏิสนธิเหมือนมารดา (ส่วน) กรรมที่มาประจวบเข้าในปวัตติกาล[๓] เหมือนพี่เลี้ยงนางนม.

๑. ปาฐะว่า ขิตฺตํ กณฺฑ ฉบับพม่าเป็น ขิตตทณฺฑ แปลตามฉบับพม่า.
๒. ปาฐะว่า ปวตฺตํ ชเนติ ฉบับพม่าเป็น ปวตฺตึ น ชเนติ แปลตามฉบับพม่า.
๓. ปาฐะว่า ปวตฺเต ปวตฺติกา ฉบับพม่าเป็น ปวตเต สปฺปตฺกมฺมํ แปลตามฉบับพม่า.

อธิบายอุปัตถัมภกกรรม

ธรรมดาอุปัตถัมภกกรรม มีได้ทั้งในกุศล ทั้งในอกุศล เพราะว่า ลางคนกระทำกุศลกรรมแล้วเกิดในสุคติภพ เขาดำรงอยู่ในสุคติภพนั้นแล้ว บำเพ็ญกุศลบ่อย ๆ สนับสนุนกรรมนั้น ย่อมท่องเที่ยวไปในสุคติภพนั่นแหละ ตลอดเวลาหลายพันปี. ลางคนกระทำอกุศลกรรมแล้วเกิดในทุคติภพ เขาดำรงอยู่ในทุคตินั้น กระทำอกุศลกรรมบ่อย ๆ สนับสนุนกรรมนั้นแล้ว จะท่องเที่ยวไปในทุคติภพนั้นแหละ สิ้นเวลาหลายพันปี.

อีกนัยหนึ่งควรทราบดังนี้ ทั้งกุศลกรรม ทั้งอกุศลกรรม ชื่อว่าเป็นชนกกรรม. ชนกกรรมนั้นให้เกิดวิบากขันธ์ทั้งที่เป็นรูปและอรูป ทั้งในปฏิสนธิกาล ทั้งในปวัตติกาล. ส่วนอุปัตถัมภกกรรม ไม่สามารถให้เกิดวิบากได้ แต่จะสนับสนุนสุขทุกข์ที่เกิดขึ้นในเพราะวิบาก ที่ให้เกิดปฏิสนธิที่กรรมอื่นให้ผลแล้ว ย่อมเป็นไปตลอดกาลนาน.

อธิบายอุปปีฬกกรรม

กรรมที่เบียดเบียน บีบคั้นสุขทุกข์ที่เกิดขึ้นในเพราะวิบากที่ให้เกิดปฏิสนธิ ที่กรรมอื่นให้ผลแล้ว จะไม่ให้ (สุขหรือทุกข์นั้น) เป็นไปตลอดกาลนาน ชื่อว่า **อุปปีฬกกรรม**.

ในอุปปีฬกกรรมนั้น มีนัยดังต่อไปนี้. เมื่อกุศลกรรมกำลังให้ผล อกุศลกรรมจะเป็นอุปปีฬกกรรมไม่ให้ (โอกาส) กุศลกรรมนั้นให้ผล. แม้เมื่ออกุศลกรรมนั้นกำลังให้ผลอยู่ กุศลกรรมจะเป็นอุปปีฬกกรรมไม่ให้ (โอกาส) อกุศลกรรมนั้นให้ผล. ต้นไม้ กอไม้ หรือเถาวัลย์ ที่กำลังเจริญงอกงาม ใครคนใดคนหนึ่งเอาไม้มาทุบ หรือเอาศาสตรามาตัด เมื่อเป็นเช่นนั้น๑

๑. ปาฐะว่า อถโข ฉบับพม่าเป็น อถ โส แปลตามฉบับพม่า.

ต้นไม้กอไม้หรือเถาวัลย์นั้นจะต้องไม่เจริญงอกงามขึ้นฉันใด กุศลกรรมก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อกำลังให้ผล (แต่ถูก) อกุศลกรรมเบียดเบียน หรือว่าอกุศลกรรมกำลังให้ผล (แต่ถูก) กุศลกรรมบีบคั้นจะไม่สามารถให้ผลได้ในสองอย่างนั้น สำหรับนายสุนักขัตตะ อกุศลกรรม (ชื่อว่า) เบียดเบียนกุศลกรรม สำหรับนายโจรฆาตกะ กุศลกรรม (ชื่อว่า) เบียดเบียนอกุศลกรรม.

เรื่องเพชฌฆาต ชื่อตาวกาฬกะ

เล่ากันว่า ในกรุงราชคฤห์ นายตาวกาฬกะ กระทำโจรฆาตกรรม (ประหารชีวิตโจร) มาเป็นเวลา ๕๐ ปี. ลำดับนั้น ราชบุรุษทั้งหลายได้กราบทูลเขาต่อพระราชาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ นายตาวกาฬกะแก่แล้วไม่สามารถจะประหารชีวิตโจรได้ พระราชารับสั่งว่า ท่านทั้งหลายจงปลดเขาออกจากตำแหน่งนั้น. อำมาตย์ทั้งหลายปลดเขาออกแล้ว แต่งตั้งคนอื่นแทน. ฝ่ายนายตาวกาฬกะ ตลอดเวลาที่ทำงานนั้น (เป็นเพชฌฆาต) ไม่เคยนุ่งผ้าใหม่ ไม่ได้ทัดทรงของหอมและดอกไม้ ไม่ได้บริโภคข้าวปายาส ไม่ได้รับการอบอาบ. เขาคิดว่า เราอยู่โดยเพศของผู้เศร้าหมองมานานแล้ว จึงสั่งภรรยาให้หุงข้าวปายาส ให้นำเครื่องสัมภาระสำหรับอาบไปยังท่าน้ำ ดำเกล้าและนุ่งผ้าใหม่ ลูบไล้ของหอม ทัดดอกไม้ กำลังเดินมาบ้าน เห็นพระสารีบุตรเถระ ดีใจว่า เราจะได้พ้นจากกรรมที่เศร้าหมอง และได้พบพระผู้เป็นเจ้าของเราด้วย จึงนำพระเถระไปยังเรือน แล้วอังคาสด้วยข้าวปายาสที่ปรุงด้วยเนยใส เนยข้น และผงน้ำตาลกรวด. พระเถระได้อนุโมทนาทานของเขา. เขาได้ฟังอนุโมทนาแล้ว กลับได้อนุโลมิกขันติ ตามส่งพระเถระแล้วเดินกลับในระหว่างทางถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิด ให้ถึงความสิ้นชีวิต แล้วไปเกิดในดาว-

ดึงสพิภพ. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลถามพระตถาคตว่า พระพุทธเจ้าข้า วันนี้เอง นายโจรฆาตอันพระสารีบุตรเถระช่วยนำออกจากกรรมที่เศร้าหมอง ถึงแก่กรรมแล้วในวันนี้เหมือนกัน เขาเกิดในที่ไหนหนอ.

พ. ในดาวดึงสพิภพ ภิกษุทั้งหลาย.

ภิ. พระพุทธเจ้าข้า นายโจรฆาตฆ่าคนมาเป็นเวลานานและพระองค์ก็ตรัสสอนไว้อย่างนี้ บาปกรรมไม่มีผลหรืออย่างไรหนอ.

พ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่ากล่าวเช่นนั้น นายโจรฆาตได้กัลยาณมิตรผู้มีกำลังเป็นอุปนิสสยปัจจัย ถวายบิณฑบาตแก่พระธรรมเสนาบดี ฟังอนุโมทนากถาแล้ว กลับได้อนุโลมิกขันติ จึงได้บังเกิดในที่นั้น.

นายโจรฆาต ได้ฟังคำเป็นสุภาษิต
ในเมืองแล้ว ได้อนุโลมขันติบันเทิงใจ
ไปเกิดในไตรเทพ.

อธิบายอุปฆาตกกรรม

ส่วนอุปฆาตกกรรม ที่เป็นกุศลบ้าง ที่เป็นอกุศลบ้าง มีอยู่เอง จะตัดรอนกรรมอื่น ที่มีกำลังเพลากว่า ห้ามวิบากของกรรมนั้นไว้แล้วทำโอกาสแก่วิบากของตน. ก็เมื่อกรรมทำ (ให้) โอกาสอย่างนี้แล้ว กรรมนั้นเรียกว่าเผล็ดผลแล้ว. **อุปฆาตกกรรม**นี้นั่นแหละ มีซึ่งว่า**อุปัจเฉทกกรรม**บ้าง.

อธิบายอุปัจเฉทกกรรม

ในอุปัจเฉทกกรรมนั้น มีนัยดังต่อไปนี้ ในเวลาที่กุศลกรรมให้ผล อกุศลกรรมอย่างหนึ่งจะตั้งขึ้นตัดรอนกรรมนั้นให้ตกไป ถึงในเวลาที่อกุศลกรรมให้ผล กุศลกรรมอย่างหนึ่งก็จะตั้งขึ้น ตัดรอนกรรมนั้นแล้วให้ตกไป. นี้ชื่อว่า **อุปัจเฉทกกรรม**. บรรดาอุปัจเฉทกกรรมที่เป็นกุศล และอกุศล

ทั้งสองอย่างนั้น กรรมของพระเจ้าอชาตศัตรู ได้เป็นกรรมที่ตัดรอนกุศล ส่วนกรรมของพระองคุลิมาลเถระได้เป็นกรรมตัดรอนอกุศล. ด้วยประการดังกล่าวมานี้ เป็นอันท่านจำแนกกรรม ๑๑ อย่าง ตามสุตตันติกปริยาย.

กรรม ๑๖ อย่างตามแนวพระอภิธรรม

ส่วนพระอภิธรรมปริยาย ท่านจำแนกกรรมไว้ ๑๖ อย่าง. คือ

กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง ห้ามคติสมบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง ห้ามอุปสมบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง ห้ามกาลสมบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง ห้ามปโยคสมบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง อาศัยคติวิบัติ ให้ผล ๑
กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง อาศัยอุปธิวิบัติ ให้ผล ๑
กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง อาศัยกาลวิบัติ ให้ผล ๑
กรรมสมาทานชั่ว ลางอย่าง อาศัยปโยควิบัติ ให้ผล ๑
กรรมสมาทานดี ลางอย่าง ห้ามคติวิบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
กรรมสมาทานดี ลางอย่าง ห้ามอุปธิวิบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
กรรมสมาทานดี ลางอย่าง ห้ามกาลวิบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
กรรมสมาทานดี ลางอย่าง ห้ามปโยควิบัติ ยังไม่ให้ผล ๑
กรรมสมาทานดี ลางอย่าง อาศัยคติสมบัติ ให้ผล ๑
กรรมสมาทานดี ลางอย่าง อาศัยอุปธิสมบัติ ให้ผล ๑
กรรมสมาทานดี ลางอย่าง อาศัยกาลสมบัติ ให้ผล ๑
กรรมสมาทานดี ลางอย่าง อาศัยปโยคสมบัติ ให้ผล ๑.

อธิบายกรรม ๑๖ อย่างตามแนวพระอภิธรรม

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาปกานิ** แปลว่า ลามก. บทว่า **กมฺมสมาทานานิ** ได้แก่การยึดถือกรรม. คำว่า **กมฺมสมาทานานิ** นี้ เป็นชื่อของกรรมทั้งหลาย ที่บุคคลสมาทานถือเอาแล้ว. พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **คติสมฺปตฺตึ ปฏิพาหฺหานิ น วิปจฺจนฺติ** เป็นต้น ดังต่อไปนี้

เมื่อกรรมที่มีการเสวยอนิฏฐารมณ์เป็นกิจ ยังมีอยู่นั่นแหละ กรรมนั้นของสัตว์ผู้เกิดในสุคติภพ ชื่อว่าห้ามคติสมบัติไว้ ยังไม่ให้ผล. อธิบายว่าเป็นกรรมถูกคติสมบัติห้ามไว้ ยิ่งไม่ให้ผล.

ก็ผู้ใด เกิดในท้องของหญิงทาสี หรือหญิงกรรมกร เพราะบาปกรรม (แต่) เป็นผู้มีอุปธิสมบัติ ตั้งอยู่ในความสำเร็จ คือความงดงามแห่งอัตภาพ. ครั้นนายของเขาเห็นรูปสมบัติของเขาแล้ว เกิดความคิดว่า ผู้นี้ไม่สมควรทำงานที่ต่ำต้อย แต่งตั้งเขาไว้ในตำแหน่งภัณฑาคาริกเป็นต้น มอบสมบัติให้แล้วเลี้ยงดูอย่างลูกของตน. กรรมของคนเห็นปานนี้ ชื่อว่าห้ามอุปธิสมบัติให้ผลก็หามิได้.

ส่วนผู้ใด เกิดในเวลาที่มีโภชนาหารหาได้ง่ายและมีรสอร่อยเช่นกับกาลของคนในปฐมกัป บาปกรรมของเขาถึงมีอยู่ จะชื่อว่า ห้ามกาลสมบัติให้ผลก็หามิได้.

ส่วนผู้ใดอาศัยการประกอบโดยชอบ เลี้ยงชีพอยู่ แต่เข้าหาในเวลาที่ควรจะต้องเข้าหา ถอยกลับในเวลาที่ควรจะต้องถอยกลับ หนีในเวลาที่ควรจะต้องหนี ให้สินบนในเวลาที่ควรให้สินบน ทำโจรกรรมในเวลาที่ควรทำโจรกรรม บาปกรรมของคนเช่นนี้ ชื่อว่า ห้ามปโยคสมบัติ ให้ผลก็หามิได้.

ส่วนบาปกรรมของบุคคลผู้เกิดในทุคติภพ ชื่อว่า อาศัยคติวิบัติให้ผลอยู่.

ส่วนผู้ใดเกิดในท้องของหญิงทาสี หรือหญิงกรรมกร มีผิวพรรณไม่งดงาม รูปร่างไม่สวย ชวนให้เกิดสงสัยว่า เป็นยักษ์หรือเป็นมนุษย์ ถ้าเขาเป็นชาย คนทั้งหลายจะคิดว่า คนผู้นี้ไม่สมควรแก่งานอย่างอื่น แล้วจะให้เขาเลี้ยงช้าง เลี้ยงม้า เลี้ยงโค หรือให้หาหญ้าหาฟืน ให้เทกระโถน ถ้าเป็นหญิง คนทั้งหลายจะใช้ให้ต้มข้าวต้มถั่ว° ให้ช้างให้ม้าเป็นต้น ให้เทหยากเยื่อ หรือใช้ให้ทำงานที่น่ารังเกียจอย่างอื่น. บาปกรรมของผู้เห็นปานนี้ ชื่อว่า อาศัยอุปธิวิบัติให้ผล.

ส่วนผู้ใดเกิดในเวลาข้าวยากหมากแพง ในเวลาตระกูลเสื่อมสิ้นสมบัติ หรือในอันตรกัป บาปกรรมของผู้นั้น ชื่อว่าอาศัยกาลวิบัติให้ผล.

ส่วนผู้ใดไม่รู้จักประกอบความเพียร ไม่รู้เพื่อจะเข้าไปหาในเวลาที่ควรเข้าไปหา ฯลฯ ไม่รู้เพื่อจะทำโจรกรรม ในเวลาที่ควรทำโจรกรรม บาปกรรมของผู้นั้น ชื่อว่า อาศัยปโยควิบัติให้ผล.

ส่วนผู้ใด เมื่อกรรมที่สมควรแก่การเสวยอิฏฐารมณ์เป็นกิจ ยังมีอยู่นั่นแลไปเกิดในทุคติภพ กรรมของเขานั้น ชื่อว่า ห้ามคติวิบัติ ให้ผลก็หามิได้.

ส่วนผู้ใดเกิดในพระราชวัง หรือในเรือนของราชมหาอำมาตย์เป็นต้น ด้วยอานุภาพแห่งบุญกรรมเป็นคนบอด เป็นคนง่อย เป็นคนกระจอก หรือว่าเป็นคนเปลี้ย คนทั้งหลายไม่ยอมให้ตำแหน่งแก่เขา เพราะเห็นว่า เขาไม่เหมาะสมแก่ตำแหน่งอุปราชเสนาบดี และขุนคลังเป็นต้น บุญของเขาตามที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า ห้ามอุปธิวิบัติ ให้ผลก็หามิได้.

๑. ปาฐะว่า ภตฺตมๆ สาทีนิ ฉบับพม่าเป็น ภตฺตมาสาทีนิ แปลตามฉบับพม่า.

ส่วนผู้ใดเกิดในหมู่มนุษย์ ในเวลาข้าวยากหมากแพง ในเวลาที่ (ตระกูล) เสื่อมสิ้นสมบัติแล้ว หรือในอันตรกัป กรรมดีของเขานั้น ชื่อว่า ห้ามกาลวิบัติ ให้ผลก็หามิได้.

ส่วนผู้ใด ไม่รู้เพื่อจะยังความเพียรให้เกิดขึ้น ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วในหนหลังนั่นแหละ กรรมดีของเขานั้นชื่อว่า ห้ามปโยควิบัติ ให้ผลก็หามิได้.

แต่กรรมของผู้เกิดในสุคติภพ ด้วยกัลยาณกรรมนั้น ชื่อว่า อาศัยคติสมบัติให้ผล. คนทั้งหลายเห็นอัตภาพของผู้ที่เกิดในราชตระกูล หรือตระกูลของราชมหาอำมาตย์เป็นต้น ถึงอุปธิสมบัติ คือดำรงอยู่ในความเพรียบพร้อมแห่งอัตภาพ เช่นเดียวกับ รัตนโครณ (เสาระเนียดแก้ว) ที่เขาตั้งไว้ที่เทพนคร เห็นว่า คนผู้นี้เหมาะสมกับตำแหน่งอุปราช เสนาบดี หรือตำแหน่งขุนคลังเป็นต้น ถึงเขาจะยังหนุ่ม ก็ยอมให้ตำแหน่งเหล่านั้น. กัลยาณธรรมของคนเห็นปานนี้ ชื่อว่า อาศัยอุปธิสมบัติให้ผล.

ผู้ใดเกิดในปฐมกัปก็ดี ในเวลาที่ข้าวน้ำหาได้ง่ายก็ดี กัลยาณกรรมของเขา ชื่อว่า อาศัยกาลสมบัติให้ผล.

ผู้ใดไม่รู้ เพื่อการประกอบความเพียร โดยนัยดังกล่าวแล้วนั่นและ กรรมของผู้นั้นชื่อว่า อาศัยปโยคสมบัติให้ผล.

ท่านจำแนกกรรม ๑๖ อย่าง ตามปริยายแห่งพระอภิธรรม ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

กรรม ๑๒ อย่าง ตามแนวแห่งปฏิสัมภิทามรรค

โดยปริยายแห่งปฏิสัมภิทามรรค ท่านจำแนกกรรม ๑๒ อย่างไว้อีกอย่างหนึ่ง คือ

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ได้มีมาแล้ว ๑

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ไม่ได้มีมาแล้ว ๑

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ยังมีอยู่ ๑

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ไม่มีอยู่ ๑

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม จักมีมา ๑

กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม จักไม่มีมา ๑

กรรมมีอยู่ กรรมวิบากมีอยู่ ๑

กรรมมีอยู่ แต่กรรมวิบากไม่มี ๑

กรรมมีอยู่ กรรมวิบากจักมีมา ๑

กรรมมีอยู่ แต่กรรมวิบากจักไม่มีมา ๑

กรรมก็จักมี กรรมวิบากก็จักมี ๑

กรรมจักมีมา แต่วิบากกรรมจักไม่มี ๑

อธิบายกรรม ๑๒ อย่าง ตามแนวแห่งปฏิสัมภิทามรรค

บรรดากรรม ๑๒ อย่างนั้น กรรมที่บ่ระมวลมาในอดีต ได้วาระแห่งผลในอดีตนั่นเอง ที่จะให้เกิดปฏิสนธิก็ให้เกิดปฏิสนธิแล้ว ส่วนที่จะให้เกิดรูป ก็สามารถให้เกิดรูปขึ้น ท่านกล่าวว่า **กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ได้มีมาแล้ว**.

ส่วนกรรมที่ไม่ได้วาระแห่งวิบาก ที่จะให้ปฏิสนธิ ก็ไม่สามารถจะให้เกิดปฏิสนธิได้ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็ไม่สามารถจะให้เกิดรูปได้ ท่านกล่าวว่า **กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ไม่ได้มีมาแล้ว**.

ส่วนกรรมที่ประมวลมาแล้วในอดีต ได้วาระแห่งผลในปัจจุบันแล้ว ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็ให้เกิดปฏิสนธิแล้ว หรือที่จะให้เกิดรูป ก็ให้เกิดรูปแล้วตั้งอยู่ ท่านกล่าวว่า **กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ยังมีอยู่**.

ส่วนกรรมที่ไม่ได้วาระแห่งวิบาก ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็ไม่สามารถจะให้เกิดปฏิสนธิได้ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็ไม่สามารถให้เกิดรูปได้ ท่านกล่าวว่า **กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม ไม่มีอยู่**.

ส่วนกรรมที่ประมวลมาในอดีตกาล จักได้วาระแห่งวิบากในอนาคตที่ให้เกิดปฏิสนธิ ก็จักสามารถให้ปฏิสนธิ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็จักสามารถให้เกิดรูป ท่านกล่าวว่า **กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม จักมีมา**.

ส่วนกรรมที่จักไม่ได้วาระแห่งวิบากในอนาคต ที่ให้เกิดปฏิสนธิ ก็จักไม่สามารถให้เกิดปฏิสนธิได้ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็จักไม่สามารถให้เกิดรูปได้ ท่านกล่าวว่า **กรรมวิบากที่เป็นอโหสิกรรม จักไม่มีมา**.

ส่วนกรรมที่ประมวลมาในปัจจุบัน และจะได้วาระแห่งวิบากในปัจจุบันเหมือนกัน ท่านกล่าวว่า **กรรมมีอยู่ กรรมวิบากก็มีอยู่**.

ส่วนกรรมที่ไม่ได้วาระแห่งวิบากในปัจจุบัน ท่านกล่าวว่า **กรรมมีแต่กรรมวิบากไม่มี**.

ส่วนกรรมที่ประมวลมาในปัจจุบัน แต่จักได้วาระแห่งวิบากในอนาคตที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็จักสามารถให้เกิดปฏิสนธิ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็จักให้เกิดรูป (ในอนาคต) ได้ ท่านกล่าวว่า **กรรมมีอยู่ กรรมวิบากก็จักมีมา**.

ส่วนกรรมที่จักไม่ได้วาระแห่งวิบาก ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็จักไม่สามารถให้เกิดปฏิสนธิได้ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็จักไม่สามารถให้เกิดรูป (ในอนาคต) ได้ ท่านกล่าวว่า **กรรมมีอยู่ แต่ผลกรรมจักไม่มีมา**.

ส่วนกรรมที่จักประมวลมาในอนาคต จักได้วาระแห่งวิบากในอนาคตเหมือนกัน ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็จักให้เกิดปฏิสนธิ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็จักให้เกิดรูป ท่านกล่าวว่า **กรรมก็จักมี กรรมวิบากก็จักมี**.

ส่วนกรรมที่จักไม่ได้วาระแห่งวิบาก ที่จะให้เกิดปฏิสนธิ ก็จักไม่สามารถให้เกิดปฏิสนธิ หรือที่จะให้เกิดรูป ก็จักไม่สามารถให้เกิดรูปได้ ท่านกล่าวว่า **กรรมจักมีมา แต่กรรมวิบากจักไม่มี**.

ตามปริยายแห่งปฏิสัมภิทามรรค ท่านจำแนกกรรมไว้ ๑๒ อย่าง ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้.

กรรม ๑๒ อย่างเหล่านี้ก็ดี กรรม ๑๖ อย่างข้างต้นก็ดี ที่จำแนกไว้แล้ว ย่อจากฐานะของตนลงมา กล่าวโดยปริยายแห่งสุตตันตะ จะมี ๑๑ อย่างเท่านั้น. ถึงกรรมเหล่านั้น ย่อจากกรรม ๑๑ อย่างนั้นแล้ว จะเหลือเพียง ๓ อย่างเท่านั้น คือ **ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ๑ อุปปัชเวทนียกรรม ๑ อปรปริยายเวทนียกรรม ๑** กรรมเหล่านี้ไม่มีการก้าวก่ายกัน ย่อมตั้งอยู่ในฐานะของตนอย่างเดียว.

เพราะว่า ถ้าหาก**ทิฏิธรรมเวทนียกรรม** กลายเป็น**อุปปัชช-เวทนียกรรม** หรือ**อปรปริยายเวทนียกรรม**ไปไซร้ พระศาสดาคงไม่ตรัสว่า **ทิฏฺเจว ธมฺเม** (ในปัจจุบันนี้เท่านั้น). แม้ถ้าว่า **อุปปัชชเวทนียกรรม** จักกลายเป็น**ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม** หรือ**อปรปริยายเวทนียกรรม**ไปไซร้ พระศาสดาคงไม่ตรัสว่า **อุปปชฺเช วา** (ในภพที่จะเกิดขึ้น). อนึ่ง หาก **อปรปริยายเวทนียกรรม** จะกลายเป็น**ทิฏิธรรมเวทนียกรรม** หรือ **อุปปัชชเวทนียกรรม**ไป พระศาสดาก็คงไม่ตรัสว่า **อปเร วา ปริยาเย** (หรือในปริยายภพต่อไป). แม้ในสุกปักษ์ (กุศลกรรม) พึงทราบความโดยนัยนี้เหมือนกัน.

และพึงทราบวินิจฉัยในธรรมที่เป็นสุกปักษ์ ดังต่อไปนี้ บทว่า **โลเภ วิคเต** ความว่า เมื่อความโลภปราศไปแล้ว คือ ดับแล้ว. บทว่า **ตาลวตฺถุกตฺ**

ความว่า ทำให้เป็นเหมือนต้นตาล. อธิบายว่า ทำให้ไม่งอกขึ้นมาอีก เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดยอดแล้ว. บทว่า **อนภาวํ กตํ** ความว่า กระทำไม่ให้มีในภายหลัง อธิบายว่า กระทำโดยไม่ให้เกิดขึ้นอีก. บทว่า **เอวสฺสุ** ความว่า พึงเป็นอย่างนั้น.

พึงทราบข้อเปรียบเทียบ ในบทว่า **เอวเมว โข** ดังต่อไปนี้ กุศลกรรม และอกุศลกรรม พึงเห็นเหมือนพืช พระโยคาวจร พึงเห็นเหมือนบุรุษเอาไฟเผาพืชเหล่านั้น. มัคคญาณ พึงเห็นเหมือนไฟ. เวลาที่กิเลสถูกมัคคญาณเผาไหม้ พึงเห็นเหมือนเวลาที่จุดไฟเผาพืช. เวลาที่พระโยคาวจรทำรากของขันธ์ ๕ ให้ขาดแล้วดำรงอยู่ พึงเห็นเหมือนเวลาที่บุรุษเผาพืชให้เป็นเขม่า. เวลาที่พระขีณาสพ ไม่ถือปฏิสนธิในภพใหม่ เพราะดับขันธ์โดยที่ขันธ์ ๕ ซึ่งมีรากขาดแล้ว ไม่ปฏิสนธิต่อไป เพราะดับความสืบต่อแห่งอุปาทินนกสังขารได้แล้ว พึงทราบเหมือนเวลาที่พืชถูกเขาโปรยไปที่ลมแรงหรือลอยไปในแม่น้ำ ทำให้ไม่หวนกลับมาได้อีก.

บทว่า **โมหชํ วาปิ วิทฺทสุ**[๑] ความว่า ผู้ไม่รู้ (ทำกรรม) แม้ที่เกิดแต่โมหะ มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ ดังนี้ว่า เขาไม่รู้ คือ เป็นอันธพาล ทำกรรมที่เกิดแต่โลภบ้าง เกิดแต่โทสะบ้าง เกิดแต่โมหะบ้าง กรรมใดที่เขากระทำอยู่เช่นนี้ กระทำแล้ว น้อยก็ตาม มากก็ตาม. บทว่า **อิเธว ตํ เวทนียํ** ความว่า กรรมนั้นเป็นกรรมที่คนพาลนั้น จะพึงได้เสวยในโลกนี้ คือ ในอัตภาพของตนนี้แหละ อธิบายว่า กรรมนั้นจะให้ผลในอัตภาพของเขานั่นแหละ.[๒]

๑. ปาฐะว่า โมหชํ วาปิ วิทฺทสุ ในบาลีและฉบับพม่าเป็น โมหชญฺจาปิวิทฺทสุ.
๒. ปาฐะว่า ตสฺเสว อตฺตภาเว จ วิปจฺจติ ฉบับพม่าเป็น ตสฺเสว ตํ อตฺตภาเว วิปจฺจติ แปลตามฉบับพม่า.

บทว่า **วตฺถุ อญฺญ น วิชฺชติ** ความว่า ไม่มีสิ่งอื่นเพื่อประโยชน์แก่การรับผลของกรรมนั้น. เพราะกรรมที่คนหนึ่งทำไว้ จะให้ผลในอัตภาพของอีกคนหนึ่งไม่ได้.๑

บทว่า **ตสฺมา โลภญฺจ โทสญฺจ โมหญฺจาปิ วิทฺทสุ** ความว่า เพราะฉะนั้น ภิกษุใดเป็นผู้รู้ คือเป็นผู้มีปัญญา ได้แก่เป็นบัณฑิต ย่อมไม่ทำกรรมนั้นแยกประเภท มีกรรมเกิดแต่ความโลภเป็นต้น ภิกษุนั้น ผู้ยังวิชชาให้เกิดขึ้นอยู่ พึงละทุคติทุกอย่างได้ คือ เมื่อทำวิชชาคือพระอรหัตมรรคให้เกิดขึ้น จะละทุคติทุกอย่างได้. นี้เป็นหัวข้อ (ตัวอย่าง) แห่งเทศนาเท่านั้น ส่วนพระขีณาสพนั้น แม้สุคติก็ละได้ทั้งนั้น. แม้ในคำที่ตรัสไว้ว่า **ตสฺมา โลภญฺจ โทสญฺจ** ดังนี้ พึงทราบว่า ทรงแสดงถึงกรรมที่เกิดแต่โลภะและเกิดแต่โทสะเหมือนกัน โดยหัวข้อ คือ โลภะ และโทสะ ทั้งในพระสูตร ทั้งในพระคาถา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสทั้งวัฏฏะ และวิวัฏฏะไว้ โดยประการดังกล่าวมาแล้วนี้แล.

จบอรรถกถานิทานสูตรที่ ๔

๑. ปาฐะว่า น หิ อญฺเญน กตๆ กมฺมๆ น อญฺญส อตฺตภาเว วิปจฺจติ ฉบับพม่าเป็น น หิ อญฺเญน กตๆ กมฺมๆ อญฺญสฺส อตฺตภาเว วิปจฺจติ.

๕. หัตถกสูตร

ว่าด้วยผู้มีความสุขแท้

[๔๗๔] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับบนลาดใบไม้ใน**ป่าสิงสปาวัน** ใกล้ทางโค ในแคว้น**อาฬวี** ครั้งนั้น เจ้าชาย**หัตถกะ อาฬวกะ** ทรงดำเนินด้วยพระบาทเที่ยวมา ทอดพระเนตรเห็น**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับนั่งบนลาดใบไม้ ใน**ป่าสิงสปาวัน** ใกล้ทางโค ครั้นแล้วเสด็จเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ทรงถวายบังคม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง เจ้าชาย**หัตถกะ อาฬวกะ** ผู้ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว ได้กราบทูลถาม**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าบรรทมเป็นสุขอยู่หรือ พระพุทธเจ้าข้า ?

พ. อย่างนั้น เจ้าชาย ตถาคตนอนเป็นสุข บรรดาคนที่นอนเป็นสุขในโลก ตถาคตเป็นคนหนึ่ง

หัตถกะ. พระพุทธเจ้าข้า ราตรีฤดูเหมันต์ (นี่ก็) หนาว หน้าอันตรัฏฐกะ (นี่ก็) เป็นคราวหิมะตก พื้นดินก็เป็นรอยโคขรุขระ ลาดใบไม้ก็บาง (ร่ม)ใบต้นไม้ก็โปร่ง ผ้ากาสายะก็เย็น ทั้งลมเวรัมภวาตอันเย็นก็พัดมา กระนี้แล้วพระผู้มีพระภาคเจ้ายังรับสั่งว่า อย่างนั้นเจ้าชาย ตถาคตนอนเป็นสุข บรรดาคนที่นอนเป็นสุขในโลก ตถาคตเป็นคนหนึ่ง.

พ. เจ้าชาย ถ้ากระนั้น ตถาคตจักย้อนถามท่านในข้อนี้ พอพระทัยอย่างใด พึงทรงตอบอย่างนั้น ท่านจะทรงสำคัญว่ากระไร ? เจ้าชายมีเรือน

ยอดอันฉาบปูนทั้งภายในทั้งภายนอกจนลมลอดไม่ได้ มีประตูอันลงกลอนสนิท มีหน้าต่างปิดได้ ของคฤหบดีก็ดี ของบุตรคฤหบดีก็ดี ในเรือนยอดนั้น มีเตียงอันลาดด้วยผ้าโคณกะ ลาดด้วยผ้าปฏิกะ ลาดด้วยผ้าปฏลิกะ มีฟูกอันโอ่โถงหุ้มด้วยหนังกทลิมฤค ประกอบด้วยผ้าคาดเบื้องบน มีหมอนสีแดงสองข้าง อนึ่ง ในนั้นประทีปน้ำมันส่องสว่าง มีภริยา ๔ นาง เฝ้าปรนนิบัติอยู่ด้วยอาการเป็นที่พึงพอใจ ท่านทรงสำคัญข้อนี้ว่ากระไร เจ้าชาย เขานอนเป็นสุขหรือไม่ หรือว่าท่านทรงเห็นอย่างไรในข้อนี้.

หัตถกะ. เขาคงนอนเป็นสุข พระพุทธเจ้าข้า บรรดาคนที่นอนเป็นสุขในโลกเขาก็เป็นคนหนึ่ง.

พ. ท่านจะทรงสำคัญข้อนี้ว่ากระไร เจ้าชาย ความเร่าร้อนทางกายก็ดี ทางใจก็ดี ที่เกิดเพราะราคะ...โทสะ...โมหะ ซึ่งเป็นเหตุจะให้เขาเร่าร้อน นอนเป็นทุกข์ จะพึงเกิดขึ้นแก่คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นบ้างหรือไม่หนอ.

หัตถกะ. เกิด พระพุทธเจ้าข้า.

พ. คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นเร่าร้อน ด้วยความเร่าร้อนที่เกิดเพราะราคะ...โทสะ...โมหะใด จึงนอนเป็นทุกข์ ราคะ...โทสะ...โมหะนั้น ตถาคตละเสียแล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ทำให้เหมือนตอตาลแล้ว ทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา เพราะเหตุนั้น ตถาคตจึงนอนเป็นสุข.

นิคมคาถา

พราหมณ์ผู้ดับ (เครื่องร้อน) สนิท
แล้ว นอนเป็นสุขในกาลทั้งปวงแล ผู้ใด

ไม่ติดในกามทั้งหลาย ผู้นั้นเป็นคนเย็น
หาอุปธิ มิได้ ตัดเครื่องข้องทั้งปวง
กำจัดความกระวนกระวายในหทัย เข้า
ไปสงบแล้ว ถึงความสงบใจ นอน
เป็นสุข.

จบหัตถกสูตรที่ ๕

อรรถกถาหัตถกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในหัตถกสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

หัตถกราชบุตร

บทว่า **อาพวิยํ** แปลว่า ในแคว้นอาฬวี. บทว่า **โคมคฺเค** แปลว่า ทางไปของฝูงโค. บทว่า **ปณฺณสนฺถเร** ได้แก่ บนเครื่องลาดด้วยใบไม้ที่หล่นเอง.

บทว่า **อถ**[๑] ความว่า เมื่อพระตถาคตเจ้าทรงปูลาดจีวรผืนใหญ่ของพระสุคต ลงบนเครื่องลาดที่กวาดเอาใบไม้ที่หล่นเองมากองไว้ ในป่าประดู่ลาย ชิดทางหลวงสายตรง ที่เป็นทางโคเดิน (แยกออกไป) อย่างนี้แล้ว ประทับนั่งขัดสมาธิ.

บทว่า **หตฺถโก อาฬวโก** ได้แก่ ราชบุตรชาวเมืองอาฬวี ทรงได้พระนามว่า (หัตถกะ) อย่างนั้น เพราะเสด็จจากมือ (ของอาฬวกยักษ์) ไปสู่พระหัตถ์ (ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า).

๑. ปาฐะว่า อถาปิ ฉบับพม่าเป็น อถาติ (เป็นบทตั้ง) แปลตามฉบับพม่า.

เหตุเกิดเทศนา

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า หัตถกราชบุตร ได้กราบทูลคำนั้น คือคำมีอาทิว่า **กจฺจิ ภนฺเต ภควา**.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเสด็จไปประทับนั่งยังที่นั้นเล่า (และ) เพราะเหตุไร พระราชกุมารจึงเสด็จไปในที่นั้น ?

ตอบว่า อันดับแรก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเห็นเหตุเกิดพระธรรมเทศนา ซึ่งมีเรื่องเป็นต้นเหตุให้เกิดอยู่แล้ว จึง (เสด็จไป) ประทับนั่งในที่นั้น ฝ่ายพระราชกุมารเสด็จลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ มีอุบาสก ๕๐๐ คนห้อมล้อม กำลังเสด็จดำเนินไปยังที่ที่พระพุทธเจ้า (ประทับอยู่) แยกออกจากทางใหญ่ ยึดทางโคเดิน เสด็จไปด้วยพระประสงค์ว่า เราจะเลือกเก็บดอกไม้คละกันไป เพื่อใช้ประโยชน์เป็นเครื่องบูชาพระพุทธเจ้า ดังนี้แล้ว ทอดพระเนตรเห็นพระ-ศาสดา จึงเข้าไปเฝ้าถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง-พระราชกุมารนั้น เสด็จไปที่นั้น ด้วยเหตุดังพรรณนามานี้.

หัตถกกุมารทูลถามพระพุทธเจ้า

บทว่า **สุขมสยิตฺถ** ความว่า (หัตถกกุมาร ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า) พระผู้มีพระภาคเจ้า บรรทมเป็นสุขดีหรือ. บทว่า **อนฺตรฏฺฐโก** ความว่า ในระหว่างเดือน ๓ กับเดือน ๔ เป็นกาลเวลา (ที่หิมะตก) อยู่ ๘ วัน. อธิบายว่า กาลเวลาที่หิมะตก เรียกว่า **อันตรัฏฐกะ** (อยู่ในระหว่าง) เพราะในช่วงปลายเดือน ๓ มีอยู่ ๔ วัน (และ) ในช่วงต้นเดือน ๔ มีอยู่อีก ๔ วัน.

บทว่า **หิมปาตสมโย** แปลว่า สมัยที่หิมะตก. บทว่า **ขรา** ได้แก่ หยาบ หรือแข็ง. บทว่า **โคกณฺฏกหตา** ความว่า ตรงที่ที่โคเหยียบย่ำซึ่งมีฝนตกใหม่ ๆ โคลนทะลักขึ้นจากช่องกีบเท้าโคไปตั้งอยู่. โคลนนั้นแห้ง

เพราะลมและแดด เป็นเหมือนฟันเลื่อยกระทบเข้าแล้วเจ็บ หัตถกุมารหมายเอาโคลนนั้น จึงกล่าวว่า โคกัณฏกหตาภูมิ. อนึ่ง มีความหมายว่า แผ่นดินที่แยกออกเพราะช่องกีบเท้าโค.

บทว่า **เวรมฺโพ วาโต วายติ** ความว่า ลมย่อมพัดมาจากทิศทั้ง ๔. ก็ลมที่พัดมาจากทิศเดียว ๒ ทิศ หรือ ๓ ทิศ ไม่เรียกว่า ลมเวรัมพา.

พระศาสดาทรงดำริว่า พระราชกุมารนี้ไม่รู้จักบุคคลที่อยู่เป็นสุข ไม่รู้จักบุคคลที่อยู่เป็นทุกข์ในโลก เราจักทำให้พระราชกุมารนั้นรู้จักให้ได้ เมื่อจะทรงขยายพระธรรมเทศนาให้สูงขึ้น จึงตรัสคำนี้ว่า **เตนหิ ราชกุมาร**. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยถา เต ขเมยฺย** ความว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามพระราชกุมารว่า) พึงชอบใจแก่พระองค์โดยประการใด. บทว่า **อิธสฺส** ได้แก่ พึงมีโลกนี้.

บทว่า **โคณกตฺถโต** ความว่า แท่น (บัลลังก์) ที่ปูลาดด้วยผ้าโกเชาว์สีดำที่มีขนยาว ๔ นิ้ว. บทว่า **ปฏิกตฺถโต** ความว่า ปูลาดด้วยเครื่องปูลาดสีขาวทำด้วยขนแกะ. บทว่า **ปฏลิกตฺถโต** ความว่า ปูลาดด้วยเครื่องปูลาดที่ทำด้วยดอกไม้และขนแกะที่หนา. บทว่า **กทฺทลิมิคปวร ปจฺจตฺถรโณ** ความว่า ปูลาดด้วยเครื่องปูลาดชั้นดีทำด้วยหนังกวาง. เล่ากันมาว่า เครื่องปูลาดชนิดนั้น เขาทำโดยลาดหนังกวางไว้บน ผ้าขาวแล้วเย็บ. บทว่า **สอุตฺตรจฺฉโท** ได้แก่ (แท่น) พร้อมทั้งเครื่องมุงบังข้างบน อธิบายว่า พร้อมทั้งเพดานแดงซึ่งผูกไว้ข้างบน. บทว่า **อุภโต โลหิตกูปธาโน** ได้แก่ หมอนสีแดงที่วางไว้ทั้งสองด้านของแท่น.

บทว่า **ปชาปติโย** ได้แก่ ภริยาทั้งหลาย. บทว่า **มนาเปน ปจฺจุปฏฺฐิตา อสฺสุ** ความว่า พึงได้รับการปรนนิบัติ ด้วยวิธีปรนนิบัติ

ที่น่าชอบใจ. บทว่า **กายิกา วา** ความว่า ความเร่าร้อนที่ยังกายอันประกอบด้วยทวาร ๕ ให้กำเริบ. บทว่า **เจตสิกา วา** ได้แก่ ทำมโนทวารให้กำเริบ.

บทว่า **โส ราโค ตถาคตสฺส ปหีโน** ความว่า ราคะเห็นปานนั้นพระตถาคตละได้แล้ว. ส่วนราคะที่เขามีอยู่ไม่ชื่อว่า พระตถาคตละ. แม้ในโทสะและโมหะ ก็มีนัย (ความหมายอย่างเดียวกัน) นี้แล.

บทว่า **พฺราหฺมโณ** คือ บุคคลผู้ลอยบาปได้แล้ว ได้แก่พราหมณ์คือพระขีณาสพ ชื่อว่าดับสนิท เพราะดับกิเลสได้สนิท. บทว่า **น ลิปฺปติ กาเมสุ** ความว่า ไม่ติดอยู่ในวัตถุกาม และกิเลสกาม ด้วยเครื่องฉาบทา คือตัณหาและทิฏฐิ. บทว่า **สีติภูโต** ความว่า ชื่อว่า เย็น เพราะไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้เร่าร้อนในภายใน. บทว่า **นิรูปธิ** ความว่า ชื่อว่า ไม่มีอุปธิเพราะไม่มีอุปธิคือกิเลส.

บทว่า **สพฺพา อาสตฺติโย เฉตฺวา** ความว่า กิเลสทั้งหลายมีตัณหาเป็นต้น เรียกว่าเครื่องข้อง. (พราหมณ์) ตัดกิเลสเครื่องข้องเหล่านั้นทั้งหมด ซึ่งแผ่ซ่านไปในอารมณ์ทั้งหลายมีรูป เป็นต้น. บทว่า **วิเนยฺย หทเย ทรึ** ความว่า กำจัดคือระงับความกระวนกระวายที่อยู่ในใจ. บทว่า **สนฺตึ ปปฺปุยฺย เจตโส** ความว่า ถึงการดับกิเลสแห่งจิต. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **เจตโส** นั่นเป็นกรณะ (ตติยาวิภัติ). อธิบายว่า บรรลุนิพพานด้วยจิต เหมือนในประโยคเป็นต้นว่า **สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา** แปลว่า ประมวลทุกสิ่งมาด้วยใจ.

จบอรรถกถาหัตถกสูตรที่ ๕

๖. ทูตสูตร
ว่าด้วยเทวทูต ๓ จำพวก

[๔๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เทวทูต ๓ นี้ ๓ คืออะไรบ้าง คือ บุคคลลางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย... ด้วยวาจา... ด้วยใจ บุคคลนั้น ครั้นประพฤติทุจริตด้วยกาย ... ด้วยวาจา... ด้วยใจแล้ว เพราะกายแตกตายไปย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก นิรยบาลทั้งหลาย ต่างก็จับบุคคลนั้นที่แขนไปแสดงแก่พญายมว่า ข้าแต่เทวะ บุรุษผู้นี้เป็นคนไม่เกื้อกูลมารดา... บิดา... สมณะ.. พราหมณ์ ไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล ขอพระองค์จงลงทัณฑ์แก่บุรุษนี้เถิด.

พญายมซักไซ้ไล่เลียง เทวทูตที่หนึ่ง กะบุรุษนั้นว่า ดูก่อนพ่อ เจ้าไม่ได้เห็นเทวทูตที่หนึ่ง ซึ่งปรากฏอยู่ในหมู่มนุษย์หรือ.

บุรุษนั้นตอบว่า ไม่ได้เห็น เจ้าข้า.

พญายม. เจ้าไม่ได้เห็นหรือ ในหมู่มนุษย์ หญิงหรือชายที่แก่แล้ว มีอายุ ๘๐ ปีบ้าง ๙๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง เป็นคนชราหลังโกง ค่อม กรานไม้เท้าเดินงกเงิ่น กระสับกระส่าย สิ้นความเป็นหนุ่มสาวแล้ว ฟันหัก ผมหงอกเกรียน หัวล้าน ตัวเป็นเกลียวตกกระ.

บุรุษนั้น. ได้เห็น เจ้าข้า.

พญายม. เจ้าน่ะ เป็นผู้ใหญ่รู้เดียงสาแล้ว ไม่ได้คำนึงบ้างหรือว่า ถึงตัวเราก็มีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงความแก่ไปได้ มาเราจะทำความดีด้วยกายวาจาใจเถิด.

บุรุษนั้น . เปล่าเลย เจ้าข้า มัวประมาทเสีย.

พญายม. เจ้าไม่ได้ทำความดีด้วยกายวาจาใจ เพราะมีความประมาท แน่ละ เขาจะต้องทำกะเจ้าตามฐานที่ประมาท ก็แต่ว่า บาปกรรมนั่นน่ะ มารดา ...บิดาก็มิได้ทำให้เลย พี่น้องชาย ...พี่น้องหญิง ก็มิได้ทำให้ มิตร อำมาตย์... ญาติสายโลหิตก็มิได้ทำให้ เทวดาก็มิได้ทำให้ สมณพราหมณ์ก็มิได้ทำให้ เจ้าทำเองแท้ๆ เจ้าก็จะต้องรับผลของบาปกรรมนั่นเอง

พญายม ครั้นซักไซ้ไล่เลียงเทวทูตหนึ่งแล้ว จึงซักไซ้ไล่เลียงเทวทูตที่สองว่า เจ้าไม่ได้เห็นเทวทูตที่สองอันปรากฏอยู่ในหมู่มนุษย์หรือ.

บุรุษนั้น ตอบว่า ไม่ได้เห็น เจ้าข้า.

พญายม. เจ้าไม่ได้เห็นหรือ ในหมู่มนุษย์ หญิงหรือชาย ที่ป่วยเจ็บไข้หนัก นอนเกลือกมูตรและกรีสของตน มีคนพยุงให้ลุก... ให้นอน.

บุรุษนั้น. ได้เห็น เจ้าข้า.

พญายม. เจ้าเป็นผู้ใหญ่รู้เดียงสาแล้ว ไม่ได้คำนึงบ้างหรือว่า ถึงตัวเราก็มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงความเจ็บไข้ไปได้ มาเราจะทำความดีด้วยกายวาจาใจเถิด.

บุรุษนั้น. เปล่าเลย เจ้าข้า มัวประมาทเสีย.

พญายม. เจ้าไม่ได้ทำความดีด้วยกายวาจาใจ เพราะมีความประมาท แน่ละ เขาจะต้องทำกะเจ้าตามฐานที่ประมาท ก็แต่ว่าบาปกรรมนั้นนั่น มารดา ... บิดาก็มิได้ทำให้เลย ฯลฯ เจ้าทำเองแท้ ๆ เจ้าก็จะต้องรับผลของบาปกรรมนั้นเอง.

พญายม ครั้นซักไซ้ไล่เลียงเทวทูตที่สองแล้ว จึงซักไซ้ไล่เลียงเทวทูตที่สามว่า เจ้าไม่ได้เห็นเทวทูตที่สามอันปรากฏอยู่ในหมู่มนุษย์หรือ.

บุรุษนั้น ตอบว่า ไม่ได้เห็น เจ้าข้า.

พญายม. เจ้าไม่ได้เห็นหรือ ในหมู่มนุษย์ หญิงหรือชายที่ตายแล้วหนึ่งวันบ้าง...สองวันบ้าง... สามวันบ้าง ขึ้นพอง เขียว น้ำเหลืองไหล.

บุรุษนั้น. ได้เห็น เจ้าข้า.

พญายม. เจ้าเป็นผู้ใหญ่รู้เดียงสาแล้ว ไม่ได้คำนึงบ้างหรือว่า ถึงตัวเราก็มีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงความตายไปได้ มาเราจะทำความดีด้วยกายวาจาใจเถิด.

บุรุษนั้น. เปล่าเลย เจ้าข้า มัวประมาทเสีย.

พญายม. เจ้าไม่ได้ทำความดีด้วยกายวาจาใจ เพราะมีความประมาทแน่ละ เขาจะต้องทำกะเจ้าตามฐานที่ประมาท ก็แต่ว่าบาปกรรมนั้นนั่น มารดา... บิดาก็มิได้ทำให้เลย ฯลฯ เจ้าทำเองแท้ ๆ เจ้าก็จะต้องรับผลของบาปกรรมนั่นเอง.

พญายม ครั้นซักไซ้ไล่เลียงเทวทูตที่สามกะบุรุษนั้นแล้วก็นิ่งอยู่.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนิรยบาลทำกรรมกรณ์ ชื่อ เบญจพิธ-พันธนะกะบุรุษนั้น คือ เอาตาปูเหล็กแดงตรึงมือ ๒ ข้าง เท้า ๒ ข้างและกลางอก บุรุษนั้นเสวยทุกขเวทนาอันกล้า หนัก เผ็ดร้อนอยู่ ณ ที่นั้น และไม่ตายตลอดเวลาที่บาปกรรมยิ่งไม่สิ้น.

พวกนิรยบาล จับบุรุษนั้นนอนลงแล้วถากด้วยขวานผึ่ง... ตั้งเอาเท้าขึ้นศีรษะลงแล้วถากด้วยพร้า...จับเอาเทียมรถให้แล่นไปแล่นมาบนพื้นอันร้อนลุกเป็นเปลวช่วงโชติ... บังคับให้ขึ้นลงภูเขาเถ้าถ่านอันร้อนลุกโชน.. จับเอาเท้าขึ้นศีรษะลง ทุ่มลงไปในโลหกุมภี อันร้อนแดงลุกเป็นแสง บุรุษนั้นถูกต้มอยู่ในนั้นจนตัวพอง เมื่อถูกต้มจนตัวพองอยู่ในนั้น ลางทีก็โผล่ขึ้นม้า ลางทีก็จมลงไป ลางทีก็ลอยขวางไป บุรุษนั้นเสวยทุกขเวทนาอันกล้าหนัก เผ็ดร้อนอยู่ ณ ที่นั้น และไม่ตายตราบเท่าบาปกรรมยังไม่สิ้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกนิรยบาลจับบุรุษนั้นไปลงมหานรก ก็มหานรกนั้น

มีสี่มุม สี่ประตู แบ่งออกเป็นส่วนๆ

มีกำแพงเหล็กล้อมรอบ ครอบด้วย (ฝา)

เหล็ก พื้นก็ล้วนไปด้วยเหล็ก ร้อนลุกโชน

แผ่ (ความร้อน) ไปถึง ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ

ตั้งอยู่ทุกเมื่อ.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีแล้ว ความปริวิตกนี้ได้มีแก่พญายมว่า ได้ยินว่า ชนเหล่าใดทำกรรมทั้งหลายที่เป็นบาปในโลก ชนเหล่านั้นย่อมถูกทำกรรมกรต่าง ๆ เช่นอย่างนี้ เจ้าประคุณ ขอให้ข้า ฯ ได้เป็นมนุษย์เถิด กับขอพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พึงบังเกิดในโลก ขอให้ข้า ฯ ได้เข้าใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นพึงทรงแสดงธรรม และขอให้ข้า ฯ พึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเถิด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้ฟังเรื่องนั้นต่อผู้อื่น เป็นสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม จึงมากล่าวอย่างนี้ หามิได้ ที่จริง เรากล่าวเรื่องที่เราได้รู้เอง ได้เห็นเอง แจ่มแจ้งเองทีเดียว.

คนเหล่าใดถูกเทวทูตเตือนแล้วยัง
ประมาทอยู่ คนเหล่านั้น ย่อมเข้าถึงกาย
อันเลว โศกเศร้าสิ้นกาลนาน

ฝ่ายคนเหล่าใด เป็นสัตบุรุษผู้สงบ
ในโลกนี้ ถูกเทวทูตเตือนแล้วไม่ประมาท
ในธรรมของพระอริยเจ้าเสมอไป เห็นภัย
ในเพราะอุปาทานอันเป็นแดนเกิดแห่งชาติ
และมรณะ เลิกยึดถือ หลุดพ้นไปเพราะ
สิ้นชาติและมรณะ คนเหล่านั้น ถึงความ
เกษมเป็นสุข ดับทุกข์ได้ในชาติปัจจุบัน
พ้นเวรภัยทั้งปวง ล่วงทุกข์ทั้งหมด.

จบทูตสูตรที่ ๖

อรรถกถาทูตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทูตสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

เทวทูต

บทว่า **เทวทูตานิ** ได้แก่ เทวทูตทั้งหลาย. ก็ในบทว่า **เทวทูตานิ** นี้มีความหมายของคำดังต่อไปนี้ มัจจุชื่อว่า **เทวะ** ทูตของเทวะนั้น ชื่อว่า **เทวทูต** อธิบายว่า คนแก่ คนเจ็บ และคนตาย เรียกว่า เทวทูต เพราะเป็นเหมือนเตือนอยู่ว่า บัดนี้ ท่านกำลังเข้าไปใกล้ความตาย โดยมุ่งหมายจะให้เกิดความสังเวช.

อนึ่ง ชื่อว่า เทวทูต เพราะหมายความว่า เป็นทูตเหมือนเทวดาบ้าง. อธิบายว่า เมื่อเทวดาตกแต่งประดับประดา แล้วยืนพูดอยู่ในอากาศว่า ท่านจักตายในวันโน้น คำพูดของเทวดานั้นคนต้องเชื่อ ฉันใด แม้คนแก่ คนเจ็บ และคนตาย ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อปรากฏก็เป็นเหมือนเตือนอยู่ว่า แม้ท่านก็มีอย่างนี้เป็นธรรมดา และคำพูดนั้นของคนแก่ คนเจ็บ และคนตายเหล่านั้นก็เป็นเหมือนคำพยากรณ์ของเทวดา เพราะไม่เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นเลย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เทวทูต เพราะเป็นทูตเหมือนเทวดา.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เป็นเทวทูต เพราะเป็นทูตของวิสุทธิเทพก็ได้ อธิบายว่า พระโพธิสัตว์ทุกองค์ เห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวชเท่านั้น ก็ถึงความสังเวชแล้วออกบวช. คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวช ชื่อว่า เทวทูต เพราะเป็นทูตของวิสุทธิเทพทั้งหลายบ้าง ดังพรรณนามานี้.

แต่ในสูตรนี้ ท่านกล่าวว่า **เทวทูตานิ** เพราะลิงควิปัลลาส.

พญายมถามเทวทูต

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงเริ่มคำว่า **กาเยน ทุจฺจริตํ** เป็นต้นไว้ ?

ตอบว่า เพื่อทรงแสดงถึงกรรมของผู้เข้าถึงฐานะที่เป็นเหตุ (ให้พญายม) ซักถามถึงฐานะของเทวทูตทั้งหลาย.

จริงอยู่ สัตว์นี้ย่อมบังเกิดในนรกด้วยกรรมนี้. พญายมราช ย่อมซักถามเทวทูตทั้งหลาย. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กาเยน ทุจฺจริตํ จรติ** ความว่า ประพฤติทุจริต ๓ อย่างทางกายทวาร. บทว่า **วาจาย** ความว่า ประพฤติทุจริต ๔ อย่างทางวจีทวาร. บทว่า **มนสา** ความว่า ประพฤติทุจริต ๓ อย่างทางมโนทวาร.

นายนิรยบาลมีจริงหรือไม่ ?

ในบทว่า **ตเมนํ ภิกฺขเว นิรยปาลา** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ พระเถระบางพวกกล่าวว่า นายนิรยบาลไม่มีหรอก กรรมต่างหากเป็นเหมือนหุ่นยนต์สร้างเหตุการณ์ขึ้น. คำนั้น ถูกคัดค้านไว้ในคัมภีร์อภิธรรมแล้วแล โดยนัยเป็นต้นว่า ในนรกมีนายนิรยบาล และว่า ใช่แล้ว ผู้สร้างเหตุการณ์ก็มีอยู่ เปรียบเหมือนในมนุษยโลก ผู้สร้างเหตุการณ์ คือ กรรม มีอยู่ฉันใด ในนรก นายนิรยบาล ก็มีอยู่ฉันนั้นเหมือนกัน.

พญายมคือเวมานิกเปรต

บทว่า **ยมสฺส รญฺโญ** ความว่า พญาเวมานิกเปรต ชื่อว่า พญายม เวลาหนึ่ง เสวยสมบัติมีต้นกัลปพฤกษ์ทิพย์ อุทยานทิพย์ และเหล่านางฟ้อนทิพย์ เป็นต้น ในวิมานทิพย์ เวลาหนึ่ง เสวยผลของกรรม. พญายมผู้ตั้ง

๑. ปาฐะว่า เทวตานุยุญฺชนฏฺ ฐานุปกฺกมทสฺสนตฺถํ ฉบับพม่าเป็น เทวทูตานุยุญฺชนฏฺ ฐานุปกฺกมกมฺมทสฺสนตฺถํ ว แปลตามฉบับพม่า.

อยู่ในธรรม มีอยู่. และพญายมอย่างนั้น ก็มิได้มีอยู่แต่พระองค์เดียว แต่ว่ามีอยู่ถึง ๔ พระองค์ ที่ ๔ ประตู.

อธิบายศัพท์ อมัตเตยยะ อพรหมัญญะ

บทว่า **อมตฺเตยฺโย** ความว่า บุคคลผู้เกื้อกูลแก่มารดา ชื่อว่ามัตเตยยะ อธิบายว่า เป็นผู้ปฏิบัติชอบในมารดา ผู้ไม่เกื้อกูลแก่มารดา ชื่อว่าอมัตเตยยะ อธิบายว่า ผู้ปฏิบัติผิดในมารดา. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้แล.

ในบทว่า **อพฺรหฺมญฺโญ** นี้ มีอธิบายว่า พระขีณาสพชื่อว่าเป็นพราหมณ์ บุคคลผู้ปฏิบัติผิดในพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า อพรหมัญญะ.

บทว่า **สมนุยุญฺชติ** ความว่า พญายมให้นำระเบียบในการซักถามมาซักถาม. แต่เมื่อให้ยืนยันลัทธิ ชื่อว่า ซักไซ้. เมื่อถามถึงเหตุ ชื่อว่าซักฟอก. ด้วยบทว่า **นาทฺทสํ** (ข้าพเจ้ามิได้เห็น) สัตว์นรกกล่าวอย่างนั้นหมายถึงว่าไม่มีเทวทูตอะไร ๆ ที่ถูกส่งไปในสำนักของตน.

พญายมเตือน

ครั้งนั้น พญายมทราบว่า ผู้นี้ยังกำหนดความหมายของคำพูดไม่ได้ ต้องการจะให้เขากำหนด จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อมฺโภ** ดังนี้กะเขา. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชิณฺณ** ได้แก่ ทรุดโทรมเพราะชรา. บทว่า **โคปานสิวงฺกํ** ได้แก่ โกง เหมือนกลอนเรือน. บทว่า **โภคฺคํ** ได้แก่ งุ้มลง. พญายมแสดงถึงภาวะที่บุคคลนั้น (มีหลัง) โกงนั่นแล ด้วยบทว่า **โภคฺคํ** แม้นี้.

บทว่า **ทณฺฑปรายนํ** คือ มีไม้เท้าเป็นที่พึ่ง ได้แก่ มีไม้เท้าเป็นเพื่อน. บทว่า **ปเวธมานํ** แปลว่า สั่นอยู่. บทว่า **อาตุรํ** ได้แก่ อาดูรเพราะชรา. บทว่า **ขณฺฑทนฺตํ** ได้แก่ ชื่อว่ามีฟันหัก เพราะอานุภาพของชรา. บทว่า **ปลิตเกสํ** แปลว่า มีผมขาว (หงอก). บทว่า **วิลูนํ** ได้แก่ ศีรษะล้าน เหมือนถูกใครถอนเอาผมไป. บทว่า **ขลิตสิรํ** ได้แก่ ศีรษะล้านมาก. บทว่า **วลิตํ** ได้แก่ เกิดริ้วรอย. บทว่า **ติลกาหตคตฺตํ** ได้แก่ มีตัวลายพร้อยไปด้วยจุดขาวจุดดำ. บทว่า **ชราธมฺโม** ความว่า มีชราเป็นสภาพคือไม่พ้นจากชราไปได้ ธรรมดาว่าชราย่อมเป็นไปในภายในตัวเรามีเอง แม้ในสองบทต่อมาว่า **พฺยาธิธมฺโม มรณธมฺโม** ก็มีนัยความหมายอย่างเดียวกันนี้แล.

เทวทูตที่ ๑

ในบทว่า **ปฐมํ เทวทูตํ สมนุยุญฺชิตฺวา** นี้ พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ ธรรมดาว่า สัตว์ผู้ทรุดโทรมเพราะชราย่อมกล่าวโดยใจความอย่างนี้ว่า ดูเถิด ท่านผู้เจริญทั้งหลาย แม้ข้าพเจ้าก็ได้เป็นหนุ่มสมบูรณ์ด้วยพลังขา พลังแขน และความว่องไวเหมือนท่านมาแล้ว (แต่ว่า) ความสมบูรณ์ด้วยพลังและความว่องไวเหล่านั้นของข้าพเจ้านั้น หายไปหมดแล้ว แม้มือและเท้าของข้าพเจ้าก็ไม่ทำหน้าที่ของมือและเท้า ข้าพเจ้ากลายมาเป็นคนอย่างนี้ก็เพราะไม่พ้นจากชรา ก็แลไม่ใช่แต่เฉพาะข้าพเจ้าเท่านั้น ถึงพวกท่านก็ไม่พ้นจากชราไปได้เหมือนกัน เหมือนอย่างว่า ชรามาแก่ข้าพเจ้าฉันใด ชราก็จักมา

แม้แก่พวกท่านฉันนั้น เพราะชรานั้นมาอย่างที่กล่าวมานี้ ในวันข้างหน้านั่นแล ขอให้ท่านทั้งหลายจงทำแต่ความดีเถิด. ด้วยเหตุนั้น สัตว์ผู้ทรุดโทรมเพราะชรานั้น จึงชื่อว่า **เป็นเทวทูต.**

เทวทูตที่ ๒

บทว่า **อาพาธิกํ** แปลว่า คนเจ็บ. บทว่า **ทุกขิตํ** แปลว่า มีทุกข์. บทว่า **พาฬฺหคิลานํ** แปลว่า เป็นไข้หนักเหลือประมาณ. แม้ในที่นี้ ธรรมดาว่าสัตว์ผู้เจ็บป่วยย่อมกล่าวโดยใจความอย่างนี้ว่า ดูเถิด ท่านผู้เจริญทั้งหลาย แม้ข้าพเจ้าก็เป็นคนไม่มีโรคะเหมือนพวกท่านมาแล้ว แต่ว่าบัดนี้ ข้าพเจ้านั้นถูกความเจ็บป่วยครอบงำ จมอยู่กับปัสสาวะอุจจาระของตน แม้แต่จะ (ยันกาย) ลุกขึ้นก็ยังไม่สามารถ มือเท้าของข้าพเจ้าแม้จะมีอยู่ก็ทำหน้าที่ของมือเท้าไม่ได้ ข้าพเจ้ากลายเป็นคนเช่นนี้ก็เพราะไม่พ้นไปจากพยาธิ (ความเจ็บไข้) ก็แลไม่ใช่แต่เฉพาะข้าพเจ้าเท่านั้น แม้พวกท่านก็ไม่พ้นจากพยาธิเหมือนกัน เหมือนอย่างว่า พยาธิมาแก่ข้าพเจ้า ฉันใด พยาธิก็จักมาแม้แก่พวกท่าน ฉันนั้น เพราะพยาธินั้นมาอย่างที่กล่าวมานี้ในวันข้างหน้าแน่ ขอให้ท่านทั้งหลายจงทำแต่ความดีเถิด. เพราะเหตุนั้น สัตว์ผู้เจ็บป่วยนั้น จึงชื่อว่า **เป็นเทวทูต.**

เทวทูตที่ ๓

ในบทว่า **เอกาหมตํ** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ สัตว์นั้นตายได้วันเดียว เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า เอกาหมตะ. (ท่านไม่เห็น) สัตว์ตายในวันเดียวนั้น (หรือ). แม้ในสองบทต่อมา (คือ**ทฺวีหมตํ วา ตีหมตํ วา**) ก็มีนัย นี้แล. ซากศพ ชื่อว่า **อุทธุมาตกะ** เพราะขึ้นพองโดยภาวะที่อืด สูงขึ้นตามลำดับนับตั้งแต่สิ้นชีวิตไป เหมือนสูบที่เต็มด้วยลมฉะนั้น.

ซากศพที่มีสี (เขียว) ขึ้นปริไปทั่ว เรียกว่า **วินีละ** วินีละนั้นเอง ชื่อว่า วินีลกะ. (ท่านไม่เห็น) ซากศพที่เขียวคล้ำนั้น (หรือ). อีกอย่างหนึ่ง ซากศพที่เขียวคล้ำนั้น นับว่าน่ารังเกียจเพราะเป็นของน่าเกลียด. บทว่า **วิปุพฺพกํ** ได้แก่ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม. อธิบายว่า ซากศพที่เปรอะเปื้อนไปด้วยน้ำเหลืองที่ไหลออกจากที่ที่แตกปริ.

ในบทว่า **ตติยํ เทวทูตํ** นี้ มีอธิบายว่า ธรรมดาว่าสัตว์ตายย่อมบอกเป็นความหมาย อย่างนี้ว่า ดูเถิด ท่านผู้เจริญทั้งหลาย (จงดู) ข้าพเจ้าถูกทอดทิ้งไว้ในป่าช้าผีดิบ ถึงความเป็นสภาพที่พองอืดเป็นต้น ก็ข้าพเจ้ากลายเป็นเช่นนี้ก็เพราะไม่พ้นจากความตาย ก็แลไม่ใช่แต่เฉพาะข้าพเจ้าเท่านั้น แม้พวกท่านก็ไม่พ้นจากความตายเหมือนกัน เหมือนอย่างว่า ความตายมาแก่ข้าพเจ้า ฉันใด ก็จักมาแก่พวกท่าน ฉันนั้น เพราะความตายนั้นจะมาอย่างที่กล่าวมานี้ในวันข้างหน้าแน่ ขอให้ท่านทั้งหลายจงทำแต่ความดีเถิด. ด้วยเหตุนั้น สัตว์ตายนั้นจึงจัด **เป็นเทวทูต**.

ใครถูกถามถึงเทวทูต - ใครไม่ถูกถาม

ถามว่า ก็การถามถึงเทวทูตนี้ ใครได้ ใครไม่ได้ (ใครถูกถาม ใครไม่ถูกถาม). ตอบว่า บุคคลใดทำบาปไว้มาก บุคคลนั้น (ตายแล้ว) ไปเกิดในนรกทันที. แต่บุคคลใดทำบาปไว้นิดหน่อย บุคคลนั้นย่อมได้ (ถูกถาม).

อุปมาเหมือน ราชบุรุษจับโจรได้พร้อมของกลาง ย่อมทำโทษที่ควรทำทันที ไม่ต้องวินิจฉัยละ แต่ผู้ที่เขาสงสัยจับได้ เขาจะนำไปยังที่สำหรับวินิจฉัย. บุคคลนั้นย่อมได้รับการวินิจฉัย ฉันใด ข้ออุปไมยนี้ก็ฉันนั้น. เพราะผู้ที่มีบาปกรรมนิดหน่อยย่อมระลึกได้ตามธรรมดาของตนเองบ้าง ถูกเตือนให้ระลึกจึงระลึกได้บ้าง.

ตัวอย่างผู้ที่ระลึกได้ตามธรรมดาของตน

ในการระลึกได้เองและถูกเตือนให้ระลึกนั้น มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

ทมิฬชื่อทีฆชยันตะระลึกได้เองตามธรรมดาของตน. เล่ากันว่า ทมิฬนั้นเอาผ้าแดงบูชาอากาสเจดีย์ (เจดีย์ระฟ้า) ที่สุมนคิริมหาวิหาร ต่อมา (ตายไป) บังเกิดในที่ใกล้อุสสุทนรก ได้ฟังเสียงเปลวไฟ° จึงหวนระลึกถึงผ้า (แดง) ที่ตนเอาบูชา (อากาสเจดีย์) เขาจึง (จุติ) ไปบังเกิดในสวรรค์.

มีอีกคนหนึ่ง ถวายผ้าสาฎกเนื้อเกลี้ยงแก่ภิกษุหนุ่มผู้เป็นบุตร เวลาที่ทอดผ้าไว้แทบเท้า (พระลูกชาย) ก็ถือเอานิมิตในเสียง ว่าแผ่นผ้า ๆ ได้. ต่อมา บุรุษนั้น (ก็ตายไป) บังเกิดในที่ใกล้อุสสุทนรก หวนระลึกถึงผ้าสาฎกนั้นได้ เพราะ (ได้ยิน) เสียงเปลวไฟ จึง (จุติ) ไปบังเกิดในสวรรค์.

ชนทั้งหลาย ผู้เกิดในนรกระลึกถึงกุศลกรรมได้ตามธรรมดาของตนแล้ว (จุติไป) บังเกิดในสวรรค์ ดังพรรณนามานี้ก่อน.

ส่วนสัตว์ผู้ระลึกไม่ได้ตามธรรมดาของตน พญายมย่อมถามถึงเทวทูต ๓. บรรดาสัตว์เหล่านั้น ลางตนระลึกได้เพียงเทวทูตที่ ๑ เท่านั้น (แต่) ลางคนระลึกได้ถึงเทวทูตที่ ๒ และที่ ๓. สัตว์ใดระลึกไม่ได้ด้วยเทวทูตทั้ง ๓ พญายมจะเตือนสัตว์นั้นให้ระลึกได้เอง.

ตัวอย่างผู้ถูกเตือน

เล่ากันมาว่า อำมาตย์คนหนึ่งบูชาพระมหาเจดีย์ ด้วยดอกมะลิ ๑ หม้อแล้วได้แบ่งส่วนบุญให้แก่พญายม. นายนิรยบาลทั้งหลายได้นำเขาผู้บังเกิดในนรกด้วยอกุศลกรรมไปยังสำนักพญายม. เมื่อเขาระลึกถึงกุศลไม่ได้ด้วยเทวทูตทั้ง ๓ พญายมจึงตรวจดูเอง พลางเตือนเขาให้ระลึกว่า ท่านได้บูชาพระ-มหาเจดีย์ด้วยดอกมะลิ ๑ หม้อ แล้วได้แบ่งส่วนบุญให้เรามิใช่หรือ ?

๑. ปาฐะว่า ชาลสทฺทำ ฉบับพม่าเป็น อคฺคิชาลสทฺทำ แปลตามฉบับพม่า

เวลานั้น เขาก็ระลึกได้ (ขึ้นมาทันทีจึงจุติ) ไปบังเกิดยังเทวโลกฝ่ายพญายม แม้ตรวจดูด้วยพระองค์เองแล้ว เมื่อไม่เห็นก็จะทรงนิ่งเสียด้วย ทรงดำริว่า สัตว์นี้จักเสวยทุกข์มหันต์.

การลงโทษในนรก

บทว่า **ตตฺตํ อโยขีลํ** ความว่า นายนิรยบาลทั้งหลายจับอัตภาพ (สูงใหญ่) ประมาณ ๓ คาวุต ให้นอนหงายบนพื้นโลหะที่ไฟลุกโชนแล้ว เอาหลาวเหล็กขนาดเท่าต้นตาลแทงเข้าไปที่มือขวา ที่มือซ้ายเป็นต้น (ก็ทำ) เหมือนกัน. นายนิรยบาลจะจับสัตว์นรกนั้นให้นอนคว่ำหน้าบ้าง ตะแคงซ้ายบ้าง ตะแคงขวาบ้าง เหมือนให้นอนหงายแล้วลงโทษฉันนั้นเหมือนกัน.

บทว่า **สํ เวเสตฺวา** ความว่า (นายนิรยบาล) จับอัตภาพประมาณ ๓ คาวุตให้นอนบนพื้นโลหะที่ไฟลุกโชน. บทว่า **กุฐารีหิ** ความว่า ถากด้วยผึ่งใหญ่ขนาดเท่าหลังคาเรือนด้านหนึ่ง. เลือดไหลนองเป็นแม่น้ำ เปลวไฟลุกโชนจากพื้นโลหะไปติดที่ที่ถูกถาก. ทุกข์มหันต์เกิดขึ้น (แก่สัตว์นรก) ส่วนนายนิรยบาลทั้งหลาย เมื่อถากก็ถากให้เป็น ๘ เหลี่ยมบ้าง ๖ เหลี่ยมบ้าง เหมือนตีเส้นบันทัดถากไม้. บทว่า **วาสีหิ** คือ ด้วยมีดทั้งหลายมีขนาดเท่ากระด้งใหญ่.

บทว่า **รเถ โยเชตฺวา** ความว่า (นายนิรยบาลทั้งหลาย) เทียมสัตว์นรกนั้นให้ลากรถพร้อมกับแอก เชือก แปรก ล้อรถ ทูบ และปฏักซึ่งมีไฟลุกโพลงรอบด้าน. บทว่า **มหนฺตํ** คือ มีประมาณเท่าเรือนยอดขนาดใหญ่. บทว่า **อาโรเปนฺติ** ความว่า ตีด้วยฆ้อนเหล็กที่ไฟลุกโชติช่วง แล้วบังคับให้ขึ้น (ภูเขาไฟ). บทว่า **สกึปิ อุทฺธํ** ความว่า สัตว์นรกนั้น (ถูกไฟเผาไหม้) พล่านขึ้นข้างบน จมลงข้างล่าง และลอยขวาง คล้ายกับข้าวสารที่ใส่ลงไปใน

หม้อที่เดือดพล่าน ฉะนั้น. บทว่า มหานิรเย คือ ในอเวจีมหานรก.

บทว่า **ภาคโส มิโต** คือ (มหานรก) แบ่งไว้เป็นส่วนๆ. บทว่า **ปริยนฺโต** คือ ถูกล้อมไว้. บทว่า **อยสา** คือ ถูกปิดข้างบนด้วยแผ่นเหล็ก. บทว่า **สมนฺตา โยชนสตํ ผริตฺวา ติฏฺฐติ** ความว่า เปลวไฟ พวยพุ่งไปอยู่อย่างนั้น. เมื่อสัตว์นรกนั้นยืนดูอยู่ในที่ ๑๐๐ โยชน์ โดยรอบ นัยน์ตาก็จะถลนออกมาเหมือนก้อนเนื้อ ๒ ก้อนฉะนั้น.

บทว่า **หีนกายูปคา** ความว่า เข้าถึงกำเนิดที่ต่ำ. บทว่า **อุปาทาเน** ได้แก่ในปาชัฏคือตัณหาและทิฏฐิ. บทว่า **ชาติมรณสมฺภเว** ได้แก่ เป็นเหตุแห่งชาติและมรณะ. บทว่า **อนุปาทา** ได้แก่เพราะไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน ๔. บทว่า **ชาติมรณสงฺขเย** ความว่า หลุดพ้นในเพราะนิพพาน อันเป็นแดนสิ้นไปของชาติและมรณะ.

บทว่า **ทิฏฺฐธมฺมาภินิพฺพุตา** ความว่า ดับสนิทแล้ว ในเพราะดับกิเลสทั้งหมดในทิฏฐธรรม คือ ในอัตภาพนี้นั่นแล. บทว่า **สพฺพํ ทุกฺขํ อุปจฺจคุ** ความว่า ล่วงเลยวัฏทุกข์ทั้งหมด.

จบอรรถกถาทูตสวรรค์ที่ ๖

๗. ปฐมราชสูตร

ว่าด้วยท้าวโลกบาลตรวจโลก

[๔๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในดิถีที่ ๘ แห่งปักษ์ พวกอำมาตย์บริวารของมหาราชทั้งสี่เที่ยวดูโลกนี้ ดิถีที่ ๑๔ แห่งปักษ์ พวกบุตรของมหาราชทั้งสี่ เที่ยวดูโลกนี้ วันอุโบสถ ๑๕ ค่ำนั้น มหาราชทั้งสี่ เที่ยวดูโลกนี้ด้วยตนเอง (เพื่อสำรวจ) ว่า ในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา บำรุงสมณพราหมณ์ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อธิษฐานอุโบสถ ถือปฏิชาครอุโบสถ ทำบุญมีจำนวนมากอยู่หรือ ถ้าในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา ฯลฯ ทำบุญมีจำนวนน้อย มหาราชทั้งสี่ก็บอกแก่คณะเทวดาดาวดึงส์ผู้นั่งประชุมในสุธัมมาสภาว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา ฯลฯ ทำบุญมีจำนวนน้อย เพราะข้อที่บอกนั้น คณะเทวดาดาวดึงส์ก็เสียใจ (บ่นกัน) ว่า ทิพย์กายจักเบาบางเสียละหนอ อสุรกายจักเต็มไป แต่ถ้าในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา ฯลฯ ทำบุญมีจำนวนมาก มหาราชทั้งสี่ก็บอกแก่คณะเทวดาดาวดึงส์ ณ สุธรรมสภาว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย ในหมู่มนุษย์ คนที่เกื้อกูลมารดาบิดา ฯลฯ ทำบุญมีจำนวนมาก เพราะข้อที่บอกนั้น คณะเทวดาดาวดึงส์ก็ชื่นชม (แสดงความยินดี) ว่า ทิพย์กายจักบริบูรณ์ละพ่อคุณ อสุรกายจักเบาบาง.

จบปฐมราชสูตรที่ ๗

อรรถกถาปฐมราชสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมราชสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้:-

เทวดาตรวจดูโลกมนุษย์

บทว่า **อมจฺจา ปาริสชฺชา** ได้แก่ปาริจาริกเทวดา (เทวดารับใช้). บทว่า **อิมํ โลกํ อนุวิจรนฺติ** ความว่า ได้ยินว่า ในวัน ๘ ค่ำ ท้าวสักกเทวราชทรงบัญชาท้าวมหาราชาทั้ง ๔ ว่า ท่านทั้งหลาย วันนี้เป็นวัน ๘ ค่ำ ท่านทั้งหลายจงท่องเที่ยวไปยังมนุษยโลก แล้วจดเอาชื่อและโคตรของมนุษย์ที่ทำบุญมา. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้น ก็กลับไปบัญชาบริวารของตนว่า ไปเถิดท่านทั้งหลาย ท่านจงท่องเที่ยวไปยังมนุษยโลก เขียนชื่อและโคตรของมนุษย์ที่ทำบุญลงในแผ่นทองแล้วนำมาเถิด. บริวารเหล่านั้นทำตามคำบัญชานั้น ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อิมํ โลกํ อนุวิจรนฺติ** ดังนี้. บทว่า **กจฺจิ พหู** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อแสดงอาการตรวจตราดูของเทวดาเหล่านั้น. จริงอยู่ เทวดาทั้งหลายท่องเที่ยวไปตรวจตราดูโดยอาการดังกล่าวมานี้.

การรักษาอุโบสถ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุโปสถํ อุปวสนฺติ** ความว่า มนุษย์ทั้งหลายอธิษฐานองค์อุโบสถเดือนละ ๘ ครั้ง. บทว่า **ปฏิชาคโรนฺติ** ความว่า ทำการ (รักษา) ปฏิชาครอุโบสถ. ชนทั้งหลายเมื่อทำการ (รักษา) ปฏิชาคร

อุโบสถนั้น ย่อมทำด้วยการรับและการส่งวันอุโบสถ ๔ วันในกึ่งเดือนหนึ่ง (คือ) เมื่อจะรับอุโบสถวัน ๕ ค่ำ ก็ต้องเป็นผู้รักษาอุโบสถในวัน ๔ ค่ำ เมื่อจะส่งอุโบสถก็ส่งในวัน ๖ ค่ำ. เมื่อจะรับอุโบสถวัน ๘ ค่ำ ก็ต้องเป็นผู้รักษาอุโบสถในวัน ๗ ค่ำ เมื่อจะส่งอุโบสถก็ส่งในวัน ๙ ค่ำ. เมื่อจะรับอุโบสถวัน ๑๔ ค่ำ ก็ต้องเป็นผู้รักษาอุโบสถในวัน ๑๓ ค่ำ เมื่อจะส่งอุโบสถก็ส่งในวัน ๑๕ ค่ำ. เมื่อจะรับอุโบสถวัน ๑๕ ค่ำ ก็ต้องเป็นผู้รักษาอุโบสถในวัน ๑๔ ค่ำ เมื่อจะส่งอุโบสถก็ส่งในวันแรม ๑ ค่ำ.

บทว่า **ปุญฺญานิ กโรนฺติ** ความว่า มนุษย์ทั้งหลายทำบุญ มีประการต่าง ๆ มีการถึงสรณะ รับนิจศีล บูชาด้วยดอกไม้ ฟังธรรม ตามประทีปพันดวง และสร้างวิหารเป็นต้น . เทวดาเหล่านั้น ท่องเที่ยวไปอย่างนี้แล้ว เขียนชื่อและโคตรของมนุษย์ผู้ทำบุญลงบนแผ่นทอง แล้วนำมาถวายท้าวมหาราชทั้ง ๔. บทว่า **ปุตฺตา อิมํ โลกํ อนุวิจรนฺติ** ความว่า (โอรสของท้าวมหาราชทั้ง ๔) ท่องเที่ยวไป (ตรวจดู) เพราะถูกท้าวมหาราชทั้ง ๔ ส่งไปตามนัยก่อนนั้นและ บทว่า **ตทหุ** แปลว่า ในวันนั้น. บทว่า **อุโปสเถ** แปลว่า ในวันอุโบสถ.

บทว่า **สเจ ภิกฺขเว อปฺปกา โหนฺติ** ความว่า บริษัท อำมาตย์ของท้าวมหาราชทั้ง ๔ เข้าไปยังคาม นิคม และราชธานีเหล่านั้นๆ. ก็เทวดาที่อาศัยอยู่ตามคาม นิคม และราชธานีเหล่านั้น ๆ ทราบว่า อำมาตย์ของท้าวมหาราชทั้งหลายมาแล้ว ต่างก็พากันถือเครื่องบรรณาการไปยังสำนักของเทวดาเหล่านั้น.

เทวดาอำมาตย์เหล่านั้น รับเครื่องบรรณาการแล้ว ก็ถามถึงการทำบุญของมนุษย์ทั้งหลาย ตามนัยที่กล่าวไว้ว่า ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย มนุษย์จำนวนมากยังเกื้อกูลมารดาอยู่หรือ ? เมื่อเทวดาประจำคาม นิคม และราชธานีรายงานว่า ใช่แล้ว ท่านผู้นิรทุกข์ ในหมู่บ้านนี้ คนโน้น และคนโน้น ยังทำบุญอยู่ ก็จดชื่อและโคตรของมนุษย์เหล่านั้นไว้แล้วไปในที่อื่น.

ต่อมาในวัน ๑๔ ค่ำ แม้บุตรของท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็ถือเอาแผ่นทองนั้นแล้วท่องเที่ยวไป จดชื่อและโคตรตามนัยนั้นนั่นแล. ในวัน ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็จดชื่อและโคตรลงไปในแผ่นทองนั้นนั่นแล้วตามนัยนั้น. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ นั้นทราบว่า เวลานี้มีมนุษย์น้อย เวลานี้มีมนุษย์มาก ตามจำนวนแผ่นทอง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาข้อนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **สเจ ภิกฺขเว อปฺปกา โหนฺติ มนุสฺสา** ดังนี้.

เทวดาชั้นดาวดึงส์

บทว่า **เทวานํ ตาวตึสานํ** ความว่า เทวดาทั้งหลายได้นามอย่างนี้ว่า (ดาวดึงส์) เพราะอาศัยเทพบุตร ๓๓ องค์ ผู้เกิดครั้งแรก. ส่วนกถาว่าด้วยการอุบัติของเทวดาเหล่านั้น ได้อธิบายไว้แล้วอย่างพิสดารในอรรถกถาสักกปัญหสูตรในทีฆนิกาย. บทว่า **เตน** คือ เพราะการบอกนั้น หรือเพราะมนุษย์ผู้ทำบุญมีน้อยนั้น. บทว่า **ทิพฺพา วต โภ กายา ปริหายิสฺสนฺติ** ความว่า เพราะเทพบุตรใหม่ๆไม่ปรากฏ หมู่เทวดาก็จักเสื่อมสิ้นไป เทวนครกว้างยาวประมาณหนึ่งหมื่นโยชน์ อันน่ารื่นรมย์ ก็จักว่างเปล่า. บทว่า **ปริปูริสฺสนฺติ อสุรกายา** ความว่า อบาย ๔ จักเต็มแน่น. ด้วยเหตุนี้

เทวดาชั้นดาวดึงส์ จึงเสียใจว่า พวกเราจักไม่ได้เล่นนักขัตร ท่ามกลางหมู่เทวดาในเทวนครที่เคยเต็มแน่น. แม้ในสุกปักษ์ก็พึงทราบความหมายโดยอุบายนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ภูตปุพฺพำ ภิกฺขเว สกฺโก เทวานมินฺโท** ดังนี้ ทรงหมายถึงเวลาที่พระองค์เป็นท้าวสักกเทวราช. อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึง อัธยาศัยของท้าวสักกะพระองค์หนึ่ง บทว่า **อนุนยมาโน** แปลว่า เตือนให้รู้สึก. บทว่า **ตายำ เวลายำ** คือ ในกาลนั้น.

นิพัทธอุโบสถ

ในบทว่า **ปาฏิหาริย ปกฺ ขญฺจ** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ อุโบสถที่รักษาติดต่อกันตลอดไตรมาสภายในพรรษา ชื่อว่า ปาฏิหาริยปักขอุโบสถ. เมื่อไม่สามารถ (จะรักษา) อุโบสถตลอดไตรมาสนั้นได้ อุโบสถที่รักษาประจำตลอดเดือนหนึ่งในระหว่างวันปวารณาทั้ง ๒ บ้าง เมื่อไม่สามารถ (จะรักษา) อุโบสถประจำตลอดเดือนหนึ่งนั้นได้ (อุโบสถ) กึ่งเดือนหนึ่ง ตั้งแต่วันปวารณาแรกบ้าง ก็ชื่อว่า ปาฏิหาริยปักขอุโบสถเหมือนกัน. บทว่า **อฏฺ ธงฺคสุสมาคตำ** แปลว่า ประกอบด้วยองคคุณ ๘. บทว่า **โยปสฺส มาทิโส นโร** ความว่า สัตว์แม้ใดพึงเป็นเช่นเรา. เล่ากันว่า ท้าวสักกะทราบคุณของอุโบสถมีประการดังกล่าวแล้ว จึงละสมบัติในเทวโลกไปเข้าจำอุโบสถเดือนละ ๘ วัน.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า **โยปสฺส มาทิโส นโร** ความว่า สัตว์แม้ใดพึงเป็นเช่นเรา. อธิบายว่า พึงปรารถนาเพื่อได้รับมหาสมบัติ. ในข้อนี้มีอธิบายดังนี้ว่า ก็บุคคลสามารถที่จะได้รับสมบัติของท้าวสักกะด้วยอุโบสถกรรม. เห็นปานนี้.

อธิบายบทว่า วุสิตวา เป็นต้น

บทว่า **วุสิตวา** ได้แก่ มีการอยู่จบแล้ว. บทว่า **กตกรณีโย** ได้แก่ ทำกิจที่ควรทำด้วยมรรค ๔ อยู่. บทว่า **โอหิตภาโร** ได้แก่ ปลงขันธภาระ กิเลสภาระและอภิสังขารภาระอยู่. บทว่า **อนุปฺปตฺตสทตฺโถ** ความว่า อรหัตผลเรียกว่า ประโยชน์ของตน บรรลุประโยชน์ของตนนั้น. บทว่า **ปริกฺขีณภวสํ โยชโน** ความว่า ชื่อว่ามีสังโยชน์เครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพหมดสิ้นแล้ว เพราะสังโยชน์ที่เป็นเหตุให้ผูกสัตว์ แล้วฉุดคร่าไปในภพทั้งหลายสิ้นแล้ว. บทว่า **สมฺมทญฺญาวิมุตฺโต** ความว่า หลุดพ้นเพราะรู้โดยเหตุ โดยนัย โดยการณะ.

บทว่า **กลฺลํ วจนาย** แปลว่า ควรเพื่อจะกล่าว. บทว่า **โยปสฺส มาทิโส นโร** ความว่า แม้บุคคลใดจะพึงเป็นพระขีณาสพเช่นกับเรา บุคคลแม้นั้นพึงเข้าจำอุโบสถเห็นปานนี้ คือ เมื่อรู้คุณของอุโบสถกรรมพึงอยู่อย่างนี้. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **โยปสฺส มาทิโส นโร** ความว่า สัตว์แม้ใดพึงเป็นเช่นกับเรา. อธิบายว่า พึงปรารถนาเพื่อได้รับมหาสมบัติ. ในบทนี้มีอธิบายดังนี้ว่า ก็บุคคลสามารถที่จะได้รับสมบัติของพระขีณาสพ ด้วยอุโบสถกรรมเห็นปานนี้.

จบอรรถกถาราชสูตรที่ ๗

๘. ทุติยราชสูตร*

ว่าด้วยการกล่าวคาถาผิดฐาน และถูกฐาน

[๔๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ท้าวสักกะจอมเทวดา เมื่อจะปลุกใจเหล่าเทวดาดาวดึงส์ จึงภาษิตคาถานี้ในเวลานั้นว่า

แม้ผู้ใดพึงเป็นเช่นดังข้าพเจ้า ผู้นั้น
ก็พึงถืออุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ในดิถี
ที่ ๑๔ ที่ ๑๕ และที่ ๘ แห่งปักษ์ และถือ
อุโบสถปาฏิหาริยปักษ์เถิด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แลคาถานั้นนั่น ท้าวสักกะจอมเทวดาขับไม่เข้าที ไม่เป็นการขับดีแล้ว กล่าวไม่เหมาะ ไม่เป็นสุภาษิต นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะท้าวสักกะจอมเทวดายังไม่ปราศจากราคะ...โทสะ...โมหะ ส่วนภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว สำเร็จแล้ว ทำกิจที่ควรทำแล้ว ปลงภาระแล้ว เสร็จประโยชน์ตนแล้ว สิ้นเครื่องร้อยรัดไว้ในภพแล้ว หลุดพ้นด้วยความรู้ชอบแล้ว จึงควรกล่าวคาถานั่นว่า

แม้ผู้ใดพึงเป็นเช่นดังข้าพเจ้า ผู้นั้น
ก็พึงถืออุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ในดิถี
ที่ ๑๔ ที่ ๑๕ และที่ ๘ แห่งปักษ์ และถือ
อุโบสถปาฏิหาริยปักษ์เถิด.

นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะภิกษุนั้น ปราศจากราคะ...โทสะ...โมหะแล้ว

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ท้าวสักกะจอมเทวดา เมื่อจะปลุกใจเหล่าเทวดาดาวดึงส์ จึงภาษิตคาถานี้ในเวลานั้นว่า

* สูตรที่ ๘ ง่ายทั้งนั้น ข้อความบางส่วนขยายความไว้ในอรรถกถาสูตรที่ ๗ แล้ว

แม้ผู้ใดพึงเป็นเช่นข้าพเจ้า ฯลฯ และ
ถืออุโบสถปาฏิหาริยปักษ์เถิด.

ก็แลคาถานั้นนั่นท้าวสักกะจอมเทวดาขับไม่เข้าที ไม่เป็นการขับดีแล้ว กล่าวไม่เหมาะ ไม่เป็นสุภาษิต นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะท้าวสักกะจอมเทวดายังไม่พ้นจาก (ชาติ) ความเกิด (ชรา) ความแก่ (มรณะ) ความตาย (โสกะ) ความโศก (ปริเทวะ) ความคร่ำครวญ (ทุกขะ) ความทุกข์กาย (โทมนัสสะ) ความทุกข์ใจ (อุปายาสะ) ความคับแค้นใจ เรากล่าวว่ายังไม่พ้นทุกข์ ส่วนภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว ฯลฯ หลุดพ้นด้วยความรู้ชอบแล้ว จึงควรกล่าวคาถานั่นว่า

แม้ผู้ใดพึงเป็นเช่นดังข้าพเจ้า ฯลฯ
และถืออุโบสถปาฏิหาริยปักษ์เถิด.

นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะภิกษุนั้นพ้นแล้วจาก (ชาติ) ความเกิด ฯลฯ (อุปายาสะ) ความคับแค้นใจ เรากล่าวว่าพ้นแล้วจากทุกข์.

จบทุติยราชสูตรที่ ๘

๙.สุขุมาลสูตร

ว่าด้วยสุขุมาลชาติ และความเมา ๓ ประการ

[๔๗๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราเป็นสุขุมาล สุขุมาลยิ่ง สุขุมาลโดยส่วนเดียว เราจะเล่าให้ฟัง ในพระราชนิเวศน์ พระบิดาของเรา โปรดให้สร้างสระโบกขรณี สระหนึ่งปลูกอุบล สระหนึ่งปลูกปทุม สระหนึ่งปลูก

บุณฑริก[๑] เพื่อเราโดยเฉพาะ อนึ่ง เรามิใช่ใช้แต่จันทน์กาสี ผ้าโพกของเรา ก็เป็นผ้ากาสี เสื้อก็กาสี ผ้านุ่งก็กาสี ผ้าห่มก็กาสี[๒] อนึ่ง เศวตฉัตร เขากั้นให้เราทั้งกลางคืน ทั้งกลางวัน เพื่อว่ามิให้ต้องหนาว ร้อน ละออง หญ้า น้ำค้าง เรามีปราสาท ๓ หลัง หลังหนึ่งสำหรับอยู่ฤดูหนาว หลังหนึ่งสำหรับอยู่ฤดูร้อน หลังหนึ่งสำหรับอยู่ฤดูฝน[๓] เรานั้น อันนางนักดนตรีไม่มีบุรุษปนบำเรออยู่ในปราสาทฤดูฝนตลอด ๔ เดือนฤดูฝน มิได้ลงไปภายล่างปราสาทเลย ในพระราชนิเวศน์แห่งพระบิดาเรา ให้ข้าวสาลีกับเนื้อแก่ทาส กรรมกร และคนอาศัย เท่ากับในนิเวศน์ผู้อื่น ๆ ที่ให้ข้าวปลายเป็นสองกับน้ำผักดองแก่ทาส กรรมกร และคนอาศัย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานั้น เพียบพร้อมไปด้วยฤทธิ์เห็นปานนี้ และความสุขุมาลเหลือเกินถึงเช่นนี้ ก็ยังได้คิดว่า ปุถุชนผู้มิได้สดับ ตัวเองก็มีอันจะต้องแก่ ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ แต่เห็นคนอื่นแก่แล้วอึดอัด ระอา ชิงชัง ลืมตัวเสียทีเดียว ถึงตัวเราเล่าก็มีอันจะต้องแก่ ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ก็แต่ว่าข้อซึ่งเราเองก็เป็นคนมีอันจะต้องแก่ ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้อยู่เหมือนกัน เห็นคนอื่นแก่แล้วจะพึงอึดอัด ระอา ชิงชัง นั่นไม่สมควรแก่เราเลย ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่เช่นนี้ ความเมาในความหนุ่มได้หายไปหมด

ปุถุชนผู้มิได้สดับ ตัวเองก็มีอันจะต้องเจ็บไข้ ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ แต่เห็นคนอื่นเจ็บไข้แล้ว อึดอัด ระอา ชิงชัง ลืมตัวเสียทีเดียว

๑. อุบล บัวสายหลากสี ปทุม บัวก้านสีแดง (บัวหลวง) บุณฑริก บัวก้านสีขาว
๒. กาสี เป็นชื่อแคว้น ซึ่งมีเมืองพาราณสีเป็นเมืองหลวง สินค้าของแคว้นนี้ มีหลายอย่างขึ้นชื่อและราคาสูงในสมัยนั้น ซึ่งคนชั้นสุขุมาลนิยมใช้ ๓. ตามนี้แสดงว่าครั้งนั้นนับฤดูหนาวเป็นต้นปี ฤดูฝนเป็นปลายปี เพราะฉะนั้นพรรษา (ฝนหรือฤดูฝน) จึงแปลว่าปี

ถึงตัวเราเล่า ก็มีอันจะต้องเจ็บไข้ ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ ก็แต่ว่าข้อซึ่งเราเองก็เป็นคนมีอันจะต้องเจ็บไข้ ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้อยู่เหมือนกัน เห็นคนอื่นเจ็บไข้แล้วจะพึงอึดอัด ระอา ชิงชัง นั่นไม่สมควรแก่เราเลย ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่เช่นนี้ ความเมาในความไม่มีโรคได้หายไปหมด

ปุถุชนผู้มิได้สดับ ตัวเองก็มีอันจะต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ แต่เห็นคนอื่นตายแล้วอึดอัด ระอา ชิงชัง ลืมตัวเสียทีเดียว ถึงตัวเราเล่าก็มีอันละต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ก็แต่ว่าข้อซึ่งเราเองก็เป็นคนมีอันจะต้องตาย ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้อยู่เหมือนกัน เห็นคนอื่นตายแล้วจะพึงอึดอัด ระอา ชิงชัง นั่นไม่สมควรแก่เราเลย ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่เช่นนี้ ความเมาในชีวิต (ความเป็นอยู่) ได้หายไปหมด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเมา ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือ **ความเมาในความหนุ่ม ๑ ความเมาในความไม่มีโรค ๑ ความเมาในชีวิต ๑.**

ปุถุชนผู้มิได้สดับ ที่เมาในความหนุ่มก็ดี เมาในความไม่มีโรคก็ดี และเมาในชีวิตก็ดี ย่อมประพฤติทุจริตด้วยกาย ด้วยวาจาและด้วยใจ ปุถุชนนั้นครั้นประพฤติทุจริตด้วยกาย ด้วยวาจาและด้วยใจแล้ว เพราะกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุคติวินิบาตนรก

ภิกษุผู้เมาในความหนุ่มก็ดี เมาในความไม่มีโรคก็ดีและเมาในชีวิตก็ดี ย่อมลาสิกขากลับเป็นหีนเพศ*

* เพศทราม เพศต่ำ คือเพศฆราวาส.

ปุถุชนทั้งหลายก็เป็นตามธรรมดาคือ มีอันจะต้องเจ็บ มีอันจะต้องแก่และมีอันจะต้องตาย แต่เกลียดชัง (คนอื่น) ที่เป็นตามธรรมดานั้น

ข้อซึ่งเราจะพึงเกลียดชัง สภาพอันนั้นในสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีอันจะต้องเป็นอย่างนั้น นั่นไม่สมควรแก่เราผู้ซึ่งมีอันเป็นอยู่อย่างนั้นเหมือนกัน

เมื่อเราเห็นอยู่อย่างนั้น ได้รู้ธรรมอันไม่มีอุปธิแล้ว ความเมาอันใดในความไม่มีโรค ในความหนุ่ม และในชีวิต เราครอบงำความเมาทั้งปวงนั้นเสีย ได้เห็นเนกขัมมะ (การออกจากกาม) ว่าเป็นความเกษม (ปลอดโปร่ง) ความอุตสาหะ (ในเนกขัมมะ) จึงได้มีแก่เราผู้เห็นพระนิพพานอยู่จำเพาะหน้า

เดี๋ยวนี้เราเป็นคนไม่ควรจะเสพกามทั้งหลายแล้ว เราจักเป็นผู้ไม่ถอยกลับ มีพรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้า.

จบสุขุมาลสูตรที่ ๕

อรรถกถาสุขุมาลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอรรถกถาสุขุมาลสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้:-

สุขุมาลชาติ

บทว่า **สุขุมาโล** คือ (เราตถาคต) เป็นผู้ไม่มีทุกข์. บทว่า **ปรมสุขุมาโล** คือ เป็นผู้ไม่มีทุกข์อย่างยิ่ง. บทว่า **อจฺจนฺตสุขุมาโล** คือ เป็นผู้ไม่มีทุกข์ตลอดกาล. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำนี้ เพราะทรงหมายถึงว่า พระองค์ไม่มีทุกข์ นับตั้งแต่เสด็จอุบัติในเมืองกบิลพัสดุ์. แต่ในเวลาที่ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ทุกข์ที่พระองค์เสวยไม่มีที่สุด.

บทว่า **เอกตฺถา** คือ ในสระโบกขรณีแห่งหนึ่ง. บทว่า **อุปฺปลํ วปฺปติ** ความว่า เขาปลูกอุบลเขียวไว้. สระโบกขรณีนั้น ดาดาษด้วยป่าดอกอุบลเขียว. บทว่า **ปทุมํ** ได้แก่ บัวขาว. บทว่า **ปุณฺฑริกํ** * ได้แก่ บัวแดง. สระโบกขรณีทั้งสองสระนอกนี้ ดาดาษไปด้วยบัวขาวและบัวแดงดังพรรณนามานี้.

วิสสุกรรมเทพบุตรสร้างสระโบกขรณี

ดังได้สดับมา ในเวลาที่พระโพธิสัตว์มีพระชนมายุได้ ๗-๘ พรรษา พระราชา (สุทโธทนะ) ตรัสถามอำมาตย์ทั้งหลายว่า พวกเด็กเล็ก ๆ ชอบเล่นกีฬาประเภทไหน. อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ชอบเล่นน้ำ พระเจ้าข้า. จากนั้น พระราชารับสั่งให้ประชุมกรรมกรขุดดินแล้วให้เลือกเอาที่สำหรับสร้างสระโบกขรณี.

* บาลีว่า ปทุมํ ได้แก่ บัวแดง ปุณฺฑริกํ ได้แก่ บัวขาว.

เวลานั้น ท้าวสักกเทวราชทรงใคร่ครวญดูทรงทราบความเป็นไปนั้นแล้ว ทรงดำริว่า เครื่องใช้ของมนุษย์ไม่สมควรแก่พระโพธิสัตว์เลย เครื่องใช้ทิพย์ (ต่างหาก) จึงสมควร ดังนี้ แล้วตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาตรัสว่า ไปเถิดพ่อ พ่อจงสร้างสระโบกขรณีในสนามเล่นของพระมหาสัตว์. วิสสุกรรมเทพบุตรทูลถามว่า จะให้มีลักษณะอย่างไร พระเจ้าข้า.

ท้าวสักกะรับสั่งว่า สระโบกขรณีต้องไม่มีโคลนเลน เกลื่อนกล่นด้วยแก้วมณี แก้วมุกดา และแก้วประพาฬ ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ๗ ประการ พร้อมมูลด้วยบันไดที่มีขั้นบันไดทำด้วยทอง เงิน และแก้วมณี มีราวบันไดทำด้วยแก้วมณี มีซุ้มบันไดทำด้วยแก้วประพาฬ และในสระนี้ต้องมีเรือทำด้วยทอง เงิน แก้ว มณี และแก้วประพาฬ ในเรือทองต้องมีบัลลังก์เงิน ในเรือเงินต้องมีบัลลังก์ทอง ในเรือแก้วมณีต้องมีบัลลังก์แก้วประพาฬ ในเรือแก้วประพาฬต้องมีบัลลังก์แก้วมณี ต้องมีทะนานตักน้ำทำด้วยทอง เงิน แก้ว มณี และแก้วประพาฬ และสระโบกขรณีต้องดาดาษด้วยปทุม ๕ ชนิด. วิสสุกรรมเทพบุตรรับพระบัญชาท้าวสักกเทวราชว่า ได้ พระเจ้าข้า ดังนี้ แล้ว ลงมาตอนกลางคืนสร้างสระโบกขรณีโดยทำนองนั้นนั่นแล ในที่ที่พระราชารับสั่งให้เลือกเอา.

ถามว่า ก็สระโบกขรณีเหล่านั้น ไม่มีโคลนเลนมิใช่หรือ แล้วปทุมทั้งหลายบานในสระนี้ได้อย่างไร. ตอบว่า ได้ยินว่า วิสสุกรรมเทพบุตรนั้นสร้างเรือลำเล็ก ๆ ที่ทำด้วยทอง เงิน แก้ว มณี และแก้วประพาฬไว้ตามที่ต่าง ๆ ในสระโบกขรณีเหล่านั้น แล้วอธิษฐานว่า เรือเหล่านี้จงเต็มด้วยโคลนเลนเถิด และขอบัว ๕ ชนิด จงบานในเรือนี้เถิด. บัว ๕ ชนิด ก็บานแล้ว

ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้. ละอองเกษรก็ฟุ้ง. หมู่ภมร ๕ ชนิดก็พากัน
บินเคล้าคลึง. วิสสุกรรมเทพบุตรสร้างสระโบกขรณีเหล่านั้นเสร็จอย่างนี้แล้ว
ก็กลับไปยังเทวบุรีตามเดิม.

ครั้นราตรีสว่าง มหาชนเห็นแล้วก็คิดกันว่า สระโบกขรณีคงจักมีใคร
นิรมิตถวายพระมหาบุรุษเป็นแน่ จึงพากันไปกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ.
พระราชามีมหาชนห้อมล้อม เสด็จไปทอดพระเนตรดูสระโบกขรณีก็ทรง
โสมนัสว่า สระโบกขรณีเหล่านี้ เทวดาคงจักนิรมิตขึ้นด้วยบุญฤทธิ์แห่ง
โอรสของเรา. ตั้งแต่นั้นมา พระมหาบุรุษก็เสด็จไปทรงเล่นน้ำ.

บทว่า **ยาวเทว** ในบทว่า **ยาวเทว มมฺตถาย** นี้ เป็นคำกำหนด
ถึงเขตแดนแห่งการประกอบ อธิบายว่า เพียงเพื่อประโยชน์แก่เราเท่านั้น
ไม่มีเหตุอย่างอื่นในเรื่องนี้. บทว่า **น โข ปนสฺสาหํ** ตัดบทเป็น **น โข
ปนสฺส อหํ .** บทว่า **กาสิกํ จนฺทนํ** ได้แก่ไม้จันทน์แคว้นกาสี เนื้อ
ละเอียดอ่อน. บทว่า **กาสิกํ สุ เม ตํ ภิกฺขเว เวฐนํ** ความว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ผ้าโพกศีรษะของเรา ก็เป็นผ้าแคว้นกาสี. ก็คำว่า
สุ และ ตํ ในบทว่า **กาสิกํ สุ เม ตํ เวฐนํ** นี้เป็นเพียงนิบาต.
บทว่า **เม** เป็นฉัฏฐีวิภัติ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ผ้าโพกศีรษะ
ของเราตถาคตเนื้อละเอียดแท้. บทว่า **กาสิกา กญฺจุกา** ได้แก่ แม้ฉลอง
พระองค์ ก็เป็นฉลองพระองค์ชนิดละเอียดอ่อน.[๑] บทว่า **เสตจฺฉตฺตํ ธาริยติ**
ความว่า ตั้งเศวตฉัตรของมนุษย์ ทั้งเศวตฉัตรทิพย์ ก็กั้นอยู่เหนือศีรษะ
ด้วยเหมือนกัน. บทว่า **มา นํ สิตํ วา** ความว่า ขอความหนาวหรือ
ความร้อนเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง อย่าได้สัมผัสพระโพธิสัตว์นั่นเลย.

๑. ปาฐะว่า ปารุปนกญฺจุโก จ สีสกญฺจุโก จ ฉบับพม่าเป็น ปารุปนกญฺจุโกปิ สณฺนกญฺจโก จ แปลตามฉบับพม่า.

การสร้างปราสาท ๓ ฤดู

บทว่า **ตโย ปาสาทา อเหสุ** ความว่า ได้ยินว่า เมื่อพระ-โพธิสัตว์ประสูติแล้วมีพระขนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระเจ้าสุทโธทนะทรงดำริว่า จักให้สร้างปราสาทสำหรับพระราชโอรสประทับอยู่ จึงรับสั่งให้ช่างไม้มาประชุมพร้อมกัน แล้วรับสั่งให้ทำโครงร่างปราสาท ๙ ชั้น ตามฤกษ์ยามดีแล้วให้สร้างปราสาท ๓ หลัง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาปราสาททั้ง ๓ หลังนั้น จึงตรัสคำนี้ว่า **ตโย ปาสาทา อเหสุ .**

ในบทว่า **เหมนฺติโก** เป็นต้น มีอธิบายว่า ปราสาทหลังที่ทรงประทับอยู่ได้อย่างสำราญในฤดูเหมันต์ ชื่อว่า **เหมันติกปราสาท** (ปราสาทหลังที่ประทับอยู่ในฤดูเหมันต์). แม้ในสองบทนอกนี้ก็มีนัย นี้แล. ก็ในบทเหล่านี้ มีความหมายของคำดังนี้ การอยู่ในฤดูเหมันต์ ชื่อว่า **เหมันตะ** ปราสาทชื่อว่า **เหมันติกะ** เพราะเหมาะสมกับฤดูเหมันต์. แม้ในสองบทนอกนี้ก็มีนัย นี้แล.

ปราสาทฤดูหนาว

บรรดาปราสาททั้ง ๓ หลังนั้น ปราสาทในฤดูเหมันต์มี ๙ ชั้น ก็แลชั้น (แต่ละชั้น) ของปราสาทนั้น ได้ต่ำลงต่ำลง (ตามลำดับ) ก็เพื่อให้รับไออุ่น ประตูและหน้าต่างที่ปราสาทหลังนั้นก็มีบานติดสนิทดีไม่มีช่อง ช่างไม้ทั้งหลายแม้เมื่อทำจิตรกรรมก็เขียนเป็นกองไฟลุกสว่างอยู่ในชั้นนั้น ๆ ก็เครื่องลาดพื้นในปราสาทนี้ทำจากผ้ากัมพล. ผ้าม่าน เพดาน ผ้านุ่ง ผ้าห่ม และผ้าโพกศีรษะก็เหมือนกัน (คือทำจากผ้ากัมพล). หน้าต่างก็เปิดในตอนกลางวันแล้วปิดในตอนกลางคืน เพื่อให้รับความร้อน.

ปราสาทฤดูร้อน

ปราสาทฤดูร้อนมี ๕ ชั้น. ก็ชั้น (แต่ละชั้น) ในปราสาทนี้ (ยก) สูง ไม่คับแคบเพื่อให้รับไอความเย็น. ประตูและหน้าต่างปิดไม่สนิทนัก มีช่อง และติดตาข่าย. ในงานจิตรกรรม เขาได้เขียนเป็นดอกอุบล ดอกปทุม และดอกบุณฑริกไว้. ก็เครื่องลาดพื้นในปราสาทนี้ทำจากผ้าเปลือกไม้ ผ้าม่าน เพดาน ผ้านุ่ง ผ้าห่ม และผ้าโพกศีรษะ (ก็ทำจากเปลือกไม้) เหมือนกัน. และตรงที่ใกล้หน้าต่างในปราสาทนี้ พวกช่างไม้ก็ตั้งตุ่มไว้๘ ตุ่ม ใส่น้ำจนเต็มแล้ว เอาดอกบัวเขียวเป็นต้นคลุมไว้. เขาทำน้ำตกไว้ตามที่เหล่านั้น เป็นเหตุให้สายน้ำไหลออกมาเหมือนเมื่อฝนตก ภายปราสาทเขาวางรางไม้ที่มีโคลนใส่อยู่เต็มไว้ในที่นั้น ๆ แล้วปลูกบัวเบญจวรรณไว้. บนยอดปราสาทก็ผูกเชือกหนังกระบือแห้งไว้ ใช้เครื่องยนต์ยกก้อนหินขึ้นสูงจนกระทั่งถึงหลังคาแล้วเป็นเหตุให้สายน้ำไหลออกเหมือนเมื่อคราวฝนตก เสียงน้ำไหลจะเป็นเหมือนเสียงฟ้าร้อง ก็ประตูและหน้าต่างในปราสาทหลังนี้ปิดไว้ในเวลากลางวันแล้วเปิดในเวลากลางคืน.

ปราสาทฤดูฝน

ปราสาทฤดูฝนมี ๗ ชั้น. ก็ชั้น (แต่ละชั้น) ในปราสาทหลังนี้ไม่สูงเกินไปและไม่ต่ำเกินไป เพื่อต้องการให้ได้รับอากาศทั้ง ๒ ฤดู (เย็นและร้อน) ประตูกับหน้าต่างลางบานก็ปิดสนิทดี ลางบานก็ห่าง. แม้จิตรกรรมในปราสาทนั้น ในที่ลางแห่งก็ทำเป็นกองไฟลุกโชน ในที่ลางแห่งก็ทำเป็นสระธรรมชาติ. ก็ผ้ามีผ้าลาดพื้นเป็นต้นในปราสาทหลังนี้ ก็ปนกันทั้งสองชนิด คือ ทั้งผ้ากัมพลและผ้าเปลือกไม้. ประตูกับหน้าต่างลางบานก็เปิดตอนกลางคืนแล้วปิดตอนกลางวัน ลางบานก็เปิดตอนกลางวัน แล้วปิดตอนกลางคืน. ปราสาททั้ง ๓ หลัง ส่วนสูงมีขนาดเท่ากัน. แต่มีความแตกต่างกันในเรื่องชั้น.

พระโพธิสัตว์แสดงศิลปะ

เมื่อสร้างปราสาทสำเร็จลงอย่างนี้แล้ว พระราชาทรงดำริว่า โอรสของเราเจริญวัยแล้ว เราจักให้ยกเศวตฉัตรขึ้นเพื่อเขา แล้วคอยดูสิริราชสมบัติ. พระองค์จึงทรงส่งพระราชสาส์น ไปถึงเจ้าศากยะทั้งหลายว่า โอรสของหม่อมฉันเจริญวัยแล้ว หม่อมฉันจักสถาปนาเขาไว้ในราชสมบัติ ขอเจ้าศากยะทั้งปวงจงส่งเจ้าหญิงผู้เจริญวัยในวังของตน ๆ ไปยังราชมณเฑียรนี้เถิด.

เจ้าศากยะเหล่านั้นได้สดับพระราชสาส์นแล้ว ต่างทรงดำริว่า พระ-กุมารสมบูรณ์ด้วยพระรูปน่าทัศนาเท่านั้น (แต่ว่า) ไม่ทรงรู้ศิลปะอะไร ๆ เลย จักไม่สามารถเลี้ยงดูพระวรชายาได้หรอก พวกเราจักไม่ยอมยกลูกสาวให้.

พระราชาทรงสดับข่าวนั้น แล้วได้เสด็จไปยังสำนักพระราชโอรส แล้วตรัสบอก. พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่พระบิดา หม่อมฉันควรจะแสดงศิลปะอะไร

พระราชาตรัสว่า ลูกควรยกสหัสสถามธนู (ธนูที่หนักต้องใช้แรงคน ๑,๐๐๐) ขึ้นนะลูก. ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงทรงให้นำมา. พระราชารับสั่งให้นำธนูมาให้พระราชโอรส. ธนูนั้นใช้คน ๑,๐๐๐ คนยกขึ้น ใช้คน ๑,๐๐๐ คนยกลง. พระมหาบุรุษให้นำธนูมาแล้ว ประทับนั่งบนบัลลังก์ ทรงเกี่ยวสายไว้ที่พระปาทังคุฏฐะ (นิ้วโป้งพระบาท) แล้วดึงมา ทรงเอาพระปาทังคุฏฐะ (นิ้วโป้งพระบาท) นั่นเองนำธนูมาแล้ว จับคันธนูด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงเหนี่ยวสายมาด้วยพระหัตถ์ขวา ทั่วทั้งพระนครถึงอาการตกตะลึง. และเมื่อมีใครถามว่า เสียงอะไร ? เจ้าศากยะทั้งหลายก็ตอบกันว่า ฟ้าฝนคำราม. ทีนั้น คนอีกพวกหนึ่งก็ตอบว่า พวกท่านไม่รู้หรือ ไม่ใช่ฟ้าฝนคำรามหรอก นั่นเป็น

เสียงปล่อยสายธนูของพระราชกุมาร เผ่าอังคีรสผู้ทรงยกธนูที่ต้องใช้แรงคนถึง ๑,๐๐๐ คน แล้วทรงขึ้นสาย. เจ้าศากยะทั้งหลาย ต่างก็มีพระทัยชื่นชมด้วยการแสดงศิลปะเพียงเท่านั้น.

พระมหาบุรุษกราบทูลพระราชบิดาว่า หม่อมฉันควรจะทำอะไรอย่างอื่นอีกไหม ?

พระราชาตรัสตอบว่า ลูกควรเอาลูกศรยิงแผ่นเหล็กหนาประมาณ ๘ นิ้วให้ทะลุ.

พระมหาบุรุษยิงทะลุแผ่นเหล็กนั้น แล้วกราบทูลว่า หม่อมฉันควรจะทำอะไรอย่างอื่นอีกไหม ?

พระราชาตรัสตอบว่า ลูกควรยิงแผ่นกระดานไม้ประดู่หนา ๔ นิ้วให้ทะลุ.

พระมหาบุรุษยิงทะลุแผ่นกระดานนั้น แล้วกราบทูลว่า หม่อมฉันควรจะทำอะไรอย่างอื่นอีกไหม ?

พระราชาตรัสตอบว่า ลูกควรยิงแผ่นกระดานไม้มะเดื่อหนา ๑ คืบให้ทะลุ.

พระมหาบุรุษยิงแผ่นกระดานไม้มะเดื่อนั้นแล้ว กราบทูลว่าหม่อมฉันควรจะทำอะไรอย่างอื่นอีกไหม ?

พระราชาตรัสตอบว่า ลูกควรยิงแผ่นกระดานที่ผูกติดไว้ที่เครื่องยนต์ ๑๐๐ แผ่นให้ทะลุ.

พระมหาบุรุษยิงทะลุแผ่นกระดาน ๑๐๐ แผ่นนั้นแล้ว กราบทูลว่าหม่อมฉันควรจะทำอะไรอย่างอื่นอีกไหม ?

พระราชาตรัสตอบว่า ลูกควรยิงหนังกระบือแห้งหนา ๖๐ ชั้นให้ทะลุ.

พระมหาบุรุษยิงทะลุหนังกระบือแห้งแม้นั้นแล้ว กราบทูลว่าหม่อมฉันควรทำอะไรอย่างอื่นอีกไหม ?

ลำดับนั้น เจ้าศากยะทั้งหลาย ก็บอก (ให้ยิง) เกวียนบรรทุกทราย เป็นต้น.

พระมหาสัตว์ยิงทะลุทั้งเกวียนบรรทุกทรายทั้งเกวียนบรรทุกฟางแล้ว ยิงลูกศรลงไปในน้ำลึกประมาณ ๑ อุสภะ (และ) ยิงขึ้นไปบนบกไกลประมาณ ๘ อุสภะ.

ทีนั้น เจ้าศากยะทั้งหลาย ก็กราบทูลพระมหาสัตว์นั้นว่า บัดนี้ พระองค์ควรยิงขนทรายให้ทะลุ โดยมีมะเขือเป็นเครื่องหมาย.

พระมหาสัตว์ตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงให้ผูก (ขนทราย).

เจ้าศากยะทั้งหลายก็สั่งว่า พ่อทั้งหลาย พวกพ่อจงมาช่วยกันให้ผูก[๑] (ขนทราย) คือพวกหนึ่ง จงผูกไว้[๒]ในระยะทางระหว่างเสียงกึกก้อง คือพวกหนึ่งจงเดินทางล่วงหน้าไป ผูกไว้[๓]ในระยะทางคาวุตหนึ่ง พวกหนึ่งจงเดินทางล่วงหน้าไป ผูกไว้ในระยะทางกึ่งโยชน์ พวกหนึ่งจงเดินทางล่วงหน้าไป ผูกไว้[๔]ในระยะทาง ๑ โยชน์.

พระมหาสัตว์ให้ผูกขนทรายในระยะทางไกลประมาณ ๑ โยชน์ โดยมีมะเขือเป็นเครื่องหมาย แล้วยิงลูกศรไปในทิศทั้งหลาย ซึ่งหนาแน่นด้วยแผ่นเมฆ ในยามราตรีที่มืดสนิท. ลูกศรวิ่งไปผ่าขนทรายในระยะทางไกลประมาณ ๑ โยชน์ แล้ว (ตกลง) แทงทะลุแผ่นดินไป และไม่ใช่ว่ามีแต่ยิงลูกศรเพียงเท่านี้ อย่างเดียวเท่านั้น.

ก็วันนั้น พระมหาสัตว์ทรงแสดงศิลปะที่มีอยู่ในโลกครบทุกชนิด.[๕] เจ้าศากยะทั้งหลาย ตกแต่งพระธิดาของตน ๆแล้ว ส่งไปถวาย. นางระบำได้มีจำนวนถึง ๔๐,๐๐๐ นาง. พระมหาบุรุษประทับอยู่ในปราสาททั้ง ๓ หลัง ดุจดังเทพบุตร.

๑. ปาฐะว่า วิชฺฌตุ ฉบับพม่าเป็น พชฺฌตุ แปลตามฉบับพม่า.

๒. ๓. ๔. ปาฐะว่า วิชฺฌตุ ฉบับพม่าเป็น พนฺธนฺตุ แปลตามฉบับพม่า.

๕. ปาฐะว่า โลเก วตฺตมานิ สิปฺปี ฉบับพม่าเป็น โลเก วตฺตมานสิปฺปี .

ในปราสาทไม่มีผู้ชายเลย

บทว่า **นิปฺปุริเสหิ ตุริเยหิ** ความว่า ดนตรีที่ปราศจากบุรุษ. และในปราสาทนี้ ไม่ใช่ว่าการดนตรีเท่านั้นที่ไม่มีบุรุษ (เล่น) ก็หามิได้. แม้ว่าสถานที่ทุกแห่งก็ไม่มีบุรุษประจำด้วยเหมือนกัน. แม้คนเฝ้าประตูก็เป็นสตรีอีกเช่นกัน. พวกที่ทำงานในคราวถวายการสรงสนานเป็นต้น ก็เป็นสตรีด้วยเหมือนกัน

เล่ากันว่า พระราชาทรงดำริว่า ความรังเกียจ จะเกิดขึ้น แก่ลูกชายของเราผู้เสวยสุขสมบัติจากอิสริยยศเห็นปานนั้นอยู่ เพราะได้เห็นบุรุษ ขอความรังเกียจนั้นอย่าได้มีแก่ลูกของเราเลย ดังนี้แล้ว จึงทรงแต่งตั้งสตรีไว้ในทุกหน้าที่. บทว่า **ปริจารยมาโน** ความว่า บันเทิงใจอยู่.

พระโพธิสัตว์มิได้เสด็จลงชั้นล่างเลย

บทว่า **น เหฏฺฐาปาสาทํ โอโรหามิ** ความว่า เราตถาคตมิได้ลงจากปราสาทไปข้างล่างเลย เพราะเหตุนั้น บุรุษสักคนหนึ่ง (แม้กระทั่งเด็ก) ไว้ผมจุกก็ไม่ได้เห็นเราตถาคตเลยตลอด ๔ เดือน. บทว่า **ยถา** คือ โดยนิยามใด. บทว่า **ทาสกมฺมกรโปริสสฺส** ได้แก่ ทาส กรรมกรที่ได้รับการเลี้ยงด้วยค่าอาหารประจำวัน และคนที่อาศัยอยู่กิน (ตลอดไป). บทว่า **กณาชกํ** ได้แก่ข้าวปนปลายข้าว. บทว่า **วิลงฺคทุติยํ** ได้แก่ มีน้ำผักดองเป็นที่ ๒. บทว่า **เอวรูปาย อิทฺธิยา** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยบุญฤทธิ์ มีกำเนิดอย่างนี้. บทว่า **เอวรูเปน จ สุขุมาเลน** ได้แก่ และผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ไม่มีทุกข์มีกำเนิดอย่างนี้. ปาฐะเป็น **สุขุมาเลน** ดังนี้ก็มี.

เหตุผลที่ตรัสสุขสมบัติของพระองค์

พระตถาคตตรัสเล่าถึงสิริสมบัติของพระองค์ ด้วยฐานะเพียงเท่านี้ ดังพรรณนามานี้ และเมื่อตรัสเล่า ก็หาได้ตรัสเล่าเพื่อความลำพองพระทัยไม่. แต่ตรัสเล่าเพื่อทรงแสดงถึงลักษณะของความไม่ประมาทนั่นเองว่า เราตถาคตสถิตอยู่ในสมบัติ แม้เห็นปานนี้ ก็ยังไม่ประมาทเลย. ด้วยเหตุนั้นแล พระองค์จึงตรัสคำว่า **อสฺสุตวา โข ปุถุชฺชโน** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรำ** ได้แก่ บุคคลอื่น. บทว่า **ชิณฺณำ** ได้แก่ทรุดโทรมเพราะชรา. บทว่า **อฏฺฏิยติ** ได้แก่ เป็นผู้เอือมระอา. บทว่า **หรายติ** ได้แก่ ทำความละอาย คือ ละอายใจ. บทว่า **ชิคุจฺฉติ** ได้แก่ เกิดความรังเกียจขึ้นเหมือนได้เห็นของไม่สะอาด. บทว่า **อตฺตานำ เยว อติสิตฺวา** ความว่า อึดอัด ระอา ลืมตนว่ามีชราเป็นธรรมดา. บทว่า **ชราธมฺโม** ได้แก่ มีชราเป็นสภาพ. บทว่า **ชรำ อนตีโต** ความว่า เราตถาคตไม่พ้นชราไปได้ ยังคงเป็นไปอยู่. ภายในชรา. บทว่า **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขโต** ได้แก่ ผู้พิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้.

ความเมา ๓ อย่าง

ความเมาเพราะมานะที่อาศัยความเป็นหนุ่มเกิดขึ้น ชื่อว่า**โยพฺพนมทะ.** บทว่า **สพฺพโส ปหีย** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความเมาที่ละได้แล้ว โดยอาการทั้งปวงให้เป็นเหมือนว่าละได้แล้วด้วยมรรค. แต่นักศึกษาพึงทราบว่า ความเมานี้ไม่ใช่ละได้ด้วยมรรค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ละได้ด้วยการพิจารณา (วิปัสสนา). เพราะว่าเทวดาทั้งหลายแสดงบุคคลผู้ประสบกับชรา แก่พระโพธิสัตว์. ตั้งแต่นั้นมาจนกระทั่งได้เป็นพระอรหันต์ ชื่อว่า

ความเมาในความเป็นหนุ่ม ไม่เกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์เลยในระหว่าง. แม้ในสองบทที่เหลือก็มีนัย นี้แล. อนึ่ง ในสองบทที่เหลือนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ ความเมาด้วยอำนาจมานะที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความไม่มีโรคว่า เราเป็นคนไม่มีโรค ชื่อว่า **อโรคยมทะ**. ความเมาด้วยอำนาจมานะที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวิตว่า เราเป็นอยู่มาได้นาน ชื่อว่า **ชีวิตมทะ**. บทว่า **สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย** ได้แก่ บอกคืนสิกขา. บทว่า **หีนายาวตฺตติ** ได้แก่ เวียนมาเพื่อภาวะที่เลว คือ เพื่อเป็นคฤหัสถ์อันเป็นภาวะที่ต่ำ.

บทว่า **ยถาธมฺมา** ได้แก่ มีสภาวะเป็นอย่างใดด้วยสภาวะทั้งหลาย มีความเจ็บป่วยเป็นต้น . บทว่า **ตถาสนฺตา** มีอธิบายว่า เป็นผู้มีความเจ็บป่วยเป็นต้น เป็นสภาวะที่ไม่แปรผันเหมือนที่มีอยู่นั่นแหละ. บทว่า **ชิคุจฺฉนฺติ** ได้แก่ รังเกียจบุคคลอื่น. บทว่า **มม เอวํ วิหาริโน** ความว่า เมื่อเราตถาคตอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ คือ ด้วยการอยู่อย่างน่ารังเกียจ ความรังเกียจอย่างนี้ พึงเป็นของไม่เหมาะสมคือไม่สมควร.

บทว่า **โสหํ เอวํ วิหรนฺโต** ความว่า เราตถาคตนั้นอยู่อย่างนี้ คือ (อยู่อย่าง) ไม่รังเกียจบุคคลอื่น. อีกอย่างหนึ่ง (เราตถาคตนั้น) อยู่อย่างนี้ คือ อยู่โดยมีการพิจารณาเป็นธรรมเครื่องอยู่นี้. บทว่า **ฌตฺวา ธมฺมํ นิรูปธึ** ความว่า ทราบธรรมคือพระนิพพานซึ่งเว้นจากอุปธิทั้งปวง. บทว่า **สพฺเพ มเท อภิโภสฺมิ** ความว่า เราตถาคตครอบงำ คือ ก้าวล่วงความเมาหมดทั้ง ๓ อย่าง.

บทว่า **เนกฺขมฺเม ทฏฺฐุ เขมตํ** ความว่า เห็นภาวะที่เกษมในพระนิพพาน. ปาฐะเป็น **เนกฺขมฺมํ ทฏฺฐุ เขมโต** ก็มี. ความหมายก็คือว่า เห็นเนกขัมมะโดยความเป็นสภาวะที่เกษม.

บทว่า **ตสฺส เม อหุ อุสฺสาโห** ความว่า เมื่อเรานั้นเห็นพระนิพพาน กล่าวคือเนกขัมมะนั้นอย่างแจ่มแจ้ง จึงได้มีความอุตสาหะ หมายความว่า ได้มีความพยายาม.

บทว่า **นาหํ ภพฺโพ เอตรหิ กามานิ ปฏิเสวิตุ** ความว่า บัดนี้ เราตถาคตไม่ควรที่จะเสพกามทั้งสองอย่าง. บทว่า **อนิวตฺติ ภวิสฺสามิ** ความว่า เราตถาคตจักไม่หวนกลับ คือ จักไม่ถอยกลับจากบรรพชาและจากสัพพัญญุตญาณ. บทว่า **พฺรหฺมจริยปรายโน** ความว่า เราตถาคตกลายเป็นผู้มีมรรคพรหมจรรย์เป็นที่ไปในเบื้องหน้าแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึงความเพียรที่เป็นเหตุให้พระองค์ได้บรรลุ ณ บัลลังก์ใต้ต้นมหาโพธิด้วยคาถาเหล่านี้ดังว่ามานี้.

จบอรรถกถาสุขุมาลสูตรที่ ๙

๑๐. อธิปไตยสูตร

ว่าด้วยอธิปไตย ๓

[๔๗๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อธิปไตย ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือ **อัตตาธิปไตย โลกาธิปไตย ธรรมาธิปไตย.**

ก็อัตตาธิปไตย เป็นอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อยู่ป่าก็ดี อยู่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นอย่างนี้ว่า ก็เราออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต มิใช่เพื่อจีวร มิใช่เพื่อบิณฑบาต มิใช่เพื่อเสนาสนะ เป็นเหตุมิใช่เพื่อความมีและไม่มีอย่างนั้น ที่แท้ เราเป็นผู้อันความเกิด

ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความเสียใจ ความคับแค้นใจครอบงำแล้ว ตกอยู่ในกองทุกข์ มีความทุกข์ท่วมทับแล้ว คิดว่า (ด้วยการบวชนี้) ลางทีความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ จะพึงปรากฏได้ ก็แลเราละทิ้งกามอย่างใด ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว จะมาแสวงหากามอย่างนั้นหรือกามที่เลวยิ่งกว่านั้น นั่นไม่สมควรแก่เราเลย ภิกษุนั้นจึงตกลงอย่างนี้ว่า ความเพียร เราต้องทำไม่ย่อหย่อน สติต้องตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน กายต้องระงับไม่กระสับกระส่าย จิตต้องเป็นสมาธิแน่วแน่ ดังนี้ เธอทำตนเองให้เป็นอธิปไตย ละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดได้ นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **อัตตาธิปไตย**.

ก็โลกาธิปไตย เป็นอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อยู่ป่าก็ดี ฯลฯ คิดว่า (ด้วยการบวชนี้) ลางทีความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ จะพึงปรากฏได้ ก็แลเราบวชอยู่อย่างนี้. จะมาตรึกกามวิตก พยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตก โลกสันนิวาสนี้ใหญ่นะ ก็ในโลกสันนิวาสอันใหญ่นี้ สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีฤทธิ์มีทิพยจักษุรู้จิตคนอื่นได้ มีอยู่ สมณพราหมณ์เหล่านั้นเห็นไปได้ไกลด้วย ท่านเข้ามาใกล้ก็ไม่เห็นตัว ท่านรู้จิต (ของผู้อื่น) ด้วยจิต (ของท่าน) ด้วย ท่านเหล่านั้นจะพึงรู้จักเราอย่างนี้ว่า ดูกุลบุตรผู้นี้ชิ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เขาลุกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธาแล้ว ยังวุ่นด้วยธรรมอันเป็นบาปอกุศลอยู่ แม้เทวดาทั้งหลายผู้มีฤทธิ์ มีทิพยจักษุรู้จิตผู้อื่นได้ก็มี เทวดาเหล่านั้น เห็นไปได้ไกลด้วย เข้ามาใกล้ก็ไม่เห็นตัว

ด้วย รู้จิต (ของผู้อื่น) ด้วยจิต (ของตน) ด้วย แม้เทวดาเหล่านั้น ก็จะพึงรู้จักเราอย่างนี้ว่า ดูกุลบุตรผู้นี้ซิ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เธอออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยศรัทธา แล้วยังวุ่นด้วยธรรมอันเป็นบาปอกุศลอยู่ ภิกษุนั้นจึงตกลงใจอย่างนี้ว่า ความเพียร เราต้องทำไม่ย่อหย่อน สติต้องตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน กายต้องระงับไม่กระสับกระส่าย จิตต้องเป็นสมาธิแน่วแน่ ดังนี้ เธอทำโลก (คือผู้อื่น) นั่นแลให้เป็นอธิปไตย ละอกุศลบำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดได้ นี่ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **โลกาธิปไตย**.

ก็ธรรมาธิปไตย เป็นอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อยู่ป่าก็ดี ฯลฯ คิดว่า (ด้วยการบวชนี้) ลางทีความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้จะพึงปรากฏได้ **(สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม)** พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว **(สนฺทิฏฐิโก)** อันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง **(อกาลิโก)** ไม่ประกอบด้วยกาล **(เอหิปสฺสิโก)** ควรเรียกให้มาดู **(โอปนยิโก)** ควรน้อมเข้ามา **(ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ)** อันวิญญูพึงรู้เฉพาะตน เพื่อนสพรหมจารีผู้รู้ผู้เห็น **(พระธรรมนั้น)** อยู่ก็มี ก็แลเราบวชในพระธรรมวินัยนี้อันเป็นสวากขาตะอย่างนี้แล้ว จะมาเกียจคร้านประมาทเสีย นั่นไม่สมควรแก่เราเลย ภิกษุนั้นจึงตกลงใจอย่างนี้ว่า ความเพียร เราต้องทำไม่ย่อหย่อน สติต้องตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน กายต้องระงับไม่กระสับกระส่าย จิตต้องเป็นสมาธิแน่วแน่ ดังนี้ เธอทำธรรมนั่นแลให้เป็นอธิปไตย ละอกุศลบำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้หมดจดได้ นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **ธรรมาธิปไตย**.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย อธิปไตย ๓

ชื่อว่าความลับ ย่อมไม่มีในโลก
สำหรับผู้ทำการบาป แน่ะบุรุษ ตัวของ
ท่านย่อมรู้ว่าจริงหรือเปล่า ผู้เจริญ ท่านดู
หมิ่นตัวเอง ซึ่งเป็นพยานอย่างดีเสียแล้ว
เมื่อบาปมีอยู่ในตัว ไฉนท่านจะปิดซ่อนมัน
(ไม่ให้ตัวเองรู้) ได้

เทวดาทั้งหลายและตถาคตทั้งหลาย
ย่อมเห็นคนเขลาที่ประพฤติไม่สมควรอยู่
ในโลก เพราะเหตุนั้นแหละ บุคคลควร
ประพฤติเป็นผู้มีตนเป็นใหญ่ควรมีสติเป็น
ผู้มีโลกเป็นใหญ่ควรมีปัญญารักษาตน มี
ความพินิจ เป็นผู้มีธรรมเป็นใหญ่ ควร
ประพฤติตามธรรม

พระมุนีผู้บากบั่นจริง ย่อมไม่เสื่อม
ผู้ใดมีความเพียร กำราบมารลามกเสียได้
ถึงธรรมที่สิ้นชาติแล้ว ผู้เช่นนั้นนั่นเป็น
พระมุนี รู้แจ้งโลกมีปัญญาดี ไม่มีความ
ทะเยอทะยานในธรรมทั้งปวง.

จบอธิปไตยสูตรที่ ๑๐

จบเทวทูตวรรคที่ ๔

อรรถกถาอธิปไตยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอธิปไตยสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้:-

อธิบายอธิปไตย ๓

อธิปไตยที่เกิดจากเหตุที่สำคัญที่สุด ชื่อว่า **อธิปไตย**. ในบทว่า **อตฺตาธิปเตยฺยํ** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คุณชาตที่เกิดโดยทำตนให้เป็นใหญ่ ชื่อว่า **อัตตาธิปไตย**. คุณชาติที่เกิดโดยทำชาวโลกให้เป็นใหญ่ ชื่อว่า **โลกาธิปไตย**. คุณชาติที่เกิดโดยทำโลกุตรธรรม ๙ ให้เป็นใหญ่ ชื่อว่า **ธัมมาธิปไตย**.

บทว่า **อิติภโว** ในคำว่า **น อิติภวาภวเหตุ** หมายถึงภายในอนาคตอย่างนี้ (เราตถาคตออกบวชเป็นอนาคาริก) ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งภพในอนาคตนั้น ไม่ใช่เพราะเหตุแห่งปัจจุบันภพนั้น. บทว่า **โอติณฺโณ** คือ แทรกซ้อน. ก็ชาติแทรกซ้อนอยู่ข้างในของบุคคลใด บุคคลนั้นชื่อว่า ถูกชาติครอบงำ. แม้ในชราเป็นต้น ก็มีนัย นี้แล. บทว่า **เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส** ได้แก่ กองวัฏทุกข์ทั้งหมด. บทว่า **อนฺตกิริยา ปญฺญาเยถ** ความว่า การทำที่สุด คือ การทำทาง รอบด้านให้ขาดตอน พึงปรากฏ. ทำ **โอหาย** แปลว่า ละ. บทว่า **ปาปิฏฺฐตเร** แปลว่า ต่ำช้ากว่า.

บทว่า **อารทฺธํ** ความว่า (ความเพียร) ที่ประคองไว้แล้ว คือให้บริบูรณ์แล้ว และชื่อว่า ไม่ย่อหย่อน เพราะเริ่มแล้ว. บทว่า **อุปฏฺฐิตา** ความว่า สติ ชื่อว่า ตั้งมั่นและไม่หลงลืม เพราะตั้งมั่นด้วยอำนาจสติปัฏฐาน ๔. บทว่า **ปสฺสทฺโธ กาโย** ความว่า นามกายและกรชกายสงบ คือ

มีความกระวนกระวายระงับแล้ว และเพราะระงับแล้ว จึงชื่อว่า ไม่กระสับกระส่าย. บทว่า **สมาหิตํ จิตฺตํ** ความว่า จิตที่ตั้งมั่นโดยชอบ คือ ตั้งไว้ด้วยดีในอารมณ์ (และ) เพราะตั้งไว้โดยชอบนั่นเอง จึงชื่อว่า มีอารมณ์เดียวเป็นเลิศ.

บทว่า **อธิปตึ กริตฺวา** ได้แก่ ทำธรรมให้เป็นใหญ่ (สำคัญ). บทว่า **สุทฺธมตฺตานํ ปริหรติ** ได้แก่ ปริหาร ความว่า ปฏิบัติ คือ คุ้มครองคนให้บริสุทธิ์ คือ ให้หมดมลทิน. และภิกษุนี้ชื่อว่า บริหารตนให้บริสุทธิ์โดยอ้อมจนกระทั่งถึงอรหัตมรรค. ส่วนท่านผู้บรรลุผลแล้ว ชื่อว่า บริหารตนให้บริสุทธิ์โดยตรง. บททั้งหลายมีบทว่า **สฺวากฺขาโต** เป็นต้น ได้อธิบายไว้พิสดารแล้วในวิสุทธิมรรค.

บทว่า **ชานํ ปสฺสํ วิหรนฺติ** ความว่า เพื่อนสพรหมจารีทั้งหลาย รู้อยู่เห็นอยู่ซึ่งธรรมนั้นอยู่. ก็ในบทว่า **อิมานิ โข ภกฺขเว ตีณิ อธิปเตยฺยานิ** นี้มีความว่า อธิปไตย ๓ อย่างเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้คละกันทั้งโลกิยะและโลกุตระ.

บทว่า **ปกุพฺพโต** ความว่า การทำอยู่. บทว่า **อตฺตา เต ปุริส ชานาติ สจฺจํ วา ยทิ วา มุสา** ความว่า เธอทำสิ่งใดไว้ สิ่งนั้นจะมีสภาพเป็นจริง หรือมีสภาพไม่จริงก็ตาม ตัวของเธอเองย่อมรู้สิ่งนั้น นักศึกษาพึงทราบตามเหตุ. ชื่อว่า สถานที่ปิดบังสำหรับผู้ทำบาปกรรมไม่มีในโลก. บทว่า **กลฺยาณ** แปลว่า ดี. บทว่า **อติมญฺญสิ** คือ เธอสำคัญล่วงเลย (ลืมตัว). บทว่า **อถ นํ ปริคุยฺหสิ** ความว่า เธอพยายามอยู่ว่า เราจะปิดบังไว้โดยประการที่แม้ตัวของเราก็ไม่รู้.

บทว่า **อตฺตาธิปโก** ได้แก่ มีตนเป็นอธิบดี คือ มีตนเป็นใหญ่. บทว่า **โลกาธิโป** ได้แก่มีโลกเป็นใหญ่. บทว่า **นิปโก** แปลว่า มีปัญญา. บทว่า **ฌายี** แปลว่า เพ่งอยู่. บทว่า **ธมฺมาธิโป** ได้แก่มีธรรมเป็นใหญ่. บทว่า **สจฺจปรกฺกโม** ได้แก่ มีความบากบั่นอย่างมั่นคง คือ มีความบากบั่นอย่างแท้จริง. บทว่า **ปสยฺห มารํ** แปลว่า ข่มมาร. บทว่า **อภิยฺย อนฺตกํ** นี้เป็นไวพจน์ของบทว่า **ปสยฺห มารํ** นั้นนั่นเอง.

บทว่า **โย จ ผุสี ชาติกฺขยํ ปธานวา** ความว่า บุคคลใดมีปกติเพ่ง มีความเพียรครอบงำมาร แล้วสัมผัสอรหัตผลอันเป็นสภาวะที่สิ้นไปแห่งชาติ. บทว่า **โส ตาทิโส** ได้แก่ บุคคลนั้น ชนิดนั้น คือ ดำรงอยู่โดยอาการอย่างนั้น. บทว่า **โลกวิทู** คือ ทำโลก ๓ ให้เป็นอันรู้แจ้ง คือให้ปรากฏอยู่แล้ว. บทว่า **สุเมโธ** แปลว่า ผู้มีปัญญาดี. บทว่า **สพฺเพสุ ธมฺเมสุ อตมฺมโย มุนิ** ความว่า มุนี คือ พระขีณาสพ ชื่อว่า อตัมมยะเพราะไม่มีตัมมยะ กล่าวคือตัณหาในธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมด. มีคำอธิบายว่า ท่านไม่เสื่อม ไม่สูญไป ในกาลไหน ๆ ในที่ไหน ๆ.

จบอรรถกถาอธิปไตยสูตรที่ ๑๐

จบเทวทูตวรรควรรณนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในเทวทูตวรรคนี้ คือ

๑. พรหมสูตร ๒. อานันทสูตร ๓. สารีปุตตสูตร ๔. นิพพานสูตร ๕. หัตถกสูตร ๖. ทูตสูตร ๗. ปฐมราชสูตร ๘. ทุติยราชสูตร ๙. สุขุมาลสูตร ๑๐. อธิปไตยสูตร และอรรถกถา.

จูฬวรรคที่ ๕

๑. สัมมุขีสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ประสบบุญมาก ๓ ประการ

[๔๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะความพร้อมหน้าแห่งวัตถุ ๓ กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมได้บุญมาก วัตถุ ๓ คืออะไร คือ ศรัทธาไทยธรรม และทักษิไณย เพราะความพร้อมหน้าแห่งวัตถุ ๓ นี้แล กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมได้บุญมาก.

จบสัมมุขีสูตรที่ ๑

จูฬวรรควรรณนาที่ ๕

อรรถกถาสัมมุขีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน**สัมมุขีสูตรที่** ๑ แห่งจูฬวรรคที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **สมฺมุขีภาวา** ความว่า เพราะความพร้อมหน้า อธิบายว่า เพราะความมีอยู่. บทว่า **ปสวติ** แปลว่า ย่อมกลับได้. บทว่า **สทฺธาย สมฺมุขีภาโว** ความว่า เพราะถ้าไม่มีศรัทธา ไม่มีไทยธรรม (และ) ไม่มีบุคคลผู้เป็นปฏิคาหก กล่าวคือพระทักขิไณยบุคคลแล้วไซร้ จะพึงกระทำบุญกรรมได้อย่างไร ? แต่เพราะปัจจัย ๓ อย่างนั้นมีพร้อมหน้ากัน จึงสามารถ

กระทำบุญกรรมได้ เพราะเหตุนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำมีอาทิว่า **สทฺธาย สมฺมุขีภาวา** ดังนี้. และใน ๓ อย่างนี้ ธรรม ๒ อย่าง คือ ไทยธรรม ๑ ทักขิไณยบุคคล ๑ หาได้ง่าย แต่ศรัทธาหาได้ยาก. เพราะปุถุชนมีศรัทธาไม่มั่นคง แตกต่างกันไปตามบทตามบาท. ด้วยเหตุนั้นแล แม้พระอัครสาวกเช่นกับ พระมหาโมคคัลลานะ ไม่อาจรับรองศรัทธานั้นได้ จึงกล่าวว่า ดูก่อนอาวุโส เรารับรองธรรมของท่านได้ ๒ อย่าง คือ โภคะ ๑ ชีวิต ๑ แต่ตัวท่านเองต้องรับรองศรัทธา ดังนี้.

จบอรรถกถาสัมมุขีสูตรที่ ๑

๒. ฐานสูตร

ว่าด้วยลักษณะผู้มีศรัทธา ๓ ประการ

[๔๘๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้มีศรัทธาเลื่อมใส พึงรู้ได้ด้วยสถาน ๓ สถาน ๓ คืออะไร คือ เป็นผู้ใคร่ในการเห็นผู้มีศีลทั้งหลาย ๑ เป็นผู้ใคร่เพื่อจะฟังธรรม ๑ มีใจปราศจากมลทิน คือความตระหนี่อยู่ครองเรือน มีการบริจาคอันปล่อยแล้ว มีมืออันล้างไว้ (คอยจะหยิบของให้ทาน) ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ พอใจในการให้และการแบ่งปัน ๑ ผู้มีศรัทธาเลื่อมใส พึงรู้ได้ด้วยสถาน ๓ นี้แล

ผู้ใดใครในการเห็นผู้มีศีล ปรารถนา
จะฟังพระสัทธรรม กำจัดมลทินคือความ
ตระหนี่เสียได้ ผู้นั้นชื่อว่า ผู้มีศรัทธา.

จบฐานสูตรที่ ๒

อรรถกถาฐานสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในฐานสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **วิคตมลมจฺเฉเรน** ความว่า ปราศจากมลทินคือความตระหนี่. บทว่า **มุตฺตจาโค** ความว่า มีการสละโดยไม่ข้องใจ. บทว่า **ปยตปาณี** ความว่า มีมืออันล้างแล้ว อธิบายว่า ผู้ไม่มีศรัทธา แม้จะล้างมือถึง ๗ ครั้ง ก็จัดว่า ยังมีมือเปื้อนอยู่นั่นแล แต่คนมีศรัทธา ชื่อว่ามีมืออันล้างสะอาดแล้วทีเดียว เพราะเป็นผู้ยินดียิ่งแล้วในทาน. บทว่า **โวสฺสคฺครโต** ความว่า ยินดีแล้วในทาน กล่าวคือการเสียสละ. บทว่า **ยาจโยโค** ความว่า สมควรให้ขอ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ยาจโยโค เพราะมีความเหมาะสมกับด้วยยาจกทั้งหลายบ้าง. บทว่า **ทานสํ วิราครโต** ความว่า เมื่อจะให้ทานก็ดี เมื่อจะทำการจัดแบ่งก็ดี ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า ยินดีในทานและการจัดแบ่ง.

บทว่า **ทสฺสนกาโม สีลวตํ** ความว่า มีความประสงค์จะพบท่านผู้ทรงศีล ๑๐ โยชน์ก็ไป ๒๐ โยชน์ก็ไป ๓๐ โยชน์ก็ไป ๑๐๐ โยชน์ก็ไป ดุจปาฏลีปุตตกพราหมณ์และพระเจ้าสัทธาติสสมหาราช.

เรื่องปาฏลีปุตตกพราหมณ์

เล่ากันมาว่า ใกล้ประตูพระนครปาฏลีบุตร มีพราหมณ์ ๒ คน ได้ทราบเกียรติคุณ ของพระมหานาคเถระผู้อยู่ในกาฬวัลลิมณฑป คิดกันว่า เรา ๒ คนควรจะไปหาภิกษุนั้น ดังนี้ ทั้งสองคนจึงออกจากพระนคร. คนหนึ่งถึงแก่กรรมในระหว่างทาง. คนหนึ่งไปถึงฝั่งทะเล ลงเรือที่ท่ามหาติตถ์มายังอนุราธบุรี ถามว่า กาฬวัลลิมณฑปอยู่ที่ไหน ได้รับคำตอบว่า ที่โรหณชนบท เขาไปถึงที่อยู่ของพระเถระตามลำดับ ยึดเอาที่พักในเรือนประกอบธุรกิจ

ใกล้จุลลนครคาม ได้ปรุงอาหารถวายพระเถระ ถามถึงที่อยู่ของพระเถระ เพื่อจะเข้าหาแต่เช้า ๆ แล้วไปยืนอยู่ท้ายประชาชน เห็นพระเถระเดินมาแต่ไกลทีเดียว ยืนอยู่ตรงนั้นแหละครู่หนึ่ง ไหว้แล้วเข้าไปหาอีก จับข้อเท้า (ของพระเถระ) ไว้แน่น แล้วเรียนว่า พระคุณเจ้าสูงมากขอรับ. ก็พระเถระไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป พอได้ขนาดเท่านั้น ด้วยเหตุนั้น เขาจึงเรียนท่านอีกว่า พระคุณเจ้าไม่ได้สูงเกินหรอก แต่คุณความดีของพระคุณเจ้า แผ่ไปตามน้ำทะเลสีคราม ท่วมท้นถึงพื้นชมพูทวีปทั้งหมด แม้ผมนั่งอยู่ใกล้ประตู. พระนครปาฏลีบุตร ก็ได้ยินเกียรติคุณของพระคุณเจ้า. เขาได้ถวายภิกษาหาร แด่พระเถระ มอบไตรจีวรของตนบวชในสำนักของพระเถระ. ดำรงอยู่ในโอวาทของท่านแล้ว ได้บรรลุอรหัตผลโดย ๒-๓ วันเท่านั้น.

เรื่องพระเจ้าสัทธาติสสมหาราช

แม้พระเจ้าสัทธาติสสมหาราช ตรัสถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระคุณเจ้าจงบอกพระผู้เป็นเจ้ารูปหนึ่ง ที่สมควรโยมจะกราบไหว้. ภิกษุทั้งหลายถวายพระพรว่า ท่านกุชชติสสเถระ ผู้อยู่ในมังคลาราม. พระราชาพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก ได้เสด็จไปสิ้นระยะทาง ๕ โยชน์. พระเถระถามภิกษุสงฆ์ว่า นั่นเสียงอะไร. ภิกษุสงฆ์เรียนว่า พระราชาเสด็จมาเพื่อจะนมัสการพระคุณท่านขอรับ พระเถระคิดว่า จะมีงานอะไรในพระราชวัง ในเวลาที่เราแก่เฒ่า จึงนอนบนเตียง ณ ที่พักกลางวัน (แล้วลุกขึ้น) ไปขัดรอย (ลากไปมา) บนแผ่นดิน. พระราชาตรัสถามว่า พระเถระไปไหน ? ทรงสดับว่า พระเถระจำวัดอยู่ในที่พักกลางวัน จึงเสด็จไปที่นั้น เห็นพระเถระกำลังขีดแผ่นดินอยู่ ทรงพระดำริว่า ธรรมดาพระขีณาสพจะไม่คะนองมือ ท่านผู้นี้ไม่ใช่พระขีณาสพ จึงไม่ทรงไหว้เลย แล้วเสด็จกลับไป. ภิกษุสงฆ์เรียนพระเถระ

ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เหตุไฉน ใต้เท้าจึงก่อความเดือดร้อนพระทัย แก่พระ-ราชาผู้มีพระราชศรัทธา ทรงเลื่อมใสอย่างนี้. พระเถระกล่าวว่า อาวุโสทั้งหลาย การรักษาพระราชศรัทธา ไม่ใช่หน้าที่ของท่านทั้งหลาย (แต่) เป็นหน้าที่ของพระเถระผู้เฒ่า แล้วเมื่อจะปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในกาลต่อมา จึงกล่าวกะภิกษุสงฆ์ว่า ท่านทั้งหลายจงลาดบัลลังก์แม้อื่นไว้บนกูฏาคารสำหรับเรา เมื่อภิกษุสงฆ์ปูลาดบัลลังก์แล้ว พระเถระอธิษฐานว่า ในระหว่างนี้ ขอกูฏาคารนี้อย่าเพิ่งประดิษฐาน เฉพาะในเวลาที่พระราชาทรงเห็นแล้ว จึงค่อยประดิษฐานอยู่ที่พื้นดิน แล้วปรินิพพาน. กูฏาคารได้ลอยไปทางอากาศสิ้นระยะทาง ๕ โยชน์. ต้นไม้ที่พอจะปักธงได้ ก็ได้ถูกปักธงไว้ ตลอดระยะทาง ๕ โยชน์ ทั้งกอไม้ ทั้งพุ่มไม้ ก็ได้เอนไปหากูฏาคารทั้งหมด.

ภิกษุทั้งหลาย ส่งข่าวไปทูลพระราชาว่า พระเถระปรินิพพานเสียแล้ว กูฏาคารกำลังลอยมาทางอากาศ. พระราชาไม่ทรงเชื่อ. กูฏาคารลอยมาทางอากาศ กระทำประทักษิณกูปาราม แล้วได้ไปถึงศิลาเจดียสถาน. พระเจดีย์พร้อมทั้งสิ่งของ ได้ลอยขึ้นไปประดิษฐานอยู่เหนือยอดกูฏาคาร. เสียงสาธุการตั้งพัน ก็ดังกระหึ่มขึ้น. ในขณะนั้น ท่านมหาพยัคฆเถระนั่งอยู่บนกูฏาคารชั้น ๗ ใกล้โลหปราสาท กำลังทำวินัยกรรมแก่ภิกษุทั้งหลายอยู่[๑] ฟังเสียง (สาธุการ) นั้น แล้ว ซักถามว่า นั่นเสียงอะไร ? ภิกษุทั้งหลายเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระกุชชติสสเถระ ผู้อยู่ในมังคลารามปรินิพพานแล้ว. กูฏาคารลอยมาทางอากาศสิ้นระยะทาง ๕ โยชน์ นั่นเป็นเสียงสาธุการ ในเพราะกูฏาคาร (ที่ลอยมา) นั้น. พระเถระกล่าวว่า อาวุโสทั้งหลาย เราจักอาศัยท่านผู้มีบุญ แล้ว (พลอย) ได้รับสักการะ ให้อันเตวาสิกขมาโทษแล้ว[๒]

๑. ปาฐะว่า นิสินฺโน ตํ สทฺทํ สุตฺวา ฉบับพม่าเป็น นิสินฺโน ภิกขูนํ วินยกมฺมํ กโรนฺโต ตํ
สทฺทํ สุตฺวา แปลตามฉบับพม่า.

๒. ปาฐะว่า ปรินิพฺพุโต กูฏาคารํ ฉบับพม่าเป็น ปรินิพฺพุโต อนฺเตวาสิเก ขมาเปตฺวา กูฏาคารํ ...แปลตามฉบับพม่า

เหาะมาทางอากาศนั่นแล เข้าไปสู่กูฏาคาร นั่งบนเตียงที่สองแล้วปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ. พระราชาทรงถือเอาของหอม ดอกไม้ และจุณจันทน์ แล้วเสด็จไปบูชากูฏาคารที่สถิตอยู่ในอากาศ. ในขณะนั้น กูฏาคารได้ลอยมาประดิษฐานที่พื้นดิน. พระราชารับสั่งให้ทำสรีรกิจด้วยสักการะเป็นอันมาก แล้วทรงรับเอาพระธาตุไปสร้างเจดีย์. ท่านผู้ทรงศีลเห็นปานนี้ มีผู้ประสงค์จะพบเห็นเป็นธรรมดา. พระเจ้าสัทธาติสสมหาราชจักเป็นอัครสาวกรูปที่ ๒ ของพระศรีอาริยเมตไตรย (ต่อไปในอนาคต).

บทว่า **สทฺธมฺมํ โสตุมิจฺฉติ** ความว่า เป็นผู้ประสงค์จะสดับพระสัทธรรม ที่พระคถาคตเจ้าทรงประกาศแล้ว ดุจพระปิณฑปาติกเถระเป็นต้น

เรื่องพระปิณฑปาติกเถระ

เล่ากันมาว่า ภิกษุ ๓๐ รูป เข้าจำพรรษาบนเนิน ชื่อว่า **ควรวาพะ** ทุก ๆ กึ่งเดือน ในวันอุโบสถ จะพูดกันถึงมหาอริยวงศ์ ที่พรรณนาถึงการสันโดษด้วยปัจจัย ๔ และการยินดีในภาวนา. พระเถระผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่ง มาภายหลังนั่งในที่กำบัง ลำดับนั้น งูขว้างฆ้อนตัวหนึ่งได้กัดท่าน (จนเนื้อหลุด) เหมือนเอาคีมคีบเนื้อออกจากปลีแข้ง. พระเถระมองดูเห็นงูขว้างฆ้อน คิดว่า วันนี้ เราจักไม่ทำอันตรายแก่การฟังธรรม จับงูใส่ลงในย่าม ผูกปากย่ามไว้ แล้ววางไว้ในที่ไม่ไกล นั่งฟังธรรมอยู่. อรุณขึ้นไป ๑ พิษงูสงบ พระเถระได้บรรลุผลทั้งสาม ๑ พิษงูไหลออกจากปากแผลลงดินไป ๑ พระเถระผู้แสดงธรรม จบธรรมกถา ๑ (อย่างนี้) ได้มีในขณะเดียวกันนั่นแหละ. ต่อนั้นพระเถระได้พูดว่า อาวุโสทั้งหลาย เราจับ โจรได้ตัวหนึ่งแล้วแก้ถุงย่ามออก ปล่อยงูขว้างฆ้อนไป. ภิกษุทั้งหลายเห็นแล้วจึงถามว่ามัน กัดท่านเวลาไหนขอรับ.

พระเถระ. อาวุโสทั้งหลาย เราถูกมันกัดตอนเย็นวันวาน.

ภิ. ท่านขอรับ เพราะเหตุไร ท่านถึงทำกรรมหนักอย่างนี้.

พระเถระ. อาวุโสทั้งหลาย ถ้าเราจะพึงบอกว่า เราถูกงูกัดไซร้ เราจะไม่พึงได้อานิสงส์ มีประมาณเท่านี้. นี้เป็นเรื่อง (ตัวอย่าง) ของพระ-ปิณฑปาติกเถระก่อน.

เรื่องภิกษุหนุ่มชาวติสสมหาวิหาร

แม้ในเมืองทีฆวาปี มีภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง อยู่ประจำที่ติสสมหาวิหาร ใกล้บ้านหมู่ใหญ่ ได้ทราบว่า พระเถระผู้เทศน์มหาชาดก จักเทศน์คาถาพันมหาเวสสันดร จึงออกจากวัดมาสิ้นระยะทาง ๑ โยชน์ โดย (เดิน) วันเดียวเท่านั้น. ในขณะนั้นเอง พระเถระ เริ่มแสดงธรรมแล้ว. ภิกษุหนุ่มกำหนดได้เฉพาะคาถาสุดท้ายกับคาถาเริ่มต้น เพราะเกิดความกระวนกระวายทางกาย โดยการเดินทางไกล. ต่อจากนั้น ในเวลาที่พระเถระกล่าวคำว่า **อิทมโวจ** (จบ) แล้วลุกออกไป ภิกษุหนุ่มได้ยืนร้องไห้เสียใจว่า การเดินทางมาของเรากลายเป็นของไร้ประโยชน์ไปแล้ว. ชายคนหนึ่งได้ยินถ้อยคำนั้นแล้วได้ไปบอกพระเถระว่า ท่านขอรับ ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งมาจากติสสมหาวิหารด้วยหวังใจว่า จักฟังธรรมกถาของพระคุณเจ้า เธอได้ยืนร้องไห้ เสียใจว่า การมาของเรากลายเป็นไร้ประโยชน์ไป เพราะมีความกระวนกระวายทางกาย. พระเถระตอบว่า ไปเถิด ไปให้สัญญากับเธอว่า พรุ่งนี้ เราจักแสดงธรรมนั้นซ้ำอีก. ในวันรุ่งขึ้น เธอได้ฟังธรรมกถาของพระเถระแล้วได้บรรลุโสดาปัตติผล.

เรื่องหญิงชาวเมืองอุลลังคโกลิกัณณิ

ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง หญิงชาวอุลลังคโกลิกัณณิชนบทคนหนึ่ง กำลังให้ลูกดูดนม ได้ฟังข่าวว่า พระมหาอภัยเถระผู้กล่าวคัมภีร์ทีฆนิกาย จะแสดงอริย-

วังสปฏิปทาสูตร จึงเดินทางไปสิ้นระยะทาง ๕ โยชน์ เข้าไปยังวิหาร ในเวลาที่พระเถระผู้เทศน์ตอนกลางวันนั่งเทศน์อยู่ ให้ลูกนอนบนพื้นดิน ยืนฟังธรรมของพระเถระผู้เทศน์ในกลางวัน. แม้พระเถระแสดงบทภาณ ก็ยืนฟังเหมือนกัน เมื่อพระเถระผู้เทศน์บทภาณลุกขึ้นแล้ว พระมหาเถระผู้กล่าวทีฆนิกาย ก็เริ่มแสดงมหาอริยวงศ์พรรณนาถึงการสันโดษด้วยปัจจัย ๔ และการยินดีด้วยภาวนา. นางยืนประณมมือฟัง พระเถระแสดงปัจจัย ๓ แล้ว ทำอาการจะลุกขึ้น นางจึงเรียนว่า พระคุณเจ้าทั้งหลายคิดว่า จักเทศน์อริยวงศ์แล้ว ฉันโภชนะที่อร่อย ดื่มน้ำที่มีรสหวาน ปรุงยาด้วยชะเอมเครือ และน้ำมันเป็นต้น แล้วจึงขึ้นที่ที่ควรจะแสดง (ธรรมาสน์) พระเถระกล่าวว่า ดีแล้ว น้องหญิง แล้วเริ่มธรรมอันเป็นความยินดีในภาวนาต่อไป. อรุณขึ้นไป ๑ พระเถระกล่าวคำว่า อิทมโวจ ๑ อุบาสิกาได้บรรลุโสดาปัตติผล ๑ (๓ อย่างนี้) ได้มีในขณะเดียวกัน.

เรื่องหญิงชาวบ้านกาฬุมพระ

หญิงอีกคนหนึ่ง เป็นชาวบ้านกาฬุมพระ อุ้มลูกไปยัง**จิตตลบรรพต** ด้วยคิดว่า จักฟังธรรม ให้ลูกนอนพิงต้นไม้ต้นหนึ่ง ตนเองยืนฟังธรรม. ในระหว่างรัตติภาค งูตัวหนึ่งกัดเด็กที่นอนอยู่ใกล้ ๆ นาง ทั้ง ๆ ที่ดูอยู่ เข้าสี่เขี้ยว แล้วหนีไป. นางคิดว่า ถ้าเราจักบอกว่า ลูกของเราถูกงูกัดไซร้ จักเป็นอันตรายแก่การฟังธรรม เมื่อเรายังเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ เด็กคนนี้ได้เป็นลูกของเรามาหลายครั้งแล้ว เราจักประพฤติธรรมเท่านั้น แล้วยืนอยู่ตลอดทั้ง ๓ ยาม ประคองธรรมไว้ ได้บรรลุโสดาปัตติผล เมื่ออรุณขึ้นแล้ว ทำลายพิษ (งู) ในบุตรด้วยการทำสัจกิริยา แล้วอุ้มบุตรไป คนเห็นปานนี้ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ใคร่การฟังธรรม.

จบอรรถกถาฐานสูตรที่ ๒

๓. ปัจจยวัตตสูตร

ว่าด้วยประโยชน์ ๓ ที่ผู้แสดงธรรมสมควรพิจารณา

[๔๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเห็นอำนาจประโยชน์ ๓ ก็ควรเทียวที่จะแสดงธรรมแก่คนอื่น ประโยชน์ คืออะไร คือ ผู้ใดแสดงธรรม ผู้นั้นย่อมเป็นผู้ได้รสอรรถได้รสธรรม ผู้ใดฟังธรรมผู้นั้นย่อมเป็นผู้ได้รสอรรถได้รสธรรม ผู้แสดงธรรมและผู้ฟังธรรมย่อมเป็นผู้ได้รสอรรถได้รสธรรมด้วยกัน ทั้งสองฝ่าย ภิกษุทั้งหลายเมื่อเห็นอำนาจประโยชน์ ๓ นี้แล ควรเทียวที่จะแสดงธรรมแก่คนอื่น.

จบปัจจยวัตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาปัจจยวัตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปัจจยวัตตสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **ตโย ภิกฺขเว อตฺถวเส สปฺปสฺสมาเนน** ความว่า เห็นประโยชน์ ๓ อย่าง คือเหตุ ๓ อย่าง. บทว่า **อลเมว** แปลว่า ควรแล้วทีเดียว. บทว่า **โย ธมฺมํ เทเสติ** ความว่า บุคคลใดประกาศสัจธรรมทั้ง ๔. บทว่า **อตฺถปฏิสํ เวที** ความว่า แตกฉานอรรถกถาด้วยญาณ. บทว่า **ธมฺมปฏิสํ เวที** ความว่า แตกฉานธรรมที่เป็นบาลี.

จบอรรถกถาปัจจยวัตตสูตรที่ ๓

๔. ปเรสสูตร

ว่าด้วยเหตุให้เกิดการเจรจาธรรม

[๔๘๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย (ธรรม) กถา ย่อมเป็นไปได้ด้วยสถาน ๓ สถาน ๓ คืออะไร คือ ผู้ใดแสดงธรรม ผู้นั้นย่อมเป็นผู้ได้รสอรรถ ได้รสธรรม ผู้ใดฟังธรรม ผู้นั้นย่อมเป็นผู้ได้รสอรรถ ได้รสธรรม ผู้แสดงธรรมและผู้ฟังธรรม ย่อมเป็นผู้ได้รสอรรถได้รสธรรมด้วยกันทั้งสองฝ่าย ภิกษุทั้งหลาย (ธรรม) กถา ย่อมเป็นไปได้ด้วยสถาน ๓ นี้แล.

จบปเรสสูตรที่ ๔

อรรถกถาปเรสสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในปเรสสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **ธาเนหิ** แปลว่า โดยเหตุทั้งหลาย. บทว่า **ปวตฺตนี** ความว่า ไม่ถูกคัดค้าน คือนำไปได้.

จบอรรถกถาปเรสสูตรที่ ๔

๕. ปัณฑิตสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่บัณฑิตบัญญัติไว้ ๓ ประการ

[๔๘๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการนี้ บัณฑิตได้บัญญัติไว้ สัตบุรุษได้บัญญัติไว้ ธรรม ๓ ประการ คืออะไร คือ ทาน ๑ บรรพชา ๑ มาตาปิตุอุปัฏฐาน ๑ นี่แล ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตบัญญัติ สัปปุริสบัญญัติ ๓ ประการ

ทาน อหิงสา สัญญมะ ทมะ การบำรุงมารดาและบิดา เป็นข้อที่สัตบุรุษทั้งหลายตั้งขึ้นไว้ ข้อเหล่านั้นเป็นฐานะแห่งสัตบุรุษผู้สงบระงับเป็นพรหมจารี ซึ่งเป็นฐานะที่บัณฑิตพึงเสพ บัณฑิต (ผู้เสพฐานะเหล่านั้น) เป็นอริยะ ถึงพร้อมด้วยความเห็น ย่อมไปสู่โลกอันเกษม.

จบปัณฑิตสูตรที่ ๕

อรรถกถาปัณฑิตสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในปัณฑิตสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **ปณฺฑิตปญฺญตฺตานิ** ความว่า อันบัณฑิตทั้งหลายบัญญัติไว้ คือกล่าวไว้ ได้แก่สรรเสริญแล้ว. บทว่า **สปฺปุริสปญฺญตฺตานิ** ความว่า อันสัตบุรุษทั้งหลาย คือ มหาบุรุษทั้งหลาย บัญญัติไว้แล้ว คือกล่าวไว้แล้ว ได้แก่สรรเสริญแล้ว.

ทั้งกรุณา ทั้งธรรมที่เป็นเบื้องต้นของกรุณา ชื่อว่า **อหิงสา**. การสำรวมในศีล ชื่อว่า **สังยมะ**. การสำรวมอินทรีย์ หรือการฝึกตนด้วยอุโบสถ ชื่อว่า **ทมะ**. ส่วนในปุณโณวาทสูตร พระองค์ตรัสเรียกขันตว่า **ทมะ**. แม้ปัญญาที่ตรัสไว้ ในอาฬวกสูตร ก็เหมาะสมในพระสูตรนี้เหมือนกัน.

การรักษาคุ้มครองปรนนิบัติมารดาบิดา ชื่อว่า **การบำรุงมารดาบิดา**. บทว่า **สนฺตานำ** ความว่า ในสูตรอื่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวกทั้งหลาย ชื่อว่า **สัตบุรุษ** แต่ในพระสูตรนี้ ทรงประสงค์เอาผู้บำรุงเลี้ยงมารดาบิดา. เพราะเหตุนั้น บุคคลเหล่านั้นชื่อว่า สัตบุรุษ เพราะหมายความว่า สูงสุด ชื่อว่า พรหมจารี เพราะหมายความว่า ประพฤติประเสริฐที่สุด. การบำรุงมารดาบิดานี้ สัตบุรุษทั้งหลาย บัญญัติไว้แล้ว พึงทราบเนื้อความในเรื่องนี้ ดังพรรณนามานี้แล.

บทว่า **สตำ เอตานิ ฐานานิ** ความว่า ข้อเหล่านี้เป็นฐานะ คือเป็นเหตุของสัตบุรุษทั้งหลาย. บุคคลผู้ทั้งประเสริฐ ทั้งถึงพร้อมด้วยทัศนะ (ความเห็น) เพราะเหตุ ๓ สถานเหล่านี้แหละ พึงทราบว่าเป็น **อริยะและถึงพร้อมด้วยความเห็น** ในพระสูตรนี้ ไม่ใช่พระพุทธเจ้าเป็นต้น และไม่ใช่พระโสดาบัน.

อีกนัยหนึ่ง พึงทราบอรรถาธิบาย แห่งพระคาถานี้ ด้วยสามารถแห่งการบำรุงมารดาบิดาอย่างนี้ว่า เหตุของสัตบุรุษทั้งหลาย ได้แก่อุดมบุรุษทั้งหลายเหล่านี้ คือ การบำรุงมารดา ๑ การบำรุงบิดา ๑ ชื่อว่า ฐานะเหล่านี้ของสัตบุรุษทั้งหลาย จริงอยู่ ผู้บำรุงมารดาบิดาเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า **เป็นอริยะและถึงพร้อมด้วยทัศนะ** ในพระสูตรนี้. บทว่า **สโลกำ ภชเต สิวำ** ความว่า ผู้นั้นย่อมไปสู่เทวโลกอันเป็นแดนเกษม.

จบอรรถกถาปัณฑิตสูตรที่ ๕

๖. ศีลสูตร

ว่าด้วยบ่อเกิดของบุญ

[๔๘๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรพชิตผู้มีศีล เข้าอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลใดอยู่ คนโนหมู่บ้านหรือตำบลนั้น ย่อมได้บุญมาก ด้วยสถาน ๓ สถาน ๓ คืออะไร คือ ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ บรรพชิตผู้มีศีล เข้าอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลใดอยู่ คนในหมู่บ้านหรือตำบลนั้น ย่อมได้บุญมากด้วยสถาน ๓ นี้แล.

จบศีลสูตรที่ ๖

อรรถกถาศีลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในศีลสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **ตีหิ ฐาเนหิ** ความว่า ด้วยเหตุ ๓ อย่าง. ในบทว่า **กาเยน** เป็นต้น มีอธิบายว่า คนทั้งหลายเห็นภิกษุทั้งหลายเดินมาจะทำการต้อนรับ เมื่อไปก็ตามส่ง กระทำการนวดและชโลม (ด้วยน้ำมัน) เป็นต้น ปูอาสนะไว้บนอาสนศาลา ตั้งน้ำดื่มไว้ ชื่อว่า **ย่อมได้บุญด้วยกาย**.

คนทั้งหลายเห็นภิกษุสงฆ์กำลังเดินบิณฑบาต เมื่อกล่าวคำเป็นต้นว่า ท่านทั้งหลายจงถวายข้าวยาคู ข้าวสวย เนยใสและเนยข้นเป็นต้น จงบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น จงรักษาอุโบสถ จงฟังธรรม และจงไหว้พระเจดีย์เถิด ดังนี้ ชื่อว่า **ได้บุญด้วยวาจา**.

คนทั้งหลายเห็นภิกษุทั้งหลายกำลังเที่ยวบิณฑบาต เมื่อคิดว่า ขอให้ชาวบ้านจงถวายทานเถิดดังนี้ ชื่อว่า **ได้บุญด้วยใจ**.

บทว่า **ปสวนฺติ** แปลว่า ได้เฉพาะ. ก็ในพระสูตรนี้ พระองค์ตรัสบุญที่เจือด้วยโลกิยะและโลกุตระ.

จบอรรถกถาศีลสูตรที่ ๖

๗. สังขตสูตร

ว่าด้วยลักษณะแห่งสังขตธรรม ๓ ประการ

[๔๘๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขตลักษณะของสังขตธรรม ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือ ความเกิดขึ้น (ในเบื้องต้น) ย่อมปรากฏ ความเสื่อมสิ้นไป (ในที่สุด) ย่อมปรากฏ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรไปย่อมปรากฏ ภิกษุทั้งหลาย สังขตลักษณะของสังขตธรรม ๓ ประการนี้แล.

จบสังขตสูตรที่ ๗

อรรถกถาสังขตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสังขตสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **สงฺขตสฺส** ความว่า อันปัจจัยทั้งหลายมารวมกันสร้าง (ปรุงแต่ง). เครื่องหมายที่เป็นเหตุให้หมายรู้ว่า สิ่งนี้ อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ชื่อว่า **สังขตลักษณะ**. บทว่า **อุปฺปาโท** ได้แก่ ความเกิด. ความแตกดับ ชื่อว่า **ความเสื่อม** ความแก่ ชื่อว่า ความแปรไปของผู้ที่ดำรงอยู่แล้ว

ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ ชื่อว่า สังขตะ ในบทว่า **สงฺขตสฺส** นั้น แต่มรรคผลพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ เพราะไม่เข้าถึงการ

พิจารณา. การเกิดขึ้นเป็นต้น ชื่อว่า สังขตลักษณะ บรรดาลักษณะทั้ง ๓ นั้น ความเกิดขึ้น มีในอุปปาทขณะ. ความแก่มีในขณะที่ตั้งอยู่ (ฐิติขณะ). ความเสื่อมมีในภังคขณะ. ลักษณะเครื่องหมายไม่ใช่สังขตะ (สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง) สังขตะ (สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง) ก็ไม่ใช่ลักษณะ (เครื่องหมาย). แต่สิ่งที่เป็นสังขตะถูกกำหนดด้วยลักษณะ. ลักษณะของ ช้าง ม้า โค และกระบือ เป็นต้น ที่เป็นเหตุให้จำได้หมายรู้เช่น หอก หลาว เป็นต้น ไม่ใช่ (ตัว) ช้างเป็นต้น ถึง (ตัว) ช้างเป็นต้น ก็ไม่ใช่ลักษณะเหมือนกัน แต่ช้าง ม้า โค และกระบือ เป็นต้น เหล่านั้น (เรา) รู้กันว่า เป็นช้างของคนโน้น ม้าของคนโน้น หรือ ช้างชื่อโน้น ม้าชื่อโน้น ก็ด้วยลักษณะทั้งหลายฉันใด ข้ออุปไมยนี้ ก็พึงทราบฉันนั้น.

จบอรรถกถาสังขตสูตรที่ ๗

๘. อสังขตสูตร

ว่าด้วยลักษณะแห่งอสังขตธรรม ๓ ประการ

[๘๘๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อสังขตลักษณะของอสังขตธรรม ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือ ความเกิดขึ้น ไม่ปรากฏ ความเสื่อมสิ้น ก็ไม่ปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ความแปรไปก็ไม่ปรากฏ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อสังขตลักษณะของอสังขตธรรม ๓ ประการนี้แล.

จบอสังขตสูตรที่ ๘

อรรถกถาอสังขตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอสังขตสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อสงฺขตสฺส** ได้แก่ ที่ปัจจัยทั้งหลายไม่ได้ประมวลมาสร้าง (ไม่ได้ปรุงแต่ง). เครื่องหมายที่เป็นเหตุให้รู้กันได้ว่า สิ่งนี้ไม่ใช่ปัจจัยปรุงแต่ง ชื่อว่า **อสังขตลักษณะ**. ด้วยบทว่า **น อุปฺปาโท ปญฺญายติ** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง ความไม่มีแห่งความเกิดขึ้น ทั้งความแก่ และความแตกดับ. ก็เพราะไม่มีลักขณะ มีการเกิดขึ้นเป็นต้น จึงปรากฏเป็นอสังขตะ.

จบอรรถกถาอสังขตสูตรที่ ๘

๙. ปัพพตสูตร

ว่าด้วยการพึ่งพาอาศัยเป็นเหตุให้เจริญ

[๔๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ทั้งหลาย ได้อาศัยขุนเขาหิมพานต์ ย่อมเจริญด้วยความเจริญ ๓ ประการ ด้วยความเจริญ ๓ คืออะไร คือ เจริญด้วยกิ่ง ใบอ่อน ใบแก่ เจริญด้วยเปลือกและกะเทาะ เจริญด้วยกระพี้และแก่น ภิกษุทั้งหลาย ต้นไม้ใหญ่ทั้งหลายได้อาศัยขุนเขาหิมพานต์ ย่อมเจริญด้วยความเจริญ ๓ นี้

ฉันเดียวกันนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย อันโตชนได้อาศัยกุลบดีบุคคลผู้มีศรัทธา ย่อมเจริญด้วยความเจริญ ๓ ประการ ด้วยความเจริญ ๓ คืออะไร คือ เจริญด้วยศรัทธา เจริญด้วยศีล เจริญด้วยปัญญา ภิกษุทั้งหลาย อันโตชนได้อาศัยกุลบดีบุคคลผู้มีศรัทธา ย่อมเจริญด้วยความเจริญ ๓ นี้แล.

ต้นไม้ใหญ่ ๆ ได้อาศัยภูเขาหินใน
ป่าสูง ย่อมเจริญ แม้ฉันใด บุตรภริยา
พวกพ้อง เพื่อน หมู่ญาติ และบ่าวไพร่
ได้อาศัยกุลบดีบุคคลผู้มีศรัทธาถึงพร้อม
ด้วยศีลย่อมเจริญในโลกนี้ ฉันนั้นแล
ชนเหล่านั้น ผู้ที่มีสติปัญญาเห็นอยู่
ซึ่งศีล การบริจาค และสุจริตของกุลบดี
บุคคลนั้น ย่อมประพฤติตาม
ชนผู้ใคร่กาม (เหล่านั้น) ครั้น
ประพฤติธรรมอันเป็นบรรดาไปสู่สุคติใน
โลกนี้แล้ว (ละโลกนี้ไปแล้ว) ย่อมเป็น
ผู้มีความยินดีบันเทิงอยู่ในเทวโลก.

จบปัพพตสูตรที่ ๙

อรรถกถาปัพพสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในปัพพทสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้:-

ต้นไม้ใหญ่ ๆ ชื่อว่า **มหาสาลา**. ผู้เจริญที่สุดในตระกูล ชื่อว่า **กุลปติบุคคล**. ภูเขาศิลา ชื่อว่า **เสโล**. บทว่า **อรญฺญสฺมึ** ได้แก่ในสถานที่ไม่ใช่บ้าน. บทว่า **พฺรหา** แปลว่าใหญ่. บทว่า **วเน** ได้แก่ ดง. ต้นไม้ที่ใหญ่ที่สุดในป่า ชื่อว่า **วนัปปัตติ** (เจ้า ไพร). บทว่า **อิธ ธมฺมํ จริตฺวาน มคฺคํ สุคติคามินํ** ความว่า ประพฤติธรรมกล่าวคือ มรรคที่จะให้ดำเนินไปสู่สุคติ.

จบอรรถกถาปัพพตสูตรที่ ๙

๑๐. อาตัปปสูตร

ว่าด้วยความเพียร ๓ ประการ

[๔๘๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความเพียรพึงกระทำโดยสถาน ๓ สถาน ๓ คืออะไร คือ ความเพียรพึงกระทำเพื่อยังธรรมที่เป็นบาปอกุศลอันยิ่งไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ๑ เพื่อยังธรรมที่เป็นกุศลอันยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ๑ เพื่ออดกลั้นซึ่งเวทนาที่เกิดในกาย อันเป็นทุกข์กล้าแข็งเผ็ดร้อนขมขื่นไม่เจริญใจพอจะคร่าชีวิตได้ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุทำความเพียรเพื่อยังธรรมที่เป็นบาปอกุศลอันยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อยังธรรมที่เป็นกุศลอันยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่ออดกลั้นซึ่งเวทนาที่เกิดในกายอันเป็นทุกข์กล้าแข็งเผ็ดร้อน ขมขื่นไม่เจริญใจพอจะคร่าชีวิตได้ ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้มีความเพียร มีปัญญา มีสติ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบ.

จบอาตัปปสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาอาตัปปสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในอาตัปปสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อาตปฺปํ กรณียํ** ความว่า ควรประกอบความเพียร. บทว่า **อนุปฺปาทาย** ความว่า เพื่อต้องการไม่ให้เกิดขึ้น อธิบายว่า ต้องทำด้วยเหตุนี้ คือ ด้วยคิดว่า เราจักตรวจตราไม่ให้กิเลสเกิดขึ้น. แม้ต่อจากนี้ไปก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **สารีริกานำ** ได้แก่ ที่เกิดในสรีระ. บทว่า **ทุกฺขานำ** ความว่า (เวทนาทั้งหลาย) ที่เป็นทุกข์. บทว่า **ติปฺปานำ** ได้แก่หนาแน่น หรือกล้าด้วยสามารถแห่งการแผดเผา. บทว่า **ขรานำ** ได้แก่หยาบ. บทว่า **กฏุกานำ** ได้แก่เผ็ดร้อน. บทว่า **อสาตานำ** ได้แก่ไม่หวาน. บทว่า **อมนาปานำ** ได้แก่ไม่สามารถให้เจริญใจได้. บทว่า **ปาณหรานำ** ได้แก่ ตัดชีวิต. บทว่า **อธิวาสนาย** ได้แก่เพื่อต้องการยับยั้ง คือเพื่อต้องการอดทน ได้แก่เพื่อต้องการอดกลั้น.

พระศาสดาครั้นทรงบังคับ คือทรงยังอาณัติสงฆ์ให้เป็นไปในฐานะมีประมาณเท่านี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงชักชวน (ภิกษุทั้งหลาย) จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ยโต โข ภิกฺขเว** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยโต** ได้แก่ **ยทา** แปลว่าเมื่อใด. บทว่า **อาตาปี** ได้แก่มีความเพียร. บทว่า **นิปโก** ได้แก่มีปัญญา. บทว่า **สโต** ได้แก่ประกอบด้วยสติ. บทว่า **ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาย** ได้แก่เพื่อทำทางรอบด้านแห่งวัฏทุกข์ให้ขาดตอน. คุณธรรม ๓ อย่างมีความเพียรเป็นต้นเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคละกันทั้งโลกิยะ และโลกุตระ.

จบอรรถกถาอาตัปปสูตรที่ ๑๐

๑๑. มหาโจรสูตร

ว่าด้วยองค์ของโจรและของภิกษุอลัชชี

[๔๙๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาโจรได้องค์ ๓ ย่อมตัดช่องย่องเบาบ้าง ปล้นสะดมบ้าง ทำการล้อมบ้านหลังเดียวแล้วปล้นบ้าง คอยดักชิงเอาที่ทางเปลี่ยวบ้าง องค์ ๓ คืออะไร คือ มหาโจรได้อาศัยที่อันขรุขระ ๑ ได้อาศัยป่าชัฏ ๑ ได้พึ่งพิงผู้มีอำนาจ.

มหาโจรอาศัยที่อันขรุขระอย่างไร มหาโจรอาศัยแม่น้ำเขินหรือหุบเขาอย่างนี้ มหาโจร ชื่อว่า อาศัยที่อันขรุขระ

มหาโจรอาศัยที่ป่าชัฏอย่างไร มหาโจรอาศัยพงหญ้าหรือดงไม้หรือตลิ่งหรือราวป่าใหญ่ อย่างนี้ มหาโจร ชื่อว่า อาศัยที่ป่าชัฏ

มหาโจรได้พึ่งพิงผู้มีอำนาจอย่างไร มหาโจรได้พึ่งพิงท้าวพญา หรือราชมหาอำมาตย์ มันมั่นใจอย่างนี้ว่า ถ้าใคร ๆ จักว่าอะไร ๆ มัน ท้าวพญาหรือราชมหาอำมาตย์ก็จักช่วยกลบเกลื่อนคดีให้มัน ถ้าใคร ๆ ว่าอะไร ๆ มัน ท้าวพญาหรือราชมหาอำมาตย์เหล่านั้นก็ช่วยกลบเกลื่อนคดีให้มัน อย่างนี้ มหาโจร ชื่อว่า ได้พึ่งพิงผู้มีอำนาจ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาโจรได้องค์ ๓ นี้แล ย่อมตัดช่องย่องเบาปล้นสะดมและตีชิง

ฉันเดียวกันนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชั่วประกอบด้วยธรรม ๓ ชื่อว่าครองตนอันถูกก่น (ขุดรากคือความดี) ถูกประหาร (ตายจากคุณธรรม) แล้ว เป็นผู้ประกอบด้วยโทษ ผู้รู้ติเตียน และได้ประสบสิ่งอันไม่เป็นบุญมากด้วย ธรรม ๓ คืออะไร คือ ภิกษุชั่วอาศัยที่อันขรุขระ ๑ อาศัยที่ป่าชัฏ ๑ พึ่งพิงผู้มีอำนาจ ๑.

ภิกษุชั่วอาศัยที่อันขรุขระเป็นอย่างไร ภิกษุชั่วประกอบด้วยกายกรรม... วจีกรรม ... มโนกรรมอันไม่สมควร อย่างนี้แล ภิกษุชั่วชื่อว่าอาศัยที่อันขรุขระ

ภิกษุชั่วอาศัยที่ป่าชัฏเป็นอย่างไร ภิกษุชั่วเป็นผู้มีความเห็นผิดประกอบด้วยอันตคาหิกทิฏฐิ (ความเห็นอันแล่นเข้าถึงที่สุด) อย่างนี้แล ภิกษุชั่วชื่อว่าอาศัยที่ป่าชัฏ

ภิกษุชั่วพึ่งพิงผู้มีอำนาจอย่างไร ภิกษุชั่วได้พึ่งพิงท้าวพญา หรือราช-มหาอำมาตย์ ภิกษุชั่วนั้นมั่นใจอย่างนี้ว่า ถ้าใคร ๆ จักว่าอะไร ๆ เรา ท้าวพญาหรือราชมหาอำมาตย์เหล่านี้ ก็จักช่วยกลบเกลื่อนความให้เรา ถ้าใคร ๆ ว่าอะไร ๆ ภิกษุชั่วนั้น ท้าวพญาหรือราชมหาอำมาตย์เหล่านั้น ก็ช่วยกลบเกลื่อนความให้ภิกษุชั่วนั้น อย่างนี้แล ภิกษุชั่วชื่อว่าพึ่งพิงผู้มีอำนาจ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุชั่วประกอบด้วยธรรม ๓ นี้แล ชื่อว่าครองตนอันถูกก่น (รากคือความดี) ถูกประหาร (ตายจากคุณธรรม) แล้วเป็นผู้ประกอบด้วยโทษ ผู้รู้ติเตียน และได้ประสบสิ่งอันไม่เป็นบุญมากด้วย.

จบมหาโจรสูตรที่ ๑๑

จบจุฬวรรคที่ ๕

อรรถกถามหาโจรสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในมหาโจรสูตรที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้:-

โจรที่มีกำลัง มีพวกมาก ชื่อว่า **มหาโจร**. บทว่า **สนฺธึ** ได้แก่ที่ต่อแห่งเรือน. บทว่า **นลฺโลปึ** ได้แก่ปล้นแบบมหาวินาศ. บทว่า **เอกาคาริกํ** ได้แก่ปิดล้อมปล้นเรือนหลังเดียวเท่านั้น. บทว่า **ปริปนฺเถปิ ติฏฺฐติ** ได้แก่ดักจี้ตามทาง.

บทว่า **นทีวิทุคฺคํ** ได้แก่สถานที่ที่แม่น้ำไหลไปไม่สะดวก คือ เกาะแก่งที่พวกโจรสามารถจะซุ่มซ่อนอยู่ได้พร้อมด้วยบริวาร ๒,๐๐๐ บ้าง ๓,๐๐๐ บ้าง. บทว่า **ปพฺพตวิสมํ** ได้แก่ที่ที่ภูเขาไม่เสมอกัน คือช่องเขาที่พวกโจรสามารถจะซุ่มซ่อนอยู่ได้ พร้อมกับบริวารเจ็ดพันหรือแปดพันคน.

บทว่า **ติณคหนํ** ได้แก่สถานที่ประมาณ ๑ โยชน์ ซึ่งหญ้าขึ้นคลุมไว้. บทว่า **เคหํ** แปลว่า เรือน. ไพรสณฑ์ที่กิ่งไม้ประสานกันติดเนื่องกันไป ชื่อว่า ไพรสณฑ์ใหญ่.

บทว่า **ปริโยธาย อตฺถํ ภณิสฺสนฺติ** ความว่า (พระราชาหรือมหาอำมาตย์) จักกล่าวข้อความบิดเบือน คือเพิ่มเหตุนั้น ๆ เข้าไป. บทว่า **ตฺยาสฺส** ตัดบทเป็น **เต อสฺส.** บทว่า **ปริโยธาย อตฺถํ ภณนฺติ** ความว่า เมื่อใคร ๆ เริ่มกล่าวตำหนิ (เขา) (พระราชาหรือมหาอำมาตย์) จะบิดเบือนเหตุการณ์นั้น ๆ หลีกเลี่ยงแม้โทษหนัก กล่าวข้อความนี้ว่า พวกท่านทั้งหลายอย่าพูดอย่างนี้ พวกเรารู้จักคนผู้นี้มาหลายชั่วตระกูล คนผู้นี้จักไม่ทำอย่างนี้. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า บทว่า **ปริโยธาย** แปลว่าปกปิด. เพราะพระราชา หรือมหาอำมาตย์เหล่านั้น กล่าวถ้อยคำปกปิดโทษให้เขา.

บทว่า **ขตํ อุปหตํ** ความว่า ชื่อว่า ถูกเขาก่น เพราะถูกขุดคุณงามความดีทิ้งไป ชื่อว่า ถูกประหาร เพราะเข้าไปทำลายคุณความดีเสีย บทว่า **วิสเมน กายกมฺเมน** ความว่า ด้วยกรรมที่ทำทางกายทวาร ที่ชื่อว่าไม่เหมาะสม เพราะหมายความว่าพลาดพลั้ง. แม้ในวจีกรรม และมโนกรรมก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อนฺตคาหิกาย** ความว่า ด้วยทิฏฐิที่ยึดเอาที่สุดมีวัตถุ ๑๐. ข้อความที่เหลือในบททั้งปวง มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถามหาโจรสูตรที่ ๑๑

จบจูฬวรรควรรณนาที่ ๕

จบปฐมปัณณาสก์

รวมพระสูตรที่มีในจูฬวรรคนี้ คือ

๑. สัมมุขีสูตร ๒. ฐานสูตร ๓. ปัจจยวัตตสูตร ๔. ปเรสสูตร
๕. บัณฑิตสูตร ๖. ศีลสูตร ๗. สังขตสูตร ๘. อสังขตสูตร ๙. ปัพพตสูตร
๑๐. อาตัปปสูตร ๑๑. มหาโจรสูตร และอรรถกถา.

ทุติยปัณณาสก์

พราหมณวรรคที่ ๑

๑. ปฐมชนสูตร

ว่าด้วยที่พึ่งในภายหน้า

[๔๙๑] สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล พราหมณ์ ๒ คน เป็นคนชรา แก่เฒ่า ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ มีอายุได้ ๑๒๐ ปี แต่กำเนิด ได้ชวนกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พวกข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชรา แก่เฒ่า ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ มีอายุได้ ๑๒๐ ปีแต่กำเนิด แต่มิได้สร้างความดี มิได้ทำกุศล มิได้ทำกรรมอันเป็นที่ต้านทานความขลาดไว้ ขอพระโคดมผู้เจริญ ทรงโอวาทสั่งสอนพวกข้าพระองค์ถึงข้อที่จะพึงเป็นไป เพื่อประโยชน์และความสุขแก่พวกข้าพระองค์สิ้นกาลนานเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ ที่แท้ พวกท่านเป็นคนชรา แก่เฒ่า ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ มีอายุได้ ๑๒๐ ปีแต่กำเนิด แต่มิได้สร้างความดี มิได้ทำกุศล มิได้ทำกรรมอันเป็นที่ต้านทานความขลาดไว้ ดูก่อนพราหมณ์ โลกนี้ถูกชรา พยาธิ มรณะ นำเข้าไปอยู่แล เมื่อโลกถูกชรา พยาธิ มรณะ นำเข้าไปอยู่เช่นนี้ ความสำรวมทางกาย ความสำรวมทางวาจา ความสำรวมทางใจในโลกนี้ ย่อมเป็นที่ต้านทาน เป็นที่เร้น เป็นเกาะ เป็นที่พึ่ง เป็นที่ยึดหน่วงของเขาผู้ละไปแล้ว.

ชีวิตถูกชรานำเข้าไปใกล้ความมีอายุ

สั้น ผู้ที่ถูกชรานำเข้าไปใกล้แล้ว ย่อมไม่
มีที่ต้านทาน เมื่อบุคคลเล็งเห็นภัยในความ
ตายนี้ ควรทำบุญทั้งหลายอันนำความสุข
มาให้ ความสำรวมทางกาย ทางวาจาและ
ทางใจ ในโลกนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสุข
ไว้ผู้ที่ละโลกนี้ไปแล้ว ผู้ซึ่งสร้างสมบุญ
ไว้แต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่.

จบปฐมชนสูตรที่ ๑

ทุติยปัณณาสก์

พราหมณวรรควรรณนาที่ ๑

อรรถกถาปฐมชนสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ใน**ปฐมชน**สูตรที่ ๑ แห่งพราหมณวรรคดังต่อไปนี้:-

บทว่า **ชณฺณา** ได้แก่ แก่คร่ำคร่าเพราะชรา. บทว่า **วุฑฺฒา** ได้แก่ เจริญวัย. บทว่า **มหลฺลกา** ได้แก่ แก่เพราะเกิด (มานาน). บทว่า **อทฺธคตา** ได้แก่ ผ่านวัยครึ่งไปแล้ว. บทว่า **วโย อนุปฺปตฺตา** ได้แก่ ย่างเข้าปัจฉิมวัย. บทว่า **เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสุ** ความว่า พราหมณ์เห็นลูกเมียไม่ปฏิบัติตามคำของตน คิดว่า เราจะไปเฝ้าพระสมณโคดมแสวงหาทางที่จะนำออกจากทุกข์ ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปเฝ้า.

บทว่า **มยมสฺสุ โภ โคตม พฺราหฺมณ** ความว่า พราหมณ์ทั้งสองประกาศข้อที่ตนเป็นพราหมณ์ว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสอง

เป็นพราหมณ์ ไม่ใช่กษัตริย์ ไม่ใช่อมาตย์ ไม่ใช่คฤหบดี ดังนี้แล้ว กราบทูลคำเป็นต้นว่า **ชิณฺณา** (ข้าพระองค์แก่แล้ว) ดังนี้. ด้วยบทว่า **อกตภีรุตฺตาณา** พราหมณ์ทั้งสองแสดงว่า ข้าพระองค์ทั้งสอง ยังไม่ได้ทำการป้องกันภัย คือการงานอันเป็นที่พึ่ง เป็นที่พำนัก. บทว่า **ตคฺฆ** เป็นนิบาต ลงในอรรถว่าโดยส่วนเดียวกัน หรือลงในอรรถว่า รับรอง. และพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ โดยที่สุดอย่างเดียวกันว่า ท่านทั้งหลายเป็นอย่างนี้ ถึงเราตถาคตก็รับรองอย่างเดียวกัน. บทว่า **อุปนียติ** ได้แก่ ถูกนำเข้าไป อธิบายว่าสัตวโลกนี้ ถูกชาตินำไปสู่ชรา ถูกชรานำไปสู่พยาธิ ถูกพยาธินำไปสู่มรณะ ถูกมรณะนำไปสู่ชาติอีก ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อุปนียติ** ดังนี้.

เรื่องพราหมณ์รักษาศีล

บัดนี้ เพราะเหตุที่พราหมณ์เหล่านั้น แม้บวชแล้วก็ไม่สามารถจะบำเพ็ญวัตรให้บริบูรณ์ได้ เพราะเป็นคนแก่ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะให้พราหมณ์ทั้งสองนั้น ดำรงอยู่ในศีล ๕ จึงตรัสว่า **โยธ กาเยน สญฺญโม.** บรรดาบทเหล่านั้น การสำรวมทางกายทวาร ชื่อว่า **กายสัญญมะ** แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยนั้นเหมือนกัน. ด้วยบทว่า **ตำ ตสฺส เปตสฺส** นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า บุญนั้น ชื่อว่า **ตาณะ** เพราะหมายความว่าเป็นที่ต้านทานของผู้ไปสู่ปรโลก ชื่อว่า **เลณะ** เพื่อหมายความว่า เป็นที่ซ่อนเร้น ชื่อว่า **ทีปะ** เพราะหมายความว่า เป็นที่พำนัก ชื่อว่า **สรณะ** เพราะหมายความว่า เป็นที่พึ่งอาศัย และชื่อว่า **ปรายนะ** เพราะสามารถจะให้คติที่สูงได้. พระคาถา มีเนื้อความ ง่ายทั้งนั้น. พราหมณ์เหล่านั้น อันพระตถาคตเจ้าให้สมาทานศีล ๕ อย่างนี้แล้ว รักษาศีล ๕ ตลอดชีวิต เกิดแล้วในสวรรค์.

จบอรรถกถาปฐมชนสูตรที่ ๑

๒. ทุติยชนสูตร

ว่าด้วยที่พึ่งในภพหน้า

[๔๙๒] ครั้งนั้น พราหมณ์ ๒ คน แก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงมัชฌิมวัย ถึงปัจฉิมวัยอายุได้ ๑๒๐ ปีแล้ว เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้นเข้าไปถึงแล้ว ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง พราหมณ์ทั้ง ๒ นั้น นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระเจ้าเป็นพราหมณ์ แก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ล่วงมัชฌิมวัยถึงปัจฉิมวัยอายุได้ ๑๒๐ ปีแล้ว ยังมิได้ทำความดี ยังไม่ได้สร้างกุศล ยังไม่ทำที่ป้องกันภัย ขอพระโคดมผู้เจริญทรงโอวาทข้าพระเจ้า ขอพระโคดมผู้เจริญทรงพร่ำสอนข้าพระเจ้า ซึ่งจะพึงเป็นเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ข้าพระเจ้า สิ้นกาลนานเถิด.

จริงแล้ว พราหมณ์ ท่านแก่เฒ่า ฯลฯ ยังไม่ทำที่ป้องกันภัย แน่ะพราหมณ์ โลกนี้อันชราพยาธิมรณะไหม้แล้ว เมื่อโลกอันชราพยาธิมรณะไหม้อยู่อย่างนี้ ความสำรวมทางกาย ทางวาจา ทางใจ อันใดในโลกนี้ ความสำรวมอันนั้นเป็นที่ต้านทาน ที่เร้น (ภัย) เป็นที่เกาะที่อาศัย เป็นที่ไปในเบื้องหน้าของบุคคล (ผู้สำรวม) ผู้ละ (โลกนี้) ไปแล้ว.

ครั้นเมื่อเรือนถูกไฟไหม้ เจ้าของ
ขนของสิ่งใดออกได้ ของสิ่งนั้นก็เป็น
ประโยชน์แก่เจ้าของ ส่วนของที่ไม่ได้ขน
ออกก็ไหม้อยู่ในนั้น.

ฉันเดียวกัน ครั้นเมื่อโลกอันชรา-
มรณะไหม้อยู่อย่างนี้แล้ว ชาวโลกพึงขน
ออกด้วยการให้ทานเถิด สิ่งที่ให้เป็นทาน
ไปแล้ว จัดว่าได้ขนออกอย่างดีแล้ว

ความสำรวมทางกายทางวาจาทางใจ
อันใดในโลกนี้ คือเมื่อยังเป็นอยู่บุคคลอยู่ได้
ทำบุญอันใดไว้ บุญอันนั้นย่อมเป็นไปเพื่อ
ความสุขแก่เขาผู้ละ (โลกนี้) ไป.

จบทุติยชนสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุติยชนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยชนสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **ภาชนํ** ได้แก่ ภัณฑะอย่างใดอย่างหนึ่ง. บทที่เหลือพึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้ว ในสูตรที่ ๑.

จบอรรถกถาทุติยชนสูตรที่ ๒

๓. พราหมณสูตร

ว่าด้วยธรรมคุณ

[๔๙๓] ครั้งนั้น พราหมณ์ผู้หนึ่งเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้นเข้าไปถึงแล้วชื่นชมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พราหมณ์นั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ที่ว่า พระธรรมเป็นสนฺทิฏฺฐิโก สนฺทิฏฺฐิโก ด้วยเหตุเท่าไร พระธรรมจึงเป็น สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก โอปนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า พราหมณ์ คนที่เกิดราคะแล้ว อันราคะครอบงำแล้ว มีจิตอันราคะกลุ้มรุมแล้ว ย่อมคิดเพื่อทำตนให้ลำบากบ้าง เพื่อทำคนอื่นให้ลำบากบ้าง เพื่อทำให้ลำบากด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง ย่อมรู้สึกทุกข์โทมนัสในใจบ้าง ครั้นละราคะเสียได้แล้ว เขาก็ไม่คิดเพื่อทำตนให้ลำบาก ฯลฯ ไม่รู้สึกทุกข์โทมนัสในใจ อย่างนี้แล พราหมณ์ พระธรรมเป็นสนฺทิฏฺฐิริโก...

คนที่เกิดโทสะแล้ว อันโทสะครอบงำแล้ว มีจิตอันโทสะกลุ้มรุมแล้ว ...คนที่เกิดโมหะแล้ว อันโมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันโมหะกลุ้มรุมแล้ว ย่อมคิดเพื่อทำตนให้ลำบากบ้าง ฯลฯ ย่อมรู้สึกทุกข์โทมนัสในใจบ้าง ครั้นละโทสะ...โมหะเสียได้แล้ว เขาก็ไม่คิดเพื่อทำตนให้ลำบาก ฯลฯ ไม่รู้สึกทุกข์โทมนัสในใจ แม้อย่างนี้ พราหมณ์ พระธรรมเป็นสนฺทิฏฺฐิโก...

พราหมณ์นั้นกราบทูล (สรรเสริญพระธรรมเทศนาและแสดงตนเป็นอุบาสก) ว่า ดีจริง ๆ พระโคดมผู้เจริญ พระโคดมผู้เจริญบอกพระธรรมหลายปริยาย เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปกปิด บอกทางแก่คนหลง

ส่องตะเกียงในที่มืดเพื่อให้คนตาดีเห็นรูปต่าง ๆ ฉะนั้น ข้าพระเจ้าถึงพระ-โคดมผู้เจริญและพระธรรมพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระโคดมผู้เจริญทรงจำข้าพระเจ้าไว้ว่า เป็นอุบาสกถึงสรณะแล้ว ตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

จบพราหมณสูตรที่ ๓

อรรถกถาพราหมณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในพราหมณสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **สมฺโมทนียํ** ได้แก่ ให้เกิดการบันเทิงใจ. บทว่า **สาราณียํ** ได้แก่ ที่สมควรให้ระลึกถึงกัน. บทว่า **วีติสาเรตฺวา** แปลว่า ครั้น (ให้ระลึกถึงกัน) เรียบร้อยแล้ว. บทว่า **กิตฺตาวตา** แปลว่า โดยเหตุกี่อย่าง.

บทว่า **สนฺทิฏฺฐิโก ธมฺโม โหติ** ความว่า เป็นธรรมที่จะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง. บทว่า **อกาลิโก** ความว่า ไม่ให้ผลในกาลอื่น ด้วยบทว่า **เอหิปสฺสิโก** นี้ พราหมณ์ทูลถามถึงอาคมนียปฏิปทาว่า พระธรรมอันผู้ปฏิบัติสามารถ เพื่อจะชี้ได้อย่างนี้ว่า **เอหิ ปสฺส** (ท่านจงมาดูเถิด) ดังนี้ บทว่า **โอปนยิโก** ความว่า พึงน้อมจิตของตนเข้าไปหา. บทว่า **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ** ความว่า พึงทราบได้ด้วยตนเองนั่นแหละ. บทว่า **วิญฺญูหิ** ได้แก่ บัณฑิตทั้งหลาย. บทว่า **ปริยาทินฺนจิตฺโต** ได้แก่ เป็นผู้มีจิตอันราคะถือเอาแล้ว จับแล้ว และลูบคลำแล้ว. บทว่า **เจเตติ** แปลว่า คิด. คำที่เหลือในพระสูตรง่ายทั้งนั้นแล. แต่ในพระสูตรนี้ พราหมณ์ทูลถามถึงโลกุตรมรรค แม้พระบรมศาสดา ก็ตรัสโลกุตรมรรคนั้นเหมือนกัน ด้วยว่าโลกุตรมรรคนั้น ชื่อว่า สันทิฏฐิกะ. เพราะจะต้องเห็นด้วยตนเอง ฉะนี้แล

จบอรรถกถาพราหมณสูตรที่ ๓

๔. ปริพาชกสูตร

ว่าด้วยธรรมคุณ

[๔๙๔] ครั้งนั้นแล พราหมณ์ปริพาชกคนหนึ่งได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วทูลถามว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระองค์ย่อมตรัสว่า ธรรมอันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง ธรรมอันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง ดังนี้ ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอแล ธรรมจึงเป็นคุณชาติ อันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้กำหนัด ถูกราคะครอบงำ มีจิตอันราคะกลุ้มรุมแล้ว ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนคนอื่นบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองและคนอื่นทั้งสองฝ่ายบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทางจิตบ้าง เมื่อละราคะได้แล้วย่อมไม่คิด แม้เพื่อจะเบียดเบียนตนเองเลย ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนคนอื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนตนเองและคนอื่นทั้งสองฝ่าย ย่อมไม่เสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทางจิต. ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้กำหนัด ถูกราคะครอบงำ มีจิตอันราคะกลุ้มรุมแล้ว ย่อมพระพฤติทุจริตด้วยกาย ย่อมประพฤติทุจริตด้วยวาจา ย่อมประพฤติทุจริตด้วยใจ เมื่อละราคะได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมไม่ประพฤติทุจริตด้วยกาย ย่อมไม่ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ย่อมไม่ประพฤติทุจริตด้วยใจ ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้กำหนัด ถูกราคะครอบงำ มีจิตอันราคะกลุ้มรุมแล้ว แม้ประโยชน์ของตนก็ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ของคนอื่นก็ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายก็ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง เมื่อละราคะได้เด็ดขาดแล้ว แม้ประโยชน์ของตนก็รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ของคนอื่นก็รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายก็รู้ชัดตามความเป็นจริง ดูก่อนพราหมณ์ แม้ด้วย

เหตุดังกล่าวมาฉะนี้แล ธรรมย่อมเป็นคุณชาติอันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง...

ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลที่โกรธ ฯลฯ ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้หลงถูกโมหะครอบงำ มีจิตอันโมหะกลุ้มรุมแล้ว ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนคนอื่นบ้าง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองและคนอื่นทั้งสองฝ่ายบ้าง ย่อมเสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทางจิตบ้าง เมื่อละโมหะได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนตนเองเลย ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนคนอื่น ย่อมไม่คิดแม้เพื่อจะเบียดเบียนตนเองและคนอื่นทั้งสองฝ่าย ย่อมไม่เสวยทุกข์โทมนัสที่เป็นไปทางจิต ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้หลง ถูกโมหะครอบงำ มีจิตอันโมหะกลุ้มรุมแล้ว ย่อมพระพฤติทุจริตด้วยกาย ย่อมพระพฤติทุจริตด้วยวาจา ย่อมประพฤติทุจริตด้วยใจ เมื่อละโมหะได้เด็ดขาดแล้ว ย่อมไม่พระพฤติทุจริตด้วยกาย ย่อมไม่ประพฤติทุจริตด้วยวาจา ย่อมไม่ประพฤติทุจริตด้วยใจ ดูก่อนพราหมณ์ บุคคลผู้หลง ถูกโมหะครอบงำ มีจิตอันโมหะกลุ้มรุมแล้ว แม้ประโยชน์ของตนก็ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ของคนอื่นก็ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายก็ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริง เมื่อละโมหะได้เด็ดขาดแล้ว แม้ประโยชน์ของตนก็รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ของคนอื่นก็รู้ชัดตามความเป็นจริง แม้ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายก็รู้ชัดตามความเป็นจริง ดูก่อนพราหมณ์ แม้ด้วยเหตุดังกล่าวมาฉะนี้แล ธรรมย่อมเป็นคุณชาติอันผู้ได้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน.

พราหมณ์ปริพาชกนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ฯลฯ ขอท่านพระโคดมโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบปริพาชกสูตรที่ ๔

อรรถกถาปริพาชกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปริพาชกสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **พฺราหฺมณปริพฺพาชโก** ได้แก่ ปริพาชกผู้เป็นพราหมณ์โดยกำเนิด ไม่ใช่กษัตริย์เป็นต้น โดยกำเนิด. บทว่า **อตฺตตฺถมปิ** ความว่า ประโยชน์ของตน ทั้งในปัจจุบันและสัมปรายภพ ที่เจือด้วยโลกิยะและโลกุตระ.

จบอรรถกถาปริพาชกสูตรที่ ๔

๕. นิพพุตสูตร*

ว่าด้วยพระนิพพาน

[๔๘๕] ครั้งนั้น พราหมณ์ชื่อ**ชานุสโสณี** เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ฯลฯ พราหมณ์ชานุสโสณีนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ที่ว่าพระนิพพานเป็น**สนฺทิฏฺฐิกำ สนฺทิฏฺฐิกำ** ด้วยเหตุเท่าไร พระนิพพานจึงเป็น**สนฺทิฏฺฐิกำ อกาลิกำ เอหิปสฺสิกำ โอปนยิกำ ปจฺจตฺตำ เวทิตพฺพำ วิญฺญูหิ.**

พราหมณ์ คนที่เกิดราคะ โทสะ โมหะแล้ว ย่อมคิดเพื่อทำตัวให้ลำบากบ้าง ฯลฯ ย่อมรู้สึกทุกข์โทมนัสในใจบ้าง ครั้นละราคะ โทสะ โมหะเสียได้แล้ว เขาย่อมไม่คิดเพื่อทำตนให้ลำบาก ฯลฯ ไม่รู้สึกทุกข์โทมนัสในใจเลย อย่างนี้แล พราหมณ์ พระนิพพานเป็น**สนฺทิฏฺฐิกำ ...**

พราหมณ์ เมื่อบุคคลได้รสความสิ้นราคะ โทสะ โมหะไม่มีเหลือนั่นแล พระนิพพานจึงเป็น**สนฺทิฏฺฐกำ ...**

* ความพิสดาร เหมือนข้อ ๔๘๔

ดีจริง ๆ พระโคดมผู้เจริญ ฯลฯ ขอพระโคดมผู้เจริญทรงจำข้าพระเจ้าไว้ว่า เป็นอุบาสกถึงสรณะแล้ว ตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

จบนิพพุตสูตรที่ ๕

อรรถกถานิพพุตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน นิพพุตสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อกาลิกํ** ความว่า ไม่ใช่จะพึงบรรลุในเวลาอื่น. บทว่า **โอปนยิกํ** ได้แก่ ควรเข้าถึงด้วยข้อปฏิบัติ.

จบอรรถกถานิพพุตสูตรที่ ๕

๖. ปโลภสูตร

ว่าด้วยเหตุที่ทำให้มนุษย์มีจำนวนน้อยลง

[๔๘๖] ครั้งนั้น พราหมณ์มหาศาลผู้หนึ่ง เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ฯลฯ พราหมณ์มหาศาลนั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง แล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระเจ้าได้ยินพราหมณ์ผู้เฒ่าผู้ใหญ่แต่ก่อน ๆ ซึ่งเป็นอาจารย์สืบ ๆ กันมา เล่าว่า แต่ก่อน โลกนี้เต็มไปด้วยคน ราวกะอเวจีมหานรก คามนิคมชนบทและราชธานี มีหลังคาเรือนตั้ง (เรียงรายกัน) อยู่ชั่วระยะไก่บินตก ดังนี้ เหตุอะไรปัจจัยอะไรเล่าหนอ พระโคดมผู้เจริญ เดี๋ยวนี้ คนจึงดูหมดไปเมาบางไป ที่เคยเป็นคาม นิคม นคร ชนบท ก็ไม่เป็นคาม นิคม นคร ชนบท.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า พราหมณ์ คนเดี๋ยวนี้กำหนัด ยินดีไม่เป็นธรรม โลภเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิจฉาธรรม เขาทั้งหลายกำหนัดยินดีไม่เป็นธรรม โลภเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิจฉาธรรมแล้วก็จับศาสตราอันคมฆ่ากันและกัน คนเป็นอันมากตายไป เพราะเหตุนั้น นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยอันหนึ่ง ซึ่งทำให้คนเดี๋ยวนี้ดูหมดไปเบาบางไป ที่เคยเป็นคาม นิคม นคร ชนบท จึงไม่เป็นคาม นิคม นคร ชนบท.

อีกข้อหนึ่ง พราหมณ์ คนเดี๋ยวนี้ กำหนัดยินดีไม่เป็นธรรม โลภเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิจฉาธรรม เมื่อเขาทั้งหลายกำหนัดยินดีไม่เป็นธรรม โลภเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิจฉาธรรม ฝนจึงไม่ตกตามฤดูกาล ด้วยเหตุนั้นจึงเกิดทุพภิกขภัย ข้าวเสีย เป็นขยอก ตายฝอย คนเป็นอันมากตายไปเพราะเหตุนั้น นี่ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยอันหนึ่ง ซึ่งทำให้คนเดี๋ยวนี้ดูหมดไปเบาบ้างไป ที่เคยเป็นคาม นิคม นคร ชนบท จึงไม่เป็นคาม นิคม นคร ชนบท.

อีกข้อหนึ่ง พราหมณ์ คนเดี๋ยวนี้กำหนัดยินดีไม่เป็นธรรม โลภเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิจฉาธรรม เมื่อเขาทั้งหลายกำหนัดยินดีไม่เป็นธรรม โลภเกินสมควร มุ่งไปแต่ทางมิจฉาธรรม ยักษ์ทั้งหลายจึงปล่อยอมนุษย์ร้าย คนเป็นอันมากตายไปเพราะเหตุนั้น นี่ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยอันหนึ่ง ซึ่งทำให้คนเดี๋ยวนี้ดูหมดไปเบาบางไป ที่เคยเป็นคาม นิคม นคร ชนบท จึงไม่เป็นคาม นิคม นคร ชนบท.

ดีจริง ๆ พระโคดมผู้เจริญ ฯลฯ ขอพระโคดมผู้เจริญทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นอุบาสกถึงสรณะแล้ว จนตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

จบปโลภสูตรที่ ๖

อรรถกถาปโลภสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน ปโลภสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อาจริยปาจริยานํ** ความว่า ทั้งอาจารย์ทั้งหลาย ทั้งอาจารย์ของอาจารย์ทั้งหลาย. บทว่า **อวีจิ มณฺเฑ ผุฏฺโฐ โหติ** ความว่า เต็มเปี่ยมไปด้วยมนุษย์ทั้งหลาย เหมือนอเวจีมหานรกที่สัตว์สัมผัสแล้ว คือ เต็มเปี่ยมไปด้วยเหล่าสัตว์นรกชั่วนิรันดร. บทว่า **กุกฺกุฏสมฺปาติกา** ความว่า การบินตกของไก่ กล่าวคือ การที่ไก่บินไปจากหลังคาของหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ไปตกลงที่หลังคาหมู่บ้านอีกหมู่หนึ่ง มีอยู่ในหมู่บ้านเหล่านี้ เพราะเหตุนั้น หมู่บ้านเหล่านี้ จึงชื่อว่า **กุกกุฏสัมปาติกะ** (มีอยู่ชั่วไก่บินตก) ปาฐะว่า **กุกฺกุฏสมฺปาทิกา** ก็มี. มีอธิบายว่า การตกของไก่ กล่าวคือการย่างเดินไปของไก่จากละแวกหมู่บ้าน สู่ละแวกหมู่บ้าน มีอยู่ในหมู่บ้านเหล่านี้. แม้ทั้งสองบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงการอยู่กันอย่างหนาแน่นทั้งนั้น.

บทว่า **อธมฺมราครตฺตา** ความว่า ราคะเป็นอธรรมโดยส่วนเดียวเท่านั้น แต่ราคะที่เกิดขึ้นในบริขารของตน ไม่ทรงหมายเอาว่าเป็นอธรรมราคะ ราคะที่เกิดขึ้นในบริขารของคนอื่น จึงทรงประสงค์เอาความเป็นอธรรมราคะ.

บทว่า **วิสมโลภาภิภูตา** ความว่า ขึ้นชื่อว่าโลภะ จะมีเวลาสม่ำเสมอไม่มี. โลภะนี้ไม่สม่ำเสมอโดยส่วนเดียวเท่านั้น แต่ว่าเมื่อเกิดขึ้นในวัตถุที่ตนหวงแหน ชื่อว่า **สมโลภะ** ที่เกิดขึ้นในวัตถุที่ผู้อื่นหวงแหนเท่านั้น ทรงประสงค์เอาว่า **วิสมโลภะ**. บทว่า **มิจฺฉาธมฺมปเรตา** ความว่า ประกอบด้วยธรรมฝ่ายผิด กล่าวคือการซ่องเสพสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ.

บทว่า **เทโว น สมฺมา ธารํ อนุปฺปเวจฺฉติ** ความว่า ฝนไม่ตกในเวลาที่ควรจะตก. บทว่า **ทุพฺภิกฺขํ** ได้แก่ภิกษาที่หาได้ยาก. บทว่า **ทุสฺสสฺสํ** ความว่า ชื่อว่า ข้าวกล้าเสียหาย เพราะข้าวกล้านานาชนิดไม่เผล็ดผล. บทว่า **เสตฏฺฐิกํ** ความว่า เมื่อข้าวกล้ากำลังออกรวง หมู่หนอนจะลงกินรวงข้าวที่ออกแล้ว จะมีสีขาว ไม่มีเนื้อ เพราะถูกหนอนเหล่านั้นชอนไช. ทรงหมายเอาข้าวลีบนั้นตรัสว่า **เสตฏฺฐิกํ** ดังนี้. บทว่า **สลากวุตฺตํ** ความว่า ข้าวกล้าที่หว่านแล้ว ๆ งอกงามเพียงตั้งลำต้นเท่านั้น อธิบายว่า ไม่ออกรวง. บทว่า **ยกฺขา** ได้แก่ยักษ์ผู้เป็นอธิบดี. บทว่า **วาเฬ อมนุสฺเส โอสฺสชฺชนฺติ** ความว่า ปล่อยยักษ์ร้ายไปในถิ่นมนุษย์. ยักษ์เหล่านั้นได้โอกาส ย่อมทำให้มหาชนถึงความสิ้นชีวิต.

จบอรรถกถาปโลภสูตรที่ ๖

๗. ชัปปสูตร

ว่าด้วยผู้รับที่ทำให้ทานมีผลมาก

[๔๙๗] ครั้งนั้น ปริพาชก**วัจฉโคตร** เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ฯลฯ ปริพาชก**วัจฉโคตร**นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระเจ้าได้ยินเขาว่า พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ว่า ทานควรให้แก่เราเท่านั้น ไม่ควรให้แก่คนอื่น ๆ ควรให้แก่สาวกของเราเท่านั้น ไม่ควรให้แก่สาวกของคนอื่น ๆ ทานที่ให้แก่เราเท่านั้นมีผลมาก ให้แก่คนอื่น ๆ ไม่มีผลมาก ให้แก่สาวกของเราเท่านั้นมีผลมาก ให้แก่สาวกของคนอื่น ๆ ไม่มีผลมาก ดังนี้ ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ

ชนเหล่าที่กล่าวว่า พระสมณโคดมตรัสว่า ทานควรให้แก่เราเท่านั้น ฯลฯ ให้แก่สาวกของคนอื่น ๆ ไม่มีผลมาก ดังนี้ ชนเหล่านั้นกล่าวตามคำที่พระ-โคดมผู้เจริญได้ตรัสไว้จริงละหรือ เขาไม่ใส่ความพระโคดมผู้เจริญด้วยเรื่องอันไม่จริงละหรือ เขากล่าวแก้ธรรมสมควรแก่ธรรมละหรือ การถือตามถ้อยคำที่ชอบแก่เหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง จะไม่ตกอยู่ในฐานที่น่าตำหนิละหรือความจริง พวกข้าพระเจ้าไม่ประสงค์จะใส่ความพระโคดมผู้เจริญเลย

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า วัจฉะ ชนเหล่าที่กล่าวว่า พระ-สมณโคดมตรัสว่า ทานควรให้แก่เราเท่านั้น ฯลฯ ให้แก่สาวกของคนอื่น ๆ ไม่มีผลมาก ดังนี้ ชนเหล่านั้นมิได้กล่าวตามคำที่เรากล่าว อนึ่ง ชนเหล่านั้นใส่ความเราด้วยเรื่องอันไม่มีไม่เป็นจริง วัจฉะ ผู้ใดห้ามคนอื่นที่ให้ทาน ผู้นั้นชื่อว่าทำอันตรายต่อคน ๓ คน ทำร้ายต่อคน ๓ คน ๓ คนคือใคร คือทำอันตรายต่อบุญของทายก ทำอันตรายต่อลาภของปฏิคาหก อนึ่ง ตัวของผู้นั้นชื่อว่าถูกก่น (ขุดรากคือความดี) และถูกประหาร (ตายไปจากความดี) เสียก่อนแล้ว **วัจฉะ** ผู้ใดห้ามคนอื่นที่ให้ทาน ผู้นั้นชื่อว่าทำอันตรายต่อคน ๓ คน ทำร้ายต่อคน ๓ คนนี้

เราตถาคตกล่าวอย่างนี้ต่างหาก **วัจฉะ** ว่า แม้สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในหลุมโสโครกหรือท่อโสโครก ผู้ใดเทน้ำล้างหม้อก็ดี น้ำล้างชามก็ดี ลงไปในหลุมและท่อโสโครกนั้น ด้วยเจตนาให้สัตว์ในนั้นได้เลี้ยงชีพ อย่างนี้เราตถาคตยังกล่าวการได้บุญอันมีกิริยาที่ทำอย่างนั้นเป็นมูล จะกล่าวอะไร (ถึงการให้ทาน) ในผู้ที่เป็นมนุษย์เล่า

แต่นั่นแหละ **วัจฉะ** เราตถาคตกล่าวว่า ทานที่ให้แก่ผู้มีศีลมีผลมาก หาได้กล่าวอย่างนั้นในผู้ทุศีลไม่ และผู้มีศีลนั้นเป็นผู้ละองค์ ๕ ประกอบด้วย

องค์ ๕ ละองค์ ๕ คืออะไร คือ ละกามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ผู้มีศีลนั้นเป็นผู้ละองค์ ๕ นี้ ประกอบด้วยองค์ ๕ คืออะไร คือ ประกอบด้วยสีลขันธ์ (กองศีล) สมาธิขันธ์ (กองสมาธิ) ปัญญาขันธ์ (กองปัญญา) วิมุตติขันธ์ (กองวิมุตติ) วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ (กองวิมุตติญาณทัสนะ) อันเป็นอเสขะ ผู้มีศีลนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยองค์

เราตถาคตกล่าวว่า ทานที่ให้ในผู้มีศีล ที่ละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ อย่างนี้ มีผลมาก

ในโคเมียทั้งหลาย เช่น แม่โคสีดำ สีขาว สีแดง สีเขียว สีด่าง สีปกติ หรือ สีนกพิราบก็ตาม โคผู้ ซึ่งฝึกแล้วเป็นโค ทนงาน มีกำลัง ฝีเท้าดี ย่อมเกิดในแม่โค เหล่านั้นได้ทุกเหล่า คนทั้งหลายใช้มันใน การหนักเท่านั้น หาได้พิถีพิถันสีของมันไม่

ฉันเดียวกันนั่นแล ในหมู่มนุษย์ ในชนชาติใดชาติหนึ่ง จะเป็นชาติกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร จัณฑาล หรือ ปุกกุสะ บุคคลผู้ซึ่งฝึกตนแล้ว มีพรต อันดี ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีลพูด เป็นสัจ มีใจประกอบด้วยหิริ ละชาติและ มรณะแล้ว จบพรหมจรรย์แล้ว ปลงของ หนักแล้ว ปลอดโปร่งแล้ว เสร็จกิจ ไม่มี

อาสวะ ถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ดับกิเลส ได้เพราะไม่ยึดถือแล้ว ย่อมเกิดในชาติเหล่านั้นได้ทุกชาติ ทักษิณาทานที่ให้ในบุคคลนั้นอันเป็นเนื้อนาที่ปราศจากโทษ ย่อมมีผลไพบูลย์

ส่วนคนเขลาทรามปัญญา มิได้สดับไม่รู้จัก (บุญเขต) ให้ทานไปภายนอก (เขต) ไม่เข้าใกล้สัตบุรุษทั้งหลายเลย

ฝ่ายคนเหล่าใดเข้าใกล้สัตบุรุษผู้มีปัญญานับว่าเป็นปราชญ์ และศรัทธาของเขามีรากฐานมั่นคงในองค์พระสุคต คนเหล่านั้นย่อมไปเทวโลก มิฉะนั้น เกิดในสกุล ณ โลกนี้ ก็จะเป็นบัณฑิตได้บรรลุพระนิพพานโดยลำดับ.

จบชัปปสูตรที่ ๗

อรรถกถาชัปปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในชัปปสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **มหปฺผลํ** แปลว่า มีผลมาก. ในบทว่า **ธมฺมสฺส จ อนุธมฺมํ พฺยากโรนฺติ** นี้ พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ ถ้อยคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว ชื่อว่า **พระธรรม**. การตรัสทบทวนซึ่งข้อความที่ตรัสแล้ว ชื่อว่า **อนุธรรม**.

บทว่า **สหธมฺมิโก** ได้แก่ พร้อมด้วยการณ์ พร้อมด้วยเหตุ. การถือตาม คือการคล้อยตาม อธิบายว่า การประพฤติตามถ้อยคำ ชื่อว่า **วาทานุปาตะ**. บทว่า **การยฺหํ ฐานํ** ได้แก่เหตุที่ควรตำหนิ. ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า การคล้อยตามถ้อยคำที่มีเหตุผล อันพระโคดมผู้เจริญตรัสไว้แล้ว ไม่น่าจะถึงเหตุที่ควรตำหนิไร ๆ เลย. อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์ถามว่า การคล้อยตามพฤติการณ์ของวาทะที่มีเหตุ ซึ่งคนเหล่านั้นกล่าวแล้ว จะถึงเหตุที่น่าตำหนิอะไร ๆ ไหม.

บทว่า **อนฺตรายกโร โหติ** ความว่า กระทำอันตราย คือความพินาศ คือให้ได้รับความลำบาก ได้แก่ให้เกิดความเดือดร้อน. บทว่า **ปาริปนฺถิโก** ได้แก่ โจรที่ดักจี้ปล้นคนเดินทาง. บทว่า **ขโต จ โหติ** ได้แก่ถูกขุด โดยขุดคุณความดีทิ้งไป. บทว่า **อุปหโต** ได้แก่ ถูกขจัดโดยการทำลายคุณงามความดี. บทว่า **จนฺทนิกาย** ได้แก่ ในบ่อน้ำโคลนที่ไม่สะอาด. บทว่า **โอพิลฺเล** ได้แก่ (ท่อ) ที่ยังไม่ได้ล้างโคลน. บทว่า **โส จ** ได้แก่ พระขีณาสพที่ท่านกล่าวไว้ว่า ท่านผู้มีศีลนั้น. บทว่า **สีลกฺขนฺเธน** แปลว่า ด้วยกองศีล. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ปัจจเวกขณญาณ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า วิมุตติญาณทัสสนะ ในคำว่า **วิมุตฺติญาณทสฺสกนกฺขนฺเธน** นี้. ปัจจเวกขณญาณนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อเสขะ เพราะเป็นไปแล้วแก่พระอเสขะ. ญาณนอกนี้ แม้ตัวเองก็เป็นอเสกขะอยู่แล้ว เพราะบรรลุแล้วในที่สุดแห่งสิกขา. อีกทั้งญาณเหล่านั้นก็เป็นโลกุตระ ปัจจเวกขณญาณเป็นโลกิยะ.

บทว่า **โรหิณึสุ** ได้แก่มีสีแดง. บทว่า **สรูปาสุ** ได้แก่ มีสีเสมอด้วยลูกโคของตน. บทว่า **ปเรวตาสุ** ได้แก่ มีสีเหมือนนกพิราบ. บทว่า

ทนฺโต ได้แก่ หมดพยศแล้ว. โคตัวผู้ ชื่อว่า **ปุงฺคโว**. บทว่า **โธรยฺโห** ได้แก่ โคใช้งาน. บทว่า **กลฺยาณชวนิกฺกโม** ได้แก่ ประกอบด้วยเชาว์ไว ไหวพริบดี คือซื่อตรง. บทว่า **นาสฺส วณฺณํ ปริกฺขเร** ความว่า ไม่สนใจถึงสีร่างกายของโคนั้น แต่สนใจเฉพาะงาน คือการประกอบธุระของมันเท่านั้น.

บทว่า **ยสฺมึ กิสฺมิญฺจิ ชาติเย** ความว่า เกิดแล้วในตระกูลใด ๆ บทว่า **ยาสุ กาสุจิปิ เอตาสุ** ได้แก่ ในกำเนิดอย่างใดอย่างหนึ่ง แยกประเภทเป็นกษัตริย์เป็นต้นเหล่านี้. บทว่า **พฺรหฺมจริยสฺส เกวลี** ความว่า ประกอบด้วยการอยู่จบพรหมจรรย์ อธิบายว่า ประกอบด้วยความเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยพรหมจรรย์. เพราะว่า พระขีณาสพ ชื่อว่า เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวคำนี้ไว้.

บทว่า **ปนฺนภาโร** ได้แก่ วางภาระแล้ว อธิบายว่า วางภาระคือขันธ์ ภาระคือกิเลส และภาระคือกามคุณลงได้แล้ว. บทว่า **กตกิจฺโจ** คือ กระทำกิจด้วยมรรคทั้ง ๔ เสร็จแล้ว. บทว่า **ปารคู สพฺพธมฺมานํ** ความว่า เบญจขันธ์ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ตรัสเรียกว่า **สรรพธรรม**. ชื่อว่า **ปารคู** เพราะถึงฝั่ง. ๖ อย่าง คือ **ฝั่งคืออภิญญา ๑ ฝั่งคือปหานะ ๑ ฝั่งคือฌาน ๑ ฝั่งคือภาวนา ๑ ฝั่งคือสัจฉิกิริยา ๑ ฝั่งคือสมาบัติ ๑** แห่งสรรพธรรมนั้น. บทว่า **อนุปาทาย** ได้แก่ไม่ยึดถือ. บทว่า **นิพฺพุโต** ได้แก่ เว้นจากความเร่าร้อนเพราะกิเลส. บทว่า **วิรเช** ได้แก่ เว้นจากธุลี คือ ราคะ โทสะ และโมหะ.

บทว่า **อวิชานนฺตา** ได้แก่ ไม่รู้จักบุญเขต. บทว่า **ทุมฺเมธา** ได้แก่ไม่มีปัญญา. บทว่า **อสฺสุตาวิโน** ได้แก่ เว้นจากการได้ยินข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับบุญเขต. บทว่า **พหิทฺธา** ได้แก่ ภายนอกจากพระศาสนานี้. บทว่า

น หิ สนฺเต อุปาสเร ความว่า ไม่เข้าไปหาพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระขีณาสพทั้งหลาย ผู้เป็นบุรุษสูงสุด. บทว่า **ธีรสมฺมเต** ได้แก่ บัณฑิตยกย่องแล้ว ชมเชยแล้ว. ด้วยบทว่า **มูลชาตา ปติฏฺฐิตา** นี้ ทรงแสดงถึงศรัทธาของพระโสดาบัน. บทว่า **กุเล วา อิธ ชายเร** ความว่า หรือเกิดในตระกูลกษัตริย์ ตระกูลพราหมณ์ ตระกูลแพศย์ ในมนุษยโลกนี้. บุคคลนี้นี่แหละชื่อว่า มีกุลสมบัติ ๓ ประการ. บทว่า **อนุปุพฺเพน นิพฺพานํ อธิคจฺฉนฺติ** ความว่า บำเพ็ญคุณธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้สมบูรณ์แล้วบรรลุพระนิพพาน ตามลำดับฉะนี้แล.

จบอรรถกาชัปปสูตรที่ ๗

๘. ติกัณณสูตร

ว่าด้วยวิชชา ๓ ของพราหมณ์และของพุทธ์

[๔๕๘] ครั้งนั้น พราหมณ์ชื่อ**ติกัณณะ** เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระ-ภาคเจ้า** ฯลฯ พราหมณ์ติกัณณะนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว กล่าวสรรเสริญพวกพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ เป็นอย่างนั้นอย่างนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนพราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ อย่างไรกัน.

พราหมณ์**ติกัณณะ**กราบทูลตอบว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พราหมณ์เป็นผู้ได้กำเนิดดีทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายมารดาทั้งฝ่ายบิดามีครรภ์ที่ถือปฏิสนธิหมดจดดี ไม่ถูกคัดค้านติเตียนเพราะเรื่องกำเนิดถึง ๗ ชั่วปู่

เล่าเรียนจำมนต์ได้ เจนจบไตรเพทพร้อมทั้งนิฆัณฑุศาสตร์ และเกฏุภศาสตร์ กับอักษรประเภท เป็นห้าทั้งคัมภีร์อิติหาส รู้ตัวบท รู้คำแก้ (ในไตรเพทนั้น) ปราดเปรื่องในโลกายตศาสตร์ และมหาบุรุษลักษณศาสตร์๑ ข้าแต่พระโคดม ผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ อย่างนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ อย่างหนึ่ง แต่ผู้ได้วิชชา ๓ ในวินัยของพระอริยะเป็นอย่างหนึ่ง.

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ผู้ได้วิชชา ๓ ในวินัยของพระอริยะเป็นอย่างไร สาธุ ผู้ได้วิชชา ๓ ในวินัยของพระอริยะเป็นอย่างใด ขอพระโคดมผู้เจริญทรงแสดงธรรมอย่างนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พราหมณ์ ถ้ากระนั้นท่านจงฟัง ทำในใจให้ดี เราตถาคตจักกล่าว.

พราหมณ์ติกัณณะรับพระพุทธพจน์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า

พราหมณ์ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม จากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌานอันประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่

๑. ไตรเพท พระเวททั้ง ๓ (ความรู้ ๓ อย่าง) เป็นชื่อคัมภีร์แสดงลัทธิไสยศาสตร์ดั้งเดิมของพราหมณ์ คือ อิรุพเพท (ฤคเวท) ๑ ยชุพเพท (ยชุรเวท) ๑ สามเพท (สามเวท) ๑
นิฆัณฑุศาสตร์ ว่าด้วยชื่อสิ่งของมีต้นไม้เป็นต้น. เกฏุภศาสตร์ว่าด้วยกิริยาเป็นประโยชน์แก่กวี, อักษรประเภท ท่านว่าได้แก่ "ศึกษา" และ "นิรุกฺติ" (ภาค ๑ ๆ แห่งเวทางค์ ๖ เวทางค์ ตำราประกอบพระเวท สำหรับช่วยให้เข้าใจพระเวทชัดเจนขึ้น แบ่งเป็น ๖ ภาค คือ กัลป, วฺยากรณ (ไวยากรณ์), โชฺยติศาสตร์ (ตำราดาว), ศึกษา, นิรุกฺติ (อธิบายคำที่ยาก), ฉันโทวิจิติ (ตำราฉันท์)
อิติหาส ว่าด้วยพงศาวดารยืดยาว มีภารตยุทธ์เป็นต้น อันกล่าวประพันธ์ไว้แต่กาลก่อน, ที่ว่า "เป็นห้าทั้งคัมภีร์อิติหาส" นั้น ท่านว่า พระเวท ๓ เติมอาถรรพณเวทเป็น ๔ กับอิติหาสเป็น ๕
โลกายตศาสตร์ ว่าด้วยเรื่องราวอันไม่น่าเชื่อ ถ้าบุคคลอุปกรณ์นี้ไม่คิดทำบุญ มหาบุรุษลักษณศาสตร์ ว่าด้วยลักษณะของมหาบุรุษ

เพราะวิตกวิจารสงบไป เข้าทุติยฌานอันเป็นเครื่องผ่องใสในภายใน ประกอบด้วยความใจเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่

เพราะปีติคลายไปด้วย ภิกษุเพ่งอยู่ด้วย มีสติสัมปชัญญะด้วย เสวยสุขทางกายด้วย เข้าตติยฌานซึ่งพระอริยะกล่าว (ผู้ได้ตติยฌานนี้) ว่า ผู้มีสติเพ่งอยู่เป็นสุข

เพราะละสุข (กาย) ได้ด้วย เพราะละทุกข์ (กาย) ได้ด้วยเพราะโสมนัส (สุขใจ) และโทมนัส (ทุกข์ใจ) ดับไปก่อน เข้าจตุตถฌาน ไม่ทุกข์ไม่สุข มีความบริสุทธิ์ ด้วยสติอันเกิดเพราะอุเบกขาอยู่*

ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์สะอาดไม่มีมลทิน ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อน ควรแก่งาน ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว น้อมจิตไปเพื่อ**ปุพเพนิวาสานุสติญาณ** (วิชชาระลึกชาติได้) เธอก็ระลึกชาติได้อย่างอเนก คืออย่างไร คือแต่ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติ ๔ ชาติ ๕ ชาติ ถึง ๑๐ ชาติ ๒๐ ชาติ ๓๐ ชาติ ๔๐ ชาติ ๕๐ ชาติ กระทั่ง ๑๐๐ ชาติ ๑,๐๐๐ ชาติ ๑๐,๐๐๐ ชาติ จนหลายสังวัฏฏกัป หลายวิวัฏฏกัป และหลายสังวัฏฏวิวัฏฏกัป ว่า ในชาตินั้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีนามสกุลอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น ได้เสวยสุขทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเท่านั้น จุติจากชาตินั้นเกิดในชาตินั้น ในชาตินั้นเรามีชื่อมีนามสกุลมีผิวพรรณมีอาหารอย่างนั้น ๆ ได้เสวยสุขทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเท่านั้น จุติจากชาตินั้นมาเกิดในชาตินี้ เธอระลึกชาติได้อย่างอเนกพร้อมทั้งอาการ (คือรูปร่างท่าทางและความเป็นไปที่ต่าง ๆ กัน มีผิวพรรณต่างกันเป็นต้น) พร้อมทั้งอุทเทส (คือสิ่งสำหรับอ้างสำหรับเรียก ได้แก่ชื่อและโคตร) อย่างนี้

* ฌาน ๔ นี้ ถ้าอ่านตามพระบาลีนี้ ยังไม่พอจะให้เข้าใจชัด จงดูอธิบายในหนังสือวิสุทธิมรรค

นี่วิชชาที่ ๑ อันภิกษุนั้นได้บรรลุ อวิชชาหายไป วิชชาเกิดขึ้น ความมืดหายไป ความสว่างเกิดขึ้น (เป็นผล) สมแก่ที่ภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียร มีตนอันส่งไปอยู่[๑] (เด็ดเดี่ยว)

ภิกษุนั้น ครั้นจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์สะอาด ไม่มีมลทิน ปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนควรแก่งาน ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว น้อมจิตไปเพื่อ**จุตูปปาตญาณ**[๒] (วิชชากำหนดรู้ความตายความเกิด) แห่งสัตว์ทั้งหลาย เธอก็เห็นสัตว์ทั้งหลายกำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ดี ผิวพรรณงาม ผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยจักษุทิพย์อันแจ่มใสเกินจักษุมนุษย์สามัญ รู้ชัดว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นตามกรรม (ชี้ได้) ว่า สัตว์เหล่านี้ เจ้าข้า ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ติเตียนพระอริยเจ้า มีความเห็นผิด กระทำกรรมไปตามความเห็นผิด สัตว์เหล่านั้นเพราะกายแตกตายไปก็ไปอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หรือว่า สัตว์เหล่านี้ เจ้าข้า ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยะ มีความเห็นชอบ กระทำกรรมไปตามความเห็นชอบ สัตว์เหล่านั้น เพราะกายแตกตายไป ก็ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เธอเห็นสัตว์ทั้งหลายกำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ดี ผิวพรรณงาม ผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยจักษุทิพย์อันแจ่มใสเกินจักษุมนุษย์สามัญ รู้ชัดว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นตามกรรม อย่างนี้ นี่วิชชาที่ ๒ อันภิกษุนั้นได้บรรลุ อวิชชาหายไป วิชชาเกิดขึ้น ความมืดหายไป ความสว่างเกิดขึ้น (เป็นผล) สมแก่ที่ภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียร มีตนอันส่งไปอยู่

ภิกษุนั้น ครั้นจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์สะอาดไม่มีมลทินปราศจากอุปกิเลส เป็นจิตอ่อนควรแก่งาน ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวอย่างนี้แล้ว น้อมจิตไปเพื่อ**อาสวักขยญาณ** (วิชชาทำอาสวะให้สิ้น) เธอรู้ชัดตามจริงว่า นี้ทุกข์

๑. เป็นสำนวนอย่างหนึ่ง หมายความว่า อุทิศร่างกายและชีวิตเพื่อทำการอันนั้นให้สำเร็จจงได้

๒. ทิพจักษุญาณ ก็เรียก

นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา รู้ชัดตามจริงว่า เหล่านี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย (เหตุเกิดอาสวะ) นี้อาสวนิโรธ (ความดับอาสวะ) นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา (ทางไปถึงความดับอาสวะ) เมื่อเธอรู้อย่างนี้เห็นอย่างนี้ จิตก็พ้นทั้งกามาสวะ ทั้งภวาสวะ ทั้งอวิชชาสวะ ครั้นพ้นแล้วก็มีญาณ (รู้) ว่าพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว กิจอื่น (อันจะต้องทำ) เพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีก นี่วิชชาที่ ๓ อันภิกษุนั้นได้บรรลุ อวิชชาหายไป วิชชาเกิดขึ้น ความมืดหายไป ความสว่างเกิดขึ้น (เป็นผล) สมแก่ที่ภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาทมีความเพียรมีตนอันส่งไปอยู่

จิตของพระโคดมองค์ใด ผู้มีศีลไม่
ขึ้นลง* มีปัญญา เพ่งพินิจ เป็นจิตตั้งมั่น
แน่วแน่เป็นวสี บัณฑิตทั้งหลายกล่าวพระ
โคดมนั้นผู้เป็นปราชญ์ขจัดความมืดเสียผู้
ได้วิชชา ๓ ละมฤตยูละเลิกบาปธรรม
ทั้งปวงเสียได้ว่าเป็นผู้มีประโยชน์สำหรับ
เทวดา มนุษย์ทั้งหลาย

* ศัพท์นี้ข้าพเจ้าแปลตามอรรถกถา ด้วยเห็นว่ามีบท "นิปกสฺส" แสดงปัญญา"ฌายิโน" แสดงสมาธิอยู่ในลำดับ พอครบไตรสิกขา และที่ว่า "มีศีลไม่ขึ้นลง" นั้น ท่านอธิบายว่า มีศีลเต็มบริบูรณ์เสมอ อันเป็นคุณของพระขีณาสพ ไม่เดี๋ยวเต็มเดี๋ยวพร่องอย่างปุถุชน ถ้าไม่มุ่งความอย่างนี้ จะแปลศัพท์นี้ว่า "ผู้มีปกติไม่ขึ้นลง" ก็ได้ และอธิบายว่า เป็นผู้คงที่ แสดงอาการฟูขึ้นด้วยความยินดีและห่อเหี่ยวลงด้วยความยินร้าย ในเมื่อประสบอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ดังพระบาลีในธรรมบทว่า" น อุจฺจาวจำ ปณฺฑิตา ทสฺสยนติ บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง" เป็นคุณของพระขีณาสพเหมือนกัน

บัณฑิตทั้งหลายย่อม นอบน้อมพระ-
โคดมผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชา๓ไม่ลุ่มหลงอยู่
เป็นพระพุทธะมีพระสรีระเป็นครั้งที่สุด
ผู้ใดรู้ (ระลึก) ชาติได้ เห็นสวรรค์
และอบาย และถึงธรรมที่สิ้นชาติแล้ว
เป็นมุนีสำเร็จด้วยความรู้ยิ่ง โดยวิชชา ๓
นี้ พราหมณ์จึงเป็นเตวิชฺโช (ผู้ได้วิชชา ๓)
เรากล่าวผู้เช่นนั้นว่า ผู้ได้วิชชา ๓ หา
กล่าวตามคำที่พูดกันอย่างอื่นไม่.

พราหมณ์ ผู้ได้วิชชา ๓ ในวินัยของพระอริยะเป็นอย่างนี้แล.

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ผู้ได้วิชชา ๓ ของพวกพราหมณ์เป็นอย่างหนึ่ง ส่วนผู้ได้วิชชา ๓ ในวินัยของพระอริยะเป็นอย่างหนึ่ง แต่ผู้ได้วิชชา ๓ ของพวกพราหมณ์ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งผู้ได้วิชชา ๓ ในวินัยของพระอริยะ ดีจริง ๆ พระโคดมผู้เจริญ ฯลฯ ขอพระโคดมผู้เจริญทรงจำข้าพระองค์ไว้ว่า เป็นอุบาสกถึงสรณะแล้ว จนตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

จบติกัณณสูตรที่ ๘

อรรถกถาติกัณณสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในติกัณณสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้:-

คำว่า **ติกณฺโณ** เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น. บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า พราหมณ์คิดว่า ได้ข่าวว่า พระสมณโคดมเป็นบัณฑิต เราจักไปยังสำนักของท่าน ดังนี้ รับประทานอาหารเช้าแล้ว มีมหาชนห้อมล้อม เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **ภควโต สมฺมุขา** ความว่า นั่งเบื้องหน้าพระทศพล.

บทว่า **วณฺณํ ภาสติ** ความว่า ถามว่า เพราะเหตุไร จึงกล่าว-สรรเสริญ. ตอบว่า ได้ทราบว่า ก่อนแต่นี้ พราหมณ์นั้นไม่เคยไปสำนักของพระตถาคตเลย พราหมณ์จึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายเข้าเฝ้าได้ยาก เราทูลก่อนแล้ว จักตรัสหรือไม่ตรัสก็ได้ ถ้าพระองค์จักไม่ตรัสคราวนั้น คนทั้งหลายจักต่อว่า เราผู้พูดในที่สมาคมอย่างนี้ว่า เหตุไรท่านจึงพูดในที่นี้ เพราะว่าท่านไปยังสำนักของพระสมณโคดมแล้ว ก็ยังไม่ได้แม้เพียงการดำรัสด้วย เพราะเหตุนั้น พราหมณ์ เมื่อสำคัญอยู่ว่า เราจักพ้นข้อครหาไปได้ด้วยอุบายอย่างนี้ จึงทูลขึ้น พราหมณ์พูดสรรเสริญพราหมณ์ทั้งหลายก็จริง แต่พูดถึงวิชชาสามด้วยความประสงค์อย่างเดียวว่า เราจักต่อ (ลองเชิง) พระญาณของพระตถาคต.

บทว่า **เอวมฺปิ เตวิชฺชา พฺราหฺมณา** ความว่า พราหมณ์ผู้ทรงวิชชา ๓ เป็นบัณฑิตอย่างนี้ คือเป็นนักปราชญ์อย่างนี้ คือเป็นผู้ฉลาดอย่างนี้ คือเป็นพหูสูตอย่างนี้ หมายความว่าเป็นผู้มีปกติกล่าวอย่างนี้ อธิบายว่า เป็นผู้ได้รับสมมติอย่างนี้. ด้วยบทว่า **อิติปิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการกำหนด

อาการของบัณฑิตเป็นต้น แห่งพราหมณ์เหล่านั้น. ก็ในข้อนี้มีอธิบายอย่างนี้ว่า เป็นบัณฑิต ด้วยเหตุเท่านี้ ฯลฯ เป็นผู้ได้รับสมมติด้วยเหตุเท่านี้.

บทว่า **ยถา** นบทว่า **ยถา กถํ ปน พฺราหฺมณา** นี้ เป็นคำแสดงเหตุ. บทว่า **กถํ ปน** เป็นคำถาม. ข้อนี้สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ดูก่อนพราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลายบัญญัติพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ ไว้อย่างไร. ท่านจงบอกเหตุที่จะให้รู้จักพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ นั้น.

พราหมณ์ครั้นได้ฟังดังนั้นแล้ว ดีใจว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถามในธรรมที่มีฐานะพอรู้ได้ ไม่ใช่มีฐานะที่รู้ไม่ได้ จึงทูลคำเป็นต้นว่า **อิธ โภ โคตม** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุภโต** ได้แก่ทั้งสองฝ่าย. บทว่า **มาติโต จ ปิติโต จ** ความว่า ผู้ใดมีมารดาเป็นพราหมณี มียายเป็นพราหมณี แม้ยายชวดก็เป็นพราหมณี มีบิดาเป็นพราหมณ์ มีปู่เป็นพราหมณ์ แม้ปู่ชวดก็เป็นพราหมณ์ ผู้นั้นชื่อว่าเกิดดีแล้ว ทั้งสองฝ่าย คือทั้งฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา.

บทว่า **สํ สุทฺธคหณิโก** ความว่า ผู้ใดมีที่ถือกำเนิด คือท้องของมารดาบริสุทธิ์แล้ว ผู้นั้นชื่อว่า สังสุทธเคราหณี. แต่ในคำว่า **สมเวปากินิยา คหณิยา** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกว่า การถือเอาเตโชธาตุที่เกิดแต่กรรม. ในคำว่า **ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา** นี้ มีความว่า บิดาของบิดาชื่อว่า ปิตามหะ. ยุค (ชั้น) แห่งปู่ ชื่อว่า ปิตามหยุค (ชั้นปู่). ประมาณแห่งอายุ ท่านเรียกว่า **ยุค.** ก็คำว่า **ยุค** นี้ เป็นเพียงคำเรียกกันเท่านั้น. แต่โดยความหมายแล้วปิตามหะนั่นเอง ชื่อว่า **ปิตามหยุค.** บรรพบุรุษแม้ทั้งหมด ต่อจากปิตามหยุคลงไป ก็เป็นอันหมายเอาด้วยศัพท์ว่า ปิตามหะนั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่ชื่อว่า สังสุทธเคราหณี จะมีเพียง ๗ ชั่วคน (เป็นอย่างต่ำ).

อีกอย่างหนึ่ง ทรงแสดงว่า พราหมณ์ผู้อุภโตสุชาตนั้น จะไม่ถูกคัดค้าน ถูกตำหนิ ด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติ. บทว่า **อกฺขิตฺโต** ความว่า ไม่ถูกตามคัดค้านอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลายจงนำคนผู้นี้ออกไป คนผู้นี้จะมีประโยชน์อะไร. บทว่า **อนุปกุฏฺโ** ความว่า จะไม่ถูกติเตียน ไม่เคยถูกด่า หรือไม่เคยถูกนินทา. ถามว่า ด้วยเหตุไร. ตอบว่า ด้วยการกล่าวอ้างถึงชาติ. อธิบายว่า ด้วยการกล่าวเห็นปานนี้ว่า คนนี้ชาติเลว แม้ด้วยประการนี้.

บทว่า **อชฺฌายโก** นี้ พึงทราบความดังต่อไปนี้ คำครหาเกิดขึ้นแก่พราหมณ์ผู้เว้นจากฌาน° ในกาลแห่งปฐมกัป อย่างนี้ว่า ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ บัดนี้ชนเหล่านี้ไม่เพ่งอยู่ บัดนี้พวกชนเหล่านี้ ไม่เพ่งอยู่อย่างนี้แล อักขระว่า **อชฺฌายกา อชฺฌายกา** (ผู้ไม่เพ่ง หมายถึง ผู้แต่งและสอนคัมภีร์) จึงอุบัติขึ้นเป็นครั้งที่ ๓.[๒] แต่ในปัจจุบันนี้ พราหมณ์ชื่อว่า **อชฺฌายโก** เพราะศึกษาพระเวทนั้น. คนทั้งหลายกล่าวคำสรรเสริญ ด้วยอรรถาธิบายนี้ว่า พราหมณ์ร่ายมนต์ (พระเวท). พราหมณ์ชื่อว่า **มนฺตธโร** เพราะทรงจำมนต์ (พระเวท) ไว้ได้. บทว่า **ติณฺณ เวทาน** ได้แก่ อิรุพเพท ยชุพเพท และสามเพท. พราหมณ์ ชื่อว่า **ปารคู** เพราะถึงฝั่งด้วยสามารถแห่งการเลิกท่องบ่น (คือทรงจำได้แล้ว).

(ไตรเพท) พร้อมด้วย**นิฆณฺฑุศาสตร์** และ**เกฏุภศาสตร์** ชื่อว่า **สนิฆณฺฑุเกฏุภ.** บทว่า **นิฆณฺฑุ** ได้แก่ศาสตร์ที่จำแนกชื่อ (สิ่งของต่าง ๆ) คือ ศาสตร์ที่ว่าด้วยชื่อของต้นไม้เป็นต้น. บทว่า **เกฏุภ** ได้แก่ศาสตร์ที่กำหนดอากัปกิริยา คือศาสตร์ที่เป็นอุปการะแก่กวี. พระเวท พร้อมด้วยประเภทของอักษร ชื่อว่า**สากขรปเภท.** สิกขา และนิรุตติ ชื่อว่า **อักขรัปป-**

๑. ปาฐะว่า ฐานวิรหิตานำ ฉบับพม่าเป็น ฌานวิรหิตนำ แปลตามฉบับพม่า
๒. อักขระที่ ๑ ว่า พราหมณาที่ ๒ ว่า ฌายิกา ฌายิกา ที่ ๓ ว่า อชฺฌายิกา อชฺฌายิกา

เภทะ. บทว่า **อิติหาสปญฺจมานํ** ความว่า พระเวท ชื่อว่ามีอิติหาสเป็นที่ ๕ เพราะมีอิติหาสที่ประกอบด้วยคำเช่นนี้ ว่า อิติ-ห-อาส, อิติ-ห-อาส กล่าวคือ คัมภีร์ปุราณะ หรือกล่าวคือ คัมภีร์ว่าด้วยวิชาของกษัตริย์ (นักรบ) เป็นที่ ๕. โดยนับเอาอาถัพพนเวทเป็นที่ ๔ แห่งพระเวทเหล่านั้น ซึ่งมีอิติหาสเป็นที่ ๕. ชื่อว่า รู้บท รู้ไวยากรณ์ เพราะจำทรง คือ รู้ทั้งตัวบท ทั้งพยากรณ์ (คำอธิบาย) ตัวบทที่เหลือนั้น.

วิตัณฑวาทศาสตร์ (พูดกันเล่นสนุกๆ) ท่านเรียกว่า **โลกายตะ** บทว่า **มหาปิริสลกฺขณํ** ได้แก่ศาสตร์ที่มีบทร้อยกรองประมาณ ๑๒,๐๐๐ คัมภีร์ ที่แสดงลักษณะของมหาบุรุษ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า พุทธมนต์ ประมาณ ๑๖,๐๐๐ บทคาถา มีความสามารถเป็นเหตุให้รู้ความแตกต่างกัน ดังนี้ว่า ผู้ประกอบด้วยลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า ด้วยลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ด้วยลักษณะนี้ชื่อว่าเป็นพระอัครสาวกทั้งสอง ด้วยลักษณะนี้ชื่อว่า เป็นพระอสีติมหาสาวก ด้วยลักษณะนี้ชื่อว่า เป็นพระ-พุทธมารดา ด้วยลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นพระพุทธบิดา ด้วยลักษณะนี้ชื่อว่า เป็นอรรคอุปัฏฐาก ด้วยลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นอรรคอุปัฏฐายิกา และด้วย ลักษณะนี้ ชื่อว่าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ.

บทว่า **อนวโย** ได้แก่ เป็นผู้ไม่บกพร่อง คือเป็นผู้บริบูรณ์ใน คัมภีร์โลกายตะ และคัมภีร์มหาปุริสลักษณะเหล่านี้ มีคำอธิบายว่า ไม่ใช่เป็นผู้ย่อหย่อน. คนผู้ไม่สามารถจะจำทรงศาสตร์เหล่านั้นไว้ได้ ทั้งโดยอรรถาธิบาย และโดยคัมภีร์ ผู้นั้น ชื่อว่า ย่อหย่อน. อย่างหนึ่ง บทว่า **อนวโย** ตัดบท เป็น **อนุ อวโย** ด้วยอำนาจสนธิ ลบอุอักษรออก (ฉะนั้น) อนุ - อวโย จึงเป็น**อนวโย** อธิบายว่า มีศิลปบริบูรณ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นพราหมณ์นั้นทูลอาราธนาอยู่ ทรงรู้ว่าบัดนี้ เป็นเวลาสมควรที่เราจะกล่าวแก้ปัญหาของพราหมณ์นั้น จึงตรัสคำนี้ว่า **เตนหิ** ดังนี้. บทว่า **เตนหิ** นั้น มีความหมายว่า เพราะเหตุที่ท่านขอร้องเราไว้ ฉะนั้น ท่านจงฟัง. บทว่า **วิวิจฺเจว กาเมหิ** เป็นต้น ได้อธิบายไว้อย่างพิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้วทีเดียว. แต่ในที่นี้ คำว่า **วิวิจฺเจว กาเมหิ** เป็นต้นนี้ พึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว เพื่อทรงแสดงถึงข้อปฏิบัติที่เป็นบุพภาคของวิชชาทั้ง ๒. บรรดาวิชชาทั้ง ๓ นั้น การพรรณนาวิชชาทั้ง ๒ ไปตามลำดับบทก็ดี นัยแห่งการเจริญวิชชาทั้ง ๒ ก็ดี ได้ให้พิสดารแล้ว ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเหมือนกัน.

กถาพรรณนาปุพเพนิวาสานุสติญาณ

บทว่า **ปฐมา วิชฺชา** ความว่า วิชชา ชื่อว่า ปฐมา เพราะเกิดขึ้นครั้งแรก. ที่ชื่อว่า วิชชา เพราะอรรถว่า กระทำให้แจ่มแจ้งแล้ว. ถามว่า กระทำอะไรให้แจ่มแจ้ง. ตอบว่า กระทำขันธ์ที่เคยอาศัยในชาติก่อนให้แจ่มแจ้ง. โมหะที่ปิดบังปุพเพนิวาสานุสติญาณนั้น เพราะความหมายว่า ทำปุพเพนิวาสานุสติญาณนั้นนั่นแหละไม่ให้แจ่มชัด ตรัสเรียกว่า **อวิชชา.** บทว่า **ตโม** ความว่า โมหะนั้นแล เรียกว่า **ตมะ** เพราะอรรถว่า เป็นเหตุปกปิด. บทว่า **อาโลโก** ความว่า วิชชานั่นแหละตรัสเรียกว่า **อาโลกะ** เพราะหมายความว่า ทำความสว่างไสว. ก็ในพระสูตรนี้มุ่งความว่า ได้บรรลุวิชชา ๓ แล้ว. คำที่เหลือ เป็นคำกล่าวสรรเสริญ. ก็ในข้อนี้ ประกอบความว่า เธอได้บรรลุวิชชานี้แล้ว ลำดับนั้น อวิชชาก็เป็นอันเธอผู้บรรลุวิชชาแล้ว กำจัดแล้ว อธิบายว่า ให้พินาศแล้ว. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะวิชชาเกิดขึ้นแล้ว. ในบททั้ง ๒ แม้นอกนี้ ก็มีนัยอย่างนี้แหละ.

บทว่า **ยถา** ในคำว่า **ยถา ตำ** นี้ เป็นอุปมา. บทว่า **ตำ** เป็นเพียงนิบาต. ชื่อว่าไม่ประมาทแล้ว เพราะไม่ขาดสติ. ชื่อว่า มีความเพียร เพราะมีความเพียรเครื่องเผากิเลส. ชื่อว่า มีตนอันส่งไปแล้ว เพราะไม่อาลัยใยดีในร่างกายและชีวิต. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ ผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งใจไปแล้วอยู่ **อวิชชา** จะจางหายไป **วิชชา** จะเกิดขึ้น ความมืดจะจางหายไป ความสว่างจะพึงเกิดขึ้น ฉันใด อวิชชาก็ฉันนั้นเหมือนกัน เป็นอันพราหมณ์นี้ขจัดแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว ความมืดเป็นอันถูกขจัดแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแล้ว. พราหมณ์นั้นจึงได้รับผลอันสมควรแก่การประกอบความเพียรนั้นแล้ว ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาพรรณนาปุพเพนิวาสานุสติญาณ

กถาพรรณนาจุตูปปาตญาณ

พึงทราบวินิจฉัยในกถาพรรณนาจุตูปปาตญาณ ดังต่อไปนี้

วิชชาคือ ทิพจักขุญาณ ชื่อว่า **วิชชา**. ความไม่รู้ที่ปกปิดจุติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า **อวิชชา**. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวมาแล้วนั่นแล.

จบกถาพรรณนาจุตูปปาตญาณ

กถาพรรณนาอาสวักขญาณ

พึงทราบวินิจฉัยในวิชชาที่ ๓ ดังต่อไปนี้

ในบทว่า **โส เอวำ สมาหิเต จิตฺเต** พึงทราบว่า ได้แก่จตุตถฌานจิต อันเป็นบาทแห่งวิปัสสนา. บทว่า **อาสวานำ ขยญาณาย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่อรหัตมัคคญาณ เพราะอรหัตมรรค ท่านเรียกว่า ชื่อว่าธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เพราะยังอาสวะทั้งหลายให้พินาศ. และ

อรหัตมัคคญาณ ในบทว่า **อาสวานำ ขยญาณาย** นั้นเรียกว่า ชื่อว่า **ญาณ** เพราะนับเนื่องในพระอรหัตมรรคนั้น. บทว่า **จิตฺตำ อภินินฺนาเมติ** ความว่า น้อมจิตไปในวิปัสสนา. ในคำมีอาทิอย่างนี้ว่า **โส อิทำ ทุกขำ** พึงทราบความอย่างนี้ว่า เขาย่อมรู้ คือ ย่อมแทงตลอดทุกขสัจแม้ทั้งหมด ตามเป็นจริง โดยการแทงตลอดลักษณะพร้อมด้วยกิจ ว่า ทุกข์มีเพียงเท่านี้ ไม่มากไปกว่านี้ และรู้คือแทงตลอดตัณหา. อันให้เกิดทุกข์นั้น ว่า นี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ตามความเป็นจริง โดยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งกิจ รู้คือแทงตลอดสถานที่ใดถึงแล้ว ทุกข์และสมุทัยทั้งสองนั้นดับไปที่นั้น คือ นิพพานที่ทุกข์และสมุทัยทั้งสองนั้นไม่เป็นไปตามความจริง โดยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งกิจ ว่า นี้เป็นความดับทุกข์ และรู้คือแทงตลอดอริยมรรค ที่ให้ถึงนิพพานนั้นตามความจริง โดยการแทงตลอดลักษณะพร้อมทั้งกิจว่า นี้เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์.

จบอรรถกถาพรรณนาอาสวักขยญาณ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสัจจะทั้งหลายโดยสรุปอย่างนี้แล้ว ต่อนี้ เมื่อจะทรงแสดงสัจจะทั้งหลายโดยอ้อม ด้วยสามารถแห่งกิเลส จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อิเม อาสวา** ดังนี้.

บทว่า **ตสฺส เอวำ ชานโต เอวำ ปสฺสโต** ความว่า ของภิกษุนั้นผู้รู้อยู่เห็นอยู่อย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมรรคอันถึงที่สุด พร้อมด้วยวิปัสสนาไว้ (ในที่นี้). บทว่า **กามาสวา** แปลว่า จากกามาสวะ. ด้วยบทว่า **จิตฺตำ วิมุจฺจติ** พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงถึงมัคคขณะ (ขณะจิตที่สัมปยุตด้วยมรรค) อธิบายว่า ในขณะแห่งมรรคจิต จิตกำลังหลุดพ้น. ในขณะแห่งจิตผล จิตเป็นอันหลุดพ้นแล้ว. ด้วยบทว่า **วิมตตสมึ วิมตตมิติ**

ญาณ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงปัจจเวกขณญาณ. ด้วยคำทั้งหลาย มีอาทิว่า **ขีณา ชาติ** ทรงแสดงภูมิของพระขีณาสพนั้น. เพราะว่า พระ-ขีณาสพนั้น เมื่อพิจารณาด้วยญาณนั้น ย่อมทราบข้อความเป็นต้นว่า ชาติสิ้นแล้วดังนี้.

ถามว่า ก็ชาติชนิดไหนของพระขีณาสพนั้นสิ้นไปแล้ว และท่านจะรู้ว่า ชาตินั้นสิ้นไปได้อย่างไร.

ตอบว่า ก่อนอื่นอดีตชาติของท่านไม่ได้สิ้นไปแล้ว เพราะอดีตชาตินั้นสิ้นไปก่อนแล้ว ชาติอนาคตก็ไม่สิ้น เพราะไม่มีการพยายามในอนาคต. ชาติปัจจุบันก็ยังไม่สิ้น เพราะชาติปัจจุบันนั้นยังมีอยู่ แต่ชาติใดที่แยกประเภทเป็นขันธ์ ๑ ขันธ์ ๔ และขันธ์ ๕ จะพึงเกิดขึ้น ในเอกโวการภพ จตุโวการภพ และปัญจโวการภพ เพราะไม่ได้อบรมมรรค ชาตินั้นชื่อว่า สิ้นไปแล้ว โดยการถึงความไม่เกิดขึ้นเป็นธรรมดา เพราะได้อบรมมรรคแล้ว. ท่านครั้นพิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว ด้วยมัคคภาวนา เมื่อรู้ว่า กรรมถึงจะมีอยู่ ก็ไม่แต่งปฏิสนธิต่อไป เพราะไม่มีกิเลสดังนี้ ชื่อว่า **รู้ชาตินั้น.**

บทว่า **วุสิตํ** ได้แก่อยู่จบแล้ว คืออยู่เสร็จสิ้นแล้ว อธิบายว่า ทำสำเร็จเสร็จสิ้นไปแล้ว. บทว่า **พฺรหฺมจริยํ** ได้แก่ มัคคพรหมจรรย์ พระเสขะ ๗ จำพวก พร้อมด้วยกัลยา ปุถุชนทั้งหลาย ชื่อว่า ยังประพฤติพรหมจรรย์อยู่ (ส่วน) พระขีณาสพ ชื่อว่า อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว เพราะฉะนั้น ท่านเมื่อพิจารณาการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ของตน ย่อมรู้ชัดว่า พรหมจรรย์เราอยู่จบแล้ว. บทว่า **กตํ กรณียํ** มีอธิบายว่า กิจทั้ง ๑๖ อย่าง ด้วยสามารถแห่งการบรรลุ โดย**ปริญญากิจ ปหานกิจ สัจฉิกิริยากิจ และภาวนากิจ** ด้วยมรรคทั้ง ๔ ในสัจจะทั้ง ๔ อันท่านให้สำเร็จเสร็จสิ้นแล้ว. เพราะว่า กัลยาณปุถุชนเป็นต้น กำลังกระทำกิจนั้นอยู่ ส่วนพระขีณาสพกระทำกิจเสร็จ

แล้ว เพราะฉะนั้น ท่านเมื่อพิจารณากิจที่ตนจะต้องทำ ย่อมรู้ชัดว่า กิจที่ควรทำเราทำเสร็จแล้ว. บทว่า **นาปรัง อิตฺถตฺตาย** ความว่า ท่านย่อมรู้ชัดว่า กิจคือการบำเพ็ญมรรค เพื่อความเป็นอย่างนี้อีก คือเพื่อความเป็นกิจ ๑๖ อย่าง หรือเพื่อความสิ้นกิเลสอย่างนี้ ไม่มีแก่เรา.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อิตฺถตฺตาย** ความว่า รู้ชัดว่า การสืบต่อแห่งขันธ์ อื่นจากความเป็นอย่างนี้ คือจากการสืบต่อแห่งขันธ์ ที่มีอยู่ในปัจจุบันมีประการอย่างนี้ นี้ไม่มีแก่เรา เบญจขันธ์เหล่านี้ ที่เรากำหนดรู้แล้ว ยังดำรงอยู่ (แต่เป็น) เหมือนต้นไม้ที่มีรากขาดแล้ว เบญจขันธ์เหล่านั้น จักดับไปเพราะวิญญาณดวงสุดท้ายดับ เหมือนเปลวไฟที่หมดเชื้อแล้วดับไปฉะนั้น. **วิชชา** คือ **อรหัตมัคคญาณ** ชื่อว่า วิชชาในที่นี้. อวิชชา ที่ปิดบังอริยสัจ ๔ ไว้ ชื่อว่า อวิชชา. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **อนุจฺจาวจสีลสฺสํ** ความว่า ผู้ที่มีศีล บางเวลาเสื่อม บางเวลาเจริญ ชื่อว่า มีศีลลุ่ม ๆ ดอน ๆ. ส่วนพระขีณาสพมีศีลเจริญ โดยส่วนเดียวเท่านั้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่า มีศีลไม่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ บทว่า **วสีภูตํ** ได้แก่ ถึงความชำนาญ. บทว่า **สุสมาหิตํ** ได้แก่ตั้งไว้ด้วยดี คือตั้งไว้ดีแล้วในอารมณ์. บทว่า **ธีรัง** ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาที่จำทรง. บทว่า **มจฺจุหายินํ** ได้แก่ละทิ้งมัจจุราชแล้วดำรงอยู่. บทว่า **สพฺพปฺปหายินํ** ได้แก่ ละบาปธรรมทั้งหมดแล้วดำรงอยู่. บทว่า **พุทฺธัง** ได้แก่ ตรัสรู้สัจจะทั้ง ๔. บทว่า **อนฺติมเทหธารัง** ความว่า ทรงไว้ซึ่งร่างกายครั้งหลังสุด. บทว่า **ตํ นมสฺสนติ โคตมํ** ความว่า สาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลายนมัสการพระองค์ผู้โคตมโคตร. อีกอย่างหนึ่ง มีอธิบายว่า แม้สาวกของพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า โคตมะ ก็ชื่อว่า โคตมะ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย นมัสการสาวกผู้ชื่อว่า โคตมะนั้น.

บทว่า **ปุพฺเพนิวาสํ** ได้แก่ ขันธ์ที่อยู่อาศัยในชาติก่อนสืบต่อกันมา บทว่า **โยเวติ** ความว่า ผู้ใดไม่เสื่อม คือไม่ตกต่ำ. ปาฐะว่า **โยเวทิ** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ผู้ใดได้รู้แล้ว คือทำสิ่งที่รู้แล้วให้ปรากฏดำรงอยู่ บทว่า **สคฺคาปายญฺจ ปสฺสติ** ความว่า ผู้นั้นเห็นสวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้น พรหมโลก ๙ ชั้น และอบายทั้ง ๔. บทว่า **ชาติกฺขยํ ปตฺโต** ความว่า บรรลุอรหัตผล. บทว่า **อภิญฺญาโวสิโต** ความว่า อยู่ด้วยการสิ้นสุดกิจเพราะรู้. มุนี คือพระขีณาสพ ผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้รู้ ชื่อว่า **มุนี**. บทว่า **เอตาหิ** ความว่า ด้วยญาณทั้งหลาย มีปุพเพนิวาสานุสติญาณเป็นต้นที่ทรงแสดงไว้แล้ว ในหนหลัง. บทว่า **นาญฺญํ ลปิตลาปนํ** ความว่า แต่เราตถาคตไม่เรียกคนอื่น ที่เรียกเอาอย่าง ที่คนอื่นเรียกว่า **เตวิชฺโช** (ผู้มีวิชชา ๓) ว่าเป็น **เตวิชฺโช**. อธิบายว่า เราตถาคตเรียกผู้รู้ โดยประจักษ์แก่ตนแล้วบอกวิชชา ๓ แก่ผู้อื่นด้วย ว่า**เป็นผู้มีวิชชา ๓.** บทว่า **กลํ** แปลว่าส่วน. บทว่า **นาคฺฆติ** แปลว่า ไม่ถึง. บัดนี้ พราหมณ์เลื่อมใสพระพุทธพจน์แล้ว เมื่อจะแสดงอาการของผู้เลื่อมใส จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า **อภิกฺกนฺตํ** ดังนี้.

จบอรรถกถาติกัณณสูตรที่ ๘.

๕. ชานุสโสณีสูตร

ว่าด้วยวิชชา ๓ ของพราหมณ์และพุทธะ

[๔๙๙] ครั้งนั้นแล ชานุสโสณีพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ฯลฯ ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ผู้ใดมียัญสิ่งที่พึงให้ด้วยศรัทธา อาหารที่จะพึงให้แก่คนอื่น หรือไทยธรรม ผู้นั้นควรให้ทานในพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนพราหมณ์ ก็พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติพราหมณ์ว่าได้วิชชา ๓ อย่างไร.

ชา. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พราหมณ์ในโลกนี้ เป็นอุภโตสุชาต ทั้งข้างฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา มีครรภ์เป็นที่ถือปฏิสนธิ สะอาดดีตลอด ๗ ชั่วบรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยอ้างถึงชาติ เป็นผู้เล่าเรียนทรงจำมนต์ รู้จบไตรเพท พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆัณฑุ คัมภีร์เกฏุภะ พร้อมทั้งประเภทอักษรมีคัมภีร์อิติหาสเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจตัวบท เป็นผู้เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและตำราทำนายมหาปุริสลักษณะ ข้าแต่พระโคดม-ผู้เจริญ ก็พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติพราหมณ์ว่าได้วิชชา ๓ อย่างนี้แล.

พ. ดูก่อนพราหมณ์ พราหมณ์ทั้งหลายย่อมบัญญัติพราหมณ์ว่าได้วิชชา ๓ อย่างหนึ่ง ก็แหละผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัยเป็นอย่างหนึ่ง.

ชา. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัย ย่อมมีอย่างไร ขอประทานพระวโรกาส ขอพระองค์โปรดทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ตามที่ผู้ได้วิชชา ๓ มีในอริยวินัย.

พ. ดูก่อนพราหมณ์ ถ้ากระนั้นจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว

ชานุสโสณีพราหมณ์ทูลรับพนระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้

ตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุจตุตถฌานอยู่ ภิกษุนั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสติญาณ เธอย่อมระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้เป็นอันมาก ฯลฯ วิชชาข้อแรกเป็นอันเธอได้บรรลุแล้ว ดังนี้ อวิชชาสูญไป วิชชาเกิดขึ้น ความมืดสูญไป แสงสว่างเกิดขึ้น เช่นเดียวกันกับของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปแล้วอยู่ ฉะนั้น.

ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน มั่นคงไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่อรู้จุติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เธอย่อมเห็นหมู่สัตว์ ฯลฯ ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ล่วงจักษุของมนุษย์ วิชชาข้อที่สองย่อมเป็นอันเธอได้บรรลุแล้ว ดังนี้ อวิชชาสูญไป วิชชาเกิดขึ้นความมืดสูญไป แสงสว่างเกิดขึ้น เช่นเดียวกันกับของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปแล้วอยู่ ฉะนั้น.

ภิกษุนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ย่อมโน้มน้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เหล่านี้อาสวะ ฯลฯ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เมื่อเธอรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้กามาสวะ. แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี วิชชาข้อที่สาม ย่อมเป็นอันเธอได้บรรลุแล้ว ดังนี้ อวิชชาสูญไป วิชชาเกิดขึ้น ความมืดสูญไป แสงสว่างเกิดขึ้น เช่นเดียวกันกับของที่ภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร ส่งตนไปแล้วอยู่ ฉะนั้น.

ผู้ใดสมบูรณ์ด้วยศีลวัตร ส่งตนไป
แล้ว มีจิตเป็นสมาธิ ผู้ใดมีจิตมีความชำ-
นาญ เป็นเอกัคคตา ตั้งมั่นดีแล้ว ผู้ใดตรัสรู้
ปุพเพนิวาสญาณ เห็นสวรรค์และอบาย
บรรลุถึงธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งชาติเป็นมุนี
ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ เพราะรู้ด้วยปัญญา
อันยิ่ง และเป็นพราหมณ์ผู้ได้วิชชา ๓
เราย่อมกล่าวผู้เช่นนั้นว่า ผู้ได้วิชชา ๓
หากล่าวตามคำที่พูดกันอย่างอื่นไม่.

ดูก่อนพราหมณ์ ผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัยเป็นอย่างนี้แล.

ชา. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ผู้ได้วิชชา ๓ ของพวกพราหมณ์เป็นอย่างหนึ่ง ก็แหละผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัยเป็นอย่างหนึ่ง ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ผู้ได้วิชชา ๓ ของพวกพราหมณ์ไม่ถึงส่วนที่ ๑๖ ซึ่งจำแนกเป็น ๑๖ ครั้ง ของผู้ได้วิชชา ๓ ในอริยวินัยนี้ ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ฯสฯ ขอท่านพระโคดมโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบชานุโสณีสูตรที่ ๕

อรรถกถาชานุสโสณีสูตร

พึงทราบวินิจฉัยใน ชานุสโสณีสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **ยสฺสสฺสุ** เท่ากับ **ยสฺส ภเวยฺยุ** (ของผู้ใดพึงมี). ในบทว่า **ยญฺโญ** เป็นต้น มีอธิบายว่า ไทยธรรมชื่อว่ายัญ เพราะต้องบูชา. คำว่า ยัญนี้เป็นชื่อของไทยธรรม. บทว่า **สทฺธํ** ได้แก่ภัตตาหารที่อุทิศเพื่อผู้ตาย. บทว่า **ถาลิปาโก** ได้แก่ ภัตตาหารที่จะพึงให้แก่บริษัทอื่น. ขึ้นชื่อว่าไทยธรรมทุกอย่าง ที่เหลือจากที่กล่าวแล้ว ชื่อว่า **ไทยธรรม**.

บทว่า **เตวิชฺเชสุ พฺราหฺมเณสุ ทานํ ทเทยฺย** ความว่า ทานทั้งหมดนี้ ควรให้ในผู้มีวิชชา ๓. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่าพราหมณ์ผู้มีวิชชา ๓ เท่านั้น ควรได้รับ (ทาน). บทที่เหลือในพระสูตรนี้ มีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลัง.

จบอรรถกถาชานุสโสณีสูตรที่ ๙

๑๐. สังคารวสูตร

ว่าด้วยบุญปฏิปทาที่มีผลมาก

[๕๐๐] ครั้งนั้นแล สังคารวพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ชื่อว่าพราหมณ์ ย่อมบูชายัญเองบ้าง ให้คนอื่นบูชาบ้าง ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น ผู้ที่บูชา

ยัญเองและผู้ที่ใช้ให้คนอื่นบูชาทุกคน ชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติปฏิปทาเป็นเหตุให้เกิดบุญ อันมียัญเป็นเหตุ ซึ่งมีกำเนิดแต่สรีระเป็นอันมาก อนึ่ง ผู้ใดออกจากสกุลใด บวชเป็นบรรพชิตฝึกแต่คนเดียว ทำตนให้สงบแต่คนเดียว ทำตนให้ดับไปแต่คนเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้นั้นชื่อว่ามีปฏิปทาเป็นเหตุให้เกิดบุญอันมีบรรพชาเป็นเหตุ ซึ่งมีกำเนิดแต่สรีระอันเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ ถ้ากระนั้นเราจักขอถามท่านในข้อนี้ ท่านจงเฉลยปัญหานั้นตามที่ท่านเห็นควร ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน พระตถาคตเสด็จอุบัติในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึกไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ ทั้งหลายทรงเบิกบานแล้วเป็นผู้จำแนกธรรม พระตถาคตอรหัตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นได้ตรัสไว้อย่างนี้ว่า เราดำเนินไปแล้วตามมรรคนี้ ตามปฏิปทานี้ ทำธรรมอันยอดเยี่ยมซึ่งเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนประชาชนให้รู้ตาม มาเถิด ถึงท่านทั้งหลายก็จงปฏิบัติตามอาการที่ท่านทั้งหลายปฏิบัติได้แล้ว ก็จักทำธรรมอันยอดเยี่ยมซึ่งเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันยิ่งของตนแล้ว เข้าถึงอยู่ พระศาสดาพระองค์นี้ทรงแสดงธรรมไว้ดังนี้ ทั้งผู้อื่นต่างปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ก็ผู้แสดงและผู้ปฏิบัตินั้น มีมากกว่าร้อย มีมากกว่าพัน มีมากกว่าแสน ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจะสำคัญ ความข้อนั้นเป็นไฉน เมื่อเป็นดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ บุญปฏิปทาซึ่งมีบรรพชาเป็นเหตุนั้น ย่อมจะมีกำเนิดแต่สรีระเดียว หรือมีกำเนิดแต่สรีระเป็นอันมาก.

สัง. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นดังตรัสมาฉะนี้ บุญปฏิปทาที่มีบรรพชาเป็นเหตุนี้ ย่อมมีกำเนิดแต่สรีระเป็นอันมาก.

เมื่อสังคารวพราหมณ์กราบทูลอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้ถามสังคารวพราหมณ์ว่า ดูก่อนพราหมณ์ บรรดาปฏิปทา ๒ อย่างนี้ ท่านชอบใจปฏิปทาอย่างไหนซึ่งมีความต้องการน้อยกว่า มีความริเริ่มน้อยกว่า แต่ว่ามีผลและอานิสงส์มากมาย เมื่อท่านพระอานนท์ถามอย่างนี้ สังคารวพราหมณ์ได้กล่าวว่า ท่านพระโคดมฉันใด ท่านพระอานนท์ก็ฉันนั้น ท่านทั้ง ๒ นี้ เราควรบูชา เราควรสรรเสริญ แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระอานนท์ได้ถามว่า ดูก่อนพราหมณ์ เรามิได้ถามท่านอย่างนี้ว่า ท่านควรบูชาใคร หรือว่าท่านควรสรรเสริญใคร แต่เราถามท่านอย่างนี้ว่า ดูก่อนพราหมณ์ บรรดาปฏิปทา ๒ อย่างนี้ ท่านชอบปฏิปทาอย่างไหน ซึ่งมีความต้องการน้อยกว่า มีความริเริ่มน้อยกว่า แต่ว่ามีผลและอานิสงส์มากมาย ถึงครั้งที่ ๒ สังคารวพราหมณ์ก็ได้กล่าวว่า ท่านพระโคดมฉันใด ท่านพระอานนท์ก็ฉันนั้น ท่านทั้ง ๒ นี้ เราควรบูชา เราควรสรรเสริญ แม้ครั้งที่ ๓ ท่านพระอานนท์ได้กล่าวว่า ดูก่อนพราหมณ์ เรามิได้ถามท่านอย่างนี้ว่า ท่านควรบูชาใคร ท่านควรสรรเสริญใคร แต่เราถามท่านอย่างนี้ว่า ดูก่อนพราหมณ์ บรรดาปฏิปทา ๒ อย่างนี้ ท่านชอบปฏิปทาอย่างไหน ซึ่งมีความต้องการน้อยกว่า มีความริเริ่มน้อยกว่า แต่ว่ามีผลและอานิสงส์มากมาย ถึงครั้งที่ ๓ สังคารวพราหมณ์ก็ได้กล่าวว่า ท่านพระโคดมฉันใด ท่านพระอานนท์ก็ฉันนั้น ท่านทั้ง ๒ นี้ เราควรบูชา เราควรสรรเสริญ.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงดำริว่า สังคารวพราหมณ์ถูกอานนท์ถามปัญหาที่ชอบแล้ว นิ่งเสีย ไม่เฉลยถึง ๓ ครั้งแล ถ้ากระไร เราควรจะช่วยเหลือ จึงได้ตรัสถามสังคารวพราหมณ์ว่า ดูก่อนพราหมณ์ วันนี้ พวกที่มานั่งประชุมกันในราชบริษัทในราชสำนัก ได้พูดสนทนากันขึ้นในระหว่างว่าอย่างไร สังคารวพราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ วันนี้

พวกที่มานั่งประชุมกันในราชบริษัทในราชสำนัก ได้พูดสนทนากันขึ้นในระหว่างว่า เขาว่าเมื่อก่อนภิกษุที่แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้มีน้อยมาก และอุตริมนุษยธรรมมีมากมาย ทุกวันนี้ ภิกษุที่แสดงปาฏิหาริย์ได้มีมากมาย และอุตริมนุษยธรรมมีน้อยมาก ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ทุกวันนี้ พวกที่มานั่งประชุมกันในราชบริษัทในราชสำนักได้พูดสนทนากันขึ้นในระหว่างว่าดังนี้แล.

ว่าด้วยปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง

พ. ดูก่อนพราหมณ์ ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน คือ **อิทธิปาฏิหาริย์** ฤทธิ์เป็นอัศจรรย์๑ **อาเทสนาปาฏิหาริย์** ดักใจเป็นอัศจรรย์๑ **อนุสาสนีปาฏิหาริย์** คำสอนเป็นอัศจรรย์๑ ดูก่อนพราหมณ์ ก็อิทธิปาฏิหาริย์เป็นไฉน ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้เป็นอันมาก คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายไปก็ได้ ทะลุฝากำแพงภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นดำลง แม้ในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนดินก็ได้ เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มีอานุภาพมากด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ ดูก่อนพราหมณ์ นี้เรียกว่า **อิทธิปาฏิหาริย์**.

ดูก่อนพราหมณ์ ก็อาเทสนาปาฏิหาริย์เป็นไฉน ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พูดดักใจได้โดยนิมิตว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นเช่นนี้บ้าง จิตของท่านเป็นด้วยประการฉะนี้บ้าง ถึงหากเธอจะพูดดักใจกะคนเป็นอันมากก็ดี คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นเช่นนั้น หาเป็นอย่างอื่นไปไม่ ดูก่อนพราหมณ์ ก็ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พูดดักใจโดยนิมิตไม่ได้เลย ก็แต่ว่าพอได้ยินเสียงมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาเข้าแล้ว ย่อมพูดดักใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นเช่นนี้บ้าง

จิตของท่านเป็นด้วยประการฉะนี้บ้าง ถึงหากเธอจะพูดดักใจกะคนเป็นอันมากก็จริง คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นเช่นนั้น หาเป็นอย่างอื่นไม่ ดูก่อนพราหมณ์ ก็ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พูดดักใจโดยนิมิตไม่ได้เลย ถึงได้ยินเสียงมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาเข้าแล้ว ก็พูดดักใจไม่ได้เลย แต่ว่าพอได้ยินเสียงวิตกวิจารของบุคคลผู้ตรึกตรองเข้าแล้ว ย่อมพูดดักใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นเช่นนี้บ้าง จิตของท่านเป็นด้วยประการฉะนี้บ้าง ถึงหากเธอจะพูดดักใจกะคนเป็นอันมากก็จริง คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นเช่นนั้น หาเป็นอย่างอื่นไปไม่ ดูก่อนพราหมณ์ ก็ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พูดดักใจโดยนิมิตไม่ได้เลย ถึงได้ยินเสียงมนุษย์ อมนุษย์หรือเทวดาเข้าแล้ว ก็พูดดักใจไม่ได้ ถึงได้ยินเสียงวิตกวิจารของบุคคลผู้ตรึกตรองเข้าแล้ว ก็พูดดักใจไม่ได้ ก็แต่ว่ากำหนดรู้ใจของผู้ที่เข้าสมาธิ อันไม่มีวิตกวิจาร ด้วยใจของตนว่า ท่านผู้นี้ตั้งมโนสังขารไว้ด้วยประการใด จักตรึกวิตกชื่อโน้นในลำดับจิตนี้ด้วยประการนั้น ถึงหากเธอจะพูดดักใจกะคนเป็นอันมากก็จริง คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นเช่นนั้น หาเป็นอย่างอื่นไปไม่ ดูก่อนพราหมณ์ นี้เรียกว่า **อาเทสนาปาฏิหาริย์**

ดูก่อนพราหมณ์ ก็อนุสาสนีปาฏิหาริย์เป็นไฉน ดูก่อนพราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ว่า จงตรึกอย่างนี้ อย่าได้ตรึกอย่างนี้ จงมนสิการอย่างนี้ อย่าได้มนสิการอย่างนี้ จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่ ดูก่อนพราหมณ์ นี้เรียกว่า **อนุสาสนีปาฏิหาริย์.**

ดูก่อนพราหมณ์ ปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้แล ดูก่อนพราหมณ์ บรรดาปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ อย่างนี้ ท่านชอบปาฏิหาริย์อย่างไหนซึ่งดีกว่าและประณีตกว่า

สัง. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ บรรดาปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนั้น ปาฏิหาริย์ที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้

ดังนี้นั้น ผู้ใดแสดงอิทธิปาฏิหาริย์นี้ได้ แสดงฤทธิ์เป็นอันมาก ผู้นั้นย่อมชอบใจปาฏิหาริย์นั้น ปาฏิหาริย์ที่ผู้ใดแสดงได้ และเป็นของผู้นั้นนี้ ย่อมปรากฏแก่ข้าพระองค์ เหมือนกับรูปลวง ปาฏิหาริย์ที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้พูดดักใจได้ยินโดยนิมิตว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้บ้าง ใจของท่านเป็นเช่นนี้บ้าง จิตของท่านเป็นด้วยประการฉะนี้บ้าง ถึงเธอจะพูดดักใจกะชนเป็นอันมากก็ดี คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นเช่นนั้นหาเป็นอย่างอื่นไม่ ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พูดดักใจโดยนิมิตไม่ได้เลย ... แต่ว่าพอได้ยินเสียงมนุษย์ อมนุษย์หรือเทวดาเข้าแล้ว ก็พูดดักใจได้ ... แม้ว่าได้ยินเสียงมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาเข้าแล้ว พูดดักใจไม่ได้ แต่ว่าได้ยินเสียงวิตกวิจารของบุคคลผู้ตรึกตรองเข้าแล้ว ก็พูดดักใจได้ ... ถึงได้ยินเสียงวิตกวิจารของบุคคลผู้ตรึกตรองเข้าแล้ว ก็พูดดักใจไม่ได้ แต่ว่ากำหนดรู้ใจของผู้อื่นที่เข้าสมาธิอันไม่มีวิตกวิจารด้วยใจของตนว่า ท่านผู้นี้ตั้งมโนสังขารด้วยประการใด จักตรึกวิตกชื่อโน้นในลำดับจิตนี้ด้วยประการนั้น ถึงหากเธอจะพูดดักใจกะคนเป็นอันมากก็ดี คำที่เธอพูดนั้นก็เป็นเช่นนั้น หาเป็นอย่างอื่นไปไม่ ผู้ใดแสดงปาฏิหาริย์นี้ได้ ผู้นั้นย่อมชอบใจปาฏิหาริย์นั้น ปาฏิหาริย์ที่ผู้ใดแสดงได้และเป็นของผู้นั้นนี้ ย่อมปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนกับรูปลวง ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ บรรดาปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ อย่างนี้ ปาฏิหาริย์ที่ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ว่า จงตรึกอย่างนี้ อย่าได้ตรึกอย่างนี้ จงมนสิการอย่างนี้ อย่าได้มนสิการอย่างนี้ จงละสิ่งนี้เสีย จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่ ควรแก่ข้าพระองค์ ทั้งดีกว่าและประณีตกว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ น่าอัศจรรย์ ไม่เคยมี ที่ท่านพระโคดมตรัสดีแล้ว และข้าพระองค์จะจำไว้ว่าท่านพระโคดมประกอบด้วยปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ เพราะท่านพระโคดมแสดงฤทธิ์ได้เป็นอันมาก ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ เพราะ

ท่านพระโคดมกำหนดรู้ใจของผู้ที่เข้าสมาธิ อันไม่มีวิตกวิจารด้วยใจของพระองค์ว่า ท่านผู้นี้ตั้งมโนสังขารไว้ด้วยประการใด จักตรึกวิตกชื่อโน้นในลำดับจิตนี้ด้วยประการนั้น เพราะท่านพระโคดมทรงพร่ำสอนอยู่อย่างนี้ว่า จงตรึกอย่างนี้ อย่าได้ตรึกอย่างนี้ จงมนสิการอย่างนี้ อย่ามนสิการอย่างนี้ จงละสิ่งนี้เสีย จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่.

พ. ดูก่อนพราหมณ์ ท่านได้กล่าววาจาที่ควรนำไปใกล้เราแน่แท้เทียวแล เออก็เราจักพยากรณ์แก่ท่านว่า เพราะเราแสดงฤทธิ์ได้เป็นอันมาก ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ ดูก่อนพราหมณ์ เพราะเรากำหนดรู้ใจของผู้ที่เข้าสมาธิ อันไม่มีวิตกวิจารด้วยใจของตนว่า ท่านผู้นี้ตั้งมโนสังขารไว้ด้วยประการใด จักตรึกวิตกชื่อโน้นในลำดับจิตนี้ด้วยประการนั้น เพราะเราพร่ำสอนอยู่อย่างนี้ว่า จงตรึกอย่างนี้ อย่าตรึกอย่างนี้ จงมนสิการอย่างนี้ อย่ามนสิการอย่างนี้ จงละสิ่งนี้เสีย จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่.

สัง. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็แม้ภิกษุอื่นรูปหนึ่งผู้ประกอบด้วยปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ นอกจากท่านพระโคดม มีอยู่หรือ.

พ. ดูก่อนพราหมณ์ ไม่ใช่มีร้อยเดียว ไม่ใช่สองร้อย ไม่ใช่สามร้อย ไม่ใช่สี่ร้อย ไม่ใช่ห้าร้อย ที่แท้ภิกษุผู้ประกอบด้วยปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนี้ มีอยู่มากมายทีเดียว.

สัง. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็บัดนี้ ภิกษุเหล่านั้นอยู่ไหน.

พ. ดูก่อนพราหมณ์ อยู่ในหมู่ภิกษุนี้เองแหละ.

สัง. ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทาง

แก่ผู้หลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีจักษุจักมองเห็นรูป ฉะนั้น ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงท่านพระโคดม กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอท่านพระโคดมโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบสังคารวสูตรที่ ๑๐

จบพราหมณวรรคที่ ๓

อรรถกถาสังคารวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสังคารวสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **สงฺคารโว** ได้แก่ พราหมณ์ผู้ดูแล ผู้ทำการปฏิสังขรณ์ของเก่าในกรุงราชคฤห์ มีชื่ออย่างนี้. บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า พราหมณ์รับประทานอาหารเช้าแล้ว มีมหาชนห้อมล้อม เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **อสฺสุ** ในคำว่า **มยมสฺสุ** นี้ เป็นเพียงนิบาต คือเป็นบทแสดงความนี้ว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลาย ชื่อว่าพราหมณ์.

บทว่า **ยญฺญํ ยชาม** ความว่า ขึ้นชื่อว่า ยัญประกอบไปด้วยการฆ่าสัตว์อย่างนี้ ชุดละ ๔ ตัว ชุดละ ๘ ตัว ชุดละ ๑๖ ตัว ชุดละ ๓๒ ตัว ชุดละ ๖๔ตัว ชุดละ ๑๐๐ ตัว และชุดละ ๕๐๐ ตัว มีอยู่ในลัทธิภายนอก (พระพุทธศาสนา). พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอายัญนั้นนั่นแหละ. บทว่า **อเนกสารีริกํ** ได้แก่ เนื่องด้วยคนมาก. บทว่า **ยทิทํ** เท่ากับ **ยา เอสา** แปลว่า นี้ใด. บทว่า **ยญฺญาธิกรณํ** ความว่า มีการบูชายัญเป็นเหตุ และ

มีการให้ผู้อื่นบูชาเป็นเหตุ ความจริง **บุญปฏิปทา** (ข้อปฏิบัติเนื่องด้วยบุญ) ในไทยธรรมอย่างเดียว ที่บุคคลให้เองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นให้ก็ดี แก่คนจำนวนมาก ถึงในไทยธรรมมากอย่าง ที่บุคคลให้เองก็ดี ใช้ให้ผู้อื่นให้ก็ดี แก่คนจำนวนมาก ชื่อว่า เป็นปฏิปทาเนื่องด้วยคนมาก. คำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอา บุญปฏิปทานั้น. และบุญปฏิปทา ของผู้กล่าวอยู่ว่า เราบูชาท่าน เราบูชาท่าน ดังนี้ก็ดี ผู้บังคับผู้อื่นว่า ท่านจงบูชา ท่านจงบูชา ดังนี้ก็ดี ชื่อว่าเป็นปฏิปทาเนื่องด้วยคนหมู่มากเหมือนกัน. คำนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอา บุญปฏิปทาแม้นั้น.

บทว่า **ยสฺส วา ตสฺส วา** เท่ากับ **ยสฺมา วา ตสฺมา วา** แปลว่า จากตระกูลใดๆ ก็ตาม. บทว่า **เอกมตฺตานํ ทเมติ** ความว่า ฝึกตนคนเดียว ด้วยสามารถแห่งการฝึกอินทรีย์ของตน. บทว่า **เอกมตฺตานํ สเมติ** ความว่า สงบตนคนเดียวนั่นแหละ ด้วยการสงบราคะเป็นต้นของตน. บทว่า **ปรินิพฺพาเปติ** ความว่า ปรินิพพานด้วยการดับสนิท ซึ่งราคะเป็นต้นนั่นแหละ. บทว่า **เอวมสฺสายํ** ความว่า แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ เรื่องการบรรพชานี้ ก็เท่ากับบุญปฏิปทานี้.

พระศาสดาทรงสดับถ้อยคำของพราหมณ์ อย่างนี้แล้ว ทรงดำริว่า พราหมณ์นี้ กล่าวถึงมหายัญที่ประกอบด้วยการฆ่าสัตว์ ว่าเป็นบุญปฏิปทาที่เนื่องด้วยคนหมู่มาก แต่กล่าวถึงปฏิปทาที่เป็นเหตุให้เกิดบุญ มีบรรพชาเป็นพื้นฐานว่า เป็นบุญปฏิปทาเนื่องด้วยคน ๆ เดียว พราหมณ์นี้ไม่รู้จักปฏิปทาที่เนื่องด้วยคน ๆ เดียวเลย ไม่รู้จักปฏิปทาที่เนื่องด้วยคนจำนวนมากด้วย เอาเถิด เราจักแสดงปฏิปทาที่เนื่องด้วยคน ๆ เดียว ทั้งที่เนื่องด้วยคนจำนวนมากแก่เขา ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงขยายพระธรรมเทศนาออกไปอีก จึงตรัสคำ

มีอาทิว่า **เตนหิ พฺราหฺมณ** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยถา เต ขเมยฺย** ความว่า ท่านชอบใจอย่างไร. บทว่า **อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชติ** ได้ให้พิสดารแล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรค.

บทว่า **เอถายํ ° มคฺโค** ความว่า มาเถิดท่านทั้งหลาย เราตถาคตจักพร่ำสอน นี้เป็นทาง. บทว่า **อยํ ปฏิปทา** นี้ เป็นไวพจน์ของ **มคฺโค** นั้น. บทว่า **ยถา ปฏิปนฺโน** ความว่า ดำเนินไปแล้ว โดยมรรคใด. บทว่า **อนุตฺตรํ พฺรหฺมจริโยคธ** ความว่า ธรรมอันถึงที่สุด ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า คือพระนิพพาน อันเป็นที่พึ่งสูงสุดของพรหมจรรย์ กล่าวคือ อรหัตมรรค. บทว่า **อิจฺจายํ** ตัดบทเป็น **อิติ อยํ .**

บทว่า **อปฺปตฺถตรา** ความว่า เป็นปฏิปทาที่ไม่ต้องการความช่วย-เหลือหรือไม่ต้องการอุปกรณ์จำนวนมาก. บทว่า **อปฺปสมารมฺภตรา** ความว่า เป็นปฏิปทาที่ไม่มีการแข่งดี กล่าวคือ การกดโดยตัดรอนกรรม (ความดี) ของคนเป็นอันมาก.

บทว่า **เสยฺยถาปิ ภวํ โคตโม ภวญฺจ อานนฺโท เอเต เม ปุชฺชา** ความว่า พราหมณ์กล่าวคำนั้น หมายถึงความข้อนี้ว่า บุคคลเช่น พระโคดมผู้เจริญ และพระอานนท์ผู้เจริญ เป็นผู้อันข้าพเจ้าบูชาแล้ว ได้แก่ พวกท่านนั่นแหละ คือทั้งสองคนเป็นผู้อันข้าพเจ้าบูชาและสรรเสริญ. ได้ยินว่า พราหมณ์นั้นมีความคิดอย่างนี้ว่า พระอานนทเถระต้องการให้เราเท่านั้น ตอบปัญหานี้ แต่เมื่อเรากล่าวสรรเสริญคุณของตน ชื่อว่า ผู้จะไม่ยินดีไม่มี. เพราะฉะนั้น พราหมณ์เมื่อไม่ประสงค์จะตอบปัญหา จึงกล่าวอย่างนี้ ให้เพี้ยนไป ด้วยสามารถแห่งการกล่าวสรรเสริญ. บทว่า **น โข ตฺยาหํ** ตัดบทเป็น **น โข เต อหํ .**

๑. ปาฐะว่า เอตฺถายํ ฉบับพม่าเป็น เอถายํ แปลตามฉบับพม่า.

ได้ยินว่า แม้พระเถระก็คิดว่า พราหมณ์นี้ไม่ประสงค์จะตอบปัญหา จึงเสความ เราจักให้พราหมณ์นี้ ตอบปัญหานี้ให้จงได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวอย่างนี้ กะพราหมณ์นั้น. บทว่า **สหธมฺมิกํ** แปลว่า **มีเหตุ**. บทว่า **สํ สาเทติ** แปลว่า ขยาด. บทว่า **โน วิสชฺเชติ** แปลว่า จะไม่ตอบ.

บทว่า **ยนฺนูนาหํ ปริโมจยํ** ความว่า อย่ากระนั้นเลย เราจะปลดเปลื้องคนทั้งสองให้พ้นจากความลำบากใจ. เพราะว่าพราหมณ์เมื่อไม่ตอบปัญหาที่พระอานนท์ถาม ย่อมลำบากใจ ฝ่ายพระอานนท์ เมื่อจะให้พราหมณ์ผู้ไม่ยอมตอบ ตอบให้ได้ ก็ลำบากใจ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า เราจักปลดเปลื้องคนทั้งสองนี้ จากความลำบากใจ จึงตรัสอย่างนี้. บทว่า **กานฺวชฺช** ตัดบทเป็น **กา นุ อชฺช**. บทว่า **อนฺตรากถา อุทปาทิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ในระหว่างที่สนทนากันถึงเรื่องอื่น มีเรื่องอะไรเกิดขึ้นบ้าง. พระศาสดาตรัสอย่างนี้ โดยมีพุทธประสงค์ว่า ได้ยินว่า ครั้งนั้นในพระราชวัง มีกถาปรารภปาฏิหาริย์ ๓ เกิดขึ้น เราจะถามความข้อนั้น.

ลำดับนั้น พราหมณ์คิดว่า บัดนี้ เราสามารถจะพูดได้ เมื่อจะกราบทูลข้อความที่เกิดขึ้นในพระราชวัง จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อยํ ขฺวชฺช โภ โคตม** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อยํ ขฺวชฺช** ตัดบทเป็น **อยํ โข อชฺช.** บทว่า **สุทํ** ในคำว่า **ปุพฺเพ สุทํ** เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา** ได้แก่มนุษยธรรมชั้นสูง กล่าวคือ กุศลกรรมบถ ๑๐. ด้วยบทว่า **อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทสฺเสสุ** พราหมณ์กล่าวหมายเอาการเหาะขึ้นไปบนอากาศ ที่เป็นไปแล้วในสมัยก่อนอย่างนี้ คือ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อไป

ภิกษาจาร ทั้งไปทั้งกลับ จะเหาะไปโดยทางอากาศทั้งนั้น. ด้วยบทว่า **เอตรหิ ปน พหุตรา จ ภิกฺขู** นี้ พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ตามลัทธิว่า เมื่อก่อน ภิกษุทั้งหลาย ชะรอยจะคิดว่า พวกเราจักยังปัจจัย ๔ ให้เกิดขึ้น จึงกระทำอย่างนี้ แต่บัดนี้ รู้ว่าปัจจัยเกิดขึ้นแล้ว จึงปล่อยเวลาให้ล่วงไป ด้วยโมหะและความประมาท.

บทว่า **ปาฏิหาริยานิ** ได้แก่ ปาฏิหาริย์ โดยมุ่งขจัดลัทธิที่เป็นปฏิปักษ์. บทว่า **อิทฺธิปาฏิหาริยํ** ความว่า ปาฏิหาริย์ด้วยอำนาจการแสดงฤทธิ์ ชื่อว่า อิทธิปาฏิหาริย์. แม้ในปาฏิหาริย์นอกนี้ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. อรรถาธิบาย วิชชา ๘ ประการ มีอิทธิวิธิต่าง ๆ วิธีก็ดี นัยแห่งการเจริญ (วิชชา ๘ ประการนั้น) ก็ดี ได้ให้พิสดารในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้วทีเดียว. บทว่า **นิมิตฺเตน อาทิสติ** ความว่า ทำนายว่า ชื่อว่า สิ่งนี้จักมีโดยนิมิตที่ผ่านมาแล้ว โดยนิมิตที่ผ่านไปแล้ว หรือโดยนิมิตที่ยังคงอยู่. ในข้อนี้มีเรื่องดังต่อไปนี้

เล่ากันมาว่า พระราชาพระองค์หนึ่ง ทรงกำแก้วมุกดา ๓ ดวงไว้แล้วตรัสถามปุโรหิตว่า ท่านอาจารย์อะไรอยู่ในมือของเรา. ปุโรหิตตรวจดูข้างโน้น ข้างนี้ และเวลานั้น มีตุ๊กแกตัวหนึ่ง วิ่งไปโดยตั้งใจว่าจักจับแมลงวันในเวลาจับ แมลงวันหนีไปได้. เขาจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช แก้วมุกดาพระเจ้าข้า เพราะความที่ (ถือนิมิต) แมลงวันหนีรอดไปได้. พระราชาตรัสถามต่อไปว่า ถูกละ แก้วมุกดา แต่ว่า มีกี่ดวง. ปุโรหิตตรวจดูนิมิตอีก เวลานั้นไก่ขันขึ้น ๓ ครั้ง ในที่ไม่ไกล. พราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชมี ๓ ดวงพระเจ้าข้า. บางคนทำนายนิมิตที่ผ่านมาแล้ว ดังพรรณมานี้. แม้โดยนิมิตที่ผ่านไปแล้ว และยังคงอยู่ ก็พึงทราบการทำนายโดยอุบายนี้.

บทว่า **เอวมฺปิ เต มโน** ความว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้คือ อาศัยโสมนัส อาศัยโทมนัส หรือประกอบด้วยกามวิตกเป็นต้น. คำที่ ๒ **(อิตฺถมฺปิ เต มโน)** เป็นไวพจน์ของคำว่า **เอวมฺปิ เต มโน** นั้นนั่นเอง บทว่า **อิติปิ เต จิตฺตํ** ความว่า จิตของท่านเป็นไปด้วยประการนี้ อธิบายว่า ท่านกำลังคิดถึงความข้อนี้ และข้อนี้อยู่ จิตเป็นไปแล้ว. บทว่า **พหุญฺเจปิ อาทิสติ** ความว่า หากเขาจะพยากรณ์แม้มากไซร้. บทว่า **ตเถว ตํ โหติ** ความว่า(เรื่องต่างๆ) จะเป็นเหมือนที่ทำนายไว้นั่นแหละ. บทว่า **อมนุสฺสานํ** ได้แก่ อมนุษย์มียักษ์และปีศาจเป็นต้น. บทว่า **เทวตานํ** ได้แก่เทวดาทั้งหลายมีเทวดาชั้นจาตุมมหาราชเป็นต้น. บทว่า **สทฺทํ สุตฺวา** ความว่า ได้ยินเสียงของเขาผู้กำลังกล่าวอยู่จึงทำนาย เพราะรู้จิตของผู้อื่น. บทว่า **วิตกฺกวิจารสทฺทํ** ความว่า เสียงของคนที่หลับและประมาทเป็นต้น ละเมอถึงสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยสามารถแห่งวิตก และวิจาร. บทว่า **สุตฺวา** ได้แก่ได้ยินเสียงนั้น. อธิบายว่า ทำนายเสียงที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอารมณ์เธอกำลังตรึกนั้น ว่าใจของท่านเป็นอย่างนี้.ในข้อนั้น มีเรื่องดังต่อไปนี้

เล่ากัน ว่า ชายผู้หนึ่ง คิดว่า เราจะไปแก้คดี ออกจากบ้านไปสู่นคร นับแต่ที่ ๆ ออกเดินทางไป ก็ครุ่นคิดอยู่ว่า ในศาล เราจักทำสิ่งนี้ จักพูดคำนี้ แด่พระราชา ราชมหาอมาตย์ ได้เป็นเสมือนว่า ไปสู่ราชสกุลแล้ว เหมือนกับได้ยืนต่อพระพักตร์ของพระราชาแล้ว และเหมือนกับกำลังให้การอยู่กับผู้-พิพากษา. บุรุษผู้หนึ่งได้ยินเสียงนั้นของเขาที่เปล่งออกไป ด้วยสามารถแห่งวิตกและวิจาร จึงถามว่า ท่านจะไปด้วยเรื่องอะไร. เขาตอบว่า จะไปแก้คดี. บุรุษนั้นจึงพูดว่า ไปเถิด ท่านจะมีชัยชนะ. เขาไปแก้คดีแล้ว ประสบชัยชนะ.

แม้พระเถระชาวโปลิยคาม อีกรูปหนึ่ง ได้เข้าไปบิณฑบาตในบ้าน. ขณะนั้น เด็กหญิงคนหนึ่งส่งใจไปที่อื่นจึงไม่เห็นท่านผู้เดินออกไป. ท่านยืนอยู่

ที่ประตูบ้านแล้วกลับออกไปมองดู เห็นเด็กหญิงนั้นแล้ว ได้เดินตรึกไป และเมื่อเดินไปก็ได้กล่าวว่า แม่หนูทำอะไรอยู่หรือ จึงไม่เห็นเรา. ชายคนหนึ่งยืนอยู่ข้าง ๆ ได้ยินแล้ว ก็พูดขึ้นว่า ท่านผู้เจริญ นิมนต์ท่านไปบ้าน โปลิยคามเถิด.

บทว่า **มโนสงฺขารา ปณิหิตา** ความว่า จิตสังขารที่ตั้งไว้ดีแล้ว. บทว่า **วิตกฺเกสฺสติ** ความว่า รู้ชัดว่า จักตรึก คือจักยังจิตให้เป็นไป. ก็เมื่อเธอรู้ชัดอยู่ ชื่อว่า ย่อมรู้ชัด โดยนิมิตผ่านมานั่นแหละ. ย่อมรู้โดยนิมิตอันเป็นส่วนเบื้องต้น. ย่อมรู้โดยยกจิตขึ้นภายในสมาบัติ.

ในเวลาบริกรรมกสิณเหล่านั้นแหละ ภิกษุรู้ว่า พระโยคาวจรนี้ปรารภการเจริญกสิณโดยอาการใด จักยังปฐมฌาน ฯลฯ จตุตถฌาน หรือสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้นโดยอาการนั้น ชื่อว่า **รู้โดยนิมิตผ่านมา**.

เมื่อปรารภสมถวิปัสสนาแล้ว ภิกษุรู้อยู่ คือรู้ว่า พระโยคาวจรนี้ปรารภวิปัสสนาแล้ว โดยอาการใด จักยังโสดาปัตติมรรคฯลฯ หรืออรหัตมรรคให้เกิดขึ้น โดยอาการนั้น ชื่อว่า **รู้นิมิตโดยส่วนเบื้องต้น**.

ภิกษุรู้ว่า มโนสังขารของพระโยคาวจรนี้ ตั้งไว้ดีแล้ว เธอจะตรึก-วิตกชื่อนี้ ในลำดับแห่งจิตชื่อนี้ โดยอาการใด สมาธิของพระโยคาวจรนี้ผู้ออกจากสมาบัตินี้แล้ว ที่เป็นหานภาคิยะ (เป็นส่วนแห่งการละ) ที่เป็นฐิติภาคิยะ (เป็นส่วนแห่งความดำรงอยู่) ที่เป็นวิเสสภาคิยะ (เป็นส่วนแห่งคุณธรรมพิเศษ) หรือเป็นนิพเพธภาคิยะ (เป็นส่วนแห่งการแทงตลอด) จักมีหรือการทำให้แจ้งด้วยอภิญญา จักเกิดขึ้นแก่เธอ โดยอาการนั้น ชื่อว่า **รู้โดยตรวจดูจิตในภายในสมาบัติ**.

บรรดาบทเหล่านั้น ปุถุชนผู้ได้เจโตปริยญาณ ย่อมรู้จิตของปุถุชนด้วยกัน แต่ไม่รู้จิตของพระอริยเจ้า. ถึงในพระอริยเจ้าทั้งหลาย พระอริยบุคคลชั้นต่ำ ย่อมไม่รู้จิตของพระอริยบุคคลชั้นสูง แต่พระอริยบุคคลชั้นสูง รู้จิตของพระอริยบุคคลชั้นต่ำ. อนึ่ง บรรดาพระอริยเจ้าเหล่านี้ พระโสดาบันเข้าโสดาปัตติผลสมาบัติ พระสกทาคามี...พระอนาคามี... พระอรหันต์เข้าอรหัตผลสมาบัติ. พระอริยบุคคลชั้นสูง จะไม่เข้าสมาบัติชั้นต่ำ. เพราะว่าสมาบัติชั้นต่ำๆของพระอริยบุคคลชั้นต่ำเหล่านั้น จะเป็นไปในพระอริยบุคคลชั้นต่ำเหล่านั้น. บทว่า **ตเถว ตํ โหติ** ความว่า คำทำนายนั้น ย่อมเป็นอย่างนั้นนั่นแหละโดยส่วนเดียว เพราะคำพยากรณ์ที่ท่านรู้ด้วยสามารถแห่งเจโตปริยญาณ ชื่อว่า จะเป็นอื่นไปไม่มี (คือไม่ผิดพลาด).

บทว่า **เอวํ วิตกฺเกถ** ความว่า เธอทั้งหลายจงตรึก ให้เนกขัมม-วิตกเป็นต้นเป็นไปอย่างนี้. บทว่า **มา เอวํ วิตกฺยิตฺถ** ความว่า เธอทั้งหลายอย่าตรึกให้กามวิตกเป็นต้นเป็นไปอย่างนี้. บทว่า **เอวํ มนสิกโรถ** ความว่า เธอทั้งหลาย มนสิการถึงอนิจสัญญานั่นแหละ หรือสัญญาอย่างอื่นในบรรดาทุกขสัญญาเป็นต้นอย่างนี้. บทว่า **มา เอวํ** ความว่า เธอทั้งหลายอย่าใส่ใจ โดยนัยเป็นต้นว่า เที่ยง ดังนี้. บทว่า **อิทํ** ความว่า เธอทั้งหลายจงละความกำหนัดในเบญจกามคุณนี้. บทว่า **อิทํ ปน อุปสมฺปชฺช** ความว่า (แต่) ท่านทั้งหลายจงเข้าถึง คือบรรลุโลกุตรธรรม แยกประเภทเป็นมรรค ๔ ผล ๔ นี้นั่นแหละ ได้แก่ให้สำเร็จแล้วอยู่.

บทว่า **มายาสหธมฺมรูปํ วิย ขายติ** ความว่า ย่อมปรากฏเป็นเหมือนรูปที่เกิดจากเหตุอันเสมอด้วยมายา. จริงอยู่ นักแสดงกล ย่อมแสดงกลได้หลายแบบอย่างนี้คือ หยิบน้ำมา ทำให้เป็นน้ำมันก็ได้ หยิบน้ำมันมาทำให้เป็นน้ำก็ได้ ถึงปาฏิหาริย์นี้ก็เป็นแบบนั้นเหมือนกัน ดังนี้.

พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ แม้ปาฏิหาริย์นี้ปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนเล่นกล หมายเอาความที่ปาฏิหาริย์คล้ายกับวิชชาจินดามณีมนต์. เพราะผู้ที่รู้วิชชาจินดามณีมนต์นี้ เห็นคนกำลังเดินมานั่นแหละ ย่อมรู้ว่า คนผู้นี้เดินตรึกเรื่องนี้มา อนึ่ง ย่อมรู้ว่า คนผู้นี้ยืนตรึกเรื่องชื่อนี้ นั่งตรึกเรื่องชื่อนี้ นอนตรึกเรื่องชื่อนี้ ดังนี้.

บทว่า **อภิกฺกนฺตตรํ** ได้แก่ดีกว่า. บทว่า **ปณีตตรํ** ได้แก่สูงกว่า. ในบทว่า **ภวญฺหิ โคตโม อวิตกฺกํ อวิจารํ** นี้ พราหมณ์มิได้ถือเอาอาเทสนาปาฏิหาริย์ที่เหลือว่า เป็นลัทธิภายนอก (พระพุทธศาสนา) ก็แล พราหมณ์นั้น เมื่อจะกล่าวสรรเสริญพระตถาคต จึงกล่าวข้อความนี้ทั้งหมด. บทว่า **อทฺธา โข ตฺยาหํ** ความว่า วาจานี้ ท่านกล่าวถูกต้องแล้วโดยส่วนเดียวแท้. บทว่า **อาสชฺช อุปนิยฺย วาจา ภาสิตา** ความว่า วาจาที่ท่านกล่าวพาดพิงถึงเรา ท่านกล่าวถูกต้องแล้ว. บทว่า **อปิจ ตฺยาหํ พฺยากริสฺสามิ** ความว่า อีกทั้งเราแหละจักพยากรณ์แก่ท่าน. บทที่เหลือมีเนื้อความตื้นทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสังคารวสูตรที่ ๑๐

จบพราหมณวรรควรรณนาที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในพราหมวรรคนี้ คือ

๑. ปฐมชนสูตร ๒. ทุติยชนสูตร ๓. พราหมณสูตร ๔. ปริพาชกสูตร ๕. นิพพุตสูตร ๖. ปโลภสูตร ๗. ชัปปสูตร ๘. ติกัณณสูตร ๙. ชานุสโสณีสูตร ๑๐. สังคารวสูตร และอรรถกถา.

มหาวรรคที่ ๒

๑. ติตถสูตร

ว่าด้วยอกิริยาทิฏฐิ - ลัทธิเดียรถีย์ ๓ อย่าง

[๕๐๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลัทธิของเดียรถีย์๓นี้ ซึ่งบัณฑิตทั้งหลายซักไซ้ไล่เลียงสืบไป (เท่าไร ๆ) ก็คงยืนตัวอยู่ใน หลักอกิริยา ลัทธิของเดียรถีย์ ๓ คืออะไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุขหรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้รับ เพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนทั้งสิ้นเป็นเหตุ

สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับ สุขหรือทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุขอย่างใดอย่างหนึ่งเพราะพระผู้เป็นเจ้า (พระอิศวร) สร้างสรรค์ให้ทั้งสิ้นเป็นเหตุ

สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า ได้รับสุขหรือทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุขอย่างใดอย่างหนึ่งโดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทั้งสิ้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในสมณพราหมณ์ ๓ พวกนั้น พวกที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุขหรือทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุข อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้รับเพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนทั้งสิ้น เราเข้าไปถามสมณ-พราหมณ์พวกนั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ได้ยินว่า ท่านทั้งหลายมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุข ฯลฯ ได้รับเพราะกรรมที่ทำไว้ ในปางก่อนทั้งสิ้น จริงหรือ เราถามอย่างนี้แล้ว หากเขายังยืนยันอยู่ เราก็กล่าวกะเขาว่า

ถ้ากระนั้น คนฆ่าสัตว์ คนลักทรัพย์ และคนเสพกาม ก็ต้องเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อน คนพูดเท็จ คนพูดส่อเสียด คนพูดคำหยาบ คนพูดสำรากก็ต้องเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อน คนมักได้ คนมีใจพยาบาท คนมีความเห็นผิด ก็ต้องเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อน เมื่อถือเอาบุรพกรรมมาเป็นสาระ (คือ เป็นข้อสำคัญ) ฉันทะ (ความพอใจคือความใคร่ที่จะทำ) หรือความพยายาม (เพื่อจะทำ) กรณียกิจ หรือ อกรณียกิจก็ไม่มี เมื่อกรณียกิจและอกรณียกิจ ไม่มีเป็นล่ำเป็นสัน เช่นนี้ การอ้างตนว่าเป็นสมณะอย่างชอบแก่เหตุย่อมมีไม่ได้ สำหรับบุคคลทั้งหลายผู้ขาดความสำนึกตน ปล่อยปละตนอยู่ (ด้วยสุดแต่บุรพกรรม) นี้ ภิกษุทั้งหลาย เป็นนิเคราะห์ (การข่ม การลบล้าง) อย่างชอบแก่เหตุข้อแรกของเรา ในสมณพราหมณ์เหล่าที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุขหรือทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้รับเพราะพระเป็นเจ้าสร้างสรรค์ให้ทั้งสิ้น เราเข้าไปถามสมณพราหมณ์เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ได้ยินว่า ท่านทั้งหลาย มีวาทะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุข ฯลฯ ได้รับเพราะพระเป็นเจ้าสร้างสรรค์ให้ทั้งสิ้น จริงหรือ เราถามอย่างนี้แล้วหากเขายังยืนยันอยู่ เราก็กล่าวกะเขาว่า ถ้ากระนั้น คนฆ่าสัตว์ ฯลฯ คนมีความเห็นผิด ก็ต้องเป็นเพราะพระเป็นเจ้าสร้างสรรค์ให้ทั้งสิ้น เมื่อถือเอาการสร้างสรรค์แห่งพระเป็นเจ้ามาเป็นสาระ ฉันทะ หรือความพยายาม (เพื่อจะทำ) กรณียกิจ หรือ อกรณียกิจก็ไม่มี เมื่อกรณียกิจและอกรณียกิจ

ไม่มีเป็นล่ำเป็นสันเช่นนี้ การอ้างตนว่าเป็นสมณะอย่างชอบแก่เหตุย่อมมีไม่ได้ สำหรับบุคคลทั้งหลายผู้ขาดความสำนึกตน ปล่อยปละตน (ด้วยถือว่าสุดแต่พระเป็นเจ้าจะสร้างสรรค์ให้) นี้ ภิกษุทั้งหลาย เป็นการลบล้างอย่างชอบแก่เหตุข้อสองของเรา ในสมณพราหมณ์เหล่าที่มีวาทะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณพราหมณ์เหล่าที่มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้. ว่า บุคคลได้รับสุขหรือทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุขอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้รับโดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทั้งสิ้น เราเข้าไปถามสมณพราหมณ์เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ได้ยินว่า ท่านทั้งหลายมีวาทะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุคคลได้รับสุข ฯลฯ โดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทั้งสิ้น จริงหรือ เราถามอย่างนี้ หากเขายังยืนยันอยู่ เราก็กล่าวกะเขาว่า ถ้ากระนั้น คนฆ่าสัตว์ ฯลฯ คนมีความเห็นผิด ก็ต้องเป็นโดยไม่มีเหตุปัจจัย เมื่อถือเอาความไม่มีเหตุมาเป็นสาระ ฉันทะ หรือความพยายาม (เพื่อจะทำ) กรณียกิจ หรือ อกรณียกิจก็ไม่มี เมื่อกรณียกิจและอกรณียกิจไม่มีเป็นล่ำเป็นสันเช่นนี้ การอ้างตนว่าเป็นสมณะอย่างชอบแก่เหตุ ก็มีไม่ได้สำหรับบุคคลทั้งหลายผู้ขาดความสำนึกตน ปล่อยปละตนอยู่ (ด้วยถือว่าสุดแต่คราวเคราะห์ดีหรือร้าย) นี้ ภิกษุทั้งหลาย เป็นการลบล้างอย่างชอบแก่เหตุข้อสามของเรา ในสมณพราหมณ์เหล่าที่มีวาทะอย่างนี้มีทิฏฐิอย่างนี้.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ลัทธิของเดียรถีย์ ๓ ซึ่งบัณฑิตทั้งหลายซักไซ้ไล่เลียงสืบไป (เท่าไร ๆ) ก็คงยืนตัวอยู่ในหลักอกิริยา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนว่าธรรมที่เราแสดงนี้ ใคร ๆ ลบล้างไม่ได้ เป็นธรรมไม่หมองมัว สมณพราหมณ์ผู้รู้ไม่ติไม่ค้าน ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้านคืออะไร คือ ธาตุ ๖ ผัสสายตนะ ๖ มโนปวิจาร ๑๘ อริยสัจ ๔ เหล่านี้...

ก็แลคำที่เรากล่าวว่า ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้าน คือ ธาตุ ๖ ดังนี้นี่ เราอาศัยอะไรกล่าว ภิกษุทั้งหลาย ธาตุ ๖ นี้ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญญาณธาตุ คำที่เรากล่าวว่า ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้าน คือ ธาตุ ๖ ดังนี้นี่ เราอาศัยธาตุมีปฐวีธาตุเป็นต้นนี้แลกล่าว.

อนึ่ง คำที่เรากล่าวว่า ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้าน คือ ผัสสายตนะ ๖ ดังนี้นี่ เราอาศัยอะไรกล่าว ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายตนะ ๖ นี้ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คำที่เรากล่าวว่า ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้าน คือผัสสายตนะ ๖ ดังนี้นี่ เราอาศัยผัสสายตนะคือตาเป็นต้นนี้แลกล่าว.

อนึ่ง คำที่เรากล่าวว่า ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้าน คือมโนปวิจาร ๑๘ ดังนี้นี่ เราอาศัยอะไรกล่าว บุคคลเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว (ใจของบุคคลนั้น) ย่อมเคล้ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ๑ เป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ๑ เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ๑ คำที่เรากล่าวว่า ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้าน คือมโนปวิจาร ๑๘ ดังนี้นี่ เราอาศัยมโนปวิจารมีรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเป็นต้นนี้แลกล่าว.

อนึ่ง คำที่เรากล่าวว่า ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้าน คือ อริยสัจ ๔ ดังนี้นี่ เราอาศัยอะไรกล่าว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยธาตุ ๖ (ประกอบพร้อมกันเข้า) ความตั้งครรภ์ย่อมมี เมื่อความตั้งครรภ์มี นามรูปย่อมมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะย่อมมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะย่อมมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาย่อมมี ภิกษุทั้งหลาย เราบัญญัติ (อริยสัจคือ) ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้ สำหรับบุคคลผู้เสวยเวทนานั่นแล.

ก็ทุกขอริยสัจเป็นอย่างไร **(ชาติปิ ทุกฺขา)** แม้ความเกิด ก็เป็นทุกข์ **(ชราปิ ทุกฺขา)** แม้ความแก่ ก้เป็นทุกข์ **(มรณมฺปิ ทุกฺขํ)** แม้ความตาย ก็เป็นทุกข์ **(โลกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสาปิ ทุกฺขา)** แม้ความโศก ความคร่ำครวญ ความไม่สบายกาย ความเสียใจ และความตรอมใจ ก็เป็นทุกข์ **(อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข)** ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รัก ก็เป็นทุกข์ **(ปิเยหิ วปฺปโยโค ทุกฺโข)** ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ก็เป็นทุกข์ **(ยมฺปิจฺฉ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺขํ)** แม้ความไม่ได้สมปรารถนา ก็เป็นทุกข์ **(สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺ ขนฺธา ทุกฺขา)** ย่อเข้าแล้ว อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **ทุกขอริยสัจ.**

ทุกขสมุทัยอริยสัจ เป็นอย่างไร.

อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมี สังขาร
สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมี วิญญาณ
วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมี นามรูป
นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมี สฬายตนะ
สฬายตนปจฺจยา ผสฺโส เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมี ผัสสะ
ผสฺสปจฺจยา เวทนา เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมี เวทนา
เวทนาปจฺจยา ตณฺหา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมี ตัณหา
ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมี อุปาทาน
อุปาทานปจฺจยา ภโว เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมี ภพ
ภวปจฺจยา ชาติ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมี ชาติ
ชาติปจฺจยา ชรามรณํ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมี ชรามรณะ
โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาล

เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกขนฺธสฺส สมุทโย โหติ เป็นอันว่ากองทุกข์ทั้งมวลนั่นเกิดขึ้น ด้วยประการอย่างนี้

นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **ทุกขสมุทัยอริยสัจ.**

ทุกขนิโรธอริยสัจเป็นอย่างไร.

อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา

สงฺขารนิโรโธ	เพราะอวิชชาดับไม่เหลือ สังขารก็ดับ
สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ	เพราะสังขารดับ วิญญาณก็ดับ
วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ	เพราะวิญญาณดับ นามรูปก็ดับ
นามรูปนิโรธา สฬายตนนิโรโธ	เพราะนามรูปดับ สฬายตนะก็ดับ
สฬายตนนิโรธา ผสฺสนิโรโธ	เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะก็ดับ
ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ	เพราะผัสสะดับ เวทนาก็ดับ
เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ	เพราะเวทนาดับ ตัณหาก็ดับ
ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ	เพราะตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ
อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ	เพราะอุปาทานดับ ภพก็ดับ
ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ	เพราะภพดับ ชาติก็ดับ
ชาตินิโรธา ชรามรณ	เพราะชาติดับ ชรา มรณะ
โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุ-	โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส
ปายาสา นิรุชฺฌนติ	อุปายาส ก็ดับ
เอวเมตสฺส เกวลสฺส	กองทุกข์ทั้งมวลนั่นดับไป
ทุกฺขกขนฺธสฺส นิโรธ โหติ	ด้วยประการอย่างนี้

นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่า **ทุกขนิโรธอริยสัจ.**

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็นอย่างไร ? อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)

สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) สัมมาสติ (สติชอบ) สัมมาสมาธิ (สมาธิชอบ) นี่ ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ.

คำที่เรากล่าวว่า ธรรมที่เราแสดง ฯลฯ ไม่ค้าน คือ อริยสัจ ๔ ดังนี้นี่ เราอาศัยความจริง อย่างมีทุกข์เป็นต้นนี้แลกล่าว.

จบติตถสูตรที่ ๑

อรรถกถามหาวรรคที่ ๒

อรรถกถาติตถายตนสูตร*

พึงทราบวินิจฉัยในติตถายตนสูตรที่ ๑ แห่งมหาวรรคที่๒ ดังต่อไปนี้ :-

ผู้ได้ชื่อว่าเป็นเดียรถีย์

บ่อเกิด (อายตนะ) ที่เป็นเหมือนติตถะ (ท่า) หรือ บ่อเกิดของเดียรถีย์ทั้งหลาย ชื่อว่า **ติตถายตนะ** แปลว่า ลัทธิเดียรถีย์.

ในบทว่า **ติตฺถายตนานิ** นั้น นักศึกษาควรรู้จักติตถะ ควรรู้จักติตถกร (เจ้าลัทธิ) ควรรู้จักเดียรถีย์ (และ) ควรรู้จักสาวกของเดียรถีย์ (ก่อน).

ทิฏฐิ ๖๒ ชื่อว่า **ติตถะ** (ลัทธิ). บุคคลผู้ให้เกิดทิฏฐิ ๖๒ เหล่านั้น ชื่อว่า **ติตถกร**. บุคคลผู้พอใจ ชอบใจ ทิฏฐิ ๖๒ เหล่านั้น ชื่อว่า เดียรถีย์ บุคคลผู้ถวายปัจจัยแก่เดียรถีย์เหล่านั้น ชื่อว่า สาวกของเดียรถีย์.

* พระสูตรเป็น ติตถสูตร

อธิบายศัพท์ว่า อายตนะ

บทว่า **อายตนํ** ความว่า ถิ่นเกิดชื่อว่า **อายตนะ** (ดุจดัง) ในประโยคนี้ว่า แคว้นกัมโพชะเป็นถิ่นเกิดของม้าทั้งหลาย ทักขิณาปถชนบทเป็นถิ่นเกิดของโคทั้งหลาย.

สถานที่สโมสร ชื่อว่า **อายตนะ** เช่น ในประโยคนี้ว่า

ในอายตนะ (สโมสร) ที่น่าเริงใจ
นกทั้งหลาย ย่อมใช่อายตนะนั้น ฝูงนก
ที่ต้องการร่มเงา ก็พากันไป ฝูงนกที่
ต้องการผลไม้ก็กินผลไม้.

เหตุ ชื่อว่า **อายตนะ** (เช่น) ในประโยคนี้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิมุตตายตนะ** (เหตุแห่งวิมุตติ) **๕ ประการเหล่านี้**.

อายตนะทั้งหมดนั้น (มีความหมาย) ใช้ได้ในที่นี้. เพราะว่า มิจฉาทิฏฐิกบุคคลทั้งหมด เมื่อเกิดก็เกิดในฐานะ ๓ นี้เท่านั้น แม้เมื่อรวมลง ย่อมรวมลง คือ ประชุมลง ตกลงในฐานะ ๓ นี้เช่นกัน. ก็เมื่อบุคคลเหล่านั้นเป็นมิจฉาทิฏฐิ เหตุทั้ง ๓ เหล่านี้นั่นแล ชื่อว่า อายตนะ เพราะความหมายมีอาทิว่า เป็นเสมือนท่าน้ำ คือเป็นถิ่นที่เกิดขึ้น (แห่งลัทธิทั้งหลาย) แม้เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า **ติตถายตนะ**. อนึ่ง ชื่อว่า **ติตถายตนะ** เพราะอรรถว่าเป็นบ่อเกิดของเดียรถีย์ทั้งหลาย ด้วยความหมายนั้นนั่นแล.

บทว่า **สมนุยุญฺชิยมานานิ** ได้แก่ ถูกบัณฑิตถามอย่างนี้ว่า ทิฏฐิเหล่านั้นคืออะไร. บทว่า **สมนุคฺคาหิยมานานิ** ความว่า ถูกถามด้วยดี

อย่างนี้ว่า ทิฏฐิเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุไร. บทว่า **สมนุภาสิยมานานิ** ความว่า ถูกบอกด้วยดีอย่างนี้ว่า เธอทั้งหลายจงสละคืนทิฏฐิอันลามกเหล่านั้นเสีย. อนึ่ง บททั้ง ๓ เหล่านี้ (**สมนุยุญฺชิยมานานิ สมนุคฺคาหิยมานานิ สมนุภาสิยมานานิ**) เป็นไวพจน์ของการซักถาม และการถามเหมือนกัน. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า บทว่า **สมนุยุญฺชติ** ก็ดี บทว่า **สมนุคฺคาหติ** ก็ดี บทว่า **สมนุภาสติ** ก็ดี นี้เป็นอันเดียวกัน มีความหมายอย่างเดียวกัน เท่ากัน มีส่วนเท่ากัน เกิดจากสิ่งนั้น (เหมือนกัน) เป็นอย่างเดียวกันนั่นแหละ.

บทว่า **ปรมฺปิ คนฺตฺวา** ความว่า ถึงการสืบต่ออย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาการสืบต่อทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ **อาจริยปรัมปรา** (การสืบต่ออาจารย์) **ลัทธิปรัมปรา** (การสืบต่อลัทธิ) **อัตตภาวปรัมปรา** (การสืบต่ออัตภาพ). บทว่า **อกิริยาย สณฺฐหนฺติ** คือ ดำรงอยู่ในฐานะมาตรว่าเป็นอกิริยทิฏฐิ.

ปรัมปรา ๓ อย่าง

ก็ **ติตถายตนะ**เหล่านี้ ที่ดำเนินไปอยู่อย่างนี้คือ อาจารย์ของเราทั้งหลาย เป็นปุพเพกตวาที (เป็นผู้มีวาทะว่า กรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุ) ปาจารย์ (อาจารย์ของอาจารย์) ของเราทั้งหลายเป็นปุพเพกตวาที (ลัทธิที่ถือว่า สุดแต่กรรมเก่า) อาจริยปาจารย์ (ปาจารย์ของอาจารย์) ของเราทั้งหลายเป็นปุพเพกตวาที. อาจารย์ของเราทั้งหลายเป็นอิสสรนิมมานวาที (เป็นผู้มีวาทะว่า การนิรมิตของพระอิศวรเป็นเหตุ) ปาจารย์ของเราทั้งหลายเป็นอิสสรนิมมานวาที อาจริยปาจารย์ของเราทั้งหลายเป็นอิสสรนิมมานวาที, อาจารย์ของเราทั้งหลาย เป็นอเหตุกอปัจจยวาที (เป็นผู้มีวาทะว่า ไม่มีเหตุ

ไม่มีปัจจัย) ปาจารย์ของเราทั้งหลายเป็นอเหตุกอปัจจยวาที ปาจารย์ของอาจารย์ของเราทั้งหลายเป็นอเหตุกอปัจจยวาที ชื่อว่า **ดำเนินไปตามการสืบต่ออาจารย์**.

ติตถายตนะที่ดำเนินไปอย่างนี้ คือ อาจารย์ของเราทั้งหลาย เป็นปุพเพกตลัทธิกบุคคล (บุคคลผู้มีลัทธิว่า กรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุ) ปาจารย์ของเราทั้งหลาย ฯ ล ฯ ปาจารย์ของอาจารย์ของเราทั้งหลาย เป็นอเหตุก-อปัจจยลัทธิกบุคคล (บุคคลผู้มีลัทธิว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย) ชื่อว่า **ดำเนินไปตามการสืบต่อลัทธิ**.

ติตถายตนะที่ดำเนินไปอย่างนี้ คือ อัตภาพของอาจารย์เราทั้งหลาย มีกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุ อัตภาพของปาจารย์เราทั้งหลาย ฯลฯ อัตภาพของปาจารย์ของอาจารย์ของเราทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ชื่อว่า **ดำเนินไปตามความสืบต่ออัตภาพ**.

ก็ **ติตถายตนะ**เหล่านั้น ย่อมดำเนินไปแม้สุดแสนไกลอย่างนี้ ย่อมดำรงอยู่ในฐานะมาตรว่า เป็น**อกิริยทิฏฐิ**นั่นเอง. ผู้สร้างหรือผู้ให้สร้างของมิจฉาทิฏฐิกบุคคลเหล่านั้น ก็ไม่ปรากฏแม้แต่คนเดียว.

สัตว์ - บุรุษ - บุคคล

บทว่า **ปุริสปุคฺคโล** ได้แก่ สัตว์. อันที่จริง เมื่อพระผู้มีพระ-ภาคเจ้าตรัสว่า บุรุษบ้าง ตรัสว่า บุคคลบ้าง ก็เป็นอันตรัส (หมายถึง) สัตว์นั่นแหละ. แต่กถานี้จัดเป็นสมมติกถา. บุคคลใดจะเข้าใจได้อย่างใด ก็ตรัสแก่บุคคลนั้นอย่างนั้น. บทว่า **ปฏิสํ เวเทติ** ความว่า ย่อมรู้จักสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นในสันดานของตน คือ ทำ**สุขเวทนา ทุกขเวทนา** หรือ **อทุกขมสุเวทนา** ให้เป็นอันตนรู้แจ้งแล้วหรือย่อมเสวย.

อธิบายปุพเพกตเหตุวาทะ

บทว่า **ปุพฺเพกตเหตุ** แปลว่า เพราะกรรมที่คนทำไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุ อธิบายว่า บุรุษบุคคลเสวย (สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขม-สุขเวทนา) เพราะกรรมที่คนทำไว้ในชาติก่อนเป็นปัจจัยเท่านั้น. ด้วยบทว่า **ปุพฺเพกตเหตุ** นี้ มิจฉาทิฏฐิกบุคคลทั้งหลายปฏิเสธ กรรมเวทนา (เวทนาเกิดแต่กรรม) และกิริยเวทนา (เวทนาเกิดแต่กิริยา) ยอมรับแต่เฉพาะวิปากเวทนา (เวทนาที่เกิดจากวิบาก) อย่างเดียวเท่านั้น.

ว่าด้วยโรค ๘ อย่างเป็นต้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโรคไว้๘อย่างเหล่านี้ คืออาพาธมีน้ำดี(กำเริบ)เป็นสมุฏฐาน ๑ อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน ๑ อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน ๑ อาพาธที่เกิดจากโรคดี โรคเสมหะ โรคลม มาประชุมกัน ๑ อาพาธที่เกิดจากเปลี่ยนฤดู ๑ อาพาธที่เกิดจากการบริหาร (ร่างกาย) ไม่ถูกต้อง ๑ อาพาธที่เกิดจากการพยายาม (ทำให้เกิดขึ้น) ๑ อาพาธที่เกิดจากวิบากกรรม ๑. ในโรคทั้ง ๘ อย่างนั้น. มิจฉาทิฏฐิกบุคคลปฏิเสธโรค ๗ อย่างข้างต้นแล้วยอมรับแต่เฉพาะโรคชนิดที่ ๘ เท่านั้น.

ในบรรดากองแห่งกรรม ๓ ชนิด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ คือ **ทิฏฐธรรมเวรทนียกรรม** (กรรมให้ผลในภพปัจจุบัน) ๑ **อุปปัชชเวทนีย-กรรม** (กรรมให้ผลในภพถัดไป) ๑ **อปรปริยายเวทนียกรรม** (กรรมให้ผลในภพต่อ ๆ ไป) ๑ มิจฉาทิฏฐิกบุคคลปฏิเสธกรรม ๒ ชนิด (ข้างต้น) ยอมรับแต่เฉพาะอปรปริยายกรรม อย่างเดียวเท่านั้น. แม้ในกองวิบาก ๓ ชนิด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ คือ **ทิฏฐธรรม เวทนียวิบาก** (วิบากของกรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน) ๑ **อุปปัชชเวทนียวิบาก** (วิบากของกรรมที่ให้ผลในภพถัดไป) ๑ **อปรปริยายเวทนียวิบาก** (วิบากของกรรมที่ให้ผลในภพต่อๆไป)๑.

มิจฉาทิฏฐิกบุคคลปฏิเสธวิบาก ๒ อย่าง (ข้างต้น) ยอมรับแต่เฉพาะอปร-ปริยายวิบากอย่างเดียวเท่านั้น.

แม้ในกองเจตนา ๔ ชนิด ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ คือ **กุศลเจตนา ๑ อกุศลเจตนา ๑ วิปากเจตนา ๑ กิริยเจตนา ๑** มิจฉาทิฏฐิกบุคคลปฏิเสธเจตนา ๓ ชนิด ยอมรับแต่เฉพาะวิปากเจตนาอย่างเดียวเท่านั้น.

อธิบายอิสสรนิมมานเหตุ

บทว่า **อิสฺสรนิมฺมานเหตุ** แปลว่า เพราะการนิรมิตของพระอิศวรเป็นเหตุ. อธิบายว่า บุรุษบุคคลเสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือทุกขม-สุขเวทนา ก็เพราะถูกพระอิศวรนิรมิต (บันดาล). ด้วยว่า มิจฉาทิฏฐิกบุคคลเหล่านั้นมีความเข้าใจดังนี้ว่า เวทนาทั้ง ๓ นี้ บุรุษบุคคลไม่สามารถเสวยได้ เพราะมีกรรมที่ตนทำไว้ในปัจจุบัน เป็นมูลบ้าง เพราะสั่งบังคับ (ของคนอื่น) เป็นมูลบ้าง เพราะกรรมที่ตนทำไว้ในชาติก่อนบ้าง เพราะไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย (คือ โดยบังเอิญ) บ้าง แต่บุรุษบุคคลเสวยเวทนาเหล่านี้ได้ เพราะการนิรมิตของพระอิศวรเป็นเหตุอย่างเดียว.

ก็มิจฉาทิฏฐิกบุคคลเหล่านี้มีวาทะอย่างนี้ จึงไม่ยอมรับโรคแม้ชนิดหนึ่งในบรรดาโรค อย่างที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้น ปฏิเสธทั้งหมด และไม่ยอมรับกรรมชนิดหนึ่งในบรรดากองกรรม ๓ ชนิด วิบากชนิดหนึ่งในบรรดากองวิบาก ๓ ชนิด และเจตนาชนิดหนึ่งในบรรดากองเจตนา ๔ ชนิด ที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้น ปฏิเสธทั้งหมด.

อธิบายอเหตุปัจจยา

บทว่า **อเหตุอปจฺจยา** ได้แก่ เว้นจากเหตุและปัจจัย. อธิบายว่า บุรุษบุคคลเสวย**สุขเวทนา ทุกขเวทนา** หรือ**อทุกขมสุขเวทนา** โดยไม่มีเหตุเลย. ด้วยว่า มิจฉาทิฏฐิกบุคคลเหล่านั้นมีความเข้าใจดังนี้ว่า เวทนา

ทั้ง ๓ นี้ ใครๆ ไม่สามารถจะเสวยได้ เพราะกรรมที่ตนทำไว้ในปัจจุบันเป็นมูลบ้าง เพราะการสั่งบังคับ (ของคนอื่น) เป็นมูลบ้าง เพราะกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนบ้าง เพราะการนิรมิตของพระอิศวรเป็นเหตุบ้าง บุรุษบุคคลเสวยเวทนาเหล่านี้ โดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเลย. ก็มิจฉาทิฏฐิกบุคคลเหล่านั้นมีวาทะอย่างนี้ จึงไม่ยอมรับเหตุทั้งหลายที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้น มีโรคเป็นต้น แม้สักอย่างหนึ่ง ปฏิเสธทั้งหมด.

พระพุทธเจ้าทรงตั้งลัทธิ

พระศาสดา ครั้นทรงยกมาติกาอย่างนี้ขึ้นแล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงจำแนกแสดงมาติกานั้น จึงตรัสคำว่า **ตตฺร ภิกฺขเว** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **เอวํ วทามิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เราตถาคตกล่าวอย่างนี้ ก็เพื่อตั้งลัทธิ เพราะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตั้งลัทธิแล้ว ย่อมก้าวเข้าสู่ลัทธิจากลัทธิที่ถูกข่มไว้. มิจฉาทิฏฐิกบุคคลทั้งหลายจะกล่าวคำเป็นต้นได้ว่า พระโคดมผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายกล่าวปุพเพกตวาทะหรือ. แต่เมื่อตั้งลัทธิแล้ว มิจฉาทิฏฐิกบุคคลทั้งหลายก้าวเข้าหาลัทธิไม่ได้ ก็จะถูกข่มได้โดยง่าย. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า **เอวํ วทามิ** ดังนี้. แก่มิจฉาทิฏฐิกบุคคลเหล่านั้น ก็เพื่อยังลัทธิให้ตั้งไว้ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **เตนหายสฺมนฺโต** ติดบทเป็น **เตนหิ อายสฺมนฺโต**. มีคำอธิบายอย่างไร. มีคำอธิบายว่า ถ้าข้อนั้นเป็นจริง เมื่อเป็นอย่างนั้น ตามวาทะของท่านทั้งหลายนั้น. บทว่า **ปาณาติปาติโนภวิสฺสนฺติปุพฺเพ กตเหตุ**

ความว่า บุรุษบุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกฆ่าสัตว์ บุรุษบุคคลเหล่านั้น ทั้งหมดจักเป็นปาณาติบาต เพราะกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุ. เพราะเหตุไร เพราะท่านทั้งหลายมีลัทธิดังนี้ว่า เขาสามารถเสวยกรรม คือ ปาณาติบาต เพราะกรรมที่ตนทำไว้เป็นมูลก็หามิได้ เพราะการสั่งบังคับ (ของผู้อื่น) เป็นมูลก็หามิได้ เพราะการนิรมิตของพระอิศวรเป็นเหตุก็หามิได้ เพราะไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยก็หามิได้ เขาเสวยเพราะกรรมที่ทำไว้ในภพก่อนเป็นเหตุเท่านั้น. ก็บุรุษบุคคลเป็นปาณาติบาต โดยอาการใด แม้เมื่องดเว้นจากปาณาติบาต ก็จักงดเว้นโดยอาการนั้น คือ เพราะกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุเหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจับลัทธิของมิจฉาทิฏฐิกบุคคลเหล่านั้นนั่นแลได้แล้ว จึงทรงข่มมิจฉาทิฏฐิกบุคคลเหล่านั้น ด้วยประการดังพรรณนามา ฉะนี้. พึงทราบถ้อยคำขยายความ แม้ในบทว่า **อทินฺนาทายิโน** เป็นต้นโดยนัยนี้.

บทว่า **สารโต ปจฺจาคจฺฉตฺ** ได้แก่ ยึดถือโดยความเป็นสาระ. บทว่า **ฉนฺโท** ได้แก่ กัตตุกัมยตาฉันทะ (ความพอใจความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำ). ในบทว่า **อิทำ วา กรณียำ อิทำ วา อกรณียำ** นี้ มีอธิบายดังนี้ ว่า ไม่มีความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำ หรือความบากบั่นของบุรุษเฉพาะตัวเพื่อต้องการทำสิ่งที่ควรทำ ด้วยคิดว่า สิ่งนี้ควรทำ หรือเพื่อไม่ต้องการทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ด้วยคิดว่า สิ่งนี้ไม่ควรทำ. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อฉันทะและวายามะไม่มี ก็ไม่มีความคิดว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ. บทว่า **อิติ กรณียากรณียเย โข ปน สจฺจโต เถตโต อนุปลพฺภิยมาเน** ความว่า เมื่อสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ ไม่ปรากฏ คือ ไม่ได้โดยความเป็นจริง โดยเป็น

ของถ่องแท้อย่างนี้. ก็ถ้าบุคคลจะพึงได้ที่สิ่งที่ควรทำ จะพึงได้เว้นจากสิ่งที่ไม่ควรทำไซร้ สิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ เขาก็จะพึงได้โดยความเป็นของจริง โดยเป็นของแท้. แต่เพราะเหตุที่ไม่ได้ทั้ง ๒ อย่าง อย่างนี้ ฉะนั้น กิจที่ควรทำและไม่ควรทำนั้น เขาจึงไม่ได้โดยความเป็นของจริง โดยเป็นของแท้ คือว่าไม่ได้สิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำนั้นด้วยอาการอย่างนี้.

บทว่า **มุฏฺฐสฺสตีนํ** ได้แก่ มีสติเลือนหายไป คือ ปล่อยสติไป. บทว่า **อนารกฺขานํ วิหรตํ** ได้แก่ปราศจากอารักขา (ในทวารทั้ง ๖) อยู่ บทว่า **น โหติ ปจฺจตฺตํ สหธมฺมิโก สมณวาโท** ความว่า วาทะว่าเป็นสมณะ พร้อมทั้งเหตุเฉพาะตัว ว่าเราทั้งหลายเป็นสมณะ ย่อมไม่มี คือไม่สำเร็จ แก่ท่านทั้งหลายหรือบุคคลเหล่าอื่น ผู้เป็นอย่างนี้. เพราะว่า แม้สมณะทั้งหลายก็เป็นผู้มีกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุเหมือนกัน แม้ผู้มิใช่สมณะก็เป็นผู้มีกรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนเป็นเหตุเหมือนกันแล. บทว่า **สหธมฺมิโก** ได้แก่ พร้อมทั้งเหตุ. บทว่า **นิคฺคโห โหติ** ได้แก่ การข่มของเราตถาคตมีอยู่. ก็มิจฉาทิฏฐิกบุคคลเหล่านั้นเป็นอันถูกข่มแล้วแล. ครั้นทรงข่มปุพเพกทวาทีบุคคลอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรงข่มอิสสรนิมมานวาทีบุคคล จึงตรัสคำว่า **ตตฺร ภิกฺขเว** เป็นต้น. ความหมายของคำนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในปุพเพกตวาทะ ในอเหตุวาทะก็เหมือนกัน.

กระต่ายตื่นตูม

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดง ความที่ลัทธิเดียรถีย์เหล่านี้ว่างเปล่าแล้วอย่างนี้ เพราะถึงการสืบต่อกันมาดำรงอยู่ในฐานะเป็น อกิริยทิฏฐิ

ก็ดี ความที่ลัทธิเดียรถีย์เหล่านี้ไม่ใช่คุณธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์ก็ดี ความที่บุคคลผู้เธอถือในลัทธิเดียรถีย์ เป็นเหมือนกับแมลงค่อมทองที่ส่งเสียงร้อง ด้วยความสำคัญในไฟ เพราะถึงความเป็นสภาพเหมือนกับการตำแกลบ เนื่องจากไม่มีแก่นสารก็ดี ความที่บุคคลผู้มีลัทธิเดียรถีย์นั้นเป็นทิฏฐิอุปมาเหมือนช่างสานตาบอด เพราะไม่มีการมองเห็นความหมายของลัทธิเดียรถีย์ ทั้งเบื้องต้น ทั้งท่ามกลาง ทั้งสุดท้ายก็ดี ความที่บุคคลผู้ยึดถือลัทธิเดียรถีย์เหล่านั้น ด้วยเหตุเพียงเสียงเท่านั้น แล้วมีความเห็นว่าเป็นแก่นสาร มีสภาพคล้ายกับกระต่ายที่ได้ฟังเสียงน่ากลัวของผลตาลสุกที่หล่นลงบนพื้นดิน แล้วหนีไปด้วยสำคัญว่า แผ่นดินถล่มก็ดี บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงความที่ธรรมที่พระองค์แสดงเป็นธรรมมีแก่นสาร และความเป็นธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์ จึงตรัสคำว่า **อยํ โข ปน ภิกฺขเว** แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนว่าธรรมที่เราแสดงนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนิคฺคหิโต** คือ ไม่ถูกคนอื่นข่ม ได้แก่ ไม่มีใครสามารถจะข่มได้. บทว่า **อสํ กิลิฏฺโฐ** คือ เป็นธรรมไม่หมองมัว ได้แก่ บริสุทธิ์ คือ อันบุคคลแม้คิดว่า จักทำธรรมนั้นให้เศร้าหมอง แล้วประพฤติก็ไม่สามารถจะทำให้เป็นอย่างนั้นได้. บทว่า **อนุปวชฺโช** ได้แก่พ้นจากการถูกว่าร้าย. บทว่า **อปฺปฏิกุฏฺโฐ** ความว่า ไม่ถูกปฏิเสธหรือไม่ถูกคัดค้านอย่างนี้ว่า ประโยชน์อะไรด้วยธรรมนี้ ท่านทั้งหลายจงนำธรรมนั้นไปเสีย. บทว่า **วิญฺญูหิ** ได้แก่ บัณฑิตทั้งหลาย. เพราะคำพูดของคนที่ไม่ใช่บัณฑิตพูดโดยไม่รู้ ไม่เป็นประมาณ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **วิญฺญูหิ** ดังนี้.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงธรรมนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตั้งปัญหาถามว่า **กตโม จ ภิกฺขเว** แล้วตั้งมาติกาโดยนัยเป็นต้นว่า **อิมา ฉ ธาตุโย** เมื่อจะทรงจำแนกแสดงตามลำดับ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **อิมา ฉ ธาตุโย** อีก.

อธิบายธาตุ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธาตุโย** ได้แก่ สภาวะทั้งหลาย ความหมายว่า สภาวะที่ประกาศถึงความไม่ใช่ชีวะไม่ใช่สัตว์ ชื่อว่า ความหมายของธาตุ. บทว่า **ผสฺสายตนานิ** ได้แก่ ชื่อว่า อายตนะ เพราะหมายความว่าเป็นบ่อเกิดของวิปากผัสสะทั้งหลาย. บทว่า **มโนปวิจารา** ได้แก่ การท่องเที่ยวไปของใจในฐานะ ๑๘ ด้วยเท้า คือ วิตกและวิจาร. บทว่า **ปฐวีธาตุ** ได้แก่ ธาตุที่ตั้งมั่น. บทว่า **อาโปธาตุ** ได้แก่ ธาตุทำหน้าที่เชื่อมประสาน บทว่า **เตโชธาตุ** ได้แก่ ธาตุทำหน้าที่ให้อบอุ่น. บทว่า **วาโยธาตุ** ได้แก่ ธาตุทำหน้าที่ให้เคลื่อนไหว. บทว่า **อากาสธาตุ** ได้แก่ ธาตุที่ถูกต้องไม่ได้. บทว่า **วิญฺญาณธาตุ** ได้แก่ ธาตุทำหน้าที่รู้แจ้ง.

ธาตุกัมมัฏฐาน

ธาตุกัมมัฏฐานนี้มาแล้วอย่างนี้. ก็แลกัมมัฏฐานนี้นั้น ในที่มาโดยย่อควรกล่าวทั้งโดยย่อทั้งโดยพิสดาร แต่ในที่มาโดยพิสดาร จะกล่าวโดยย่อไม่ควร ควรกล่าวแต่โดยพิสดารอย่างเดียว. ส่วนในติตถายตนสูตรนี้ กัมมัฏฐานนี้มาแล้ว ด้วยอำนาจธาตุ ๖ โดยย่อ. จะกล่าวกัมมัฏฐานนั้นทั้งสองอย่าง (ทั้งโดยย่อทั้งโดยพิสดาร) ก็ควร.

กำหนดโดยย่อ

พระโยคาวจรแม้เมื่อกำหนดกัมมัฏฐานด้วยอำนาจธาตุ ๖ โดยย่อก็ย่อมกำหนดอย่างนี้. รูป ๕ เหล่านี้คือ **ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ** จัดเป็น**มหาภูตรูป อากาสธาตุ** จัดเป็น**อุปาทารูป** และเมื่อเห็นอุปาทารูปประเภทเดียว อุปาทารูป ๒๓ ที่เหลือ พึงกำหนดว่า ถูกเห็นด้วยเหมือนกัน.

บทว่า **วิญฺญาณธาตุ** ได้แก่ จิต. จิตนั้นได้แก่ วิญญาณขันธ์ เวทนาที่เกิดร่วมกับวิญญาณขันธ์นั้น ชื่อว่า เวทนาขันธ์ สัญญาที่เกิดร่วมกับวิญญาณขันธ์นั้น ชื่อว่า สัญญาขันธ์ ผัสสะและเจตนาที่เกิดร่วมกับวิญญาณขันธ์นั้น ชื่อว่า สังขารขันธ์ ขันธ์ทั้ง ๔ ดังว่ามานี้ ชื่อว่า อรูปขันธ์. อนึ่ง มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ ชื่อว่า รูปขันธ์. บรรดารูปขันธ์และอรูปขันธ์นั้น อรูปขันธ์ ๔ เป็นนาม รูปขันธ์เป็นรูป. มีธรรมอยู่ ๒ อย่างเท่านั้นคือ นาม ๑ รูป ๑. ไม่มีสัตว์หรือชีวะนอกจากธรรม ๒ อย่างนั้น. พึงทราบกัมมัฏฐานที่ทำให้บรรลุอรหัตผลตัวอำนาจธาตุ ๖ โดยย่อของภิกษุรูปหนึ่ง ดังว่ามานี้.

กำหนดโดยพิสดาร

แต่พระโยคาวจร เมื่อจะกำหนดโดยพิสดาร ครั้นกำหนดมหาภูตรูป ๔ แล้วจึงกำหนดอุปาทารูป ๒๓ ตามแนวแห่งการกำหนดอากาสธาตุ. ต่อมาเมื่อจะกำหนดปัจจัยของรูปเหล่านั้น ก็พิจารณาดูมหาภูตรูป ๔ นั่นแลอีก แล้วประมวลลงเป็นโกฏฐาสะ. (ส่วน) คือ บรรดามหาภูตรูป ๔ นั้น ปฐวีธาตุมี ๒๐ ส่วน อาโปธาตุมี ๑๒ ส่วน เตโชธาตุมี ๔ ส่วน วาโยธาตุมี ๖ ส่วน (รวมเป็น) กำหนดมหาภูตรูป ๔๒ ส่วน. เพิ่มอุปาทารูป ๒๓ เข้าไป (รวมเป็น) กำหนดรูป ๖๕ พระโยคาวจร พิจารณาเห็นรูป ๖๕ เหล่านั้น และรวมวัตถุรูปเข้าด้วยเป็นรูป ๖๖.

ส่วน **วิญญาณธาตุ** ได้แก่ จิต ๘๑ โดยเป็นโลกิยจิต จิต ๘๑ ทั้งหมดนั้น ชื่อว่า **วิญญาณขันธ์** แม้เวทนาเป็นต้นที่เกิดพร้อมกับจิต ๘๑ นั้น ก็มีจำนวนเท่านั้นเหมือนกัน รวมความว่า เวทนา ๘๑ ชื่อว่า **เวทนาขันธ์** สัญญา ๘๑ ชื่อว่า **สัญญาขันธ์** เจตนา ๘๑ ชื่อว่า **สังขารขันธ์** รวมความว่า อรูปขันธ์ทั้ง ๔ เหล่านี้ เมื่อกำหนดด้วยอำนาจธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๓ ก็ได้แก่ **ธัมมายตนะ** ๓๒๔.

ไม่มีสัตว์หรือชีวะมีแต่ธรรม ๒

ธรรมทั้งหมด คือ อรูปธรรมเหล่านี้ และรูปธรรม ๖๖ ดังว่ามานี้ ครั้นประมวลแล้ว ก็มีธรรมอยู่ ๒ อย่าง คือ นาม ๑ รูป ๑ ไม่มีสัตว์หรือชีวะนอกไปจากธรรม ๒ อย่างนั้น.

กำหนดปัจจัยของนาม - รูป

พระโยคาวจรครั้นกำหนดเบญจขันธ์ โดยเป็นนามรูป ดังว่ามานี้ เมื่อแสวงหาปัจจัยของนามรูปเหล่านั้น ก็เห็นปัจจัยอย่างนี้ คือ เพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย เพราะมีกรรมเป็นปัจจัย เพราะมีอาหารเป็นปัจจัย แล้วข้ามพ้นความสงสัยในกาลทั้ง ๓ ได้คือ แม้ในอดีต นามรูปนี้ก็เป็นไปแล้วด้วยปัจจัยเหล่านี้ แม้ในอนาคตก็จักเป็นไปด้วยปัจจัยเหล่านี้ แม้ในปัจจุบันก็เป็นไปอยู่ด้วยปัจจัยเหล่านี้เหมือนกัน (จากนั้น) ก็ปฏิบัติไปตามลำดับ (จนกระทั่ง) ได้บรรลุอรหัตผล. พึงทราบกัมมัฏฐานที่เป็นเหตุให้บรรลุอรหัตผลด้วยอำนาจธาตุ ๖ แม้โดยพิสดาร ดังว่ามานี้.

ผัสสายตนะ ๖

บทว่า **จกฺขุ ผสฺสายตนํ** ความว่า จักษุ ชื่อว่า อายตนะ เพราะหมายความว่า เป็นบ่อเกิด โดยอรรถว่าเป็นสมุฏฐานแห่งผัสสะ ๗ ที่เกิดพร้อมกับวิญญาณ ๗ เหล่านี้ คือ จักขุวิญญาณ ๒ สัมปฏิจฉันนวิญญาณ ๒ สันตีรณวิญญาณ ๓ เปรียบเหมือนทองคำเป็นต้นเป็นบ่อเกิดของทองคำเป็นต้น. แม้ในบทว่า **โสตํ ผสฺสายตนํ** เป็นต้นก็มีนัย นี้แล.

ส่วนในบทว่า **มโน ผสฺสายตนํ** นี้ พึงทราบว่าได้แก่วิบากผัสสะ ๒๒ กัมมัฏฐานนี้มาด้วยอำนาจผัสสายตนะ ๖ ดังว่ามานี้. กัมมัฏฐานนั้นควรกล่าวทั้งโดยย่อ ทั้งโดยพิสดาร. ว่าโดยย่อก่อน ก็ในอายตนะ ๖ นี้ อายตนะ ๕ ข้อแรก ชื่อว่า อุปาทารูป เมื่อเห็นอายตนะ ๕ นั้นแล้วก็เป็นอันเห็นอุปาทารูปที่เหลือด้วย. อายตนะที่ ๖ คือ จิต เป็นวิญญาณขันธ์. ธรรม ๓ ที่เหลือมีเวทนาเป็นต้น ที่เกิดพร้อมกับวิญญาณขันธ์นั่น เป็นอรูปขันธ์. พึงทราบกัมมัฏฐานที่เป็นเหตุให้บรรลุอรหัตผล ทั้งโดยย่อ ทั้งโดยพิสดาร ตามนัยที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นนั่นแล.

มโนปวิจาร ๑๘

บทว่า **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา** ความว่า เห็นรูปด้วยจักษุวิญญาณ. บทว่า **โสมนสฺสฏฺฐานิยํ** ได้แก่ เป็นเหตุแห่งโสมนัส. ภิกษุเมื่อส่งใจเที่ยวไป ชื่อว่า เที่ยวไปอย่างใกล้ชิด ในบทว่า **อุปวิจรติ** นี้. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้แล. ในบทว่า **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา** นี้ พึงทราบว่ารูปจะเป็นที่น่าปรารถนาหรือไม่น่าปรารถนาก็ตาม เห็นรูปใดแล้วโสมนัสเกิดขึ้น รูปนั้นชื่อว่า **เป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส**. เห็นรูปใดแล้วโทมนัสเกิดขึ้น รูปนั้นชื่อว่า **เป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส** เห็นรูปใดแล้วอุเบกขาเกิดขึ้น รูปนั้น ชื่อว่า **เป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา**. แม้ในเสียงเป็นต้นก็นัยนี้ นี้แล. กัมมัฏฐานนี้มาแล้วโดยย่อ ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้. ส่วนกัมมัฏฐานนั้น ในที่ที่มาแล้วโดยย่อ ควรกล่าวทั้งโดยย่อ ทั้งโดยพิสดาร. ในที่มาแล้วโดยพิสดาร.

ไม่ควรกล่าวโดยย่อ. แต่ในติตถายนสูตรนี้ กัมมัฏฐานนี้มาแล้วด้วยอำนาจมโนปวิจาร ๑๘ โดยย่อ. กัมมัฏฐานนั้นควรกล่าวทั้งโดยย่อทั้งโดยพิสดาร.

ในกัมมัฏฐานนั้น ว่าโดยย่อก่อน รูป ๙ เหล่านี้คือ **จักขุ** โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส เป็นอุปาทารูป เมื่อเห็นอุปาทารูปทั้ง ๙ เหล่านั้นแล้ว อุปาทารูปที่เหลือก็เป็นอันเห็นด้วยเหมือนกัน. **โผฏ-ฐัพพะ** คือ **มหาภูตรูป ๓** เมื่อเห็นมหาภูตรูปทั้ง ๓ เหล่านั้นแล้ว **มหาภูตรูปที่ ๔** ก็เป็นอันเห็นด้วยเหมือนกัน. **มโน** เป็น**วิญญาณขันธ์**. ธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้นที่เกิดพร้อมกับวิญญาณขันธ์นั้นเป็น **อรูปขันธ์**. พึงทราบกัมมัฏฐานที่เป็นเหตุให้บรรลุอรหัตผล ทั้งโดยย่อ ทั้งโดยพิสดาร ตามนัยที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั่นแล. บทว่า **อริยสจฺจานิ** ได้แก่ สัจจะทั้งหลายที่ทำให้เป็นพระอริยะ หรือที่พระอริยเจ้าแทงตลอดแล้ว. ในที่นี้มีความย่อเพียงเท่านี้. แต่เมื่อว่าโดยพิสดารแล้ว บทนี้ได้ประกาศไว้แล้วในวิสุทธิมรรค.

ธาตุ ๖

ถามว่า บทว่า **ฉนฺนํ ภิกฺขเว ธาตูนํ** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเริ่มไว้เพื่ออะไร. ตอบว่า เพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจได้ง่าย. จริงอยู่ พระตถาคตเจ้าประสงค์จะตรัสปัจจยวัฏฏกะ ๑๒ บทแก่บุคคลใด ก็ทรงแสดงวัฏฏะคือ การก้าวลงสู่ครรภ์แก่บุคคลนั้น. เพราะว่า เมื่อทรงแสดงวัฏฏะคือ ก้าวลงสู่ครรภ์แล้ว ก็ทรงมีความสะดวกที่จะตรัสเองทั้งที่จะสอนผู้อื่นให้รู้. (ฉะนั้น) จึงควรทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มบทนี้ไว้ ก็เพื่อสอนผู้อื่นให้รู้ได้ง่าย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฉนฺนํ ธาตูนํ** ได้แก่ **ปฐวีธาตุ**เป็นต้น ที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั่นแล. บทว่า **อุปาทาย** แปลว่า อาศัย. ด้วยบทว่า อุปาทาย นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแต่เพียงปัจจัย. มีคำอธิบายดังนี้ว่า การก้าวลงสู่ครรภ์มารดา มีเพราะธาตุ ๖ เป็นปัจจัย. เพราะธาตุ ๖ ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์นั้นเป็นปัจจัย. ถามว่า ของมารดาหรือว่าของบิดา ตอบว่า ไม่ใช่ของมารดา ไม่ใช่ของบิดา เพราะธาตุ ๖ ของสัตว์ผู้ถือปฏิสนธินั่นแล เป็นปัจจัย จึงมีการก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ ก็ขึ้นชื่อว่า คัพภสัตว์ (สัตว์ผู้เกิดในครรภ์) นี้มีประการต่าง ๆ คือ คัพภสัตว์ในนรก คัพภสัตว์ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน คัพภสัตว์ในปิตติวิสัย คัพภสัตว์ในกำเนิดมนุษย์ คัพภสัตว์ในกำเนิดเทวดา. แต่ในที่นี้ประสงค์เอาคัพภสัตว์ในกำเนิดมนุษย์.

บทว่า **อวกฺกนฺติ โหติ** ความว่า มีการก้าวลง การบังเกิด ความปรากฏ. ถามว่า มีได้อย่างไร ? ตอบว่า มีเพราะการประชุมพร้อมแห่งองค์ ๓ สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะการประชุมพร้อมแห่งองค์ ๓ แล จึงมีการก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์

องค์ประกอบ ๓ ประการ คือ อะไรบ้าง ?

คือ มารดาบิดาในโลกนี้อยู่ร่วมกัน ๑ มารดาไม่ใช่หญิงอยู่ในวัยที่มีรอบเดือน ๑ คันธัพพสัตว์ยังไม่ปรากฏ ๑ การก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ยังไม่มีก่อน

มารดาบิดาในโลกนี้อยู่ร่วมกัน และมารดาเป็นหญิงที่อยู่ในวัยที่มีรอบเดือน แต่ว่าคันธัพพสัตว์ไม่ปรากฏ (อย่างนี้) การก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์ก็ยังไม่มีก่อน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แต่ว่า เมื่อใดแล มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน ๑ มารดาเป็นหญิงอยู่ในวัยที่มีรอบเดือน ๑ คันธัพพสัตว์ปรากฏ ๑ เพราะความประชุมพร้อมแห่งองค์ ๓ ดังว่ามานี้ การก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) ของสัตว์ผู้เกิดในครรภ์จึงมี.

บทว่า **โอกฺกนติยา สติ นามรูปํ** ความว่า ในที่ที่ตรัสไว้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งถึงธรรม ๓๓ ประการ คือ **วัตถุทสกะ กายทสกะ ภาวทสกะ** (และ) **อรูปขันธ์ ๓**. แต่ในที่ที่ตรัสไว้ว่า เมื่อมีการก้าวลง นามรูปจึงมี นี้ พึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งถึงธรรม ๓๔ ประการ (ที่เกิด) ในขณะปฏิสนธิของคัพภเสยยกสัตว์โดยทรงเพิ่มวิญญาณขันธ์เข้าด้วย. ความที่สฬายตนะปรากฏในเมื่อมีนามรูป ความที่ผัสสะปรากฏในเมื่อมีสฬายตนะ ความที่เวทนาปรากฏในเมื่อมีผัสสะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ด้วยบททั้งหลายมีอาทิว่า **นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ** เหมือนทรงแสดงความที่นามรูปปรากฏในเมื่อมีการก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) ด้วยบทว่า **โอกฺกนฺติยา สติ นามรูปํ** ฉะนั้น.

เสวยเวทนา

ในบทว่า **เวทิยมานสฺส** นี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ ผู้เสวยเวทนาอยู่ก็ดี ผู้รู้เวทนาอยู่ก็ดี เรียกว่า ผู้เสวย (ทั้งนั้น) อธิบายว่า ผู้กำลังเสวยอยู่ ชื่อว่า ผู้เสวย (ดัง) ในประโยคนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ากำลังเสวยอยู่

ขอสงฆ์จงทรงจำข้าพเจ้าไว้ว่า กำลังเสวยอยู่ ผู้รู้อยู่ ชื่อว่า ผู้เสวย (ดัง) ในประโยคนี้ว่า บุคคลเมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เรากำลังเสวยสุขเวทนา. แม้ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงประสงค์เอาผู้ที่รู้อยู่นั่นแลว่าผู้เสวย.

บทว่า **อิทำ ทุกฺขนฺติ ปญฺญาเปมิ** ความว่า เราตถาคตบัญญัติว่า นี้ทุกข์ ทุกข์มีเท่านี้ ไม่มีทุกข์นอกเหนือไปจากนี้ แก่สัตว์ผู้รู้อยู่อย่างนี้ คือ สอนให้เขารู้ ได้แก่ สอนให้เขาทราบ. แม้ในบทว่า **อยำ ทุกฺขสมุทโย** เป็นต้น ก็มีนัย นี้แล. บรรดาสัจจะมีทุกข์เป็นต้นในสูตรนั้น สันนิฏฐานกถาดังนี้ ก็เว้นตัณหาเสียแล้ว ขันธ์ ๕ ที่เป็นไปภูมิ ๓ ชื่อว่า **ทุกข์** ตัณหาในกาลก่อนที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์นั้นนั่นแล ชื่อว่า **ทุกขสมุทัย** การดับสัจจะทั้งสองนั้นโดยไม่ให้เกิดขึ้นอีก ชื่อว่า **ทุกขนิโรธ** อริยมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่า **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา**.

ตรัสปฏิจจสมุปบาทแก่ใคร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เมื่อจะตรัสว่า เมื่อมีการก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา) นามรูปจึงมี ก็ตรัสแก่บุคคลผู้เสวยอยู่ ผู้รู้อยู่เท่านั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย **สฬายตนะ** จึงมี ก็ตรัสแก่บุคคลผู้เสวยอยู่ผู้รู้อยู่เท่านั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า เพราะ**มีสฬายตนะ**เป็นปัจจัย **ผัสสะ** จึงมี ก็ตรัสแก่บุคคลผู้เสวยอยู่ผู้รู้อยู่เท่านั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ก็ตรัสแก่บุคคลผู้เสวยอยู่ ผู้รู้อยู่เท่านั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แล เราตถาคตบัญญัติว่า นี้ทุกข์ แก่บุคคลผู้เสวยอยู่ ก็ตรัส

แก่ผู้เสวยอยู่ ผู้รู้อยู่เท่านั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า เราตถาคตบัญญัติว่า นี้ทุกข์ สมุทัย ก็ตรัสแก่ผู้เสวยอยู่ ผู้รู้อยู่เท่านั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า เราตถาคตบัญญัติว่า นี้ **ทุกขนิโรธ** ก็ตรัสแก่ผู้เสวยอยู่ ผู้รู้อยู่เท่านั้น แม้เมื่อจะตรัสว่า เราตถาคตบัญญัติว่า นี้**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา** ก็ตรัสแก่ผู้เสวยอยู่ ผู้รู้อยู่เท่านั้น ด้วยประการดังพรรณนามานี้.

บัดนี้ เมื่อจะทรงขยายสัจจะเหล่านั้นที่วางไว้ตามลำดับให้พิสดาร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **กตมญฺจ ภิกฺขเว** เป็นต้น. ทุกข์ทั้งหมดนั้นในคำนั้น ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆสาจารย์) ได้อธิบายไว้แล้วอย่างละเอียดทุกแง่ทุกมุมในวิสุทธิมรรคทีเดียว. พึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคนั้นเถิด. ส่วนที่แปลกกันมีดังต่อไปนี้. บรรดาอริยสัจเหล่านั้น อริยสัจคือทุกขสมุทัยมาแล้ว ตามแบบนี้คือ **ยายํ ตณฺหา โปโนพฺภวิกา** ในที่นี้มาแล้วด้วยอำนาจปัจจยาการว่า **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา** เป็นต้น. อนึ่ง บรรดาอริยสัจเหล่านั้น อริยสัจคือทุกขนิโรธมาแล้ว ตามแบบนี้ คือ **โย ตสฺสาเยว ตณฺหาย อเสสวิราคนิโรโธ** ในที่นี้มาแล้วด้วยอำนาจการดับปัจจยาการคือ **อวิชฺชายเตฺวว อเสสวิราคนิโรธา** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อเสสวิราคนิโรธา** ความว่า บททั้ง ๒ นั้น (วิราคะกับนิโรธะ) เป็นไวพจน์ของกันและกันนั่นเอง เพราะสำรอกไม่เหลือและเพราะดับไม่เหลือ (เหมือนกัน).

บทว่า **สงฺขารนิโรโธ** ได้แก่ มีการดับสังขารทั้งหลายโดยไม่เกิดขึ้นอีก. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัย นี้แล. อนึ่ง กิเลสทั้งหลายมีอวิชชา

เป็นต้น มาถึงฐานะใดย่อมดับไป ฐานะนั้น เมื่อว่าโดยความหมายก็คือ นิพพาน เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้วด้วย บทเหล่านี้. จริงอยู่ นิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยนามว่า ความดับสนิทแห่งธรรมเหล่านั้นอย่างนี้คือ **อวิชฺชานิโรโธ** (ความดับสนิทแห่งอวิชชา) บ้าง **สงฺขารนิโรโธ** (ความดับสนิทแห่งสังขาร) บ้าง.

บทว่า **เกวลสฺส** แปลว่า ทั้งหมด. บทว่า **ทุกฺขกฺขนฺธสฺส** คือ กองแห่งวัฏทุกข์. บทว่า **นิโรโธ โหติ** คือ มีความไม่เป็นไป. ในบทว่า **นิโรโธ โหติ** นั้น พึงทราบว่า เพราะเหตุที่ดับสนิทแห่งกิเลสทั้งหลายมีอวิชชาเป็นต้น เรียกว่า อาการที่สิ้นไปแห่งกิเลสทั้งหลายมีอวิชชาเป็นต้นบ้าง ว่า อรหัตผลบ้าง ว่า นิพพานบ้าง ฉะนั้น ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอรหัตผลไว้ในฐานะ ๑๒ ด้วยอำนาจการเห็นอาการที่กิเลสมีอวิชชาเป็นต้นสิ้นไปแล้ว (และ) ตรัสนิพพานไว้ในฐานะ ๑๒ เช่นกัน.

ในบทว่า **อิทํ วุจฺจติ** นี้ มีอธิบายว่า บทว่า **อิทํ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอานิพพาน อย่างเดียวหามิได้. บทว่า **อฏฺฐงฺคิโก** ความว่า ชื่อว่า มรรคอื่นที่พ้นไปจากองค์ ๘ ไม่มี. เปรียบเหมือนว่า เมื่อกล่าวว่า ดนตรีประกอบด้วยองค์ ๕ ก็เป็นอันกล่าวว่า ดนตรีมีเพียงองค์ ๕ เท่านั้น ฉันใด แม้ในที่นี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ก็พึงทราบว่า เป็นอันตรัสว่า มรรคมีองค์ ๘ เท่านั้น.

บทว่า **อินคฺคิโต** คือ ไม่ถูกข่ม. อธิบายว่า บุคคลเมื่อข่ม ธรรม ย่อมแสดงอริยสัจ ลดจำนวนลงบ้าง เพิ่มจำนวนขึ้นบ้าง เปลี่ยนแปลงอริยสัจนั้นบ้าง. ข้อนั้น ๆ อันใคร ๆ ไม่สามารถจะแสดงอริยสัจ ๔ ลดจำนวนลงอย่างนี้คือ อริยสัจ ๔ เหล่านั้น ไม่มี มีเพียง ๒ หรือ ๓ เท่านั้นบ้าง ไม่สามารถจะแสดงเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างนี้คือ อริยสัจมี ๕ หรือ อริยสัจมี ๖ บ้าง ไม่สามารถจะแสดงเปลี่ยนแปลงว่า อริยสัจไม่ใช่ ๔ ข้อนี้ อริยสัจ ๔ เป็นอย่างอื่น ฉะนั้น ธรรมนี้จึงชื่อว่า ไม่ถูกข่ม. บทที่เหลือในที่ทุกแห่งง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาติตถายตนสูตรที่ ๑

๒. ภยสูตร

ว่าด้วยอมาตาปุตติกภัย ๓ อย่าง

[๕๐๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้สดับ ย่อมกล่าวภัย ๓ อย่างนี้ว่าเป็น **อมาตาปุตติกภัย ๓ อย่าง** คืออะไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยที่เกิดไฟไหม้ใหญ่มีอยู่ เมื่อเกิดไฟไหม้ใหญ่ หมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้าง ก็ถูกไฟนั้นไหม้ เมื่อหมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้างไหม้อยู่ มารดาย่อมพลัดบุตรบ้าง บุตรพลัดมารดาบ้าง ในเพราะอัคคีภัยนั้น อัคคีภัยนี่ ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้สดับกล่าวว่าเป็น **อมาตาปุตติกภัยข้อหนึ่ง**.

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สมัยที่เกิดฝนตกใหญ่มีอยู่. เมื่อเกิดฝนตกใหญ่ ก็เกิดน้ำบ่าใหญ่ เมื่อเกิดน้ำบ่าใหญ่ หมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้าง ถูกน้ำนั้นพัดไป เมื่อหมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้างถูกพัดไป มารดาย่อมพลัดบุตรบ้าง บุตรย่อมพลัดมารดาบ้าง ในเพราะอุทกภัยนั้น อุทกภัยนี่ ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้สดับกล่าวว่า เป็น**อมาตาปุตติกภัยข้อสอง**.

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย สมัยที่เกิดภัยมีอยู่. คือโจรป่ากำเริบ (ยกเข้าปล้นบ้านเมือง) ชาวชนบทผู้ขึ้นอยู่ใน (อาณา) จักร แตกกระจัดกระจายกันไป เมื่อเกิดภัยคือโจรป่ากำเริบ ชาวชนบทผู้ขึ้นอยู่ใน (อาณา) จักร แตกกระจัดกระจายกันไปนั่นแล มารดาย่อมพลัดบุตรบ้าง บุตรพลัดมารดาบ้าง ในเพราะโจรภัยนั้น โจรภัยนี่ ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้สดับกล่าวว่า เป็น**อมาตาปุตติกภัยข้อสาม**.

ภัย ๓ อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้มิได้สดับกล่าวว่าเป็นอมาตาปุตติกภัย

แต่ว่า ภัย ๓ อย่างนี้ ยังเป็นสมาตาปุตติกภัยแท้ ๆ ปุถุชนผู้มีได้สดับกล่าวว่าเป็นอมาตาปุตติกภัย ภัย ๓ อย่างคืออะไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีอยู่สมัยที่เกิดไฟไหม้ใหญ่ ฯลฯ เมื่อหมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้างไหม้อยู่ ยังมีคราวที่ลางทีลางหน มารดากลับพบบุตรบ้าง บุตรกลับพบมารดาบ้าง อัคคีภัยนี้ ภิกษุทั้งหลาย ยังเป็น**สมาตาปุตติกภัยแท้ ๆ ข้อหนึ่ง** ปุถุชนผู้มิได้สดับกล่าวว่าเป็นอมาตาปุตติกภัย

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย มีอยู่ สมัยที่เกิดฝนตกใหญ่ ฯ เมื่อหมู่บ้านบ้าง ตำบลบ้าง นครบ้างถูกพัดไป ยังมีคราวที่ลางทีลางหน มารดากลับพบบุตรบ้าง บุตรกลับพบมารดาบ้าง อุทกภัยนี้ ภิกษุทั้งหลาย ยังเป็น**สมาตาปุตติกภัยแท้ ๆข้อสอง** ปุถุชนผู้มิได้สดับกล่าวว่าเป็นอมาตาปุตติกภัย

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย มีอยู่ สมัยที่เกิดภัย คือโจรป่ากำเริบ ฯลฯ ชาวชนบทผู้ขึ้นอยู่ใน (อาณา) จักร แตกกระจัดกระจายกันไป ยังมีคราวที่ลางทีลางหน มารดากลับพบบุตรบ้าง บุตรกลับพบมารดาบ้าง โจรภัยนี้ ภิกษุทั้งหลาย ยังเป็น**สมาตาปุตติกภัยแท้ ๆ ข้อสาม** ปุถุชนผู้มิได้สดับกล่าวว่าเป็นอมาตาปุตติกภัย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภัย ๓ นี้เป็นอมาตาปุตติกภัยแท้ อมาตาปุตติกภัย ๓ คืออะไร คือ **ชราภัย พยาธิภัย มรณภัย**

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุตรแก่ มารดาก็ขอร้องไม่ได้ว่า ข้าพเจ้าจะแก่เอง ขอข้าพเจ้าอย่าแก่เลย หรือเมื่อมารดาแก่ บุตรก็ขอร้องไม่ได้ว่า ข้าพเจ้าจะแก่เอง ขอมารดาข้าพเจ้าอย่าแก่เลย.

เมื่อบุตรเจ็บ มารดาก็ขอร้องไม่ได้ว่า ข้า ฯ จะเจ็บเอง ขอบุตรข้า ฯ อย่าเจ็บเลย หรือเมื่อมารดาเจ็บ บุตรก็ขอร้องว่า ข้า ฯ จะเจ็บเอง ขอมารดาข้า ฯ อย่าเจ็บเลย

เมื่อบุตรตาย มารดาก็ขอร้องไม่ได้ว่า ข้า ฯ จะตายเอง ขอบุตรข้า ฯ อย่าตายเลย หรือเมื่อมารดาตาย บุตรก็ขอร้องไม่ได้ว่า ข้า ฯ จะตาย ขอมารดาข้า ฯ อย่าตายเลย

ภัย ๓ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย เป็นอมาตาปุตติกภัยแท้

มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย มรรคา มีอยู่ปฏิปทา เป็นไปเพื่อละเสีย เพื่อล่วงเสียซึ่งสมาปุตติกภัย ๓ นี้ และอมาตาปุตติกภัย ๓ นี้ด้วย ก็มรรคาไหน ปฏิปทาอะไร เป็นไปเพื่อละเสีย เพื่อล่วงเสียซึ่งสมาตาปุตติกภัย ๓ นี้ และอมาตาปุตติกภัย ๓ นี้ด้วย. อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย มรรคา นี้ปฏิปทา เป็นไปเพื่อละเสีย เพื่อล่วงเสียซึ่งสมาตาปุตติกภัย ๓ นี้ และอมาตาปุตติกภัย ๓ นี้ด้วย.

จบภยสูตรที่ ๒

อรรถกถาภยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภยสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

ภัยที่มารดาและบุตรช่วยกันไม่ได้

บทว่า **อมาตาปุตฺติกานิ** ความว่า มารดาและบุตร ชื่อว่า มาตาปุตตะ มารดาและบุตร ชื่อว่า ไม่มีในภัยเหล่านี้ โดยสามารถจะป้องกันซึ่งกันและกันได้ เหตุนั้น ภัยเหล่านี้ จึงชื่อว่า ไม่มีมารดาและบุตร.

บทว่า **ยं** คือในสมัยใด. บทว่า **ตตฺถ มาตาปิ ปุตฺตํ น ปฏิลภติ** ความว่า เมื่ออัคคีภัยนั้นเกิดขึ้นแล้ว แม้มารดาก็ไม่ได้เห็นบุตร แม้บุตรก็ไม่ได้เห็นมารดา.

บทว่า **ภยํ โหติ** ความว่า มีภัยคือความหวาดสะดุ้งแห่งจิต. บทว่า **อฏวีสงฺโกโป** ได้แก่ ความกำเริบของโจรผู้ซุ่มซ่อนอยู่ในดง. ก็ในบทว่า **อฏวี** นี้ พึงทราบว่า ได้แก่โจรที่ซุ่มซ่อนอยู่ในดง. อธิบายว่า เมื่อใดโจรเหล่านั้นออกจากดงลงสู่ชนบท เที่ยวปล้นทำลาย คาม นิคม และราชธานี เมื่อนั้น ชื่อว่า มีความกำเริบของโจรอยู่ในดง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายถึงความกำเริบของโจรที่อยู่ในดงนั้น จึงตรัสคำนี้ว่า **อฏวีสงฺโกโป**.

คนขึ้นล้อ

ในบทว่า **จกฺกสมารุฬฺหา** นี้ มีอธิบายว่า หมุนไปทั้งจักร คือ อิริยาบถ ทั้งจักรคือยาน. เพราะว่าเมื่อภัยมาถึง คนเหล่าใดมียาน คนเหล่านั้นก็ยกสิ่งของบริขารของตนขึ้นยานเหล่านั้น แล้วขับหนีไป คนเหล่าใดไม่มี คนเหล่านั้นก็ใช้หาบ หรือใช้ศีรษะเทินหนีไปจนได้. คนเหล่านั้นชื่อว่า ขึ้นล้อ. บทว่า **ปริยายนฺติ** ได้แก่ ไปข้างโน้น ข้างนี้.

บทว่า **กทาจิ** คือในกาลบางครั้งนั่นแล. บทว่า **กรหจิ** เป็นไวพจน์ของบทว่า **กทาจิ** นั่นเอง. บทว่า **มาตาปิ ปุตฺตํ ปฏิลภติ** ความว่า (แม้มารดา) ย่อมได้เห็นบุตรผู้มาอยู่ ผู้ไปอยู่ หรือผู้หลบแอบอยู่ในที่แห่งหนึ่ง. บทว่า **อุทกวาหโก** คือ เต็มแม่น้ำ. บทว่า **มาตาปิ ปุตฺตํ ปฏิลภติ** ความว่า บุตรลอยน้ำติดอยู่บนทุ่นหรือแพ ในภาชนะดินหรือบนท่อนไม้ มารดาก็ได้เห็น. ก็หรือว่า มารดาได้เห็นบุตรว่ายข้ามไปโดยปลอดภัยแล้ว ยืนอยู่ในหมู่บ้านหรือในป่า.

ภัย ๓ อย่าง

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงภัยที่มารดาและบุตรไม่ได้พบกันที่ทรงประสงค์เอาอันมาโดยอ้อมอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงภัยโดยตรง จึงตรัสคำว่า **ติณีมานิ** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชราภยํ** ได้แก่ ภัยที่อาศัยชราเกิดขึ้น. แม้ในภัย ๒ อย่างนอกนี้ ก็มีนัย นี้แล. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า ภัย สิ่งที่น่ากลัว ความหวาดเสียว ขนชูชัน ความสะดุ้งกลัวแห่งจิตเกิดขึ้น เพราะอาศัยชรา... เพราะอาศัยพยาธิ ภัย สิ่งที่น่ากลัว ความหวาดเสียว ขนชูชัน ความสะดุ้งกลัวแห่งจิตเกิดขึ้นเพราะอาศัยมรณะ. บทที่เหลือในทุกแห่งง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาภยสูตรที่ ๒

๓. เวนาคสูตร

ว่าด้วยพระพุทธองค์ได้ที่นั่งที่นอนสูงใหญ่ ๓ อย่าง

[๕๐๓] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จจาริกไปในประเทศ**โกศล** พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อ**เวนาคปุระ** พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้าน**เวนาคปุระ**ได้ยินข่าวว่า พระสมณโคดม พระโอรสศากยบัตริย์สักยะ ทรงผนวชจากตระกูลศากยบัตริย์สักยะ เสด็จถึงหมู่บ้านเวนาคปุระแล้ว ก็แลพระโคดมผู้เจริญนั้นมีพระเกียรติศัพท์อันดีฟุ้งเฟื่องไปอย่างนี้ว่า

อิติปิ โส ภควา แม้เพราะอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
อรหำ เป็นพระอรหันต์
สมฺมาสมฺพุทโธ เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ
สุคโต เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว
โลกวิทู เป็นผู้รู้โลก
อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ เป็นสารถีฝึกคนที่พึงฝึกได้ ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า
สตฺถา เทวมนุสฺสานำ เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
พุทฺโธ เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้เบิกบานแล้ว
ภควา เป็นผู้มีโชค
โส อิมำ โลกำ สเทวกำ สมารกำ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงกระทำ
สพฺรหฺมกำ สสฺสมณพฺราหฺมณึ ให้แจ้งด้วยพระปัญญาอันยิ่งด้วยพระ-
ปชำ สเทวมนุสฺสำ สยำ อภิญฺญา องค์แล้ว ทรงประกาศให้โลกนี้กับทั้ง
สจฺฉิกตฺวา ปเวเทติ เทวโลกมารโลกพรหมโลก คือประชาชนรวมทั้งสมณพราหมณ์ ทั้งเทวดาและมนุษย์ให้รู้ทั่ว
โส ธมฺมำ เทเสติ อาทิกลฺยาณำ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงแสดงธรรม
มชฺเฌกลฺยาณำ ปริโยสานกลฺยาณำ อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด
สาตฺถำ สพฺยญฺชนำ ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ
เกวลปริปุณฺณำ ปริสุทฺธำ ทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ สิ้นเชิง

พฺรหฺมจริยํ ปกาเสติ

สาธุ โข ตถารูปานํ อรหตํ ก็แลการได้พบเห็นพระอรหันต์ทั้งหลาย

ทสฺสนํ โหติ ผู้ทรงคุณวิเศษเห็นปานนั้น ย่อมเป็นการดีแล

ครั้งนั้น พราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านเวนาคปุระ พากันไปเฝ้า **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ครั้นไปถึงแล้ว บางพวกถวายอภิวาท**พระผู้มีพระภาคเจ้า** บางพวกแสดงความยินดีกับ**พระผู้มีพระภาคเจ้า** กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความชื่นชมต่อกันให้ระลึกถึงกัน บางพวกประคองอัญชลีไปทาง**พระผู้มีพระภาคเจ้า** บางพวกร้องทูลชื่อและนามสกุล บางพวกนิ่ง (ไม่ทำอะไรทั้งนั้น) ต่างนั่งลง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง

พราหมณ์**วัจฉโคตร**ชาวบ้าน**เวนาคปุระ** นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว กราบทูล**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ น่าอัศจรรย์พระโคดมผู้เจริญไม่เคยมี พระอินทรีย์ของพระโคดมผู้เจริญแจ่มใสยิ่งนัก พระฉวีวรรณบริสุทธิ์ ผุดผ่อง ดังพุทราสุกในฤดูสารท ... ดังผลตาลสุก ที่เพิ่งหลุดจากขั้ว[๑] ... ดังทองชมพูนท[๒] ที่บุตรช่างทองผู้มีฝีมือตกแต่งดีแล้ว ขัดอย่างดีแล้ว วางไว้บนผ้าบัณฑุกัมพลสุกปลั่งอร่ามจ้าอยู่ฉะนั้น ... ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ อุจจาสยนะ (ที่นั่งที่นอนสูง) และมหาสยนะ (ที่นั่งที่นอนใหญ่) ทั้งหลาย คือ

อาสนฺทิ ม้าหรือเก้าอี้สำหรับนั่ง

ปลฺลงฺโก แท่นหรือเตียงมีรูปสัตว์ร้ายที่เท้า

๑. เห็นจะหมายเอาตรงบริเวณขั้วเท่านั้น หรือมิฉะนั้นก็เนื้อใน

๒. ชมพูนท ทองที่เกิดอยู่ตามแม่น้ำชมพูในอินเดีย แต่ครั้งกระโน้น

โคณโก เครื่องลาดทำด้วยขนแกะสีดำขนยาวมาก

จิตฺติกา " " " ปักหรือทอเป็นลาย

ปฏิกา " " " สีขาว

ปฏลิกา " " " ปักเป็นสัณฐานพวงดอกไม้

ตูลิกา ฟูกยัดนุ่นหรือสำลี

วิกติกา เครื่องลาดทำด้วยขนแกะวิจิตรด้วยรูปสีห์และเสือเป็นต้น

อุทฺธโลมิ " " " มีขนตั้ง

เอกนฺตโลมิ " " " มีขนล้มไปข้างเดียวกัน

กฏฺฐิสฺสํ เครื่องลาดทอด้วยด้ายทองแกมไหม

โกเสยฺยํ เครื่องลาดทอด้วยไหมล้วน

กุตฺตกํ เครื่องลาดทำด้วยขนแกะ กว้างพอนางระบำยืนฟ้อนรำได้ ๑๖ คน

หตฺถตฺถรํ เครื่องลาดหลังช้าง

อสฺสตฺถรํ " หลังม้า

รถตฺถรํ " บนรถ

อชินปฺปเวณิ เครื่องลาดทำด้วยหนังอชิน[๑]

กาทลิมิคปวรปจฺจตฺถรณํ ที่นอนอย่างดีหุ้มด้วยหนังกทลิมฤค[๒]

สอุตฺตรจฺฉทํ ประกอบด้วยผ้าดาดเบื้องบน

อุภโตโลหิตกูปธานํ [๓] มีหมอนสีแดงสองข้าง

๑. อชิน เคยแปลกันว่าเสือ ในคำมณิกัณฐนาคราชพ้อดาบสว่า กินฺเต อชินสาฏิยา แปลกันว่า " ประโยชน์อะไรของท่านด้วยผ้าหนังเสือ "

๒. กทลิมฤค แปลว่า กวาง หรือชะมด

๓. สองบทนี้ลางทีท่านแยกออกเป็นประเภทหนึ่ง ๆ สอุตฺตรจฺฉทำ ได้แก่ที่นอนมีเพดาน อุภโตโลหิตกูปธานำ ได้แก่หมอนข้าง

เครื่องลาดเหล่านี้เกี่ยวด้วยวินัย ลางอย่างแก้ไขแล้วใช้ได้ก็มี ที่อนุญาตให้ใช้ในภายหลังก็มี

อุจจาสยนมหาสยนะชนิดนี้ ๆ พระโคดมผู้เจริญ เห็นจะมีอยู่พอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคืองเป็นแน่

พราหมณ์ อุจจาสยนมหาสยนะทั้งหลาย คือม้านั่ง ฯ ลฯ หมอนสีแดงสองข้าง อุจจาสยนมหาสยนะเหล่านั้น เป็นของหาได้ยากสำหรับบรรพชิต และได้มาก็ไม่ควร อุจจาสยนมหาสยนะ ๓ นี้สิ ที่เรามีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง อุจจาสยนมหาสยนะ ๓ คืออะไร คืออุจจาสยนมหาสยนะทิพย์ อุจจาสยนมหาสยนะพรหม อุจจาสยนมหาสยนะอริยะ นี้แล พราหมณ์ อุจจาสยนมหาสยนะ ๓ ที่เรามีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง

ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็อุจจาสยนมหาสยนะทิพย์ ที่พระโคดมผู้เจริญมีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง เป็นไฉน.

พราหมณ์ เราอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลใด (เป็นที่โคจรบิณฑบาต) อยู่ ตอนเช้าเราครองสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าสู่หมู่บ้าน หรือตำบลนั้นเพื่อบิณฑบาต เวลาหลังอาหาร กลับจากบิณฑบาตแล้วก็เข้าป่า สิ่งใดมีอยู่ในที่นั้น หญ้าหรือใบไม้ก็ตาม กวาดมันมารวมกันเข้า นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้จำเพาะหน้า เราสงัดจากกาม จากอกุศลกรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌานอันประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ ฯลฯ เข้าจตุตถฌานไม่ทุกข์ไม่สุข มีความบริสุทธิ์ด้วยสติอันเกิดเพราะอุเบกขาอยู่ ดูก่อนพราหมณ์ เราเป็น (ผู้เข้าฌาน) อย่างนี้แล้ว ถ้าเราจงกรม ที่จงกรมในสมัยนั้น นั่น เป็นที่จงกรมทิพย์ของเรา ถ้าเรายืน ที่ยืนในคราวนั้นนั่น เป็นที่ยืนทิพย์ของเรา ถ้าเรานั่ง ที่นั่งในครั้งนั้น นั่น เป็นอาสนะทิพย์ของเรา ถ้าเรานอน ที่นอนในคราวนั้น นั่น เป็นอุจจาสยนมหาสยนะทิพย์ของเรา นี้แล พราหมณ์ **อุจจาสยนมหาสยนะทิพย์** ซึ่งเรามีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคืองในบัดนี้

น่าอัศจรรย์ พระโคดมผู้เจริญ ไม่เคยมี... อันอุจจาสยนมหาสยนะ-ทิพย์เช่นนี้ คนอื่นใครเล่าจักมีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง เว้นแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็อุจจาสยนมหาสยนะพรหม ซึ่งพระโคดมผู้เจริญมีพอการ ฯลฯ ในบัดนี้เป็นไฉน.

พราหมณ์ เราอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลใด (เป็นที่โคจรบิณฑบาต) อยู่ ฯลฯ ดำรงสติไว้จำเพาะหน้า เรามีใจไปกับเมตตา...กรุณา...มุทิตา ...อุเบกขา แผ่ไปตลอด ๑ ทิศ ทิศที่ ๒...ทิศที่ ๓...ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น โดยวิธีนี้ เรามีใจไปกับเมตตา เป็นใจกว้างใหญ่ ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่ไปทั้งทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศขวาง ทุกทิศ เสมอทั่วหน้ากันหมดทั้งโลก ดูก่อนพราหมณ์ เราเป็น (ผู้มีใจอยู่ในพรหม-วิหารภาวนา) อย่างนี้แล้ว ถ้าเราจงกรมที่จงกรมในสมัยนั้น นั่น เป็นที่จงกรม-พรหมของเรา ถ้าเรายืน ที่ยืนในคราวนั้น นั่น เป็นที่ยืนพรหมของเรา ถ้าเรานั่ง ที่นั่งในครั้งนั้นนั่น เป็นอาสนะพรหมของเรา ถ้าเรานอน ที่นอนในคราวนั้น นั่น เป็นอุจจาสยนมหาสยนะพรหมของเรา นี้แล พราหมณ์ **อุจจาสยนมหาสยนะพรหม** ซึ่งเรามีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง ในบัดนี้

น่าอัศจรรย์ พระโคดมผู้เจริญ ไม่เคยมี... อันอุจจาสยนมหาสยนะ-พรหมเช่นนี้ คนอื่นใครเล่าจักมีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง เว้นแต่พระโคดมผู้เจริญ ก็อุจจาสยนมหาสนะอริยะ ซึ่งพระโคดมผู้เจริญมีพอการ ฯลฯ ในบัดนี้เป็นไฉน.

พราหมณ์ เราอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลใด (เป็นที่โคจรบิณฑบาต) อยู่ ฯลฯ ดำรงสติไว้จำเพาะหน้า เรารู้ทั่วอย่างนี้ว่า ราคะเราละแล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ทำให้เหมือนตอตาลแล้ว ทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอัน

ไม่เกิดอีกต่อไปเป็นธรรมดา โทสะ. เราละแล้ว ฯลฯ มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไป เป็นธรรมดา โมหะ เราละแล้ว ฯลฯ มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา ดูก่อนพราหมณ์ เราเป็น (ผู้รู้ทั่วถึง) อย่างนี้แล้ว ถ้าเราจงกรม ที่จงกรมในสมัยนั้น นั่น เป็นที่จงกรมอริยะของเรา ถ้าเรายืน ที่ยืนในคราวนั้น นั่น เป็นที่ยืนอริยะของเรา ถ้าเรานั่ง ที่นั่งในครั้งนั้น นั่น เป็นอาสนะอริยะของเรา ถ้าเรานอน ที่นอนในคราวนั้น นั่น เป็นอุจจาสยนมหาสยนะของเรา นี้แลพราหมณ์ อุจจาสยนมหาสยนะอริยะ ซึ่งเรามีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคืองในบัดนี้

น่าอัศจรรย์ พระโคดมผู้เจริญ ไม่เคยมี. . .อันอุจจาสยนมหาสยนะอริยะเช่นนี้ คนอื่นใครเล่าจักมีพอการ หาได้ไม่ยาก ได้อย่างไม่ฝืดเคือง เว้นแต่พระโคดมผู้เจริญ ดีจริงๆ พระโคดมผู้เจริญ ฯลฯ ขอพระโคดมผู้เจริญ ทรงจำข้าพระองค์ทั้งหลายไว้ว่าเป็นอุบาสกถึงสรณะแล้ว ตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

จบเวนาคสูตรที่ ๓

อรรถกถาเวนาคสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเวนาคสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

จาริกมี ๒ อย่าง

บทว่า **โกสเลสุ** ได้แก่ ในชนบทที่มีชื่ออย่างนั้น. บทว่า **จาริกัง จรมาโน** ได้แก่ (พระผู้มีพระภาคเจ้า) เสด็จพุทธดำเนินไปสู่ทางไกล. ธรรมดาว่า การเสด็จจาริกของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่ ๒ อย่างคือ **การเสด็จจาริกอย่างรีบด่วน ๑ การเสด็จจาริกอย่างไม่รีบด่วน** ๑. บรรดาการ

เสด็จจาริก ๒ อย่างนั้น การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นบุคคลผู้ควรจะแนะนำให้รู้ได้แม้ในที่ไกลแล้ว ด่วนเสด็จไปเพื่อประโยชน์ในอันที่จะสอนบุคคลนั้นให้รู้ ชื่อว่า **การเสด็จจาริกอย่างรีบด่วน**. การเสด็จจาริกอย่างรีบด่วนนั้น พึงเห็นในเวลาที่เสด็จไปต้อนรับพระมหากัสสปะเป็นต้น. ส่วนการที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงอนุเคราะห์โลกด้วยพุทธกิจ มีการเที่ยวบิณฑบาตเป็นต้น เสด็จไปตามลำดับหมู่บ้านวันละหนึ่งโยชน์ สองโยชน์ ชื่อว่า **การเสด็จจาริกอย่างไม่รีบด่วน**. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาการเสด็จจาริกอย่างไม่รีบด่วนนี้จึงตรัสคำนี้ว่า **จาริกญฺจรมาโน**. ก็กถาว่าด้วยการเสด็จจาริก ได้กล่าวไว้แล้วโดยพิสดารในอัมพัฏฐสุตตวรรณนา ในอรรถกถาทีฆนิกาย ชื่อ สุมังคลวิลาสินี.

บ้านพราหมณ์

บทว่า **พฺราหฺมณคาโม** ความว่า หมู่บ้านที่พราหมณ์ทั้งหลายมาสโมสรกันก็ดี หมู่บ้านที่พราหมณ์ทั้งหลายมาบริโภคก็ดี เรียกว่า หมู่บ้านพราหมณ์ (ทั้งนั้น). ในที่นี้ หมู่บ้านที่พราหมณ์ทั้งหลายมาสโมสรกัน ประสงค์เอาว่าเป็นหมู่บ้านพราหมณ์. บทว่า **ตทวสริ** คือ เสด็จไปในหมู่บ้านพราหมณ์นั้น อธิบายว่า เสด็จถึงแล้ว. ส่วนการประทับอยู่มิได้กำหนดไว้ในที่นี้. เหตุนั้น จึงควรทราบว่า ในที่ไม่ไกลหมู่บ้านพราหมณ์นั้น มีไพรสณฑ์แห่งหนึ่งซึ่งสมควรแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระศาสดาเสด็จไปยังไพรสณฑ์นั้น.

บทว่า **อสฺโสสุ** ความว่า (พราหมณคหบดีทั้งหลาย) ฟัง คือ ได้เข้าไป ได้แก่ทราบตามกระแสเสียงที่เปล่งออกเป็นคำพูดที่ถึงโสตทวาร. ศัพท์ว่า **โข** เป็นนิบาต ใช้ในความหมายแห่งอวธารณะ (ห้ามความอื่น) หรือใน

ความหมายเพียงทำบทให้เต็ม. บรรดาความหมาย ๒ อย่างนั้น ด้วยความหมายแห่งอวธารณะ พึงทราบเนื้อความดังนี้ว่า พราหมณคหบดีทั้งหลายได้ยินแล้วทีเดียว พราหมณคหบดีเหล่านั้นมิได้มีอันตรายแห่งการฟังอะไรเลย. และในการทำบทให้เต็ม (ปทปูรณะ) พึงทราบแต่เพียงว่าเป็นความสละสลวยแห่งพยัญชนะเท่านั้น.

ความหมายของสมณะ

บัดนี้ เพื่อจะประกาศเนื้อความที่พราหมณคหบดีทั้งหลายได้ฟังแล้ว พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวคำว่า **สมโณ ขลุ โภ โคตโม** เป็นต้นไว้. ในบทเหล่านั้น พึงทราบความว่า บุคคลชื่อว่าเป็นสมณะ เพราะมีบาปอันสงบแล้ว. ศัพท์ว่า **ขลุ** เป็นนิบาตใช้ในความหมายว่า ได้ฟังสืบ ๆ มา. บทว่า **โภ** เป็นเพียงพราหมณคหบดีเหล่านั้นร้องเรียกกันและกัน. บทว่า **โคตโม** เป็นบทแสดงถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยอำนาจโคตร. เหตุนั้น ในบทว่า **สมโณ ขลุ โภ โคตโม** นี้ พึงเห็นเนื้อความอย่างนี้ว่า ผู้เจริญ ได้ยินว่า พระสมณะผู้โคตมโคตร. ส่วนบทว่า **สกฺยปุตฺโต** นี้ เป็นบทแสดงถึงตระกูลอันสูงส่งของพระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **สกฺยกุลา ปพฺพชิโต** เป็นบทแสดงว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงผนวชด้วยศรัทธา. มีคำอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ถูกความเสื่อมอะไรเลยครอบงำ ทรงละตระกูลนั้นที่ยังไม่เสื่อมสิ้นเลย ทรงผนวชด้วยศรัทธา.

บทว่า **ตํ โข ปน** เป็นทุติยาวิภัติใช้ในความหมายบ่งบอกว่าเป็นอย่างนี้. อธิบายว่า ก็ของพระโคดมผู้เจริญนั้นแล. บทว่า **กลฺยาโณ** ได้แก่ ประกอบด้วยคุณอันงาม มีคำอธิบายว่า ประเสริฐที่สุด. บทว่า

กิตฺติสทฺโท ได้แก่ เกียรตินั่นเองหรือเสียงชมเชย. บทว่า **อพฺภุคฺคโต** ได้แก่ ระบือไปถึงเทวโลก. ถามว่า กิตติศัพท์ระบือไปอย่างไร. ตอบว่า ระบือไปว่า **อิติปิ โส ภควา ฯ เป ฯ พุทฺโธ ภควา**. ในพระบาลีนั้น มีบทสัมพันธ์ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นพระอรหันต์ แม้เพราะเหตุนี้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแม้เพราะเหตุนี้ ฯลฯ เป็นพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้เพราะเหตุนี้. มีคำอธิบายว่า เพราะเหตุนี้ด้วย เพราะเหตุนี้ด้วย. ในพระ-พุทธคุณนั้น ท่านตั้งมาติกาไว้โดยนัยเป็นต้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นพึงทราบว่า เป็นพระอรหันต์ ด้วยเหตุเหล่านี้คือ

๑. เพราะเป็นผู้ไกล (จากกิเลส)

๒. เพราะทรงทำลายข้าศึกทั้งหลาย

๓. เพราะทรงหักซี่กำทั้งหลาย

๔. เพราะเป็นผู้ควรแก่ปัจจัยเป็นต้น

๕. เพราะไม่มีความลับในการทำบาป

ดังนี้ แล้วขยายบทเหล่านี้ทุกบททีเดียว ให้พิสดารในพุทธานุสตินิเทศในปกรณ์พิเศษชื่อวิสุทธิมรรค. นักศึกษาพึงถือเอาความพิสดารของบทเหล่านั้นจากปกรณ์พิเศษ ชื่อวิสุทธิมรรคนั้นเทอญ.

บทว่า **โส อิมํ โลกํ** ความว่า พระโคดมผู้เจริญนั้น ... โลกนี้. ต่อไปนี้ จะแสดงคำที่จะพึงกล่าว. บทว่า **สเทวกํ** ได้แก่ (สัตว์โลก) พร้อมทั้งเทวดาทั้งหลาย ชื่อว่า **สเทวกะ** (สัตว์โลก) พร้อมทั้งมารอย่างนี้ ชื่อว่า **สมารกะ** (สัตว์โลก) พร้อมทั้งพรหม ชื่อว่า **สพรหมกะ** หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ ชื่อว่า สัสสมณพราหมณี หมู่สัตว์ที่ชื่อว่า ปชา

เพราะมีตัวตนเกิดจากน้ำ ซึ่งปชานั้น ปชาพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ชื่อว่า **สเทวมนุสสะ**. บรรดาคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า **สเทวกะ** พึงทราบว่า มุ่งถึงเทวดาชั้นกามาจร ๕ ชั้น ด้วยคำว่า **สมารกะ** พึงทราบว่า มุ่งถึงเทวดาชั้นกามาวจรชั้นที่ ๖. ด้วยคำว่า **สพรหมกะ** พึงทราบว่า มุ่งถึงพรหม. ด้วยคำว่า **สัสสมณพรามณี** พึงทราบว่า มุ่งถึงสมณพราหมณ์ผู้เป็นข้าศึกศัตรูต่อพระศาสนา และมุ่งถึงสมณพราหมณ์ผู้มีบาปอันสงบแล้ว ผู้ลอยบาปแล้ว. ด้วยคำว่า **ปชา** พึงทราบว่า มุ่งถึงสัตว์โลก. ด้วยคำว่า **สเทวมนุสสะ** พึงทราบว่า มุ่งถึงสมมติเทพและมนุษย์ที่เหลือ. ในที่นี้ สัตว์โลกพร้อมทั้งโอกาสโลก พึงทราบว่าท่านถือเอาแล้วด้วย ๓ บท สัตว์โลกคือหมู่สัตว์ พึงทราบว่าท่านถือเอาแล้วด้วย ๒ บท ดังพรรณนามาฉะนี้.

อีกนัยหนึ่ง โลกชั้นอรูปาวจร ท่านถือเอาแล้วด้วยศัพท์ว่า สเทวกะ เทวโลกชั้นกามาวจร ๖ ชั้น ท่านถือเอาแล้วด้วยศัพท์ว่า สมารกะ โลกของรูปพรหม ท่านถือเอาแล้วด้วยศัพท์ว่า สพรหมกะ มนุษยโลกพร้อมทั้งบริษัท ๔ หรือสมมติเทพ หรือสัตว์โลกทั้งหมดที่เหลือ ท่านถือเอาแล้วด้วยศัพท์ว่า สัสมณพราหมณะ เป็นต้น. ฝ่ายพระโบราณาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า บทว่า **สเทวกำ** ได้แก่ โลกที่เหลือพร้อมทั้งเทวดาทั้งหลาย. บทว่า **สมารกำ** ได้แก่ โลกที่เหลือพร้อมทั้งมาร. บทว่า **สพฺรหฺมกำ** ได้แก่ โลกที่เหลือพร้อมทั้งพรหม. เพื่อจะประมวลสัตว์ที่เข้าถึงภพ ๓ ทั้งหมดไว้ใน ๓ บท ด้วยอาการ ๓ แล้วกำหนดถือเอาอีกด้วย ๒ บท ท่านจึงกล่าวว่า **สสฺสมณพฺราหฺมณึ ปชำ สเทวมนุสฺสำ** ดังพรรณนามานี้. ท่านกำหนดถือเอาธาตุ ๓ นั่นแล โดยอาการนั้น ๆ ด้วยบท ๕ อย่างนี้แล.

บทว่า **สยํ** ในคำว่า **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทติ** มีความว่า ด้วยพระองค์เอง คือ ไม่มีคนอื่นแนะนำ. บทว่า **อภิญฺญา** แปลว่า ด้วยอภิญญา อธิบายว่า ทรงรู้ด้วยพระญาณอันยิ่ง. บทว่า **สจฺฉิกตฺวา** คือ ทรงทำให้ประจักษ์ชัด. ท่านทำการปฏิเสธการคาดคะเนเป็นต้น ด้วยบทว่า **สจฺฉิกตฺวา** นั้น. บทว่า **ปเวเทติ** คือ ทรงให้รู้ ได้แก่ทรงให้ทราบ คือ ทรงประกาศ.

เบื้องต้น - ท่ามกลาง - ที่สุด

บทว่า **โส ธมฺมํ เทเสติ อาทิกลฺยาณํ ฯ ล ฯ ปริโยสานกลฺยาณํ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงอาศัยพระกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย ถึงจะทรงงด (พระธรรมเทศนาไว้ชั่วคราว) แล้วทรงแสดงความสุขอันเกิดจากวิเวกอย่างยอดเยี่ยม.[๑] ก็แล พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความสุขอันเกิดจากวิเวกนั้นน้อยบ้าง มากบ้าง ก็ทรงแสดงเฉพาะประการที่มีความงามในเบื้องต้น เป็นต้นเท่านั้น มีคำอธิบายว่า ทรงแสดงทำให้งามคือดี ได้แก่ไม่ให้มีโทษเลย ทั้งในเบื้องต้น ทรงแสดงทำให้งามคือดี ได้แก่ไม่ให้มีโทษเลย ทั้งในท่ามกลางทั้งในที่สุด. ในข้อนั้นมีอธิบายว่า เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของเทศนามีอยู่ เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของศาสนา (คำสอน) ก็มีอยู่.

สำหรับเทศนาก่อน ในคาถา ๔ บท บทที่ ๑ ชื่อว่า เป็นเบื้องต้น สองบทจากนั้นชื่อว่า เป็นท่ามกลาง บาทเดียวในตอนท้ายชื่อว่า เป็นที่สุด.

๑. ปาฐะว่า หิตฺวาปิ อนุตฺตรํ วิเวกสุขํ เทเสติ ฎีกาจารย์ได้ขยายความออกไปว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า กำลังทรงแสดงธรรม ขณะที่บริษัทให้สาธุการ หรือพิจารณาธรรม ตามที่ได้ฟังแล้ว จะทรงงดแสดงธรรม ชั้นต้นไว้ชั่วคราวก่อน ทรงเข้าผลสมาบัติ และทรงออกจากสมาบัติ ตามที่ทรงกำหนดไว้แล้ว จึงจะทรงแสดงธรรม ต่อจากที่ได้หยุดพักไว้.

สำหรับพระสูตรที่มีอนุสนธิเดียว คำขึ้นต้นเป็นเบื้องต้น คำลงท้ายว่า อิทมโวจ เป็นที่สุด ระหว่างคำขึ้นต้นและคำลงท้ายทั้งสองเป็นท่ามกลาง. สำหรับพระสูตรหลายอนุสนธิ อนุสนธิแรกเป็นเบื้องต้น อนุสนธิสุดท้ายเป็นที่สุด อนุสนธิเดียวบ้าง สองอนุสนธิบ้าง อนุสนธิมาก (กว่า ๑ หรือ ๒) บ้าง ในตอนกลางเป็นท่ามกลางทั้งหมด.

สำหรับศาสนา (คำสอน) ศีล สมาธิ และวิปัสสนา ชื่อว่า เป็นเบื้องต้น. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ก็อะไรเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ศีลที่บริสุทธิ์ดี และทิฏฐิที่ตรง (สัมมา-ทิฏฐิ) เป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลายเป็นต้นดังนี้. ส่วนอริยมรรคที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตตรัสรู้แล้วมีอยู่ ดังนี้ ชื่อว่า เป็นท่ามกลาง ผลและนิพพาน ชื่อว่า เป็นที่สุด. ผล ท่านกล่าวว่าเป็นที่สุด ในประโยคนี้ว่า ดูก่อนพราหมณ์ เพราะเหตุนั้นแล ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ นั่นเป็นฝั่ง นั่นเป็นที่สุด. นิพพาน ท่านกล่าวว่าเป็นที่สุด ในประโยคนี้ว่า ดูก่อนวิสาขะผู้มีอายุ ท่านอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ที่หยั่งลงในนิพพาน มีนิพพานเป็นที่ไปในเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด.

ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดของเทศนา. เพราะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรม ก็ทรงแสดงศีลในเบื้องต้น ทรงแสดงมรรคในท่ามกลาง แล้วทรงแสดงนิพพานในที่สุด. ด้วยเหตุนั้น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง (และ) งามในที่สุด. เพราะเหตุนั้น พระธรรมกถึกแม้รูปอื่น ๆ เมื่อจะกล่าวธรรม

ก็พึงแสดงศีลในเบื้องต้น พึงแสดง
มรรคในท่ามกลาง พึงแสดงนิพพานใน
ที่สุด นี้ ชื่อว่า เป็นหลักที่ดีของ
พระธรรมกถึก.

บทว่า **สาตฺถ สพฺยญฺชนํ** ความว่า ก็เทศนาของพระธรรมกถึกรูปใด อาศัยการพรรณนาถึงข้าวต้ม ข้าวสวย หญิงและชายเป็นต้น (อาศัยสิ่งเหล่านี้เป็นเหตุจูงใจจึงแสดง) พระธรรมกถึกนั้น ไม่ชื่อว่าแสดงธรรมที่พรั่งพร้อมไปด้วยอรรถ (ประโยชน์) แต่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละเทศนาเห็นปานนั้นเสีย ทรงแสดงเทศนาที่อาศัยสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น เพราะเหตุนั้น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า ทรงแสดงธรรมที่พรั่งพร้อมด้วยอรรถ(ประโยชน์). ส่วนเทศนาของพระธรรมกถึกรูปใด ประกอบไปด้วยพยัญชนะประการเดียวเป็นต้นบ้าง มีพยัญชนะหายไปทุกตัวบ้าง ทิ้งพยัญชนะทั้งหมดและนิคหิตเป็นพยัญชนะไปหมดบ้าง เทศนาพระธรรมกถึกรูปนั้น ชื่อว่าไม่มีพยัญชนะ เพราะมีพยัญชนะไม่ครบเหมือนภาษาของพวกชาวป่า มีชาวทมิฬ ชาวกิรายตกะ และชาวโยนกเป็นต้น. แต่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรม การทำพยัญชนะให้บริบูรณ์ ไม่ทรงลบล้างพยัญชนะทั้ง ๑๐ ชนิดที่กล่าวไว้อย่างนี้ว่า

ความรู้เรื่องพยัญชนะมี ๑๐ ประการ

คือ สิถิล ๑ ธนิต ๑ ทีฆะ ๑ รัสสะ ๑
ลหุ ๑ ครุ ๑ นิคหิต ๑ สัมพันธ์ ๑
ววัฏฐิตะ ๑ วิมุตตะ ๑

เพราะเหตุนั้น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า ทรงแสดงธรรมพรั่งพร้อมไปด้วยพยัญชนะ.

คำว่า **เกวลํ** ในบทว่า **เกวลปริปุณฺณํ** นี้ เป็นคำใช้แทนคำว่า **สกลํ** หมายถึงทั้งหมด. บทว่า **ปริปุณฺณํ** หมายถึงไม่ขาดไม่เกิน. มีคำอธิบายดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมบริบูรณ์ทั้งหมดทีเดียว แม้เทศนาเรื่องเดียวที่ไม่บริบูรณ์ก็ไม่มี. บทว่า **ปริสุทฺธํ** ได้แก่ ไม่มีอุปกิเลส. อธิบายว่า พระธรรมกถึกรูปใดแสดงธรรมด้วยหวังว่า เราจักได้ลาภหรือสักการะเพราะอาลัยธรรมเทศนานี้ เทศนาของพระธรรมกถึกรูปนั้น ชื่อว่าไม่บริสุทธิ์. แต่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงมุ่งหวังโลกามิส ทรงมีพระทัยอ่อนโยนด้วยการแผ่ประโยชน์เกื้อกูลด้วยการเจริญเมตตา ทรงแสดงธรรมด้วยพระทัยที่ดำรงอยู่ในการยกย่อง เพราะเหตุนั้น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่าทรงแสดงธรรมบริสุทธิ์. บทว่า **พฺรหฺมจริยํ** . ในคำว่า **พฺรหฺมจริยํ ปกาเสติ** นี้ ได้แก่ ศาสนา (คำสอน) ทั้งหมดที่สงเคราะห์ลงในไตรสิกขา เพราะเหตุนั้น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า ทรงประกาศพรหมจรรย์.

พึงเห็นเนื้อความในบทนี้อย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น ฯลฯ บริสุทธิ์ และเมื่อทรงแสดงอย่างนี้ ชื่อว่าทรงประกาศศาสนพรหมจรรย์ทั้งสิ้นที่สงเคราะห์ลงในไตรสิกขา. บทว่า **พฺรหฺมจริยํ** ความว่า จริยาที่ชื่อว่า เป็นพรหม เพราะหมายความว่าประเสริฐที่สุด อีกอย่างหนึ่ง มีคำอธิบายว่า จริยาของท่านผู้ประเสริฐทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า พรหมจรรย์.

บทว่า **สาธุ โข ปน** ความว่า ก็แล การเห็นพระอรหันต์ทั้งหลายเป็นของดี. มีคำอธิบายว่า นำประโยชน์มาให้ นำความสุขมาให้. บทว่า **ตถารูปานํ อรหตํ** ความว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย เช่น พระโคดมผู้เจริญเป็นบุคคลที่เห็นได้ยาก โดยใช้เวลานานถึงหลายแสนโกฏิกัป (จึงจะได้เห็น) มีสรีระดึงดูดใจแพรวพราวด้วยมหาปุริสลักษณะอันงามเลิศ ๓๒ ประการ

ประดับประดาด้วยรัตนะ คือ อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ แวดวงด้วยพระรัศมีที่แผ่ซ่านออกไปประมาณหนึ่งวา น่าทัศนาไม่น้อย มีกระแสเสียงแสดงธรรมไพเราะยิ่งนัก ได้เสียงเรียกขาน (นาม) ว่า เป็นพระอรหันต์ในโลก เพราะได้บรรลุคุณตามเป็นจริง. บทว่า **ทสฺสนํ โหติ** ความว่า แม้เพียงลืมนัยน์ตาที่เป็นประกายด้วยความเลื่อมใสเป็นต้นขึ้นดูก็ยังเป็นการดี เพราะทำอัธยาศัยอย่างนี้ว่า ก็ถ้าว่า เมื่อพระพุทธเจ้า เช่น พระโคดมผู้เจริญแสดงธรรมอยู่. ด้วยพระสุรเสียงดุจเสียงพรหมซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ เราทั้งหลายจักได้ฟังสักบทหนึ่งไซร้ ก็จักเป็นการดียิ่งขึ้นไปอีกทีเดียว.

บทว่า **เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสุ** ความว่า ชาวเวนาคปุระทั้งหลายละทิ้งการงานทุกอย่างมีใจยินดี. ในบทว่า **อญฺชลิมฺปณาเมตฺวา** นี้มีอธิบายว่า ชนเหล่าใดเข้ากันได้กับทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายสัมมาทิฏฐิและมิจฉาทิฏฐิ ชนเหล่านั้นคิดอย่างนี้ว่า ถ้าพวกมิจฉาทิฏฐิจักทักท้วงพวกเราว่า เพราะเหตุไร ท่านทั้งหลาย จึงกราบพระสมณโคดม เราทั้งหลายจักตอบพวกมิจฉาทิฏฐินั้นว่า แม้ด้วยเหตุเพียงทำอัญชลี ก็จัดเป็นการกราบด้วยหรือ ? ถ้าพวกสัมมาทิฏฐิจักท้วงพวกเราว่า เพราะเหตุไร ท่านทั้งหลายจึงไม่กราบพระผู้มีพระภาคเจ้า เราทั้งหลายจักตอบว่า เพราะศีรษะกระทบพื้นดินเท่านั้นหรือจึงจัดเป็นการกราบ แม้การประนมมือก็ถือเป็นการกราบเหมือนกันมิใช่หรือ ?

ประกาศชื่อและโคตร

บทว่า **นามโคตฺตํ** ความว่า ชาวเวนาคปุระทั้งหลายเมื่อกล่าวว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพเจ้าชื่อทัตตะเป็นบุตรของคนโน้น ชื่อมิตตะ เป็น

บุตรของคนโน้น มาในที่นี้ดังนี้ ชื่อว่า ประกาศชื่อ เมื่อกล่าวว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ข้าพเจ้าชื่อ วาเสฏฐะ ข้าพเจ้าชื่อ กัจจายนะ มาในที่นี้ ดังนี้ ชื่อว่า ประกาศโคตร.

เล่ากันว่า ชาวเวนาคปุระเหล่านั้นยากจน เป็นคนแก่ ทำอย่างนั้นก็ด้วยหวังว่า เราทั้งหลายจักปรากฏด้วยอำนาจชื่อและโคตรในท่ามกลางบริษัท. ก็แล ชาวเวนาคปุระเหล่าใดนั่งนิ่ง ชาวเวนาคปุระเหล่านั้นเป็นคนตระหนี่เป็นคนโง่. บรรดาชนเหล่านั้น พวกที่ตระหนี่คิดว่า เมื่อเราทำการสนทนาปราศัยคำหนึ่ง สองคำ พระสมณโคดมก็จะคุ้นเคยด้วย เมื่อมีความคุ้นเคยจะไม่ให้ภิกษาหนึ่ง สองทัพพี ก็จะไม่เหมาะ ดังนี้ เมื่อจะปลีกตัวจากการสนทนาปราศัยนั้นจึงนั่งนิ่ง. พวกคนโง่นั่งนิ่งอยู่ในที่แห่งหนึ่งเหมือนก้อนดินที่ขว้างลง เพราะความที่ตนเป็นคนไม่รู้. บทว่า **เวนาคปุริโก** ได้แก่ชาวเมืองเวนาคบุรี. บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า ชาวเมืองเวนาคบุรีมองดูพระสรีระของพระ-ตถาคตเจ้า ตั้งแต่ปลายพระบาทขึ้นไปจนถึงปลายพระเกศา ก็เห็นพระสรีระของพระตถาคตเจ้าประดับประดาด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ซึ่งรุ่งเรืองด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ แวดล้อมด้วยพระพุทธรัศมีสีเข้ม ๖ สี ซึ่งเปล่งออกจากพระสรีระไปครอบคลุมประเทศ โดยรอบได้ ๘๐ ศอก จึงเกิดความพิศวงงงงวย เมื่อจะกล่าวสรรเสริญคุณจึงได้กล่าวอย่างนี้ คือ ได้กล่าวคำมี อาทิว่า **อจฺฉริยํ โภ โคตม**.

จิตผ่องใสทำให้อินทรีย์ ๕ ผ่องใส

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยาวญฺจิทํ** นี้ เป็นคำบ่งถึงการกำหนดประมาณยิ่ง. บทว่า **ยาวญฺจิทํ** นั้น สัมพันธ์เข้ากับบทว่า **วิปฺปสนฺนํ** .

และ(อินทรีย์ทั้งหลาย) ผ่องใสเพียงใด ชื่อว่า ผ่องใสอย่างยิ่ง อธิบายว่า ผ่องใสยิ่งนัก. บทว่า **อินฺทฺริยานิ** ได้แก่ อินทรีย์ ๖ มีจักษุเป็นต้น ก็ความที่อินทรีย์ ๖ นั้นผ่องใสได้ปรากฏแล้วแก่พราหมณ์วัจฉโคตร เพราะได้เห็นความที่โอกาสที่อินทรีย์ ๕ ตั้งอยู่ผ่องใส. ก็เพราะเหตุที่ความผ่องใสนั้นย่อมผ่องใสที่ใจนั่นเอง เพราะสำหรับบุคคลผู้มีจิตไม่ผ่องใส ก็จะมีอินทรีย์ไม่ผ่องใสฉะนั้น แม้ความผ่องใสแห่งมนินทรีย์ก็ได้ปรากฏแก่พราหมณ์วัจฉโคตรนั้น. พราหมณ์วัจฉโคตรมุ่งเอาความที่อินทรีย์ ๖ ผ่องใส อย่างนี้นั้น จึงกล่าวว่า **วิปฺปสนฺนานิ อินฺทฺริยานิ**.

บทว่า **ปริสุทฺโธ** ได้แก่ ไม่มีมลทิน. บทว่า **ปริโยทาโต** ได้แก่ ผุดผ่อง. บทว่า **สารทํ พทรปณฺฑุ** ได้แก่ ผลพุทราสุกเต็มที่ซึ่งเกิดในสรทกาล. แท้จริง ผลพุทราสุกจัดนั้น มีทั้งใสทั้งผุดผ่อง. บทว่า **ตาลปกฺกํ** ได้แก่ ผลตาลสุกจัด. บทว่า **สมฺปติ พนฺธนา ปมุตฺตํ** ได้แก่ หลุดจากขั้วในขณะนั้นนั่นเอง. อธิบายว่า เนื้อที่เพียง ๔ องคุลีของผลตาลสุกนั้นที่บุคคลปลิดออกจากขั้วทะลาย แล้วหงายหน้าขึ้นวางไว้บนแผ่นกระดาน ย่อมปรากฏเป็นสีสดใสผุดผ่องแก่บุคคลผู้แลดู. พราหมณ์วัจฉโคตรหมายเอาผลตาลสุกนั้นแล จึงกล่าวอย่างนี้.

บทว่า **เนกฺขํ ชมฺโพนทสฺส** ได้แก่ แท่งทองชมพูนุทซึ่งมีสีแดงกล่ำ. บทว่า **ทกฺขกมฺมารปุตฺตสุปริกมฺมกตสฺส** ได้แก่ อันบุตรนายช่างทองผู้ฉลาดตกแต่งไว้ดีแล้ว. บทว่า **อุกฺกามุเข สุกุสลสมฺปหฏฺฐสฺส** ความว่า ทองชมพูนุทอันนายช่างทองผู้มีฝีมือ หลอมในเตาของนายช่างทองแล้วขัดอย่างดี ด้วยการตี การรีด และการบุนวด อธิบายว่า ขัดให้นวดได้ที่. บทว่า **ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิตฺตสฺส** ความว่า อันนายช่างทองผู้มีฝีมือ ใช้ไฟลน ขัดถูด้วยเขี้ยวเสือ-

เหลือง เอายางไม้ทาแล้ววางไว้บนผ้ากัมพลสีแดง. บทว่า **ภาลเต** ได้แก่ เปล่งแสงเพราะมีแสงเกิดเอง. บทว่า **ตปเต** ได้แก่ ส่องสว่าง เพราะกำจัดความมืด. บทว่า **วิโรจติ** ได้แก่ แผ่ไพโรจน์โชติช่วง อธิบายว่า สง่างาม.

ในบทว่า **อุจฺจาสยนมหาสยนานิ** นี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ ที่นอน (สูง) เกินขนาด ชื่อว่า ที่นอนสูง. ที่นอนที่เป็นอกัปปิยภัณฑ์ (ของที่ไม่ควรแก่สมณะ) ทั้งยาวและกว้าง ชื่อว่า ที่นอนใหญ่. บัดนี้ เมื่อจะแสดงที่นอนสูง และที่นอนใหญ่นั้น พราหมณ์วัจฉโคตรจึงกล่าวคำว่า **เสยฺยถีทํ อาสนฺทิ** เป็นต้น.

อธิบายเรื่องอาสนะเป็นต้น

ในคำว่า **อาสนฺทิ** เป็นต้นนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ ที่ชื่อว่า **อาสันทิ** ได้แก่ อาสนะ (ที่นั่ง) เกินขนาด ที่ชื่อว่า **บัลลังก์** ได้แก่ บัลลังก์ (เตียงหรือแท่น) ที่เขาทำโดยติดรูปสัตว์ร้ายไว้ที่เท้า. ที่ชื่อว่า **โคณกะ** ได้แก่ ผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่ที่มีขนยาว. เล่ากันว่า ขนของผ้าโกเชาว์ผืนใหญ่นั้น (ยาว) เกิน ๔ นิ้ว. ที่ชื่อว่า **จิตติกา** ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรัตนะ. ที่ชื่อว่า **ปฏิกา** ได้แก่ เครื่องลาดสีขาวทำจากขนแกะ. ที่ชื่อว่า **ปฏลิกา** ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะมีดอกหนา ซึ่งเรียกว่า แผ่นมะขามป้อม บ้าง. ที่ชื่อว่า **ตูลิกา** ได้แก่ เครื่องลาดทำจาก-สำลี ซึ่งยัดเต็มด้วยสำลีชนิดใดชนิดหนึ่งในสำลี ๓ ชนิด. ที่ชื่อว่า **วิกติกา** ได้แก่เครื่องลาดขนแกะซึ่งวิจิตรด้วยรูปราชสีห์ และเสือโคร่งเป็นต้น . ที่ชื่อว่า **อุทธโลมี** ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะที่มีชายทั้งสองข้าง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เครื่องลาดขนแกะที่มีดอกนูนขึ้นข้างเดียว. ที่ชื่อว่า **เอกันตโลมี** ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะที่มีชายข้างเดียว. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เครื่อง-

ลาดขนแกะที่มีดอกนูนขึ้นทั้งสองข้าง. ที่ชื่อว่า **กัฏฐิสสะ** ได้แก่ เครื่องลาดทำจากไหม เย็บติดด้วยรัตนะ. ที่ชื่อว่า **โกเสยยะ** ได้แก่ เครื่องลาดคทำจากเส้นไหม เย็บติดด้วยรัตนะเหมือนกัน. ที่ชื่อว่า **กุตตกะ** ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะขนาด ที่นางระบำ ๑๖ นางใช้ยืนร่ายรำได้. ที่ชื่อว่า เครื่องลาดช้าง เป็นต้น ได้แก่เครื่องลาดที่ลาดบนหลังช้างเป็นต้น และเครื่องลาดที่ทำแสดงเป็นรูปช้างเป็นต้น. ที่ชื่อว่า **อชินัปปเวณิ** ได้แก่ เครื่องลาดที่เอาหนังเสือดาวมาเย็บทำโดยขนาดเท่าเตียง. บทที่เหลือมีความหมายดังกล่าวแล้วในตอนต้นนั่นเอง.

บทว่า **นิกามลาภี** แปลว่า (พระสมณโคดมผู้เจริญ) มีปกติได้ตามปรารถนา คือ มีปกติได้ที่นอนสูงและใหญ่ตามที่ต้องการ ๆ. บทว่า **อกิจฺฉลาภี** แปลว่า มีปกติได้โดยไม่ยาก. บทว่า **อกสิรลาภี** แปลว่า มีปกติได้ที่นอนอันไพบูลย์ คือ มีปกติได้ที่นอนใหญ่ พราหมณ์วัจฉโคตรกล่าวหมายเอาว่า พระสมณโคดมผู้เจริญ เห็นจะได้ที่นอนที่โอฬารทีเดียว. เล่ากันว่า พราหมณ์นี้ตระหนักในการนอน (ชอบนอน). เขาเห็นว่า อินทรีย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผ่องใสเป็นต้นสำคัญอยู่ว่า พระสมณโคดมนี้ นั่งและนอนบนที่นอนสูง และที่นอนใหญ่เห็นปานนี้เป็นแน่แท้ ด้วยเหตุนั้น อินทรีย์ทั้งหลายของท่านจึงผ่องใส ผิวพรรณจึงบริสุทธิ์ผุดผ่อง จึงได้กล่าวสรรเสริญคุณของเสนาสนะนี้.

ในบทว่า **ลทฺธา จ ปน น กปฺปนฺติ** นี้ มีอธิบายว่า เพราะพระบาลีว่า เครื่องลาดบางอย่างใช้ได้ อธิบายว่า เครื่องลาดแกมไหมล้วนจะปูลาดแม้บนเตียงก็ใช้ได้ เครื่องลาดทำด้วยผ้าขนสัตว์เป็นต้น จะปูลาดโดยใช้เป็นเครื่องปูพื้นก็ใช้ได้ จะตัดเท้าของอาสันทิ (แล้วนั่ง) ก็ได้ จะทำลายรูปสัตว์ร้ายของแท่น (แล้วนั่ง) ก็ได้ จะฉีกอาสนะยัดนุ่นเอามาทำเป็นหมอน

ก็ได้ ดังนี้ เครื่องลาดแม้เหล่านี้จึงควรโดยวิธีเดียวกัน แต่เพราะอาศัยสิ่งที่เป็นอกัปปิยะ เครื่องลาดทั้งหมดนั่นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าไม่สนควร. บทว่า **วนนฺตํ เยว ปจารยามิ** ความว่า เราตถาคตเข้าไปสู่ป่าทีเดียว. บทว่า ยเทว คือ ยานิเยว (แปลว่า เหล่าใด). บทว่า **ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา** คือ นั่งให้อาสนะติดกับขาอ่อนชิดกันไปโดยชอบ. บทว่า **อุชุ๎ กายํ ปณิธาย** คือ ทั้งกายให้ตรง ให้กระดูกสันหลัง ๑๘ ข้อ เอาปลายจรดปลายกัน. บทว่า **ปริมุขํ สตึ อุปฏฺฐเปตฺวา** ความว่า ตั้งสติมุ่งตรงต่อพระกัมมัฏฐาน หรือทำการกำหนดและการนำออก (จากทุกข์) ให้ปรากฏชัด. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ ว่า ศัพท์ว่า **ปริ** มีความหมายว่า กำหนด ศัพท์ว่า **มุขํ** มีความหมายว่า นำออก ศัพท์ว่า **สติ** มีความหมายว่า ตั้งมั่น ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตั้งสติไว้เฉพาะหน้า. บทว่า **อุปสมฺปชฺช วิหรามิ** ความว่า เราตถาคตได้ คือ ทำให้ประจักษ์อยู่.

พระพุทธเจ้าเข้าฌานเดินจงกรม

บทว่า **เอวมฺภูโต** ความว่า (เราตถาคต) เป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยฌานใดฌานหนึ่งในบรรดาฌานมีปฐมฌานเป็นต้นอย่างนี้. บทว่า **ทิพฺโพ เม เอโส ตสฺมึ สมเย จงฺกโม โหติ** ความว่า ก็การจงกรมของเราตถาคตผู้เข้ารูปฌาน ๔ เดินจงกรมอยู่ ชื่อว่า **เป็นการจงกรมทิพย์** แม้เมื่อเราตถาคตออกจากสมาบัติเดินจงกรม การจงกรม (นั้น) ชื่อว่า เป็นการจงกรมทิพย์เหมือนกัน. แม้ในอิริยาบถทั้งหลายมีการยืนเป็นต้น ก็มีนัยนี้แล. ในการอยู่ ๒ อย่างนอกนี้ก็เหมือนกัน. บทว่า **โส เอวํ ปชานามิ ราโค เม ปหีโน** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงราคะที่ละได้แล้ว

ด้วยอรหัตมรรค ณ มหาโพธิบัลลังก์นั่นเอง จึงตรัสว่า **โส เอวํ ปชานามิ ราโค เม ปหีโน** ดังนี้. แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัย นี้แล. อนึ่ง ถามว่า ด้วยบทนี้เป็นอันตรัสถึงอะไร (ตอบว่า) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงการพิจารณา (ปัจจเวกขณญาณ). พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงผลสมาบัติด้วยการพิจารณาแท้จริง อิริยาบถมีการจงกรมเป็นต้น ของพระอริยะผู้เข้าผลสมาบัติก็ดี ผู้ออกจากสมาบัติก็ดี ชื่อว่า **เป็นการจงกรมของพระอริยะ**เป็นต้น. บทที่เหลือในสูตรนี้ ง่ายทั้งหมดแล.

จบอรรถกถาเวนาคสูตรที่ ๓

๔. สรภสูตร

ว่าด้วยอฐานะ ๓ อย่าง

[๕๐๔] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้**กรุงราชคฤห์** สมัยนั้นปริพาชกชื่อ**สรภะ** เป็นผู้เลื่อมใสไปจากพระธรรม-วินัยนี้ไม่นาน เขากล่าววาจาอย่างนี้ในประชุมชนในกรุงราชคฤห์ว่า ธรรมของพวกสมณสักยบุตร เรารู้ทั่วแล้วละ ก็เพราะเรารู้ทั่วธรรมของพวกสมณสักยบุตร เราจึงเลื่อมใสมาเสียจากธรรมวินัยนั้นอย่างนี้

ครั้งนั้น ภิกษุมากรูปเวลาเช้าครองสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าสู่**กรุงราชคฤห์**เพื่อบิณฑบาต ภิกษุเหล่านั้นได้ยิน**สรภปริพาชก**กล่าววาจาอย่างนี้ในประชุมชนในกรุงราชคฤห์ว่า ธรรมของพวกสมณสักยบุตร เรารู้ทั่วแล้วละ ก็เพราะเรารู้ทั่วธรรมของพวกสมณสักยบุตร เราจึงเลื่อมใสมาเสียจากธรรมวินัยนั้นอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้น ครั้นเที่ยวบิณฑบาตใน**กรุง**

ราชคฤห์แล้ว ภายหลังอาหารกลับจากบิณฑบาตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปถึงแล้วถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปริพาชกชื่อ**สรภะ** เลี่ยงไปจากพระธรรมวินัยนี้ไม่นาน เขากล่าววาจาอย่างนี้ในประชุมชนใน**กรุงราชคฤห์ว่า** ธรรมของพวกสมณสักยบุตร ฯลฯ จากธรรมวินัยนั้นอย่างนี้ สาธุ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระกรุณาโปรดเสด็จไปอารามปริพาชกแทบฝั่งแม่น้ำสัปปินีที่สรภปริพาชกอยู่เถิด

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยดุษณีภาพ ครั้นเวลาเย็น เสด็จออกจากที่เร้นไปอารามปริพาชกแทบฝั่งแม่น้ำ**สัปปินี** ที่สรภปริพาชกอยู่ ครั้นถึงแล้วประทับบนอาสนะที่เขาจัดไว้แล้ว ครั้นประทับแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามสรภปริพาชกว่า สรภะ ได้ยินว่า ท่านกล่าวอย่างนี้จริงหรือว่า ธรรมของพวกสมณสักยบุตร ฯลฯ จากธรรมวินัยนั้นอย่างนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามอย่างนี้แล้ว สรภปริพาชกนิ่งเสีย

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามสรภปริพาชกครั้งที่ ๒ ว่า พูดเถิดสรภะ ธรรมของสมณสักยบุตร ท่านรู้ทั่วว่าอย่างไร ? ถ้าคำของท่านจักไม่บริบูรณ์ เราจักช่วยให้บริบูรณ์ แต่ถ้าคำของท่านจักบริบูรณ์ไซร้ เราก็จักอนุโมทนา

แม้ครั้งที่ ๒ สรภปริพาชกก็คงนิ่งอยู่

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถาม...เป็นครั้งที่ ๓ ว่า สรภะ ธรรมของสมณสักยบุตร เราบัญญัติเอง พูดเถิด สรภะ ธรรมของสมณสักยบุตร ท่านรู้ทั่วว่าอย่างไร ถ้าคำของท่านจักไม่บริบูรณ์ เราจักช่วยให้บริบูรณ์ แต่ถ้าคำของท่านจักบริบูรณ์ไซร้ เราก็จักอนุโมทนา

แม้ครั้งที่ ๓ สรภปริพาชกก็คงนิ่ง

ทีนี้ ปริพาชกทั้งหลายกล่าวกะสรภปริพาชกว่า อาวุโสสรภะ ท่านจะพึงขอร้องข้อใดกะพระสมณโคดม พระสมณโคดมก็ยอมให้ข้อนั้นแก่ท่าน พูดเถิด อาวุโสสรภะ ธรรมของพวกสมณสักยบุตร ท่านรู้ทั่วว่าอย่างไร ถ้าคำของท่านจักไม่บริบูรณ์ พระสมณโคดมจักช่วยให้บริบูรณ์ แต่ถ้าคำของท่านจักบริบูรณ์ไซร้ พระสมณโคดมก็จักอนุโมทนา

เมื่อปริพาชกทั้งหลายกล่าวอย่างนี้แล้ว สรภปริพาชกนิ่งอั้นหมดสง่า คอตกก้มหน้าซบเซาไม่มีปฏิภาณ นั่งอยู่

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแจ้งว่า สรภปริพาชกนิ่งอั้นหมดสง่า คอตกก้มหน้าซบเซาไม่มีปฏิภาณแล้ว จึงตรัสกะปริพาชกเหล่านั้นว่า ปริพาชกทั้งหลาย ผู้ใดจะพึงว่าเราว่า ท่านปฏิญญาว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ แต่ธรรมเหล่านี้ท่านยังมิได้ตรัสรู้แล้ว ดังนี้ เราจะพึงซักไซ้ไล่เลียงผู้นั้นในข้อนั้นอย่างดี ผู้นั้นแลถูกเราซักไซ้ไล่เลียงอย่างดีเข้า ย่อมเป็นไปไม่ได้ ไม่มีทางเลยที่เขาจะไม่ตกอยู่ในฐานะ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ จะต้องพูดกลบเกลื่อนหรือออกนอกเรื่องนอกทางไปบ้าง จะต้องแสดงความขุ่นเคือง ความโกรธแค้น ความน้อยใจให้ปรากฏบ้าง จะต้องนิ่งอั้นหมดสง่า คอตกก้มหน้าซบเซาไม่มีปฏิภาณเหมือนอย่างสรภปริพาชกบ้าง

ปริพาชกทั้งหลาย ผู้ใดจะพึงว่าเราว่า ท่านปฏิญญาว่าเป็นขีณาสพ แต่อาสวะเหล่านั้นของท่านยังไม่สิ้นแล้ว ดังนี้ เราจะพึงซักไซ้ไล่เลียงผู้นั้นในข้อนั้นอย่างดี ฯลฯ เหมือนอย่างสรภปริพาชกบ้าง

ปริพาชกทั้งหลาย ผู้ใดจะพึงว่าเราว่า ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้นไม่เป็นทางสิ้นทุกข์โดยชอบแห่งบุคคลผู้ทำตาม ดังนี้ เราจะพึงซักไซ้ไล่เลียงผู้นั้นในข้อนั้นอย่างดี ฯลฯ เหมือนอย่างสรภปริพาชกบ้าง

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงเปล่งพระสิงหนาท ๓ วาระแล้ว เสด็จกลับไปทางอากาศ

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปแล้วไม่ช้า ปริพาชกเหล่านั้นก็รุมกันถากถางสรภปริพาชกว่า แน่ะอาวุโสสรภะ สุนัขจิ้งจอกแก่ในป่าใหญ่ทะยานใจว่าจักร้องให้เหมือนเสียงราชสีห์ ก็ร้องเป็นเสียงสุนัขจิ้งจอกนั่นแหละ ร้องเป็นเสียงสุนัขป่าอยู่นั่นเองฉันใด ท่านก็ฉันนั้นแหละ อาวุโส**สรภะ** ลับหลังพระ-สมณโคดมคุยว่า ข้าจักบันลือสิงหนาท ก็...เสียงสุนัขจิ้งจอกนั่นแหละ... เสียงสุนัขป่านั่นเอง ไก่ตัวเมียกระหยิ่มใจว่า จักขันให้เหมือนเสียงไก่ตัวผู้ ก็ ...เสียงไก่ตัวเมียอยู่นั่นฉันใด ท่านก็ฉันนั้นแหละ อาวุโสสรภะ ลับหลังพระสมณโคดมคุยว่า ข้าจักขัน ก็กะต๊ากนั่นเอง โค ในโรงว่าง ย่อมสำคัญว่าเสียง ลึก ฉันใด ท่านก็ฉันนั้นแหละ. อาวุโสสรภะ ลับหลังพระสมณโคดมก็สำคัญว่าเสียง (ของตัว) ลึก. ครั้งนั้นแล ปริพาชกเหล่านั้นต่างช่วยกันเอาปฏัก คือวาจาทิ่มแทงสรภปริพาชกรอบข้าง.

จบสรภสูตรที่ ๔

อรรถกถาสรภสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสรภสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ราชคเห** ได้แก่ ในพระนครอันมีชื่ออย่างนี้. บทว่า **คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต** ความว่า ภูเขานั้นมียอดเหมือนนกแร้ง อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **คิชฌกูฏ** เพราะนกแร้งอยู่บนยอดของภูเขานั้น. ณ ภูเขาคิชฌกูฏนั้น. ด้วย

บทว่า **คิชฺฌกูเฏ** นี้ ท่านแสดงถึงที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงประทับอยู่ โดยเอากรุงราชคฤหเป็นโคจรคาม. อธิบายว่า เขาสร้างวิหารถวายพระตถาคตเจ้าบนภูเขาคิชฌกูฏ. ฉะนั้น คำว่า **คิชฺฌกูฏวิหาโร** จึงเป็นชื่อของวิหารนั้น. ในสมัยนั้น ปริพาชกชื่อว่า สรภะ นี้ อยู่ ณ ที่นั้น ฉะนี้แล.

บทว่า **สรโภ นาม ปริพฺพาชโก อจิรปกฺกนฺโต โหติ** ความว่า ปริพาชกผู้มีชื่ออย่างนี้ว่า สรภะ บวชแล้วในศาสนานี้ ไม่นานก็เลี่ยงออกไป. อธิบายว่า ไม่นานก็สึก.

แท้จริง เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก เหล่าเดียรถีย์พากันเสื่อมลาภ สักการะ. ลาภสักการะมากมายเกิดขึ้นแก่พระรัตนตรัย ดังเช่นที่พระธรรมสังคาหกาจารย์เจ้ากล่าวไว้ว่า **ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้อันชนทั้งหลาย สักการะ เคารพนบนอบ บูชา ยำเกรงแล้ว เป็นผู้ได้รับบริขาร คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัช ส่วนอัญญเดียรถีย์ทั้งหลาย (และ) ปริพาชกทั้งหลาย ไม่มีผู้สักการะ เคารพ นับถือ บูชา และยำเกรง ไม่ได้รับบริขาร คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัช ดังนี้**

อัญญเดียรถีย์ ประมาณ ๕๐๐ เหล่านั้น ผู้เสื่อมลาภและสักการะอย่างนี้ นัดประชุมในอารามของปริพาชกแห่งหนึ่ง หารือกันว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จำเดิมแต่เวลาที่พระสมณโคดมอุบัติขึ้นแล้ว พวกเรากลายเป็นผู้เสื่อมจากลาภสักการะ ท่านทั้งหลายจงใคร่ครวญหาโทษของพระสมณโคดมและสาวกของพระสมณโคดมสักข้อหนึ่ง กระจายโทษออกไป ติเตียนคำสอน

ของพระสมณโคดมนั้น แล้วจักยังลาภสักการะให้เกิดขึ้น แก่พวกเราทั้งหลาย อัญญเดียรถีย์เหล่านั้น เมื่อตรวจดูโทษ ได้พูดกันว่า พวกเราไม่สามารถจะมองเห็นโทษของพระสมณโคดม ในที่ ๔ สถาน คือในทวาร ๓ และอาชีวะ ๑ ได้ ท่านทั้งหลายจงละฐานะทั้ง ๔ ไว้ก่อน แล้วตรวจดูในฐานะอื่น. ลำดับนั้น ในระหว่างพวกเดียรถีย์เหล่านั้น เดียรถีย์คนหนึ่งกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่เห็นอุบายอย่างอื่น ก็แต่ว่า สมณะเหล่านี้ ลงประชุมกันทุกกึ่งเดือน ปิดประตูหน้าต่าง ไม่ให้แม้แต่สามเณรเข้าไป ถึงอุปัฏฐากผู้ใกล้ชิด ก็ไม่ได้เห็น สมณะเหล่านี้ ร่ายมายามนต์ที่ทำให้คนหลงใหล แล้วทำให้คนกลับใจเข้าเป็นพวก. ถ้าเราทั้งหลาย จักสามารถนำเอามายามนต์ที่ทำให้คนหลงใหลนั้นมาได้ด้วยอุบายนี้ ลาภสักการะอันโอฬาร จักมีแก่พวกเรา. เดียรถีย์แม้อีกคนหนึ่ง ได้ลุกขึ้นกล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน. เดียรถีย์ทั้งหมด ได้มีวาทะเป็นอย่างเดียวกัน. ต่อแต่นั้น เดียรถีย์ทั้งหมดพูดว่า ผู้ใดจักสามารถนำมายามนต์นั้นมาได้ พวกเราจักแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้า ในลัทธิของพวกเราทั้งหลาย.

ลำดับนั้น พวกเดียรถีย์ถามกันตั้งแต่คนสุดท้ายขึ้นไปว่า ท่านสามารถไหม ? ท่านสามารถไหม ? เมื่อส่วนมากตอบว่า ผมไม่สามารถ ผมไม่สามารถ จึงพากันถามสรภปริพาชกว่า อาจารย์ครับ ท่านอาจารย์จักสามารถไหม ? เขาตอบว่า การนำมายามนต์นี้มาไม่ใช่เรื่องหนักหนา ถ้าพวกท่านจักยืนยันตามถ้อยคำของตน แต่งตั้งเราเป็นหัวหน้า พวกเดียรถีย์กล่าวว่า อย่าหนักใจเลยท่านอาจารย์ ท่านจงนำมายามนต์มาเถิด ท่านทำสำเร็จแล้ว พวกผมแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าแน่. เขาพูดว่า ผู้จะนำมายามนต์นั้นมาได้ ไม่

ใช่จะสามารถนำมาได้โดยการขโมย หรือปล้นเอา แต่ต้องทำเป็นพวกเดียวกับสาวกของพระสมณโคดม. คือต้องไหว้สาวกของพระสมณโคดม ทำวัตรปฏิบัติ ฉันอาหารในบาตรของสาวกแห่งพระสมณโคดมเหล่านั้น จึงจะสามารถนำมาได้ กิริยาของคนเช่นนี้นั้น พวกท่านพอใจหรือ เดียรถีย์ทั้งหลายตอบว่า ท่านจงทำอย่างใดอย่างหนึ่ง นำมามอบให้พวกเรา. สรภปริพาชกได้ให้สัญญาแก่ปริพาชกทั้งหลายว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายเห็นผมแล้ว ต้องทำเป็นเหมือนไม่เห็น แล้วในวันที่สองจึงลุกขึ้นแต่เช้า เข้าไปยังมหาวิหาร ชื่อว่าคิชฌกูฏ กราบเท้าภิกษุทั้งหลาย ที่ตนเห็นแล้ว ๆ ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ภิกษุทั้งหลายพูดกันว่า เดียรถีย์เหล่าอื่น กระด้าง หยาบคาย แต่ชะรอยเดียรถีย์คนนี้ จักเป็นผู้มีศรัทธา มีความเลื่อมใสแล้ว. เขากล่าวว่า ท่านเจ้าข้า ท่านทั้งหลายบวชแล้วในสำนัก ที่เหมาะสมทีเดียว เพราะรู้ (ดี) แล้ว ส่วนผมไม่ได้ใคร่ครวญ เมื่อแล่นไปผิดท่า จึงเที่ยวไปผิดในทิศทาง ที่ไม่ได้นำสัตว์ออกจากทุกข์. ก็ครั้นเขากล่าวอย่างนี้แล้ว ไหว้ภิกษุทุกรูปที่ตนเห็นแล้ว ๆ เตรียมน้ำสำหรับอาบเป็นต้นไว้ ทำไม้ชำระฟันให้เป็นกัปปิยะ ล้างเท้า ทา-น้ำมันให้ได้ภัตรที่เหลือแล้วบริโภค.

พระมหาเถระรูปหนึ่ง เห็นเขาอยู่โดยทำนองนี้ จึงพูดว่า ท่านมีศรัทธาเลื่อมใสแล้ว จะไม่บวชหรือ เขาตอบว่า ท่านผู้เจริญใครจักให้ผมบวช เพราะพวกผมประพฤติตนเป็นข้าศึกต่อพระคุณท่านทั้งหลายมาตลอดกาลนาน. พระเถระกล่าวว่า ถ้าท่านประสงค์จะบวช เราก็จะบวชให้ แล้วให้เขาบรรพชา. นับแต่วาระที่บวชแล้ว เขาได้ทำวัตรปฏิบัติเป็นนิตย์ พระเถระพอใจในวัตรปฏิบัติของเขา ไม่นานก็ให้เขาอุปสมบท. ในวันอุปสมบททำนเข้าไปในโรงอุโบสถ พร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย เห็นภิกษุทั้งหลายยกย่องพระปาฏิโมกข์ด้วยอุตสาหะมาก จึงคิดว่า ภิกษุเหล่านี้ ร่ายมายามนต์ที่ทำให้คน

หลงใหล แล้วทำให้กลับใจเข้าเป็นพวก. อีก ๒-๓ วัน เท่านั้น เราก็จักสวดได้ เธอไปสู่บริเวณไหว้พระอุปัชฌาย์แล้วเรียนถามว่า ท่านขอรับ ธรรมนี้ชื่ออะไร ? พระอุปัชฌาย์ตอบว่า ชื่อว่า ปาฏิโมกข์. ท่านขอรับ ปาฏิโมกข์นี้เป็นธรรมอันสูงสุดหรือ ? ถูกแล้วคุณ สิกขานี้จะทรงไว้ได้ ซึ่งสาสนธรรมทั้งหมด.

ท่านขอรับ ถ้าสิกขาธรรมนี้ เป็นธรรมสูงสุดแล้วไซร้ ผมจะเรียนเอาสิกขาธรรมนี่แหละเสียก่อน. พระเถระรับคำว่า เรียนเถิดคุณ เธอกำลังเรียนอยู่ พบปริพาชกทั้งหลาย ถูกเขาถามว่า เป็นอย่างไรอาจารย์ จึงบอกว่าพวกท่านอย่าคิดอะไรเลย อีก ๒-๓ วัน ผมจักนำไปให้. ไม่ช้าก็เรียนจนจบแล้วพูดกับอุปัชฌาย์ว่า มีเพียงเท่านี้หรือขอรับ หรือแม้อย่างอื่นก็ยังมี. พระเถระตอบว่า มีเท่านี้เท่านั้นแหละคุณ. ในวันรุ่งขึ้น เธอนุ่งห่มตามปกติ ถือบาตรตามทำนองที่เคยถือ แล้วออกจากอาราม ชื่อว่า คิชฌกูฏ ไปยังอารามของปริพาชก ปริพาชกทั้งหลายเห็นเธอแล้ว พากันห้อมล้อมเธอ ถามว่า เป็นอย่างไรท่านอาจารย์ ชะรอยจะไม่สามารถนำเอามายามนต์ที่ทำให้คนหลงใหลมาได้กระมัง ? เธอตอบว่า อย่าหนักใจเลยอาวุโสทั้งหลาย มายามนต์ที่ทำให้คนหลงใหลเรานำมาได้แล้ว ตั้งแต่นี้ไป เราทั้งหลายจักมีลาภสักการะมาก ท่านทั้งหลายจงสมัครสมานสามัคคีกัน อย่าทะเลาะวิวาทกัน ปริพาชกทั้งหลายกล่าวว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ ถ้าท่านเรียนได้มาแล้ว ก็จงบอกมายามนต์ที่ทำให้คนหลงใหลนั้นแก่พวกผมบ้าง. เธอสวดปาฏิโมกข์เริ่มแต่ต้น (จนจบ). ลำดับนั้น ปริพาชกทั้งหมดเหล่านั้น พูดกันว่า มาเถิดท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราจะเข้าไปในพระนคร กล่าวโทษของพระสมณโคดม. เมื่อประตูเมืองยังไม่ทันเปิด พากันไปใกล้ประตู เข้าไปก่อนใคร ๆ ทั้งหมดทางประตูที่เปิดแล้ว. คำว่า **สรโภ นาม ปริพฺพาชโก อจิรปกฺกนฺโต โหติ** (ปริพาชก

ชื่อว่า สรภะ หลีกไปแล้วไม่นาน) ดังนี้ ท่านกล่าวหมายถึงปริพาชกนั้น ผู้หลบหลีกไปด้วยทั้งเพศของตน อย่างนี้.

ก็ในวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาย่ำรุ่ง ได้ทรงเห็นเหตุนี้ว่า วันนี้ สรภปริพาชกจักเที่ยวไปในพระนคร แล้วทำประกาศนียกรรม (ประกาศเป่าร้อง) เมื่อเธอกล่าวคำตำหนิพระรัตนตรัย ชื่อว่าโปรยยาพิษลง แล้วไปสู่อารามแห่งปริพาชก ถึงเราตถาคตก็จักไป ณ ที่นั้นเหมือนกัน บริษัทแม้ทั้ง ๔ จักประชุมกันในอารามของปริพาชกนั้นแล ในสมาคมนั้นจักมีคน ๘๔,๐๐๐ ได้ดื่มน้ำอมฤต. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า สรภปริพาชกจงมีโอกาส จงประกาศโทษตามชอบใจ แล้วตรัสเรียกพระอานันทเถระมา รับสั่งว่า อานนท์ เธอจงไปบอกภิกษุสงฆ์ในมหาวิหาร ๑๘ แห่ง ให้ไปบิณฑบาตพร้อมกับเราตถาคต. พระเถระได้ปฏิบัติดังนั้นแล้ว. ภิกษุทั้งหลายต่างถือบาตรจีวร ห้อมล้อมพระตถาคตแล้วเทียว. พระศาสดาทรงพาภิกษุสงฆ์ไปบิณฑบาต ที่บ้านใกล้ประตูพระนคร ฝ่ายสรภปริพาชกก็เข้าไปสู่พระนคร พร้อมด้วยปริพาชกทั้งหลาย ครั้นถึงท่ามกลางหมู่บริษัท ประตูพระราชวัง ประตูบ้านอำมาตย์ และที่ถนน ๔ แยกเป็นต้น ได้ประกาศว่า ธรรมของพวกสมณศากยบุตรทั้งหลาย เรารู้หมดแล้ว ดังนี้เป็นต้น ในที่นั้น ๆ. คำมีอาทิว่า **โส ราชคเห ปริสติ เอวํ วาจํ ภาสติ** (สรภปริพาชกนั้น กล่าวคำอย่างนี้ ในบริษัท ในกรุงราชคฤห์) นี้ ท่านกล่าวหมายถึง การกล่าวโทษนั้น. บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า **อญฺญาโต** สรภปปริพาชกแสดงว่า (ธรรมของพวกสมณศากยบุตร) เรารู้แล้ว คือเข้าใจแล้ว ได้แก่เรียนให้แจ่มแจ้งแล้ว. บทว่า **อญฺญาย** แปลว่า รู้แล้ว. บทว่า **อปกฺกนโต** ได้แก่หลีกไป ทั้งๆ ที่ยังทรงเพศนั่นแหละ. สรภปริพาชกนั้น

เมื่อจะแสดงความนี้ จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ก็ถ้าหากศาสนาของพระสมณโคดม จักมีสาระอะไรอยู่บ้างแล้วไซร้ เราก็จะไม่หลีกออกไป แต่ศาสนาของพระสมณโคดมนั้นไร้สาระ ไม่มีแก่นสาร สมณะทั้งหลายร่ายมายามนต์ที่ทำให้คนหลงใหล จึงลวงชาวโลกอยู่ได้.*

บทว่า **อถโข สมฺพหุลา ภิกฺขู** ความว่า ครั้งนั้นเมื่อปริพาชกนั้นกล่าวอยู่อย่างนี้ ภิกษุฝ่ายอรัญญวาสี ๕๐๐ รูป ไม่รู้ว่าพระศาสดาเสด็จไปบิณฑบาต ณ ที่ชื่อโน้น จึงเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ในเวลาภิกษาจาร คำว่า **อถโข สพฺพหุลา ภิกฺขู** นี้ ท่านกล่าวหมายถึงภิกษุเหล่านั้น. บทว่า **อสฺโสสุ** แปลว่า ได้ยินแล้ว. บทว่า **เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ** ความว่า เข้าไปด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักกราบทูลเรื่องนี้ แด่พระทศพล บทว่า **สิปฺปินิยา ตีรํ** ได้แก่ฝั่งแม่น้ำที่มีชื่ออย่างนี้ว่า สิปปินิกา.

บทว่า **อธิวาเสสิ ภควา ตุณฺหีภาเวน** มีอรรถาธิบายว่า ทรงไว้ซึ่งขันติในภายใน ทรงรับรู้ไว้ด้วยจิตอย่างเดียว โดยไม่ทรงไหวองค์คือกายและองค์คือวาจา. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงรับทราบ (โดยดุษณีภาพ) อย่างนี้แล้ว ทรงพระดำริต่อไปว่า วันนี้ เราตถาคตเมื่อจะไปหักล้างวาทะของสรภปริพาชกควรจะไปเพียงผู้เดียว หรือมีภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมไปด้วย. ลำดับนั้น พระองค์ทรงตกลงพระทัยดังนี้ว่า ถ้าเราจักมีภิกษุสงฆ์แวดล้อมไป มหาชนจักคิดอย่างนี้ว่า พระสมณโคดมเมื่อจะเข้าไปสู่ที่โต้วาทะ. ก็ต้องยกพวกไป ใช้พลังของบริษัท หักล้างวาทะที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ยอมให้ฝ่ายตรงข้ามโงหัวขึ้นได้เลย ก็เมื่อวาทะเกิดขึ้นแก่เราแล้ว กิจคือการโต้วาทะ โดยพาผู้อื่นไปด้วย จะไม่มีแก่เราเลย เราผู้เดียวนี่แหละจะไปหักล้างวาทะนั้น. และการที่เราเป็นพระพุทธเจ้าหักล้างวาทะที่เกิดขึ้นแก่ตนในปัจจุบันนี้ ไม่เป็นของอัศจรรย์ เพราะ

๑. ปาฐะว่า ลาภํ ขาทนฺติ ฉบับพม่าเป็น โลกํ ขาทนฺติ.

ในเวลาที่เราบำเพ็ญพุทธจริยา ผู้อื่นที่จะสามารถนำพาธุระแทนเรา แม้เมื่อเกิดในอเหตุกปฏิสนธิ ไม่เคยมีแล้ว. ก็เพื่อจะยังความข้อนี้ให้ชัดเจน ควรนำกัณหชาดก (มาแสดงประกอบ) ด้วยดังนี้

เมื่อใด มีงานหนัก เมื่อใด การเดิน
ทางลำบาก เมื่อนั้น เจ้าของก็จะเทียมโค
ชื่อกัณหะ โคกัณหะนั้น จะต้องนำธุระ
นั้นไปโดยแท้.

เรื่องโคกาฬกะ

เล่ากันมาว่า ในอดีตสมัย พ่อค้าเกวียนผู้หนึ่ง พำนักอยู่ในเรือนของหญิงแก่คนหนึ่ง. ครั้งนั้นแม่โคนมตัวหนึ่งของเขาได้ตกลูกในเวลากลางคืน. มันตกลูกเป็นโคผู้ตัวหนึ่ง. จำเดิมแต่หญิงแก่เห็นลูกโคแล้ว เกิดความสิเนหาอย่างลูก. ในวันรุ่งขึ้น บุตรของพ่อค้าเกวียนกล่าวว่า ท่านจงรับค่าเช่าบ้านของท่าน. หญิงแก่ พูดว่า เราไม่ต้องการสิ่งแลกเปลี่ยนอย่างอื่น ท่านจงให้ลูกวัวตัวนี้ แก่เราเถิด. บุตรพ่อค้าเกวียนกล่าวว่า ท่านจงรับมันไว้เถิด แม่. หญิงแก่รับลูกโคนั้นไว้แล้ว ให้ดื่มนม ให้ข้าวยาคู ภัตรและหญ้าเป็นต้น เลี้ยงดูแล้ว. มันเจริญเติบโตขึ้น มีรูปร่างอ้วนพี สมบูรณ์ด้วยกำลังและความเพียร ถึงพร้อมด้วยอาจาระ มีชื่อว่า **กาฬกะ**. ครั้นต่อมาเมื่อพ่อค้าเกวียนคนหนึ่งเดินทางมาพร้อมด้วยเกวียน ๕๐๐ เล่ม ล้อเกวียนติดหล่มอยู่ในที่น้ำเซาะ. เขาพยายามเทียมวัว ๑๐ ตัว บ้าง ๒๐ ตัวบ้าง ก็ไม่สามารถจะฉุดเกวียนขึ้น (จากหล่ม) ได้ จึงเข้าไปหาโคกาฬกะ กล่าวว่า พ่อมหาจำเริญ เราจักให้รางวัลแก่เจ้า ขอให้เจ้าช่วยยกเกวียนของเราขึ้นด้วยเถิด ก็ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็พาโคกาฬกะนั้นไป คิดว่า โคอื่นจะสามารถลากแอกไป พร้อมกับเกวียนนี้

ไม่มี จึงผูกเชือกเข้าที่แอกเกวียน แล้วเทียมโคกาฬกะนั้นแต่เพียงตัวเดียว โคกาฬกะลากเกวียนนั้นขึ้นไปจอดไว้บนบก. นำเกวียนทั้ง ๕๐๐ เล่มขึ้นไปได้โดยทำนองนี้แหละ. มันนำเกวียนเล่มสุดท้ายขึ้นได้แล้ว (พอเขาปลดออกจากแอก) ก็ยกศีรษะขึ้นแสดงอาการเมื่อยล้า. พ่อค้าเกวียนคิดว่า โคกาฬกะนี้เมื่อฉุดเกวียนมีประมาณเท่านี้ ขึ้นได้ไม่เคยทำอย่างนี้ ชะรอยมันจะทวงค่าจ้างดังนี้แล้ว จึงหยิบกหาปณะเท่าจำนวนเกวียน ผูกห่อเงิน ๕๐๐ กหาปณะไว้ที่คอของมัน. มันไม่ยอมให้ผู้อื่นเข้าใกล้ตัวมัน เดินตรงไปยังบ้านทีเดียว. หญิงแก่เห็นแล้ว ก็แก้ออก รู้ว่าเป็นกหาปณะ จึงพูดว่า ลูกเอ๋ย เหตุไฉนเจ้าจึงทำอย่างนี้ เจ้าอย่าเข้าใจว่า แม่นี้จักดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยทรัพย์ที่เราทำงานแล้วนำมามอบให้ ดังนี้แล้ว ให้โคอาบน้ำด้วยน้ำอุ่น ชโลมตัวด้วยน้ำมัน แล้วกล่าวสอนว่า ต่อนี้ไป เจ้าอย่าได้ทำอย่างนี้อีก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า เพราะว่า ในเวลาที่เราบำเพ็ญพุทธจริยา ผู้อื่นชื่อว่าสามารถนำธุระแทนเราแม้ผู้บังเกิดแล้ว ในอเหตุกปฏิสนธิ ไม่เคยมีแล้วดังนี้ ทรงหมายถึงเรื่องที่เล่ามานี้แหละ จึงเสด็จไปตามลำพังพระองค์เดียว.

เพื่อจะแสดงเรื่องนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อถโข ภควา สายณฺหสมยํ ปฏิสลฺลนา วุฏฺฐิโต** (ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกออกจากที่เร้น ในเวลาเย็นแล้ว) ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิสลฺลานา** ความว่า ทรงสำรวมจิตจากอารมณ์หยาบทั้งหลาย อธิบายว่าออกจากผลสมาบัติ. บทว่า **เตนุปสงฺกมิ** ความว่า เมื่อปริพาชกทั้งหลายทำประกาศนียกรรม ทั่วพระนคร แล้วออกจากพระนครไปประชุมกันที่อารามของปริพาชก นั่งสนทนากันถึงสีหนาทกถาอย่างนี้ว่า ปริพาชกทั้งหลายถามว่าท่านสรภะ ถ้าพระสมณโคดมจักเสด็จมาแล้วไซร้ ท่านจักทำอย่างไร สรภ-

ปริพาชกตอบว่า (ข้าพเจ้าจะทำอย่างนี้คือ) เมื่อพระสมณโคดม บันลือสีหนาทอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๒ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๒ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๔ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๔ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๕ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๕ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๑๐ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๑๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๒๐ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๒๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๓๐ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๓๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๔๐ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๔๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๕๐ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๕๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๑๐๐ อย่าง เมื่อพระสมณโคดม บันลือ ๑๐๐ อย่าง ข้าพเจ้าจักบันลือ ๑,๐๐๐ อย่างดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปแล้ว.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จเข้าไป ทรงนุ่งผ้าสองชั้นที่เขาย้อมดีแล้ว ทรงห่มสุคตมหาจีวร ได้เสด็จเข้าไปลำพังพระองค์เดียวโดยท่ามกลางพระนคร เหมือนพระราชาผู้ปราศจากพลนิกร เพราะทางไปอารามของปริพาชก อยู่กลางพระนคร มิจฉาทิฏฐิกบุคคลทั้งหลาย เห็นแล้ว พากันตามไปด้วยคิดว่า ปริพาชกทั้งหลาย กระทำประกาศนียกรรม ระบุโทษของพระสมณโคดม ชะรอยพระองค์จะเสด็จไป เพื่อให้ปริพาชกเหล่านั้น ยินยอมคล้อยตาม. ฝ่ายพวกสัมมาทิฏฐิกบุคคล ก็พากันติดตามไปด้วยคิดว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถือเอาบาตร และจีวรเสด็จไปลำพังพระองค์เดียวเท่านั้น (ชะรอย) วันนี้จักมี มหาธรรมสงความ กับสรภปริพาชก แม้พวกเราทั้งหลาย ก็จักร่วมกันเป็นพยาน ในสมาคมนั้น. เมื่อมหาชนกำลังดูอยู่นั่นแหละ พระบรมศาสดาเสด็จเข้าไปสู่อาราม ของปริพาชกแล้ว.

ปริพาชกทั้งหลาย เห็นพระฉัพพรรณรังสีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นช่อ พวยพุ่งผ่านลำต้น คาคบ และกิ่งของต้นไม้ทั้งหลาย จึงพากัน

แหงนดูด้วยคิดว่า ในวันอื่น ๆ ไม่เคยมีโอภาสเช่นนี้เลย นี่อะไรกันหนอ. สรภปริพาชกฟังดังนั้นแล้ว ก็นั่งก้มหน้า ซบหัวลงระหว่างเข่า. ในสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเสด็จเข้าไปยังอารามนั้นอย่างนี้แล้ว เสด็จประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูแล้ว. แท้จริง พระตถาคตทรงเป็นผู้ควรแก่อาสนะ เพราะเสด็จอุบัติในตระกูลอันเลิศ บนพื้นชมพูทวีป. ในที่ทั่ว ๆ ไป เขาจะจัดอาสนะไว้สำหรับพระองค์โดยเฉพาะ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนพุทธาอาสน์มีค่ามาก ที่เขาปูลาดแล้ว[๒] อย่างนี้.

บทว่า **เต ปริพฺพาชกา สรภึ ปริพฺพาชกึ เอตทโวจุ** ความว่า ได้ยินว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสคำเพียงเท่านี้ กับสรภปริพาชกอยู่นั่นแหละ ภิกษุสงฆ์ผู้ตามพระยุคลบาทของพระศาสดา ก็มาถึงอารามของปริพาชก บริษัทแม้ทั้ง ๔ ประชุมกันแล้วในปริพาชการามนั่นแล. ลำดับนั้น ปริพาชกเหล่านั้นคิดว่า น่าอัศจรรย์ที่พระสมณโคดม ได้เสด็จมายังสำนักของพวกเรา ผู้เที่ยวไปแพร่โทษ ทำประกาศนียกรรม ตลอดทั่วทั้งพระนครมาแล้ว ผู้เป็นคู่เวร เป็นศัตรู เป็นข้าศึก ไม่ตรัสคำที่ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทแม้น้อยหนึ่ง แต่กลับตรัสมธุรกถา ประหนึ่งว่า ชโลมด้วยน้ำมันที่หุงสุกแล้วตั้ง ๑๐๐ ครั้ง ประหนึ่งให้ดื่มน้ำอมฤต จำเดิมแต่เวลาที่ได้เสด็จมาแล้ว ดังนี้แล้ว ทุกคนจึงได้ทูลคำนี้ คล้อยตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.
บทว่า **อาเจยฺยาสิ** ความว่า ท่านพึงขอ คือ พึงปรารถนา ได้แก่ ต้องการ. บทว่า **ตุณฺหีภูโต** ได้แก่ ถึงความเป็นผู้ดุษณีภาพ. บทว่า **มงฺกุภูโต** ได้แก่ ถึงความสิ้นเดช. บทว่า **ปตฺตกฺขนฺโธ** ได้แก่ มีคอโน้มลง. บทว่า **อโธมุโข** ได้แก่ (นั่ง) ก้มหน้า.

๑. ปาฐะว่า อณฺโณ ฉบับพม่าเป็น อณฺณทา.

๒. ปาฐะว่า ปณฺณตฺเต อาสเน ฉบับพม่าเป็น ปณฺณตฺเต มหารเห พุทฺธาสเน.

บทว่า **สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต** ความว่า ท่านปฏิญาณอย่างนี้ว่า เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรมทั้งปวง เราตถาคตรัสรู้แล้ว. บทว่า **อนภิสมฺพุทฺธา** ความว่า ชื่อว่า ธรรมเหล่านี้ อันท่านไม่ได้ตรัสรู้แล้ว. บทว่า **ตตฺถ** ได้แก่ ในธรรมที่พระองค์ทรงแสดงไว้เหล่านั้น อย่างนี้ว่า เรายังไม่ได้ตรัสรู้แล้ว.

บทว่า **อญฺเญน วา อญฺญํ ปฏิจริสฺสติ** ความว่า หรือจักกลบเกลื่อนด้วยคำอย่างหนึ่ง ด้วยถ้อยคำอีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ถูกถามอย่างหนึ่ง จักตอบอีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **พหิทฺธา กถํ อปนาเมสฺสติ** ความว่า นำถ้อยคำนอกประเด็นอย่างอื่น มากลบเกลื่อนด้วยคำเดิม. บทว่า **อปฺปจฺจยํ** ได้แก่ความไม่ยินดียิ่งคืออาการที่ไม่พอใจ. บทว่า **ปาตุกริสฺสติ** ได้แก่ จักกระทำให้ปรากฏ. ก็ในบรรดาฐานะ ๓ อย่างนั้น ตรัสโทมนัสด้วยอปัจจยศัพท์ ตรัสความโกรธนั่นแหละ แยกประเภทเป็นความโกรธอย่างอ่อน และความโกรธอย่างแรง ด้วยบททั้งสองข้างต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงบันลือสีหนาท ด้วยเวสารัชกรณธรรมข้อแรกอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงบันลือสีหนาทด้วยเวสารัชกรณธรรมข้อ ๒ เป็นต้นต่อไปอีก จึงตรัสคำมีอาทิว่า **โย โข มํ ปริพฺพาชก** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยสฺส โข ปน เต อตฺถาย ธมฺโม เทสิโต** ความว่า จตุราริยสัจธรรม. อันพระองค์ทรงแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์แก่มรรคหรือผลใด. บทว่า **โส น นิยฺยาติ** ความว่า ธรรมนั้นไม่นำไป คือไม่เข้าถึง (ความสุข) ท่านกล่าวอธิบายว่า ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จ. บทว่า **ตกฺกรสฺส** มีอธิบายว่า แห่งบุคคลผู้ทำตาม คือผู้บำเพ็ญ

ข้อปฏิบัติ. บทว่า **สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย** ความว่า เพื่อความสิ้นไปแห่งวัฏทุกข์ทั้งสิ้น โดยเหตุ โดยนัย โดยการณะ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ยสฺส โข ปน เต อตฺถาย ธมฺโม เทสิโต** ความว่า ธรรมอันพระองค์ทรงแสดงเพื่อประโยชน์ใด คือ

อสุภกัมมัฏฐาน เพื่อประโยชน์แก่การบำบัดราคะ

เมตตาภาวนา เพื่อประโยชน์แก่การกำจัดโทษะ

สัจธรรม คือ มรณะ เพื่อประโยชน์แก่การกำจัดโมหะ

อานาปานสติ เพื่อประโยชน์แก่การกำจัดวิตก

ในบทว่า **โส น นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย** มีอธิบายดังนี้ ธรรมนั้นไม่นำไป คือไม่เข้าถึง ได้แก่ไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จเพื่อความสิ้นไปแห่งวัฏทุกข์ โดยชอบ คือ โดยเหตุ โดยนัย โดยการณะแก่ผู้ปฏิบัติธรรมนั้น ตามที่ทรงแสดงไว้. บทว่า **เสยฺยถาปิ สรโภ ปริพฺพาชโก** ความว่า เขาจักนั่งเหมือนสรภปริพาชก ผู้นั่งซบเซา หมดปฏิภาณฉะนั้น.

เมื่อพระตถาคตเจ้า ทรงบันลือสีหนาทด้วยบททั้ง ๓ อย่างนี้แล้ว ทรงวกกลับแสดงธรรม บริษัทประมาณ ๘๔,๐๐๐ ที่ประชุมกัน ณ สถานที่นั้นได้ดื่มน้ำอมฤต. พระศาสดาทรงทราบว่า บริษัทดื่มน้ำอมฤตแล้ว จึงเหาะขึ้นสู่เวหาสเสด็จหลีกไป. เพื่อแสดงเนื้อความนั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อถโข ภควา** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สีหนาทํ** ได้แก่ การบันลืออย่างประเสริฐ คือการบันลืออย่างไม่เกรงขาม ได้แก่ การบันลืออย่างหาผู้เปรียบมิได้ บทว่า **เวหาสํ ปกฺกามิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเข้าจตุตถฌาน มี

อภิญญาเป็นบาท ออกจากฌานแล้ว ทรงอธิฏฐานแล้วทะยานขึ้นสู่อากาศ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ก็แลครั้นเสด็จไปอย่างนี้แล้ว ทันใดนั้น ก็ได้เสด็จประทับอยู่ที่คิชฌกูฏมหาวิหาร.

บทว่า **วาจาย สนฺนิโตทเกน** ได้แก่ทิ่มแทงด้วยวาจา. บทว่า **สญฺชมฺภรึ อกำ สุ** ความว่า ปริพาชกทั้งหลายได้ทำการถากถาง คือ พูดกระทบไม่หยุดหย่อน อธิบายว่า (พูด) ทิ่มแทงหนักขึ้น. บทว่า **พฺรหารญฺเญ** แปลว่า ในป่าใหญ่. บทว่า **สีหนาท นทิสฺสามิ** ความว่า สุนัขจิ้งจอกแก่เห็นอาการของราชสีห์ บันลือสีหนาท ก็คิดว่า ราชสีห์นี้ก็เป็นสัตว์เดียรัจฉาน แม้เราก็เป็นสัตว์เดียรัจฉาน ราชสีห์มี ๔ เท้า ถึงเราก็มี ๔ เท้า แม้เราก็จักบันลือสีหนาทได้เหมือนกัน. มันไม่อาจบันลือสีหนาทต่อหน้าราชสีห์ได้ พอราชสีห์หลีกออกไปหาอาหาร มันตัวเดียว ก็เริ่มบันลือสีหนาท. คราวนั้น มันก็เปล่งเสียงสุนัขจิ้งจอกนั่นเองออกไป. ด้วยเหตุนั้น ปริพาชกจึงกล่าวว่า ก็ร้องออกมาเป็นเสียงสุนัขจิ้งจอกนั่นแหละ. บทว่า **เภรณฺฑกำ** เป็นไวพจน์ของบทว่า **สิงคาลกะ** นั่นเอง อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า ร้องเสียงแตก ได้แก่ร้องออกมาเป็นเสียงไม่น่าพอใจ. ด้วยข้ออุปมานี้ว่า **เอวเมว โข ตฺวำ** ปริพาชกทั้งหลาย เปรียบพระตถาคตเจ้าเหมือนราชสีห์ เปรียบสรภปริพาชกเหมือนสุนัขจิ้งจอก.

บทว่า **อมฺพกมทฺทรี** ได้แก่ลูกไก่ตัวเมีย ๆ. บทว่า **ปุริสกรวิกำ รวิสฺสามิ** ความว่า มันเห็นไก่ใหญ่ขัน ก็คิดว่า แม้ไก่ตัวนี้ ก็มีสองขา สองปีก ถึงเราก็สีเหมือนกัน แม้เราก็จักขันอย่างนั้นบ้าง ดังนี้ (แต่) มันไม่กล้าขันต่อหน้าไก่ใหญ่ เมื่อไก่ใหญ่นั้นหลีกไปแล้ว จึงขัน (แต่) ก็ขันเป็นเสียงไก่ตัวเมียนั่นเอง. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อมฺพกมทฺทริรวิกำ เยว รวติ** ดังนี้.

บทว่า **อุสโภ** ได้แก่โคผู้. บทว่า **สุญฺญาย** ความว่า ว่าง คือ เว้นจากโคผู้ ตัวเจริญที่สุด. บทว่า **คมฺภีรํ นทิตพฺพํ มญฺญติ** ความว่า ย่อมสำคัญเสียงร้องของตัวว่าลึก เหมือนเสียงร้องของโคผู้ ตัวประเสริฐที่สุด. บทที่เหลือในบททั้งปวง ง่ายทั้งนั้นฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสรภสูตรที่ ๔

๕. กาลามสูตร*

ว่าด้วยมิให้เชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่าง

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงแปล

[๕๐๕] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า** (ผู้มีคุณควรคบ หรือมีคุณควรนับถือ) พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จจาริกไปในโกศลชนบท (เมืองขึ้นในแว่นแคว้นโกศล) บรรลุถึง**เกสปุตตนิคม** (เมืองชื่อเกสปุตตะ) ซึ่งเป็นที่อยู่แห่ง**หมู่ชนกาลามโคตร** (วงศ์กาลาม) ชาวเกสปุตตนิคมได้ทราบว่า พระสมณโคดมสักยบุตร (โอรสของกษัตริย์ชาติสักย) เสด็จออกผนวชจากสักยสกุล เสด็จมาถึงเกสปุตตนิคมแล้ว จึงดำริว่า กิตติศัพท์อันงามของพระสมณโคดม ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นผู้ไกลกิเลส (สิ่งที่เกิดขึ้นในใจแล้วทำใจให้เศร้าหมอง มีโลภเป็นต้น) แลเป็นผู้ควรไหว้ควรบูชา เป็นผู้รู้ชอบเอง เป็นผู้บริบูรณ์แล้วด้วยวิชชา และข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินถึงวิชชา เป็นผู้ไปแล้วดี เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นจะยิ่งไปกว่า เป็นผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้

* บาลีเป็น เกสปุตตสูตร

เบิกบานแล้ว ในคุณทั้งปวงเต็มที่ เป็นผู้จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน ท่านทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนโลกนี้กับทั้งเทวดามารพรหมและหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์และเทวดามนุษย์ให้รู้ตาม ท่านแสดงธรรมไพเราะ ทั้งในเบื้องต้นท่ามกลางที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ (ศาสนาคือคำสั่งสอน) บริบูรณ์บริสุทธิ์สิ้นเชิง การได้เห็นท่านผู้ไกลกิเลส แลควรไหว้ควรบูชาอันทรงคุณเช่นนี้ ย่อมเป็นคุณความดี ให้ประโยชน์สำเร็จได้ ครั้นดำริอย่างนี้แล้ว พร้อมกันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า บางพวกกราบไหว้ตามอาการของผู้เลื่อมใส บางพวกเป็นแต่กล่าววาจาปราศรัยแสดงความยินดี บางพวกเป็นแต่ประคองอัญชลีประณมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อแลโคตรของตน ๆ ต่างคน นั่ง ณ ที่สมควรส่วนหนึ่ง บางพวกนิ่งเฉยอยู่ ครั้นหมู่กาลามชนชาวเกสปุตตนิคมนั้นนั่งเป็นปกติแล้ว จึงทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง มาถึงเกสปุตตนิคมนี้ สมณพราหมณ์พวกนั้นพูดแสดงแต่ถ้อยคำของตนเชิดชูให้เห็นว่า ดีชอบควรจะถือตามถ่ายเดียว พูดคัดค้านข่มถ้อยคำของผู้อื่น ดูหมิ่นเสียว่าไม่ดีไม่ชอบ ไม่ควรจะถือตาม ทำถ้อยคำของตนให้เป็นปฏิปักษ์แก่ถ้อยคำของผู้อื่น ครั้นสมณพราหม์พวกหนึ่งอื่นมาถึงเกสปุตตนิคมนี้อีก ก็เป็นเหมือนพวกก่อน เป็นอย่างนี้ทุก ๆ หมู่ จนข้าพระองค์มีความสงสัย ไม่รู้ว่าท่านสมณะเหล่านี้ ใครพูดจริง ใครพูดเท็จดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสตอบว่า ควรแล้วท่านจะสงสัย ความสงสัยของท่านเกิดขึ้นแล้วในเหตุควรสงสัยจริง **ท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินอย่างนี้ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตรึกตามอาการ**

อย่าได้ถือโดยชอบใจว่า ต้องกันลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่า ผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่า สมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนนั่นแลว่า ธรรมเหล่านี้ เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ดังนี้ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสีย เมื่อนั้น

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสห้ามไม่ให้ถือ โดยอาการสิบอย่าง มีถือโดยได้ฟังตามกันมาเป็นต้น ให้พิจารณารู้ด้วยตนเองแล้ว เว้นสิ่งที่ควรเว้นเสียอย่างนี้แล้ว จะทรงแนะนำ ให้กาลามชนได้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งที่ควรเว้นนั้นด้วยตนเอง จึงตรัสปุจฉา ยกโลภะ (ความละโมบอยากได้เหลือเกิน) โทษะ (ความมีใจโกรธขัดเคืองแล้ว ประทุษร้ายใจตัวเองแลผู้อื่น) โมหะ (ความหลง) ขึ้นถาม ให้กาลามชนทูลตอบตามความเห็นโดยลำดับ อย่างนี้

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน โลภความอยากได้เมื่อเกิดขึ้นในภายในของบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์หรือ หรือเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์

กา. โลภนั้นย่อมเกิดขึ้นเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษผู้โลภแล้ว อันความโลภครอบงำแล้ว มีใจอันความโลภยึดไว้รอบแล้ว ฆ่าสัตว์มีชีวิตบ้าง ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้วบ้าง ถึงภรรยาผู้อื่นบ้าง พูดเท็จบ้าง ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นบ้าง สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น สิ้นกาลนาน ผู้โลภแล้วชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น อันจริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน โทษะความประทุษร้ายเมื่อเกิดขึ้นภายในของบุรุษ เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์.

กา. โทษะนั้น เกิดขึ้นเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษอันโทษะประทุษร้ายแล้ว อันโทษะครอบงำแล้ว มีใจอันโทษะยึดไว้รอบแล้ว ฆ่าสัตว์มีชีวิตบ้าง ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้วบ้าง ผิดในภรรยาผู้อื่นบ้าง พูดเท็จบ้าง ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นบ้าง สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น สิ้นกาลนาน ผู้ที่โทษะประทุษร้ายแล้ว ชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน โมหะความหลงเมื่อเกิดขึ้นภายในของบุรุษ เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์.

กา. โมหะนั้นเกิดขึ้นเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษผู้หลงแล้ว อันความหลงครอบงำแล้ว มีใจอันความหลงยึดไว้รอบแล้ว ฆ่าสัตว์มีชีวิตบ้าง ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้วบ้าง ผิดในภรรยาผู้อื่นบ้าง พูดเท็จบ้าง ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้นบ้าง สิ่งใดเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์แก่ผู้อื่นนั้น สิ้นกาลนาน ผู้หลงแล้วชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล หรือเป็นอกุศล

กา. เป็นอกุศล พระพุทธเจ้าข้า

พ. มีโทษ หรือไม่มีโทษ.

กา. มีโทษ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านผู้รู้ติเตียน หรือท่านผู้รู้สรรเสริญ.

กา. ท่านผู้รู้ติเตียน พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์หรือไม่ ความเห็นของท่านในข้อนี้เป็นอย่างไร.

กา. ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ความเห็นของข้าพระพุทธเจ้า ในข้อนี้อย่างนี้.

พ. เราได้กล่าวคำใดว่า ท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินว่าอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตรึกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่า ต้องกันกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนนั่นแลว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อทุกข์ ดังนี้ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสีย เมื่อนั้น ดังนี้ คำนั้นเราได้อาศัยความข้อนี้แลกล่าวแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแนะนำให้กาลามชนได้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งที่ควรเว้นนั้นด้วยตนเองอย่างนี้แล้ว ตรัสสอนให้พิจารณาให้รู้ด้วยตนเองแล้วทำสิ่งที่ควรทำต่อไปว่า ท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินว่าอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัย คือคาดคะเน อย่าได้-

ถือโดยความตรึกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่า ต้องกันกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่า สมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนนั่นแลว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครประพฤติให้เต็มที่แล้วเป็นไปเพื่อประโยชน์ เป็นไปเพื่อสุข ดังนี้ ท่านควรถึงพร้อมธรรมเหล่านั้นอยู่ เมื่อนั้น.

ครั้นตรัสสอนอย่างนี้แล้ว ตรัสปุจฉายก อโลภะ (ความไม่โลภ) อโทษะ (ความมีใจไม่ขัดเคือง ไม่ประทุษร้ายใจตัวเองแลผู้อื่น) อโมหะ (ความไม่หลง) ขึ้นถาม ให้กาลามชนทูลตอบตามความเห็นโดยลำดับดุจหน-หลัง ดังนี้

พ. ท่านจะสำคัญ ความนั้นเป็นไฉน อโลภะความไม่อยาก เมื่อเกิดขึ้นภายในแห่งบุรุษ เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์.

กา. อโลภะนั้นย่อมเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษผู้ไม่โลภแล้ว อันโลภไม่ครอบงำแล้ว มีใจอันโลภะไม่ยึดไว้รอบแล้ว ไม่ฆ่าสัตว์มีชีวิต ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าไม่ให้แล้ว ไม่ผิดในภรรยาผู้อื่น ไม่พูดเท็จ ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้น สิ่งใดเป็นไปเพื่อประ-โยชน์ เพื่อสุขแก่ผู้อื่นนั้นสิ้นกาลนาน ผู้ไม่โลภแล้ว ชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน อโทษะความไม่ประทุษร้าย เมื่อเกิดขึ้นภายในแห่งบุรุษ ย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อไม่เป็นประโยชน์.

กา. อโทษะนั้น เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษอันโทษะไม่ประทุษร้ายแล้ว อันโทษะไม่ครอบงำ มีใจอันโทษะไม่ยึดไว้รอบแล้ว ไม่ฆ่าสัตว์มีชีวิต ไม่เองสิ่งที่เจ้าของเขาไม่ให้แล้ว ไม่ผิดในภรรยาผู้อื่น ไม่พูดชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้น สิ่งใดเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อสุขแก่ผู้อื่นนั้น สิ้นกาลนาน ผู้อันโทษะไม่ประทุษร้าย ชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านจะสำคัญความนี้เป็นไฉน อโมหะความไม่หลง เมื่อเกิดขึ้นภายในแห่งบุรุษ เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ หรือเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์.

กา. อโมหะนั้น เกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. บุรุษผู้ไม่หลงแล้ว อันความหลงไม่ครอบงำแล้ว มีใจอันความหลงไม่ยึดไว้รอบแล้ว ไม่ฆ่าสัตว์มีชีวิต ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้แล้ว ไม่ผิดในภรรยาผู้อื่น ไม่พูดเท็จ ชักชวนผู้อื่นให้เป็นอย่างนั้น สิ่งใดเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขแก่ผู้อื่นนั้น สิ้นกาลนาน ผู้ไม่หลงแล้ว ชักชวนผู้อื่นในสิ่งนั้น ข้อนี้จริงหรือไม่.

กา. ข้อนี้จริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล หรือเป็นอกุศล.

กา. เป็นกุศล พระพุทธเจ้าข้า.

พ. มีโทษ หรือไม่มีโทษ.

กา. ไม่มีโทษ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ท่านผู้รู้ติเตียน หรือท่านผู้รู้สรรเสริญ.

กา. ท่านผู้รู้สรรเสริญ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุขหรือไม่ ความเห็นของท่านในข้อนี้ เป็นอย่างไร.

กา. ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อสุข ความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าในข้อนี้เป็นอย่างนี้.

พ. เราได้กล่าวคำใดว่า ท่านทั้งหลายอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่า ได้ยินว่าอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนึกเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัย คือ คาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตรึกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่า ผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยความนับถือว่า สมณะผู้นี้เป็นครูของเรา เมื่อใด ท่านรู้ด้วยตนนั่นแลว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ ใครประพฤติให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เป็นไปเพื่อสุข ดังนี้ ท่านควรถึงพร้อมธรรมเหล่านั้นอยู่เมื่อนั้น ดังนี้ คำนั้นเราได้อาศัยความข้อนี้แลกล่าวแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแนะนำให้กาลามชนได้ปัญญา พิจารณาเห็นด้วยตนเองแล้ว ทำสิ่งที่ควรทำอย่างนี้แล้ว ทรงแสดงอานิสงส์อันชนผู้ปฏิบัติอย่างนั้น จะพึงได้จะพึงถึงดังนี้ว่า อริยสาวกนั้นปราศจากความโลภ ปราศจากพยาบาทแล้ว ไม่หลงแล้ว อย่างนี้ มีสติรู้รอบคอบ ใจประกอบด้วยเมตตา คือ ปรารถนาให้หมู่สัตว์ได้ความสุขทั่วหน้า มีใจประกอบด้วยกรุณา คือ ปรารถนาให้หมู่สัตว์พ้นจากทุกข์ทั่วหน้า มีใจประกอบด้วยมุทิตา คือ ร่าเริง-บันเทิงต่อสมบัติที่สัตว์อื่นได้ แลมีใจประกอบด้วยอุเบกขา คือ ตั้งใจเป็นกลาง ไม่ลำเอียงเข้าข้างไหน แผ่อัปปมัญญา (ภาวนาที่แผ่ไปในหมู่สัตว์ไม่มีประมาณ) พรหมวิหาร (ธรรมเป็นที่อยู่ของผู้ประเสริฐ) สี่ประการนี้ไป

ตลอดทิศที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม ที่สี่ มีใจประกอบด้วยเมตตา (ความปรารถนาให้เป็นสุข) กรุณา (ความปรารถนาให้พ้นจากทุกข์) มุทิตา (ความร่าเริงยินดีต่อสมบัติที่ผู้อื่นได้) อุเบกขา (ความเฉยเป็นกลาง) ไพบูลย์เต็มที่ เป็นจิตใหญ่มีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน แผ่อัปปมัญญาพรหมวิหารตลอดโลกอันมีสัตว์ทั้งปวง ในที่ทั้งปวง ด้วยความเป็นผู้มีใจในสัตว์ทั้งปวง ทั้งทิศเบื้องบนเบื้องต่ำเบื้องขวาง ดังนี้ อยู่เสมอ อริยสาวกนั้นมีจิตหาเวรมิได้ อย่างนี้ มีจิตหาความเบียดเบียนมิได้ อย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองแล้ว อย่างนี้ มีจิตหมดจดแล้ว อย่างนี้ เธอได้ความอุ่นใจสี่ประการในชาตินี้ ความอุ่นใจที่หนึ่งว่า ถ้าโลกเบื้องหน้ามีอยู่. ผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ ข้อนี้เป็นสถานที่ตั้งซึ่งจะเป็นได้ คือเบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้ว เราจะเข้าไปถึงสุคติโลกสวรรค์ดังนี้ ความอุ่นใจนี้ อริยสาวกได้แล้วเป็นที่หนึ่ง ความอุ่นใจที่สองว่า ถ้าโลกเบื้องหน้าไม่มี ผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วก็ไม่มี เราก็จะรักษาตนให้เป็นคนไม่มีเวร ไม่มีความลำบาก ไม่มีทุกข์ มีแต่สุขในชาตินี้ ดังนี้ ความอุ่นใจนี้ อริยสาวกได้แล้วเป็นที่สอง ความอุ่นใจที่สามว่า ถ้าเมื่อบุคคลทำบาป บาปชื่อว่าเป็นอันทำ เราไม่ได้คิดบาปให้แก่ใคร ๆ ไหนเลยทุกข์จักมาถูกต้องเราผู้ไม่ได้ทำบาปดังนี้ ความ-อุ่นใจนี้ อริยสาวกได้แล้วเป็นที่สาม ความอุ่นใจที่สี่ว่า ถ้าเมื่อบุคคลทำบาป บาปไม่ชื่อว่าเป็นอันทำ เราก็ได้พิจารณาเห็นตนเป็นคนบริสุทธิ์ แล้วทั้งสองส่วน ดังนี้ ความอุ่นใจนี้อริยสาวกได้แล้วเป็นที่สี่ อริยสาวกนั้นมีจิตหาเวรมิได้ อย่างนี้ มีจิตหาความเบียดเบียนมิได้ อย่างนี้ ทีจิตไม่เศร้าหมองแล้วอย่างนี้ มีจิตหมดจดแล้วอย่างนี้ เธอได้ความอุ่นใจสี่ประการเหล่านี้แล ในชาตินี้.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพระธรรมเทศนาจบแล้ว กาลามชน ทูลรับว่า ข้อนั้นเป็นจริงอย่างนั้น ๆ แล้ว ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนา

และแสดงตนเป็นอุบาสกว่า ภาษิตของพระองค์ไพเราะยิ่งนัก ๆ พระผู้มีพระ-ภาคเจ้าทรงประกาศพระธรรมเทศนาโดยบรรยาย (เหตุหรือกระแสความ) หลายอย่าง ให้ข้าพระพุทธเจ้าเห็นทางที่จะปฏิบัติแจ้งชัดแก่ปัญญา อุปมาดุจบุคคลหงายของที่คว่ำ หรือเช่นเปิดของที่มีสิ่งกำบังไว้ หรือเหมือนบอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือเปรียบอย่างตามตะเกียงไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่าผู้มีนัยน์ตาจักได้เห็นรูป ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้ากับทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นที่พึ่งพำนัก ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระพุทธเจ้าไว้ว่าเป็นอุบาสก ถึงสรณะ (สิ่งที่ควรถึงว่าเป็นที่พึ่งพำนัก) จนตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป ดังนี้.

จบกาลามสูตรที่ ๕

อรรถกถากาลามสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกาลามสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กาลามานำ นิคโม** ได้แก่ นิคมของพวกกษัตริย์ ชื่อว่ากาลามะ. บทว่า **เกสปุตฺติยา** ได้แก่ผู้อยู่ในนิคม ชื่อว่า เกสปุตตะ. บทว่า **อุปสงฺกมึสุ** ความว่า ให้ถือเอาเภสัช มีเนยใส เนยข้น เป็นต้น และน้ำปานะ ๘ อย่าง เข้าไปเฝ้า.

บทว่า **สกำ เยว วาทำ ทีเปนฺติ** ความว่า กล่าวลัทธิของตนนั่นแหละ. บทว่า **โชเตนฺติ** ได้แก่ประกาศ. บทว่า **ขุ เสนฺติ** ได้แก่ พูดกระทบกระเทียบ. บทว่า **วมฺเภนฺติ** ได้แก่พูดดูหมิ่น. บทว่า **ปริภวนฺติ** ได้แก่กระทำให้ลามก. บทว่า **โอปปกฺขึ กโรนฺติ** ได้แก่ทำการลบล้าง คือยก

ทิ้งไป. บทว่า **อปเรปิ ภณฺเต** ความว่า เล่ากันมาว่า บ้านนั้นตั้งอยู่ที่ปากดง เพราะฉะนั้น สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ข้ามดงมาก็ดี จะถอยกลับก็ดี ต้องพักอยู่ในบ้านนั้น. แม้บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น พวกที่มาถึงก่อนจะแสดงลัทธิของตนแล้วหลีกไป พวกที่มาภายหลัง ก็แสดงลัทธิของตนว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะรู้อะไร เขาเหล่านั้นเป็นอันเตวาสิกของพวกเรา เล่าเรียนศิลปะบางอยู่ในสำนักของเรา ดังนี้แล้ว ก็หลีกไป. ชาวกาลามะทั้งหลายไม่สามารถ เพื่อจะยืนหยัดอยู่แม้ในลัทธิเดียวได้.

ชาวกาลามะเหล่านั้น แสดงความนี้แล้ว จึงกราบพูลพระผู้มีพระ-ภาคเจ้าอย่างนี้ แล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า **เตสํ โน ภนฺเต** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โหเตว กงฺขา** ความว่า (ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) มีความเคลือบแคลงจริง ๆ. บทว่า **วิจิกิจฺฉา** เป็นไวพจน์ของ **กงฺขา** นั่นแหละ. บทว่า **อลํ** แปลว่า ควรแล้ว.

บทว่า **มา อนุสฺสเวน** ได้แก่อย่าเชื่อถือ แม้โดยถ้อยคำตามที่ได้ฟังมา. บทว่า **มา ปรมฺปราย** ได้แก่อย่าเชื่อถือ แม้โดยถ้อยคำที่นำสืบๆ กันมา. บทว่า **มา อิติกิริยาย** ได้แก่อย่าเชื่อถือว่า ได้ยินว่าข้อนี้เป็นอย่างนี้. บทว่า **มา ปิฏกสมฺปทาเนน** ได้แก่อย่าเชื่อถือว่า ข้อความนี้สมกับตำราของเราบ้าง. บทว่า **มา ตกฺกเหตุ** ได้แก่อย่าเชื่อถือ แม้โดยการถือเอาตามที่ตรึกไว้. บทว่า **มา นยเหตุ** ได้แก่อย่าเชื่อถือ แม้โดยการถือเอาตามนัย. บทว่า **มา อาการปริวิตกฺเกน** ได้แก่อย่าเชื่อถือ แม้โดยการตรึกตามเหตุการณ์อย่างนี้ว่า เหตุนี้ดี. บทว่า **ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา** ได้แก่อย่าเชื่อถือว่า ข้อนี้สมกับความเห็น ที่พวกเราพินิจพิจารณา ทนต่อการพิสูจน์ จึงถือเอา. บทว่า **มา ภพฺพรูปตาย** ได้แก่อย่าเชื่อถือ โดยคิดว่า

ภิกษุนี้เหมาะสม ควรเธอถือถ้อยคำของภิกษุนี้ได้. บทว่า **มา สมโณ โน ครุ** ได้แก่อย่าเชื่อถือว่า พระสมณะรูปนี้ เป็นครูของเรา ควรเธอถือถ้อยคำของพระสมณะรูปนี้ได้.

บทว่า **สมตฺตา** ได้แก่บริบูรณ์. บทว่า **สมาทินฺนา** ได้แก่ที่เราถือเอาแล้ว คือลูบคลำแล้ว. บทว่า **ยํ ตสฺส โหติ** ความว่า เหตุใดมีแก่บุคคลนั้น. กุศลมูลทั้งหลาย มีอโลภะเป็นต้น พึงทราบด้วยสามารถแห่งธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่ออโลภะเป็นต้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสบุพภาคแห่งเมตตาด้วยบทมีอาทิว่า **วิคตาภิชฺโฌ** ดังนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสกัมมัฏฐาน มีเมตตาเป็นต้น จึงตรัสคำมีอาทิว่า **เมตฺตาสหคเตน** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทใดพึงกล่าวโดยนัยแห่ง **กัมมัฏฐานกถา** และ**ภาวนาปธาน** หรือโดยอรรถกถาแห่งบาลี คำทั้งหมดนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล้ว

บทว่า **เอวํ อเวรจิตฺโต** ความว่า ชื่อว่า มีจิตหาเวรมิได้เพราะไม่มี ทั้งเวรที่เป็นอกุศล ทั้งบุคคลผู้เป็นคู่เวร. บทว่า **อพฺยาปชฺฌจิตฺโต** ความว่า ชื่อว่า มีจิตหาทุกข์มิได้ เพราะไม่มีจิตโกรธเคือง. บทว่า **อสงฺกิลิฏฺ ฐจิตฺโต** ความว่า ชื่อว่า ผู้มีจิตไม่เศร้าหมอง เพราะไม่มีกิเลส. บทว่า **วิสุทฺธจิตฺโต** มีอธิบายว่า ชื่อว่ามีจิตบริสุทธิ์ เพราะไม่มีมลทิน คือ กิเลส. บทว่า **ตสฺส** ได้แก่พระอริยสาวกนั้น คือ เห็นปานนั้น. บทว่า **อสฺสาสา** ได้แก่เป็นที่อาศัย คือเป็นที่พึ่ง.

บทว่า **สเจ โข ปน อตฺถิ ปโร โลโก** ความว่า ถ้าชื่อว่าโลกอื่น นอกจากโลกนี้ มีอยู่ไซร้. บทว่า **ฐานเมตํ เยนาหํ กายสฺส เภทา ฯ เป ฯ อุปปชฺชิสฺสามิ** ความว่า ข้อที่เราจักเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์

หลังจากตายแล้ว เพราะกายแตกสลายไป เป็นเหตุที่มีได้ ฉะนั้น ในทุก ๆ บท พึงทราบนัยดังที่พรรณนามานี้. บทว่า **อนีฆํ** แปลว่า ไม่มีทุกข์. บทว่า **สุขี** แปลว่า ถึงแล้วซึ่งความสุข. บทว่า **อุภเยเนว วิสุทฺธึ อตฺตานํ สมนุปสฺสามิ** ความว่า เราจะพิจารณาเห็นตัวเอง เป็นผู้บริสุทธิ์ ด้วยเหตุทั้งสองนี้ คือ (ถ้าบาปเป็นอันบุคคลต้องทำ) เราก็ไม่ได้ทำบาป แม้เมื่อบุคคลทำบาปมีอยู่ เราก็ไม่ได้ทำ ๑. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถากาลามสูตรที่ ๕

๖. สาฬหสูตร

ว่าด้วยมิให้เชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่าง

[๕๐๖] สมัยหนึ่ง ท่านพระนันทกะ อยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ในปุพพาราม ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล นายสาฬหะหลานชายของมิคารเศรษฐี กับนายโรหนะหลานชายของเปขุณิยเศรษฐี ได้ชวนกันเข้าไปหาท่านพระนันทกะจนถึงที่อยู่ กราบไหว้แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วท่านพระนันทกะได้กล่าวว่า ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ มาเถอะท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา... อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่า สมณะนี้เป็นครูของเรา ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ เมื่อใด ท่านพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้วย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมเหล่านั้นเสีย ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ท่านทั้งหลายจะ

สำคัญความในข้อนั้นเป็นไฉน ความโลภมีอยู่หรือ นายสาฬหะและนายโรหนะรับรองว่ามี ขอรับ.

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ความข้อนี้เรากล่าวว่า อภิชฌาบุคคลผู้โลภ มากด้วยความอยากได้นี้ ย่อมฆ่าสัตว์ก็ได้ ลักทรัพย์ก็ได้ คบชู้ก็ได้ พูดเท็จก็ได้ สิ่งใดย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์สิ้นกาลนาน บุคคลผู้โลภย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นก็ได้

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ความโกรธมีอยู่หรือ

สา. มี ขอรับ

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ความข้อนี้เรากล่าวว่า ความพยาบาทบุคคลผู้ดุร้ายมีจิตพยาบาทนี้ ย่อมฆ่าสัตว์ก็ได้ ลักทรัพย์ก็ได้ คบชู้ก็ได้ พูดเท็จก็ได้ สิ่งใดย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ สิ้น-กาลนาน บุคคลผู้โกรธย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้น ก็ได้

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ความหลงมีอยู่หรือ

สา. มี ขอรับ

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ความข้อนี้เรากล่าวว่า อวิชชา บุคคลผู้หลงตกอยู่ในอำนาจอวิชชานี้ ย่อมฆ่าสัตว์ก็ได้ ลักทรัพย์ก็ได้ คบชู้ก็ได้ พูดเท็จก็ได้ สิ่งใดย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ สิ้นกาลนาน บุคคลผู้หลงย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้นก็ได้

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้ เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล

สา. เป็นอกุศล ขอรับ

น. มีโทษหรือไม่มีโทษ

สา. มีโทษ ขอรับ

น. ท่านผู้รู้ติเตียนหรือท่านผู้รู้สรรเสริญ

สา. ท่านผู้รู้ติเตียน ขอรับ

น. ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อส่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์หรือหาไม่ ในข้อนี้ ท่านทั้งหลายมีความเห็นอย่างไร

สา. ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อทุกข์ ในข้อนี้ ผมมีความเห็นอย่างนี้

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ เราได้กล่าวคำใดไว้ว่า ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ มาเถอะท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา... อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ติเตียน ธรรมเหล่านี้ผู้ใดสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละธรรมเหล่านี้เสีย ดังนี้ เพราะอาศัยคำที่ได้กล่าวไว้แล้ว ฉะนั้น เราจึงได้กล่าวไว้ดังนี้ ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ มาเถอะท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่ายึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา... อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ผู้ใดสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้นอยู่ ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ความไม่โลภมีอยู่หรือ

สา. มี ขอรับ

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ความข้อนี้เรากล่าวว่า อนภิชฌาบุคคล ผู้ไม่โลภไม่มากด้วยความอยากได้นี้ ย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่คบชู้ ไม่พูดเท็จ สิ่งใดย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน บุคคลผู้ไม่โลภย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้น

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ความไม่โกรธมีอยู่หรือ

สา. มี ขอรับ

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ความข้อนี้เรากล่าวว่าความไม่พยาบาท บุคคลผู้ไม่โกรธมีจิตใจไม่พยาบาทนี้ ย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่คบชู้ ไม่พูดเท็จ สิ่งใดย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน บุคคลผู้ไม่โกรธย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้น

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ความไม่หลงมีอยู่หรือ

สา. มี ขอรับ

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ความข้อนี้เรากล่าวว่า วิชชา บุคคลผู้ไม่หลงถึงความรู้แจ้งนี้ ย่อมไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่คบชู้ ไม่พูดเท็จ สิ่งใดย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข สิ้นกาลนาน บุคคลผู้ไม่หลง ย่อมชักชวนผู้อื่นเพื่อความเป็นอย่างนั้น

สา. จริงอย่างนั้น ขอรับ.

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่านี้เป็นกุศลหรืออกุศล.

สา. เป็นกุศล ขอรับ.

น. มีโทษหรือไม่มีโทษ.

สา. ไม่มีโทษ ขอรับ.

น. ท่านผู้รู้ติเตียนหรือท่านผู้รู้สรรเสริญ.

สา. ท่านผู้รู้สรรเสริญ ขอรับ.

น. ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข หรือไม่เล่า ในข้อนี้ ท่านทั้งหลายมีความเห็นอย่างไร.

สา. ใครสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข ขอรับ ในข้อนี้ ผมมีความเห็นเช่นนี้.

น. ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ เราได้กล่าวคำใดไว้ว่า ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ มาเถอะท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ยึดถือตามถ้อยคำที่ได้ยินได้ฟังมา อย่าได้ยึดถือถ้อยคำสืบ ๆ กันมา อย่าได้ยึดถือโดยความตื่นข่าวว่าเขาว่าอย่างนี้ อย่าได้ยึดถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ยึดถือโดยนึกเดาเอาเอง อย่าได้ยึดถือโดยคาดคะเนอย่าได้ยึดถือโดยความตรึกตามอาการอย่าได้ยึดถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับทิฏฐิของตัว อย่าได้ยึดถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ยึดถือโดยความนับถือว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ผู้ใดสมาทานให้บริบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้นอยู่ ดังนี้ เพราะอาศัยคำที่กล่าวไว้แล้วนั้น ฉะนั้น เราจึงได้กล่าว

ไว้ดังนี้ ดูก่อนสาฬหะและโรหนะ อริยสาวกนั้นปราศจากความโลภ ปราศจากความพยาบาท ไม่หลงแล้วอย่างนี้ มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคง มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลกทั่วสัตว์ทุกเหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยใจอันประกอบด้วยเมตตาอันไพบูลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีใจประกอบด้วยกรุณา... มีใจประกอบด้วยมุทิตา... มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศ ๑ อยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก ทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจอันประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบูลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ พระอริยสาวกนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า ขันธ์ ๕ นี้มีอยู่ ธรรมชาติชนิดทรามมีอยู่ ธรรมชาติชนิดประณีตมีอยู่ การที่สัญญานี้สลัดสังขารทุกข์เสียได้อย่างสูงมีอยู่ เมื่อเธอรู้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากการมาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี เธอรู้ชัดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อนเรามีโลภะ ข้อนั้นเป็นการไม่ดี บัดนี้ โลภะนั้นไม่มี ความไม่มีโลภะเป็นความดี เมื่อก่อนเรามีโทสะ... เมื่อก่อนเรามีโมหะ ข้อนั้นเป็นการไม่ดี บัดนี้ โมหะนั้นไม่มี ความไม่มีโมหะนั้นเป็นความดี เธอย่อมเป็นผู้ไม่มีความทะยานอยาก ดับสนิท เยือกเย็น เสวยสุข มีตนเป็นประหนึ่งพรหมอยู่ในปัจจุบัน.

จบสาฬหสูตรที่ ๖

อรรถกถาสาพหสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสาพหสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **มิคารนตฺตา** แปลว่า เป็นหลานของมิคารเศรษฐี. บทว่า **เขณิยนตฺตา**[๑] แปลว่า เป็นหลานของเขณิยเศรษฐี. บทว่า **อุปสงฺกมึสุ** ความว่า หลานทั้งสอง รับประทานอาหารเช้าแล้ว มีทาสและกรรมกรห้อมล้อมเข้าไปหาแล้ว. ได้ยินว่า เวลาเช้า ก่อนอาหาร ที่เรือนของหลานเศรษฐีทั้งสองนั้น ตั้งปัญหาข้อหนึ่ง แต่ไม่มีโอกาสที่จะแก้ปัญหานั้นได้. เขาทั้งสองคิดว่า เราจักฟังปัญหานั้น จึงไปยังสำนักของพระเถระไหว้แล้ว นั่งดุษณีภาพอยู่.

พระเถระรู้ใจของเขาเหล่านั้นว่า เขาจักมาพึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นในบ้านนั้น[๒] ดังนี้แล้ว เมื่อจะเริ่มพูดกันถึงปัญหานั้นแหละ[๓] จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เอถ ตุมฺเห สาพฺหา** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตฺถิ โลโภ** ความว่า พระนันทกเถระ ถามว่า ชื่อว่า ความโลภ มีความอยากได้เป็นสภาพ มีอยู่หรือ. บทว่า **อภิชฺฌาติ โข อหํ สาพฺหา เอตมตฺถํ วทามิ** ความว่า พระนันทกเถระ เมื่อจะแสดงความแห่งปัญหาที่ตั้งขึ้น จึงกล่าวว่า เรากล่าวความข้อนี้ กล่าวคือความโลภ ว่าเป็น**อภิชฌา** ว่าเป็น**ตัณหา** ดังนี้. ควรนำนัยนี้ ไปใช้ในทุก ๆ วาระอย่างนี้.

บทว่า **โส เอวํ ปชานาติ** ความว่า พระอริยสาวกนั้น เจริญพรหมวิหาร ๔ ดำรงอยู่แล้ว ออกจากสมาบัติแล้ว เมื่อเริ่มวิปัสสนา ย่อมรู้ชัด

๑. บาลีเป็น เปขุณิยนตฺตา ม. เสขุณิยตฺตา

๒. ปาฐะว่า คามนฺตรสมุฏฺฐิตํ ฉบับพม่าเป็น คาเม ตํ สมุฏฺฐิตํ แปลตามฉบับพม่า.

๓. ปาฐะว่า ตเถว ฉบับพม่าเป็น ตเม บญฺหิ แปลตามฉบับพม่า.

อย่างนี้. บทว่า **อตฺถิ อิทำ** ความว่า พระอริยสาวกนี้ เมื่อกำหนดรู้ขันธ-ปัญจก กล่าวคือทุกขสัจ ด้วยสามารถแห่งนามรูปว่า ทุกขสัจมีอยู่ ท่านเรียกว่ารู้อย่างนี้ว่า สิ่งนี้มีอยู่. บทว่า **หีนำ** ได้แก่สมุทยสัจ. บทว่า **ปณีตำ** ได้แก่มัคคสัจ. บทว่า **อิมสฺส สญฺญาคตสฺส อุตฺตริ นิสฺสรณำ** ความว่า พระนันทกเถระ แสดงนิโรธสัจด้วยคำนี้ว่า ธรรมดาการแล่นออกไปอย่างยิ่งแห่งสัญญา กล่าวคือ วิปัสสนาสัญญานี้ ชื่อว่า **นิพพาน** นิพพานนั้นมีอยู่.

บทว่า **วิมุตฺตสฺมึ วิมุตฺติมิติ ญาณำ** ความว่า ปัจจเวกขณญาณ ๑๙ อย่าง ท่านกล่าวไว้แล้ว. บทว่า **อหุ ปุพฺเพ โลโภ** ความว่า ความโลภของเราได้มีแล้วในกาลก่อน. บทว่า **ตทหุ อกุสลำ** ความว่า นั้นได้ชื่อว่าเป็นอกุศล อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อกุศล ได้มีแล้วในกาลนั้น. บทว่า **อิจฺเจตำ กุสลำ** ตัดบทเป็น **อิติ เอตำ กุสลำ** แปลว่า อย่างนี้เป็นกุศล. พระนันทกเถระกล่าวหมายเอา ความไม่มีแห่งอกุศลนั่นแหละ ว่าเป็นกุศล คือเป็นแดนเกษม.

บทว่า **นิจฺฉาโต** แปลว่า หมดตัณหา. บทว่า **นิพฺพุโต** ความว่า ชื่อว่าดับแล้ว เพราะไม่มีกิเลสที่กระทำความเร่าร้อนในภายใน. บทว่า **สีติภูโต** แปลว่า เป็นผู้เยือกเย็นแล้ว. บทว่า **สุขปฏิสำ เวที** ได้แก่ เป็นผู้เสวยสุขทางกายและทางใจ. บทว่า **พฺรหฺมภูเตน** ได้แก่เป็นผู้ประเสริฐสุด. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสาฬหสูตรที่ ๖

๗. กถาวัตถุสูตร

ว่าด้วยถ้อยคำที่ควรพูด ๓ อย่าง

[๕๐๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กถาวัตถุ ๓ นี้ กถาวัตถุ ๓ คืออะไร คือบุคคลพึงพูดเรื่องราวปรารภเวลาที่เป็นอดีตว่า กาลที่ล่วงแล้วได้เป็นอย่างนี้ อย่าง ๑ พูดเรื่องราวปรารภเวลาที่เป็นอนาคตว่า กาลภายหน้าจักเป็นอย่างนี้ อย่าง ๑ พูดเรื่องราวปรารภเวลาที่เป็นปัจจุบันบัดนี้ว่า กาลที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้าบัดนี้เป็นอยู่อย่างนี้ อย่าง ๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล พึงรู้กันได้ด้วยกถาสัมปโยค ว่าจะเป็นบุคคลควรสนทนา หรือว่าเป็นบุคคลไม่ควรสนทนา ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว ไม่แก้ตรงซึ่งเอกังสพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ต้องแก้ตรง) ไม่แก้จำแนกซึ่ง**วิภัชชพยากรณียปัญหา** (ปัญหาที่ต้องแก้จำแนก) ไม่ย้อนถามแล้วจึงแก้ซึ่ง**ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา** (ปัญหาที่ต้องย้อนถามแล้วจึงแก้) ไม่ยกเลิกซึ่ง**ฐปนียปัญหา** (ปัญหาที่ต้องยกเลิก) เช่นนี้ **บุคคลนี้เป็นบุคคลไม่ควรสนทนา** ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว แก้ตรงซึ่ง **เอกังสพยากรณียปัญหา** แก้จำแนกซึ่ง**วิภัชชพยากรณียปัญหา** ย้อนถามแล้วจึงแก้ซึ่ง**ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา** ยกเลิกซึ่งฐปนียปัญหา เช่นนี้ บุคคลนี้เป็นบุคคลควรสนทนา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล พึงรู้กันได้ด้วยกถาสัมปโยค ว่าจะเป็นบุคคลควรสนทนา หรือว่าเป็นบุคคลไม่ควรสนทนา ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว ไม่มั่นอยู่ในฐานะ (ข้อที่เป็นได้) และอฐานะ (ข้อที่เป็นไม่ได้) ไม่มั่น อยู่ในข้อที่กำหนดไว้ ไม่มั่น อยู่ในวาทะของผู้อื่น ไม่มั่นอยู่ในข้อปฏิบัติ

บุคคลเช่นนี้ เป็นบุคคลไม่ควรสนทนา ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหา มั่นอยู่ในฐานะและอฐานะ มั่นอยู่ในข้อที่กำหนดไว้ มั่นอยู่ในวาทะของผู้อื่น มั่นอยู่ในข้อปฏิบัติ บุคคลเช่นนี้ เป็นบุคคลควรสนทนา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล พึงรู้กันได้ด้วยกถาสัมปโยค ว่าจะเป็นบุคคลควรสนทนา หรือว่าเป็นบุคคลไม่ควรสนทนา ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว พูดกลบเกลื่อนนอกเรื่องนอกทาง แสดงความขุ่นเคืองความโกรธแค้น ความน้อยใจให้ปรากฏ บุคคลอย่างนี้ เป็นบุคคลไม่ควรสนทนา ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้วไม่พูดกลบเกลื่อน ไม่นอกเรื่องไม่นอกทาง ไม่แสดงความขุ่นเคืองความโกรธแค้น ความน้อยใจให้ปรากฏ บุคคลอย่างนี้ เป็นบุคคลควรสนทนา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล พึงรู้กันได้ด้วยกถาสัมปโยค ว่าจะเป็นบุคคลควรสนทนา หรือว่าเป็นบุคคลไม่ควรสนทนา ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว พูดพล่าม พูดเหยียบย่ำ พร่ำหัวเราะ คอยจับคำพลาด บุคคลชนิดนี้ เป็นบุคคลไม่ควรสนทนา ถ้าบุคคลที่ถูกถามปัญหาแล้ว ไม่พูดพล่าม ไม่พูดเหยียบย่ำ ไม่พร่ำหัวเราะ ไม่คอยจับคำพลาด บุคคลอย่างนี้ เป็นบุคคลควรสนทนา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล พึงรู้กันได้ด้วยกถาสัมปโยค ว่าจะเป็นบุคคลมีอุปนิสัยปัจจัย หรือเป็นบุคคลไม่มีอุปนิสัยปัจจัย ผู้ไม่เงี่ยโสต (คอยฟัง) เป็นบุคคลไม่มีอุปนิสัยปัจจัย ผู้เงี่ยโสต (คอยฟัง) เป็นบุคคลมีอุปนิสัยปัจจัย

บุคคลนั้นเป็นผู้มีอุปนิสัยปัจจัย ย่อมรู้ยิ่งเห็นจริงซึ่งธรรมอันหนึ่ง ย่อมกำหนดรู้ซึ่งธรรมอันหนึ่ง ย่อมละซึ่งธรรมอันหนึ่ง ย่อมทำให้แจ้งซึ่งธรรม

อันหนึ่ง เมื่อรู้ยิ่งเห็นจริงซึ่งธรรมอันหนึ่ง กำหนดรู้ซึ่งธรรมอันหนึ่ง ละซึ่งธรรมอันหนึ่ง ทำให้แจ้งซึ่งธรรมอันหนึ่ง ย่อมถึงวิมุตติโดยชอบ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การพูดกันมีอันนี้เป็นประโยชน์ การปรึกษากันมีอันนี้เป็นประโยชน์ อุปนิสัยปัจจัยมีอันนี้เป็นประโยชน์ การเงี่ยโสตมีอันนี้เป็นประโยชน์ อันนี้คืออะไร คือความหลุดพ้นแห่งจิตเพราะไม่ยึดถือ

ชนเหล่าใดพูดกันอยู่ ผิดใจกัน มั่น มุ่งไปคนละทาง ต่างยกตัวกระทบกระเทียบกันอย่างอนารยชน จ้องหาช่องผิดของกันและกัน ชนเหล่านั้นย่อมยินดีคำผิด คำพลาด ความเผลอ ความเพ้อของกันและกัน อารยชนไม่ประพฤติการพูดกันอย่างนั้น.

ถ้าอารยชนใคร่จะพูด ก็เป็นผู้ฉลาดรู้จักกาล พูดแต่ถ้อยคำที่ประกอบด้วยเหตุผล ที่อารยชนประพฤติกัน ไม่โกรธ ไม่ยกตัว มีใจสงบ ไม่ตีเสมอ ไม่รุนแรง ไม่เอาหน้า รู้ชอบแล้วจึงกล่าว ที่เขาพูดถูกก็อนุโมทนา เมื่อเขาพูดผิด ก็ไม่รุกราน ไม่ใฝ่เอาเปรียบ เขาพูดพลั้งไปบ้างก็ไม่ถือ ไม่พูดพล่าม ไม่พูดเหยียบย่ำเขา ไม่พูดคำสบถสาบาน.

การพูดของสัตบุรุษทั้งหลาย เป็น
การพูดเพื่อให้เกิดความรู้ ความเลื่อมใส
อารยชนทั้งหลายย่อมพูดกันอย่างนี้ นี่เป็น
การสนทนากันแห่งอารยชน ผู้มีปัญญา
รู้ความข้อนี้แล้ว พึงพูดจาอย่ายกตัว.

จบกถาวัตถุสูตรที่ ๗

อรรถกถาวัตถุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกถาวัตถุสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กถาวตฺถูนิ** ได้แก่ เหตุที่ให้เกิดกถา อธิบายว่าเป็นพื้นฐาน คือเป็นที่ตั้งแห่งกถา. บทว่า **อตีตํ วา ภิกฺขเว อทฺธานํ** ความว่า กาลก็ดี ขันธ์ก็ดี ชื่อว่า อตีตัทธา (ระยะกาลอันยืนยาวนานที่ผ่านมาแล้ว) ก็ควร. แม้ในอนาคตและปัจจุบัน ก็มีนัยอย่างเดียวกันนี้.

ในบรรดากาลทั้ง ๓ นั้น เมื่อพูดโดยนัยนี้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ที่มาแล้วในอดีต พระเจ้ากรุงกาสีทรงพระนามว่า กิงกิ ได้เป็นอรรคอุปัฏฐากของพระองค์ พระองค์ทรงมีพระชนมายุยืนนานถึง ๒๐,๐๐๐ ปี ดังนี้ ชื่อว่า กล่าวคาถาปรารภอดีต.

เมื่อกล่าวโดยนัยนี้ว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่า **เมตไตรย** จักมีมาในอนาคต พระราชาพระนามว่า สังขะ. จักเป็นอรรคอุปัฏฐากของพระองค์ พระองค์จะมีพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ดังนี้ ชื่อว่า กล่าวคาถาปรารภอนาคต.

เมื่อกล่าวโดยนัยมีอาทิว่า ในปัจจุบันนี้ พระราชาพระนามอย่างโน้น เป็นธรรมิกราช พระองค์โน้นก็เป็นธรรมิกราช ดังนี้ ชื่อว่า กล่าวกถาปรารภปัจจุบัน.

บทว่า **กถาสมฺปโยเคน** ได้แก่ ประคารมกัน. บทว่า **กจฺโฉ** แปลว่า ควรเพื่อจะกล่าว. บทว่า **อกจฺโฉ** ความว่า ไม่ควรเพื่อจะกล่าว.

พึงทราบวินิจฉัย ในคำมีอาทิว่า **เอกํ สพฺยากรณียํ ปญฺหํ** ดังต่อไปนี้

ผู้ถูกถามว่า จักษุไม่เที่ยงหรือ ควรตอบโดยส่วนเดียวว่า ถูกแล้ว จักษุไม่เที่ยง. ในอินทรีย์ทั้งหลายมีโสตะเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. นี้ชื่อว่า **เป็นปัญหาที่พึงตอบโดยส่วนเดียว** (คือตอบประเด็นเดียว).

แต่ผู้ถูกถามว่า จักษุ ชื่อว่า ไม่เที่ยงหรือ ก็ควรแยกตอบอย่างนี้ว่า ไม่ใช่จักษุอย่างเดียวที่ไม่เที่ยง ถึงโสตะก็ไม่เที่ยง ถึงฆานะก็ไม่เที่ยง นี้ ชื่อว่า **เป็นปัญหาที่ต้องแยกตอบ**.

ผู้ถูกถามว่า โสตะเหมือนกับจักษุ จักษุเหมือนกับโสตะหรือ ควรย้อนถามว่า ท่านถามโดยหมายความอย่างไร ? เมื่อเขาตอบว่า เราถามหมายถึงการเห็น แล้วจึงตอบว่า ไม่เหมือนกัน แต่เมื่อเขาตอบว่า ผมถามหมายถึงความไม่เที่ยง ก็ควรตอบว่า ถูกแล้ว นี้ชื่อว่า **เป็นปัญหาที่ต้องย้อนถามแล้วจึงตอบ**.

แต่ผู้ถูกถามปัญหา เป็นต้นว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้นหรือ ? ควรงดตอบ โดยพูดว่า ข้อนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาแบบนี้ เป็นปัญหาที่ไม่ควรพยากรณ์ นี้ชื่อว่า **เป็นปัญหาที่ควรงดตอบ**.

บทว่า **ฐานฏฺฐาเน น สณฺฐาติ** ความว่า ไม่ตั้งอยู่ในเหตุหรือในสิ่งที่ไม่ใช่เหตุ. ในข้อนั้นมีนัยดังต่อไปนี้ ก็สัสสตวาทีบุคคล (ผู้ถือลัทธิว่ายั่งยืน) สามารถเพื่อจะข่มอุจเฉทวาทีบุคคล (ผู้ถือลัทธิว่าขาดสูญ) ด้วยเหตุ

ที่สมควรได้ อุจเฉทวาทีบุคคลเมื่อถูกข่มขู่ จะแสดงความเป็นสัสสตวาทีบุคคลออกมาว่า ก็ผมพูดความขาดสูญหรือ ? เขาชื่อว่าไม่สามารถยืนหยัดอยู่ในวาทะของตนได้ เมื่ออุจเฉทวาทีบุคคลสามารถ (ข่มเขาอยู่) อย่างนี้ เขาจะกลายเป็นสัสสตวาทีบุคคลไป เมื่อปุคคลวาทีบุคคล (ผู้ถือลัทธิว่ามีบุคคล) สามารถ (ข่มเขาอยู่) เขาก็จะกลายเป็นสุญญตวาทีบุคคล (ผู้ถือลัทธิว่าสูญ) ไป เมื่อสุญญตวาทีบุคคลสามารถ (ข่มเขาอยู่) เขาก็จะกลายเป็น ปุคคลวาทีบุคคลไป ด้วยประการดังกล่าวมานี้ ย่อมชื่อว่า ไม่ยืนหยัดอยู่ ทั้งในฐานะและอฐานะ.

คำว่า **ปริกปฺเป น สณฺฐาติ** นี้ ได้ทั้งในการถามปัญหาและการตอบปัญหา. ถามว่า ข้อนี้อย่างไร ตอบว่า ก็คนบางคน ชูคอหมายจะถามปัญหาว่า เราจักถามปัญหาเขาดู อีกฝ่ายหนึ่งพูดว่า ท่านจะถามปัญหานี้หรือ รู้ว่าเขารู้แล้วก็พูดว่า ไม่ใช่ข้อนี้ ผมจะถามข้ออื่น. แม้เธอถูกถามปัญหาก็เชยคางหมายจะตอบปัญหาว่า เราจักตอบปัญหา. เธอถูกอีกฝ่ายหนึ่งพูดว่า ท่านจักตอบปัญหานี้หรือ รู้ว่าเขารู้แล้ว ก็พูดว่า ไม่ใช่ข้อนี้ เราจะตอบข้ออื่นอย่างนี้ ชื่อว่าไม่ตั้งมั่นอยู่ในข้อที่กำหนดไว้.

บทว่า **อญฺญวาเท น สณฺฐาติ** ความว่า ไม่ตั้งมั่นในวาทะที่รู้แล้ว คือในวาทะที่ทราบแล้ว. ถามว่า ข้อนี้อย่างไร ตอบว่า คนลางคนถามปัญหาอยู่ อีกฝ่ายหนึ่งพูดกะเขาว่า ท่านถามปัญหาถูกใจ ปัญหานี้ ท่านเรียนมาจากไหน ? ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งถามปัญหา ตามแนวที่จะต้องถามนั่นแหละ ก่อให้เกิดความฉงนในถ้อยคำแก่ผู้นั้นว่า ที่เราถามแล้วไม่ตรงประเด็นหรืออย่างไร ? ฝ่ายหนึ่งที่ถูกถามปัญหาแล้ว ตอบปัญหาอยู่. คนอื่นพูดกะเขาว่า ท่านตอบปัญหาดีแล้ว ท่านเรียนปัญหามาจากไหน ธรรมดาผู้จะตอบปัญหาต้องตอบอย่างนี้ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่ง แม้แก้ปัญหาตามแนวที่จะต้องแก้นั่นแหละ

แต่ก่อให้เกิดความฉงนในถ้อยคำแก่ผู้นั้นว่า ที่เราตอบไปแล้ว ไม่ตรงประเด็น หรืออย่างไร ?

บทว่า **ปฏิปทาย น สณฺฐาติ** ความว่า ไม่ตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติ อธิบายว่า ถามในสิ่งที่ไม่ควรถาม โดยไม่รู้ธรรมเนียม. ก็ธรรมดาปัญหานี้ ผู้ที่ถูกเขาถามที่ลานเจดีย์ ไม่ควรตอบ. ในทางภิกษาจารก็ดี ในเวลาเที่ยวไปบิณฑบาตในบ้านก็ดี ในเวลานั่งบนอาสนศาลาก็ดี ในเวลานั่งรับข้าวยาคูและภัตรก็ดี ในเวลานั่งฉันก็ดี แม้ในเวลาเดินทางไปสู่ที่พักกลางวันก็ดี ก็ไม่ควรตอบเหมือนกัน. แต่ในเวลานั่งในที่พักกลางวัน เมื่อเขาขอโอกาสก่อนถาม ก็ควรตอบ เมื่อไม่ขอโอกาสแล้วถาม ก็ไม่ควรตอบ. ผู้ถามโดยไม่รู้ธรรมเนียมนี้ ชื่อว่า ไม่ตั้งมั่น อยู่ในปฏิปทา. บทว่า **เอวฺ สนฺตายํ ภิกฺขเว ปุคฺคโล อกจฺโจ โหติ** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเหตุนี้มีอยู่ บุคคลนี้ชื่อว่า ไม่ควรตอบปัญหานี้.

บทว่า **ฐานฏฺฐาเน สณฺฐาติ** ความว่า สัสสตวาทีบุคคลมีพอที่จะข่มอุจเฉทวาทีบุคคล. อุจเฉทวาทีบุคคล แม้ถูกสัสสตวาทีบุคคลข่มอยู่ ก็กล่าว (ยืนยัน) ว่า เราแม้จะถูกท่านข่มขู่อยู่ ๗ ครั้ง ก็ยังคงเป็นอุจเฉทวาทีอยู่นั่นเอง แม้ในสัสสตวาทีบุคคล ปุคคลวาทีบุคคลและสุญญตวาทีบุคคล ก็พึงนำนัยไปโดยนัยนี้แหละ อย่างนี้ ชื่อว่า ตั้งมั่นอยู่ในฐานะและอฐานะ.

บทว่า **ปริปฺเป สณฺฐาติ** ความว่า คนบางคนชูคอหมายจะถามปัญหาว่า เราจะถามปัญหา เมื่อถูกเขาพูดว่า ท่านจักถามปัญหาชื่อนี้หรือ ? ก็ตอบว่า ถูกละ เราจะถามปัญหาข้อนี้แหละ (ถึงเธอถูกถามปัญหา) ก็เชยคางหมายจะตอบปัญหาว่า เราจะตอบปัญหา เมื่อถูกถามว่า ท่านจักตอบปัญหาข้อนี้หรือ ? ก็พูดยืนยันว่า ถูกละ เราจะตอบปัญหาข้อนี้แหละ อย่างนี้ ชื่อว่าตั้งมั่น อยู่ในข้อที่กำหนด.

บทว่า **อญฺญวาเท สญฺจาติ** ความว่า บุคคลบางคนถามปัญหาแล้ว มีผู้กล่าวว่า ท่านถามปัญหาดีแล้ว ธรรมดาผู้ถามปัญหาควรถามอย่างนี้ ดังนี้แล้ว ก็รับรองไม่ให้เกิดความฉงน (แก่ผู้อื่น). แม้ตอบปัญหาแล้ว เมื่อมีผู้พูดว่า ท่านตอบปัญหาดีแล้ว ธรรมดาผู้ตอบปัญหา ควรตอบอย่างนี้ ก็รับรองไม่ให้เกิดความฉงนขึ้น (อย่างนี้ชื่อว่า ตั้งมั่นอยู่ในเพราะวาทะของผู้อื่น)

บทว่า **ปฏิปทาย สญฺจาติ** ความว่า ภิกษุบางรูปเขานิมนต์ให้นั่งในเรือน ถวายข้าวยาคูและของควรเคี้ยวเป็นต้น นั่งอยู่ในระหว่างจนกว่าจะเสร็จภัตกิจ จึงจะถามปัญหา ถือ เอาเภสัช มีเนยใส เป็นต้น น้ำปานะ ๘ อย่าง หรือผ้าเครื่องปกปิด ระเบียบ และของหอมเป็นต้น เดินไปวิหาร ให้ของเหล่านั้นแล้ว เข้าสู่ที่พักกลางวัน ขอโอกาสแล้วจึงถามปัญหา จริงอยู่ ผู้ถามปัญหาโดยรู้ธรรมเนียมอย่างนี้ ชื่อว่าตั้งมั่นอยู่ในปฏิปทา เธอจะตอบปัญหาของเขาก็ควร.

บทว่า **อญฺเญนญฺญํ ปฏิจรติ** ความว่า กลบเกลื่อนถ้อยคำอย่างหนึ่ง ด้วยถ้อยคำอีกอย่างหนึ่ง หรือถูกถามปัญหาอย่างหนึ่ง ตอบไปอีกอย่างหนึ่ง. บทว่า **พหิทฺธา กถํ อปนาเมติ** ความว่า เมื่อข้ามเรื่องแรกเสีย ชื่อว่าพูดถลากไถล (ไม่ตรงไปตรงมา). ในข้อนั้นมีเรื่องดังต่อไปนี้

เรื่องพระพูดถลากไถลนอกเรื่อง

เล่ากันมาว่า ภิกษุทั้งหลายประชุมกันแล้ว กล่าวกะภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งว่า อาวุโส ท่านต้องอาบัติชื่อนี้ และชื่อนี้. ภิกษุหนุ่มตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ผมเดินทางไปนาคทวีป. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า อาวุโส พวกเราไม่สนใจเรื่องที่ท่านไปนาคทวีป แต่พวกเราถามท่านว่า ท่านต้องอาบัติหรือ.

ภิกษุหนุ่ม. ท่านขอรับ ผมไปนาคทวีป แล้วฉันปลา

ภิกษุทั้งหลาย. อาวุโส เรื่องฉันปลาของคุณ พวกเราไม่เกี่ยว เขาว่าคุณต้องอาบัติ.

ภิกษุหนุ่ม. ครับผม ปลาไม่ค่อยสุก ทำให้ผมไม่สบาย.

ภิกษุทั้งหลาย. อาวุโส คุณจะสบาย หรือไม่สบาย พวกเราไม่เกี่ยว (แต่) คุณต้องอาบัติ.

ภิกษุหนุ่ม. ขอรับ กระผมเกิดไม่สบาย ตลอดเวลาที่อยู่ในนาคทวีปนั้น.

ด้วยเรื่องตามที่เล่ามานี้ พึงทราบว่า ชื่อว่า ย่อมพูดถลากไถลไปนอกเรื่อง โดยการเอาเรื่องอื่นเข้ามาพูดแทรก.

บทว่า **อภิหรติ** ความว่า พูดพล่าม โดยนำเอาพระสูตรโน้นบ้างนี้บ้าง ดุจพระเตปิฎกติสสเถระ. เล่ากันมาว่า เมื่อก่อนภิกษุทั้งหลายประชุมกันที่ลานมหาเจดีย์ กระทำกิจของสงฆ์แล้ว ให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วสนทนาได้ถามปัญหากัน. ในที่ประชุมนั้น พระเถระรูปนี้ ชักพระสูตรมาจากคัมภีร์นั้น ๆ จากพระไตรปิฎก ตลอดทั้งวัน แม้ปัญหาข้อเดียวก็จบไม่ได้.

บทว่า **อภิมทฺทติ** ความว่า ชักเหตุมาพูดย่ำยี. บทว่า **อนุปชคฺฆติ** ความว่า เมื่อภิกษุรูปอื่นถามปัญหาก็ดี ตอบปัญหาก็ดี ปรบมือ หัวเราะเฮฮาอันเป็นเหตุให้เกิดความฉงนสนเท่ห์ว่า เราถามปัญหาที่ผู้อื่นเขาไม่ถาม หรือตอบปัญหาที่เขาไม่ตอบกัน. บทว่า **ขลิตํ คณฺหาติ** ความว่า จับเอาข้อความที่กล่าวพลาดไปเล็กน้อย คือเที่ยวยกโทษว่า ข้อนี้ต้องตอบอย่างนี้ในเมื่อพูดพลาดไปอักขระ ๑ บท ๑ หรือพยัญชนะ ๑.

บทว่า **สอุปนิโส** ได้แก่มีอุปนิสัย. คือมีปัจจัย. บทว่า **โอหิตโสโต** ได้แก่ตั้งใจฟัง. บทว่า **อภิชานาติ เอกํ ธมฺมํ** ความว่า รู้ยิ่งซึ่งกุศลธรรมอย่างหนึ่ง คือรู้อริยมรรค. บทว่า **ปริชานาติ เอกํ ธมฺมํ** ความว่า

กำหนดรู้ทุกขสัจธรรมอย่างหนึ่ง ด้วยตีรณปริญญา (การกำหนดรู้ด้วยการพิจารณา). บทว่า **ปชหติ เอกำ ธมฺมำ** ความว่า ละธรรมอย่างหนึ่ง คือ อกุศลธรรมทั้งหมด. บทว่า **สจฺฉิกโรติ เอกำ ธมฺมำ** ความว่า กระทำธรรมอย่างหนึ่ง คืออรหัตผลธรรม หรือนิโรธนั่นแหละให้ประจักษ์. บทว่า **สมฺมา วิมุตตึ ผุสติ** ความว่า ถูกต้องวิโมกข์ คืออรหัตผล ด้วยการถูกต้องด้วยญาณ โดยชอบ คือโดยเหตุ โดยนัย โดยการณะ.

บทว่า **เอตทตฺถา ภิกฺขเว กถา** ความว่า ภิกษุทั้งหลาย กถาที่เราแสดงไว้ว่า ด้วยการพูดสนทนาปราศรัยกัน มีวิมุตตินี้เป็นประโยชน์ ได้แก่มีความหลุดพ้นแห่งจิต เพราะไม่ยึดมั่นนี้ เป็นพื้นฐาน คือ เป็นที่ตั้ง เป็นวัตถุ แห่งกถานั้น พึงทราบการประกอบความในทุก ๆ บท ดังพรรณนามานี้. บทว่า **เอตทตฺถา มนฺตนา** ความว่า ในบรรดาบุคคลผู้สมควรและไม่สมควร การปรึกษากับบุคคลผู้สมควรแม้นี้ มีวิมุตตินี้เป็นประโยชน์เหมือนกัน. บทว่า **เอตทตฺถา อุปนิสา** ความว่า แม้อุปนิสัยที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่าผู้เงี่ยโสตลงสดับ ผู้มีอุปนิสัย มีวิมุตตินี้เป็นประโยชน์เหมือนกัน. บทว่า **เอตทตฺถำ โสตาวธานำ** ความว่า แม้การเงี่ยโสตลงพร้อมทั้งอุปนิสัย ของผู้นั้นมีวิมุตตินี้เป็นประโยชน์เหมือนกัน. บทว่า **อนุปาทา** แปลว่า เพราะไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทานทั้ง ๔. ความหลุดพ้นคือพระอรหัตผล ชื่อว่า ความหลุดพ้นแห่งจิต.

เพราะว่าคำทั้งหมดนี้ ตรัสไว้เพื่อประโยชน์แก่อรหัตผล เพราะฉะนั้น เมื่อพระองค์จะทรงสรุปพระสูตร รวมยอดด้วยพระคาถาต่อไป จึงตรัสคำมีอาทิว่า **เย วิรุทฺธา** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิรุทฺธา** ความว่าผิดใจกันเพราะโกรธ กล่าวคือพิโรธ. บทว่า **สลฺลปนฺติ** ได้แก่การเจรจาปราศรัยกัน. บทว่า **วินิวิฏฺฐา** ได้แก่เป็นผู้หมายมั่น. บทว่า **สมุสฺสิตตา** ความว่า ยกขึ้นสูงโดยการยกด้วยอำนาจมานะ. บทว่า **อนริยคุณมาสชฺช**

ความว่า กล่าวคุณกถาที่ไม่ใช่แบบอย่างพระอริยะ กระทบกระเทือนคุณความดี อธิบายว่า กล่าวกถากระทบกระทั่งคุณความดี ที่ชื่อว่า อนริยกถา ไม่ใช่อริยกถา บทว่า **อณฺโญณฺณวิวเรสิโน** ความว่า จ้องหาช่อง คือความผิดของกันและกัน. บทว่า **ทุพฺภาสิตํ** ได้แก่พูดไม่ดี. บทว่า **วิกฺขลตํ** ได้แก่พูดพลั้งปากไปเล็กน้อย. บทว่า **สมฺปโมหํ ปราชยํ** ความว่า ยินดีข้อพลาดพลั้ง และความพ่ายแพ้ของกันและกัน เพราะปากร้าย ไปเล็กน้อย. บทว่า **อภินนฺทนฺติ** แปลว่า ยินดี. บทว่า **นาจเร** ความว่า ไม่ประพฤติ คือไม่พูด.

บทว่า **ธมฺมฏฺปฏิสํ ยุตฺตา** ความว่า กถาที่ผู้ตั้งอยู่ในธรรมสนทนากันชื่อว่า **ธัมมัฏฐปฏิสังยุตตา** เพราะตั้งอยู่ในธรรมด้วย ประกอบด้วยธรรมนั้นด้วย. บทว่า **อนุตฺติณฺเณน มนสา** ได้แก่ มีใจไม่ฟุ้งซ่าน. บทว่า **อปฺพาโส** ความว่า ไม่ตีเสมอ ด้วยการตีเสมอ โดยถือเป็นคู่แข่ง*. บทว่า **อสาหโส** ความว่า ไม่รุนแรง ด้วยสามารถแห่งความรุนแรง คือราคะ โทสะ และโมหะ.

บทว่า **อนุสฺสุยฺยายมาโน** ได้แก่ไม่ริษยา. บทว่า **ทุพฺภฏเจ นาปสาทเย** ความว่า ไม่รุกราน ในเพราะถ้อยคำที่พลั้งพลาด. บทว่า **อุปารมฺภ น สิกฺเขยฺย** ความว่า ไม่สนใจคำติเตียนที่มีลักษณะเกินกว่าเหตุ. บทว่า **ขลิตญฺจ น คาหเย** ความว่า คำพูดที่พลั้งปากไปเล็กน้อยก็ไม่ถือว่า นี้เป็นความผิดของท่าน. บทว่า **นาภิหเร** ได้แก่ไม่พูดทับถม. บทว่า **นาภิมทฺเท** ได้แก่ไม่พูดย่ำยี โดยอ้างเหตุอีกอย่างหนึ่ง.

จบอรรถกถากถาวัตถุสูตรที่ ๗

๑. ปาฐะว่า อปฺพาโส หุตฺวา ฉบับพม่าเป็น ยุคคฺคาหปฺพาสวเสน อปฺพาโส หุตฺวา แปลตามฉบับพม่า.

๘. ติตถิยสูตร

ว่าด้วยความแตกต่างแห่งอกุศลมูล ๓

[๕๐๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกปริพาชก[๑] ผู้ถือลัทธิอื่น จะพึงถามอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย ธรรม ๓ นี้ ธรรม ๓ คืออะไร คือ ราคะ โทสะ โมหะ นี้แล อาวุโสทั้งหลาย ธรรม ๓. ธรรม ๓ นี้ วิเศษแปลกต่างกันอย่างไร ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้แล้ว จะพึงแก้ว่ากระไร แก่พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่นเหล่านั้น.

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ธรรมทั้งหลายของข้าพระพุทธเจ้ามีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเค้ามูล มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นแบบฉบับ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย สาธุ ขอเนื้อความแห่งภาษิตนั้น จงแจ่มแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าเองเถิด[๒] ภิกษุทั้งหลายฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักทรงจำไว้.

ถ้าเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงฟัง ทำในใจให้ดี เราจักกล่าว. ภิกษุทั้งหลายรับพระพุทธพจน์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกปริพาชกผู้นับถือลัทธิอื่นจะพึงถามอย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย ธรรม ๓ นี้ ฯลฯ วิเศษแปลกต่างกันอย่างไร ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้ พึงแก้อย่างนี้ว่า อาวุโสทั้งหลาย ราคะมีโทษน้อย แต่คลายช้า โทสะมีโทษมาก แต่คลายเร็ว โมหะมีโทษมากด้วย คลายช้าด้วย.

๑. นักบวชนอกพระพุทธศาสนา ถ้าเพศหญิงเรียกว่า ปริพาชิกา

๒. เป็นสำนวน หมายความว่า ขอพระองค์ประทานคำตอบเองเถิด

ถ้าเขาถามต่อไปว่า ก็อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ทำราคะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นก็ดี ทำราคะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นก็ดี ? พึงแก้ว่า สุภนิมิต (อารมณ์ที่สวยงาม) เมื่อบุคคลทำในใจ โดยไม่แยบคายซึ่งสุภนิมิต ราคะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นด้วย ราคะที่เกิดแล้วย่อมมากยิ่งขึ้นด้วย นี้แล อาวุโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งทำราคะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นบ้าง ทำราคะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นบ้าง

ถ้าถามว่า ก็อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ทำโทสะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นก็ดี ทำโทสะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นก็ดี พึงแก้ว่า ปฏิฆนิมิต (อารมณ์ที่ไม่พอใจ) เมื่อบุคคลทำในใจโดยไม่แยบคายซึ่งปฏิฆนิมิต โทสะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นด้วย โทสะที่เกิดแล้วย่อมมากยิ่งขึ้นด้วย นี้แล อาวุโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัย ซึ่งทำโทสะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นบ้าง ทำโทสะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นบ้าง

ถ้าถามว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ทำโมหะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นก็ดี ทำโมหะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นก็ดี พึงแก้ว่า อโยนิโสมนสิการ (ความทำในใจโดยไม่แยบคาย ความใส่ใจอย่างไม่ฉลาด) เมื่อบุคคลทำในใจโดยไม่แยบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นด้วย โมหะที่เกิดแล้วย่อมมากยิ่งขึ้นด้วย นี้แล อาวุโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งทำโมหะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นบ้าง ทำโมหะที่เกิดแล้วให้มากยิ่งขึ้นบ้าง

ถ้าถามว่า ราคะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นก็ดี ที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปก็ดี เพราะอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย พึงแก้ว่า เพราะอสุภนิมิต (อารมณ์ที่ไม่สวยไม่งาม) เมื่อบุคคลทำในใจโดยแยบคายซึ่งอสุภนิมิต ราคะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย ที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปด้วย นี้แล อาวุโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัย ซึ่งทำราคะที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นบ้าง ทำราคะที่เกิดแล้วให้เสื่อมไปบ้าง

ถ้าถามว่า โทสะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นก็ดี ที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปก็ดี เพราะอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย พึงแก้ว่า เพราะเมตตาเจโตวิมุตติ (ความ

หลุดพ้นแห่งใจ [จากปฏิฆะ] ด้วยเมตตา) เมื่อบุคคลที่ทำในใจโดยแยบคาย ซึ่งเมตตาเจโตวิมุตติ โทสะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย โทสะที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปด้วย นี้แล อาวุโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งทำโทสะที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นบ้าง ทำโทสะที่เกิดแล้วให้เสื่อมไปบ้าง

ถ้าถามว่า โมหะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นก็ดี ที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปก็ดี เพราะอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย พึงแก้ว่า เพราะโยนิโสมนสิการ (ความทำในใจโดยแยบคาย) เมื่อบุคคลทำในใจโดยแยบคาย โมหะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้นด้วย โมหะที่เกิดแล้วย่อมเสื่อมไปด้วย นี้แล อาวุโสทั้งหลาย เป็นเหตุเป็นปัจจัยซึ่งทำโมหะที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้นบ้าง ทำโมหะที่เกิดแล้วให้เสื่อมไปบ้าง.

จบติตถิยสูตรที่ ๘

อรรถกถาติตถิยสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในติตถิยสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ภควๆ มูลกา** ความว่า ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า **ภควมูลกา** เพราะมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเค้ามูล. ท่านกล่าวคำอธิบายไว้ดังต่อไปนี้ว่า ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของพวกข้าพระองค์เหล่านี้ อันพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้บังเกิดแล้วในกาลก่อน เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ขึ้นชื่อว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ๆ จะสามารถยังธรรมเหล่านี้ให้เกิดขึ้น ชั่วพุทธันดรหนึ่งไม่มีเลย แต่ธรรมเหล่านี้ของ

ข้าพระองค์ทั้งหลาย อันพระผู้มีพระภาคเจ้าให้บังเกิดขึ้นแล้ว ข้าพระองค์-ทั้งหลายจะรู้ทั่วถึง คือ ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ได้ โดยอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลาย ชื่อว่ามีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเค้ามูล ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **ภควำ เนตฺติกา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแนะคือทรงนำออก คือตามแนะนำซึ่งธรรมทั้งหลาย ได้แก่การตั้งชื่อธรรมแต่ละอย่างๆ แล้วทรงแสดงตามสภาพ เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหลายจึงชื่อว่า มีพระผู้มี-พระภาคเจ้าเป็นผู้นำ.

บทว่า **ภควำ ปฏิสรณา** ความว่า ธรรมที่เป็นไปในภูมิ ๔ เมื่อมาสู่คลองแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ชื่อว่าย่อมแผ่ไปในพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า **ภควปฏิสรณา** (มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัย). บทว่า **ปฏิสรนฺติ**[๑] ได้แก่รวมอยู่ คือชุมนุมอยู่. อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระ-ภาคเจ้า เมื่อจะทรงตั้งชื่อธรรมที่เป็นไปในภูมิ๔ แต่ละข้อ ๆ ตามความเป็นจริง จึงทรงหวนระลึกถึงธรรมทั้งหลาย ด้วยสามารถแห่งการแทงตลอดของพระองค์ ผู้ประทับนั่ง ณ ควงต้นไม้มหาโพธิ์ อย่างนี้ว่า ผัสสะ (เสมือน) มาทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ชื่ออะไร. ตรัสตอบว่า เจ้าชื่อว่าผัสสะ เพราะอรรถว่าถูกต้อง. เวทนา...สัญญา...สังขาร... วิญญาณ (เสมือน) มาทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มีชื่ออย่างไร. ตรัสตอบว่า เจ้าชื่อว่า วิญญาณ เพราะอรรถว่ารู้แจ้ง เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหลาย จึงชื่อว่า **ภควปฏิสรณา**. บทว่า **ภควนฺตำ เยว ปฏิภาตุ** ความว่า ความแห่งภาษิตนี้จงปรากฏแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เดียวเถิด อธิบายว่า ขอพระองค์นั่นแหละ. จงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย.

๑. ปาฐะว่า ปฏิสรนฺติ ฉบับพม่าเป็น ปฏิสรนฺตีติ

บทว่า **ราโค โข** ได้แก่ ราคะที่เป็นไปแล้ว ด้วยสามารถแห่งความยินดี. บทว่า **อปฺปสาวชฺโช** ความว่า มีข้อที่ควรตำหนิน้อย อธิบายว่า มีโทษน้อย โดยโทษทั้ง ๒ สถาน คือด้วยสามารถแห่งโทษที่เป็นโลกวัชชะ (โทษในปัจจุบัน) บ้าง ด้วยสามารถแห่งโทษที่เป็นวิปากวัชชะ (โทษในอนาคต) บ้าง. ข้อนี้อย่างไร. คือมารดาบิดาให้ที่กับน้องเป็นต้น แต่งงานกัน ๑ ให้พวกลูกจัดแต่งงานให้กับพี่น้องของลูกเขา ๑. ราคะนี้มีโทษน้อย โดยที่เป็นโลกวัชชะเท่านี้ก่อน. ส่วนราคะที่มีโทษน้อย โดยที่เป็นวิปากวัชชะอย่างนี้คือ ชื่อว่าปฏิสนธิในอบาย ที่มีสหารสันโดษเป็นมูลหามีไม่.

บทว่า **ทนฺธวิราคี** ความว่า ก็ราคะนี้เมื่อจะคลาย ก็จะค่อย ๆ คลาย ไม่หลุดพ้นไปเร็ว จะติดตามอยู่นาน เหมือน (ผ้า) ที่ย้อมด้วยเขม่าเจือด้วยน้ำมัน ถึงจะไปสู่ภพอื่น ๒-๓ ภพ ก็ยังไม่จากไป* เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าทันธวิราคี (คลายออกช้า ๆ) ในข้อนั้นมีเรื่องดังต่อไปนี้ เป็นตัวอย่าง

เรื่องหญิงฆ่าผัว

เล่ากันมาว่า บุรุษผู้หนึ่งประพฤติมิจฉาจาร ต่อภรรยาของพี่ชาย เขาเองได้เป็นที่รักของหญิงนั้น ยิ่งกว่าสามีของตน. นางพูดกับเขาว่า เมื่อเหตุนี้ปรากฏแล้ว ข้อครหาอย่างใหญ่หลวงจักมี ท่านจงฆ่าพี่ชายของท่านเสีย เขาข่มขู่หญิงนั้นว่า ฉิบหายเถิด อีถ่อย มึงอย่าพูดอย่างนี้อีก. นางก็นิ่ง ล่วงไป ๒-๓ วัน ก็พูดอีก จิตของเขาถึงความลังเล ต่อแต่นั้น ถูกนางรบเร้าถึง ๓ ครั้ง จึงพูดว่า เราจะทำอย่างไร ถึงจะได้โอกาส. ลำดับนั้นนางได้บอกอุบายแก่เขาว่า ท่านจงทำตามที่ข้าพเจ้าบอกเท่านั้น ใกล้บ้านมหากุฉะ

๑. ปาฐะว่า คนฺตวาปิ นาคจฺฉตีติ ทนฺธวิราคี เทฺว ติณิ ภวนฺตรานิ อาคจฺฉตีติ ทนฺธวิราคี ฉบับพม่าเป็น เทฺว ตีณิ ภวนฺตรานิ คนฺตวาปิ นาปคจฺฉตีติ ทนฺธวิราคี แปลตามฉบับพม่า.

ตรงที่โน้น มีท่าน้ำอยู่ ท่านจงถือเอามีดโต้อันคมไปดักอยู่ที่ตรงนั้น เขาได้ทำอย่างนั้นแล้ว. ฝ่ายพี่ชายของเขาทำงานในป่าเสร็จแล้ว กลับบ้าน. นางทำเป็นเหมือนมีจิตอ่อนโยนในเขา พูดว่า มาเถิดนาย ฉันจะล้างศีรษะให้ แล้วดูศีรษะให้เขา พูดว่า ศีรษะของนายสกปรก แล้วส่งก้อนมะขามป้อมให้เขาไปด้วย สั่งว่าท่านจงไปล้างศีรษะที่ท่าชื่อโน้น แล้วกลับมา. เขาไปสู่ท่าตามที่นางบอกนั่นแหละ สระผมด้วยฟองมะขามป้อม ลงอาบน้ำดำหัวแล้ว. ครั้งนั้น น้องชายออกมาจากระหว่างต้นไม้ ฟันเขาที่ก้านคอให้ตายแล้ว กลับเข้าบ้าน.

พี่ชายเมื่อไม่อาจสละความสิเนหาในภรรยาได้ จึงไปเกิดเป็นงูเขียวใหญ่ ในเรือนหลังนั้นแหละ. แม้เมื่อนาง (ผู้เป็นภรรยาเก่า) จะยืนก็ตาม นั่งก็ตาม มันจะตกลงที่ตัว (ของนาง). ต่อมา นางจึงให้ฆ่างูนั้นด้วยเข้าใจว่า ชะรอยผัวเราจะเป็นงูตัวนี้. เพราะความรักนางผู้เป็นภรรยา มันจึงไปเกิดเป็นลูกสุนัข ในเรือนหลังนั้นอีก. นับแต่เวลาที่มันเดินได้ มันจะวิ่งตามหลังนางไป แม้นางเข้าป่า มันก็ติดตามไปด้วย คนทั้งหลายเห็นนางแล้วก็พูดเย้ยหยันว่า พรานสุนัขออกแล้ว จักไปไหน. นางสั่งให้ฆ่ามันอีก.

แม้มัน (ตายแล้ว) ก็ไปเกิดเป็นลูกวัวในเรือนหลังนั้นอีก แล้วเดินตามหลังนางไปอย่างนั้นเหมือนกัน. แม้ในคราวนั้น คนทั้งหลายเห็นมันแล้วก็พากัน พูดเย้ยหยันว่า โคบาลออกแล้ว โคทั้งหลายจักไปไหน. นางก็สั่งให้ฆ่ามันเสียในที่ตรงนั้น. แม้คราวนั้น มันก็ไม่สามารถตัดความสิเนหานางต่อไปได้ ในวาระที่ ๔ มันเกิดในท้องของนางแล้วระลึกชาติได้. มันเห็นว่าตัวถูกนางฆ่ามา ๔ อัตภาพ ตามลำดับแล้ว คิดว่า เราเกิดในท้องของหญิงผู้เป็นศัตรู เห็นปานนี้. นับแต่นั้นมา ก็ไม่ยอมให้นางเอามือถูกต้องตัวได้. ถ้านางถูกต้องตัว เขาจะสะอึกสะอื้นร้องไห้. เวลานั้น ผู้เป็นตาเท่านั้น

จะอุ้มชูเขาได้. ต่อมา เขาเจริญเติบโตแล้ว ตาจึงพูดว่า หลานเอ๋ย เหตุไฉน เจ้าจึงไม่ยอมให้แม่เอามือถูกตัว ถ้าแม้แม่ถูกตัวเจ้า เจ้าจะร้องไห้สะอึกสะอื้นด้วยเสียงอันดัง. เขาได้บอกความเป็นไปทั้งหมดนั้น (แก่ตา) ว่า คุณตาครับ ผู้นี้ไม่ใช่แม่ของผม แต่เป็นศัตรู. ผู้เป็นตา สวมกอดเขาไว้ แล้วร้องไห้พูดว่า มาเถิดหลานเอ๋ย เรื่องอะไรพวกเราจะต้องมาอาศัยอยู่ในที่เช่นนี้ดังนี้แล้ว พาเขาออกจากบ้านไปสู่วิหารแห่งหนึ่ง พากันบวชอยู่ในวิหารนั้น บรรลุพระอรหัตทั้งสองคน.

บทว่า **มหาสาวชฺโช** ความว่า ชื่อว่ามีโทษมาก ด้วยเหตุ ๒ สถาน คือ ด้วยอำนาจโลกวัชชะ ๑ ด้วยอำนาจวิปากวัชชะ ๑. ข้อนี้เป็นอย่างไร. คือ ผู้อันโทสะประทุษร้ายแล้ว ย่อมประพฤติผิดในมารดาก็ได้ ในบิดาก็ได้ ในพี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาวก็ได้ ในบรรพชิตก็ได้ ในที่ทุกแห่งที่ผ่านไป เขาจะได้คำครหาอย่างใหญ่หลวงว่า ผู้นี้ประพฤติผิด แม้ในมารดาบิดา แม้ในพี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว แม้ในบรรพชิต. โทสะ ชื่อว่ามีโทษมาก ด้วยสามารถแห่งโทษที่เป็นโลกวัชชะ ดังพรรณนามานี้ก่อน แต่เขาจะได้เสวยผลในนรก ตลอดกัปด้วยอนันตริยกรรมที่ตนทำไว้ ด้วยอำนาจโทสะ. โทสะชื่อว่า มีโทษมาก ด้วยอำนาจแห่งโทษที่เป็นวิปากวัชชะ ดังพรรณนามานี้แล.

บทว่า **ขิปฺปวิราคี** แปลว่า คลายเร็ว. อธิบายว่า ผู้ที่ถูกโทสะประทุษร้ายแล้ว ประพฤติผิดในมารดาบิดาบ้าง ในเจดีย์บ้าง ในโพธิพฤกษ์บ้าง ในบรรพชิตทั้งหลายบ้าง เขาขอลุแก่โทษว่า ท่านทั้งหลายจงอดโทษแก่ข้าพเจ้า. พร้อมด้วยการขอขมาของเขา กรรมนั้นจะกลับกลายเป็นปกติไปทันที.

ส่วนโมหะชื่อว่า มีโทษมาก เพราะเหตุ ๒ สถานเหมือนกัน ข้อนี้อย่างไร. คือ คนที่หลงแล้วเพราะโมหะ จะประพฤติผิดในมารดาบิดาบ้าง ในพระเจดีย์บ้าง ในโพธิพฤกษ์บ้าง ในบรรพชิตบ้าง แล้วได้รับการติเตียนในที่ ๆ ตนไปแล้ว ๆ. โมหะชื่อว่ามีโทษมากด้วยสามารถแห่งโทษที่เป็นโลกวัชชะอย่างนี้ก่อน. แต่เขาจะต้องเสวยผลในนรกตลอดกัลป์ เพราะอนันตริยกรรมที่เขาทำไว้ด้วยอำนาจโมหะ. โมหะชื่อว่ามีโทษมาก แม้ด้วยสามารถแห่งโทษที่เป็นวิปากวัชชะ ดังพรรณนามานี้แล.

บทว่า **ทนฺธวิราคี** แปลว่า ค่อย ๆ คลายไป อธิบายว่า กรรมที่ผู้หลงเพราะโมหะทำไว้ จะค่อย ๆ พ้นไป. อุปมาเสมือนหนึ่งว่า หนังหมีที่เขาฟอกอยู่ถึง ๗ ครั้ง ก็ไม่ขาวฉันใด กรรมที่ผู้หลงแล้วเพราะโมหะทำแล้ว ก็ฉันนั้นเหมือนกัน จะไม่พ้นไปเร็ว คือจะค่อย ๆ พ้นไปฉะนี้แล. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาติตถิยสูตรที่ ๘

๙. มูลสูตร

ว่าด้วยกุศลมูลและอกุศลมูล

[๕๐๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลมูล (รากเง่าของอกุศล) ๓ นี้. ๓ คืออะไร คือโลภะ โทสะ โมหะ

ภิกษุทั้งหลาย แม้ตัวโลภะ โทสะ โมหะเอง ก็เป็นอกุศล แม้กรรมที่บุคคลผู้เกิดโลภะ โทสะ โมหะแล้วสร้างขึ้นด้วยกาย ด้วย

วาจา ด้วยใจ ก็เป็นอกุศล บุคคลเกิดโลภะ โทสะ โมหะแล้ว อัน โลภะ โทสะ โมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันโลภะ โทสะ โมหะ จับเสีย รอบแล้ว หาเรื่องก่อทุกข์อันใดให้ผู้อื่น โดยฆ่าเสียบ้าง จองจำเสียบ้าง ทำให้เสียทรัพย์บ้าง ตำหนิโทษบ้าง ขับไล่บ้าง ด้วยถือว่า ข้า ฯ เป็นคน มีกำลังอำนาจบ้าง ข้า ฯ อยู่ในพรรคพวกบ้าง แม้อันนั้น ก็เป็นอกุศลธรรม ทั้งหลายอันเป็นบาปอกุศลมิใช่น้อย ซึ่งเกิดเพราะโลภะ โทสะ โมหะ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นต้นเหตุ เป็นแดนเกิด เป็นปัจจัยเหล่านี้ ย่อมเกิด พร้อมด้วยประการอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเช่นนี้นี่ เรียกว่า **อกาลวาที** (พูดใน เวลาไม่ควร หรือไม่พูดในเวลาที่ควร) บ้าง **อภูตวาที** (พูดสิ่งที่ไม่จริง หรือไม่พูดสิ่งที่จริง) บ้าง **อนัตถวาที** (พูดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ หรือไม่ พูดสิ่งที่เป็นประโยชน์) บ้าง **อธรรมวาที** (พูดสิ่งที่ไม่เป็นธรรม หรือไม่ พูดสิ่งที่เป็นธรรม) บ้าง **อวินัยวาที** (พูดสิ่งที่ไม่เป็นวินัย หรือไม่พูดสิ่ง ที่เป็นวินัย) บ้าง เพราะเหตุอะไร บุคคลเช่นนี้ จึงเรียกว่า อกาลวาทีบ้าง ฯลฯ อวินัยวาทีบ้าง เพราะว่า บุคคลนี้หาเรื่องก่อทุกข์ให้ผู้อื่น โดยฆ่า เสียบ้าง ฯลฯ ด้วยถือว่า ข้า ฯ เป็นคนมีกำลังอำนาจบ้าง ข้า ฯ อยู่ใน พรรคพวกบ้าง แต่เมื่อผู้อื่นว่าโดยความจริงก็ปัดเสีย ไม่ยอมรับ เมื่อเขา ว่าโดยความไม่จริง ก็ไม่เพียรที่จะแก้ความไม่จริงนั้น ว่าสิ่งนี้ไม่จริง สิ่งนั้น ไม่เป็น ด้วยเหตุนี้ ๆ เพราะฉะนั้น บุคคลเช่นนี้จึงเรียกว่า อกาลวาทีบ้าง ฯลฯ อวินัยวาทีบ้าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเช่นนี้ อันอกุศลบาปธรรมที่เกิดเพราะ โลภะ โทสะ โมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันอกุศลบาปธรรมเหล่านั้นจับ เสียรอบแล้ว ในปัจจุบันนี้ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ประกอบไปด้วยความคับแค้น

เร่าร้อน เพราะกายแตกตายไป ทุคติเป็นหวังได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นรัง หรือต้นตะแบก หรือต้นตะคร้อก็ตาม ถูกเถาย่านทราย ๓ เถาขึ้นปกคลุมรึงรัดแล้ว ย่อมถึงความไม่เจริญ ย่อมถึงความพินาศ ย่อมถึงทั้งความไม่เจริญทั้งความพินาศฉันใด บุคคลเช่นนี้ก็ฉันนั้นนั่นแล อันอกุศลบาปธรรมที่เกิดเพราะโลภะ โทสะ โมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันอกุศลบาปธรรมเหล่านั้นจับเสียรอบแล้ว ในปัจจุบันนี่ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ประกอบไปด้วยความคับแค้นเร่าร้อน เพราะกายแตกตายไป ทุคติเป็นหวังได้

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย อกุศลมูล ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กุศลมูล (รากเง่าของกุศล) ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

ภิกษุทั้งหลาย แม้ตัวอโลภะ อโทสะ อโมหะเองก็เป็นกุศล แม้กรรมที่บุคคลผู้ไม่เกิดโลภะ โทสะ โมหะ ทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ก็เป็นกุศล บุคคลผู้ไม่เกิดโลภะ โทสะ โมหะ อันโลภะ โทสะ โมหะ ไม่ครอบงำแล้ว มีจิตอันโลภะ โทสะ โมหะไม่จับรอบแล้ว ไม่หาเรื่องก่อทุกข์อันใดให้ผู้อื่น โดยฆ่าเสียบ้าง ฯลฯ ข้า ฯ อยู่ในพรรคพวกบ้าง แม้อันนั้นก็เป็นกุศล ธรรมทั้งหลายอันเป็นกุศลมิใช่น้อย ซึ่งเกิดเพราะอโลภะ อโทสะ อโมหะ มีอโลภะ อโทสะ อโมหะเป็นต้นเหตุ เป็นแดนเกิด เป็นปัจจัย เหล่านี้ ย่อมเกิดพร้อมด้วยประการอย่างนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลเช่นนี้นี่ เรียกว่า **กาลวาที** (พูดในเวลาที่ควร) บ้าง **ภูตวาที** (พูดสิ่งที่จริง) บ้าง **อัตถวาที** (พูดสิ่งที่เป็นประโยชน์) บ้าง **ธรรมวาที** (พูดสิ่งที่เป็นธรรม) บ้าง **วินัยวาที** (พูดสิ่งที่เป็นวินัย) บ้าง เพราะเหตุอะไร บุคคลเช่นนี้จึงเรียกว่า **กาลวาที** บ้าง ฯลฯ **วินัยวาที**บ้าง เพราะว่าบุคคลนี้ไม่หาเรื่องก่อทุกข์ให้ผู้อื่น โดย

ฆ่าเสียบ้าง ฯลฯ ข้า ฯ อยู่ในพรรคพวกบ้าง เมื่อผู้อื่นว่าโดยความจริง ก็ยอมรับ ไม่ปัดเสีย เมื่อเขาว่าโดยความไม่จริง ก็เพียรแก้ความไม่จริงนั้น ว่าสิ่งนี้ไม่จริง สิ่งนั้นไม่เป็นด้วยเหตุนี้ ๆ เพราะฉะนั้น บุคคลเช่นนี้ จึงเรียกว่า **กาลวาที**บ้าง ฯ ล ฯ **วินัยวาที**บ้าง

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อกุศลบาปธรรมทั้งหลายที่เกิดเพราะโลภะ โทสะ โมหะ ของบุคคลเช่นนี้ อันเขาละเสียแล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ทำให้เหมือนตอตาลแล้ว ทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา บุคคลเช่นนี้ ย่อมอยู่เป็นสุขไม่มีความคับแค้น เร่าร้อนในปัจจุบันนี้ ย่อมปรินิพพานในปัจจุบันนี้แหละ เปรียบเหมือนต้นรังหรือต้นตะแบกหรือต้นตะคร้อก็ตาม ถูกเถาย่านทราย ๓ เถา ขึ้นปกคลุมรึงรัดแล้ว มีบุรุษผู้หนึ่งถือจอบเสียมและตะกร้ามา ตัดโคนเถาย่านทรายแล้วขุดคุ้ยเอารากขึ้น ที่สุดแม้เท่าก้านแฝก (ก็ไม่ให้เหลือ) แล้วสับผ่าให้เป็นชิ้นละเอียด ผึ่งแดดและลมจนแห้ง แล้วเผาด้วยไฟจนเป็นผุยผง แล้วโปรยเสียในลมแรง หรือสาดเสียในกระแสอันเชี่ยวในแม่น้ำ เมื่อเช่นนี้ เถาย่านทรายนั้นก็เป็นอันรากขาดแล้ว. ถูกทำให้เหมือนตอตาลแล้ว ถูกทำให้ไม่มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา ฉันใด ฉันเดียวกันนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย อกุศลบาปธรรมที่เกิดเพราะโลภะ โทสะ โมหะ ของบุคคลเช่นนี้ อันเขาละเสียแล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ฯลฯ ย่อมปรินิพพานในปัจจุบันนี้แหละ

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย กุศลมูล ๓.

จบมูลสูตรที่ ๕

อรรถกถามูลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมูลสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้ :-

ธรรมที่เป็นมูลแห่งอกุศล ชื่อว่า **อกุศลมูล**. อีกอย่างหนึ่ง ธรรมนั้นด้วยเป็นมูลด้วย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **อกุศลมูล**. บทว่า **ยทปิ ภิกฺขเว โลโภ** เท่ากับ **โยปิ ภิกฺขเว โลโภ** แปลว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความโลภแม้ใด. บทว่า **ตทปิ อกุสลมูลํ** ความว่า แม้ความโลภนั้น เป็นรากเง่าแห่งอกุศล หรือเป็น (ตัว) อกุศลก็ได้ อธิบายว่า ในที่นี้แม้อกุศลนั้นหมายถึงอกุศลมูลนั้นก็ควรเหมือนกัน. ในบททั้งปวง พึงนำนัยนี้ (ไป) โดยอุบายนี้.

บทว่า **อภิสงฺขโรติ** ความว่า ย่อมประมวล คือรวบรวมมาได้แก่ทำให้เป็นกอง. บทว่า **อสตา ทุกฺขํ อุปทหติ** ความว่า ก่อทุกข์โดยกล่าวโทษอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ไม่เป็นจริงแก่เขา ด้วยเรื่องที่ไม่เป็นจริง คือไม่มีอยู่. บทว่า **วเธน วา** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อทรงแสดงอาการ ที่เขาก่อทุกข์ขึ้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ชานิยา** ได้แก่ความเสื่อมทรัพย์. บทว่า **ปพฺพาชนาย** ความว่า ได้แก่การขับออกจากบ้าน ออกจากป่า หรือจากรัฐ. บทว่า **พลวมฺหิ** ความว่า เราเป็นผู้มีกำลัง. บทว่า **พลตฺโถ อิติปิ** ความว่า พูดว่า เราต้องการกำลังบ้าง เราอยู่ในกำลังบ้าง.

บทว่า **อกาลวาที** ความว่า ไม่พูดในเวลาที่ควรพูด ชื่อว่าพูดในเวลาอันไม่ควร. ว่า **อภูตวาที** ความว่า ไม่พูดเรื่องจริง ชื่อว่าพูดเรื่องไม่จริง. บทว่า **อนตฺถวาที** ความว่า ไม่พูดเรื่องที่เป็นประโยชน์ ชื่อว่าพูดเรื่องไม่เป็นประโยชน์. บทว่า **อธมฺมวาที** ความว่า ไม่พูดสิ่งที่เป็นธรรม

ชื่อว่า พูดสิ่งที่ไม่เป็นธรรม. บทว่า **อวินยวาที** ความว่า ไม่พูดสิ่งที่เป็นวินัย ชื่อว่า พูดสิ่งที่มิใช่วินัย.

บทว่า **ตถาหยํ** ตัดบทเป็น **ตถา หิ อยํ** . บทว่า **น อาตปฺปํ กโรติ ตสฺส นิพฺเพธนาย** ความว่า ไม่ทำความเพียร เพื่อประโยชน์แก่การแก้เรื่องที่ไม่เป็นจริงนั้น. บทว่า **อิติเปตํ อตจฺฉํ** ความว่า สิ่งนี้ไม่แท้ด้วยเหตุแม้นี้. บทนอกนี้ (**อภูตํ**) เป็นไวพจน์ของบทว่า **อตจฺฉํ** นั้นนั่นแหละ.

บทว่า **ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา** ความว่า ทุคติที่แยกประเภทเป็นนรกเป็นต้น พึงหวังได้ อธิบายว่า ทุคติจะต้องเป็นส่วนของเขาแน่นอน คือเขาจะต้องบังเกิดในทุคตินั้น.[๑] บทว่า **อุทฺธสฺสโต** ความว่า ถูกเถาย่านทรายขึ้นปกคลุมแล้วในเบื้องบน. บทว่า **ปริโยนทฺโธ** ความว่า ถูกเถาย่านทรายขึ้นปกคลุมแล้วโดยรอบ.

บทว่า **อนยํ อาปชฺชติ** แปลว่า ถึงความไม่เจริญเติบโต. บทว่า **พฺยสนํ อาปชฺชติ** แปลว่า ย่อมถึงความพินาศ อธิบายว่า ในฤดูร้อน เมื่อผลย่านทรายสุกแตกออกแล้ว เมล็ดทั้งหลายจะกระเด็นไปตก ที่โคนต้นไทรเป็นต้น ในต้นไม้เหล่านั้น ที่โคนต้นไม้ต้นใดมีเมล็ดตกไป ๓ เมล็ดในทิศทั้ง ๓ เมื่อต้นไม้นั้นถูกฝนในฤดูฝนโชยหน่อ ๓ หน่อ จากเมล็ดทั้ง ๓ จะงอกขึ้นแนบติดต้นไม้นั้น ต่อแต่นั้นรุกขเทวดาเป็นต้น ก็ไม่สามารถจะอาศัยอยู่ตามทางของตนได้ หน่อแม้ทั้ง ๓ เหล่านั้น งอกงามขึ้น กลายเป็นเถาเลื้อยเกาะต้นไม้นั้น เกี่ยวพัน คาคบ กิ่งน้อย กิ่งใหญ่ทั้งหมด คลุมต้นไม้นั้นจนมิด. ต้นไม้นั้นถูกเถาย่านทรายเกี่ยวพันไว้ ดาดาษไปด้วยเถาย่านทรายหนา (และ) ใหญ่ เมื่อฝนตกลงมา หรือลมพัด ก็จะหักล้มลงในที่นั้นๆ

๑. ปาฐะว่า ตตฺถ เนน ฉบับพม่าเป็น ตตฺถาเนน.

เหลือแต่ตอเท่านั้น. บทว่า **พฺยสนํ อาปชฺชติ** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงต้นไม้นั้น.

ก็ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ มีข้อเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ ก็สัตว์โลกพึงเห็นเหมือนต้นไม้ต้นใดต้นหนึ่ง ในบรรดาต้นรังเป็นต้น อกุศลมูล ๓ พึงเห็นเหมือนเถาย่านทราย ๓ เถา. เวลาที่ความโลภเป็นต้น ยังไม่ประจวบทวาร พึงเห็นเหมือนการที่เถาวัลย์เหล่านั้น โอบต้นไม้ขึ้นไปตรง ๆ ยังไม่ถึงกิ่งไม้. เวลาที่ความโลภเป็นต้น ดำเนินไปด้วยอำนาจแห่งทวาร พึงเห็นเหมือนเวลาที่เถาวัลย์เลื้อยไปตามแนวกิ่งไม้. เวลาที่ความโลภเป็นต้นกลุ้มรุมจิตใจ พึงเห็นเหมือนเวลาที่เถาวัลย์คลุมต้นไม้. เวลาที่ภิกษุต้องอาบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ ด้วยอำนาจแห่งกิเลสทั้งหลายที่มาประจวบทวารแล้ว พึงเห็นเหมือนเวลาที่กิ่งเล็ก ๆ หลุดลงมา. เวลาที่ภิกษุต้องครุกาบัติ พึงเห็นเหมือนเวลาที่กิ่งไม้ใหญ่หักลงมา. เวลาที่ภิกษุต้องอาบัติปาราชิก แล้วตกลงไปในอบายทั้ง ๔ ตามลำดับ พึงเห็นเหมือนเวลาที่ต้นไม้ล้มลงที่พื้นดินในเมื่อโคนชุ่มฉ่ำไปด้วยน้ำ ที่ไหลลงมาตามแนวเถาวัลย์.

ธรรมฝ่ายขาว (กุศลธรรม) พึงทราบโดยตรงข้ามกับที่กล่าวมาแล้ว. แต่ในบทว่า **เอวเมว โข** นี้ พึงทราบข้อเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ สัตว์โลกนี้พึงเห็นเหมือนต้นไม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาต้นรังเป็นต้น. อกุศลมูลทั้ง ๓ พึงเห็นเหมือนเถาย่านทราย ๓. พระโยคาวจร พึงเห็นเหมือนบุรุษผู้มาทำเถาวัลย์เหล่านั้นให้เป็นไป (ขุดเถาวัลย์ทิ้ง). ปัญญาพึงเห็นเหมือนจอบ. พลังแห่งศรัทธา พึงเห็นเหมือนพลังแห่งจอบ. การขุดด้วยวิปัสสนา พึงเห็นเหมือนการขุดด้วยจอบ. เวลาที่พระโยคาวจร ใช้วิปัสสนาญาณ ตัดรากของอวิชชา พึงเห็นเหมือนการตัดรากของเถาวัลย์ โดยการขุด. เวลาที่พระโยคาวจรเห็น (รูปนาม) ด้วยสามารถแห่งขันธ์ พึงเห็นเหมือนเวลาที่ตัดเถาวัลย์

ให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่. เวลาที่พระโยคาวจรถอนกิเลสขึ้นได้ด้วยมัคคญาณ พึงเห็นเหมือนเวลาที่ผ่าเถาวัลย์. เวลาที่เบญจขันธ์ยังดำรงอยู่ พึงเห็นเหมือนเวลาทำเถาวัลย์ให้เป็นขี้เถ้า. เวลาที่พระโยคาวจร ดับอุปาทินนกขันธ์โดยการดับไม่ให้มีปฏิสนธิ แล้วไม่ถือปฏิสนธิในภพใหม่ พึงเห็นเหมือนเวลาที่เขาโปรยขี้เถ้าลงไปที่พายุใหญ่ ทำให้ไม่ให้เกิดอีกฉะนั้นแล. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสทั้ง**วัฏฏะ** และ **วิวัฏฏะ.**

จบอรรถกถามูลสูตรที่ ๙

๑๐. อุโปสถสูตร

ว่าด้วยอุโบสถ ๓ อย่าง

[๕๑๐] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับ ณ **บุพพาราม** ปราสาทของ (นางวิสาขา) มิคารมารดา กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นวันอุโบสถ **นางวิสาขา** มิคารมารดา เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งทักนางวิสาขา มิคารมารดา ผู้นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วว่า เชิญ **วิสาขา** มาจากไหนแต่เช้า.

นางกราบทูลว่า วันนี้ข้าพระพุทธเจ้ารักษาอุโบสถ พระพุทธเจ้าข้า.

ตรัสพระธรรมเทศนาว่า วิสาขา อุโบสถ ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือ **โคปาลกอุโบสถ** (อุโบสถเยี่ยงโคบาล) **นิคัณฐอุโบสถ** (อุโบสถเยี่ยงนิครนถ์) **อริยอุโบสถ** (อุโบสถเยี่ยงอริยะ).

โคปาลกอุโบสถเป็นอย่างไร. โคบาลมอบโคทั้งหลายให้เจ้าของทั้งหลายในเวลาเย็นแล้ว คำนึงอย่างนี้ว่า วันนี้ โคเที่ยวหากินในที่โน้น ๆ ดื่มน้ำในที่โน้น ๆ ทีนี้ พรุ่งนี้ โคจักเที่ยวหากินในที่โน้น ๆ จักดื่มน้ำในที่โน้น ๆ ฉันใด คนรักษาอุโบสถบางคนก็ฉันนั้นเหมือนกัน คำนึงไปอย่างนี้ว่า วันนี้นะ เราเคี้ยวกินขาทนียะสิ่งนี้ ๆ บริโภคโภชนียะสิ่งนี้ ๆ ทีนี้ พรุ่งนี้ เราจักเคี้ยวกินขาทนียะสิ่งนี้ ๆ จักบริโภคโภชนียะสิ่งนี้ ๆ คนรักษาอุโบสถผู้นั้นมีใจไปกับความอยาก ใช้วันให้หมดไปด้วยความอยากนั้น วิสาขา โคปาลกอุโบสถเป็นอย่างนี้แล อุโบสถที่รักษาอย่างนี้ เป็นอุโบสถที่ไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่เรืองผลมาก ไม่แผ่ผลมาก

นิคัณฐอุโบสถเป็นอย่างไร. มีอยู่ วิสาขา สมณะจำพวกหนึ่งชื่อนิครนถ์ เขาสอนสาวกให้ถืออย่างนี้ว่า มา บุรุษผู้เจริญ สัตว์เหล่าใด ในทิศตะวันออก ตะวันตก เหนือ ใต้ อยู่เกินเขต ๑๐๐ โยชน์ออกไป สูเจ้าจงลงทัณฑ์ (คือทำร้าย ฆ่า ตี ฯลฯ) ในสัตว์เหล่านั้นได้ เขาสอนให้เอ็นดูกรุณาสัตว์บางเหล่า ไม่เอ็นดู กรุณาสัตว์บางเหล่าอย่างนี้ ในวันอุโบสถ เขาสอนสาวกอย่างนี้ว่า มา บุรุษผู้เจริญ สูเจ้าจงเปลื้องผ้าออกให้หมดแล้วพูดอย่างนี้ว่า ข้า ฯ ไม่เกี่ยวข้องต่อใคร ๆ ที่ไหน ๆ และความกังวลในสิ่งอะไร ๆ ที่ไหน ๆ ก็ไม่มี แต่มารดาบิดาของเขาก็รู้อยู่ว่า นี่บุตรของข้า ฯ ตัวเขาเองก็รู้อยู่ว่า นี่มารดาบิดาของข้า ฯ อนึ่ง บุตรภริยาของเขาก็รู้ว่า นี่สามีของข้า เขาก็รู้ว่า นี่บุตรภริยาของข้า. ทาสกรรมกรและคนอาศัยของเขาก็รู้ว่า นี่นายของพวกข้า. เขาก็รู้ว่า นี่ทาสกรรมกรและคนอาศัยของข้า. ด้วยประการนี้ เขาสอนคนอื่นให้ถือความจริงในเวลาใด ก็ชื่อว่าเขาสอนให้ถือมุสาวาทในเวลานั้น เรากล่าวการสอนของเขานี้ในฐานมุสาวาท ล่วงราตรีนั้นแล้ว เขาชื่อว่าบริโภค (กินอยู่ใช้สอย) โภคะ เป็นอย่างของที่เจ้าของ

ไม่ให้นั่นเอง เรากล่าวการบริโภคของเขานี้ในฐานอทินนาทาน วิสาขา **นิคัณฐอุโบสถ** เป็นอย่างนี้แล อุโบสถที่รักษาอย่างนี้ เป็นอุโบสถที่ไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่เรืองผลมาก ไม่แผ่ผลมาก.

อริยอุโบสถเป็นอย่างไร. วิสาขา การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายาม การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายามอย่างไร. อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ระลึกถึงตถาคตว่า **อิติปิ โส ภควา ฯ เป ฯ ภควา**. เมื่อเธอระลึกถึงตถาคตอยู่ จิตย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลส (เครื่องเศร้าหมอง) แห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ วิสาขา การทำศีรษะที่สกปรกให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความพยายาม การทำศีรษะที่สกปรกให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความพยายามอย่างไร. ใช้ตะกรัน (น้ำผลไม้) ดินเหนียว และน้ำ กับความพยายามที่สมกับกิจอันนั้นของตน (ประกอบกัน) การทำศีรษะที่สกปรกให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความพยายามอย่างนี้ฉันใด การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้ว ย่อมมีได้ด้วยความพยายาม ฯลฯ อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้น เธอย่อมละได้ฉันนั้นเหมือนกัน อริยสาวกนี้ ชื่อว่า**รักษาพรหมอุโบสถ** (อุโบสถเนื่องด้วยพระพรหม) อยู่ร่วมกับพระพรหม แลจิตของเธอปรารภพระพรหม ย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลสเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายามอย่างนี้แล

วิสาขา การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) อย่างไร. อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ระลึกถึงพระธรรมว่า **สฺวากขาโต ฯ เป ฯ วิญฺญูหิ** เมื่อเธอระลึกถึงพระธรรมอยู่ จิตย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิด

อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ วิสาขา การทำกายที่สกปรกให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความพยายาม การทำกาย ฯลฯ ด้วยความพยายามอย่างไร. ใช้ฝุ่นหิน จุณ และน้ำ กับความพยายามที่สมกับกิจอันนั้นของตน (ประกอบกัน) การทำกายที่สกปรกให้สะอาดย่อมมีได้ด้วยความพยายามอย่างนี้ฉันใด การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายาม ฯลฯ อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ ฉันนั้นเหมือนกัน อริยสาวกนี้ชื่อว่า**รักษาธัมมอุโบสถ** (อุโบสถเนื่องด้วยพระธรรม) อยู่ร่วมกับพระธรรม และจิตของเธอปรารภพระธรรม ย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) อย่างนี้แล

วิสาขา การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้วย่อมมีได้ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) อย่างไร. อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ระลึกถึงพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติเป็นธรรม เป็นผู้ปฏิบัติสมควร นี้คือใคร คู่แห่งบุรุษสี่ บุรุษบุคคลแปด นี่พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ควรของคำนับ เป็นผู้ควรของต้อนรับ เป็นผู้ควรของทำบุญ เป็นผู้ควรทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลกไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

เมื่อเธอระลึกถึงพระสงฆ์อยู่ จิตย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ วิสาขา การทำผ้าที่สกปรกให้สะอาด ย่อมมีได้ด้วยความพยายาม การทำผ้า ฯลฯ ด้วยความพยายามอย่างไร. ใช้ดินเค็ม ขี้เถ้า โคมัย และน้ำ กับความพยายาม

ที่สมกับกิจอันนั้นของตน (ประกอบกัน) การทำผ้า ฯลฯ ด้วยความพยายามอย่างนี้ฉันใด การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) ฯลฯ อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านี้เธอย่อมละเสียได้ฉันนั้นเหมือนกัน อริยสาวกนี้ ชื่อว่า**รักษาสังฆอุโบสถ** อยู่ร่วมกับพระสงฆ์ และจิตของเธอปรารภพระสงฆ์ ย่อมผ่องใส ฯลฯ การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) อย่างนี้แล.

วิสาขา การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) อย่างไร. อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ระลึกถึงศีลของตน (**อขณฺฑ**) อันไม่ขาด (**อจฺฉิทฺท**) ไม่ทะลุ (**อสพล**) ไม่ต่าง (**อกมฺมาส**) ไม่พร้อย (**ภุชิสฺส**) เป็นไท (**วิญฺญุปฺปสฏฺฐ**) ผู้รู้สรรเสริญ (**อปรามฏฺฐ**) ไม่ถูกปรามาส (**สมาธิสํ วตฺตนิก**) เป็นทางสมาธิ เมื่อเธอระลึกถึงศีลอยู่ จิตย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้น เธอย่อมละเสียได้ **วิสาขา** การทำแว่นที่มัวให้ใส ย่อมมีได้ความพยายาม การทำแว่น ฯลฯ ด้วยความพยายามอย่างไร. ใช้น้ำมัน ขี้เถ้า และแปรง กับความพยายามที่สมกับกิจอันนั้นของตน (ประกอบกัน) การทำแว่น ฯลฯ ด้วยความพยายามอย่างนี้ฉันใด การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) ฯลฯ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ฉันนั้นเหมือนกัน อริยสาวกนี้ชื่อว่า**รักษาศีลอุโบสถ** อยู่กับศีล จิตของเธอปรารภศีลย่อมผ่องใส ฯลฯ การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) อย่างนี้แล.

วิสาขา การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายาม (อีกทางหนึ่ง) อย่างไร. อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ระลึกถึงเทวดา (และธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดา) ว่า มีอยู่

เทวดาเหล่าจาตุมหาราชิกา... เหล่าดาวดึงส์... เหล่ายามา... เหล่าดุสิต... เหล่านิมมานรดี... เหล่าปรนิมมิตวสวัตดี... เหล่าพรหมกายิก... เหล่าที่สูงขึ้นไปกว่านั้น เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาเช่นใด จุติจากภพนี้จึงได้เกิดในภพนั้น ๆ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาเช่นนั้น ของเราก็มีอยู่พร้อมเหมือนกัน เมื่อเธอระลึกถึงศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ของตนกับของเทวดาเหล่านั้นอยู่ จิตย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ วิสาขา การทำทองที่หมองให้ผ่อง ย่อมมีได้ด้วยความพยายาม การทำทอง ฯลฯ ด้วยความพยายามอย่างไร ใช้เตา ดินเค็ม ดินเหลือง* สูบและคีม กับความพยายามที่สมกับกิจอันนั้นของช่าง (ประกอบกัน) การทำทอง ฯลฯ ด้วยความพยายามอย่างนี้ฉันใด การทำจิต ฯลฯ อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ฉันนั้นเหมือนกัน อริยสาวกนี้ ชื่อว่ารักษาเทวดาอุโบสถ อยู่กับเทวดา จิตของเธอปรารภเทวดา ย่อมผ่องใส ปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น อุปกิเลสแห่งจิตเหล่าใดมีอยู่ อุปกิเลสเหล่านั้นเธอย่อมละเสียได้ การทำจิต ฯลฯ ด้วยความพยายามอย่างนี้แล.

วิสาขา อริยสาวกนั้นแล ย่อมพิจารณาเห็นด้วยตนเองอย่างนี้ว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย ละปาณาติบาตแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้ วางศรัทธา มีความละอายบาป มีความเอ็นดูเกื้อกูลอนุเคราะห์สรรพสัตว์อยู่ตลอดชีพ

แม้เราในวันนี้ ก็ละปาณาติบาต เว้นจากปาณาติบาต วางท่อนไม้ วางศัสตรา มีความละอายบาป มีความเอ็นดูเกื้อกูลอนุเคราะห์สรรพสัตว์ตลอดคืน

* เครุ ดินสอแดง ยางไม้ ก็ว่า

และวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละอทินนาทานแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากอทิน-นาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้ หวังแต่ของที่เขาให้ มีตนอันไม่เป็นขโมย เป็นผู้เป็นอยู่สะอาดตลอดชีพ

แม้เราในวันนี้ก็ละอทินนาทาน เว้นจากอทินนาทาน ถือเอาแต่ของที่เขาให้ หวังแต่ของที่เขาให้ มีตนอันไม่เป็นขโมย เป็นผู้เป็นอยู่สะอาดตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละอพรหมจรรย์แล้ว เป็นพรหมจารี มีความประพฤติห่างไกล (จากอพรหมจรรย์) เว้นจากเมถุนอันเป็นธรรมของชาวบ้านตลอดชีพ แม้เราในวันนี้ก็ละอพรหมจรรย์เป็นพรหมจารี มีความประพฤติห่างไกล (จากอพรหมจรรย์) เว้นจากเมถุน อันเป็นธรรมของชาวบ้านตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลายละมุสาวาทแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากมุสาวาท พูดแต่คำจริง พูดจริงเสมอ มีถ้อยคำมั่นคง เป็นที่วางใจได้ ไม่ลวงโลกตลอดชีพ

แม้เราในวันนี้ ก็ละมุสาวาท เว้นจากมุสาวาท พูดแต่คำจริง พูดจริงเสมอ มีถ้อยคำมั่นคง เป็นที่วางใจได้ ไม่ลวงโลก ตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละการดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานแห่งความประมาทแล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาตลอดชีพ แม้เราในวันนี้ก็ละการดื่มน้ำเมา เป็นผู้เว้นจากการดื่มน้ำเมาตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย บริโภคอาหารครั้งเดียว งดอาหารในราตรี เว้นจากการบริโภคผิดเวลาตลอดชีพ แม้เราในวันนี้ก็บริโภคอาหารครั้งเดียว งด-อาหารในราตรี เว้นจากการบริโภคผิดเวลา ตลอดคืนแต่วันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย เว้นขาดจากการฟ้อนรำ การขับร้อง การประโคมดนตรีและดูการเล่น จากการประดับตกแต่งกายด้วยดอกไม้ ของหอมและเครื่องทาผิว อันเป็นฐานแต่งตัวตลอดชีพ แม้เราในวันนี้ก็เว้นจากการฟ้อนรำ การขับร้อง การประโคมดนตรี และดูการเล่น จากการประดับตกแต่งกายด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องทาผิวอันเป็นฐานแต่งตัว ตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละที่นอนสูงที่นอนใหญ่แล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากที่นอนสูงที่นอนใหญ่ ใช้ที่นอนต่ำ บนเตียงบ้าง บนเครื่องลาดทำด้วยหญ้าบ้าง ตลอดชีพ แม้เราในวันนี้ ก็ละที่นอนสูงที่นอนใหญ่แล้ว เป็นผู้เว้นจากที่นอนสูงที่นอนใหญ่ ใช้ที่นอนต่ำ บนเตียงบ้าง บนเครื่องลาดทำด้วยหญ้าบ้าง ตลอดคืนและวันนี้ ด้วยองค์นี้ เราได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระอรหันต์ทั้งหลายอย่างหนึ่ง และอุโบสถก็จักเป็นอันเรารักษาแล้ว.

วิสาขา อริยอุโบสถเป็นอย่างนี้แล อุโบสถที่รักษาอย่างนี้ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก มีความแผ่ไพศาลมาก

มีผลมากเพียงไร มีอานิสงส์มากเพียงไร มีความรุ่งเรืองมากเพียงไร มีความแผ่ไพศาลมากเพียงไร.

วิสาขา ต่างว่า ใครคนหนึ่ง จะพึงได้ครอบครองราชัยไอศวรรยาธิปัตย์แห่งมหาชนบททั้ง ๑๖ อันมีรัตนะ ๗ ประการ เหลือหลายนี้ มหาชนบท ๑๖ คืออะไรบ้าง คือ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจตี วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ ราชสมบัติของผู้นั้นก็หามีค่าเท่าส่วนที่ ๑๖ แห่งอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ไม่ นั่นเพราะเหตุอะไร เพราะราชสมบัติของมนุษย์ เทียบกับทิพยสุขเข้าแล้ว เป็นของนิดหน่อย

วิสาขา ๕๐ ปีมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่งของเทวดาเหล่าจาตุมหาราชิกาโดยราตรีนั้น ๓๐ ราตรีเป็นเดือน โดยเดือนนั้น ๑๒ เดือนเป็นปี โดยปีนั้น ๕๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าจาตุมหาราชิกา ดูก่อนวิสาขา ที่บุคคลลางคนในโลกนี้ สตรีหรือบุรุษก็ตาม รักษาอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ แล้ว เพราะกายแตกตายไปจะพึงไปเกิดอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่าจาตุมหาราชิกา ที่ว่า ราชสมบัติของมนุษย์เทียบกับทิพยสุขเข้าแล้ว เป็นของนิดหน่อย นั้นเรากล่าวหมายเอาข้อนี้แล

วิสาขา ๑๐๐ ปีมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่งของเทวดาเหล่าดาวดึงส์ โดยราตรีนั้น ๓๐ ราตรีเป็นเดือน โดยเดือนนั้น ๑๒เดือนเป็นปี โดยปีนั้น ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าดาวดึงส์ ดูก่อนวิสาขา ที่บุคคลลางคนในโลกนี้ สตรีหรือบุรุษก็ตาม รักษาอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ แล้ว

เพราะกายแตกตายไปจะพึงไปเกิดอยู่รวมกับเทวดาเหล่าดาวดึงส์ ที่ว่า ราช-สมบัติของมนุษย์ เทียบกับทิพยสุขเข้าแล้ว เป็นของนิดหน่อย นั้น เรากล่าวหมายเอาข้อนี้แล

วิสาขา ๒๐๐ ปีมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่งของเทวดาเหล่ายามา โดยราตรีนั้น ๓๐ ราตรีเป็นเดือน โดยเดือนนั้น ๑๒ เดือนเป็นปี โดยปีนั้น ๒,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่ายามา ดูก่อนวิสาขา ที่บุคคล ฯลฯ ร่วมกับเทวดาเหล่ายามา ที่ว่า ราชสมบัติของมนุษย์ ฯลฯ หมายเอาข้อนี้แล

วิสาขา ๔๐๐ ปีมนุษย์เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่งของเทวดาเหล่าดุสิต ฯลฯ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าดุสิต ดูก่อนวิสาขา ที่บุคคล ฯลฯ ร่วมกับเทวดาเหล่าดุสิต ที่ว่า ราชสมบัติของมนุษย์ ฯลฯ หมายเอาข้อนี้แล.

วิสาขา ๘๐๐ ปีมนุษย์เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่งของเทวดาเหล่านิมมา-นรดี ฯลฯ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่านิมมานรดี ดูก่อนวิสาขา ที่บุคคล ฯลฯ ร่วมกับเทวดาเหล่านิมมานรดี ที่ว่า ราชสมบัติของมนุษย์ ฯลฯ หมายเอาข้อนี้แล.

วิสาขา ๑,๖๐๐ ปีมนุษย์ เป็นคืนหนึ่งกับวันหนึ่ง ของเทวดาเหล่าปรนิมมิตวสวัตดี ฯลฯ ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าปรนิมมิตวสวัตดี ดูก่อนวิสาขา ที่บุคคล ฯลฯ ร่วมกับเทวดาเหล่าปรนิมมิต-วสวัตดี ที่ว่าราชสมบัติของมนุษย์ ฯลฯ หมายเอาข้อนี้แล.

ไม่ฆ่าสัตว์ ๑ ไม่ถือเอาของที่เจ้าของ
มิได้ให้ ๑ ไม่พูดมุสา ๑ ไม่ดื่มน้ำเมา ๑

เว้นจากเมถุนอันมิใช่ความประพฤติดัง-พรหม ๑ ไม่บริโภคอาหารในราตรีและอาหารผิดเวลา ๑ ไม่ประดับดอกไม้ ไม่ใช่ของหอม ๑ นอนบนเตียง (ที่ได้ประมาณ) หรือเครื่องลาดบนพื้น ๑ บัณฑิตทั้งหลายกล่าวอุโบสถมีองค์ ๘ นี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ถึงที่สุดทุกข์ทรงประกาศไว้.

พระจันทร์และพระอาทิตย์ที่น่าดูทั้งสอง โคจรส่องแสงไปตลอดที่มีประมาณเท่าใด อนึ่ง พระจันทร์และพระอาทิตย์ขจัดมืดในอากาศส่องอยู่บนฟ้า ทำให้รุ่ง-โรจน์ไปทั่วทิศ(ตลอดที่เพียงใด)ทรัพย์อันใดมีอยู่ในระหว่าง (ที่ๆ แสงส่องถึง) นั้น เช่นแก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์อันงาม ทองสิงคี ทั้งทองกาญจนะ ทองที่เรียกว่าชาตรูปะ ทองหฏกะทรัพย์เหล่านั้น (มีค่า) ไม่ถึงแม้ส่วนที่ ๑๖ แห่งอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ดุจหมู่ดาวทั้งหมด (สว่าง) ไม่ถึงส่วนที่ ๑๖ แห่งแสงจันทร์ฉะนั้น.

เพราะเหตุนั้นแล หญิงและชายผู้มี
ศีล พึงรักษาอุโบสถอันประกอบด้วยองค์
๘ ทำบุญทั้งหลายอันมีสุขเป็นผลเถิด จะ
เป็นผู้ไม่ถูกติเตียน ย่อมเข้าถึงฐานะอัน
เป็นแดนสุข.

จบอุโปสถสูตรที่ ๑๐

จบมหาวรรคที่ ๒

อรรถกถาอุโปสถสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุโปสถสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตทหุโปสเถ** เท่ากับ **ตสฺมึ อหุ อุโปสเถ** คือ **ตํ ทิวสํ อุโปสเถ** แปลว่า อุโบสถในวันนั้น มีอธิบายว่า ในวันนั้น เป็นวันปัณณรสีอุโบสถ บทว่า **อุปสงฺกมติ** ความว่า นางวิสาขาอธิฏฐานองค์อุโบสถแล้ว ถือของหอมและระเบียบเป็นต้น เข้าไปเฝ้าแล้ว. บทว่า **หนฺท** เป็นนิบาต ใช้ในอรรถว่าเชื้อเชิญ.[๑] บทว่า **ทิวา ทิวสฺส** ความว่า เวลาเที่ยงวันชื่อว่ายังวันอยู่ ได้แก่ในเวลาที่มีพระอาทิตย์ตั้งอยู่ในท่ามกลาง. บทว่า **กุโต นุ ตฺวํ อาคจฺฉสิ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า เธอจะไปทำอะไร.

อุโบสถที่เปรียบด้วยจ้างเลี้ยงโค เพราะมีความวิตกว่าจะไม่บริสุทธิ์ ชื่อว่า **โคปาลกอุโบสถ**. อุโบสถ คือการเข้าจำ ของนิครนถ์ทั้งหลาย ชื่อว่า

๑. ปาฐะว่า อุปสคฺคตฺเถ ฉบับพม่าเป็น วงสฺสคฺคตฺเถ

นิคัณฐอุโบสถ. อุโบสถคือการเข้าจำ ของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า **อริยอุโบสถ** ฉะนี้แล.

บทว่า **เสยฺยถาปิ วิสาเข** ความว่า ดูก่อนวิสาขา เปรียบเหมือน บทว่า **สายณฺหสมเย สามิกานํ คาโว นิยฺยาเทตฺวา** ความว่า แท้จริง ลูกจ้างเลี้ยงโค รับโคมาเลี้ยง เพราะค่าจ้างรายวัน โดยกำหนดไว้ว่า ๕ วัน ๑๐ วัน ครึ่งเดือน หนึ่งเดือน ๖ เดือน หรือ ๑ ปี (จึงจะจ่าย) แต่ในพระสูตรนี้ ตรัสคำว่า **โคปาลกุโปสโถ** นี้ ทรงหมายถึง ผู้เลี้ยงวัวเพราะค่าจ้างรายวัน. บทว่า **นิยฺยาเทตฺวา** ความว่า มอบให้คือพูดว่า โคของท่านมีจำนวนเท่านี้. บทว่า **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ** ความว่า ไปถึงเรือนของตน รับประทานอาหารแล้ว นอนบนเตียง พิจารณาอย่างนี้. บทว่า **อภิชฺฌา-สหคเตน** ความว่า สัมปยุตด้วยตัณหา.

บทว่า **เอวํ โข วิสาเข โคปาลกุโปสโถ โหติ** ความว่า นี้เป็นอริยอุโบสถเหมือนกัน แต่เพราะมีวิตกไม่บริสุทธิ์ จึงอยู่ในฐานะแห่งโคปาลกอุโบสถเท่านั้น. บทว่า **น มหปฺผโล** ความว่า ไม่มีผลมาก เพราะผลคือวิบาก. บทว่า **น มหานิสํ โส** ความว่า ชื่อว่า ไม่มีอานิสงส์มาก เพราะอานิสงส์คือวิบาก. บทว่า **น มหาชุติโก** ความว่า ไม่มีแสงสว่างมาก เพราะแสงสว่างคือวิบาก. บทว่า **น มหาวิปฺผาโร** ความว่า ชื่อว่าไม่แผ่ไปมาก เพราะการแผ่ไปแห่งวิบากมีไม่มาก.

บทว่า **สมณชาติกา** ได้แก่ หมู่สมณะ. บทว่า **ปรํ โยชนสตํ** ความว่า ไกลเกินกว่า ๑๐๐ โยชน์ คือเลยนั้นไป. บทว่า **เตสุ ทณฺฑํ นิกฺขิปาหิ** ความว่า วางอาชญา คือเป็นผู้วางอาชญาในสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ที่อยู่เกิน ๑๐๐ โยชน์ไป.

บทว่า **นาหํ กุวจินิ กสฺสจิ กิญฺจนํ ตสฺมึ** ความว่าเราไม่มีความกังวลต่อใครคนอื่นในที่ไหน ๆ อธิบายว่า ปลิโพธ พระองค์ตรัสเรียกว่าความกังวล เราเป็นผู้ไม่มีความกังวล. บทว่า **น จ มม กุวจินิ กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนํ นตฺถิ** ความว่า เราไม่มีความกังวล คือไม่มีปลิโพธ ในสิ่งไร ๆ คือแม้ในบริขารอย่างหนึ่งในที่ไหน ๆ คือทั้งภายในและภายนอก มีอธิบายว่า เราตัดความกังวลได้ขาดแล้ว. บทว่า **โภเค** ได้แก่ เครื่องอุปโภคและบริโภค มี เตียง ตั่ง ข้าวยาคู และภัตรเป็นต้น. บทว่า **อทินฺนํ เยว ปริภุญฺชติ** ความว่า ในวันรุ่งขึ้น เขาเมื่อนอนบนเตียงก็ดี นั่งบนตั่งก็ดี ดื่มข้าวยาคูก็ดี ฉันอาหารก็ดี ชื่อว่า บริโภคโภคเหล่านั้น ที่เขาไม่ได้ให้เลย.

บทว่า **น มหปฺผโล** แปลว่า ไร้ผล. ก็ในบทว่า **น มหปฺผโล** นี้มีแต่พยัญชนะเท่านั้นที่เหลืออยู่ ส่วนเนื้อความไม่มีเหลือเลย. เพราะว่าอุโบสถของผู้เข้าจำอย่างนี้ ไม่มีวิบากผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ แม้เพียงเล็กน้อย เพราะฉะนั้น **นิคัณฐอุโบสถ** พึงทราบว่าไม่มีผลเลย. แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ถามว่า เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำนี้ไว้ว่า จิตเศร้าหมองแล้ว ?

ตอบว่า เพราะว่า ความที่อุโบสถที่ผู้มีจิตบริสุทธิ์ เข้าจำแล้วมีผลมากเป็นอันพระองค์ทรงอนุญาตแล้ว เพราะทรงแสดงไว้ว่า อุโบสถที่ผู้มีจิตเศร้าหมองเข้าจำแล้ว ย่อมไม่มีผลมาก. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำนี้ไว้เพื่อทรงแสดงกัมมัฏฐานที่เป็นเหตุให้จิตบริสุทธิ์ คือ กรรมฐานที่เป็นเหตุชำระจิต. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุปกฺกเมน** ความว่า ด้วยความเพียรของบุรุษเฉพาะตน หรือด้วยอุบาย.

บทว่า **ตถาคตํ อนุสฺสรติ** ความว่า ระลึกถึงพระคุณของพระตถาคตด้วยเหตุ ๘ ประการ. ก็ในบทว่า **ตถาคตํ อนุสฺสรติ** นี้ ท่านสงเคราะห์เอาพระพุทธคุณทั้งหมด ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระไว้ด้วยคำว่า **อิติปิ โส ภควา** ซึ่งขยายความออกไปว่า เพราะศีลแม้นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เพราะสมาธิแม้นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงพระคุณที่เป็นส่วนพระองค์เท่านั้น ด้วยมีอาทิว่า **อรหํ** ดังนี้. บทว่า **ตถาคตํ อนุสฺสรโต จิตฺตํ ปสีทติ** ความว่า เมื่อเขาระลึกถึงพระคุณของพระตถาคตเจ้า ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ จิตตุปบาทย่อมผ่องใส.

นิวรณ์ทั้ง ๕ ชื่อว่า **อุปกิเลสแห่งจิต**. น้ำคั้นมะขามป้อม ชื่อว่า กักกะ. บทว่า **ตชฺชํ วายามํ** ความว่า ความพยายามเพื่อชโลม ขัดสี และล้างด้วยตะกอนที่เกิดจากน้ำคั้นมะขามป้อมนั้น อันสมควรแก่น้ำคั้นมะขามป้อมนั้น. บทว่า **ปริโยทปนา โหติ** ความว่า ย่อมเป็นการทำความสะอาดจริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ด้วยพระพุทธประสงค์ว่า ถ้าประดับเครื่องประดับไว้บนศีรษะที่สกปรก เล่นนักษัตร ก็ไม่งาม แต่ถ้าประดับเครื่องประดับบนศีรษะที่สะอาดเล่นนักษัตร ย่อมงดงาม (ฉันใด) ก็อุโบสถผู้มีจิตเศร้าหมองอธิฏฐาน[๑] องค์อุโบสถแล้วเข้าจำ จะไม่มีผลมาก แต่อุโบสถที่ผู้มีจิตสะอาด[๒] อธิฏฐานองค์อุโบสถแล้วเข้าจำ ย่อมมีผลมาก. ฉันนั้นเหมือนกันดังนี้.

บทว่า **พฺรหฺมุโปสถํ อุปวสติ** ความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเขาเรียกกันว่า พระพรหม อุโบสถนี้ ชื่อว่า **พรหมอุโบสถ** ด้วยสมาทานแห่งการระลึกถึงคุณของพระพรหมนั้นเข้าจำ พรหมอุโบสถนั้น. บทว่า **พฺรหฺมุนา**

๑. ปาฐะว่า กิลิฏฺฐจิตฺโต ฉบับพม่าเป็น กิลิฏฺฐจิตฺเตน.

๒. ปาฐะว่า ปริสุทฺเธ ปน จิตฺเต ฉบับพม่าเป็น ปริสุทฺเธน ปน จิตฺเตน.

สทฺธึ สํ วสติ ความว่า คบหากับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. บทว่า **พฺรหฺมญฺจสฺส อารพฺภ** ความว่า ปรารภสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า **ธมฺมํ อนุสฺสรติ** ความว่า ระลึกถึงโลกุตรธรรม พร้อมกับพุทธพจน์. บทว่า **โสตฺติ** ได้แก่ฝุ่นหินที่ค้นพบในแคว้นกุรุ. ก็คนทั้งหลายผสมคลั่งเข้ากับฝุ่นหินที่ค้นพบในแคว้นกุรุ ปั้นเป็นลูกประคำ เจาะรูแล้วเอาด้ายร้อย จับสายพวงลูกประคำทั้งสองข้างแล้วถูหลัง. บทว่า **โสตฺติญฺจ ปฏิจฺจ** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาพวงลูกประคำนั้น. บทว่า **จุณฺณํ** ได้แก่จุณที่ใช้เวลาอาบน้ำ. บทว่า **ตชฺชํ วายามํ** ได้แก่ความพยายามที่สมกับกิจนั้น มีการไล้ทา ขัดสี และชำระล้างเป็นต้น. บทว่า **ธมฺมุโปสถํ** ความว่า อุโบสถนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า **ธัมมอุโบสถ** เพราะปรารภนวโลกุตรธรรม พร้อมกับพุทธพจน์แล้วเข้าจำ. นักศึกษาควรวางบทว่า **ปริโยทปนา** แม้นี้ไว้เป็นหลัก แล้วประกอบความโดยนัยก่อนนั่นแหละ.

บทว่า **สํ ฆํ อนุสฺสรติ** ความว่า ระลึกถึงคุณของพระอริยบุคคล ๘ จำพวก. บทว่า **อูสญฺจ ปฏิจฺจ** ความว่า อาศัยไออบที่ให้จับ โดยยกขึ้นเตาต้ม ๒-๓ ครั้ง. ปาฐะว่า **อุสฺสํ** ดังนี้ก็มี. ความหมายก็อย่างเดียวกันนี้แหละ. บทว่า **ขีรึ** ได้แก่ ขี้เถ้า. บทว่า **โคมยํ** ได้แก่ เยี่ยววัว หรือขี้แพะ. แม้ในบทว่า **ปริโยทปนา** นี้ ก็พึงประกอบความ โดยนัยก่อนนั่นแหละ. บทว่า **สงฺฆุโปสถํ** ความว่า อุโบสถนี้ตรัสเรียกว่า **สังฆมอุโบสถ** เพราะปรารภคุณของพระอริยบุคคล ๘ จำพวกแล้ว จึงเข้าจำ. บทว่า **สีลานิ** ความว่า เป็นคฤหัสถ์ที่ระลึกถึงศีลของคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิต ก็ระลึกถึงศีลของบรรพชิต. อรรถาธิบายของบทว่า **อขณฺฑานิ** เป็นต้น ข้าพเจ้าได้ให้พิสดารแล้วในคัมภีร์วิสุทธิมรรค.

บทว่า **วาลณฺฑุกํ** ได้แก่ แปรงที่เขาทำด้วยขนหางม้า หรือขนปอ เป็นต้น. บทว่า **ตชฺชํ วายามํ** ได้แก่ การที่เอาน้ำมันทา คะเนว่าสนิมเปียกทั่วแล้ว เทขี้เถ้าลงไป แล้วพยายามเอาแปรงขัด. ผู้ศึกษาควรประกอบความอย่างนี้ โดยยึดบทว่า **ปริโยทปนา** นี้เป็นหลักดังต่อไปนี้.

เหมือนอย่างว่า ร่างกาย ถึงจะตกแต่งประดับประดาแล้ว (แต่) เมื่อแว่น (สำหรับส่อง) สกปรก มองดูก็ไม่งาม เมื่อแว่นสะอาดจึงจะงาม ฉันใด อุโบสถที่เข้าจำแล้ว ก็เช่นนั้นเหมือนกัน เมื่อจิตเศร้าหมอง ก็ไม่มีผลมาก เมื่อจิตบริสุทธิ์จึงจะมีผลมาก ฉะนี้แล. บทว่า **สีลุโปสถํ** ความว่า อุโบสถที่เข้าจำ ด้วยอำนาจแห่งการระลึกถึงศีลของตน ชื่อว่า **ศีลอุโบสถ**. บทว่า **สีเลน สทฺธึ** ความว่า พร้อมกับศีล ๕ ศีล ๑๐ ของตน. บทว่า **สีลํ อารพฺภ** ความว่า ปรารภทั้งศีล ๕ ทั้งศีล ๑๐.

บทว่า **เทวตา อนุสฺสรติ** ความว่า ระลึกถึงคุณมีศรัทธาเป็นต้นของตน โดยตั้งเทวดาไว้ในฐานะเป็นพยาน. บทว่า **อุกฺกา** แปลว่า เตา. บทว่า **โลณํ** ได้แก่ดินเค็ม. บทว่า **เครุกา** ได้แก่ ผงดินสอพอง. บทว่า **นาฬิกณฺฑาสึ** ได้แก่สูบที่ทำด้วยไม้อ้อ และคีมสำหรับคีบ. บทว่า **ตชฺชํ วายามํ** ได้แก่ความพยายามอันเหมาะสม มีการใส่ลงในเตา การสูบ และการใช้คีมเขี่ยเป็นต้น. นักศึกษาควรวาง บทว่า **ปริโยทปนา** นี้ไว้เป็นหลักแล้ว ประกอบความโดยนัยก่อนนั่นแหละ เพราะว่าผู้ตกแต่งตัวด้วยเครื่องประดับซึ่งทำด้วยทองคำที่หมอง เล่นนักษัตร ย่อมไม่งาม (แต่ถ้าแต่งตัวด้วยเครื่องประดับ) ซึ่งทำด้วยทองที่ไม่หมอง เล่นนักษัตรจึงจะงาม ฉันใด ผู้มีจิตเศร้าหมองก็ฉันนั้นเหมือนกัน อุโบสถย่อมไม่มีผลมาก ส่วนผู้มีจิตบริสุทธิ์ จึงจะมีผลมาก. บทว่า **เทวตูโปสถํ** ความว่า อุโบสถที่บุคคลระลึกถึงคุณธรรมของตน โดยตั้งเทวดาไว้ในฐานะเป็นพยาน แล้วเข้าจำ

ชื่อว่า **เทวดาอุโบสถ**. คำใดที่เหลืออยู่อันควรจะกล่าวถึงในกัมมัฏฐาน มีพุทธานุสติเป็นต้นเหล่านี้ ทั้งหมด ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแล้วเทียว.

บทว่า **ปาณาติปาตัง** ได้แก่การฆ่าสัตว์. บทว่า **ปหาย** ความว่าละความทุศีล กล่าวคือ เจตนาเป็นเหตุฆ่าสัตว์นั้น. บทว่า **ปฏิวิรตา** ความว่างดคือเว้นจากความเป็นผู้ทุศีลนั้นตั้งแต่เวลาที่ละได้แล้ว.

บทว่า **นิหิตทณฺฑา นิหิตสตฺถา** มีอธิบายว่า ชื่อว่า ทั้งทิ้งท่อนไม้ทั้งทิ้งศาตรา เพราะไม่ถือท่อนไม้ หรือศาสตรา เป็นไปเพื่อฆ่าผู้อื่น. เว้นท่อนไม้เสียแล้ว อุปกรณ์ที่เหลือทั้งหมด พึงทราบว่า ชื่อว่า ศาสตรา ในบทว่า **นิหิตทณฺฑา นิหิตสตฺถา** นี้ เพราะยังสัตว์ทั้งหลายให้พินาศ. ส่วนการที่ภิกษุถือไม้เท้าคนแก่ มีดเหลาไม้ชำระฟัน หรือตะไกร มิใช่เพื่อต้องการฆ่าผู้อื่น เพราะฉะนั้น ภิกษุเหล่านั้นจัดว่า วางท่อนไม้แล้ว วางศาสตราแล้วเหมือนกัน. บทว่า **ลชฺชี** ความว่า ประกอบด้วยความละอาย มีการรังเกียจบาปเป็นลักษณะ. บทว่า **ทยาปนฺนา** ความว่า ถึงความเอ็นดูคือความเป็นผู้มีเมตตาจิต. บทว่า **สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี** ความว่า อนุเคราะห์สัตว์มีชีวิตทั้งปวง ด้วยประโยชน์เกื้อกูล อธิบายว่า มีจิตเกื้อกูลเหล่าสัตว์มีชีวิตทั้งปวง เพราะความเป็นผู้มีใจเอ็นดูนั่นเอง.[๑]

บทว่า **อหมฺปชฺช** ตัดบทเป็น **อหํ ปิ อชฺช**. บทว่า **อิมินาปิ องฺเคน** ได้แก่ด้วยองคคุณแม้นี้. บทว่า **อรหตๆ อนุกโรมิ** ความว่า เมื่อเดินตามหลังผู้ที่เดินไปข้างหน้า ชื่อว่า เดินตามฉันใด แม้เราก็ฉันนั้น เมื่อบำเพ็ญคุณความดีนี้ภายหลังที่พระอรหันต์ทั้งหลายบำเพ็ญมาก่อน ชื่อว่า เจริญรอยตามพระอรหันต์เหล่านั้น. บทว่า **อุโปสโถ จ เม อุปวุตฺโถ ภวิสฺสติ**

๑. ปาฐะว่า สพฺพปาณภูเต หิเตน อนุกมฺปิตาย ทยาปนฺนาย ฉบับพม่าเป็น สพฺพปาณภูเต หิเตน อนุกมฺปกา ตาย เอว ทยาปนฺนตาย.

ความว่า การที่เรากระทำอย่างนี้ จักเป็นอันชื่อว่า เจริญรอยตามพระอรหันต์ด้วย จักชื่อว่า เป็นอันเข้าจำอุโบสถด้วย.

การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ คือที่ผู้อื่นหวงแหน ชื่อว่า อทินนาทาน อธิบายว่า ได้แก่การขโมย คืองานของโจร. ชื่อว่า **ทินฺนาทายี** เพราะถือเฉพาะแต่ของที่เขาให้. ชื่อว่า **ทินฺนปาฏิกงฺขี** เพราะจำนงหวังแม้ด้วยจิต เฉพาะของที่เขาให้. ชื่อว่า **เถนะ** เพราะลักขโมย ชื่อว่า **อเถนะ** เพราะไม่ลักขโมย ชื่อว่าเป็นผู้สะอาด เพราะไม่ลักขโมยนั่นเอง. บทว่า **อตฺตนา** ได้แก่มีอัตภาพ ท่านอธิบายว่า ทำอัตภาพที่ไม่ลักขโมยให้สะอาดอยู่.

บทว่า **อพฺรหฺมจริยํ** ได้แก่ การประพฤติที่ไม่ประเสริฐ. ชื่อว่า **พฺรหฺมจารี** เพราะประพฤติธรรมอันประเสริฐ คืออาจาระอันสูงสุด. บทว่า **อาจารี** ความว่า ชื่อว่า มีอาจาระชั่ว เพราะไม่ประพฤติธรรมอันประเสริฐ. บทว่า **เมถุนา** ได้แก่อสัทธรรมที่ถึงการนับว่าเมถุน เพราะซ่องเสพด้วยธรรมอันได้นามว่า **เมถุน** เพราะคล้ายกันโดยเป็นกิเลสที่กลุ้มรุมจิต คือ ราคะ. บทว่า **คามธมฺมา** ได้แก่ธรรมของชาวบ้าน.

บทว่า **มุสาวาทา** ความว่า จากการพูดเหลาะแหละ คือ พูดคำไร้ประโยชน์. ชื่อว่า **สจฺจวาที** เพราะพูดความจริง. ชื่อว่า **สจฺจสนฺธา** เพราะสืบต่อสัจจะ ด้วยสัจจะ อธิบายว่า ไม่พูดเท็จในระหว่าง ๆ. เพราะว่า ผู้ใดบางครั้งก็พูดเท็จ บางครั้งก็พูดจริง ผู้นั้นชื่อว่าไม่สืบต่อสัจจะด้วยสัจจะ เพราะมีมุสาวาทมาขีดคั่น. เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่ชื่อว่า มีสัจจะต่อเนื่อง. แต่คนเหล่านี้ไม่เป็นเช่นนั้น สืบต่อคำสัตย์ด้วยคำสัตย์อย่างเดียว โดยไม่ยอมพูดเท็จ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีสัจจะต่อเนื่อง.

บทว่า **เฉตา** แปลว่า มั่นคง อธิบายว่า มีถ้อยคำมั่นคง. คนผู้หนึ่งเป็นผู้ไม่มีถ้อยคำมั่นคง เหมือนการย้อมผ้าด้วยขมิ้น เหมือนหลักที่ปักไว้บนกอง-แกลบ และเหมือนลูกฟักที่วางไว้บนหลังม้า แต่อีกผู้หนึ่ง มีถ้อยคำมั่นคง เหมือนรอยจารึกบนแผ่นดิน และเหมือนเสาอินทขีละ ถึงจะเอาดาบตัดศีรษะก็ไม่ยอมพูดเป็นคำสอง. คนผู้นี้ ชื่อว่า เฉตะ. มีถ้อยคำมั่นคง. บทว่า **ปจฺจยิกา** ได้แก่วางใจได้ อธิบายว่า. เชื่อถือได้. เพราะคนบางคน เชื่อถือไม่ได้ คือเมื่อถูกเขาถามว่า คำนี้ใครพูด พอตอบว่า คนโน้นพูด ก็จะถึงความเป็นผู้อันเขาพึงพูดว่า อย่าเชื่อคำพูดของมัน แต่คนผู้หนึ่ง พูดเชื่อถือได้ คือเมื่อถูกถามว่า คำนี้ใครพูด พอตอบว่า คนโน้นพูด ก็จะถึงการรับรองว่า ถ้าคนนั้นพูด ข้อนี้ก็ถือเป็นประมาณได้ บัดนี้ไม่มีข้อที่จะต้องทักท้วง คำนี้เป็นอย่างนี้ อย่างนี้. คนผู้นี้ เรียกว่า เป็นที่วางใจได้. บทว่า **อวิสํ วาทกา โลกสฺส** มีอธิบายว่า ไม่พูดลวงโลก เพราะพูดแต่ความจริงเท่านั้น.

เหตุแห่งความประมาทกล่าวคือ เจตนา ที่จะดื่มน้ำเมาคือ สุราและเมรัย ชื่อว่า **สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน**.

บทว่า **เอกภตฺติกา** ความว่า อาหารมี ๒ เวลา คือ อาหารที่จะต้องรับประทานในเวลาเช้า ๑ อาหารที่จะต้องรับประทานในเวลาเย็น ๑ บรรดาอาหารทั้งสองอย่างนั้น อาหารที่จะรับประทานในเวลาเช้า กำหนดโดยเวลาภายในเที่ยงวัน (ส่วน) อาหารที่จะรับประทานในเวลาเย็น นอกนี้กำหนดโดยเวลาแต่เลยเที่ยงไป จนถึงเวลาอรุณขึ้น. เพราะฉะนั้นในเวลาภายในเที่ยงถึงจะรับประทาน ๑๐ ครั้ง ก็ชื่อว่า มีการรับประทานอาหารเวลาเดียว. พระ-ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **เอกภตฺติกา** ทรงหมายถึงการรับประทานอาหารภายในเวลาเที่ยงวัน. การรับประทานอาหารในเวลากลางคืน ชื่อว่า **รตฺติ** ผู้เว้นจากการรับประทานอาหารในเวลากลางคืนนั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า

รตฺตูปรตา. การรับประทานอาหารในเวลาเลยเที่ยงวันไป จนถึงเวลาพระ-อาทิตย์ตกดิน ชื่อว่า การรับประทานอาหารในเวลาวิกาล ผู้ชื่อว่าเว้นจากวิกาลโภชน์ เพราะเว้นจากการรับประทานอาหารในเวลาวิกาลนั้น.

การดูที่ชื่อว่า เป็นข้าศึก คือเป็นศัตรู เพราะอนุโลมตามคำสอนไม่ได้ (ขัดต่อศาสนา) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า วิสูกทัสสนะ การฟ้อนรำ การขับร้อง การดีดสีตีเป่า แม้ด้วยสามารถแห่งการฟ้อนด้วยตนเอง และการให้ผู้อื่นฟ้อน เป็นต้น และการดูการร่ายรำเป็นต้น ที่เป็นไปแล้วโดยที่สุด แม้ด้วยสามารถแห่งการรำแพนของนกยูงเป็นต้น ที่เป็นข้าศึก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า นัจจ-คีตวาทิตวิสูกทัสสนะ. ก็การประกอบการฟ้อนเป็นต้น ด้วยตนเองก็ดี การให้ผู้อื่นประกอบก็ดี การดูการฟ้อนเป็นต้น ที่เขาประกอบแล้วก็ดี ไม่ควรแก่ภิกษุภิกษุณีเลย.

ในบรรดามาลาเป็นต้น ดอกไม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **มาลา.** คันธชาต อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ของหอม**. เครื่องประเทืองผิว ชื่อว่า **วิเลปนะ.** ในบรรดาสิ่งเหล่านั้น เมื่อประดับประดา ชื่อว่า **ทัดทรง**. เมื่อเสริมส่วนที่บกพร่อง ชื่อว่า **ตกแต่ง**. เมื่อยินดี ด้วยของหอมก็ดี ด้วยเครื่องประเทืองผิวก็ดี ชื่อว่า **ประดับประดา**. เหตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า **ฐานะ**. อธิบายว่า เพราะฉะนั้น มหาชนกระทำการทัดทรงดอกไม้เป็นต้นเหล่านั้น ด้วยเจตนาคือความเป็นผู้ทุศีลอันใด พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้เว้นจากทุศีลเจตนานั้น.

ที่นั่งที่นอนเกินขนาด ตรัสเรียกว่า **อุจจาสยนะ**. เครื่องปูลาดที่เป็นอกัปปิยะ (ไม่สมควร) ชื่อว่า **มหาสยนะ** อธิบายว่า พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้เว้นจากที่นั่งที่นอนสูง และที่นั่งที่นอนใหญ่นั้น. บทว่า **กีว-มหปฺผโล** ความว่า มีผลมากขนาดไหน. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **ปหุตฺสตฺตรตนานํ** ความว่า ประกอบด้วยรตนะกล่าวคือแก้วมาก มาย อธิบายว่า ปราบพื้นชมพูทวีปทั้งสิ้นให้เป็นเหมือนหน้ากลอง แล้วเทรตนะทั้ง ๗ ลงสูงเท่าสะเอว. บทว่า **อิสฺสริยาธิปจฺจํ** ความว่า (เสวยราชสมบัติ) ที่เป็นใหญ่หรือเป็นอธิบดี ทั้งโดยความเป็นอิสระ ทั้งโดยความเป็นอธิบดี ไม่ใช่เป็นใหญ่ หรือเป็นอธิบดี โดยความเป็นพระราชาที่หนักพระทัย ชื่อว่า เสวยไอศวรรยาธิปัตย์ เพราะไม่มีอาชญากรรมที่ร้ายแรง (คดีอุกฉกรรจ์) ดังนี้บ้าง. บทว่า **รชฺชํ กา รยฺย** ได้แก่ เสวยจักรพรรดิราชสมบัติเห็นปานนี้.

คำว่า **องฺคานํ** เป็นต้น เป็นชื่อของชนบทเหล่านั้น. บทว่า **กลํ นาคฺฆติ โสฬสึ** ความว่า แบ่งบุญในการอยู่จำอุโบสถ ตลอดวันและคืนหนึ่ง ออกเป็น ๑๖ ส่วนแล้ว จักรพรรดิราชสมบัติ ยังมีค่าไม่ถึงส่วนเดียว จาก ๑๖ ส่วนนั้น. อธิบายว่า ผลวิบากของส่วนที่ ๑๖ ของอุโบสถคืนหนึ่งมากกว่า จักรพรรดิราชสมบัติ ของพระเจ้าจักรพรรดินั้น. บทว่า **กปณํ** ได้แก่เล็กน้อย.

บทว่า **อพฺรหฺมจริยา** ได้แก่ จากความประพฤติอันไม่ประเสริฐ. บทว่า **รตฺตึ น ภุญฺเชถ วิกาลโภชนํ** ความว่า เมื่อเข้าจำอุโบสถไม่ควรบริโภคอาหารในเวลากลางคืน และอาหารในเวลากลางวัน อันเป็นเวลาวิกาล. บทว่า **มญฺเจ ฉมายํ ว สเยถ สนฺถเต** มีอธิบายว่า ควรนอนบนเตียงที่เป็นกัปปิยะ. มีเท้าสูงศอกกำ หรือพื้นที่ ๆ เขาเทไว้ด้วยปูนขาวเป็นต้น หรือบนสันถัด ที่เขาปูลาดด้วยหญ้า ใบไม้หรือฟางเป็นต้น. บทว่า **เอตํ หิ อฏฺฐงฺคิกมาหุโปสถํ** ความว่า นักปราชญ์เรียกอุโบสถที่ผู้ไม่ละเมิดปาณาติบาตเป็นต้น เข้าจำแล้วอย่างนี้ ว่าเป็นอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ เพราะประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ.

ส่วนผู้ที่เข้าจำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ นั้น คิดว่า พรุ่งนี้เราจักรักษาอุโบสถ แล้วควรตรวจสอบสิ่งที่ต้องจัด มีอาหารเป็นต้นว่า เราต้อง

กระทำอย่างนี้ อย่างนี้ ในวันนี้ทีเดียว. ในวันอุโบสถควรเปล่งวาจาสมาทานองค์อุโบสถ ในสำนักของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้รู้ลักษณะของศีล ๑๐ แต่เช้า ๆ.

ส่วนผู้ไม่รู้บาลี ควรอธิษฐานว่า **พุทฺธปญฺญตฺตํ อุโปสถํ อธิฏฺฐามิ** (ข้าพเจ้าขออธิษฐาน องค์อุโบสถที่พระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติไว้แล้ว). เมื่อหาคนอื่นไม่ได้ ก็ควรอธิษฐานด้วยตนเอง. ส่วนการเปล่งวาจา ควรทำโดยแท้

ผู้เข้าจำอุโบสถ ไม่พึงวิจารการงาน อันเนื่องด้วยความบกพร่องของคนอื่น ผู้คำนึงถึงผลได้ผลเสียไม่ควรปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไป. ส่วนผู้ได้อาหารในเรือนแล้ว ควรบริโภคเหมือนภิกษุผู้ได้อาหารประจำ แล้วตรงไปวิหาร ฟังธรรม หรือมนสิการอารมณ์ (กัมมัฏฐาน) ๓๘ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง.

บทว่า **สุทสฺสนา** ได้แก่ เห็นได้ชัดดี. บทว่า **โอภาสยํ** ได้แก่ ส่องสว่างอยู่. บทว่า **อนุปริยนฺติ** แปลว่า โคจรไป. บทว่า **ยาวตา** ได้แก่ สู่ที่มีประมาณเท่าใด. บทว่า **อนฺตลิกฺขคา** ได้แก่ลอยไปสู่อากาศ. บทว่า **ปภาสนฺติ** แปลว่า ส่องแสงสว่าง คือเปล่งรัศมี. บทว่า **ทิสา วิโรจนา** ได้แก่ ส่องแสงสว่างไปในทิศทั้งปวง. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ปภาสนฺติ** แปลว่า สว่างจ้าไปทั่วทุกทิศ.[๑] บทว่า **วิโรจนา** เท่ากับ **วิโรจมานา** แปลว่า ส่องสว่าง.

บทว่า **เวฬุริยํ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงจะตรัสบทว่ามณีไว้แล้ว (แต่) ก็ทรงแสดงถึงความเป็นแก้วมณี โดยกำเนิดไว้ด้วยบทว่า **เวฬุริยํ** นี้. ด้วยว่า แก้วไพฑูรย์ ที่มีสีเหมือนไม้ไผ่ ที่เกิดได้ ๑ ปี ชื่อว่า

๑. ปาฐะว่า อถวา ปภาสนฺติ ทิสา วิทิสา โอภาสนฺตีติ วิโรจมานา ฉบับพม่าเป็น อถวา ปภาสนฺตีติ ทิสาหิ ทิสา โอภาสนฺติ วิโรจนาติ วิโรจมานา.

แก้วมณีโดยกำเนิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ ทรงหมายถึงแก้วมณีโดยกำเนิดนั้น. บทว่า **ภทฺทกํ** เท่ากับ **ลทฺธกํ** แปลว่า งดงาม. บทว่า **สงฺคิสุวณฺณ** ได้แก่ทองที่งอกขึ้นมีสัณฐานดังเขาโค. บทว่า **กาญฺจนํ** ได้แก่ทองที่เกิดจากเขา คือทองคำที่เกิดบนภูเขา. บทว่า **ชาตรูปํ** ได้แก่ทองที่มีสีเหมือนพระฉวีวรรณของพระศาสดา. บทว่า **หฏกํ** ได้แก่ทองที่มดแดงคาบมา บทว่า **นานุภวนฺติ** แปลว่า ยังไม่ถึง. บทว่า **จนฺทปฺปภา** เป็นปฐมาวิภัติลงในอรรถแห่งฉัฏฐีวิภัติ. อธิบายว่า (ไม่ถึงส่วนที่ ๑๖) แห่งแสงจันทร์. บทว่า **อุปวสฺสุโปสถํ** ได้แก่เข้าจำอุโบสถ. บทว่า **สุขุทฺริยานิ** ได้แก่มีสุขเป็นผล คือเสวยความสุข. บทว่า **สคฺคมฺเปนฺติ ฐานํ** ได้แก่เข้าถึงฐานะ กล่าวคือสวรรค์ อธิบายว่า ไม่มีใครตำหนิ ย่อมเกิดในเทวโลก. คำที่เหลือที่มิได้กล่าวไว้ในระหว่าง ๆ ในพระสูตรนี้นั้น พึงทราบโดยทำนองที่กล่าวแล้วนั่นแล.

จบอรรถกถาอุโปสถสูตรที่ ๑๐

จบมหาวรรควรรณนาที่ ๒

รวมสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ติตถสูตร ๒. ภยสูตร ๓. เวนาคสูตร ๔. สรภสูตร ๕. กาลามสูตร ๖. สาฬหสูตร ๗. กถาวัตถุสูตร ๘. ติตถิยสูตร ๙. มูลสูตร ๑๐. อุโปสถสูตร และอรรถกถา.

อานันทวรรคที่ ๓

๑. ฉันนสูตร

ว่าด้วยโทษแห่งกุศลมูล

[๕๑๑] ครั้งนั้น ปริพาชกชื่อ**ฉันนะ** เข้าไปหาท่าน**พระอานนท์** ฯลฯ กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า อาวุโสอานนท์ แม้พวกท่านก็บัญญัติการละราคะ โทสะ โมหะหรือ.

ท่านพระอานนท์ตอบว่า อาวุโส พวกข้าพเจ้านะสิ บัญญัติการละราคะ โทสะ โมหะ.

ฉ. ก็พวกท่านเห็นโทษในราคะ โทสะ โมหะอย่างไร จึงบัญญัติการละราคะ โทสะ โมหะ.

อา. คนที่เกิดราคะ โทสะ โมหะแล้ว อันราคะ โทสะ โมหะครอบงำแล้ว มีจิตอันราคะ โทสะ โมหะจับเสียรอบแล้ว ย่อมคิดเพื่อทำตนให้ลำบากบ้าง เพื่อทำผู้อื่นให้ลำบากบ้าง เพื่อทำให้ลำบากด้วยกันทั้งสองฝ่ายบ้าง ย่อมรู้สึกทุกข์โทมนัสในใจบ้าง ครั้นละราคะ โทสะ โมหะเสียได้แล้ว เขาย่อมไม่คิดเพื่อทำตนให้ลำบาก ฯลฯ ไม่รู้สึกทุกข์โทมนัสในใจ.

คนที่เกิดราคะ โทสะ โมหะแล้ว ย่อมประพฤติทุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ ครั้นละราคะ โทสะ โมหะเสียได้แล้ว เขาย่อมไม่ประพฤติทุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจเลย.

* เป็นทีว่าพวกเขาบัญญัติอยู่แล้วเหมือนกัน หรือบัญญัติมาก่อน

คนที่เกิดราคะ โทสะ โมหะแล้ว ย่อมไม่รู้ประโยชน์ตนบ้าง ประโยชน์ผู้อื่นบ้าง ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายบ้างตามจริง ครั้นละราคะ โทสะ โมหะเสียได้แล้ว เขาย่อมรู้ประโยชน์ตนบ้าง ประโยชน์ผู้อื่นบ้าง ประโยชน์ทั้งสองฝ่ายบ้างตามจริง.

ราคะ โทสะ โมหะเป็นเครื่องทำให้มืด ทำให้บอด ทำให้เขลา ปิดปัญญา เป็นฝ่ายขัดขวาง ไม่เป็นทางนิพพาน พวกข้าพเจ้าเห็นโทษในราคะ โทสะ โมหะนี้แล อาวุโส จึงบัญญัติการละราคะ โทสะ โมหะ

ฉ. มีหรือ อาวุโส มรรคา มีหรือ ปฏิปทา เพื่อละราคะ โทสะ โมหะนั่น.

อา. มี อาวุโส.

ฉ. คืออะไร.

อา. คืออริยมรรคที่องค์๘นี้เท่านั้น อะไรบ้าง สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แล อาวุโส มรรคา นี้ปฏิปทา เพื่อละราคะ โทสะ โมหะนั่น.

ฉ. ดีอยู่ อาวุโส มรรคา ดีอยู่ ปฏิปทา เพื่อละราคะ โทสะ โมหะนั่น ก็ควรแล้ว อาวุโสอานนท์ ที่พวกท่านจะไม่ประมาท.

จบฉันนสูตรที่ ๑

อานันทวรรควรรณนาที่ ๓

อรรถกถาฉันนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในฉันนสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ฉนฺโน** ได้แก่ ปริพาชกผู้มีผ้าปกปิด (ร่างกาย) ผู้มีชื่ออย่างนี้. บทว่า **ตุมฺเหปิ อาวุโส** ความว่า ฉันนปริพาชกถามว่า ดูก่อนอาวุโส พวกเราบัญญัติการละกิเลส มีราคะเป็นต้นอย่างใด แม้ท่านทั้งหลายก็บัญญัติอย่างนั้นหรือ ? ลำดับนั้น พระเถระคิดว่า ปริพาชกนี้กล่าวกะพวกเราว่า เราทั้งหลายบัญญัติการละราคะเป็นต้น แต่การบัญญัติการละราคะเป็นต้นนี้ ไม่มีในลัทธิภายนอก ดังนี้ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **มยํ โข อาวุโส** ดังนี้. ศัพท์ว่า **โข** ในคำว่า **มยํ โข อาวุโส** นั้น เป็นนิบาตใช้ในความหมายว่าห้าม อธิบายว่า พวกเราเท่านั้นบัญญัติไว้. ลำดับนั้น ปริพาชกคิดว่า พระเถระนี้ เมื่อจะคัดลัทธิภายนอกออกไป จึงกล่าวว่า พวกเราเท่านั้น สมณะเหล่านี้เห็นโทษอะไรหนอ จึงบัญญัติการละราคะเป็นต้นเหล่านี้ไว้. ลำดับนั้น ฉันนปริพาชก เมื่อจะเรียนถามพระเถระ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **กึ ปน ตุมฺเห** ดังนี้.

พระเถระเมื่อจะพยากรณ์แก่เขา จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **รตฺโต โข อาวุโส** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตฺตตฺถํ** ความว่า ประโยชน์ของตนทั้งในปัจจุบัน และสัมปรายภพ ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ. แม้ในประโยชน์ของผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสอง ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **อนฺธกรโณ** เป็นต้น ดังต่อไปนี้. ราคะชื่อว่า **อนฺธกรโณ**

เพราะทำผู้ที่มีราคะเกิดขึ้นให้มืดบอด โดยห้ามการรู้ การเห็นตามความเป็นจริง. ชื่อว่า **อจกฺขุกรโณ** เพราะไม่ทำให้เกิดปัญญาจักษุ. ชื่อว่า **อญฺญาณกรโณ** เพราะไม่กระทำให้เกิดญาณ. ชื่อว่า **ปญฺญานิโรธิโก** เพราะปัญญาทั้ง ๓ อย่างเหล่านี้ คือ กัมมัสสกตปัญญา (ปัญญาที่รู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน) ฌานปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการเพ่ง) และวิปัสสนาปัญญา (ปัญญาพิจารณาเห็นแจ้ง) ดับไป โดยไม่ทำให้เป็นไป. ชื่อว่า **วิฆาตปกฺขิโก** เพราะเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งความเดือดร้อน กล่าวคือทุกข์ เพราะอำนวยผลที่ไม่น่าปรารถนาเท่านั้น. ชื่อว่า **อนิพฺพานสํ วตฺตนิโก** เพราะไม่ยังการดับกิเลสให้เป็นไป. บทว่า **อลํ จ ปนาวุโส อานนฺท อปฺปมาทาย** ความว่า ฉันนปริพาชก อนุโมทนาถ้อยคำของพระเถระว่า ข้าแต่ท่านพระอานนท์ผู้มีอายุ ถ้าหากปฏิปทาแบบนี้มีอยู่ไซร้ ก็เพียงพอเหมาะสม เพื่อท่านทั้งหลายจะไม่ประมาท ท่านทั้งหลายจงบำเพ็ญความไม่ประมาทเถิด ดังนี้แล้ว หลีกไป. ในพระสูตรนี้ พระอานนทเถระเจ้ากล่าวถึงอริยมรรค ที่เจือด้วยโลกุตระไว้แล้ว. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ มีใจความง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาฉันนสูตรที่ ๑

๒. อาชีวกสูตร

ว่าด้วยความดี ๓ อย่าง

[๕๑๒] สมัยหนึ่งท่านพระอานนท์อยู่ที่**วัดโฆสิตาราม กรุงโกสัมพี** ครั้งนั้น คฤหบดีสาวกของอาชีวกผู้หนึ่งเข้าไปหาท่านพระอานนท์ ครั้นเข้าไปถึงแล้วอภิวาทท่านพระอานนท์แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง คฤหบดีนั้นแลนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้วถามท่านพระอานนท์ว่า ท่านพระอานนท์ผู้เจริญ เราสองพวก ธรรมของพวกใครเป็นสวากขาตะ (กล่าวดี) พวกใครเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก พวกใครเป็นผู้ดำเนินดีแล้วในโลก

ท่านคฤหบดี ถ้าเช่นนั้น อาตมาจักย้อนถามท่านในข้อนี้ ท่านพอใจอย่างใด พึงตอบอย่างนั้น ท่านสำคัญข้อนี้ว่ากระไร บุคคลเหล่าใดแสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ธรรมของบุคคลเหล่านั้นเป็นสวากขาตะหรือไม่ หรือว่าท่านมีความเห็นอย่างไรในข้อนี้.

ท่านผู้เจริญ บุคคลเหล่าใดแสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ธรรมของบุคคลเหล่านั้นเป็นสวากขาตะ ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้ในข้อนี้.

ท่านสำคัญข้อนี้ว่ากระไร ท่านคฤหบดี บุคคลเหล่าใดปฏิบัติเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลกหรือไม่ หรือว่าท่านมีความเห็นอย่างไรในข้อนี้.

ท่านผู้เจริญ บุคคลเหล่าใดปฏิบัติเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่านั้น เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้ในข้อนี้.

ท่านสำคัญข้อนี้ว่ากระไร ท่านคฤหบดี ราคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่าใดละได้แล้ว มีมูลอันขาดแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนแล้ว

ทำไม่ให้มีในภายหลังแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปเป็นธรรมดา บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ดำเนินดีแล้วในโลกหรือไม่ หรือว่าท่านมีความเห็นอย่างไรในข้อนี้.

ท่านผู้เจริญ ราคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่าใดละได้แล้ว... บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ดำเนินดีแล้วในโลก ข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างนี้ในข้อนี้.

นี่แหละ ท่านคฤหบดี ข้อนี้ท่านก็ตอบเองแล้วว่า ท่านผู้เจริญ บุคคลเหล่าใดแสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ธรรมของของบุคคลเหล่านั้น เป็นสวากขาตะ ข้อนี้ท่านก็ตอบเองแล้วว่า ท่านผู้เจริญ บุคคลเหล่าใดปฏิบัติเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก ข้อนี้ท่านก็ตอบเองแล้วว่า ราคะ โทสะ โมหะ บุคคลเหล่าใดละได้แล้ว ... บุคคลเหล่านั้นเป็นผู้ดำเนินดีแล้วในโลก.

ประหลาดจริง ๆ ท่านผู้เจริญ (การแสดงธรรมอย่างนี้) ไม่ชื่อว่าเป็นการยกธรรมฝ่ายตนและไม่เป็นการรุกรานธรรมฝ่ายอื่นเลย เป็นการแสดงอยู่ในเขตแดนแท้ กล่าวแต่เนื้อความ ไม่นำตนเข้าไป (ปะปน) ด้วย ท่าน-อานนท์ผู้เจริญ ท่านทั้งหลายแสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ธรรมของท่านทั้งหลายเป็นสวากขาตะ ท่านทั้งหลายปฏิบัติเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ท่านทั้งหลายเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วในโลก ราคะ โทสะ โมหะ ท่านทั้งหลายละได้แล้ว... ท่านทั้งหลายเป็นผู้ดำเนินดีแล้วในโลก ดีจริง ๆ ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้าอานนท์บอกพระธรรมหลายปริยาย เหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปกปิด บอกทางแกคนหลง ส่องตะเกียงในที่มืดเพื่อให้คนตาดีเห็นรูปต่าง ๆ ฉะนั้น ข้าพเจ้าถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า กับ พระธรรมและพระภิกษุสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้เป็นเจ้าอานนท์จงจำข้าพเจ้าไว้ว่าเป็นอุบาสกถึงสรณะแล้วตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้ไป.

จบอาชีวกสูตรที่ ๒

อรรถกถาอาชีวกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอาชีวกสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **เตนหิ คหปติ** ความว่า ได้ยินว่า พระเถระคิดว่า อาชีวกนี้เมื่อมาในที่นี้ ก็มิได้ประสงค์จะมาเพื่ออยากจะรู้ แต่มาเพื่อจะพิสูจน์ เราจะตอบปัญหาที่พราหมณ์นี้ถามแล้ว ด้วยการย้อนถามนี้แหละ พระเถระประสงค์จะให้พราหมณ์นั้น ตอบปัญหานั้นเสียเอง ด้วยอุบายนี้จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **เตนหิ** ดังนี้.

ในคำว่า **เตนหิ** เป็นต้นนั้น ศัพท์ว่า **เตนหิ** เป็นการอ้างถึงเหตุ. อธิบายว่า เพราะเหตุที่ท่านถามอย่างนี้ ข้าพเจ้าจึงขอย้อนถามท่านในข้อนี้. บทว่า **เกสํ โน** ความว่า แก่ใครหนอแล. บทว่า **สธมฺมุกฺกํ สนา** ความว่า ยกลัทธิของตนขึ้นตั้งไว้. บทว่า **ปรธมฺมาปสาทนา** ความว่า ไม่กระทบ-กระเทียบ ข่มขู่ เสียดสี ลัทธิของผู้อื่น. บทว่า **อายตเนว ธมฺมเทสนา** ความว่า แสดงธรรมมีเหตุ. บทว่า **อตฺโถ จ วุตฺโต** ความว่า และชี้แจงเนื้อความแห่งปัญหาที่เราถามแล้ว. บทว่า **อตฺตา จ อนุปนีโต** ความว่า และไม่อวดอ้างตนอย่างนี้ว่า พวกเราเป็นอย่างนี้ ปาฐะว่า **นุปนีโต** ดังนี้ก็มี.

จบอรรถกถาอาชีวกสูตรที่ ๒

๓. สักกสูตร

ว่าด้วยไตรสิกขาของพระเสขะและพระอเสขะ

[๕๑๓] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับ ณ **วัดนิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ ประเทศสักกะ** คราวนั้น พระองค์ทรงพระประชวรไข้เพิ่งหาย **เจ้ามหานาม** สักกะ เข้าไปเฝ้า ฯลฯ กราบทูลว่า นานมาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจพระธรรมที่**พระผู้มีพระภาคเจ้า**ทรงแสดงว่า ญาณ (ความรู้) ย่อมเกิดแก่บุคคลผู้มีจิตเป็นสมาธิ หาเกิดแก่บุคคลผู้มีจิตไม่เป็นสมาธิไม่ ดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลถาม สมาธิเกิดก่อนญาณเกิดทีหลังหรือ หรือว่าญาณเกิดก่อน สมาธิเกิดทีหลัง พระพุทธเจ้าข้า.

ครั้งนั้น ท่านพระ**อานนท์**ปริวิตกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประชวรไข้ เพิ่งหาย ก็แลเจ้ามหานามมากราบทูลถามปัญหาอันลึกยิ่ง อย่ากระนั้นเลย เราจะเชิญเจ้ามหานามไปเสียทางหนึ่งแล้วแสดงธรรม (แทน) เถิด จึงจับพระพาหาเชิญเจ้ามหานามไป ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแสดงธรรมนี้ว่า

มหานาม **ศีลเป็นเสขะ**ก็มี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เป็นอเสขะก็มี ตรัส**สมาธิ**เป็น**เสขะ**ก็มี ตรัสเป็น**อเสขะ**ก็มี ตรัส**ปัญญา**เป็น**เสขะ**ก็มี ตรัสเป็น**อเสขะ**ก็มี...

ศีลเสขะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร เห็นภัยในโทษมาตรว่าน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า ศีลเสขะ.

สมาธิเสขะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม . . . จากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌาน ฯลฯ เข้าจตุตถฌาน . . . นี้เรียกว่าสมาธิเสขะ.

ปัญญาเสขะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่าปัญญาเสขะ.

มหานาม อริยสาวกนั้นแล ถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้ สมาธิอย่างนี้ ปัญญาอย่างนี้แล้ว ย่อมกระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญา-วิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายด้วยความรู้ยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบันนี่.

อย่างนี้แล มหานาม ศีลเป็นเสขะก็มี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้เป็น**อเสขะ**ก็มี ตรัส**สมาธิ**เป็น**เสขะ**ก็มี ตรัสเป็น**อเสขะ**ก็มี ตรัส**ปัญญา**เป็น**เสขะ**ก็มี ตรัสเป็น**อเสขะ**ก็มี ด้วยประการฉะนี้แล.

จบสักกสูตรที่ ๓

อรรถกถาสักกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสักกสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **คิลานา วุฏฺฐิโต** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายประชวร. บทว่า **เคลญฺญา** ความว่า จากความเป็นไข้. บทว่า **อุปสงฺกมิ** ความว่า พระเจ้ามหานามศากยะ เสร็จเสวยพระกระยาหารเช้าแล้ว ทรงถือเอาระเบียบและของหอมเป็นต้น มีบริวารเป็นอันมากห้อมล้อมแล้ว เข้าไปเฝ้า (พระผู้มีพระภาคเจ้า).

ด้วยบทว่า **พาหายํ คเหตฺวา** พึงทราบความว่า พระอานนทเถระเจ้า ไม่ได้จับพระพาหา (ของเจ้ามหานาม) ดึงมา (แต่) ลุกขึ้นจากอาสนะที่นั่งแล้ว ตรงไปยังเจ้ามหานาม ใช้นิ้วมือสะกิดที่พระพาหาเบื้องขวา แล้วนำออกไป ณ ส่วนข้างหนึ่ง พระอานนท์เถระเจ้า ครั้นบอกศีลสมาธิและปัญญา อันเป็นของพระเสขะทั้ง ๗ จำพวก โดยนัยมีอาทิว่า ดูก่อนมหานาม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสศีลที่เป็นเสขะไว้ก็มี ดังนี้ แล้วเมื่อจะบอก ศีล สมาธิ ปัญญา ของพระอเสขะ ด้วยสามารถแห่งอรหัตผลเบื้องสูง จึงแสดงว่า วิปัสสนาญาณที่เป็นเสขะ และผลญาณที่เป็นอเสขะ เกิดขึ้นภายหลังสมาธิที่เป็นเสขะ และผลสมาธิที่เป็นอเสขะเกิดขึ้นภายหลังวิปัสสนาที่เป็นเสขะดังนี้ ส่วนสมาธิที่เป็นสัมปยุตธรรม พึงทราบว่า เกิดขึ้นไม่ก่อนไม่หลังกัน.

จบอรรถกถาสักกสูตรที่ ๓

๔. นิคัณฐสูตร

ว่าด้วยความบริสุทธิ์ ๓ อย่าง

[๕๑๔] สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์อยู่ที่**กูฏาคารศาลา** ใน**ป่ามหาวัน ใกล้เมืองเวสาลี** ครั้งนั้น **เจ้าอภัยลิจฉวี** และ**เจ้าบัณฑิตกุมารกลิจฉวี** เข้าไปหาท่านพระอานนท์ ครั้นเข้าไปถึงแล้วอภิวาทท่านพระอานนท์แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง เจ้าอภัยลิจฉวี นั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่งแล้ว กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่าท่านผู้เจริญ นิครนถ์ นาฏบุตร อ้างตนว่าเป็นสัพพัญญู (รู้สิ่งที่ควรรู้ทั้งปวง) เป็นสัพพทัสสาวี (เห็นสิ่งที่ควรเห็นทั้งสิ้น) ยืนยันญาณทัสนะ (ความรู้เห็น)

อย่างไม่หลงเหลือว่า ทั้งเดินทั้งยืน ทั้งหลับทั้งตื่น ข้าพเจ้ามีญาณทัสนะประจำอยู่เสมอไม่ขาดสาย เขาบัญญัติความสิ้นสุดแห่งกรรมเก่าด้วยตบะ ความขาดตอนแห่งกรรมใหม่ด้วยความไม่ทำ โดยนัยนี้เพราะกรรมสิ้น ทุกข์ก็สิ้น เพราะทุกข์สิ้น เวทนาก็สิ้น เพราะเวทนาสิ้น ทุกข์ทั้งปวงก็ต้องโทรมสิ้นไปหมด ความล่วงพ้นทุกข์ ย่อมมีด้วยนิชชราวิสุทธิ (ความหมดจดอันเป็นเครื่องทำทุกข์ให้โทรมหมด) เป็นสันทิฏฐิกะ (พึงเห็นได้เอง หรือเห็นในปัจจุบัน) นี่อย่างนี้ท่านผู้เจริญ ในพระธรรมวินัยนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างไร.

ท่านอานนท์ตอบว่า ท่านอภัย นิชชราวิสุทธิ ๓ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ผู้เห็นผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะนั้น ตรัสไว้ดีแล้ว เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงลับแห่งความโศกความคร่ำครวญ เพื่อดับหายแห่งความทุกข์กายทุกข์ใจ เพื่อบรรลุธรรมอันถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน นิชชราวิสุทธิ ๓ คืออะไร.

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นไม่ทำกรรมใหม่ และรับ ๆ ผลกรรมเก่าให้สิ้นไป นิชชราวิสุทธิ **(สนฺทิฏฺฐิกา)** พึงเห็นได้เอง **(อกาลิกา)** ไม่ประกอบด้วยกาล **(เอหิปสฺสิกา)** ควรเรียกให้มาดู **(โอปนยิกา)** ควรน้อมเข้ามา **(ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพา วิญฺญูหิ)** อันวิญญูพึงรู้เฉพาะตน ดังนี้.

ภิกษุนั้นแล ถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้แล้ว สงัดจากกาม ... จากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌาน ฯลฯ เข้าจตุตถฌาน ... เธอไม่ทำกรรมใหม่ และรับ ๆ ผลกรรมเก่าให้สิ้นไป **นิชชราวิสุทธิ** พึงเห็นได้เอง ฯลฯ อันวิญญูพึงรู้เฉพาะตน ดังนี้.

ภิกษุนั้นแล ถึงพร้อมด้วยศีลอย่างนี้ ถึงพร้อมด้วยสมาธิอย่างนี้ แล้ว กระทำให้แจ้งเข้าถึงพร้อมซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้

เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันนี้ เธอไม่ทำกรรมใหม่ และรับ ๆ ผลกรรมเก่าให้สิ้นไป นิชชราวิสุทธิพึงเห็นได้เอง ฯลฯ อันวิญญูพึงรู้เฉพาะตน ดังนี้.

นี้แล ท่านอภัย นิชชราวิสุทธิ ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ผู้เห็นผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะนั้น ตรัสไว้ดีแล้ว เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน.

เมื่อท่านอานนท์แสดงธรรมอย่างนี้แล้ว เจ้าบัณฑิตกุมารกลิจฉวีกล่าวกะเจ้าอภัยลิจฉวีว่า สหายอภัย ท่านไม่อนุโมทนาสุภาษิตของท่านพระอานนท์ว่า ท่านแสดงดีดอกหรือ.

เจ้าอภัยลิจฉวีตอบว่า สหาย ข้าฯ จักไม่อนุโมทนาสุภาษิตของท่านพระอานนท์อย่างไรได้ ผู้ใดไม่อนุโมทนาสุภาษิตของท่านพระอานนท์โดยความเป็นสุภาษิต ศีรษะของผู้นั้นจะแตก.

จบนิคัณฐสูตรที่ ๔

อรรถกถานิคัณฐสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนิคัณฐสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กูฏาคารสาลายํ** ได้แก่พระคันธกุฏีที่เขาติดช่อฟ้า ๒ ด้าน มีหลังคา เหมือนหงส์รำแพน. บทว่า **อปริเสสํ ญาณทสฺสนํ ปฏิชานาติ** ความว่า รู้ชัดญาณทัสนะทุกอย่าง ไม่เหลือแม้แต่นิดเดียว. บทว่า **สตฺตํ สมิตํ** ความว่า ตลอดทุกกาล คือชั่วนิรันดร. ด้วยบทว่า **ญาณทสฺสนํ ปจฺจุปฏฺฐิตํ** นี้ นิครนถนาฏบุตร แสดงว่าสัพพัญญุตญาณ ปรากฏแล้วแก่เรา. บทว่า **ปุราณานํ กมฺมานํ** ได้แก่กรรมที่ประมวลมา. บทว่า **ตปสา**

พฺยนฺตีภาวํ ได้แก่กระทำให้กิเลสสิ้นไปด้วยตบะที่ทำได้โดยยาก. บทว่า **นวานํ กมฺมานํ** ได้แก่กรรมที่พึงประมวลมาในปัจจุบัน. บทว่า **อกรณา** ความว่า เพราะไม่ประมวลมา. ด้วยบทว่า **เสตุ ฆาตํ** นิครนถนาฏบุตรกล่าวถึงการตัดทางเดิน คือทำลายปัจจัย. บทว่า **กมฺมกขยา ทุกฺขกฺขโย** ได้แก่ความสิ้นวัฏทุกข์ เพราะกัมมวัฏสิ้นไป. บทว่า **ทุกฺขกฺขยา เวทนากฺขโย** ได้แก่ความสิ้นเวทนา เพราะวัฏทุกข์สิ้นไป อธิบายว่า เมื่อวัฏทุกข์สิ้นไป แม้การหมุนเวียนแห่งเวทนา ก็เป็นอันสิ้นไปแล้วเหมือนกัน. บทว่า **เวทนา-กฺขยา สพฺพํ ทุกฺขํ นิชฺชณฺณํ ภวิสฺสติ** ความว่า ก็วัฏทุกข์ทั้งสิ้นจักเสื่อมไปโดยไม่เหลือ เพราะเวทนาหมดสิ้นไป. บทว่า **สนฺทิฏฐิกาย** ความว่า ที่จะพึงเห็นเอง คือ (เห็น) ประจักษ์. บทว่า **นิชฺชราย วิสุทฺธิยา** ความว่า ชื่อว่า **นิชฺชราย** เพราะเป็นปฏิปทาแห่งความเสื่อมไปของกิเลส หรือเพราะกิเลสทั้งหลายเสื่อมโทรมไปโดยไม่เหลือ ชื่อว่า บริสุทธิ์ เพราะยังสัตว์ทั้งหลายให้ถึงความบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า **นิชฺชราวิสุทธิ์**. บทว่า **สมติกฺกโม โหติ** ความว่า ความสงบระงับแห่งวัฏทุกข์ทั้งสิ้นจะมีได้. บทว่า **อิธ ภนฺเต ภควา กิมาห** ความว่า นิครนถนาฏบุตร ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สำหรับข้อปฏิบัตินี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างไร คือทรงบัญญัติปฏิปทาแห่งความสิ้นไปของกิเลสนี้ไว้อย่างไร หรือบัญญัติไว้เป็นอย่างอื่น.

บทว่า **ชานตา** ความว่า รู้ด้วยอนาวรณญาณ. บทว่า **ปสฺสตา** ความว่า เห็นด้วยสมันตจักษุ. บทว่า **วิสุทฺธิยา** ความว่า เพื่อต้องการให้ถึงความบริสุทธิ์. บทว่า **สมติกฺกมาย** ความว่า เพื่อต้องการให้ถึงความล่วงพ้น. บทว่า **อตฺถงฺคมาย** ความว่า เพื่อต้องการให้ถึงความดับสูญ. บทว่า **ญายสฺส อธิคมาย** ความว่า เพื่อประโยชน์การบรรลุมรรคพร้อมด้วย

วิปัสสนา. บทว่า **นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย** ความว่า เพื่อต้องการทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ที่หาปัจจัยมิได้.

บทว่า **นวญฺจ กมฺมํ น กโรติ** ความว่า ไม่ประมวลกรรมใหม่มา. บทว่า **ปุราณญฺจ กมฺมํ** ได้แก่กรรมที่ประมวลมาแล้วในกาลก่อน. บทว่า **ผุสฺส ผุสฺส พยนฺตีกโรติ** ความว่า เผชิญ (กรรมเก่าเข้าแล้ว) ก็ทำให้สิ้นไป อธิบายว่า สัมผัส ผัสสะอันเป็นวิบากแล้วทำกรรมนั้นให้สิ้นไป.

บทว่า **สนฺทิฏฺฐิกา** ความว่า อันบุคคลพึงเห็นเอง. บทว่า อกาลิกา ความว่า ไม่ทำหน้าที่ในเวลาอื่น. บทว่า **เอหิปสฺสิกา** ความว่า ควรเพื่อชี้ให้เห็นอย่างนี้ว่า ท่านจงมาดูเถิด. บทว่า **โอปนยิกา** ความว่า ควรในการน้อมเข้ามา คือเหมาะแก่ธรรมที่ตนควรข้องอยู่. บทว่า **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ** ความว่า อันบัณฑิตทั้งหลายพึงรู้ได้ในสันดานของตน ๆ นั่นเอง แต่พาลชนทั้งหลายรู้ได้ยาก ดังนั้น มรรค ๒ ผล ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ด้วยสามารถแห่งศีล เพราะว่า พระโสดาบัน พระสกทาคามี เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล. ส่วนมรรค ๓ ผล ๓ ตรัสไว้แล้วด้วยสมาธิสมบัติ มีอาทิว่า **วิวิจฺเจว กาเมหิ** (เพราะสงัดแล้วจากกามทั้งหลายนั่นเทียว) เพราะพระอริยสาวกชั้นอนาคามีบุคคล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ.

ด้วยคำมีอาทิว่า **อาสวานํ ขยา** พระองค์ตรัส (หมายถึง) พระ-อรหัตผล. ก็ศีลและสมาธิบางประเภท อันสัมปยุตด้วยพระอรหัตผลทรงประสงค์เอาแล้วในพระสูตรนี้ แต่เพื่อจะทรงแสดงถึงข้อปฏิบัติด้วยสามารถแห่งศีลและสมาธิ แต่ละประเภท จึงทรงยกแบบอย่างขึ้นไว้ เป็นแผนก ๆ กันฉะนี้แล.

จบอรรถกถานิคัณฐสูตรที่ ๔

๕. สมาทปกสูตร

ว่าด้วยฐานะ ๓ อย่าง

[๕๑๕] ครั้งนั้น ท่านอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านอานนท์ว่า อานนท์ ท่านทั้งหลายจะพึงเอ็นดูบุคคลใด และบุคคลเหล่าใดจะพึงเชื่อฟัง เป็นมิตรอมาตย์ ญาติหรือสาโลหิตก็ตาม บุคคลเหล่านั้น ท่านทั้งหลายพึงชักชวนให้ตั้งมั่นอยู่ในสถาน ๓ เถิด ในสถาน ๓ คืออะไร คือ ในความเลื่อมใสอันหยั่งลงด้วยรู้พระคุณในพระพุทธเจ้าว่า อิติปิ โส ภควา ฯลฯ ภควา ในความเลื่อมใสอันหยั่งลงด้วยรู้พระคุณในพระธรรมว่า สฺวากฺขาโต ... ฯลฯ วิญฺญูหิ ในความเลื่อมใสอันหยั่งลงด้วยรู้พระคุณในพระสงฆ์ว่า สุปฏิปนฺโน ฯลฯ โลกสฺส.

อานนท์ ความแปรแห่งมหาภูต ๔ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ พึงมีได้ แต่ความแปรแห่งอริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงด้วยรู้พระคุณในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ไม่พึงมีเลย นี้ความแปรในข้อนั้น คือ อริยสาวกผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันหยั่งลงด้วยรู้พระคุณในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์นั้นน่ะ จักไปนรกหรือกำเนิดดิรัจฉานหรือเปตติวิสัย ดังนี้ นี่มิใช่ฐานะจะมีได้เลย

อานนท์ ท่านทั้งหลายจะพึงเอ็นดูบุคคลใด และบุคคลเหล่าใดจะพึงเชื่อฟัง เป็นมิตร อมาตย์ ญาติ หรือสายโลหิตก็ตาม บุคคลเหล่านั้น ท่านทั้งหลายพึงชักชวนให้ตั้งมั่นอยู่ในสถาน ๓ นี้เถิด.

จบสมาทปกสูตรที่ ๕

อรรถกถาสมาทปกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสมาทปกสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อมจฺจา** ได้แก่ อำมาตย์ผู้มีใจดี. บทว่า **ญาติ** ได้แก่ญาติฝ่ายปู่ ย่า ตา ยาย. บทว่า **สาโลหิตา** ได้แก่ญาติผู้ร่วมสายโลหิต มีพี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาวเป็นต้น. บทว่า **อเวจฺจปฺปสาเท** ความว่า มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ที่เกิดขึ้นโดยหยั่งรู้ถึงคุณทั้งหลาย.

บทว่า **อญฺญถตฺตํ** ได้แก่ความเป็นอย่างอื่นจากความเป็นจริง. พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **ปฐวีธาตุยา** เป็นต้นดังต่อไปนี้ ปฐวีธาตุที่เป็นธาตุมีอาการเข้มแข็ง ในโกฏฐาส ๒๐ อย่าง (พึงมีความเป็นอย่างอื่นไปได้) อาโปธาตุที่เป็นน้ำ เป็นธาตุเกาะกุม ในโกฏฐาส ๑๒ อย่าง (พึงมีความเป็นอย่างอื่นไปได้) เตโชธาตุ ที่เป็นธาตุแผดเผาในโกฏฐาส ๔ อย่าง (พึงมีความเป็นอย่างอื่นไปได้) วาโยธาตุ ที่เป็นธาตุพัดผัน ในโกฏฐาส ๖ อย่าง (พึงมีความเป็นอย่างอื่นไปได้).

ด้วยบทว่า **สิยา อญฺญถตฺตํ น เตฺวว** พระอานนท์เถระเจ้าแสดงว่า จริงอยู่ มหาภูตรูปทั้ง ๔ เหล่านี้ พึงมีความเป็นอย่างอื่นไปได้เพราะเข้าถึงความเป็นอัญญมัญญปัจจัย แต่สำหรับพระอริยสาวกไม่มีความเป็นอย่างอื่นไปได้เลย.

ก็ในพระสูตรนี้ บทว่า **อญฺญถตฺตํ** ได้แก่ความเป็นอย่างอื่น โดยความเลื่อมใส และความเป็นอย่างอื่นโดยคติ เพราะว่าทั้ง ๒ อย่างนั้น ไม่มีแก่พระอริยสาวก มีแต่ความเป็นอย่างอื่นโดยสภาพ อธิบายว่า พระอริยสาวกที่เป็นมนุษย์ ไปเป็นเทวดาก็มี ไปเป็นพรหมก็มี แต่ความเลื่อมใสของพระ-

อริยสาวกนั้น จะไม่ขาดตอน (เปลี่ยนแปลง) ในระหว่างภพ ทั้งจะไม่ถึงความเป็นอย่างอื่นโดยคติ กล่าวคืออบายคติ แม้พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงแสดงความข้อนั้นแหละ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ตตฺธิทำ อญฺญถตฺตำ** ดังนี้. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาสมาทปกสูตรที่ ๕

๖. นวสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งภพทั้ง ๓

[๕๑๖] ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า ภพ ภพ ดังนี้ ภพย่อมมีได้ด้วยเหตุเพียงไร พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนวยผลให้ในกามธาตุจักไม่มีแล้ว กามภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ.

อา. ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง วิญญาณประดิษฐานแล้ว เพราะธาตุอย่างเลวของสัตว์ พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก ดูก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนวยผลให้ในรูปธาตุ ก็ไม่มีแล้ว รูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ.

อา. ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณจึงชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง วิญญาณประดิษฐานแล้ว เพราะธาตุอย่างกลางของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก ดูก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนวยผลให้ในอรูปธาตุจักไม่มีแล้ว อรูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ.

อา. ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง วิญญาณประดิษฐานแล้วเพราะธาตุอย่างประณีต ของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก ดูก่อนอานนท์ ภพย่อมมีได้ด้วยเหตุดังกล่าวมาฉะนั้นแล.

จบนวสูตรที่ ๖

อรรถกถานวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนวสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กามธาตุเวปกฺกำ** ได้แก่กรรมที่เผล็ดผลจากกามธาตุ. บทว่า **กามภโว** ได้แก่อุปัตติภพในกามธาตุ. บทว่า **กมฺมำ เขตฺตำ** ความว่า กุศลกรรมและอกุศลกรรม ชื่อว่าเป็นเสมือนนา เพราะอรรถว่าเป็นสถานที่งอกขึ้น (แห่งวิบากขันธ์). บทว่า **วิญฺญาณำ พีชำ** ความว่า วิญญาณที่มีอภิสังขารเป็นปัจจัยที่เกิดพร้อมกัน ชื่อว่าเป็นพืช เพราะอรรถว่าเป็นเหตุงอกขึ้น. บทว่า **ตณฺหา เสฺนโห** ความว่า ตัณหาชื่อว่าน้ำ เพราะด้วยสามารถแห่งการสงเคราะห์และเพิ่มพูน.

บทว่า **อวิชฺชา นีวรณานํ** ความว่า ผู้อันอวิชชากางกั้นแล้ว. บทว่า **ตณฺหาสญฺโญชนานํ** ความว่า ผู้ถูกเครื่องผูกพันธ์ คือตัณหาผูกพันธ์ไว้. บทว่า **หีนาย ธาตุยา** ได้แก่ในกามธาตุ. บทว่า **วิญฺญาณํ ปติฏฺฐิตํ** ความว่า วิญญาณที่มีอภิสังขารเป็นปัจจัยตั้งมั่นแล้ว. บทว่า **มชฺฌิมาย ธาตุยา** ได้แก่ในรูปธาตุ. บทว่า **ปณีตาย ธาตุยา** ได้แก่ ในอรูปธาตุ. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถานวสูตรที่ ๖

๗. ภวสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งภพทั้ง ๓

[๕๑๗] ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัสว่า ภพ ภพ ดังนี้ ภพย่อมมีได้ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า พระ-ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ดูก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนวยผลให้ในกามธาตุจักไม่มีแล้ว กามภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ ท่านพระอานนท์ทูลว่า ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้ว เพราะธาตุอย่างเลวของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก ดูก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนวยผลให้ในรูปธาตุจักไม่มีแล้ว รูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ.

อา. ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้วเพราะธาตุอย่างกลางของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก ดูก่อนอานนท์ ก็กรรมที่อำนวยผลให้อรูปธาตุจักไม่มีแล้ว อรูปภพพึงปรากฏบ้างหรือหนอ.

อา. ไม่พึงปรากฏเลย พระเจ้าข้า.

พ. ดูก่อนอานนท์ เหตุนี้แล กรรมจึงชื่อว่าเป็นไร่นา วิญญาณชื่อว่าเป็นพืช ตัณหาชื่อว่าเป็นยาง เจตนา ความปรารถนาประดิษฐานแล้วเพราะธาตุอย่างประณีตของสัตว์พวกที่มีอวิชชาเป็นเครื่องสกัดกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกใจ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีการเกิดในภพใหม่ต่อไปอีก ดูก่อนอานนท์ ภพย่อมมีได้ด้วยเหตุดังกล่าวมาฉะนี้แล.

จบภวสูตรที่ ๗

อรรถกถาภวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภวสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้ :-

เจตนาเป็นเหตุทำกรรม ชื่อว่า **เจตนา**. ความปรารถนาที่จะทำกรรม ชื่อว่า **ความปรารถนา**. คำที่เหลือมีเนื้อความเช่นเดียวกับสูตรก่อนทั้งนั้นฉะนี้แล.

จบอรรถกถาภวสูตรที่ ๗

๘. สีลัพพตสูตร

ว่าด้วยผลแห่งศีลพรต

[๕๑๘] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ตรัสถามท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ ศีลพรต ชีวิต พรหมจรรย์ ที่ปฏิบัติบำรุงกันเป็นหลักฐาน มีผลไปทั้งหมดหรือ.

อา. ข้อนี้ จะพยากรณ์โดยส่วนเดียวมิได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ถ้าเช่นนั้น จงจำแนกไป.

อา. บุคคลเสพ (คือประพฤติให้เป็นไป) ซึ่งศีลพรต ชีวิต พรหมจรรย์ ที่ปฏิบัติบำรุงกันเป็นหลักฐานอันใด อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม ศีลพรต ชีวิต พรหมจรรย์ ที่ปฏิบัติบำรุงกันเป็นหลักฐานอย่างนี้ เป็นการไม่มีผล ส่วนว่าบุคคลเสพศีลพรต ชีวิต พรหมจรรย์ ที่ปฏิบัติบำรุงกันเป็นหลักฐานอันใด อกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ ศีลพรต ชีวิต พรหมจรรย์ ที่ปฏิบัติบำรุงกันเป็นหลักฐานอย่างนี้ เป็นการมีผล พระพุทธเจ้าข้า.

ท่านพระอานนท์กราบทูลตอบอย่างนี้ พระศาสดาทรงพอพระหฤทัย ทราบว่าทรงพอพระหฤทัยแล้ว ท่านพระอานนท์ก็ลุกจากที่นั่งถวายอภิวาท ทำประทักษิณแล้วออกไป พอท่านพระอานนท์ออกไปไม่นาน ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา (ทรงชมท่านพระอานนท์) ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนท์ยังเป็นพระเสขะว่าในทางปัญญาละก็หาผู้เสมอได้ยาก.

จบสีลัพพตสูตรที่ ๘

อรรถกถาสีลัพพตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสีลัพพตสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สีลพฺพตํ** ได้แก่ศีลและพรต. บทว่า **ชีวิตํ** ได้แก่ความเพียรของผู้ทำกรรม ที่ทำได้โดยยาก. บทว่า **พฺรหฺมจริยํ** ได้แก่การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์. บทว่า **อุปฏฺฐานสาโร** ความว่า ศีลเป็นต้นนี้ ชื่อว่าเป็นสาระ เพราะเป็นธรรมเครื่องปรากฏ อธิบายว่า ปรากฏอย่างนี้ว่า ศีลเป็นต้นนี้เป็นแก่นสาร ศีลเป็นต้นนี้เป็นของประเสริฐ ศีลเป็นต้นนี้ เป็นเหตุให้สำเร็จ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า ศีลเป็นต้นนี้ เป็นของมีกำไร คือมีความเจริญด้วยบทว่า **สผลํ** ดังนี้. บทว่า **น เขฺวตฺถ ภนฺเต เอกํ เสน** ความว่า (พระอานนท์ตอบว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในข้อนี้ ไม่ควรพยากรณ์โดยส่วนเดียวเลย. บทว่า **อุปฏฺฐานสาโร เสวโต** ความว่า เมื่อเสพศีลเป็นต้นที่เป็นสาระ คือเป็นเครื่องปรากฏอย่างนี้ว่า ศีลเป็นต้นนี้ เป็นสาระ เป็นสิ่งประเสริฐ เป็นเหตุให้สำเร็จ.

บทว่า **อผลํ** ความว่า ไม่มีผล โดยผลที่ต้องการ. ด้วยคำโต้ตอบเพียงเท่านี้ เป็นอันถือเอาลัทธิภายนอกแม้ทั้งหมดที่เหลือ เว้นการบรรพชาของกรรมวาทีบุคคล และกิริยวาทีบุคคล. บทว่า สผลํ ได้แก่มีผล คือมีกำไรโดยผลที่ต้องประสงค์ ด้วยคำโต้ตอบเพียงเท่านี้ เป็นอันถือเอาบรรพชาของกรรมวาทีบุคคล และกิริยวาทีบุคคล แม้ทั้งหมด ตั้งต้นแต่ (พุทธ) ศาสนานี้. ด้วยบทว่า **น จ ปนสฺส สุลภรูโป สมสโม ปญฺญาย** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ผู้ที่ตั้งอยู่ในเสขภูมิตอบปัญหาได้อย่างนี้ ที่จะเสมอด้วยปัญญาของพระอานนท์นั้น หาไม่ได้ง่าย. ธรรมชื่อว่า **เสขภูมิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในพระสูตรนี้.

จบอรรถกถาสีลัพพตสูตรที่ ๘

๙. คันธสูตร

ว่าด้วยกลิ่นหอม ๓ อย่าง

[๕๑๙] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คันธชาต ๓ นี้ กลิ่นไปได้แต่ตามลม หาทวนลมได้ไม่ คันธชาต ๓ คืออะไร คือ (มูลคันธะ) รากไม้หอม (สาร-คันธะ) แก่นไม้หอม (ปุปผคันธะ) ดอกไม้หอม นี้แล พระพุทธเจ้าข้า คันธชาต ๓ ซึ่งกลิ่นไปได้แต่ตามลม หาทวนลมได้ไม่ มีหรือไม่ พระพุทธ-เจ้าข้า คันธชาตอะไร ๆ ที่กลิ่นไปตามลมก็ได้ ทวนลมก็ได้ ทั้งตามลม ทั้งทวนลมก็ได้.

พ. มี อานนท์...

อา. มีอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า ...

พ. อานนท์ สตรีหรือบุรุษก็ตาม ในหมู่บ้านหรือตำบลใด เป็นผู้ถึง พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ เว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท และสุราเมรัย เป็นผู้มีศีล มีธรรมงาม มีใจปราศจากมลทินคือความตระหนี่อยู่ครองเรือน มีการบริจาค ปล่อยแล้ว มีมืออันล้างไว้ (คอยจะหยิบของให้ทาน) ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ พอใจในการให้และการแบ่งปัน สมณพราหมณ์ในทิศทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญเขาว่า หญิงหรือชาย ในหมู่บ้านหรือตำบลโน้น เป็นผู้ถึง พระพุทธเจ้า ฯลฯ พอใจในการให้และการแบ่งปัน แม้เทวดาก็สรรเสริญว่า หญิงหรือชาย ในหมู่บ้านหรือตำบลโน้น เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้า ฯลฯ พอใจในการให้และการแบ่งปัน นี้แล อานนท์ คันธชาต ซึ่งมีกลิ่นไปตามลมก็ได้ ทวนลมก็ได้ ทั้งตามลมทั้งทวนลมก็ได้.

กลิ่นดอกไม้หาไปทวนลมได้ไม่ กลิ่น
จันทน์ กฤษณาและกระลำพักก็ไปทวน
ลมไม่ได้ ส่วนกลิ่นสัตบุรุษ ไปทวนลมได้
สัตบุรุษย่อมขจรไปทุกทิศ.

จบคันธสูตรที่ ๙

อรรถกถาคันธสูตร

พึงทราบวินิจฉัย ในคันธสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **เอตทโวจ** ความว่า ในเวลาหลังภัตตาหาร พระอานนท์เถรเจ้ากลับจากบิณฑบาต แสดงวัตรต่อพระทศพลแล้ว ไปยังที่พักกลางวันของตน แล้วคิดว่า ในโลกนี้ ต้นไม้ที่มีรากหอมมีอยู่ ต้นไม้ที่มีแก่นหอมมีอยู่ ต้นไม้ที่มีดอกหอมมีอยู่ แต่กลิ่นทั้ง ๓ อย่างนี้ ย่อมฟุ้งไปตามลมเท่านั้น ไม่ฟุ้งไปทวนลม มีกลิ่นอะไรที่ฟุ้งไปทวนลมได้บ้างหรือหนอ ดังนี้แล้ว เพราะเหตุที่ท่านรับพร คือการเข้าไปเฝ้าในเวลาที่เกิดความสงสัย° ในกาลเป็นที่รับพร ๘ ประการนั่นเอง ทันใดนั้น จึงออกจากที่พักกลางวันไปยังสำนักของพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง เพื่อจะบรรเทาความสงสัยที่เกิดขึ้น จึงได้กราบทูลคำนี้ คือคำมีอาทิว่า **ตีณิมานิ ภนฺเต** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **คนฺธชาตานิ** ได้แก่ ของหอมโดยกำเนิดทั้งหลาย. บทว่า **มูลคนฺโธ** ได้แก่กลิ่นที่ตั้งอยู่ในราก. หรือรากที่สมบูรณ์ด้วยกลิ่นนั่นเอง ชื่อว่า **มูลคนฺโธ** เพราะว่ากลิ่นของรากนั้น ย่อมฟุ้งไปตามลม. แต่กลิ่นของกลิ่น (นั้น) ไม่มี. แม้ในกลิ่นที่แก่น และกลิ่นที่ราก ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

๑. ปาฐะว่า อุปสงฺกมนสฺส คหิตฺตา ฉบับพม่าเป็น อุปสงฺกมนวรสฺส คหิตตฺตา.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **อตฺถานนฺท คนฺธชาตํ** นี้ ดังต่อไปนี้ การถึงสรณะเป็นต้น ชื่อว่า เป็นกลิ่น เพราะคล้ายกับกลิ่น โดยฟุ้งขจรไปทุกทิศ ด้วยสามารถแห่งการกล่าวสรรเสริญคุณความดีกลิ่นเหล่านั้น มีบุคคลเป็นที่ตั้ง จึงชื่อว่า คันธชาต. บทว่า **คนฺโธ คจฺฉติ** ความว่า ฟุ้งไปด้วยสามารถแห่งการกล่าวสรรเสริญ. บทว่า **สีลวา** ได้แก่ มีศีล โดยเป็นศีล ๕ หรือศีล ๑๐. บทว่า **กลฺยาณธมฺโม** ความว่า มีกัลยาณธรรม คือมีธรรมอันดีงาม โดยศีลธรรมนั่นเอง. อธิบายของคำมีอาทิว่า **วิคตมลมจฺเฉเรน** เป็นต้น ได้ให้พิสดารไว้แล้ว ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนั้นแล. บทว่า **ทิสาสุ** ได้แก่ ในทิศใหญ่ ๔ ในทิศน้อย ๔. บทว่า **สมณพฺราหฺมณา** ได้แก่สมณพราหมณ์ผู้สงบบาป และลอยบาปแล้ว.

บทว่า **น ปุปฺผคนฺโธ ปฏิวาตเมติ** ความว่า กลิ่นของดอกมะลิเป็นต้น จะไม่ฟุ้งขจรไปทวนลม. บทว่า **น จนฺทนํ ตครมลฺลิกา วา** มีอรรถาธิบายว่า ถึงกลิ่นของจันทน์ กฤษณา และกระลำพัก ก็ฟุ้งไปทวนลมไม่ได้. จริงอยู่ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่า แม้ในเทวโลก ก็ยังมีดอกมะลิที่บานแล้วเหมือนกัน ในวันที่ดอกมะลินั้นบานแล้ว กลิ่นก็จะฟุ้งไปได้ตั้ง ๑๐๐ โยชน์ แต่กลิ่นนั้นก็ไม่สามารถจะฟุ้งไปทวนลมได้ แม้เพียงคืบเดียว หรือเพียงศอกเดียว. บทว่า **สตญฺจ คนฺโธ ปฏิวาตเมติ** ความว่า ส่วนกลิ่นคือคุณมีศีลเป็นต้น ของสัตบุรุษทั้งหลาย คือบัณฑิตทั้งหลาย ได้แก่พระ-พุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวกทั้งหลาย ย่อมฟุ้งไปทวนลมได้. บทว่า **สพฺพา ทิสา สปฺปุริโส ปวายติ** ความว่า สัตบุรุษคือบัณฑิตย่อมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ ด้วยกลิ่นคือคุณความดี มีศีลเป็นต้น. อธิบายว่า มีกลิ่นตระหลบไปทั่วทุกทิศ.

จบอรรถกถาคันธสูตรที่ ๙

๑๐. จูฬนีสูตร

ว่าด้วยแสนโกฏิจักรวาล

[๕๒๐] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ฯลฯ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับได้รับมาต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **อานนท์** สาวกชื่ออภิภู ของพระ-สิขีพุทธเจ้า ยืนอยู่บนพรหมโลก ย่อมให้ ๑,๐๐๐ โลกธาตุได้ยินเสียงได้ ดังนี้ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ทรงสามารถตรัสให้โลกธาตุได้ยินพระสุรเสียงได้เท่าไร.

พ. พระอภิภูนั้นเป็นสาวก อานนท์ พระตถาคตทั้งหลาย ใครจะเปรียบประมาณมิได้.

ท่านพระอานนท์กราบทูลครั้งที่ ๒ เหมือนครั้งแรก พระองค์ก็คงตรัสตอบอย่างนั้น ท่านพระอานนท์กราบทูลอย่างนั้นอีกเป็นครั้งที่ ๓ พระองค์จึงตรัสถามว่า เธอเคยได้ฟังหรือไม่ **อานนท์** สหัสสีจูฬนิกาโลกธาตุ (โลกธาตุน้อย ๑,๐๐๐).

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นกาละ ข้าแต่พระสุคตเจ้า เป็นกาละ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัส ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักทรงจำไว้.

ถ้าเช่นนั้น เธอจงพึงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว.

ท่านพระอานนท์รับพระพุทธพจน์แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง (เรื่องโลกธาตุ) ว่า อานนท์ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์แผ่รัศมี ส่องแสงทำให้สว่างไปทั่วทิศตลอดที่มีประมาณเท่าใด โลกมีเนื้อที่เท่านั้นจำนวน ๑,๐๐๐

ใน ๑,๐๐๐ โลกนั้น มีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ภูเขาสิเนรุ อย่างละ ๑,๐๐๐ มีชมพูทวีป อปรโคยานทวีป อุตตรกุรุทวีป ปุพพวิเทหทวีปอย่างละ ๑,๐๐๐ มีมหาสมุทร มีมหาราช อย่างละ ๔,๐๐๐ มีสวรรค์ ๖ ชั้น และพรหมโลก ชั้นละ ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่า **สหัสสีจูฬนิกาโลกธาตุ** (โลกธาตุอย่างเล็กมีพันจักรวาล).

สหัสสีจูฬนิกาโลกธาตุเท่าใด โลกเท่านั้นคูณโดยส่วน ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่า **ทวิสหัสสีมัชฌิมิกาโลกธาตุ** (โลกธาตุกลางมีล้านจักรวาล).

ทวิสหัสสีมัชฌิมิกาโลกธาตุเท่าใด โลกเท่านั้นคูณโดยส่วน ๑,๐๐๐ นี้เรียกว่า **ติสหัสสีมหาสหัสสีโลกธาตุ** (โลกธาตุใหญ่มีแสนโกฏิจักรวาล).

อานนท์ ตถาคตเมื่อมีความจำนง จะพูดให้ติสหัสสีมหาสหัสสีโลกธาตุ * ได้ยินเสียงได้ หรือจำนงเท่าใดก็ได้.

อา. ...ด้วยวิธีอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า.

พ. ตถาคตอยู่ในที่นี้ จะพึงแผ่รัศมีไปทั่ว**ติสหัสสีมหาสหัสสีโลกธาตุ** พอสัตว์ทั้งหลาย (ในโลกธาตุ) เหล่านั้นรู้จักแสงสว่างนั้น ตถาคตก็บันลือเสียงให้สัตว์เหล่านั้นได้ยิน . . .ด้วยวิธีอย่างนี้แล **อานนท์**.

พอจบพระกระแสพุทธดำรัส ท่านพระอานนท์อุทานออกมาว่า เป็นลาภของเราหนอ เราได้ดีหนอ ซึ่งเราได้พระศาสดามีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพใหญ่อย่างนี้.

พระอุทายีกล่าวขัดขึ้นว่า ท่านได้ประโยชน์อะไรในเรื่องนี้ อาวุโสอานนท์ หากว่าพระศาสดาของท่านมีฤทธิ์มากมีอานุภาพใหญ่อย่างนั้น.

* คำว่า โลก ก็ดี โลกธาตุ ก็ดี ในที่นี้ ท่านหมายความเป็นอันเดียวกันกับคำว่า จักรวาล

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะพระอุทายีว่า อย่าพูดเช่นนั้น อุทายี ถ้าอานนท์จะพึงเป็นผู้ยังไม่สิ้นราคะอย่างนี้มรณภาพไป ด้วยความที่จิตเลื่อมใสนั้น เธอจะพึงได้เป็นเทวราชาในเทวโลก ๗ ชาติ เป็นมหาราชาในชมพูทวีปนี้ ๗ ชาติ แต่แท้นั้น อานนท์จักปรินิพพานในชาติปัจจุบันนี้.

จบจูฬนีสูตรที่ ๑๐

จบอานันทวรรคที่ ๓

อรรถกถาจูฬนีสูตร

ในสูตรที่ ๑๐ มีข้อความที่ยกขึ้นไว้ ๒ อย่าง คือ การยกข้อความที่เกี่ยวกับเหตุเกิดของเรื่อง ๑ ที่เกี่ยวกับอำนาจการถาม ๑. ถ้าจะมีคำถามว่า ในการเกิดขึ้นแห่งข้อความอย่างไหน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบคำถามของใคร. ตอบว่า ในการเกิดขึ้นแห่งข้อความของอรุณวดีสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบคำถามของพระอานนทเถระเจ้า. ถามว่า **อรุณวดีสูตร** ใครกล่าวไว้. ตอบว่า พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า**สิขี** และพระศาสดาของเราตรัสไว้.

การอุบัติแห่งอรุณวดีสูตรสมัยพระสิขีพุทธเจ้า

ขยายความว่า นับแต่กัปนี้ถอยหลังไป ในกัปที่ ๓๑ ที่อรุณวดีนคร พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า **สิขี** ทรงถือปฏิสนธิในครรภ์โภทรของพระมเหสี พระนามว่า **ปภาวดี** ของ**พระเจ้าอรุณวัต** เมื่อพระญาณแก่กล้าแล้ว เสด็จออก

มหาภิเนษกรมณ์ ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณที่ควงไม้มหาโพธิ์ ประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐ ทรงอาศัยอรุณวดีนครประทับอยู่. วันหนึ่งเวลาเช้าตรู่ ทรงปฏิบัติสรีรกิจแล้ว มีภิกษุสงฆ์จำนวนมากเป็นบริวาร ทรงพระดำริว่า เราจักเข้าไปบิณฑบาตยังอรุณวดีนคร แล้วเสด็จออกไปประทับยืน ใกล้ซุ้มประตูพระวิหาร ทรงเรียกพระอรรคสาวกนามว่า **อภิภู** มาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ ยังเป็นในเวลาเช้านัก ที่จะเข้าไปบิณฑบาตยังอรุณวดีนคร เราทั้งหลายจะไปยังพรหมโลก ชั้นใดชั้นหนึ่งเสียก่อน ดังนี้.

สมดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเรียกอภิภูภิกษุมา รับสั่งว่า มาเถิดพราหมณ์ เราทั้งสองจักไปยังพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง เวลาภัตตาหาร จักยังไม่มีก่อน ดังนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อภิภูภิกษุรับพระพุทธดำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสิขีแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า สิขี และพระอภิภูภิกษุได้เข้าไปยังพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว. มหาพรหมในพรหมโลกนั้น ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ดีใจ จึงทำการต้อนรับ ได้ปูอาสนะพรหมถวาย. ส่วนพระเถระ พรหมทั้งหลายก็ช่วยกันปูอาสนะที่เหมาะสมถวาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูถวายแล้ว แม้พระเถระก็นั่งบนอาสนะที่เขาปูถวายตน. ส่วนท้าวมหาพรหมก็ถวายบังคมพระทศพล แล้วประทับนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่าสิขี ได้ตรัสเรียกภิกษุชื่อว่า อภิภู มาตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ ธรรมีกถาจงแจ่มแจ้งแก่เธอ (เธอจงแสดงธรรมีกถา) เพื่อพรหม เพื่อบริษัทของพรหม และเพื่อพรหมชั้น

ปาริสัชชา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อภิภูภิกษุรับพระพุทธดำรัสของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขีแล้ว แสดงธรรมีกถาแก่พรหม พรหมบริษัท และพรหมชั้นปาริสัชชาแล้ว เมื่อพระเถระแสดงธรรมอยู่ พรหมทั้งหลาย ยกโทษว่า นาน ๆ พวกเราจักได้เห็นพระบรมศาสดาเสด็จมายังพรหมโลก แต่ภิกษุนี้กีดกันพระศาสดา เตรียมจะแสดงธรรมกถาเสียเอง.

พระศาสดาทรงทราบว่า พวกพรหมเหล่านั้นไม่พอใจ จึงได้ตรัสกะอภิภูภิกษุดังนี้ว่า ดูก่อนพราหมณ์ พรหม พรหมบริษัท และพรหมชั้นปาริสัชชาพากันโทษเธอ ถ้าอย่างนั้น เธอจงทำให้พรหมเหล่านั้นสลดใจ เกินประมาณเถิด พราหมณ์. พระเถระรับพระพุทธดำรัสแล้ว ทำการแผลงฤทธิ์หลายอย่างหลายประการ เมื่อจะยังโลกธาตุพันหนึ่งให้ทราบชัดด้วยเสียง จึงได้กล่าว ๒ คาถาว่า **อารมฺภถ นิกฺขมถ** แปลว่า จงเริ่มเถิด จงเพียรพยายามเถิด ท่านทั้งหลายดังนี้เป็นต้น.

ถามว่า ก็พระเถระทำอย่างไร จึงให้โลกธาตุตั้งพันหนึ่งทราบชัดได้.

ตอบว่า พระเถระเจ้าเข้านีลกสิณก่อนแล้ว แผ่ความมืดมนอันธการไปทั่วทิศทั้งปวง แต่นั้น เมื่อสัตว์ทั้งหลายเกิดความคำนึงขึ้นว่า นี้เป็นความมืดมนอันธการอะไร จึงแสดงแสงสว่าง. เมื่อพวกเขาคิดว่า นี้แสงสว่างอะไร จึงแสดงตนให้เห็น เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในพันจักรวาลจึงได้พากันยืนประคองอัญชลี นมัสการพระเถระอยู่ทีเดียว. พระเถระอธิษฐานว่า ขอมหาชน จงได้ยินเสียงของเราผู้แสดงธรรมอยู่ดังนี้แล้ว ได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ไว้ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวงได้ยินเสียงของพระเถระ เสมือนนั่งแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางบริษัทที่พรั่งพร้อมแล้ว แม้ข้อความ (ที่แสดง) ก็ปรากชัดแก่เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จกลับมายัง อรุณวดีนคร พร้อมกับพระเถระ เสด็จบิณฑบาตเสด็จกลับจากบิณฑบาต ภายหลังภัตรแล้ว ตรัสถามภิกษุสงฆ์ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายได้ยินหรือไม่ ซึ่งเสียงขิงอภิภูภิกษุ ผู้ยืนกล่าวคาถาอยู่บนพรหมโลก ภิกษุเหล่านั้นทูลรับว่า ได้ยิน พระพุทธเจ้าข้า. เมื่อจะประกาศข้อที่ตนได้ยิน จึงได้ยกเอาคาถาทั้งสองขึ้นมาอ้าง. พระศาสดาทรงประทานสาธุการว่า สาธุ สาธุ แล้วเริ่ม[๒] แสดงพระ-ธรรมเทศนา. พระสูตรนี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี ได้ตรัสไว้ในกัปที่ ๓๑ นับแต่ภัตรกัปนี้ถอยหลังไป ด้วยประการดังพรรณนามานี้ก่อน.

การอุบัติแห่งอรุณวดีสูตรแห่งพระพุทธเจ้าของเรา

ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงบรรลุสัพพัญญุตญาณแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบวร เข้าไปอาศัยพระนครสาวัตถี แล้วประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ในวันกลางเดือน ๗ ต้น ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา แล้วทรงเริ่มแสดงพระสูตรชื่อว่า **อรุณวดี** นี้. พระอานนท-เถระเจ้า ยืนถวายงานพัดอยู่นั่นแหละ เรียนพระสูตรทั้งหมดแต่ต้นจนจบ ไม่ให้ตกหล่นแม้แต่พยัญชนะเดียว. ในวันรุ่งขึ้น ท่านกลับจากบิณฑบาต แสดงวัตรต่อพระทศพลแล้ว กลับไปยังที่พักกลางวันของตน เมื่อสัทธิวิหาริกและอันเตวาสิกทั้งหลาย แสดงวัตรแล้วหลีกไป นั่งรำพึงถึงอรุณวดีสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในวันวาน. ครั้งนั้นพระสูตรทั้งหมด ได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่ท่าน (พระอานนท์).

ท่านพระอานนทเถระคิดว่า อรรคสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าสิขียืนอยู่บนพรหมโลก เปล่งรัศมีออกจากร่างกาย กำจัดความ

๑. ปาฐะว่า ปสฺสถ ฉบับพม่าเป็น อสฺสุตถ

๒. ปาฐะว่า นิฏฺ ฐเปสิ บางฉบับเป็น ปฏฺฐเปสิ

มืดมนอันธการในจักรวาลพันหนึ่ง แล้วแสดงธรรมกถาให้เทวดาและมนุษย์ได้ยินเสียงของตน คำดังที่ว่ามานี้ พระบรมศาสดาตรัสไว้แล้วเมื่อวันวานวิสัยของพระสาวก (มีอานุภาพ) เห็นปานนี้ก่อน ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ทัศ แล้วบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ จะเปล่งพระสุรเสียงไปได้ไกลเท่าไร. เพื่อจะบรรเทาความสงสัยอันบังเกิดแล้วอย่างนี้ ทันใดนั้นเอง ท่านจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามความนั้น. เพื่อจะแสดงข้อความนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวคำว่า **อถโข อายสฺมา อานนฺโท** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺมุขา** ความว่า พระสูตรนี้ ข้าพเจ้า (พระอานนท์) ยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์ฟังแล้ว ไม่ใช่ฟังโดยได้ยินตามกันมา คือไม่ได้ฟังโดยสืบต่อจากทูต[๑] พระอานนทเถระเจ้ากล่าวอย่างนี้ โดยมีความมุ่งหมายดังอธิบายมานี้แล.

บทว่า **กิวตกำ ปโหติ สเรน วิญฺญาเปตุ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า จะทรงกำจัดความมืดมนอันธการ ด้วยพระรัศมีที่เปล่งออกจากพระวรกายแล้วเปล่งพระสุรเสียงไปได้ไกลเท่าไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสคำนี้ว่า **สาวโก โส อานนฺท อปฺปเมยฺยา ตถาคตา** โดยมีพระพุทธประสงค์ดังนี้ว่า ดูก่อนอานนท์ เธอพูดอะไร (อย่างนี้) พระสาวกดำรงอยู่ในญาณเฉพาะส่วน แต่พระตถาคตเจ้าทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทัศ แล้วทรงบรรลุพระ**สัพพัญญุตญาณ** มีพระ**ญาณ**หาประมาณมิได้. เธอนั้น พูดอะไรอย่างนี้ เหมือนเอาปลายเล็บช้อนฝุ่นขึ้นมาเปรียบกับฝุ่นในพื้นมหาปฐพี เพราะวิสัยของพระสาวกทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่ง ธรรมเป็นโคจรของพระสาวกทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่ง ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่ง พลังของพระสาวก

๑. ปาฐะว่า น อนุสฺสาเสน สุตปรมปรมตาว น อนุสฺสเวน น ทูตปรมฺปราย.

ทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่ง ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็เป็นอย่างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นตรัสความที่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีอานุภาพหาประมาณมิได้ด้วยมีพระพุทธประสงค์ดังพรรณนามานี้ แล้วทรงดุษณีภาพ. แม้พระเถระก็ทูลถามเป็นครั้งที่ ๒. พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงแสดงว่า อานนท์ เธอพูดอะไรอย่างนี้ เหมือนกับเอาโพรงของต้นตาล ไปเทียบกับ อากาศที่เวิ้งว้างหาที่สุดมิได้ เหมือนกับเอานกนางแอ่นไปเทียบกับพญาครุฑตัวผู้บินได้วันละ ๑๕๐ โยชน์ เหมือนกับเอาน้ำในงวงช้าง ไปเทียบกับน้ำในแม่น้ำมหาคงคา เหมือนกับเอาน้ำในหลุมกว้างยาว ๘ ศอก ไปเทียบกับสระทั้ง ๗ เหมือนกับเอาคนที่มีรายได้เพียงข้าว ๑ ทะนาน ไปเทียบกับพระเจ้าจักรพรรดิ เหมือนกับเอาปีศาจคลุกฝุ่น ไปเทียบกับท้าวสักกเทวราช และเหมือนกับเอาแสงสว่างของหิ่งห้อย ไปเทียบกับแสงสว่างพระอาทิตย์ ดังนี้แล้ว ตรัสความที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายมีอานุภาพหาประมาณมิได้ เป็นครั้งที่ ๒ แล้วทรงดุษณีภาพ. ลำดับนั้น พระเถระคิดว่า พระศาสดาอันเราทูลถามแล้ว ไม่ตรัสตอบเลย เราจะขอ (โอกาสทูลถาม) ถึง ๓ ครั้ง แล้วจักให้พระศาสดาบันลือพุทธสีหนาทดังนี้ จึงทูลขอเป็นครั้งที่ ๓. เพื่อแสดงถึงการทูลขอเป็นครั้งที่ ๓ นั้น ท่านจึงกล่าวคำมีอาทิว่า **ตติยมฺปิ โข** ไว้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงตอบปัญหาของพระอานนท์เถระจึงตรัสคำมีอาทิว่า **สุตา เม อานนฺท** ดังนี้ พระเถระคิดว่า พระ-บรมศาสดาตรัสคำมีประมาณเท่านี้ เท่านั้น แก่เราว่า อานนท์ โลกธาตุพันหนึ่งจำนวนเล็กน้อย เธอได้ฟังแล้ว (มิใช่หรือ) แล้วทรงดุษณีภาพ ต่อไปนี้พระพุทธเจ้า จักทรงบันลือพุทธสีหนาท ดังนี้. เมื่อจะทูลขอพระบรมศาสดาจึงได้กราบทูลคำมีอาทิว่า **เอตสฺส ภควา กาโล** ดังนี้.

ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสคำมีอาทิว่า **เตนหานนฺท** ดังนี้ เพื่อจะตรัสกถาอย่างพิสดาร แก่พระอานนท์. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยาวตา** ความว่า ตลอดที่มีประมาณเท่าใด. ทั้งพระจันทร์ ทั้งพระอาทิตย์ ชื่อว่า **จนฺทิมสุริยา**. บทว่า **ปริหรนฺติ** แปลว่า โคจรไป. บทว่า ทิสา ภนฺติ ได้แก่ส่องสว่างไปทั่วทิศ. บทว่า **วิโรจนา** แปลว่า รุ่งโรจน์อยู่. ด้วยคำเพียงเท่านี้ เป็นอันทรงแสดงจักรวาล โดยกำหนดจักรวาลเดียว. บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงจักรวาลพันคูณด้วยพัน จึงตรัสว่า **ตาว สหสฺสา โลโก** ดังนี้. บทว่า **ตสฺมึ สหสฺสธา โลเก** ความว่า ในพันแห่งจักรวาลนั้น. บทว่า **สหสฺสํ จาตุมฺมหาราชิกานํ** ได้แก่เทวโลกชั้นจาตุมมหาราชิกาพันหนึ่ง. ก็เพราะเหตุที่ในแต่ละจักรวาล มีท้าวมหาราชประจำอยู่จักรวาลละ ๔ ๆ ฉะนั้น จึงตรัสว่า **จตฺตาริ มหาราชสหสฺสานิ** ดังนี้. ในทุก ๆ บท พึงทราบเนื้อความโดยอุบายนี้. บทว่า **ฉุพนิกา** แปลว่า โลกธาตุขนาดเล็ก. นี้เป็นวิสัยของพระสาวกทั้งหลาย. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงนำโลกธาตุขนาดเล็กนี้มา (แสดงไว้). ตอบว่า เพื่อทรงแสดงถึงการกำหนดโลกธาตุขนาดกลาง. บทว่า **ยาวตา** แปลว่า มีประมาณเท่าใด. บทว่า **ตาว สหสฺสธา** ความว่า โดยส่วนแห่งพันเพียงนั้น.

ด้วยบทว่า **ทวิสหสฺสี มชฺฌิมิกา โลกธาตุ** นี้ ทรงแสดงว่า โลกธาตุนี้มีจำนวนพันกำลังสอง มีจักรวาลแสนหนึ่งเป็นประมาณ โดยเอาพันส่วนคูณจักรวาลพันหนึ่ง ชื่อว่า**โลกธาตุขนาดกลาง**. นี้มิใช่วิสัยของพระ-สาวกทั้งหลาย เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้น. เพราะว่า ในที่เท่านี้ พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย สามารถจะทรงเปล่งพระรัศมีจากพระพุทธสรีระ ขจัดความมืดมนอันธการ แล้วให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ได้ยินพระสุรเสียงได้.

ขึ้นชื่อว่า **ชาติเขต** ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ทรงแสดงไว้แล้วด้วยคำมีประมาณเท่านี้. อธิบายว่า ในภพสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ในวันที่พระองค์เสด็จจุติจากเทวโลก ถือปฏิสนธิในครรภ์โภทรของพระพุทธมารดา ๑ ในวันประสูติจากพระครรภ์ ๑ ในวันเสด็จออกผนวช ๑ ในวันตรัสรู้ ๑ ในวันทรงแสดงธรรมจักร ๑ ในวันทรงปลงอายุสังขาร ๑ และในวันปรินิพพาน ๑ สถานที่มีประมาณเท่านี้ (โลกธาตุขนาดกลาง) ย่อมหวั่นไหว.

บทว่า **ติสหสฺสี มหาสหสฺสี** ความว่า ชื่อว่า **ติสหสฺสี** เพราะตั้งแต่จำนวนหนึ่งพันไป เอาพันคูณ ๓ ครั้ง (พันกำลัง ๓). โลกธาตุที่คูณด้วยหลาย ๆ พัน เพราะตั้งพันไว้ เอาพันคูณ ตั้งโลกธาตุขนาดกลางไว้เอาพันคูณเพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **มหาสหสฺสี**. ด้วยคำเพียงเท่านี้ เป็นอันทรงแสดงโลก มีแสนโกฏิจักรวาลเป็นประมาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อมีพุทธประสงค์ จะทรงเปล่งพระรัศมีออกจากพระพุทธสรีระ. ขจัดความมืดมนอันธการ ให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้ยินพระสุรเสียง ในสถานที่เท่านี้. ส่วนพระคณกปุตตติสสเถระกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ติสหัสสีโลกธาตุ และมหาสหัสสีโลกธาตุมีประมาณอย่างนี้ เพราะปริมาณนี้เป็นที่ตั้งแห่งการบริหารด้วยวาจา (พูดกันติดปาก) เป็นเค้ามูล แห่งการสาธยายของพระอาจารย์ทั้งหลาย แต่สถานที่ที่ชื่อว่า **ติสหสฺสีโลกธาตุ** และ**มหาสหสฺสีโลกธาตุ** มีปริมาณ-ล้านโกฏิจักรวาล. ก็ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเขต ที่ชื่อว่า **อาณาเขต** แล้ว เพราะในระหว่างนี้ อาณา (อำนาจ) ของ **อาฏานาติยปริต อิสิคิลิปริต ธชัคคปริต โพชฌังคปริต ขันธ-ปริต โมรปริต เมตตาปริต และรตนปริต** ย่อมแผ่ไปถึง.

บทว่า **ยาวตา ปน อากงฺเขยฺย** ความว่า ทรงปรารถนาสถานที่มีประมาณเท่าใด. ด้วยคำนี้พระองค์ทรงแสดงถึง **วิสัยเขต** เพราะตามธรรมดาวิสัยเขตของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีกำหนดประมาณ. ในข้อที่ **วิสยเขต**

ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่มีกำหนดประมาณนั่นแหละ พระโบราณาจารย์ทั้งหลาย นำข้ออุปมามาอ้างไว้ดังต่อไปนี้ ก็ถ้าจะมีใคร ๆ เอาเมล็ดพันธุ์ผักกาดไปกองให้เต็มแสนโกฏิจักรวาล จนถึงพรหมโลก ใส่เมล็ดพันธุ์ผักกาดลงไปในจักรวาล จักรวาลละหนึ่งเมล็ดทางทิศบูรพาไซร้ เมล็ดพันธุ์ผักกาดแม้ทั้งหมดเหล่านั้น พึงถึงความสิ้นไปก่อน แต่จักรวาลในด้านทิศบูรพา จะยังไม่ถึงความสิ้นไป. แม้ในจักรวาลด้านทิศทักษิณเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ในวิสัยเช่นนี้ ขึ้นชื่อว่าสิ่งที่ไม่เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีเลย. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พระเถระคิดว่า พระศาสดาตรัสไว้อย่างนี้ว่า ดูก่อนอานนท์ ตถาคตเมื่อจำนงอยู่ ก็พึงยังโลกธาตุชื่อว่าติสหัสสี (และ) มหาสหัสสี ให้ได้ยินสุรเสียง ตามที่จำนงหมายดังนี้ ก็แล โลกนี้ไม่เสมอกัน จักรวาลไม่มีที่สิ้นสุด พระอาทิตย์ขึ้นที่หนึ่ง เที่ยงที่หนึ่ง ตกที่หนึ่ง ปฐมยามมีในที่หนึ่ง มัชฌิมยามมีในที่หนึ่ง ปัจฉิมยามก็มีในที่หนึ่ง. แม้สัตว์ทั้งหลาย ขวนขวายในการงาน สนใจในการเล่น แสวงหาอาหาร เพราะฉะนั้น สัตว์ทั้งหลาย ย่อมฟุ้งซ่าน และประมาทด้วยเหตุนั้น ๆ อย่างนี้ พระบรมศาสดาจักยังสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ให้ได้ยินพระสุรเสียงได้อย่างไรหนอแล ดังนี้. พระอานนทเถระ ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทูลถามพระตถาคตเจ้า เพื่อบรรเทาความสงสัย จึงกราบทูลคำเป็นต้นว่า **ยถา กถ ปน** ดังนี้.

ลำดับนั้น พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงพยากรณ์ แก่พระอานนทเถระ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อิธานนฺท ตถาคโต** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **โอภาเสน ผเรยฺย** ความว่า แผ่ไปด้วยรัศมีแห่งพระสรีระ. ถามว่า **โอภาส**

นั้น เมื่อแผ่ไปพึงทำอาการอย่างใด. ตอบว่า ที่ใดมีพระอาทิตย์ปรากฏ ที่นั้น พระองค์ก็ทำให้พระอาทิตย์ตกด้วยอานุภาพ องพระองค์ แต่ที่ใดพระอาทิตย์ไม่ปรากฏ ที่นั้น พระองค์จะทำให้พระอาทิตย์ปรากฏ เห็นสถิตอยู่ท่ามกลาง (ท้องฟ้า) แต่นั้น ในที่ใดพระอาทิตย์ปรากฏ ในที่นั้นมนุษย์ทั้งหลาย ก็พึงเกิดความวิตกว่า พระอาทิตย์ (เพิ่ง) ปรากฏเมื่อไม่นานนี้เอง แต่พระอาทิตย์นั้นก็ตกไปเดี๋ยวนี้เอง ข้อนี้คงจะเป็นการบันดาลของนาค หรือการบันดาลของภูต การบันดาลของยักษ์ หรือการบันดาลของเทวดาอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ในที่ใดพระอาทิตย์ไม่ปรากฏในที่นั้น มนุษย์ทั้งหลายจะเกิดความวิตกว่า พระอาทิตย์เพิ่งตกไปเดี๋ยวนี้เอง พระอาทิตย์ดวงเดียวกันนี้ ก็กลับขึ้นเดี๋ยวนี้อีก นี้จะเป็นการบันดาลของนาค การบันดาลของภูต การบันดาลของยักษ์ และการบันดาลของเทวดาอย่างใดอย่างหนึ่ง หรืออย่างไรหนอแล ? แต่นั้น เมื่อมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น รำพึงถึงความสว่าง และความมืดอยู่ แล้วพากันแสวงหา (เหตุผล) ด้วยคิดว่า นี้มีอะไรเป็นปัจจัยหนอแล พระบรมศาสดาทรงเข้านีลกสิณ พึงแผ่ความมืดทึบไป.

ถามว่า เพราะเหตุใด. ตอบว่า เพราะทรงแผ่ไปเพื่อให้สัตว์ทั้งหลาย ผู้ขวนขวายการงานเป็นต้นเหล่านั้น เกิดความสะดุ้ง. ลำดับนั้น พระบรมศาสดาทรงทราบว่า สัตว์เหล่านั้นถึงความสะดุ้งแล้ว ก็ทรงเข้าโอภาสกสิณ-สมาบัติ ทรงเปล่งพระพุทธรัศมีออกเป็นลำขาว ทรงบันดาลให้ที่ทุกแห่งมีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน โดยการเปล่งพระรัศมีอย่างเดียวเท่านั้น เหมือนเวลาที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ขึ้นพร้อมกันเป็นพัน ๆ ดวง และทรงเปล่งพระโอภาสนั้น ออกโดยส่วนแห่งพระวรกาย มีประมาณเท่าเมล็ดงา. ก็ถ้าผู้ใดบันดาลแผ่นดินทั่วทั้งจักรวาล ให้เป็นตะเกียง บันดาลน้ำในมหาสมุทร

ให้เป็นน้ำมัน บันดาลเขาสิเนรุให้เป็นไส้ตะเกียง จุดวางไว้บนยอดเขาสิเนรุลูกอื่นได้ ผู้นั้นคงจะทำให้สว่าง ในจักรวาลเดียวเท่านั้น ไม่สามารถจะทำพื้นที่แม้เพียงคืบเดียว นอกไปจากนั้นให้สว่างไสวได้. ส่วนพระตถาคตเจ้าทรงเปล่งพระโอภาส ด้วยประเทศแห่งพระสรีระประมาณเท่าเมล็ดงา พึงการทำให้โลกธาตุติสหัสสี และมหาสหัสสีหรือยิ่งกว่านั้น ให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกันได้. เพราะว่า คุณของพระพุทธเจ้ามี (อานุภาพ) มากมายอย่างนี้ ฉะนี้แล.

บทว่า **ตำ อาโลกำ สญฺชาเนยฺยุ** ความว่า คนทั้งหลายเห็นแสงสว่างนั้นแล้ว คิดว่า พระอาทิตย์ตกแล้วขึ้นรูปด้วย ความมืดทึบก็หายไปด้วย เพราะผู้ใด บัดนี้ ผู้นี้นั้นยืนบันดาลให้เกิดแสงสว่างไสวขึ้นแล้ว โอ อัศจรรย์จริง อัจฉริยบุรุษ ดังนี้ แล้วยืนประคองอัญชลีอยู่.

บทว่า **สทฺทมนุสฺสาเวยฺย** ความว่า พระตถาคตยังเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ให้สนใจฟังเสียงพระธรรมกถา. จริงอยู่ ผู้ใดบันดาลเขาจักรวาลบรรพตลูกหนึ่งให้เป็นกลอง บันดาลมหาปฐพีให้เป็นหนังหุ้มกลอง บันดาลเขาสิเนรุให้เป็นฆ้อนตีกลอง แล้ววางไว้บนยอดเขาสิเนรุลูกอื่น แล้วตีผู้นั้น จะให้คนทั้งหลายได้ยินเสียงนั้น เฉพาะในจักรวาลเดียวเท่านั้น ไม่สามารถจะให้เสียงนั้นดังเลยไปข้างหน้า แม้เพียงคืบเดียวได้. ส่วนพระตถาคตประทับนั่งบนบัลลังก์ หรือตั่ง ทรงยังโลกธาตุสหัสสี และมหาสหัสสีหรือยิ่งไปกว่านั้น ให้ได้ยินพระสุรเสียงได้ พระตถาคตเจ้า ทรงมีอานุภาพมากอย่างนี้. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงวิสัยเขตนั่นแหละโดยที่มีประมาณเท่านี้ ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

ก็และเพราะได้สดับพุทธสีหนาทนี้ พระเถระได้เกิดปีติ มีกำลังขึ้นในภายใน ท่านเมื่อจะเปล่งอุทานด้วยสามารถแห่งปีติ จึงได้กล่าวคำมีอาทิว่า **ลาภา วต เม** (เป็นลาภของเราหนอ) ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ยสฺส เม สตฺถา เอวํ มหิทฺธิโก** ความว่า การได้พระศาสดาผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ ของเราผู้มีศาสดาผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ เป็นทั้งลาภ เป็นทั้งสิ่งที่ได้มาด้วยดี อีกอย่างหนึ่ง พระอานนท์เถระเจ้ากล่าวอย่างนี้ หมายถึงว่า ข้อที่เราได้มีโอกาสถือบาตรและจีวรของพระศาสดาเห็นปานนี้ แล้วเที่ยวไป (ก็ดี) มีโอกาสนวดเฟ้นพระบาท (ก็ดี) มีโอกาสถวายน้ำสรงพระพักตร์และน้ำสรงสนาน (ก็ดี) มีโอกาสปัดกวาดบริเวณพระคันธกุฏี (ก็ดี) มีโอกาสทูลถามปัญหาตามข้อสงสัยที่เกิดขึ้นแล้ว (ก็ดี) ได้ฟังธรรมกถาอันไพเราะ (ก็ดี) เหล่านี้แม้ทั้งหมด จัดเป็นทั้งลาภ เป็นทั้งสิ่งที่ได้มาด้วยดี ดังนี้บ้าง. ก็ในพระสูตรนี้ นักศึกษาพึงทราบความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มีฤทธิ์มาก เพราะทรงมีฤทธิ์กล่าวคือ การทำความมืด ให้สว่าง การทำเทวดาและมนุษย์ให้ได้ยินพระสุรเสียง มีมาก. (และพึงทราบ) ความที่พระผู้มีพระภาคเจ้า มีอานุภาพมาก โดยที่ฤทธิ์เหล่านั้นนั่นแหละแผ่ไปเนือง ๆ.

บทว่า **อุทายี** ได้แก่ โลฬุทายีเถระ. เล่ากันมาว่า ท่านพระโลฬุ-ทายีเถระ เที่ยวผูกพยาบาทในพระเถระ ด้วยความปรารถนาที่ตั้งไว้ครั้งก่อน เพราะฉะนั้น บัดนี้ พอได้โอกาสจึงทำการหักหาญความเลื่อมใสของพระเถระกล่าวอย่างนี้เหมือนดับเปลวประทีปที่ลุกโพลงอยู่ ในเวลาจบพุทธสีหนาทนี้เหมือนเอาไม้ตีโคตัวกำลังเดินไป และเหมือนคว่ำถาดที่มีอาหารเต็มฉะนั้น. บทว่า **เอวํ วุตฺเต ภควา** ความว่า เมื่อพระอุทายีเถระ กล่าวอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงห้ามพระอุทายีเถระจากคำนั้น

จึงตรัสคำว่า **มา เหวं อุทายิ** (อย่าพูดอย่างนั้นเลย อุทายี) ดังนี้. เหมือนบุรุษผู้มุ่งประโยชน์ยืนอยู่ ส่วนข้างหนึ่ง พึงพูดแล้ว ๆ เล่า ๆ กับชายผู้ยืนสั่น อยู่ที่ปากเหวว่า จงมาทางนี้ จงมาทางนี้ ฉะนั้น.

บทว่า **มหาราชฺชं** ได้แก่ จักรพรรดิราชสมบัติ. ถามว่า ก็พระศาสดาได้ทรงกระทำอานิสงส์อันใหญ่หลวงแห่งความเลื่อมใสที่เกิดขึ้น เพราะพระธรรมเทศนาแก่สาวกรูปหนึ่ง ไม่มีกำหนดมิใช่หรือ เหตุไฉน พระองค์จึงทรงกำหนดอานิสงส์ แห่งความเลื่อมใสที่บังเกิดขึ้นแก่พระอานนท์นี้ เพราะปรารภพุทธสีหนาท. ตอบว่า เพราะพระอริยสาวกมีอัตภาพเพียงเท่านี้เป็นประมาณ. เพราะว่า พระโสดาบัน แม้มีปัญญาเชื่องช้า จะได้อัตภาพในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๗ ครั้ง (เท่านั้น) เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงกำหนดคติของพระอานนท์นั้น จึงได้ตรัสอย่างนี้. บทว่า **ทิฏฺเฐว ธมฺเม** ความว่า ดำรงอยู่ในอัตภาพนี้เท่านั้น. บทว่า **ปรินิพฺพายสฺสติ** ความว่า จักปรินิพพานด้วยปรินิพพานอันหาปัจจัยมิได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถือเอายอด ด้วยพระนิพพาน แล้วทรงยังสีหนาทสูตรนี้ให้จบลง ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้แล.

จบอรรถกถาจูฬนีสูตรที่ ๑๐

จบอานันทวรรควรรณนาที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ฉันนสูตร ๒. อาชีวกสูตร ๓. สักกสูตร ๔. นิคัณฐสูตร ๕. สมาทปกสูตร ๖. นวสูตร ๗. ภวสูตร ๘. สีลัพพตสูตร ๙. คันธสูตร ๑๐. จูฬนีสูตร และอรรถกถา.

สมณวรรคที่ ๔

๑. สมณสูตร

ว่าด้วยกิจของสมณะ ๓ อย่าง

[๕๒๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **สมณกรณียะ** (กิจที่สมณะต้องทำ) ของสมณะ ๓ นี้ สมณกรณียะ ๓ คืออะไรบ้าง คือ การสมาทานอธิสีลสิกขา การสมาทานอธิจิตตสิกขา การสมาทานอธิปัญญาสิกขา นี้แล ภิกษุทั้งหลาย **สมณกรณียะของสมณะ ๓**

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า ฉันทะของเรา ต้องแรงกล้าในการสมาทานอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขาและอธิปัญญาสิกขา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบสมณสูตรที่ ๑

สมณวรรควรรณนาที่ ๔

อรรถกถาสมณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสมณสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สมณสฺส** แปลว่า อันเป็นของสมณะ. บทว่า **สมณกรณียานิ** แปลว่า กิจอันสมณะพึงทำ. ในบทว่า **อธิสีลสิกฺขาสมาทานํ** เป็นต้นมีอธิบายว่า **การถือ** เรียกว่า **สมาทาน** การสมาทาน การถือ การบำเพ็ญอธิสีลสิกขา ชื่อว่า อธิสีลสิกขาสมาทาน. แม้ในสองบทที่เหลือก็นัยนี้เหมือนกัน.

อธิศีล - อธิจิต - อธิปัญญา

อนึ่ง ในที่นี้ พึงทราบการจำแนกดังนี้ว่า **ศีล อธิศีล จิต อธิจิต ปัญญา อธิปัญญา** ในการจำแนกนั้น ศีล ๕ ชื่อว่า ศีล ศีล ๑๐ ชื่อว่า อธิศีล เพราะเทียบเคียงกับศีล ๕ นั้น ปาริสุทธิศีล ๔ ชื่อว่า อธิศีล เพราะเทียบเคียงกับศีล ๑๐ นั้น อนึ่ง **โลกิยศีล**ทั้งหมด จัดเป็นศีล โลกุตรศีลจัดเป็นอธิศีล อธิศีลนั้นแหละเรียกว่า สิกขา เพราะต้องศึกษา. ส่วน **กามาวจรจิต** ชื่อว่า จิต **รูปาวจรจิต** ชื่อว่า อธิจิต เพราะเทียบเคียงกับกามาวจรจิตนั้น **อรูปาวจรจิต** ชื่อว่า อธิจิต เพราะเทียบเคียงกับรูปาวจรจิตนั้น. อนึ่ง โลกิยจิตทั้งหมดจัดเป็นจิต โลกุตรจิตจัดเป็นอธิจิต. แม้ในปัญญาก็มีนัยเดียวกันนี้แล. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า เพราะเหตุที่กิจอันสมณะพึงทำทั้ง ๓ เหล่านี้. บทว่า **ติพฺโพ** ได้แก่หนา. บทว่า **ฉนฺโท** ได้แก่ ความพอใจในกุศล คือ ความเป็นผู้ต้องการจะทำ.

สิกขา ๓ ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในสูตรนี้ ด้วยประการดังพรรณนามาฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสมณสูตรที่ ๑

๒. คัภรสูตร

ภิกษุไร้ไตรสิกขาเปรียบเหมือนลาในฝูงโค

[๕๒๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาเดินตามฝูงโคไป แม้จะร้องว่า ข้า ฯ เป็นโค ข้า ฯ เป็นโค แต่สีของมันไม่เหมือนโค. เสียงก็ไม่เหมือน รอยเท้าก็ไม่เหมือน มันได้แต่เดินตามฝูงโค ร้องไปว่า ข้า ฯ เป็นโค ข้า ฯ เป็นโค เท่านั้น ฉันใดก็ดี ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุลางรูปในพระธรรมวินัยนี้ เดินตามหมู่ภิกษุ แม้ประกาศไปว่า ข้า ฯ เป็นภิกษุ ข้า ฯ เป็นภิกษุ แต่ฉันทะในการสมาทานอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ของภิกษุรูปนั้น ไม่มีเหมือนภิกษุอื่น ๆ ภิกษุนั้นก็ได้แต่เดินตามหมู่ภิกษุประกาศไปว่า ข้า ฯ เป็นภิกษุ ข้า ฯ เป็นภิกษุ เท่านั้น ฉันนั้นเหมือนกัน

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า ฉันทะของเรา จักมีอย่างแรงกล้าในการสมาทานอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขาและอธิปัญญาสิกขา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบคัทรภสูตรที่ ๒

อรรถกถาคัทรภสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในคัทรภสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต** แปลว่า ข้างหลัง ๆ. บทว่า **อหมฺปิ อมฺหา อหมฺปิ อมฺหา** ความว่า แม่วัวร้องอยู่ว่า **อหมฺปิ อมฺหา** (ฉันใด) (พาก็ร้องว่า) **อหมฺปิ คาวี** (แม้เราก็เป็นแม่วัว) (ฉันนั้น). บทว่า **เสยฺยถาปิ**

คุนฺนำ ความว่า ของแม่โคทั้งหลายเป็นฉันใด จริงอยู่ โคทั้งหลายมีสีคำบ้าง มีสีแดงบ้าง มีสีขาวเป็นต้นบ้าง แต่ว่า ลาไม่มีสีเช่นนั้น และสีเป็นฉันใด เสียงก็ดี รอยเท้าก็ดี ก็เหมือนกันฉันนั้นนั่นแหละ.

บทที่เหลือมีความหมายง่ายทั้งนั้น แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสสิกขา ๓ ไว้คละกันแล.

จบอรรถกถาคัทรภสูตรที่ ๒

๓. เขตตสูตร

กิจเบื้องต้นของชาวนาและภิกษุ

[๕๒๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **บุพกรณียะ** (กิจที่ต้องทำก่อน) ของคฤหบดีชาวนา ๓ นี้ บุพกรณียะ ๓ คืออะไร คือ คฤหบดีชาวนาไถคราดพื้นที่นาให้ดีก่อน ครั้นแล้ว ปลูกพืชลงในเวลาอันควร ครั้นแล้ว ไขน้ำเข้าบ้าง ไขน้ำออกบ้างตามคราว นี้แล **บุพกรณียะ**ของคฤหบดีชาวนา ๓

ฉันเดียวกันนั่นเทียว ภิกษุทั้งหลาย บุพกรณียะของภิกษุ ๓ นี้ ๓ คืออะไร คือการสมาทานอธิสีลสิกขา การสมาทานอธิจิตตสิกขา การสมาทานอธิปัญญาสิกขา นี้ **บุพกรณียะ**ของภิกษุ ๓

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า ฉันทะของเราอย่างแรงกล้าในการสมาทานอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขาและอธิปัญญาสิกขา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบเขตตสูตรที่ ๓

อรรถกถาเขตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเขตตสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปฏิกจฺเจว** แปลว่า ก่อนทีเดียว. บทว่า **สุกฏฺฐ กโรติ** ความว่า ชาวนาทำนาให้เป็นอันไถดีแล้วด้วยไถ. บทว่า **สุมติกตฺ** ความว่า (ทำนา) ให้มีพื้นที่เรียบร้อย คือ ราบเรียบ. บทว่า **กาเลน** ได้แก่ ตามกาลที่ควรหว่าน.

บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสสิกขา ๓ ไว้คละกันทีเดียว.

จบอรรถกถาเขตตสูตรที่ ๓

๔. วัชชีปุตตสูตร

ว่าด้วยการเจริญไตรสิกขาเพื่อละอกุศลมูล

[๕๒๔] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ประทับ ณ **กูฏาคาร-ศาลา** ใน**ป่ามหาวัน** ใกล้**กรุงเวสาลี** ครั้งนั้น ภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้า ฯลฯ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สิกขาบทที่สำคัญ ๑๕๐ นี้ ย่อมมาสู่อุทเทส (คือสวดในท่ามกลางสงฆ์) ทุกกึ่งเดือน ข้าพระพุทธเจ้าไม่อาจศึกษา (คือปฏิบัติรักษา) ในสิกขาบทมากนี้ได้พระเจ้าข้า.

พ. ก็ท่านอาจหรือไม่ ภิกษุ ที่จะศึกษาในสิกขา ๓ คืออธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา.

ภ. อาจอยู่ พระพุทธเจ้าข้า...

พ. เพราะเหตุดังนั้น ท่านจงศึกษาในสิกขา ๓ นี้เถิด ภิกษุ เมื่อใด ท่านจักศึกษา ทั้งอธิศีล ทั้งอธิจิต ทั้งอธิปัญญา เมื่อนั้น ท่านศึกษาอธิสีลสิกขาอยู่ก็ดี...จักละราคะ โทสะ โมหะได้ เพราะละราคะ โทสะ. โมหะได้ กรรมใดเป็นอกุศล ท่านก็จักไม่ทำกรรมนั้น กรรมใดเป็นบาป ท่านก็จักไม่เสพกรรมนั้น.

ต่อมา ภิกษุนั้นศึกษาอธิศีลอยู่ก็ดี อธิจิตอยู่ก็ดี อธิปัญญาอยู่ก็ดี เมื่อเธอศึกษาอธิสีลสิกขาอยู่ก็ดี. . . จักละราคะ โทสะ โมหะได้ เพราะละราคะ โทสะ โมหะได้ กรรมใดเป็นอกุศล เธอก็ไม่ทำกรรมนนั้น กรรมใดเป็นบาป เธอก็ไม่เสพกรรมนั้น.

จบวัชชีปุตตสูตรที่ ๔

อรรถกถาวัชชีปุตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวัชชีปุตตสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **วชฺชีปุตฺตโก** ได้แก่ บุตรของราชตระกูลวัชชี. บทว่า **ทิยฑฺฒสิกฺขาปทสตํ** ได้แก่ สิกขาบท ๑๕๐. ภิกษุวัชชีบุตรหมายเอาสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ในสมัยนั้นจึงกล่าวคำนี้ว่า **ทิยฑฺฒสิกฺขาปทสตํ** . ได้ยินว่า ภิกษุนั้นถึงพร้อมด้วยอาชวธรรมเป็นผู้มีนิสัยซื่อตรง ไม่คดโกง ฉะนั้น ท่านจึงคิดว่า เราจะสามารถรักษาสิกขาบทจำนวนเท่านี้ได้หรือไม่ ดังนี้ แล้วกราบทูลให้พระศาสดาทรงทราบ. บทว่า **สกฺโกมหํ** ตัดบทเป็น

สกฺโกมิ อหํ (เราสามารถ) ได้ยินว่า ภิกษุนั้นสำคัญอยู่ว่า เมื่อเราศึกษาอยู่ในสิกขาบทจำนวนเท่านี้ได้ ก็ไม่หนักใจที่จะศึกษาในไตรสิกขา จึงกราบทูลอย่างนั้น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยกสิกขาอีก ๒ สิกขา ขึ้นไว้ในลำดับที่สูงขึ้นแก่ภิกษุผู้ไม่สามารถจะศึกษาในสิกขาข้อเดียว จึงตรัสคำว่า **ตสฺมาติห ตฺว ภิกฺขุ** เป็นต้น เปรียบเหมือนบุคคลผูกกำหญ้า ๑๐๐ กำ วางไว้บนศีรษะของบุคคลผู้ไม่สามารถจะยกกำหญ้า ๕๐ กำขึ้นได้ฉะนั้น.

ตัวอย่าง

ได้ยินว่า ในโรหณชนบท ชาวชนบทคนหนึ่งชื่ออุตตระ อยู่ในเภรปาสาณวิหาร. อยู่มา ภิกษุหนุ่มทั้งหลายได้พูดกะเขาว่า อุตตระ โรงไฟถูกฝนรั่วรด ขอเธอจงทำหญ้าให้เหมาะสมแล้วให้เถิดดังนี้แล้ว พาเขาเข้าไปป่ามัดหญ้าที่อุตตระนั้นเกี่ยวแล้วให้เป็นฟ่อน ๆ แล้วกล่าวว่า อุตตระ เธอจักสามารถแบกหญ้า ๕๐ ฟ่อนไปได้ไหม ? อุตตระนั้นกล่าวว่า จักไม่สามารถหรอกครับ. แต่ (ถ้า) ๘๐ ฟ่อนเล่า เธอจักสามารถไหม ? จักไม่สามารถหรอกครับ. ๑๐๐ ฟ่อน (ที่มัดรวมเป็นฟ่อนเดียวกัน) เล่า เธอจักสามารถไหม ?. (ถ้าอย่างนั้น) ได้ขอรับ ผมแบกไปได้. ภิกษุหนุ่มทั้งหลายจึงมัดหญ้า ๑๐๐ ฟ่อน รวมกันเข้าแล้ววางไว้บนศีรษะเขา. นายอุตตระนั้นยกขึ้นแล้วทอดถอนใจไปโยนทิ้งไว้ใกล้โรงไฟ. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายจึงกล่าวว่า เหนื่อยละซี่อุตตระ. นายอุตตระตอบว่า เหนื่อยครับท่าน พวกพระหนุ่มลวงผม (อันที่จริง) ผมไม่สามารถแบกกำหญ้า ๑๐๐ กำนี้ได้หรอก (แต่) ท่านบอกว่าเธอจงแบกไป ๕๐ กำ ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ใช่อุตตระ พวกพระหนุ่มลวงเธอ พึงทราบข้ออุปไมยนี้เป็นอย่างนั้น.

แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสสิกขา ๓ ไว้ปนกัน.

จบอรรถกถาวัชชีปุตตสูตรที่ ๔

๕. ปฐมเสขสูตร

ว่าด้วยเสขบุคคล

[๕๒๕] ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่ง เข้าไปเฝ้า ฯลฯ กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่ว่า **พระเสขะ พระเสขะ**. ดังนี้ ด้วยเหตุอย่างไร จึงชื่อว่า เป็น**พระเสขะ**.

พ. ดูก่อนภิกษุ เพราะยังต้องศึกษาอยู่ จึงเรียกว่า **เสขะ** ศึกษาอะไร ศึกษาอธิศีลบ้าง ศึกษาอธิจิตบ้าง ศึกษาอธิปัญญาบ้าง เพราะยังต้องศึกษาอยู่ นี่แลภิกษุ จึงเรียกว่า **เสขะ**.

(นิคมคาถา)

เมื่อพระเสขะศึกษาอยู่ เป็นผู้ดำเนิน
ในทางตรง ขยญาณเกิดขึ้นก่อน พระ-
อรหัตผลจึงเกิดในลำดับนั้น ต่อนั้น เมื่อ
พ้นด้วยพระอรหัตผลแล้ว เธอก็มีญาณ
(หยั่งรู้) ว่า ความพ้นของเราไม่กำเริบ
เพราะสิ้นเครื่องผูกไว้ในภพ.

จบปฐมเสขสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมเสขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมเสขสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อุชุมคฺคานุสาริโน** ความว่า อริยมรรคเรียกว่า ทางตรง เสขบุคคลผู้ระลึกถึง คือดำเนินไปสู่ทางตรงนั้น. บทว่า **ขยสฺมึ ปฐมํ ญาณํ** ความว่า มรรคญาณนั้นแลเกิดขึ้นก่อน. จริงอยู่ มรรคชื่อว่า **ขยะ** (ความสิ้นไป) แห่งกิเลสทั้งหลาย เพราะปลอดภัยจากกิเลส ญาณที่สัมปยุตด้วยมรรคนั้น ชื่อว่า **ขยญาณ**. บทว่า **ตโต อญฺญา อนนฺตรา** ความว่า ปัญญาเครื่องรู้ทั่วย่อมเกิดขึ้นต่อจากมรรคญาณที่ ๔ นั้น อธิบายว่า อรหัตผลย่อมเกิดขึ้น. บทว่า **อญฺญาวิมุตฺตสฺส** ได้แก่ หลุดพ้นแล้วด้วยวิมุตติ คือ อรหัตผล. บทว่า **ญาณํ เว โหติ** ได้แก่ มีปัจจเวกขณญาณแล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเสขบุคคล ๗ จำพวก ไว้ทั้งในพระสูตรทั้งในคาถาทั้งหลาย แต่ทรงแสดงพระขีณาสพไว้ในตอนสุดท้ายแล.

จบอรรถกถาปฐมเสขสูตรที่ ๕

๖. ทุติยเสขสูตร

ว่าด้วยเสขบุคคล

[๕๒๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิกขาบทที่สำคัญ ๑๕๐ นี้ ย่อมมาสู่อุทเทสทุกกึ่งเดือน ซึ่งกุลบุตรทั้งหลายผู้ปรารถนาประโยชน์ ศึกษากันอยู่ ภิกษุทั้งหลาย สิกขา ๓ นี้ ที่สิกขาบททั้งปวงนั่นรวมกันอยู่ สิกขา ๓ คือ

อะไรบ้าง คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา นี้แล สิกขา ๓ ที่สิกขาบททั้งปวงนั่นรวมกันอยู่

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ ...ในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ย่อมออกจากอาบัติ (คือแสดงอาบัติ) บ้าง ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุอะไร เหตุว่าไม่มีใครกล่าวความอภัพ (คือไม่อาจบรรลุโลกุตรธรรม) เพราะการล่วงสิกขาบทเล็กน้อย และการออกจากอาบัตินี้ แต่ว่าสิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สมควรแก่พรหมจรรย์ เธอเป็นผู้มีศีลยั่งยืน มีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ เป็นพระโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เที่ยงแท้แน่ที่จะได้ตรัสรู้ในข้างหน้า

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นเพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ ราคะ โทสะเบาบาง เป็น**พระสกทาคามี** มาสู่โลกนี้หนเดียวเท่านั้น ย่อมทำที่สุดทุกข์ได้

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล...ในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ เป็น**โอปปาติกะ** ปรินิพพานในโลก (ที่เกิด) นั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ทั้งในศีล ทั้งในสมาธิ ทั้งในปัญญา เธอก็ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น ทำให้แจ้งซึ่ง**เจโตวิมุตติ**

ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้

อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทำได้เพียงเอกเทศ ย่อมได้ดีเพียงเอกเทศ ผู้ทำได้บริบูรณ์ย่อมทำได้ดีบริบูรณ์ เราจึงกล่าวว่าสิกขาบททั้งหลายหาเป็นหมันไม่.

จบทุติยเสขสูตรที่ ๖

อรรถกถาทุติยเสขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยเสขสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อตฺตกามา** ได้แก่ กุลบุตรทั้งหลายผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน. บทว่า **ยตฺเถตํ สพฺพํ สโมธานํ คจฺฉติ** ความว่า สิกขาบท ๑๕๐ ทั้งหมดนี้ถึงการสงเคราะห์เข้าในสิกขาแม้เหล่าใด. บทว่า **ปริปูริการี โหติ** ความว่า ภิกษุเป็นผู้มีปกติทำให้บริบูรณ์. บทว่า **มตฺตโสการี** ความว่า เป็นผู้มีปกติทำพอประมาณ อธิบายว่า ไม่สามารถจะทำได้ทั้งหมด. บทว่า **ขุทฺทานุขุทฺทกานิ** ได้แก่ สิกขาบทที่เหลือเว้นปาราชิก ๔. อนึ่ง ในบทว่า **ขุทฺทานุขุทฺทกานิ** นั้น มีอธิบายว่า สังฆาทิเสส ชื่อว่า **ขุททกสิกขาบท** ถุลลัจจัย ชื่อว่า **อนุขุททกสิกขาบท** อนึ่ง ถุลลัจจัย ชื่อว่า **ขุททกสิกขาบท** ปาจิตตีย์ ชื่อว่า **อนุขุททกสิกขาบท**.อนึ่งปาจิตตีย์ ชื่อว่า **ขุททกสิกขาบท** ปาฏิเทสนียะทุกกฏและทุพภาสิต ชื่อว่า **อนุขุททกสิกขาบท**. แต่อาจารย์ผู้ใช้อังคุตตรมหานิกายนี้กล่าวว่า สิกขาบทที่เหลือทั้งหมดยกเว้นปาราชิก ๔ ชื่อว่า **ขุททานุขุททกสิกขาบท**.

พระขีณาสพต้องอาบัติ

ก็ในบทว่า **ตานิ อาปชฺชติปิ วุฏฺฐาติปิ** นี้ มีอธิบายว่า พระขีณาสพไม่ต้องอาบัติที่เป็นโลกวัชชะเลย จะต้องก็แต่อาบัติที่เป็นปัณณัตติวัชชะเท่านั้น และเมื่อต้องก็ต้องทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง คือ เมื่อต้องทางกาย ก็ต้องกุฏิการสิกขาบทและสหไสยลิกขาบทเป็นต้น เมื่อต้องทางวาจา ก็ต้องสัญจริตตสิกขาบท และปทโสธัมมสิกขาบทเป็นต้น เมื่อต้องทางใจ ก็ต้อง (เพราะ) รับรูปิยะ. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้แล. บทว่า **น หิ เมตฺถ ภิกฺขเว อภพฺพตา วุตฺตา** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ในที่นี้เราตถาคตมิได้กล่าวว่า พระอริยบุคคลไม่ควรทั้งในการต้องและการออกจากอาบัติเห็นปานนี้.

บทว่า **อาทิพฺรหฺมจริยกานิ** ความว่า สิกขาบทที่เป็นมหาศีล ๔ ซึ่งเป็นเบื้องต้นของมรรคพรหมจรรย์. บทว่า **พฺรหฺมจริยสารุปฺปานิ** ความว่า สิกขาบทที่เป็นมหาศีลเหล่านั้นแล เหมาะสม คือ สมควรแก่มรรคพรหมจรรย์ที่ ๔. บทว่า **ตฺตฺถ** ได้แก่ ในสิกขาบทเหล่านั้น.

ลักษณะพระโสดาบัน

บทว่า **ธุวสีโล** แปลว่า ผู้มีศีลประจำ. บทว่า **จิตสีโล** แปลว่า ผู้มีศีลมั่นคง. บทว่า **โสตาปนฺโน** ได้แก่ ผู้เข้าถึงผล ด้วยมรรคที่เรียกว่า โสตะ. บทว่า **อวินิปาตธมฺโม** ได้แก่ มีอันไม่ตกไปในอบาย ๔ เป็นสภาพ. บทว่า **นิยโต** ได้แก่ ผู้เที่ยงด้วยคุณธรรมเครื่องกำหนด คือ โสดาปัตติมรรค. บทว่า **สมฺโพธิปรายโน** ได้แก่มีปัญญาเครื่องตรัสรู้พร้อม คือ มรรค ๓ เบื้องสูง ที่เป็นไปในเบื้องหน้า.

ลักษณะพระสกทาคามี

บทว่า **ตนุตฺตา** แปลว่า เพราะ (กิเลสทั้งหลาย) เบาบาง. อธิบายว่า กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น ของพระสกทาคามีเบาบางไม่แน่นหนา เปรียบเหมือนชั้นแผ่นเมฆและเปรียบเหมือนปีกแมลงวัน.

ลักษณะของพระอนาคามี

บทว่า **โอรมฺภาคิยานํ** ได้แก่ เป็นไปในส่วนเบื้องต่ำ. บทว่า **สํ โยชนานํ** ได้แก่ สังโยชน์ (เครื่องผูกทั้งหลาย).บทว่า **ปริกฺขยา** แปลว่า เพราะความสิ้นไป. บทว่า **โอปปาติโก โหติ** ได้แก่ เป็นผู้อุบัติขึ้น. บทว่า **ตตฺถ ปรินิพฺพายี** ได้แก่ มีอันไม่ลงมาเกิดในภพชั้นต่ำ ๆ จะปรินิพพานในภพชั้นสูงนั้นแล. บทว่า **อนาวตฺติธมฺโม** ได้แก่ มีอันไม่หวนกลับมาอีกเป็นธรรมดา ด้วยอำนาจกำเนิดและคติ.

ผู้ทำได้เป็นบางส่วน - ผู้ทำได้สมบูรณ์

ในบทว่า **ปเทสํ ปเทสฺการี** เป็นต้น มีอธิบายว่า พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี ชื่อว่าเป็นบุคคลผู้มีปกติทำได้เป็นบางส่วน คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีนั้นทำไตรสิกขาให้สมบูรณ์ได้เป็นบางส่วนเท่านั้น (ส่วน) พระอรหันต์ ชื่อว่า เป็นผู้มีปกติทำให้บริบูรณ์ คือ พระอรหันต์นั้นทำไตรสิกขาให้สมบูรณ์ได้บริบูรณ์ทีเดียว. บทว่า **อวญฺฌานิ** คือ ไม่เปล่า อธิบายว่า มีผล มีกำไร. แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสสิกขา ๓ ไว้คละกัน.

จบอรรถกถาทุติยเสขสูตรที่ ๖

๗. ตติยเสขสูตร

ว่าด้วยเสขบุคคล

[๕๒๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิกขาบทที่สำคัญ ๑๕๐ นี้ ย่อมมาสู่อุทเทสทุกกึ่งเดือน ฯลฯ* นี้แล สิกขา ๓ ที่สิกขาบททั้งปวงนั่นรวมกันอยู่

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิและในปัญญา ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ เป็นสัตตักขัตตุปรมะ เวียนว่ายตายเกิดไปในเทวโลกและมนุษยโลก ๗ ชาติเป็นอย่างมาก ก็ทำที่สุดทุกข์ (คือทำทุกข์ให้สิ้น. สำเร็จพระอรหัต) ได้ เป็น **โกลังโกละ** เวียนว่ายตายเกิดไป ๒ หรือ ๓ ชาติ ก็ทำที่สุดทุกข์ได้ เป็น**เอกพีชี** เกิดเป็นมนุษย์อีกชาติเดียว ก็ทำที่สุดทุกข์ได้

ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ ราคะโทสะโมหะเบาบาง เป็น **สกทาคามี** มาสู่โลกนี้อีกคราวเดียวก็ทำที่สุดทุกข์ได้

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลและในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้น เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ เป็น **อุทธังโสโต-อกนิฏฐคามี** (ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปถึงอกนิฏฐภพ) เป็น **สสังขาร-ปรินิพพายี** (ผู้ปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียรเร่งแรง) เป็น **อสังขาร-ปรินิพพายี** (ผู้ปรินิพพานด้วยไม่ต้องใช้ความเพียรนัก) เป็น **อุปหัจจ-ปรินิพพายี** (ผู้ปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้วจวนถึงที่สุด) เป็น **อันตรา-ปรินิพพายี** (ผู้ปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ถึงกึ่ง)

* ความพิสดารเหมือน ทุติยเสขสูตร

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ทั้งในศีล ทั้งในสมาธิ ทั้งในปัญญา ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นกระทำให้แจ้งซึ่ง**เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ**อันหาอาสวะมิได้เพราะสิ้นอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองสำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้

อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ทำได้เพียงเอกเทศ ย่อมทำได้ดีเพียงเอกเทศ ผู้ทำได้บริบูรณ์ ย่อมทำได้ดีบริบูรณ์ เราจึงกล่าวว่าสิกขาบททั้งหลายหาเป็นหมันไม่.

จบตติยเสขสูตรที่ ๓

อรรถกถาตติยเสขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในตติยเสขสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้ :-

พระโสดาบัน

บทว่า **โกลํ โกโล** ได้แก่ (พระโสดาบัน) ไปจากตระกูลสู่ตระกูล. ก็ในบทว่า. ตระกูล นี้ ท่านประสงค์เอา ภพ เพราะเหตุนั้น แม้ในบทว่า ๒ หรือ ๓ ตระกูล นี้ พึงทราบความหมายว่า ๒ หรือ ๓ ภพ. จริงอยู่ พระโสดาบันนี้ย่อมท่องเที่ยวไป ๒ ภพบ้าง ๓ ภพบ้าง หรืออย่างสูงที่สุดก็ ๖ ภพ เพราะเหตุนั้น พึงเห็นวิกัป (ข้อกำหนด) ในบทนี้อย่างนี้ว่า ๒ ภพบ้าง ๓ ภพบ้าง ๔ ภพบ้าง ๕ ภพบ้าง ๖ ภพบ้าง.

พระสกทาคามี

บทว่า **เอกวีชี** มีรูปวิเคราะห์ว่า พืชของภพหนึ่งเท่านั้น ของพระ-อริยะนี้มีอยู่ เหตุนั้น พระอริยะนี้จึงชื่อว่า เอกวีชี (ผู้มีพืชครั้งเดียว).

พระอนาคามี

ในบทว่า **อุทฺธ์ โสโต** เป็นต้น อธิบายว่า พระอนาคามีประเภท **อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี** มีกระแสในเบื้องบนและไปถึงอกนิฏฐภพก็มี ๑ พระอนาคามีประเภท**อุทธังโสโตนอกนิฏฐคามี** มีกระแสในเบื้องบนแต่ไปไม่ถึงอกนิฏฐภพ ก็มี ๑ พระอนาคามีประเภท**นอุทธังโสโตอกนิฏฐคามี** ไม่มีกระแสในเบื้องบนแต่ไปถึงอกนิฏฐภพ ก็มี ๑ พระอนาคามีประเภท **นอุทธังโสโตนอกนิฏฐคามี** ไม่มีกระแสในเบื้องบนและไปไม่ถึงอกนิฏฐภพ ก็มี ๑.

บรรดาพระอนาคามี ๔ จำพวกนั้น พระอนาคามีใดได้บรรลุอนาคามิผลในโลกนี้แล้ว บังเกิดในชั้นสุทธาวาสมีชั้นอวิหาเป็นต้น ดำรงอยู่ในชั้นอวิหานั้น จนตราบสิ้นอายุแล้ว ก็บังเกิดในชั้นสุทธาวาสชั้นสูงๆขึ้นไปถึงสุทธาวาสชั้นอกนิฏฐะ พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อุทธังโสโตอนิฏฐคามี**.

ส่วนพระอนาคามีใดบังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาเป็นต้น (แต่) ไม่ปรินิพพานในสุทธาวาสชั้นนั้น ไปปรินิพพานในพรหมโลกชั้นสูง ๆ ขึ้นไป โดยยังไม่ถึงสุทธาวาสชั้นอกนิฏฐะ พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อุทธังโสโตนอกนิฏฐคามี**.

พระอนาคามีใดจุติจากโลกนี้แล้วไปบังเกิดในสุทธาวาสชั้นอกนิฏฐะเลยทีเดียว พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **นอุทธังโสโตอกนิฏฐคามี**.

ส่วนพระอนาคามีใดบังเกิดในสุทธาวาสชั้นใดชั้นหนึ่งในบรรดาสุทธาวาส ๔ มีอวิหาเป็นต้น แล้วปรินิพพานในสุทธาวาสชั้นนั้นแล พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **นอุทธังโสโตนอลนิฏฐคามี**.

ส่วนพระอนาคามีผู้อุบัติในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว บรรลุอรหัตผลด้วยจิตที่เป็นสสังขารและเป็นสัปปโยค พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **สสังขารปรินิพพายี**.

พระอนาคามีผู้บรรลุอรหัตผล ด้วยจิตที่เป็นอสังขารเป็นอสัปปโยค พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อสังขารปรินิพพายี**.

พระอนาคามีใดบังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหา ซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัป ผ่านพ้นไปได้ ๑๐๐ กัปแรก ก็บรรลุอรหัตผล พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อุปหัจจปรินิพพายี**.

แม้ในสุทธาวาสชั้น**อตัปปา**เป็นต้น ก็มีนัยนี้แล.

บทว่า **อนุตราปรินพฺพายี** ความว่า พระอนาคามีใด อายุยังไม่ทันเลยครึ่งไปก็ปรินิพพาน พระอนาคามีนั้นมี ๓ ประเภท คือ อันดับแรก พระอนาคามีท่านหนึ่ง บังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัปแล้ว ก็บรรลุอรหัตผลในวันที่บังเกิดนั้นเอง หากว่ามิได้บรรลุอรหัตผลในวันที่ตนบังเกิด แต่ว่าได้บรรลุในที่สุด ๑๐๐ กัปแรก พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อันตราปรินิพพายี** ประเภทที่ ๑.

พระอนาคามีอีกท่านหนึ่ง ไม่สามารถบรรลุอรหัตผลได้อย่างนั้น (แต่ว่า) ได้บรรลุในที่สุด ๒๐๐ กัป พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อันตราปรินิพพายี** ประเภทที่ ๒.

พระอนาคามีอีกท่านหนึ่ง แม้ในที่สุด ๒๐๐ กัป อย่างนั้นก็ไม่สามารถ (บรรลุอรหัตผล) ได้ (แต่ว่า) ได้บรรลุในที่สุด ๔๐๐ กัป พระอนาคามีนี้ชื่อว่า **อันตราปรินิพพายี** ประเภทที่ ๓. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วแล.

พระโสดาบัน ๒๔ เป็นต้น

อนึ่ง นักศึกษาพึงดำรงอยู่ในฐานะนี้ แล้วกล่าวถึงพระโสดาบัน ๒๔ จำพวก พระสกทาคามี ๑๒ จำพวก พระอนาคามี ๔๘ จำพวก และพระ-อรหันต์ ๑๒ จำพวก. อธิบายว่า ในศาสนานี้ มีธุระ ๒ คือ **สัทธาธุระ** ๑ **ปัญญาธุระ** ๑ มีปฏิปทา ๔ มี**ทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา** เป็นต้น.

ใน**สัทธาธุระ** กับ**ปัญญาธุระ**นั้น พระโสดาบันบุคคลท่านหนึ่ง ยึดมั่นด้วยสัทธาธุระจนได้บรรลุโสดาปัตติผล บังเกิดในภพหนึ่ง แล้วทำที่สุดทุกข์ได้ พระโสดาบันบุคคลท่านนี้จัดเป็นเอกพีชีประเภทหนึ่ง พระโสดาบันบุคคลประเภทเอกพีชีนั้น มี ๔ ประเภทด้วยอำนาจปฏิปทา. พระโสดาบันบุคคลประเภทเอกพีชีผู้ยึดมั่น ด้วยสัทธาธุระนี้เป็นฉันใด แม้ท่านที่ยึดมั่นด้วยปัญญาธุระก็เป็นฉันนั้น รวมเป็นว่าพระโสดาบันบุคคลประเภทเอกพีชีมี ๘ ประเภท. พระโสดาบันประเภท **โกลํ โกละ** และพระโสดาบันประเภท **สัตตักขัตตุปรมะ** ก็เหมือนกัน คือมีประเภทละ ๘ รวมเป็นว่า พระโสดาบันเหล่านี้มี ๒๔ ประเภท.

ในวิโมกข์ทั้ง ๓ พระสกทาคามีบุคคลผู้บรรลุภูมิ ของพระสกทาคามีก็มี ๔ ด้วยอำนาจปฏิปทา ๔ อนึ่ง พระสกทาคามีบุคคลผู้บรรลุภูมิของพระสกทาคามี ด้วยอนิมิตวิโมกข์ก็มี ๔ ผู้บรรลุภูมิของพระสกทาคามี ด้วยอัปปณิหิตวิโมกข์ก็มี ๔ รวมเป็นว่า พระสกทาคามีเหล่านี้ มี ๑๒ ประเภท.

ส่วนในพรหมโลกชั้นอวิหา พระอนาคามีมีอยู่ ๕ คือ พระอนาคามีประเภท**อันตราปรินิพพายี**มี ๓ พระอนาคามีประเภทอุปหัจจปรินิพพายีมี ๑ พระอนาคามีประเภท**อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี**มี ๑. พระอนาคามีเหล่านั้นแยกเป็น ๑๐ คือ พระอนาคามีประเภท **อสังขารปรินิพพายี**มี ๕ พระอนาคามีประเภท**สสังขารปรินิพพายี**อีก ๕. ในสุทธาวาสชั้น**อตัปปา**เป็นต้น ก็มีจำนวนเท่ากัน แต่ในสุทธาวาสชั้นอกนิฏฐะ พระอนาคามีประเภทอุทธังโสโตไม่มี. เพราะฉะนั้น ในสุทธาวาส ชั้นอกนิฏฐะนั้น จึงมีพระอนาคามี ๘ คือ พระอนาคามีประเภท **สสังขารปรินิพพายี**มี ๔ พระ-อนาคามีประเภท**อสังขารปรินิพพายี**มี ๔ (เหมือนกัน) รวมเป็นว่า

พระอนาคามีเหลานี้มีทั้งหมด ๔๘. แม้พระอรหันต์ ก็พึงทราบว่า มี ๑๒ เหมือนพระสกทาคามี. แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาเจ้า ก็ตรัสสิกขา ๓ ไว้คละกัน.

จบอรรถกถาตติยาเสขสูตรที่ ๗

๘. จตุตถเสขสุตร

ว่าด้วยเสขบุคคล

[๕๒๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิกขาบทที่สำคัญ ๑๕๐ นี้ ย่อมมาสู่อุทเทสทุกกึ่งเดือน ฯลฯ นี้แล สิกขา ๓ ที่สิกขาบททั้งปวงนั่นรวมกันอยู่

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ที่เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ทั้งในศีล ทั้งในสมาธิ ทั้งในปัญญา ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ ฯลฯ ในปัจจุบันนี้ หรือไม่เป็นพระอรหันต์ เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ เธอเป็น**อันตราปรินิพพายี.. อุทธังโสโตอกนิฏฐคามี** หรือไม่เป็นถึงนั่น เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ ราคะโทสะโมหะเบาบาง เธอเป็นสกทาคามี... หรือไม่เป็นถึงนั่น เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ เธอเป็น**เอกพีชี โกลังโกละ สัตตักขัตตุปรมะ.**

อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ได้เพียงเอกเทศ ฯลฯ หาเป็นหมันไม่.

จบจตุตถเสขาสูตรที่ ๘

อรรถกถาจตุตถเสขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในจตุตถเสขสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตํ วา ปน อนภิสมฺภวํ อปฺปฏิวิชฺฌํ** ความว่า พระอนาคามียังไม่บรรลุ ยังไม่แทงตลอดอรหัตผลนั้น. นักศึกษาพึงทราบความหมายในที่ทุกแห่ง (ที่มีคำว่า **ตํ วา ปน อนภิสมฺภวํ อปฺปฏิวิชฺฌํ**) โดยนัยนี้. แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสิกขา ๓ อย่างไว้คละกันทีเดียว.

จบอรรถกถาจตุตถเสขสูตรที่ ๘

๙. ปฐมสิกขาสูตร

ว่าด้วยไตรสิกขา

[๕๒๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สิกขา ๓ นี้ สิกขา ๓ คืออะไรบ้าง คืออธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา

อธิสีลสิกขานี้อย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล ฯลฯ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า**อธิสีลสิกขา**

อธิจิตตสิกขาเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม...จากอกุศลกรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌาน ฯลฯ เข้าจตุตถฌาน... นี้เรียก**อธิจิตตสิกขา**

อธิปัญญาสิกขาเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า**อธิปัญญาสิกขา**

ภิกษุทั้งหลาย นี้แล สิกขา ๓.

จบปฐมสิกขาสูตรที่ ๙

อรรถกถาปฐมสิกขาสูตร

ในสูตรที่ ๙ มีความหมายง่ายทั้งนั้น. แม้ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสิกขา ๓ ไว้ปนกันแล.

จบอรรถกถาปฐมสิกขาสูตรที่ ๙

๑๐. ทุติยสิกขาสูตร

ว่าด้วยไตรสิกขา

[๕๓๐] (สูตรนี้ ตอนต้นเหมือนสูตรก่อน ต่างกันแต่ตอนแก้ **อธิปัญญาสิกขา** คือสูตรก่อนแสดงอริยสัจเป็น**อธิปัญญาสิกขา** ส่วนสูตรนี้แสดง**พระอรหัต** เป็น**อธิปัญญาสิกขา** และมีนิคมคาถาดังนี้)

อธิปัญญาสิกขาเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ กระทำให้แจ้งซึ่ง**เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ** ฯลฯ ในปัจจุบันนี้ นี้เรียกว่า**อธิปัญญาสิกขา**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้แลสิกขา ๓

ผู้มีความเพียร มีกำลัง มีปัญญา มี
ความพินิจ มีสติ รักษาอันทรีย์ พึงประพฤติ
อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา ก่อนอย่างใด
ภายหลังก็อย่างนั้น ภายหลังอย่างใด
ก่อนก็อย่างนั้น ต่ำอย่างใด สูงก็อย่างนั้น

สูงอย่างใด ต่ำก็อย่างนั้น กลางวันอย่างใด กลางคืนก็อย่างนั้น กลางคืนอย่างใด กลางวันก็อย่างนั้น ครอบงำทิศทั้งปวงด้วยสมาธิอันหาประมาณมิได้.

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่าผู้นั้นดำเนินเสขปฏิปทา มีความประพฤติหมดจดดี กล่าวว่าผู้นั้นเป็นผู้ตรัสรู้ เป็นปราชญ์ ปฏิบัติสำเร็จในโลก เพราะวิญญาณดับ ความพ้นแห่งใจของผู้วิมุต เพราะสิ้นตัณหา ย่อมมีเหมือนความดับแห่งตะเกียง (เพราะสิ้นเชื้อเพลิง) ฉะนั้น.

จบทุติยสิกขาสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาทุติยสิกขาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยสิกขาสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

ในบทว่า **อาสวานำ ขยา** นี้ มีอธิบายว่า อรหัตมรรค ชื่อว่า **อธิปัญญาสิกขา**. ส่วนผลไม่ควรกล่าวว่า สิกขา เพราะเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ได้ศึกษาสิกขาแล้ว.

บทว่า **ยถา ปุเร ตถา ปจฺฉา** ความว่า ในตอนต้น ท่านศึกษาในสิกขา ๓ อย่าง ภายหลังก็ศึกษาอย่างนั้นเหมือนกัน. แม้ในบทที่ ๒ ก็มีนัยนี้แล. บทว่า **ยถา อโธ ตถา อุทฺธ** ความว่า ท่านพิจารณาเห็นกาย

เบื้องต่ำ ด้วยสามารถแห่งอสุภะอย่างใด ก็พิจารณาเห็นกายเบื้องสูงอย่างนั้นเหมือนกัน. แม้ในบทที่ ๒ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ยถา ทิวา ตถา รตฺตึ** ความว่า ในเวลากลางวันท่านศึกษาสิขา ๓ อย่าง แม้ในเวลากลางคืนก็ศึกษาอย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า **อภิภุยฺย ทิสา สพฺพา** ความว่า ครอบงำทิศทั้งปวง คือ ครอบงำ ด้วยอำนาจแห่งอารมณ์. บทว่า **อปฺปมาณสมาธินา** คือ ด้วยสมาธิอันสัมปยุตด้วยอรหัตมรรค. บทว่า **เสกฺขํ** ได้แก่ ผู้ยังศึกษาอยู่ คือผู้ยังมีกิจที่จะต้องทำอยู่. บทว่า **ปฏิปทำ** ได้แก่ผู้ปฏิบัติ. บทว่า **สำ สุทฺธจาริน** ได้แก่ ผู้มีจรณะบริสุทธิ์ดี คือ ผู้มีศีลบริสุทธิ์. บทว่า **สมฺพุทฺธ** ได้แก่ผู้ตรัสรู้สัจจะ ๔. บทว่า **ธีรำ ปฏิปทนฺตคุ** . ความว่า เป็นปราชญ์ คือผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาเป็นเครื่องทรงจำ ด้วยอำนาจแห่งปัญญาเครื่องทรงจำ ในขันธ์ธาตุ และอายตนะ เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งวัตรปฏิบัติ.

บทว่า **วิญฺญาณสฺส** ได้แก่ แห่งจริมกวิญญาณ (จิตดวงสุดท้าย). บทว่า **ตณฺหกฺขยวิมุตฺติโน** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วย อรหัตผลวิมุตติ กล่าวคือความหลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา. บทว่า **ปชฺโชตสฺเสว นิพฺพาน** หมายความว่า เปรียบเหมือนการดับไปของดวงประทีป. บทว่า **วิโมกฺโข โหติ เจตโส** ความว่า ความหลุด คือ ความพ้น ได้แก่ ภาวะคือความไม่เป็นไปแห่งจิตมีอยู่. อธิบายว่า ก็ความหลุดพ้นไปแห่งจิตที่เปรียบเหมือนการดับไปของดวงประทีปย่อมมี แก่พระขีณาสพผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา เพราะจริมกวิญญาณดับไป สถานที่ที่พระขีณาสพไปก็ไม่ปรากฏ ท่านเป็นผู้เข้าถึงความเป็นผู้หาบัญญัติมิได้เลย.

จบอรรถกถาทุติยสิกขาสูตรที่ ๑๐

๑๑. ปังกธาสูตร

ว่าด้วยผู้สรรเสริญและไม่สรรเสริญ

[๕๓๑] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า** เสด็จจาริกไปใน**ประเทศ-โกศล** พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ถึงตำบล**ปังกธา** ประทับพักที่นั่น ครานั้น **ภิกษุกัสสปโคตร**เป็นเจ้าอาวาสในตำบลนั้น ที่นั่น พระผู้มีพระ-ภาคเจ้าทรงสอนภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้งให้สมาทานให้อาจหาญร่าเริง ด้วยธรรมมีกถาประกอบด้วยสิกขาบท เมื่อพระองค์ทรงสอนภิกษุให้เห็นแจ้ง ...อยู่ ภิกษุกัสสปโคตรเกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณะนี้ขัดเกลายิ่งนัก

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับสำราญพระอิริยาบถ ณ ตำบล**ปังกธา** ตามพระอัธยาศัยแล้ว เสด็จจาริกไปโดยลำดับถึง**กรุงราชคฤห์** ประทับ ณ ภูเขา**คิชกูฏ**

ฝ่าย**ภิกษุกัสสปโคตร** เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปแล้วไม่นาน เกิดร้อนรำคาญใจได้คิดขึ้นว่า เราเสีย ๆ แล้ว เราได้ชั่วแล้ว ซึ่งเมื่อพระผู้มี-พระภาคเจ้าทรงสอนภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้งสมาทาน อาจหาญร่าเริง ด้วยธรรม-มีกถาประกอบด้วยสิกขาบท เราเกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณะนี้ขัดเกลายิ่งนัก อย่ากระนั้นเลย เราไปเฝ้าสารภาพโทษเถิด ครั้นตกลงใจแล้ว จึงเก็บงำเสนาสนะ ถือบาตรจีวรไปกรุงราชคฤห์ ถึงภูเขาคิชฌกูฏ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อครั้งที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับพัก ณ ตำบลปังกธา ประเทศโกศล ที่นั่น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้งสมาทาน อาจหาญร่าเริง ด้วยธรรมีกถาประกอบด้วยสิกขาบท เมื่อทรงสอนภิกษุ...อยู่ ข้าพระพุทธเจ้า

เกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณะนี้ขัดเกลายิ่งนัก คราวนั้นพระองค์ประทับสำราญพระอิริยาบถ ณ ตำบลปังกธาตามพระอัธยาศัยแล้ว เสด็จจาริกมากรุงราชคฤห์ พอเสด็จแล้วไม่นานข้าพระพุทธเจ้าก็รู้สึกร้อนรำคาญใจได้คิดว่า เราเสียๆ แล้ว เราได้ชั่วแล้ว ซึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง สมาทานอาจหาญร่าเริงด้วยธรรมีกถาประกอบด้วยสิกขาบทอยู่ เราเกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณะนี้ขัดเกลายิ่งนัก อย่ากระนั้นเลย เราไปเฝ้าสารภาพโทษเถิด ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความผิด (ฐานนึกล่วงเกิน) ได้เกิดแก่ข้าพระ-พุทธเจ้าแล้ว โดยที่เขลา โดยที่หลง โดยที่ไม่ฉลาด ซึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอน...อยู่ ข้าพระพุทธเจ้าเกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณะนี้ขัดเกลายิ่งนัก ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับโทษโดยความเป็นโทษ เพื่อข้าพระพุทธเจ้าจะสังวรต่อไปเถิด.

พ. ตรัสว่า จริงละ กัสสป ความผิดได้เกิดแก่ท่านแล้ว โดยที่เขลา โดยที่หลง โดยที่ไม่ฉลาด ซึ่งเมื่อเราสอน ...อยู่ ท่านได้เกิดความไม่พอใจขึ้นว่า สมณะนี้เคร่งเกินไป เมื่อท่านเห็นความผิดแล้วทำคืนตามวิธีที่ชอบ เรารับโทษโดยความเป็นโทษ อันการที่เห็นความผิดแล้วทำคืนตามวิธีที่ชอบ ถึงความสังวรต่อไป นั่นเป็นความเจริญในวินัยของพระอริย.

แน่ะกัสสป ถ้าภิกษุเถระก็ดี ภิกษุมัชฌิมะก็ดี ภิกษุนวกะก็ดี เป็นผู้ไม่ใคร่ศึกษา ไม่กล่าวคุณแห่งการบำเพ็ญสิกขา ไม่ชักชวนภิกษุอื่น ๆ ที่ไม่ใคร่ศึกษาให้ศึกษา ไม่ยกย่องภิกษุอื่น ๆ ที่ใคร่ศึกษา โดยที่จริงที่แท้ ตามเวลาอันควร กัสสป เราไม่สรรเสริญภิกษุเถระ ภิกษุมัชฌิมะและภิกษุนวกะรูปนี้เลย เพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่า (ถ้าเราสรรเสริญ) ภิกษุอื่น ๆ รู้ว่าพระศาสดาสรรเสริญภิกษุรูปนั้น ก็จะพากันคบภิกษุรูปนั้น ภิกษุเหล่าใดคบภิกษุรูปนั้น ภิกษุเหล่านั้นก็จะถึงทิฏฐานุคติ (ได้เยี่ยงอย่าง) ของภิกษุรูปนั้น ซึ่งจะเป็นทางเกิดสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์ เกิดทุกข์แก่ภิกษุผู้คบ

ตลอดกาลนาน เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่สรรเสริญภิกษุรูปนั้น จะเป็นเถระ มัชฌิมะ นวกะก็ตาม

แต่ถ้าภิกษุเถระก็ดี ภิกษุมัชฌิมะก็ดี ภิกษุนวกะก็ดี เป็นผู้ใคร่ศึกษา กล่าวคุณแห่งการบำเพ็ญสิกขา ชักชวนภิกษุอื่น ๆ ที่ไม่ใคร่ศึกษาให้ศึกษา ยกย่องภิกษุอื่น ๆ ที่ใคร่ศึกษา โดยที่จริงที่แท้ตามเวลาอันควร เราสรรเสริญภิกษุเถระ ภิกษุมัชฌิมะ และภิกษุนวกะ เช่นนี้ เพราะเหตุอะไร เพราะเหตุว่า ภิกษุอื่น ๆ รู้ว่าพระศาสดาสรรเสริญเธอ ก็จะพึงคบเธอ ภิกษุเหล่าใดคบเธอ ภิกษุเหล่านั้นก็จะพึงได้เยี่ยงอย่างของเธอ ซึ่งจะพึงเป็นทางเกิดประโยชน์ เกิดสุขแก่ภิกษุผู้คบตลอดกาลนาน เพราะเหตุนั้น เราจึงสรรเสริญภิกษุเช่นนั้นจะเป็นเถระ มัชฌิมะ นวกะก็ตาม.

จบปังกธาสูตรที่ ๑๑

จบสมณวรรคที่ ๔

อรรถกถาปังกธาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปังกธาสูตรที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปงฺกธา นาม โกสลานํ นิคโม** ความว่า นิคมในโกสลรัฐที่มีชื่ออย่างนี้ว่า **ปังกธา**. บทว่า **อาวาสิโก** ความว่า ภิกษุเจ้าอาวาสร้างอาวาสหลังใหม่ ๆ ขึ้น บำรุงรักษาอาวาสหลังเก่าๆ. บทว่า **สิกฺขาปทปฏิสํยุตฺตาย** ได้แก่ ปฏิสังยุตด้วยบทกล่าวคือสิกขา อธิบายว่า ประกอบด้วยสิกขา ๓. บทว่า **สนฺทสฺเสติ** ได้แก่ ทรงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นเหมือนอยู่พร้อมหน้า. บทว่า **สมาทเปติ** ได้แก่ให้ภิกษุทั้งหลายถือเอา. บทว่า **สมุตฺเต**

เชติ คือ ให้ภิกษุทั้งหลายอาจหาญ. บทว่า **สมฺปหํ เสติ** คือ ตรัสสรรเสริญทำภิกษุทั้งหลายให้ผ่องใส ด้วยคุณที่ตนได้แล้ว. บทว่า **อธิสลฺเลขติ** ได้แก่ สมณะนี้ย่อมขัดเกลาเหลือเกิน อธิบายว่า สมณะนี้ย่อมกล่าวธรรมที่ละเอียดๆ ทำให้ละเมียดละไมเหลือเกิน.

บทว่า **อจฺจโย** คือ ความผิด. บทว่า **มํ อจฺจคฺคมา** คือ ล่วงเกินเรา ได้แก่ข่มเรา เป็นไป. บทว่า **อหุเทว อกฺขนฺติ** ความว่า ความไม่อดกลั้นได้มีแล้วทีเดียว. บทว่า **อหุ อปฺปจฺจโย** ความว่า อาการไม่ยินดีได้มีแล้ว. บทว่า **ปฏิคฺคณฺหาตุ** ความว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงอดโทษ. บทว่า **อายตึ สํ วราย** คือ เพื่อประโยชน์แก่ความสำรวมในอนาคต อธิบายว่า เพื่อต้องการจะไม่ทำความผิด คือโทษ ได้แก่ ความพลั้งพลาด เห็นปานนี้อีก. บทว่า **ตคฺฆ** เป็นนิบาตโดยส่วนเดียว.

บทว่า **ยถาธมฺมํ ปฏิกโรสิ** คือ ธรรมดำรงอยู่โดยประการใด เธอก็ทำโดยประการนั้น มีคำอธิบายว่า ให้อดโทษ. บทว่า **ตํ เต มยํ ปฏิคฺคณฺหาม** ความว่า เราทั้งหลายยอมยกโทษนั้นให้เธอ. บทว่า **วุฑฺฒิ เหสา กสฺสป อริยสฺส วินเย** ความว่า ดูก่อนกัสสปะ นี้ชื่อว่า เป็นความเจริญในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า. ถามว่า ความเจริญเป็นไฉน ? ตอบว่า การเห็นโทษว่าเป็นโทษแล้ว ทำคืนตามธรรมถึงความสำรวมต่อไป. ก็ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงทำเทศนาให้เป็นปุคคลาธิษฐาน จึงตรัสว่า **โย อจฺจยํ อริยสฺส ทิสฺวา ยถาธมฺมํ ปฏิกโรติ อายตึ สํ วรํ อาปชฺชติ** แปลว่า ผู้ใดเห็นโทษโดยความเป็นโทษ กระทำคืนตามธรรมเนียม ย่อมถึงความสำรวมต่อไป ดังนี้.

บทว่า **น สิกฺขากาโม** ความว่า ภิกษุไม่ต้องการ คือ ไม่ปรารถนา ได้แก่ ไม่กระหยิ่มใจต่อสิกขา ๓. บทว่า **สิกขาสมาทานสฺส** คือ แห่งการบำเพ็ญสิกขาให้บริบูรณ์. บทว่า **น วณฺณวาที** คือ ไม่กล่าวคุณ. บทว่า **กาเลน** คือ โดยกาลอันเหมาะสม. บทที่เหลือในสูตรนี้มีความหมาย ง่ายทั้งนั้น แล.

จบอรรถกถาปังกธาสูตรที่ ๑๐

จบสมณวรรควรรณนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. สมณสูตร ๒. คัทรภสูตร ๓. เขตตสูตร ๔. วัชชีปุตตสูตร ๕. ปฐมเสขสูตร ๖. ทุติยเสขสูตร ๗. ตติยเสขสูตร ๘. จตุตถเสขสูตร ๙. ปฐมสิกขาสูตร ๑๐. ทุติยสิกขาสูตร ๑๑. ปังกธาสูตร และอรรถกถา

โลณผลวรรคที่ ๕

๑.อัจจายิกสูตร

ว่าด้วยกิจรีบด่วนของชาวนาและภิกษุ

[๕๓๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย **อัจจายิกกรณียะ** (กิจที่ต้องรีบทำ) ของคฤหบดีชาวนา ๓ นี้ **อัจจายิกกรณียะ** ๓ คืออะไรบ้าง คือ คฤหบดีชาวนารีบ ๆ ไถคราดพื้นที่นาให้ดี ครั้นแล้วรีบ ๆ ปลูกพืช ครั้นแล้วรีบ ๆ ไขน้ำเข้าบ้าง ไขน้ำออกบ้าง นี้แล **อัจจายิกกรณียะ** ของคฤหบดีชาวนา ๓ แต่ว่าคฤหบดีชาวนานั้นไม่มีฤทธิ์หรืออานุภาพที่จะบันดาลให้ข้าวงอกในวันนี้ ตั้งท้องพรุ่งนี้ สุกมะรืนนี้ ที่ถูกย่อมมีสมัย ที่ข้าวนั้นเปลี่ยนสภาพไปตามฤดู ย่อมจะงอกบ้าง ตั้งท้องบ้าง สุกบ้าง

ฉันเดียวกันนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย อัจจายิกกรณียะของภิกษุ ๓ นี้ คืออะไรบ้าง คือการบำเพ็ญอธิสีลสิกขา การบำเพ็ญอธิจิตตสิกขา การบำเพ็ญอธิปัญญาสิกขา นี้แล อัจจายิกกรณียะของภิกษุ ๓ แต่ภิกษุนั้นไม่มีฤทธิ์หรืออานุภาพที่จะบันดาลให้จิตของตนเลิกยึดถือหลุดพ้นจากอาสวะ ในวันนี้ หรือพรุ่งนี้ หรือมะรืนนี้ได้ ที่ถูก ย่อมมีสมัย ที่เมื่อภิกษุนั้นศึกษาอธิศีลไป ศึกษาอธิจิตไป ศึกษาอธิปัญญาไป จิตย่อมจะเลิกยึดถือ หลุดพ้นจากอาสวะได้

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า ฉันทะของเราในการบำเพ็ญอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาต้องกล้าแข็ง ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบอัจจายิกสูตรที่ ๑

โลณผลวรรควรรณนาที่ ๕

อรรถกถาอัจจายิกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัจจายิกสูตรที่ ๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อจฺจายิกานิ** แปลว่า รีบด่วน. บทว่า **กรณียานิ** แปลว่า กิจที่ต้องทำอย่างแน่แท้ ก็ธุระใดไม่ต้องทำเป็นการแน่แท้ ธุระนั้นเรียกว่ากิจ (งานอดิเรก) ธุระที่ต้องทำเป็นการแน่แท้ชื่อว่า กรณียะ (งานประจำ). บทว่า **สีฆสีฆํ** แปลว่า โดยเร็ว ๆ. บทว่า **ตำ** ในคำว่า **ตสฺส โข ตำ** นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **นตฺถิ สา อิทฺธิ วา อานุภาโว วา** ความว่า ฤทธิ์นั้นหรืออานุภาพนั้นไม่มี.

บทว่า **อุตฺตรเสฺว** ได้แก่ ในวันที่ ๓ (วันมะรืน). บทว่า **อุตุ-ปริณามีนิ** ได้แก่ ธัญชาติทั้งหลายได้ความเปลี่ยนแปลงฤดู. บทว่า **ชายนฺติปิ** ได้แก่ มีหน่อสีขาวงอกออกในวันที่ ๓ เมื่อครบ ๗ วัน หน่อก็กลับเป็นสีเขียว. บทว่า **คพฺภินีปิ โหนฺติ** ความว่า ถึงเวลาเดือนครึ่งก็ตั้งท้อง. บทว่า **ปจนฺติปิ** ความว่า ถึงเวลา ๓ เดือนก็สุก.

บัดนี้ เพราะเหตุที่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีความต้องการด้วยคฤหบดีหรือด้วยข้าวกล้า แต่ที่ทรงนำอุปมานั้น ๆ มาก็เพื่อจะทรงแสดงบุคคลหรืออรรถที่เหมาะสมกับเทศนานั้นในศาสนา ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความหมายที่พระองค์ทรงประสงค์จะแสดง (ซึ่งเป็นเหตุให้) นำอุปมานั้นมา จึงตรัสคำว่า **เอวเมว โข** เป็นต้น. สูตรนั้น เมื่อว่าโดยอรรถ ง่ายทั้งนั้นแล. ก็ **สิกขา** พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้คละกัน แม้ในสูตรนี้.

จบอรรถกถาอัจจายิกสูตรที่ ๑

๒. วิวิตตสูตร

ว่าด้วยความสงัดจากกิเลส ๓ อย่าง

[๕๓๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปริพาชกทั้งหลายผู้ถือลัทธิอื่น ย่อมบัญญัติปวิเวก (ความสงบสงัด) ๓ นี้ ปวิเวก ๓ คืออะไร คือ **จีวรปวิเวก** (ความสงบสงัดเนื่องด้วยผ้านุ่งห่ม) **บิณฑบาตปวิเวก** (ความสงบสงัดเนื่องด้วยอาหาร) **เสนาสนปวิเวก** (ความสงบสงัดเนื่องด้วยที่อยู่อาศัย)

บรรดาปวิเวก ๓ นั้น ในจีวรปวิเวก พวกปริพาชกบัญญัติผ้า ดังนี้ คือ เขาใช้ (สาณ) ผ้าทำด้วยเปลือกป่านบ้าง (มสาณ) ผ้าทำด้วยเปลือกป่านแกมด้ายบ้าง (**ฉวทุสฺส**) ผ้าห่อศพบ้าง (**ปํ สุกูล**) ผ้าที่เขาทิ้งแล้วบ้าง (**ติรีฏก**) เปลือกไม้บ้าง (**อชิน**) หนังสัตว์บ้าง (**อชินกฺขิปา**) หนังสัตว์มีเล็บติดบ้าง (**กุสจีร**) คากรองบ้าง (**วากจีร**) เปลือกไม้กรองบ้าง (**ผลกจีร**) ผลไม้กรองบ้าง (**เกสกมฺพล**) ผ้ากัมพลทำด้วยผมคนบ้าง (**วาลกมฺพล**) ผ้ากัมพลทำด้วยขนหางสัตว์บ้าง (**อุลูกปกฺข**) ปีกนกเค้าบ้าง

ใน**บิณฑบาตปวิเวก** เขาบัญญัติอาหารดังนี้ คือ (**สากภกฺขา**) กินผักบ้าง (**สามากภกฺขา**) กินข้าวฟ่างบ้าง (**นิวารภกฺขา**) กินลูกเดือยบ้าง (**ททฺทุลภกฺขา**) กินกากหนัง (**ที่ช่างหนังชุดทิ้ง**) บ้าง (**หฏภกฺขา**) กินยางไม้บ้าง (**กณภกฺขา**) กินรำข้าวบ้าง (**อาจามภกฺขา**) กินข้าวตังบ้าง (**ปิญฺญากภกฺขา**) กินงาป่นบ้าง (**ติณภกฺขา**) กินหญ้าบ้าง (**โคมยภกฺขา**) กินมูลโคบ้าง (**วนมูลผลาหาร**) กินเง่าและผลไม้ป่าบ้าง (**ปวตฺตผลโภชี**) กินผลไม้ที่มีอยู่ (**ในพื้นเมือง**) บ้าง ยังชีพให้เป็นไป

ในเสนาสนปวิเวก เขาบัญญัติที่อยู่ดังนี้ คือ (**อรญ์ญ**) ป่า(**รุก์ขมูล**) โคนไม้ (**สุสาน**) ป่าช้า (**วนปตฺถ**) ป่าสูง (**อพโภกาส**) กลางแจ้ง (**ปลาลปุญ์ช**) กองฟาง (**ภุสาคาร**) โรงแกลบ

ภิกษุทั้งหลาย พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่น บัญญัติปวิเวก ๓ นี้แล

ส่วนปวิเวก ๓ ต่อไปนี้ เป็นปวิเวกของภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ปวิเวกของภิกษุ ๓ คืออะไรบ้าง คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล ละความทุศีล และสงบสงัดจากความทุศีลนั้น ๑ เป็นผู้มีความเห็นชอบ ละ-ความเห็นผิด และสงบสงัดจากความเห็นผิดนั้น ๑ เป็นขีณาสพ ละอาสวะทั้งหลาย และสงบสงัดจากอาสวะทั้งหลายเหล่านั้น ๑ เมื่อภิกษุเป็นผู้มีศีล ฯลฯ และสงบสงัดจากอาสวะทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ภิกษุนี้เราเรียกว่าเป็นผู้ถึงยอด ถึงแก่น บริสุทธิ์ ตั้งอยู่ในสาระ

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนนาข้าวสาลีของคฤหบดีชาวนามีผลได้ที่แล้ว คฤหบดีชาวนาก็รีบ ๆ เกี่ยวข้าวนั้น ครั้นแล้วก็รีบ ๆ เก็บขนมาขึ้นลาน ตั้งนวด สงฟาง ปัดข้าวลีบ สาดแล้ว สี ซ้อม ฝัด เมื่อเช่นนี้ ข้าวเปลือกของคฤหบดีชาวนานั้นก็เป็นถึงที่สุด ถึงแก่น สะอาด เป็นข้าวสาร ฉันใดก็ดี ภิกษุเป็นผู้มีศีล ฯลฯ และสงบสงัดจากอาสวะทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ภิกษุนี้เราเรียกว่าเป็นผู้ถึงยอด ถึงแก่น บริสุทธิ์ ตั้งอยู่ในสาระ ฉันนั้นเหมือนกันแล.

จบวิวิตตสูตรที่ ๒

อรรถกถาวิวิตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวิวิตตสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **จีวรปวิเวกํ** ได้แก่ ความสงัดจากกิเลสที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจีวร. แม้ในสองบทที่เหลือ ก็มีนัย อย่างเดียวกันนี้แล. บทว่า **สาณานิ** ได้แก่ผ้าที่ทอด้วยป่าน. บทว่า **มสาณานิ** ได้แก่ ผ้ามีเนื้อปนกัน. บทว่า **ฉวทุสฺสานิ** ได้แก่ ผ้าที่ทิ้งจากร่างของคนตาย. หรือผ้านุ่งที่ทำโดยกรองหญ้าเอรกะเป็นต้น. บทว่า **ปํสุกูลานิ** ได้แก่ ผ้าไม่มีชายที่ทิ้งไว้บนแผ่นดิน. บทว่า **ติรีฏกานิ** ได้แก่ผ้าเปลือกไม้. บทว่า อชินจมฺมานิ ได้แก่ หนังเสือเหลือง. บทว่า **อชินกฺขิปํ** ได้แก่ หนังเสือเหลืองนั้นแล ที่ผ่ากลาง อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **สหชุรกํ** หนังเสือที่มีเล็บติด ดังนี้บ้าง. บทว่า **กุสจีรํ** ได้แก่ จีวรที่ถักหญ้าคาทำ. แม้ในผ้าคากรองและผ้าเปลือกไม้ก็มีนัย นี้แล. บทว่า **เกสกมฺพลํ** ได้แก่ ผ้ากัมพลที่ทำด้วยผมมนุษย์. บทว่า **วาลกมฺพลํ** ได้แก่ ผ้ากัมพลที่ทำด้วยหางม้าเป็นต้น. บทว่า **อุลูกปกฺขิกํ** ได้แก่ ผ้านุ่งที่ทำโดยปีกนกฮูก.

บทว่า **สากภกฺขา** ได้แก่มี ผักสดเป็นภักษา. บทว่า **สามากภกฺขา** ได้แก่ มีข้าวฟ่างเป็นภักษา. ในบทว่า **นิวาระ** เป็นต้น วีหิชาติที่งอกขึ้นเองในป่า ชื่อว่า นิวาระ (ลูกเดือย). บทว่า **ททฺทุลํ** ได้แก่ เศษเนื้อที่พวกช่างหนังแล่หนังแล้วทิ้งไว้. ยางเหนียวก็ดี สาหร่ายก็ดี ยางไม้มีต้นกรรณิการ์เป็นต้นก็ดี เรียกว่า **หฏฺะ**. บทว่า **กณํ** แปลว่า รำข้าว. บทว่า **อาจาโม** ได้แก่ ข้าวตังที่ติดหม้อข้าว เดียรถีย์ทั้งหลายเก็บเอาข้าวตังนั้นในที่ที่เขาทิ้งไว้แล้วเคี้ยวกิน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **โอทนกญฺชิยํ** ดังนี้บ้าง. งาปัน

เป็นต้น ก็ปรากฏชัดแล้วแล. บทว่า **ปวตฺตผลโภชี** ได้แก่ มีปกติบริโภคผลไม้ที่หล่นเอง. บทว่า **ภุสาคารํ** ได้แก่ โรงแกลบ.

บทว่า **สีลวา** ได้แก่ ประกอบด้วยปาริสุทธิศีล ๔. บทว่า **ทุสฺสีลฺยสฺส ปหีนํ โหติ** ความว่า ทุศีล ๕ เป็นอันภิกษุนั้นละได้แล้ว. บทว่า **สมฺมาทิฏฺฐิโก** ได้แก่เป็นผู้มีทิฏฐิ (ความเห็น) ตามความเป็นจริง. บทว่า **มิจฺฉาทิฏฺฐิ** ได้แก่ เป็นผู้มีทิฏฐิไม่เป็นไปตามความเป็นจริง. บทว่า **อาสวา** ได้แก่ อาสวะ ๔. บทว่า **อคฺคปฺปตโต** ได้แก่ ถึงยอดศีล. บทว่า **สารปฺปตฺโต** ได้แก่ ถึงสีลสาระ (แก่นคือศีล). บทว่า **สุทฺโธ** แปลว่า บริสุทธิ์. บทว่า **สาเร ปติฏฺฐิโต** ได้แก่ตั้งมั่นอยู่ในสารธรรม คือ ศีลสมาธิและปัญญา.

บทว่า **เสยฺยถาปิ**ห เท่ากับ ยถา นาม (ชื่อฉันใด). บทว่า **สมฺปนฺนํ** คือ บริบูรณ์ ได้แก่ เต็มด้วยข้าวสาลีสุก. บทว่า **สํ ฆราเปยฺย** ได้แก่ ชาวนาพึงให้ขนมา. บทว่า **อุพฺพหาเปยฺย** ได้แก่ พึงให้นำมาสู่ลาน. บทว่า **ภุสิกํ** แปลว่า แกลบ. บทว่า **โกฏฺฏาเปยฺย** ได้แก่ พึงให้เทลงไปในครก แล้วเอาสากตำ. บทว่า **อคฺคปฺปตฺตานิ** ได้แก่ (ธัญชาติทั้งหลาย) ถึงความเป็นข้าวงาม. แม้ในบทว่า **สารปฺปตฺตานิ** เป็นต้น ก็มีนัยนี้แล. ส่วนบทที่เหลือมีความหมายง่ายทั้งนั้น.

ส่วนคำใดที่ตรัสไว้ในสูตรนี้ว่า ความทุศีลภิกษุนั้นละได้แล้ว และมิจฉาทิฏฐิภิกษุนั้นก็ละได้แล้ว ดังนี้ คำนั้นพึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาความทุศีล และมิจฉาทิฏฐิอันภิกษุละได้แล้วด้วยโสดาปัตติมรรค.

จบอรรถกถาวิวิตตสูตรที่ ๒

๓. สรทสูตร

ว่าด้วยการละสังโยชน์ ๓ ด้วยธรรมจักษุ

[๕๓๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในหน้าสารท ท้องฟ้าแจ่ม ปราศจากเมฆ ดวงอาทิตย์ส่องฟ้า ขจัดความมืดในอากาศสิ้น ทั้งสว่าง ทั้งสุกใส ทั้งรุ่งเรือง ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อธรรมจักษุ (ดวงตาคือปัญญาเห็นธรรม) อันปราศจากธุลีไม่มีมลทิน (คือกิเลส) เกิดขึ้นแก่อริยสาวก ก็ฉันนั้นเหมือนกัน พร้อมกับเกิดความเห็นขึ้นนั้น สังโยชน์ ๓ คือ **สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส** อริยสาวกย่อมละได้ ต่อไป เธอออกจากธรรมอีก ๒ ประการ คืออภิชฌา และพยาบาท. เธอสงัดจากกาม...จากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าปฐมฌาน อันมีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก. ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอริยสาวกทำกาลกิริยา (ตาย) ในสมัยนั้น สังโยชน์ซึ่งเป็นเหตุทำให้อริยสาวกผู้ติดอยู่มาสู่โลกนี้อีก ย่อมไม่มี...

จบสรทสูตรที่ ๓

อรรถกถาสรทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสรทสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **วิทฺเธ** คือ ปลอดโปร่งเพราะปราศจากเมฆ. บทว่า **เทเว** คือ อากาศ. บทว่า **อภิวิหจฺจ** คือ กำจัด. บทว่า **ยโต** คือ ในกาลใด. บทว่า **วิรชํ** คือ ปราศจากธุลีมีธุลีคือราคะเป็นต้น ที่ชื่อว่า ปราศจากมลทิน เพราะมลทินเหล่านั้นแล ปราศจากไปแล้ว. บทว่า **ธมฺมจกฺขุ** ได้แก่ จักษุ

คือ โสดาปัตติมรรค ซึ่งกำหนดธรรมคือสัจจะ ๔. บทว่า **นตฺถิ ตำ สำ โยชนำ** ความว่า พระอริยสาวกนั้นไม่มีสังโยชน์ ๒ อย่างแล (อภิชฌา และพยาบาท). อนึ่ง ในสูตรนอกนี้ท่านกล่าวว่า ไม่มี ก็เพราะไม่สามารถจะนำมาสู่โลกนี้ได้อีก. แท้จริง ในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงพระอนาคามี.

จบอรรถกถาสรทสูตรที่ ๓

๔. ปริสาสูตร

ว่าด้วยบริษัท ๓ จำพวก

[๕๓๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บริษัท ๓ นี้ บริษัท ๓ คืออะไร คือ (อคฺควตี ปริสา) บริษัทที่มีแต่คนดี (วคฺคา ปริสา) บริษัทที่เป็นพรรค (คือแตกกัน) (สมคฺคา ปริสา) บริษัทที่สามัคคีกัน

บริษัทที่มีแต่คนดี เป็นอย่างไร ? ในบริษัทใด ภิกษุผู้ใหญ่ ๆ ไม่เป็นผู้สะสมบริขาร ไม่ย่อหย่อน (ในการบำเพ็ญสิกขา) ทอดธุระในทางต่ำทราม มุ่งไปในทางปวิเวก ปรารภความเพียรเพื่อธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง ปัจฉิมา-ชนตา (ประชุมชนผู้เกิดมาภายหลัง) ได้เยี่ยงอย่างภิกษุผู้ใหญ่เหล่านั้น ก็พากันเป็นผู้ไม่สะสมบริขาร ไม่ย่อหย่อน (ในการบำเพ็ญสิกขา) ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง บริษัทนี้เรียกว่า **บริษัทที่มีแต่คนดี**

บริษัทที่เป็นพรรค เป็นอย่างไร ? ในบริษัทใด ภิกษุทั้งหลายเกิดแก่งแย่งทะเลาะวิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปาก บริษัทนี้เรียกว่า **บริษัทที่เป็นพรรค**

บริษัทที่สามัคคีกัน เป็นอย่างไร ? ในบริษัทใด ภิกษุทั้งหลาย พร้อมเพรียงกัน ชื่นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน (กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน) เป็นประหนึ่งว่านมประสมกับน้ำ มองดูกันและกันด้วยปิยจักษุ (คือสายตาของคนที่รักใคร่กัน) บริษัทนี้เรียกว่า **บริษัทที่สามัคคีกัน**

ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด ภิกษุทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน ฯลฯ มองดูกันและกันด้วยปิยจักษุ ในสมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายย่อมได้บุญมาก ในสมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายชื่อว่าอยู่อย่างพรหม คืออยู่ด้วยมุทิตา (พรหมวิหาร) อันเป็นเครื่องพ้นแห่งใจ (จากริษยา) ปีติย่อมเกิดแก่ผู้ปราโมทย์ยินดี กายของผู้มีใจปีติย่อมระงับ ผู้มีกายรำงับย่อมเสวยสุข จิตของผู้มีสุขย่อมเป็นสมาธิ

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อฝนเม็ดหนาตกบนภูเขา น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่ม ยังซอกเขาและลำรางทางน้ำให้เต็ม ซอกเขาและลำรางทางน้ำเต็มแล้ว ย่อมยังหนองให้เต็ม หนองเต็มแล้ว ย่อมยังบึงให้เต็ม บึงเต็มแล้ว ย่อมยังคลองให้เต็ม คลองเต็มแล้ว ย่อมยังแม่น้ำให้เต็ม แม่น้ำเต็มแล้ว ย่อมยังทะเลให้เต็มฉันใดก็ดี ในสมัยใด ภิกษุทั้งหลายพร้อมเพรียงกัน ฯลฯ มองดูกันและกันด้วยปิยจักษุ ในสมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายย่อมได้บุญมาก ฯลฯ จิตของผู้มีสุขย่อมเป็นสมาธิ ฉันนั้นเหมือนกัน

ภิกษุทั้งหลาย นี้แล บริษัท ๓.

จบปริสาสูตรที่ ๔

อรรถกถาปริสาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปริสาสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **พาหุลฺลิกา น โหนฺติ** ความว่า ไม่เป็นผู้มักมากด้วยปัจจัย. บทว่า **น สาถลิกา** คือ ไม่รับสิกขา ๓ ทำให้ย่อหย่อน. บทว่า **โอกฺกมเน นิกฺขิตฺตธุรา** ความว่า นิวรณ์ ๕ เรียกว่า **โอกกมนะ** เพราะหมายความว่า ทำให้ตกต่ำ (ภิกษุผู้เถระ) เป็นผู้ทอดทิ้งธุระในนิวรณ์ซึ่งทำให้ตกต่ำเหล่านั้น. บทว่า **ปวิเวเก ปุพฺพงฺคมา** ความว่า เป็นหัวหน้าในวิเวก ๓ อย่าง กล่าวคือ **กายวิเวก จิตตวิเวก** และ**อุปธิวิเวก**. บทว่า **วิริยํ อารภนฺติ** ได้แก่ เริ่มความเพียรทั้ง ๒ อย่าง. บทว่า **อปฺปตฺตสฺส** ได้แก่ ไม่บรรลุคุณวิเศษ กล่าวคือ ฌาน วิปัสสนา มรรค และผล. แม้ในสองบทที่เหลือก็มีนัย นี้แล.

บทว่า **ปจฺฉิมา ชนตา** ได้แก่ ประชุมชนภายหลังมีสัทธิวิหาริกและอันเตวาสิกเป็นต้น. บทว่า **ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชติ** ความว่า ทำตามที่อุปัชฌาย์และอาจารย์ได้ทำมาแล้ว. ประชุมชนภายหลังนี้ชื่อว่า ถึงการดำเนินไปตามสิ่งที่ประชุมชนนั้นได้เห็นมาแล้ว ในอุปัชฌาย์อาจารย์. บทว่า **อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว อคฺควตี ปริสา** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บริษัทนี้เรียกว่า **บริษัทที่มีแต่คนดี**.

บทว่า **ภณฺฑนชาตา** แปลว่า เกิดการบาดหมางกัน. บทว่า **กลหชาตา** แปลว่า เกิดการทะเลาะกัน ก็ส่วนเบื้องต้นของการทะเลาะกันชื่อว่า การบาดหมางในสูตรนี้. การล่วงเกินกันด้วยอำนาจ (ถึงขนาด) จับมือกันเป็นต้น ชื่อว่า การทะเลาะกัน. บทว่า **วิวาทาปนฺนา** ได้แก่ ถึงการ

ทุ่มเถียงกัน. บทว่า **มุขสตฺตีหิ** ความว่า วาจาที่หยาบคายเรียกว่า หอก คือปาก เพราะหมายความว่าทิ่มแทงคุณ (ภิกษุทั้งหลายทิ่มแทงกันและกัน) ด้วยหอกคือปากเหล่านั้น บทว่า **วิตฺทนฺตา วิหรนฺติ** คือ เที่ยวทิ่มแทงกัน.

บทว่า **สมคฺคา** แปลว่า พร้อมเพรียงกัน. บทว่า **สมฺโมทมานา** ได้แก่มีความบันเทิงเป็นไปพร้อม. บทว่า **ขีโรทกีภูตา** ได้แก่ (เข้ากันได้) เป็นเหมือนน้ำกับน้ำนม. บทว่า **ปิยจกฺขูหิ** ได้แก่ ด้วยจักษุอันเจือด้วยเมตตาที่สงบเย็น.

บทว่า **ปีติ ชายติ** ได้แก่ ปีติ ๕ ชนิด เกิดขึ้น. บทว่า **กาโย ปสฺสมฺภติ** ความว่า ทั้งนามกาย ทั้งรูปกาย เป็นอันปราศจากความกระวนกระวาย. บทว่า **ปสฺสทฺธกาโย** ได้แก่ มีกายไม่กระสับกระส่าย. บทว่า **สุขํ เวทิยติ** ได้แก่ เสวยสุขทั้งทางกายและทางใจ. บทว่า **สมาธิยติ** ความว่า ก็จิต (ของภิกษุผู้มีความสุข) ย่อมตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์.

บทว่า **ถุลฺลผุสิตเก** ได้แก่ ฝนเม็ดใหญ่. ในบทว่า **ปพฺพต-กนฺทรปทรสาขา** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ที่ชื่อว่า **กันทระ** ได้แก่ ส่วน (หนึ่ง) ของภูเขาที่ถูกน้ำซึ่งได้นามว่า **กๆ** เซาะแล้ว คือทำลายแล้ว ที่ชาวโลกเรียกว่า **นิตัมพะ** (ไหล่เขา) บ้าง **นทีนิกุญชะ** (โตรกแม่น้ำ) บ้าง. ที่ชื่อว่า **ปทระ** ได้แก่ ภูมิประเทศที่แตกระแหงในเมื่อฝนไม่ตกเป็นเวลาครึ่งเดือน. ที่ชื่อว่า **สาขา** ได้แก่ ลำรางเล็กทางสำหรับน้ำไหลไปสู่หนอง. ที่ชื่อว่า **กุสุพฺภา** ได้แก่ หนอง. ที่ชื่อว่า **มหาโสพฺภา** ได้แก่ บึง. ที่ชื่อว่า **กุนฺนที** ได้แก่ แม่น้ำน้อย. ที่ชื่อว่า **มหานที** ได้แก่ แม่น้ำใหญ่ มีแม่น้ำคงคาและยมุนาเป็นต้น.

จบอรรถกถาปริสาสูตรที่ ๔

๕. ปฐมอาชานียสูตร

ว่าด้วยองค์ ๓ ของม้าต้นและของภิกษุ

[๕๓๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ม้าอาชาไนย ตัวประเสริฐของพระราชา ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๓ จึงเป็นพาหนะคู่ควรแก่พระราชา เป็นม้าต้น เท่ากับว่า เป็นองคาพยพของพระราชาทีเดียว องค์ ๓ คืออะไร คือสีงาม ๑ กำลังดี ๑ มีฝีเท้า ๑ ม้าอาชาไนยตัวประเสริฐของพระราชา ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๓ นี้แล จึงเป็นพาหนะคู่ควรแก่พระราชาเป็นม้าต้น เท่ากับว่าเป็นองคาพยพของพระราชาทีเดียว

ฉันเดียวกันนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๓ จึงเป็น (อาหุเนยฺโย) ผู้ควรของคำนับ (ปาหุเนยฺโย) ผู้ควรของต้อนรับ (ทกฺขิเณยฺโย) ผู้ควรของทำบุญ (อญฺชลิกรณีโย) ผู้ควรทำอัญชลี (อนุตฺตรำ ปุญญกฺเขตฺตำ โลกสฺส) เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า องค์ ๓ คืออะไร คือวรรณะงาม ๑ เข้มแข็ง ๑ มีเชาว์ ๑

ภิกษุวรรณะงาม เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร เห็นภัยในโทษมาตรว่าน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า **ภิกษุวรรณะงาม**

ภิกษุเข้มแข็ง เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ทำความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม บำเพ็ญกุศลธรรม แข็งขันบากบั่นมั่นคงไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย อย่างนี้เรียกว่า **ภิกษุเข้มแข็ง**

ภิกษุมีเชาว์ เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ทั่วถึงตามจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อย่างนี้ เรียกว่า **ภิกษุมีเชาว์**

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๓ นี้แล จึงเป็นผู้ควรของคำนับ ฯลฯ ไม่มีนาบุญอันยิ่งกว่า.

จบปฐมอาชานียสูตรที่ ๕

อรรถกถาปฐมอาชานียสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมอาชานียสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้;-

บทว่า **องฺเคหิ** คือ ด้วยองค์คุณทั้งหลาย. บทว่า **ราชารโห** คือ (ม้าอาชาไนย) สมควร คือ เหมาะสมแก่พระราชา. บทว่า **ราชโภคฺโค** คือ เป็นม้าต้นของพระราชา. บทว่า **รณฺโญ องฺคํ** ได้แก่ ถึงการนับว่าเป็นอังคาพยพของพระราชา เพราะมีเท้าหน้าและเท้าหลังเป็นต้น สมส่วน. บทว่า **วณฺณสมปนฺโน** ได้แก่ถึงพร้อมด้วยสีร่างกาย. บทว่า **พลสมฺปนฺโน** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยกำลังกาย. บทว่า **ชวสมฺปนฺโน** ได้แก่ เพียบพร้อมด้วยพลังความเร็ว.

บทว่า **อาหุเนยฺโย** ได้แก่ เป็นผู้สมควรรับบิณฑบาต กล่าวคือของที่เขานำมาบูชา. บทว่า **ปาหุเนยฺโย** ได้แก่ เป็นผู้สมควร (ที่จะรับ) ภัตรที่จัดไว้ต้อนรับแขก. บทว่า **ทกฺขิเณยฺโย** ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่ทักษิณา กล่าวคือของที่เขาถวายด้วยศรัทธา ด้วยอำนาจสละทานวัตถุ ๑๐ อย่าง. บทว่า **อญฺชลิกรณีโย** ได้แก่ เป็นผู้สมควรแก่การประคองอัญชลี. บทว่า **อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส** ได้แก่ เป็นสถานที่งอกงามแห่งบุญของชาวโลกทั้งหมด ไม่มีที่ใดเสมอเหมือน.

บทว่า **วณฺณสมฺปนฺโน** ได้แก่ถึงพร้อมด้วยวรรณะคือคุณ. บทว่า **พลสมฺปนฺโน** ได้แก่สมบูรณ์ด้วยพลังวิริยะ. บทว่า **ชวสมฺปนฺโน** ได้แก่เพียบพร้อมด้วยกำลังญาณ. บทว่า **ถามวา** ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยกำลังแห่งญาณ. บทว่า **ทฬฺหปรกฺกโม** ได้แก่ มีความบากบั่นมั่นคง. บทว่า **อนิกฺขิตฺตธุโร** ได้แก่ ไม่วางธุระ คือ ปฏิบัติไปด้วยคิดอย่างนี้ว่า เราไม่บรรลุอรหัตผลซึ่งเป็นผลอันเลิศแล้ว จักไม่ทอดทิ้งธุระ คือ ความเพียร.

ในสูตรนี้ โสดาปัตติมรรคพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยอำนาจสัจจะ ๔ และความเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความเร็วแห่งญาณ ตรัสไว้แล้วด้วยโสดาปัตติมรรคแล.

จบอรรถกถาปฐมอาชานียสูตรที่ ๕

๖. ทุติยอาชานียสูตร

ว่าด้วยองค์ ๓ ของม้าต้นและของภิกษุ

[๕๓๗] (เหมือนสูตรก่อน ต่างกันแต่ตอนแก้ ภิกษุมีเชาว์ สูตรก่อนแก้เป็นภิกษุรู้อริยสัจ ซึ่งท่านว่าเป็นพระโสดาบัน สูตรนี้แก้เป็นพระอนาคามีดังนี้) ฯลฯ

ภิกษุมีเชาว์เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ เป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในโลกที่เกิดนั้น มีอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา อย่างนี้เรียกว่า **ภิกษุมีเชาว์**.

จบทุติยอาชานียสูตรที่ ๖

อรรถกถาอาชานียสูตร

ในสูตรที่ ๖ มรรค ๓ ผล ๓ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว และความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความเร็วแห่งญาณ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้แล้วด้วยมรรค ๓ ผล ๓.

จบอรรถกถาทุติยอาชานียสูตรที่ ๖

๗. ตติยอาชานียสูตร

ว่าด้วยองค์ ๓ ของม้าต้นและของภิกษุ

[๕๓๘] (สูตรนี้ก็เหมือนกัน ต่างกันแต่แก่ภิกษุมีเชาว์ เป็นพระ-อรหันต์ ดังนี้) ฯลฯ

ภิกษุมีเชาว์เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ ฯล ฯ ในปัจจุบันนี้ อย่างนี้เรียกว่า **ภิกษุมีเชาว์**.

จบตติยอาชานียสูตรที่ ๗

อรรถกถาตติยอาชานียสูตร

ในสูตรที่ ๗ อรหัตผล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว มรรคกิจพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วด้วยอรหัตผลนั่นเอง. ส่วนผลไม่ควรเรียกว่าเชาว์ เพราะเกิดขึ้นได้ด้วยเชาว์ ที่แล่นไปแล้ว.

จบอรรถกถาตติยอาชานียสูตรที่ ๗

๘. นวสูตร

ว่าด้วยบุคคลที่เปรียบได้กับผ้าเปลือกไม้ ๓ ชนิด

[๕๓๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้าเปลือกไม้ แม้ใหม่ก็สีทราม สัมผัส-หยาบ และราคาถูก แม้กลางใหม่กลางเก่าก็สีทราม สัมผัสหยาบ และราคาถูก แม้เก่าแล้วก็สีทราม สัมผัสหยาบ และราคาถูก ผ้าเปลือกไม้ที่คร่ำคร่าแล้ว เขาก็ทำเป็นผ้าเช็ดหม้อข้าวบ้าง ทิ้งเสียที่กองขยะบ้างฉันใด

ฉันนั้นนั่นแหละ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนวกะก็ดี ภิกษุมัชฌิมะก็ดี ภิกษุเถระก็ดี ถ้าเป็นผู้ทุศีลมีธรรมอันเลว เรากล่าวความทุศีลมีธรรมเลวนี้ ในความมีสีทรามของภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่าเหมือนผ้าเปลือกไม้มีสีทรามฉะนั้น

อนึ่ง ชนเหล่าใดคบหาสมาคม ทำตามเยี่ยงอย่างภิกษุนั้น ข้อนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งอันไม่เกื้อกูลเพื่อทุกข์แก่ชนเหล่านั้น ตลอดกาลนาน เรากล่าวการคบหาสมาคมทำตามเยี่ยงอย่างที่เป็นเหตุให้เกิดสิ่งอันไม่เกื้อกูลเกิดทุกข์นี้ ในความมีสัมผัสหยาบของภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่า ดุจผ้าเปลือกไม้มีสัมผัสหยาบฉะนั้น

อนึ่ง ภิกษุนั้นรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย ... ของชนเหล่าใด ข้อนั้น ย่อมไม่เป็นการมีผลานิสงส์มากแก่ชนเหล่านั้น เรากล่าวการรับปัจจัยอันไม่เป็นการมีผลานิสงส์มากแก่ทายกนี้ ในความมีราคาถูกของภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่าเป็นดังผ้าเปลือกไม้มีราคาถูกฉะนั้น

อนึ่ง ภิกษุเถระชนิดนั้น กล่าวอะไรในท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายก็กล่าวเอาว่า ประโยชน์อะไรด้วยถ้อยคำของท่านผู้โง่เขลาอย่างท่านก็เผยอจะพูดด้วย ภิกษุเถระนั้นโกรธน้อยใจ ก็จะใช้ถ้อยคำชนิดที่เป็นเหตุให้สงฆ์ลงอุก-เขปนียกรรม (คือห้ามไม่ให้ติดต่อเกี่ยวข้องกับภิกษุทั้งหลาย) เหมือนเขาทิ้งผ้าเปลือกไม้เก่าเสียที่กองขยะฉะนั้น

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้ากาสี แม้ใหม่ก็สีงาม สัมผัสนิ่ม และราคาแพง แม้กลางใหม่กลางเก่าก็สีงาม สัมผัสนิ่มและราคาแพง แม้เก่าแล้วก็สีงาม สัมผัสนิ่มและราคาแพง ผ้ากาสี ถึงคร่ำคร่าแล้ว เขายังใช้เป็นผ้าห่อตคนะ (คือเงินทองเพชรพลอย่อมมีค่า) บ้าง เก็บไว้ในคันธกรณฑ์ (หีบอบของหอม) บ้าง ฉันใด.

ฉะนั้นนั่นแหละ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนวกะก็ดี ภิกษุมัชฌิมะก็ดี ภิกษุเถระก็ดี ถ้าเป็นผู้มีศีลมีธรรมอันดี เรากล่าวความมีศีลมีธรรมดีนี้ ในความมีสีงามของภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่าเหมือนผ้ากาสีมีสีงามฉะนั้น

อนึ่ง ชนเหล่าใดคบหาสมาคมทำตามเยี่ยงอย่างภิกษุนั้น ข้อนั้นย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน เรากล่าวการคบหาสมาคมทำตามอย่างที่เป็นเหตุให้เกิดประโยชน์สุขนี้ ในความมีสัมผัสนิ่มของภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่า ดุจผ้ากาสีมีสัมผัสนิ่มฉะนั้น

อนึ่ง ภิกษุนั้นรับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย...ของชนเหล่าใด ข้อนั้นย่อมเป็นการมีผลานิสงส์มากแก่ชนเหล่านั้น เรากล่าวการรับปัจจัยอันเป็นการมีผลานิสงส์มากแก่ทายกนี้ ในความมีราคาแพงของภิกษุ กล่าวบุคคลนี้ว่า เสมือนผ้ากาสีมีราคาแพงฉะนั้น

อนึ่ง ภิกษุเถระผู้มีคุณธรรมอย่างนี้ กล่าวอะไรขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายก็พากันว่า ท่านทั้งหลาย จงสงบเสียงเถิด ภิกษุผู้ใหญ่จะกล่าวธรรมกล่าววินัยนี้ ดังนี้

เพราะเหตุนั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกในข้อนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นอย่างผ้ากาสี ไม่เป็นอย่างผ้าเปลือกไม้ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล.

จบนวสูตรที่ ๘

อรรถกถานวสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในนวสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

ผ้าที่ตรัสว่าใหม่ เพราะอาศัยการกระทำ. ผ้าที่ทำจากปอ ชื่อว่า **โปตถกะ**. ผ้าที่ชื่อว่า **ปานกลาง** ได้แก่ ผ้ากลางเก่ากลางใหม่เพราะใช้. ผ้าที่ชื่อว่า **เก่า** ได้แก่ ผ้าเก่าเพราะใช้. บทว่า **อุกฺขลิปริมชฺชนํ** ได้แก่ เป็นผ้าเช็ดหม้อข้าว. บทว่า **ทุสฺสีโล** ได้แก่ ไม่มีศีล. บทว่า **ทุพฺพณฺณตาย** ได้แก่ เพราะเป็นผู้มีผิวพรรณทราม เนื่องจากไม่มีสี คือคุณ. บทว่า **ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชนฺติ** ได้แก่ ภิกษุทั้งหลายพากันทำตามอย่างที่ภิกษุนั้นทำไว้แล้ว. บทว่า **น มหปฺผลํ โหติ** ความว่า ไม่มีผลมาก โดยผลคือวิบาก. บทว่า **น มหานิสํ สํ** ความว่า ไม่มีอานิสงส์มาก โดยอานิสงส์คือวิบาก. บทว่า **อปฺปคฺฆตาย** ได้แก่ เพราะการรับนั้นมีค่าน้อย โดยค่าคือวิบาก. บทว่า **กาสิกํ วตฺถํ** ได้แก่ ผ้าที่ทอโดยปั่นด้ายจากฝ้าย. ก็แลผ้าชนิดนั้นเกิดขึ้นเฉพาะในแคว้นกาสี.

บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น. ส่วนศีลในสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ปนกันแล.

จบอรรถกถานวสูตรที่ ๘

๕. โลณกสูตร

ว่าด้วยการให้ผลของกรรม

[๕๔๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ใครพึงกล่าวว่า คนทำกรรมอย่างใดๆ ย่อมเสวยกรรมนั้นอย่างนั้น ๆ ดังนี้ เมื่อเป็นอย่างนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ก็มีไม่ได้ ช่องทางที่จะทำที่สุดทุกข์โดยชอบก็ไม่ปรากฏ ส่วนใครกล่าวว่า คนทำกรรมอันจะพึงให้ผลอย่างใด ๆ ย่อมเสวยผลของกรรมนั้นอย่างนั้น ๆ ดังนี้ เมื่อเป็นอย่างนี้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมมีได้ ช่องทางที่จะทำที่สุดทุกข์โดยชอบก็ย่อมปรากฏ.

ภิกษุทั้งหลาย บาปกรรมแม้ประมาณน้อย ที่บุคคลลางคนทำแล้ว บาปกรรมนั้นย่อมนำเขาไปนรกได้ บาปกรรมประมาณน้อย อย่างเดียวกันนั้น ลางคนทำแล้ว กรรมนั้นเป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรม (ให้ผลในภพปัจจุบัน) ไม่ปรากฏผลมากต่อไปเลย

บาปกรรมแม้ประมาณน้อย บุคคลชนิดไรทำแล้ว บาปกรรมนั้นจึงนำเขาไปนรกได้ ? บุคคลลางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีกายมิได้อบรม มีศีลมิได้อบรม มีจิตมิได้อบรม มีปัญญามิได้อบรม มีคุณความดีน้อย เป็นอัปปาตุมะ (ผู้มีใจคับแคบ ใจหยาบ ใจต่ำทราม) เป็นอัปปทุกขวิหารี (มีปกติอยู่เป็นทุกข์ด้วยเหตุเล็กน้อย คือเป็นคนเจ้าทุกข์) บาปกรรมแม้ประมาณน้อย บุคคลชนิดนี้ทำแล้ว บาปกรรมนั้นย่อมนำเขาไปนรกได้

บาปกรรมประมาณน้อยอย่างเดียวกัน บุคคลชนิดไรทำแล้ว กรรมนั้นจึงเป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ไม่ปรากฏผลมากต่อไปเลย ? บุคคลลางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีกายได้อบรมแล้ว มีศีลได้อบรมแล้ว มีจิตได้อบรมแล้ว

มีปัญญาได้อบรมแล้ว มีคุณความดีมาก เป็นมหาตมะ (ผู้มีใจกว้างขวาง ใจบุญ ใจสูง) เป็นอัปปมาณวิหารี (มีปกติอยู่ด้วยธรรมอันหาประมาณมิได้ คือเป็นคนไม่มีหรือไม่แสดงกิเลส ซึ่งจะเป็นเหตุให้เขาประมาณได้ว่าเป็นคนแค่ไหน) บาปกรรมประมาณน้อยอย่างเดียวกันนั้น บุคคลชนิดนี้ทำแล้ว กรรมนั้นเป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ไม่ปรากฏผลมากต่อไปเลย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต่างว่าคนใส่เกลือลงไปในถ้วยน้ำเล็กๆหนึ่งก้อน ท่านทั้งหลายจะสำคัญว่ากระไร น้ำอันน้อยในถ้วยน้ำนั้นจะกลายเป็นน้ำเค็มไม่น่าดื่มไปเพราะเกลือก้อนนั้นใช่ไหม.

ภิ. เป็นเช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เพราะเหตุไร.

ภิ. เพราะเหตุว่า น้ำในถ้วยน้ำนั้นมีน้อย มันจึงเค็มได้...เพราะเกลือก้อนนั้น.

พ. ต่างว่า คนใส่เกลือก้อนขนาดเดียวกันนั้น ลงไปในแม่น้ำคงคา ท่านทั้งหลายจะสำคัญว่ากระไร น้ำในแม่น้ำคงคานั้นจะกลายเป็นน้ำเค็ม ดื่มไม่ได้เพราะเกลือก้อนนั้นหรือ.

ภิ. หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า.

พ. เพราะเหตุอะไร.

ภิ. เพราะเหตุว่า น้ำในแม่น้ำคงคามีมาก น้ำนั้นจึงไม่เค็ม...เพราะเกลือก้อนนั้น.

พ. ฉันนั้นนั่นแหละ ภิกษุทั้งหลาย บาปกรรมแม้ประมาณน้อย บุคคลลางคนทำแล้ว บาปกรรมนั้นย่อมนำไปนรกได้ ส่วนบาปกรรมประมาณน้อยอย่างเดียวกันนั้น ลางคนทำแล้ว กรรมนั้นเป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ไม่ปรากฏผลมากต่อไปเลย...

ภิกษุทั้งหลาย คนลางคนย่อมผูกพันเพราะทรัพย์ แม้กึ่งกหาปณะ... แม้ ๑ กหาปณะ... แม้ ๑๐๐ กหาปณะ ส่วนลางคนไม่ผูกพันเพราะทรัพย์เพียงเท่านั้น

คนอย่างไร จึงผูกพันเพราะทรัพย์แม้กึ่งกหาปณะ ฯลฯ คนลางคนในโลกนี้เป็นคนจน มีสมบัติน้อย มีโภคะน้อย คนอย่างนี้ย่อมผูกพันเพราะทรัพย์แม้กึ่งกหาปณะ. ฯลฯ

คนอย่างไร ไม่ผูกพันเพราะทรัพย์เพียงเท่านั้น ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก คนอย่างนี้ ย่อมไม่ผูกพันเพราะทรัพย์เพียงเท่านั้น

ฉันนั้นนั่นแหละ ภิกษุทั้งหลาย บาปกรรมแม้ประมาณน้อย บุคคลลางคนทำแล้ว บาปกรรมนั้นย่อมนำเขาไปนรกได้ ส่วนบาปกรรมประมาณน้อยอย่างเดียวกันนั้น บุคคลลางคนทำแล้ว กรรมนั้นเป็นทิฏฐธรรมเวทนีย-กรรม ไม่ปรากฏผลมากต่อไปเลย...

ภิกษุทั้งหลาย พรานแกะหรือคนฆ่าแกะลางคน อาจฆ่า มัด ย่าง หรือทำตามประสงค์ซึ่งแกะที่ขโมยเขามาได้ ลางคนไม่อาจทำอย่างนั้น

พรานแกะหรือคนฆ่าแกะเช่นไร จึงอาจฆ่า มัด ย่าง หรือทำตามประสงค์ ซึ่งแกะที่ขโมยเขามาได้ ? ลางคนเป็นคนยากจน มีสมบัติน้อย มีโภคะน้อย พรานแกะหรือคนฆ่าแกะเช่นนี้ อาจฆ่า ฯลฯ ซึ่งแกะที่ขโมยเขามาได้

พรานแกะหรือคนฆ่าแกะเช่นไร ไม่อาจทำอย่างนั้น ? ลางคนเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก เป็นพระราชาหรือราชมหาอำมาตย์ พรานแกะหรือคนฆ่าแกะเช่นนี้ไม่อาจทำอย่างนั้น มีแต่ว่าคนอื่นจะประณมมือขอกะเขาว่า ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านโปรดให้แกะหรือทรัพย์ค่าซื้อแกะแก่ข้าพเจ้าบ้าง ดังนี้ ฉันใด

ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลาย บาปกรรมแม้ประมาณน้อย บุคคลลางคนทำแล้ว บาปกรรมนั้นนำเขาไปนรกได้ ส่วนบาปกรรมประมาณน้อยอย่างเดียวกันนั้น ลางคนทำแล้ว กรรมนั้นเป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ไม่ปรากฏผลมากต่อไปเลย. . .

ภิกษุทั้งหลาย ใครกล่าวว่า คนทำกรรมอย่างใด ๆ ย่อมเสวยกรรมนั้นอย่างนั้นๆ ดังนี้ เมื่อเป็นอย่างนั้น ๆ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมมีไม่ได้ ช่องทางที่จะทำที่สุดทุกข์โดยชอบก็ไม่ปรากฏ ส่วนใครกล่าวว่า คนทำกรรมอันจะพึงให้ผลอย่างใด ๆ ย่อมเสวยผลของกรรมนั้นอย่างนั้น ๆ ดังนี้ เมื่อเป็นอย่างนี้ การอยู่พระพฤติพรหมจรรย์ย่อมมีได้ ช่องทางที่จะทำที่สุดทุกข์โดยชอบก็ย่อมปรากฏ.

จบโลณกสูตรที่ ๙

อรรถกถาโลณกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโลณกสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ยถา ยถายํ** ตัดบทเป็น **ยถา ยถา อยํ** . บทว่า **ตถา ตถา ตํ** ได้แก่ **ตถา ตถา ตํ กมฺมํ** . มีคำอธิบายดังนี้ว่า ผู้ใดพึงกล่าวไว้อย่างนี้ว่า บุคคลทำกรรมไว้โดยประการใด ๆ ก็จะเสวยวิบาก (ผล) ของกรรมนั้นโดยประการนั้นๆ เพราะว่าใครๆไม่สามารถที่จะไม่เสวยวิบากของกรรมที่ทำไว้แล้ว เพราะฉะนั้น บุคคลทำกรรมไว้เท่าใด ก็จะเสวยวิบากของกรรมเท่านั้นทีเดียว. บทว่า **เอวํ สนฺตํ** คือ **เอวํ สนฺเต** แปลว่า เมื่อเป็นอย่างนี้. บทว่า **พฺรหฺมจริยวาโส น โหติ** ความว่า อุปปัชชเวทนียกรรมใด

ที่ทำไว้ก่อนการทำมรรคให้เกิดมี เพราะอุปปัชชเวทนียกรรมนั้นอันตนจะต้องเสวยเป็นแน่แท้ พรหมจรรย์แม้อยู่จบแล้ว ก็ไม่เป็นอันอยู่เลย. บทว่า **โอกาโส น ปญฺญายติ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาย** ความว่า ก็เพราะเหตุที่เมื่อเป็นเช่นนี้ การประมวลกรรม และการเสวยผลของกรรมยังคงมีอยู่ ฉะนั้น โอกาสแห่งการทำที่สุดแห่งวัฏทุกข์ โดยเหตุโดยนัยชื่อว่าไม่ปรากฏ. บทว่า **ยถา ยถา เวทนิยํ** ได้แก่ อันตนพึงเสวยโดยอาการใด ๆ. บทว่า **ตถา ตถาสฺส วิปากํ ปฏิสํ เวทิยติ** ความว่า เสวยวิบากของกรรมนั้นโดยอาการนั้น ๆ.

มีคำอธิบายดังนี้ว่า ในชวนจิตทั้ง ๗ กรรมในชวนจิตที่ ๑ นั้นใด เมื่อมีปัจจัย ก็ได้วาระที่จะให้ผลทันที กรรมนั้นจัดเป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรม เมื่อไม่มีปัจจัย ก็จะชื่อว่าเป็นอโหสิกรรม ส่วนกรรมในชวนจิตที่ ๗ อันใด กรรมนั้นเมื่อมีปัจจัย ก็จะเป็นอุปปัชชเวทนียกรรม เมื่อไม่มีปัจจัย ก็จะชื่อว่าเป็นอโหสิกรรม และกรรมในชวนจิตทั้ง ๕ ในท่ามกลางอันใด กรรมนั้นชื่อว่า อปราปริยเวทนียกรรม ตราบเท่าที่ยังท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ บุรุษ (บุคคล) นี้ทำกรรมนั้นไว้จะพึงเสวยได้ โดยอาการใด ๆ ในบรรดาอาการเหล่านี้ ก็จะเสวยวิบากของกรรมนั้นโดยอาการนั้น ๆ ทีเดียว. แท้จริง ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า กรรมที่ได้วาระให้ผลแล้วเท่านั้น ชื่อว่า **ยถาเวทนิย-กรรม.** บทว่า **เอวํ สนฺตํ ภิกฺขเว พฺรหฺมจริยวาโส โหติ** ความว่า คำที่กล่าวไว้ว่า ชื่อว่ามีการอยู่พรหมจรรย์ที่ทำกรรมให้สิ้นไป เพราะกรรมที่จะต้องทำให้สิ้นไป ยังมีอยู่ดังนี้ เป็นอันกล่าวไว้ดีแล้วทีเดียว.

บทว่า **โอกาโส ปญฺญายติ สมฺมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยาย** ความว่า เพราะเหตุที่เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะไม่เกิดวัฏทุกข์ต่อไปในภพนั้น ๆ เพราะอภิสังขารวิญญาณดับไปด้วยมรรคนั้น ๆ ฉะนั้น โอกาสแห่งการทำที่สุดแห่งทุกข์ด้วยดีจึงปรากฏ.

ยถาเวทนิยกรรม

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงสภาพแห่งยถาเวทนิยกรรมนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **อิธ ภิกฺขเว เอกจฺจสฺส** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปมตฺตกํ** ได้แก่ ปริตตกรรม คือ กรรมนิดหน่อย กรรมเบา กรรมเล็กน้อย กรรมลามก. บทว่า **ตาทิสํ เยว** ได้แก่ วิบากที่เห็นสมด้วยกับกรรมนั้นแล. บทว่า **ทิฏฺฐธมฺมเวทนิยํ** ความว่า ในกรรมนั้นแล มีอธิบายว่า กรรมที่จะพึงให้ผล เมื่อได้วาระที่จะให้ผลในปัจจุบัน ก็จะกลายเป็นทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม. บทว่า **นาญฺญิ ขายติ** ความว่า (กรรมเล็กน้อยนั้น) ไม่ปรากฏแม้ (เพียง) เล็กน้อยในอัตภาพที่ ๒ อธิบายว่า ไม่ให้ผลแม้เพียงเล็กน้อยในอัตภาพที่ ๒. บทว่า **พหุเทว** ความว่า ส่วนกรรมที่มากจักให้ผลได้อย่างไรเล่า ?*

ปุถุชนผู้เว้นจากภาวนา (เจริญสติปัฏฐาน) ในกาย เป็นผู้มีปกติไปสู่วัฏฏะ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยบทว่า **อภาวิตกาโย** เป็นต้น. บทว่า **ปริตฺโต** ได้แก่ มีคุณนิดหน่อย. บทว่า **อปฺปาตุโม** ความว่า อัตภาพเรียกว่า **อาตุมะ** ปุถุชนชื่อว่ามีอัตภาพเล็กน้อยโดยแท้ เพราะแม้เมื่ออัตภาพนั้นจะใหญ่ แต่ก็มีคุณเล็กน้อย. บทว่า **อปฺปทุกฺขวิหารี** ความว่า มีปกติอยู่เป็นทุกข์ด้วยวิบากเล็กน้อย. พระขีณาสพ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยบทว่า **ภาวิตกาโย** เป็นต้น. อธิบายว่า พระขีณาสพนั้น ชื่อว่ามีกายอบรมแล้ว ด้วยภาวนากล่าวคือกายานุปัสสนา หรือชื่อว่า มีกายอบรมแล้วเพราะเจริญกายานุปัสสนา. บทว่า **ภาวิตสีโล** แปลว่า เจริญศีล. แม้ในสองบทที่เหลือก็มีนัยนี้แล.

๑. ปาฐะว่า พหุกํ ปน วิปากเมว ทสฺเสติ ฉบับพม่าเป็น พหุกํ ปน วิปากํ กิเมว ทสฺสติ

อีกอย่างหนึ่ง พระขีณาสพ ชื่อว่า มีกายอบรมแล้ว ด้วยอบรมปัญจทวาร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอินทรียสังวรศีล ด้วยบทว่า **ภาวิตกาโย** นี้ ตรัสศีล ๓ ที่เหลือด้วยบทว่า **ภาวิตสีโล** นี้. บทว่า **อปริตฺโต** คือ มีคุณมิใช่เล็กน้อย. บทว่า **มหตฺตา** คือ พระขีณาสพชื่อว่า มีอัตภาพใหญ่ เพราะแม้จะมีอัตภาพเล็กน้อย แต่ก็มีคุณมาก. ก็บทว่า **อปฺปมาณวิหารี** นี้ เป็นชื่อของพระขีณาสพโดยแท้ อธิบายว่า พระขีณาสพนั้นชื่อว่า **อัปปมาณ-วิหารี** (มีปกติอยู่ด้วยคุณธรรมอันหาประมาณมิได้) เพราะไม่มีกิเลสมีราคะเป็นต้นที่ทำให้มีประมาณ (คือจำกัดขอบเขตของคุณธรรม). บทว่า **ปริตฺเต** แปลว่า เล็กน้อย. บทว่า **อุทกมลฺลเก** แปลว่า ในขันน้ำ.

บทว่า **โอรพฺภิโก** แปลว่า เจ้าของแกะ. บทว่า **โอรพฺภมาตโก** แปลว่า คนฆ่าแกะ. บทว่า **ชาเปตุ วา** ได้แก่ เพื่อทำให้เสื่อมด้วยความเสื่อมทรัพย์. ปาฐะว่า **ฌาเปตุ** ดังนี้ก็มี ความหมายก็อย่างเดียวกันนี้แล. บทว่า **ยถาปจฺจยํ วา กาตุ** ความว่า เพื่อทำได้ตามปรารถนา. บทว่า **อุรพฺภธนํ** ได้แก่ ราคาค่าตัวแกะ. ก็เจ้าของแกะหรือคนฆ่าแกะนั้น ถ้าปรารถนาก็จะให้ราคาแกะนั้น ถ้าไม่ปรารถนาก็จะให้จับคอลากออกไป.

บทที่เหลือพึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั่นแล. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส**วัฏฏ**ะและ**วิวัฏฏะ** (นิพพาน) ไว้ในสูตรนี้แล.

จบอรรถกถาโลณกสูตรที่ ๕

๑๐. สังฆสูตร

ว่าด้วยอุปกิเลส ๓ อย่าง

[๕๔๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มีอยู่ อุปกิเลส (เครื่องทำให้หมอง) อย่างหยาบ ของทอง คือทรายปนดิน หินกรวด คนล้างดินหรือลูกมือเอาทองนั้นใส่ลงในรางแล้ว ล้างซาวเอาเครื่องมัวหมองอย่างหยาบนั้นออก เมื่อสิ้นเครื่องมัวหมองอย่างหยาบแล้ว ยังมีเครื่องมัวหมองอย่างกลาง คือกรวดละเอียด ทรายหยาบ คนล้างดินหรือลูกมือก็ล้างซาวเอาเครื่องมัวหมองอย่างกลางนั้นออก ครั้นหมดเครื่องมัวหมองอย่างกลางแล้ว ยังมีเครื่องมัวหมองอย่างละเอียด คือทรายละเอียด ผงดำ คนล้างดินหรือลูกมือ ก็ล้างซาวเอาเครื่องมัวหมองอย่างละเอียดนั้นออกอีก เมื่อเครื่องมัวหมองอย่างละเอียดสิ้นไปแล้ว ทีนี้ก็เหลืออยู่แต่แร่ทอง

ช่างทองหรือลูกมือ เอาแร่ทองนั้นใส่เบ้าสูบเป่าไล่ขี้ ทองนั้นยังมิได้สูบเป่าไล่ขี้ ยังไม่ละลาย ยังไม่หมดราคี ก็ยังไม่อ่อน ยังแต่งไม่ได้ สียังไม่สุก ยังแตกได้ และใช้การยังไม่ได้ดี ต่อเมื่อช่างทองหรือลูกมือสูบเป่าไล่ขี้ไป จนได้ที่หมดราคีแล้ว ทองนั้นจึงอ่อนแต่งได้ สีสุก ไม่แตก และใช้การได้ดี จะประสงค์ทำเป็นเครื่องประดับชนิดใด ๆ เช่นเข็มขัด ตุ้มหู สร้อยคอ สังวาล ก็ได้ตามต้องการ

ฉันนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย อุปกิเลสอย่างหยาบของภิกษุผู้ประกอบอธิจิตมีอยู่ คือกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ภิกษุชาติบัณฑิตมีจิตสมบูรณ์ละ ถ่ายถอน อุปกิเลสอย่างหยาบนั้น ให้สิ้นไป ให้ไม่มีต่อไป ครั้นละอุปกิเลสอย่างหยาบให้สิ้นไปแล้ว ยังมีอุปกิเลสอย่างกลาง คือกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ภิกษุชาติบัณฑิตมีจิตสมบูรณ์ ละ ถ่ายถอน

อุปกิเลสอย่างกลางนั้น ให้สิ้นไป ครั้นละอุปกิเลสอย่างกลางให้สิ้นไปแล้ว ยังมีอุปกิเลสอย่างละเอียด คือ ชาติวิตก (ความตรึกถึงชาติ) ชนบทวิตก (ความตรึกถึงชนบท) อนวัญญัตติปฏิสังยุตตวิตก (ความตรึกเกี่ยวด้วยการจะไม่ให้คนอื่นดูหมิ่น) ภิกษุชาติบัณฑิตมีจิตสมบูรณ์ ละเลิกอุปกิเลสอย่างละเอียดนั้นให้สิ้นไปให้ไม่มีต่อไป ครั้นละอุปกิเลสอย่างละเอียดให้สิ้นไปแล้ว ทีนี้เหลืออยู่แต่ธรรมวิตก (ความตรึกในธรรม) นั่นเป็นสมาธิที่ยังไม่ละเอียด ไม่ประณีต ไม่ได้ความรำงับ ไม่ถึงความเด่นเป็นหนึ่ง เป็นพรตที่ยังต้องใช้ความเพียรข่มห้ามไว้ (ซึ่งอกุศลวิตก) มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย คราวที่จิตแน่วแน่ ตั้งมั่นเด่นเป็นหนึ่งในภายใน นั่นเป็นสมาธิละเอียดประณีตได้ความระงับถึงความเด่นเป็นหนึ่ง ไม่เป็นพรตที่ต้องใช้ความเพียรข่มห้าม

ภิกษุน้อมจิต (ที่เป็นสมาธิอย่างนั้น) ไปเพื่อกระทำให้แจ้งด้วยอภิญญา (ความรู้ยิ่ง ความรู้เกินวิสัยคนสามัญ) ซึ่งอภิญญาสัจฉิกรณียธรรม (ธรรมอันพึงกระทำให้แจ้งด้วยอภิญญา) ใด ๆ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอย่อมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสัจฉิกรณียธรรมนั้น ๆ (คือ)

(๑) ถ้าเธอจำนงว่า ขอเราพึงแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างต่างวิธี คือ คนเดียว (นิรมิต) ให้เป็นคนมากก็ได้ เป็นคนมากแล้ว (กลับ) เป็นคนเดียวก็ได้ ทำสิ่งที่กำบังให้แลเห็น (ก็ได้) ทำสิ่งที่แลเห็นให้กำบัง (ก็ได้) ผ่านฝาผ่านกำแพงผ่านภูเขาไปได้ไม่ติดขัด ดุจไปในที่ว่าง (ก็ได้) ดำลงไปในแผ่นดินและผุดขึ้น (ในที่ๆต้องการ) ดุจดำและผุดในน้ำก็ได้ ไปบนพื้นน้ำอันไม่แตก ดุจเดินบนพื้นดินก็ได้ นั่งไปในอากาศดุจนกบินก็ได้ แตะต้องลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ อันมีฤทธิ์มีอานุภาพมากปานนี้ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้อำนาจด้วยกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอย่อมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสัจฉิกรณียธรรมนั้น ๆ

(๒) ถ้าเธอจำนงว่า ขอเราพึงมีหูทิพย์อันหมดจดเกินหูมนุษย์สามัญ ฟังเสียง ๒ อย่างได้ คือ ทั้งเสียงทิพย์ ทั้งเสียงมนุษย์ ทั้งเสียงไกล ทั้งเสียงใกล้ ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอย่อมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสัจฉิกรณียธรรมนั้น ๆ

(๓) ถ้าเธอจำนงว่า ขอเราพึงกำหนดใจของสัตว์อื่นบุคคลอื่นด้วยใจ (ของตน) แล้วรู้จิตของเขาได้ว่าเป็นจิตมีราคะหรือจิตปราศจากราคะแล้ว จิตมีโทสะหรือปราศจากโทสะแล้ว จิตมีโมหะหรือปราศจากโมหะแล้ว จิตหดหู่หรือจิตฟุ้งซ่าน จิตกว้างใหญ่ (ด้วยพรหมวิหาร) หรือจิตไม่กว้างใหญ่ จิตมีธรรมอันยิ่งหรือจิตไม่มีธรรมอันยิ่ง จิตเป็นสมาธิหรือจิตไม่เป็นสมาธิ จิตวิมุต (หลุดพ้นจากกิเลสแล้ว) หรือจิตยังไม่วิมุต ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอย่อมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสัจฉิกรณียธรรมนั้น ๆ

(๔) ถ้าเธอจำนงว่า ขอเราพึงระลึกชาติได้อย่างอเนก คืออย่างไร คือแต่ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติ ๔ ชาติ ๕ ชาติ ๑๐ ชาติ ๒๐ ชาติ ๓๐ ชาติ ๔๐ ชาติ ๕๐ ชาติ กระทั่ง ๑๐๐ ชาติ ๑,๐๐๐ ชาติ ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ จนหลายสังวัฏฏกัป หลายวิวัฏฏกัป และหลายสังวิฏฏวิวัฏฏกัป ว่า ในชาตินั้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีนามสกุลอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น ได้เสวยสุขทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเท่านั้น จุติจากชาตินั้นเกิดในชาตินั้น ในชาตินั้น เรามีชื่อ มีนามสกุล มีผิวพรรณ มีอาหารอย่างนั้น ๆ ได้เสวยสุขทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเท่านั้น จุติจากชาตินั้น มาเกิดในชาตินี้ ขอเราพึงระลึกชาติได้อย่างอเนกพร้อมทั้งอาการ (คือรูปร่างท่าทางและความเป็นไปที่ต่าง ๆ กัน มีผิวพรรณต่างกันเป็นต้น) พร้อมทั้งอุทเทส (คือสิ่งสำหรับอ้าง

สำหรับเรียก ได้แก่ชื่อและโคตร) อย่างนี้ ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอย่อมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสัจฉิกรณียธรรมนั้นๆ

(๕) ถ้าเธอจำนงว่า ขอเราพึงมีจักษุทิพย์ อันแจ่มใส เกินจักษุมนุษย์สามัญ เห็นสัตว์ทั้งหลายกำลังจุติ (ตาย) กำลังอุปบัติ (เกิด) เลว ดี ผิวพรรณงาม ผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก รู้ชัดว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นตามกรรม (ชี้ได้) ว่า สัตว์เหล่านี้ เจ้าข้า ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ว่าร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด กระทำกรรมไปตามเห็นผิด สัตว์เหล่านั้น เพราะกายแตกตายไป ก็ไปอบายทุคติวินิบาตนรก หรือว่าสัตว์เหล่านี้ เจ้าข้า ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ว่าร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ กระทำกรรมไปตามความเห็นชอบ สัตว์เหล่านั้น เพราะกายแตกตายไป ก็ไปสุคติโลกสวรรค์ ขอเราพึงมีจักษุทิพย์อันแจ่มใส เกินจักษุมนุษย์สามัญ เห็นสัตว์ทั้งหลายกำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ดี ผิว-พรรณงาม ผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก รู้ชัดว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นตามกรรม อย่างนี้ ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอก็ถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสัจฉิกรณียธรรมนั้น ๆ

(๖) ถ้าเธอจำนงว่า เราพึงกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญา-วิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้ ดังนี้ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอก็ถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสัจฉิกรณียธรรมนั้น ๆ.

จบสังฆสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาสังฆสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสังฆสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **โธวติ** แปลว่า ล้าง. บทว่า *สนฺโธวติ* แปลว่า ล้างด้วยดี คือ ล้างแล้วล้างอีก. บทว่า **นิทฺโธวติ** แปลว่า ล้างโดยไม่มีมลทินเหลือ. บทว่า **อนิทฺธนฺตํ** คือ ยังไม่ได้ถลุง. บทว่า **อนินฺนีตกาสาวํ** คือ ยังไม่ได้ไล่ขี้. บทว่า **ปภงฺคุ** ได้แก่ มีการแตกสลายไปเป็นสภาพ. เว้นทองคำที่หลอมแล้ว (ที่เหลือ) เพียงเอากำปั้นทุบก็แตก. บทว่า **ปฏฺฏกาย** ได้แก่ เพื่อต้องการให้เป็นแผ่นทองคำ. บทว่า **คีเวยฺยเก** ได้แก่ เครื่องประดับคอ. บทว่า **อธิจิตฺตํ** ได้แก่ จิตที่อบรมด้วยสมถะและวิปัสสนา. บทว่า **อนุยุตฺตสฺส** ได้แก่ เจริญ. บทว่า **สเจตโส** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยจิต.

บทว่า **ทพฺพชาติโก** ได้แก่ เป็นบัณฑิตโดยกำเนิด. ในวิตกทั้งหลายมีกามวิตกเป็นต้นมีอธิบายว่า วิตกที่ปรารภกามเกิดขึ้น ชื่อว่า กามวิตก. วิตกที่สัมปยุตด้วยพยาบาท ชื่อว่า พยาปาทวิตก ที่สัมปยุตด้วยวิหิงสา ชื่อว่า วิหิงสาวิตก.

ในวิตกทั้งหลายมีญาติวิตกเป็นต้น มีอธิบายว่า วิตกที่ปรารภญาติเกิดขึ้นโดยนัยเป็นต้นว่า ญาติของเราทั้งหลายจำนวนมากมีบุญ ชื่อว่า **ญาติวิตก**. วิตกที่อาศัยเรือนซึ่งปรารภชนบทเกิดขึ้นโดยนัยเป็นต้นว่า ชนบทโน้นปลอดภัย หาภิกษาได้ง่าย ชื่อว่า **ชนปทวิตก**. บทว่า **น ปณีโต** คือ ไม่เอิบอิ่ม. บทว่า **น ปฏิปฺปสฺสทฺธลทฺโธ** คือ ไม่ได้ความสงบระงับกิเลส. บทว่า **น เอโกทิภาวาธิคโต** คือ ไม่ถึงความเป็นสมาธิ. บทว่า **สสฺ ขาร-**

นิคฺคยฺหวาริตวโต ได้แก่ข่ม คือห้ามกันกิเลสทั้งหลายไว้ด้วยสสังขารอันเป็นสัปปโยคะ ไม่ใช่เกิดขึ้นในที่สุดที่กิเลสทั้งหลายถูกตัดขาดไป แต่เกิดขึ้นห้ามกิเลสทั้งหลาย.

ในบทว่า **โหติ โส ภิกฺขเว สมโย** นี้ มีอธิบายว่า ที่ชื่อว่าสมัยได้แก่ เวลาที่ได้สัปปายะ ๕ เหล่านี้ คือ ฤดูสัปปายะ อาหารสัปปายะ เสนาสนสัปปายะ ปุคคลสัปปายะ ธัมมัสสวนสัปปายะ.. บทว่า **ยนฺตํ จิตฺตํ** ได้แก่ ในสมัยใด วิปัสสนาจิตนั้น. บทว่า **อชฺฌตฺตํ เยว สนฺติฏฺฐติ** ได้แก่ ดำรงอยู่ในตนนั่นเอง ก็วิสัยแห่งอารมณ์ที่เที่ยง ชื่อว่า อัชฌัตตะ ในที่นี้แม้อารมณ์ภายในก็ควร. มีคำอธิบายว่า วิปัสสนาจิตละอารมณ์จำนวนมากแล้วตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ทีละอย่าง คือ ในอารมณ์ คือพระนิพพานเท่านั้น. บทว่า **สนฺนิสีทติ** ได้แก่ สงบนิ่งด้วยดี. บทว่า **เอโกทิภาโว โหติ** ได้แก่ เป็นจิตมีอารมณ์เดียวเป็นเลิศ. บทว่า **สมาธิยติ** ได้แก่ตั้งมั่นด้วยดี.

ในบทว่า **สนฺโต** เป็นต้น มีอธิบายว่า **สมาธิ** ชื่อว่า สงบ เพราะสงบระงับกิเลสที่เป็นข้าศึก. **สมาธิ** ชื่อว่า ประณีต เพราะหมายความว่าเอิบอิ่ม. **สมาธิ** ชื่อว่า ได้ความสงบระงับ เพราะได้ความระงับกิเลส. สมาธิชื่อว่า ถึงความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะถึงความเป็นธรรมชาติมีอารณ์เดียวเป็นเลิศ. **สมาธิ** ที่ชื่อว่า ไม่ต้องข่ม คือ กันกิเลสทั้งหลาย แล้วถูกห้ามไว้ด้วยสัปปโยคะ เพราะเกิดขึ้นในที่สุดที่กิเลสทั้งหลายถูกตัดขาดไป เพราะเหตุนั้นจึงชื่อว่า ไม่ถูกสสังขารข่มกันห้ามไว้. ภิกษุนี้ ชื่อว่า ทำจิตให้หมุนกลับแล้วบรรลุพระอรหัตผล ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงการแทงตลอดด้วยอภิญญาของภิกษุนั้น ผู้เป็นพระขีณาสพ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำว่า **ยสฺส ยสฺส จ** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิญฺญาสจฺฉิกรณียสฺส** ได้แก่ ที่ควรทำให้ประจักษ์ด้วยรู้ยิ่ง. บทว่า **สติ สติ อายตเน** ความว่า เมื่ออายตนะกล่าว คือ บุรพเหตุ และประเภทแห่งฌานเป็นต้นที่จะพึงได้ในบัดนี้ มีอยู่ คือ เมื่อเหตุมีอยู่ ก็กถาพรรณนาเรื่องอภิญญานี้ ของพระขีณาสพนั้น พึงทราบโดยพิสดารตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรคนั่นแล. ส่วนบทว่า **อาสวานำ ขยา** เป็นต้น ในสูตรนี้พึงทราบว่า ตรัสไว้แล้วด้วยอำนาจผลสมาบัติ.

จบอรรถกถาสังฆสูตรที่ ๑๐

๑๑. สมุคคตสูตร

ว่าด้วยนิมิต ๓

[๕๔๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุผู้ประกอบอธิจิต ควรมนสิการนิมิต ๓ ตามกาลอันควร คือ มนสิการสมาธินิมิต (ข่มจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว) ตามกาลอันควร มนสิการปัคคาหนิมิต (ทำความเพียรยกจิตให้อาจหาญแช่มชื่นขึ้น) ตามกาลอันควร มนสิการอุเบกขานิมิต (เพ่งดูเฉยอยู่ไม่ข่มไม่ยก เมื่อจิตเรียบร้อยแล้ว) ตามกาลอันควร

ถ้าภิกษุผู้ประกอบอธิจิตจะพึงมนสิการแต่สมาธินิมิตส่วนเดียวไซร้ เป็นฐานะอยู่ ที่จิตจะพึงเป็นไปทางโกสัชชะ (ความเกียจคร้านความซึมเซื่อง) ถ้าจะพึงมนสิการแต่ปัคคาหนิมิตส่วนเดียวเล่า ก็เป็นฐานะอยู่ ที่จิตจะเป็นไปทางอุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) ถ้าจะพึงมนสิการแต่อุเบกขานิมิตโดยส่วนเดียวไซร้ ก็เป็นฐานะอยู่ ที่จิตจะไม่พึงตั้งมั่นเพื่อความสิ้นอาสวะ

เมื่อใด ภิกษุผู้ประกอบอธิจิต มนสิการสมาธินิมิตตามกาลอันควร มนสิการปัคคาหนิมิตตามกาลอันควร มนสิการอุเบกขานิมิตตามกาลอันควร เมื่อนั้นจิตนั้นจึงจะเป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน เป็นจิตผุดผ่อง และมั่นแน่วแน่เป็นอย่างดีเพื่อความสิ้นอาสวะ

เปรียบเหมือนช่างทองหรือลูกมือช่างทอง เตรียมเบ้าติดไฟ เกลี่ยถ่าน เอาคีมจับทองวางบนถ่านแล้ว สูบไปตามกาลอันควร พรมน้ำตามกาลอันควร (หยุดสูบและพรหมน้ำ) เพ่งพิจารณาดู (ว่าสุกหรือยัง) ตามกาลอันควร ถ้าช่างทองหรือลูกมือสูบเผาทองไปส่วนเดียว ก็เป็นได้อยู่ ที่ทองนั้นจะพึงแก่ไฟ ถ้าพรมน้ำไปอย่างเดียว ก็เป็นได้อยู่ ที่ทองนั้นจะพึงอ่อนไฟ ถ้าหยุดเพ่งพิจารณาดูอยู่อย่างเดียว ก็เป็นได้อยู่ ที่ทองนั้นจะไม่สุกดี เมื่อใด ช่างทองหรือลูกมือสูบเผาทองไปตามกาลอันควร พรมน้ำตามกาลอันควร หยุดเพ่งพิจารณาดูตามกาลอันควร เมื่อนั้น ทองนั้นจึงจะอ่อน ควรแต่งได้ สีสุก และไม่แตก ใช้การได้ดี จะประสงค์ทำเป็นเครื่องประดับชนิดใด ๆ เช่น เข็มขัด ตุ้มหู สร้อยคอ สังวาล ก็ได้ตามต้องการ ฉันใด

ฉันนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบอธิจิต ควรมนสิการนิมิต ๓ ตามกาลอันควร คือ มนสิการสมาธินิมิตตามกำลังอันควร มนสิการปัคคาหนิมิตตามกาลอันควร มนสิการอุเบกขานิมิตตามกาลอันควร ถ้าภิกษุผู้ประกอบอธิจิตจะพึงมนสิการแต่สมาธินิมิตส่วนเดียวไซร้ เป็นฐานะอยู่ที่จิตจะเป็นไปทางโกสัชชะ. ถ้าจะพึงมนสิการแต่ปัคคาหนิมิตส่วนเดียวเล่า ก็เป็นฐานะอยู่ ที่จิตจะเป็นไปทางอุทธัจจะ ถ้าจะพึงมนสิการแต่อุเบกขานิมิตโดยส่วนเดียวไซร้ ก็เป็นฐานะอยู่ ที่จิตจะไม่พึงแน่วแน่เป็นอย่างดีเพื่อความสิ้นอาสวะ เมื่อใด ภิกษุผู้ประกอบอธิจิต มนสิการสมาธินิมิตตามกาลอันควร

มนสิการปัคคาหนิมิตตามกาลอันควร มนสิการอุเบกขานิมิตตามกาลอันควร เมื่อนั้น จิตนั้นจึงเป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน เป็นจิตผุดผ่องและมั่น แน่วแน่ เป็นอย่างดีเพื่อความสิ้นอาสวะ

เธอน้อมจิต (อย่างนั้น) ไปเพื่อทำให้แจ้งด้วยอภิญญา ซึ่งอภิญญาสัจฉิกรณียธรรมใด ๆ ในเมื่อความพยายามมีอยู่ เธอย่อมถึงความเป็นผู้อาจทำให้ประจักษ์ได้ในอภิญญาสัจฉิกรณียธรรมนั้น ๆ (คือ)

(๑) ถ้าเธอจำนงว่า ขอเราพึงแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างต่างวิธี ฯลฯ (เหมือนสูตรก่อนจนจบ).

จบสมุคคตสูตรที่ ๑๑

จบโลณผลวรรคที่ ๕

อรรถกถาสมุคคตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสมุคคตสูตรที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้ :-

อธิจิต ได้แก่จิตในสมถะและวิปัสสนานั่นแล. บทว่า **ตีณิ นิมิตฺตานิ** ได้แก่ เหตุ ๓. บทว่า **กาเลน กาลํ** ได้แก่ ในกาลอันสมควร อธิบายว่า ตลอดกาลอันเหมาะสม. ในบทว่า **กาเลน กาลํ สมาธินิมิตฺตํ มนสิกาตพฺพํ** เป็นต้น มีอธิบายว่า ภิกษุพึงกำหนดกาลนั้น ๆ แล้ว มนสิการถึงเอกัคคตา (ความที่จิตมีอารมณ์เดียวเป็นเลิศ) ในเวลาที่จิตประกอบด้วยเอกัคคตา.

เพราะว่า ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเอกัคคตาว่าเป็น **สมาธินิมิต**. ในบทว่า **สมาธินิมิตฺตํ** นั้น มีความหมายของคำดังนี้ นิมิต คือ สมาธิ ชื่อว่า สมาธินิมิต. แม้ในสองบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้แล. บทว่า **ปคฺคาโห** (การประคองจิต) เป็นชื่อของวิริยะ. บทว่า **อุเปกขา** เป็นชื่อของมัชฌัตตภาวะ (ความที่จิตเป็นกลาง). เพราะฉะนั้น ภิกษุพึงมนสิการถึงวิริยะในเวลาที่เหมาะสมแก่วิริยะ. พึงดำรงอยู่ในมัชฌัตตภาวะในเวลาที่เหมาะสมแก่มัชฌัตตภาวะแล. บทว่า **ฐานนฺตํ จิตฺตํ โกสชฺชาย สํ วตฺเตยฺย** ความว่า เหตุที่ทำให้จิตนั้นดำรงอยู่ในภาวะ คือ ความเกียจคร้านมีอยู่. แม้ในเหตุนอกนี้ ก็มีนัยนี้แล. และในบทว่า **อุเปกขานิมิตฺตํ เยว มนสิกเรยฺย** นี้มีเนื้อความดังนี้ว่า ภิกษุพึงเพ่งดูความว่องไวแห่งญาณเฉย ๆ. บทว่า **อาสวานํ ขยาย** ได้แก่ เพื่อประโยชน์แก่อรหัตผล.

บทว่า **อุกฺกํ พนฺเธยฺย** ได้แก่ พึงเตรียมกระเบื้องใส่ถ่าน. บทว่า **อาลิมฺเปยฺย** ความว่า พึงใส่ถ่านไปในกระเบื้องใส่ถ่านนั้น แล้วจุดไฟใช้สูบเป่าให้ไฟติด. บทว่า **อุกฺกามุเข ปกฺขิเปยฺย** ความว่า พึงคุ้ยเขี่ยถ่านเพลิง แล้ววางไว้บนถ่าน หรือใส่ไว้ในเบ้า. บทว่า **อชฺฌุเปกฺขติ** ได้แก่ ใคร่ครวญดูว่า ร้อนได้ที่แล้ว.

บทว่า **สมฺมา สมาธิยติ อาสวานํ ขยาย** ได้แก่(จิต) ตั้งมั่นอยู่โดยชอบ เพื่อประโยชน์แก่อรหัตผล. ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา แล้วบรรลุอรหัตผล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงปฏิปทาเป็นเหตุให้บรรลุอภิญญาของพระขีณาสพนั้น จึงตรัสคำว่า **ยสฺส ยสฺส จ** เป็นต้น. คำนั้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั่นแล.

อรรถกถาสมุคคตสูตรที่ ๑๑

จบโลณผลวรรควรรณนาที่ ๕

จบทุติยปัณณาสก

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อัจจายิกสูตร ๒. วิวิตตสูตร ๓. สรทสูตร ๔. ปริสาสูตร ๕. ปฐมอาชานียสูตร ๖. ทุติยอาชานียสูตร ๗. ตติยอาชานียสูตร ๘. นวสูตร ๙. โลณกสูตร ๑๐. สังฆสูตร ๑๑.สมุคคตสูตร และอรรถกถา.

ตติยปัณณาสก์

สัมโพธิวรรคที่ ๑

๑. ปุพพสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ปฏิญญาว่าเป็นผู้ตรัสรู้

[๕๔๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อนตรัสรู้ เมื่อเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้อภิสัมโพธิญาณ ได้คิดคำนึงว่า ในโลกอะไรหนอเป็นอัสสาทะ (ความยินดี ความเพลิดเพลิน) อะไรหนอเป็นอาทีนพ (โทษที่ไม่น่ายินดี ความขมขื่น) อะไรหนอเป็นนิสสรณะ (ความออกไป ความไม่ติด) เราได้กำหนดเห็นว่า สุขโสมนัสอาศัยสิ่งใดในโลกเกิดขึ้น นี่เป็นอัสสาทะในโลก ความที่โลกไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี่เป็นอาทีนพในโลก การบำบัดเสียซึ่งฉันทราคะ การละเสียซึ่งฉันทราคะ (ความรักใคร่ พอใจ) ในโลก นี่เป็นนิสสรณะในโลก.

ภิกษุทั้งหลาย เรายังมิได้รู้แจ้งซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลกอย่างถูกต้องแท้จริงตราบใด เราก็ยังไม่ปฏิญญาว่าได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกนี้ ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ทั้งที่เป็นเทวดาและมนุษย์ตราบนั้น เมื่อใด เรารู้แจ้งชัดซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลกถูกต้องตามเป็นจริงแล้ว เมื่อนั้น เราจึงปฏิญญาว่าได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในโลกนี้ ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในประชาชนรวมทั้งสมณพราหมณ์ ทั้งที่เป็นเทวดาและมนุษย์

ก็แลญาณทัสนะ (ความรู้เห็น) ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มี.

จบปุพพสูตรที่ ๑

ตติยปัณณาสก์

สัมโพธิวรรควรรณนาที่ ๑

อรรถกถาปุพพสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปุพพสูตรที่ ๑ แห่งปัณณาสก์ที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปุพฺเพว สมฺโพธา** ได้แก่ในกาลก่อนแต่ตรัสรู้ ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ในเวลาอื่น (ก่อน) แต่พระอริยมรรคเกิดขึ้นนั่นเอง. บทว่า **อนภิสมฺพุทฺธสฺส** ได้แก่ผู้ยังไม่แทงตลอดอริยสัจ ๔. บทว่า **โพธิสตฺตสฺเสว สโต** ความว่า เมื่อสัตว์ผู้ตรัสรู้นั่นแหละ คือ ผู้เริ่มเพื่อจะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ มีอยู่ หรือว่าผู้ข้องอยู่ในพระโพธิญาณ มีอยู่. เพราะว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ของเรา) จำเดิมแต่ มีอภินิหารสำเร็จแล้วด้วยการประมวลธรรม ๘ ประการ แทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า **ทีปังกร** เป็นผู้เสด็จมาแล้วอย่างนั้นเป็นผู้ติด คือข้องอยู่ในโพธิญาณ ทรงพระดำริว่า เราต้องบรรลุพระโพธิญาณนี้ แล้วไม่ทรงละความพยายามเพื่อบรรลุพระโพธิญาณนั่นแล เสด็จมาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า พระโพธิสัตว์.

บทว่า **โก นุ โข** คือ **กตโม นุ โข** แปลว่าอะไรหนอแล. สังขารโลก ชื่อว่า **โลก**. บทว่า **อสฺสาโท** ได้แก่ มีอาการชุ่มชื่น. บทว่า **อาทีนโว** ได้แก่ มีอาการไม่น่าสดชื่น. บทว่า **ตสฺส มยฺหํ** ความว่า เมื่อเรานั้น คือ ผู้ข้องอยู่ในพระโพธิญาณอย่างนี้ มีอยู่. บทว่า **ฉนฺทราคปฏิวินโย ฉนฺทราคปฺปหานํ** ความว่า เพราะว่า ฉันทราคะ ถึงความปราศไป คือ ละได้ เพราะปรารภ คืออาศัยพระนิพพาน เพราะฉะนั้น

พระนิพพาน ท่านจึงเรียกว่า **ฉนฺทราควินโย** (นำฉันทราคะออกไป) **ฉนฺทราคปฺปหานํ** (ละฉันทราคะเสียได้). บทว่า **อิทํ โลกนิสฺสรณํ** ความว่า พระนิพพานนี้ ท่านเรียกว่า **โลกนิสฺสรณ** (เป็นแดนแล่นออกไปจากโลก) เพราะสลัดออกไปแล้วจากโลก. บทว่า **ยาวกีวํ** ความว่า ตลอดกาลมีประมาณเท่าใด. บทว่า **อพฺภญฺญาสึ** ความว่า ได้รู้แล้ว ด้วยอริยมรรคญาณ อันประเสริฐยิ่ง. แม้ด้วยบททั้งสองนี้ว่า **ญาณญฺจ ปน เม ทสฺสนํ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงปัจจเวกขณญาณ. บทที่เหลือในพระสูตรนี้ง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาปุพพสูตรที่ ๑

๒. มนุสสสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ปฏิญาณว่าเป็นผู้ตรัสรู้

[๕๔๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้ตรวจค้นอัสสาทะของโลกแล้ว อันใดเป็นอัสสาทะในโลก เราได้ประสบอันนั้นแล้ว อัสสาทะในโลกมีเท่าใด อัสสาทะนั้นเราได้เห็นอย่างดีด้วยปัญญาแล้ว เราได้ตรวจค้นอาทีนพของโลกแล้ว อันใดเป็นอาทีนพในโลก เราได้ประสบอันนั้นแล้ว อาทีนพในโลกมีเท่าใด อาทีนพนั้นเราได้เห็นอย่างดีด้วยปัญญาแล้ว เราได้ตรวจค้นนิสสรณะของโลกแล้ว อันใดเป็นนิสสรณะในโลก เราได้ประสบอันนั้นแล้ว นิสสรณะในโลกมีอย่างไร นิสสรณะนั้นเราได้เห็นอย่างดีด้วยปัญญาแล้ว

ภิกษุทั้งหลาย เรายังมิได้รู้แจ้งชัดซึ่งอัสสาทะอาทีนพและนิสสรณะของโลกอย่างถูกต้องแท้จริงตราบใด ฯลฯ* บัดนี้ ภพใหม่ไม่มี.

จบมนุสสสูตรที่ ๒

* ดูปุพพสูตรที่ ๑ ประกอบ

อรรถกถามนุสสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในมนุสสสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อสฺสาทปริเยสนํ อจรึ** ความว่า ได้ท่องเที่ยวไป เพื่อประโยชน์แก่การแสวงหาอัสสาทะ. ถามว่า ได้ท่องเที่ยวไป จำเดิมแต่ไหน ? ตอบว่า ได้ท่องเที่ยวไป ตั้งแต่เป็นสุเมธดาบส*. บทว่า **ปญฺญาย** ได้แก่ มรรคปัญญา พร้อมด้วยวิปัสสนา. บทว่า สุทิฏฺโฐ ได้แก่แทงตลอดแล้วด้วยดี. พึงทราบความในทุก ๆ บท โดยอุบายนี้.

จบอรรถกถามนุสสสูตรที่ ๒

๓. อัสสาทสูตร

ว่าด้วยเหตุให้หลุดพ้นจากโลก

[๕๔๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าอัสสาทะในโลกจักไม่มีแล้วไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงติดใจในโลก เพราะเหตุที่อัสสาทะในโลกมีอยู่ เพราะเหตุนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในโลก

ถ้าอาทีนพในโลกจักไม่มีแล้วไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงเบื่อหน่ายในโลก เพราะเหตุที่อาทีนพในโลกมีอยู่ เพราะเหตุนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเบื่อหน่ายในโลก

ถ้านิสสรณะในโลกจักไม่มีแล้วไซร้ สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่พึงออกจากโลกได้ ก็เพราะเหตุที่นิสสรณะในโลกมีอยู่ เพราะเหตุนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงออกจากโลกได้

* ปาฐะว่า ปฏฺจาย ฉบับพม่าเป็น ปฏฺจายาติ

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้ชัดซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลกอย่างถูกต้องตามจริงตราบใด สัตว์ทั้งหลายก็ยังมีใจถูกกักขัง ยังติด ยังไม่หลุด ยังไม่พ้น จากโลกนี้ ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก จากหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ทั้งที่เป็นเทวดาและมนุษย์อยู่ตราบนั้น เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายรู้แจ้งชัดซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลกอย่างถูกต้องตามจริงแล้ว เมื่อนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงมีใจไม่ถูกกักขัง ออกได้หลุดพ้นไปจากโลกนี้ ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก จากหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพรหมณ์ทั้งที่เป็นเทวดาและมนุษย์.

จบอัสสาทสูตรที่ ๓

ข้อความในบททั้งปวง ในสูตรที่ ๓ ง่ายทั้งนั้น.

๔. สมณสูตร

ว่าด้วยผู้ควรยกย่องเป็นสมณะและพราหมณ์

[๕๔๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด ๆ ไม่รู้แจ้งชัดซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลกอย่างถูกต้องตามจริง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น เราไม่นับว่าเป็นสมณะในสมณะทั้งหลาย ไม่นับว่าเป็นพราหมณ์ในพราหมณ์ทั้งหลาย อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่านั้น หาทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง สำเร็จอยู่ปัจจุบันนี้ได้ไม่

ส่วนสมณะ หรือพราหมณ์เหล่าใด ๆ รู้แจ้งชัดซึ่งอัสสาทะ อาทีนพ และนิสสรณะของโลก อย่างถูกต้องตามจริง สมณะ หรือพราหมณ์เหล่านั้น เรานับว่าเป็นสมณะในสมณะทั้งหลาย นับว่าเป็นพราหมณ์ในพราหมณ์ทั้งหลาย อนึ่ง เธอเหล่านั้นย่อมทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณพราหมณ์สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้ได้.

จบสมณสูตรที่ ๔

อรรถกถาสมณสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสมณสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สามญฺญตฺถํ** ได้แก่อริยผลทั้ง ๔ อย่าง. บทนอกนี้เป็นไวพจน์ของบทว่า **สามญฺญตฺถํ** ทั้งนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ามรรค ๔ เพราะอรรถว่า ความเป็นสมณะ ชื่อว่า ผล ๔ เพราะอรรถว่า ความเป็นพรหม. ก็ในพระสูตรทั้ง ๔ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงขันธโลกอย่างเดียว.

จบอรรถกถาสมณสูตรที่ ๔

๕. โรณสูตร

ว่าด้วยความร่าเริงและความเบิกบานในธรรม

[๕๔๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การร้องไห้ในวินัยของพระอริยะ คือการขับร้อง ความเป็นบ้าในวินัยของพระอริยะ คือการฟ้อนรำ ความเป็นเด็กในวินัยของพระอริยะ คือการหัวเราะจนเห็นฟันอย่างพร่ำเพรื่อ เพราะ

เหตุนั้น ในเรื่องนี้ พึงชักสะพานเสีย ในส่วนการขับร้อง การฟ้อนรำ (ส่วนการหัวเราะนั้น) เมื่อท่านทั้งหลายเกิดธรรมปราโมทย์ (ความยินดีร่าเริงในธรรม) ก็ควรแต่เพียงยิ้มแย้ม.

จบโรณสูตรที่ ๕

อรรถกถาโรสูตร

สูตรที่ ๕ ข้าพเจ้าจะยกเรื่องขึ้นแสดง ตามอัตถุปปัตติ (เรื่องราวที่เกิดขึ้น). ถามว่า เรื่องราวเกิดขึ้นอย่างไร. ตอบว่า เรื่องเกิดขึ้นในเพราะอนาจาร (การประพฤตินอกรีดนอกรอย) ของพระฉัพพัคคีย์ทั้งหลาย. เล่ากันมาว่า พระฉัพพัคคีย์เหล่านั้น ขับร้อง ฟ้อนรำ หัวเราะ เที่ยวไป. ภิกษุทั้งหลาย พากันกราบทูลพระทศพล พระบรมศาสดาตรัสเรียกภิกษุฉัพพัคคีย์เหล่านั้นมา แล้วทรงปรารภพระสูตรนี้ เพื่อพุทธประสงค์ จะทรงสั่งสอนภิกษุเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **รุณฺณํ** แปลว่า การร้องไห้. บทว่า **อุมฺมตฺตกํ** ได้แก่ กิริยาของคนบ้า. บทว่า **โกมาริกํ** ได้แก่ เรื่องที่เด็ก ๆ จะต้องกระทำ. บทว่า **ทนฺตวิทํ สกหสิตํ** ได้แก่ การหัวเราะด้วยเสียงอันดังของผู้ยิงฟัน ปรบมือ. ด้วยบทว่า **เสตุฆาโต คีเต** พระผู้มีด้วยเสียงอันดัง ทรงแสดงว่า การตัดปัจจัย ในการขับร้องของเธอทั้งหลาย จงยกไว้ก่อน เธอทั้งหลาย จะละการขับร้อง พร้อมทั้งเหตุ. แม้ในการฟ้อนรำ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **อลํ** แปลว่า ควรแล้ว. เหตุตรัสเรียกว่า ธรรม ในบทนี้ว่า **ธมฺมปฺปโมทิตานํ สตฺ** เมื่อคนทั้งหลาย รื่นเริง บันเทิงอยู่ด้วยเหตุบางอย่าง บทว่า **สิตํ สิตมตฺตาย** มีคำอธิบายว่า เมื่อมีเหตุที่ต้องหัวเราะ การหัวเราะที่เธอจะกระทำเพียงเพื่อยิ้ม คือเพื่อแสดงเพียงอาการเบิกบาน ให้เห็นปลายฟันเท่านั้น ก็พอแล้ว สำหรับเธอทั้งหลาย.

จบอรรถกถาโรณสูตรที่ ๕

๖. อติตตสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่เสพไม่รู้อิ่ม ๓ อย่าง

[๕๔๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอิ่มหนำในการเสพสิ่งทั้ง ๓ ไม่มี สิ่งทั้ง ๓ คืออะไร คือความหลับ การดื่มสุราเมรัย การประกอบเมถุนธรรม ความอิ่มหนำในการเสพสิ่งทั้ง ๓ นี้แล ไม่มี.

จบอติตตสูตรที่ ๖

อรรถกถาอติตตสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอติตตสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สุปฺปสฺส** ได้แก่ความหลับ. บทว่า **ปฏิเสวนาย นตฺถิ ติตฺติ** ความว่า จะเสพไปเท่าไร ๆ ก็ยังพอใจอยู่เท่านั้น ๆ เพราะฉะนั้น ขึ้นชื่อว่า ความอิ่มจึงยังไม่มี. แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ถ้าหากน้ำในมหาสมุทรจะกลายเป็นสุราไป และนักเลงสุราจะเกิดเป็นปลา

เมื่อเขาแหวกว่ายอยู่ก็ดี นอนอยู่ก็ดี ในน้ำนั้น ชื่นชื่อว่า ความอิ่มก็ไม่พึงมี. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงวัฏฏะอย่างเดียว.

จบอรรถกถาอติตตสูตรที่ ๖

๗. ปฐมกูฏสูตร

ว่าด้วยธรรมที่เกิดจากการรักษาและไม่รักษาจิต

[๕๔๙] ครั้งนั้น **อนาถบิณฑิก**คฤหบดีเข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระ-ภาคเจ้า** ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาว่า

คฤหบดี เมื่อจิตอันบุคคลไม่รักษาแล้ว กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม. ก็เป็นอันไม่ได้รักษาด้วย เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ไม่ได้รักษาแล้ว กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมก็เปียก (ด้วยน้ำ คือ กิเลสโทษ) เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม เปียกแล้ว กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมก็เสีย บุคคลผู้มีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมเสีย การตายย่อมไม่เป็นการตายดี

เปรียบเหมือนเรือนยอด เมื่อมุงไม่ดี ทั้งยอด ทั้งกลอน ทั้งฝา เป็นอันไม่ได้รักษา ก็เปียก ก็ผุ ฉันใด เมื่อจิตอันบุคคลไม่รักษาแล้ว ฯลฯ การตายย่อมไม่เป็นการตายดี ฉันนั้น

คฤหบดี เมื่อจิตอันบุคคลรักษาแล้ว กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็เป็นอันได้รักษาด้วย เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมได้รักษาแล้ว กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมก็ไม่เปียก เมื่อกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ไม่เปียกแล้ว กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมก็ไม่เสีย บุคคลผู้มีกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมไม่เสีย การตายย่อมเป็นการตายดี

เปรียบเหมือนเรือนยอด เมื่อมุงดีแล้ว ทั้งยอด ทั้งกลอน ทั้งฝา เป็นอันได้รักษา ก็ไม่เปียก ไม่ผุ ฉันใด เมื่อจิตอันบุคคลรักษาแล้ว ฯลฯ การตายย่อมเป็นการตายดี ฉันนั้น.

จบปฐมกูฏสูตรที่ ๗

อรรถกถาปฐมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมกูฏสูตรที่ ๗ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อวสฺสุตํ โหติ** แปลว่า ย่อมเปียก. บทว่า **น ภทฺทกํ มรณํ โหติ** ความว่า การตายดี เธอก็ไม่ได้เพราะกรรมทั้ง ๓ เป็นปัจจัยแห่งปฏิสนธิในอบาย. บทว่า **กาลกิริยา** เป็นไวพจน์ของบทว่า มรณ นั่นเอง. พึงทราบวินิจฉัย ในธรรมฝ่ายสุกปักษ์ (ธรรมฝ่ายขาว) ดังต่อไปนี้ การตายดี เป็นอันเธอได้แล้ว เพราะกรรมทั้ง ๓ เป็นปัจจัยแห่งปฏิสนธิในสวรรค์ แต่การตายนั้น ใช้ได้สำหรับพระอริยสาวกทั้งหลาย ๓ จำพวก มีพระโสดาบันเป็นต้น โดยส่วนเดียวเท่านั้น. บทที่เหลือ ในพระสูตรนี้ง่ายทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาปฐมกูฏสูตรที่ ๗

๘. ทุติยกูฏสูตร

ว่าด้วยกรรมพินาศและไม่พินาศเพราะจิต

[๕๕๐] ครั้งนั้น **อนาถบิณฑิกคฤหบดี**เข้าไปเฝ้า**พระผู้มีพระภาคเจ้า** ฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาว่า

คฤหบดี เมื่อจิตร้ายแล้ว กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมก็ร้ายด้วย การตายของบุคคลผู้มีกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมร้าย ย่อมไม่เป็นการตายดี

เปรียบเหมือนเรือนยอดเมื่อมุงไม่ดี ยอด กลอน ฝา ก็เสียด้วย ฉันใด เมื่อจิตร้ายแล้ว ฯลฯ ย่อมไม่เป็นการตายดี ฉันนั้น

คฤหบดี เมื่อจิตไม่ร้ายแล้ว กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ก็ไม่ร้าย การตายของบุคคลผู้มีกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมไม่ร้าย ย่อมเป็นการตายดี เปรียบเหมือนเรือนยอดเมื่อมุงดี ยอด กลอน ฝา ก็ไม่เสียฉันใด เมื่อจิตไม่ร้ายแล้ว ฯลฯ ย่อมเป็นการตายดี ฉันนั้น.

จบทุติยกูฏสูตรที่ ๘

อรรถกถาทุติยกูฏสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยกูฏสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **พฺยาปนฺนํ** ได้แก่จิตที่ละปกติภาพแล้วตั้งอยู่ บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วในสูตรก่อนนั่นแล.

จบอรรถกถาทุติยกูฏสูตรที่ ๘

๙. ปฐมนิทานสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งธรรม ๓ อย่าง

[๕๕๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุอกุศลมูล ๓ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม ต้นเหตุ ๓ คืออะไร คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้นเหตุเพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม

กรรมที่บุคคลทำด้วยโลภะ โทสะ โมหะ เกิดแต่โลภะ โทสะ โมหะ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นต้นเหตุ มีโลภะ โทสะ โมหะเป็นแดนเกิดอันใด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์เป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อกรรมสมุทัย (ความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่ง

กรรม) กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อกรรมนิโรธ (ความดับแห่งกรรม) นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม

ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม ต้นเหตุ ๓ คืออะไร คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นต้นเหตุเพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม

กรรมที่บุคคลทำเพราะอโลภะ อโทสะ อโมหะ เกิดแต่อโลภะ อโทสะ อโมหะ มีอโลภะ อโทสะ อโมหะเป็นต้นเหตุ มีอโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นแดนเกิดอันใด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นหาโทษมิได้ กรรมนั้นมีสุขเป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อกรรมนิโรธ กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อกรรมสมุทัย นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม.

จบปฐมนิทานสูตรที่ ๙

อรรถกถาปฐมนิทานสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมนิทานสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **นิทานานิ** ได้แก่เหตุทั้งหลาย. บทว่า **กมฺมานํ สมุทยาย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การทำการประมวลมาซึ่งกรรมที่เป็นวัฏฏคามี (กรรมที่ทำให้สัตว์เวียนว่ายตายเกิด). บทว่า **โลภปกตํ** ความว่า ทำด้วยความโลภ. บทว่า **สาวชฺชํ** แปลว่า มีโทษ. บทว่า **ตํ กมฺมํ กมฺมสมุทยาย สํ วตฺตติ** ความว่า กรรมนั้นย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การทำการประมวล ซึ่งกรรมสมุทัย (เหตุที่จะให้เกิดกรรม) แม้เหล่าอื่นที่เป็นวัฏฏคามี. บทว่า **น ตํ กมฺมํ**

กมฺมนิโรธาย ความว่า แต่กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การดับวัฏฏคามีกรรม. พึงทราบวินิจฉัย ในกรรมฝ่ายขาวดังต่อไปนี้ บทว่า **กมฺมานํ สมุทยาย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การเกิดขึ้นแห่งวัฏฏคามีกรรม. บททั้งปวง พึงทราบความโดยนัยนี้.

จบอรรถกถาปฐมนิทานสูตรที่ ๙

๑๐. ทุติยนิทานสูตร

ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งกรรม ๓ อย่าง

[๕๕๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม ต้นเหตุ ๓ คืออะไรบ้าง คือความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะ (ความรักใคร่ พอใจ) ที่เป็นอดีต ๑ ความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลาย อันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอนาคต ๑ ความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นปัจจุบัน ๑

ความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอดีตอย่างไร ? คือบุคคลตรึกตรองไปถึงธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่ล่วงไปแล้ว เมื่อตรึกตรองตามไป ความพอใจก็เกิดขึ้น ผู้เกิดความพอใจแล้วก็ชื่อว่าถูกธรรมเหล่านั้นผูกไว้แล้ว เรากล่าวความติดใจนั้น ว่าเป็นสังโยชน์ (เครื่องผูก) ความพอใจเกิด เพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอดีตอย่างนี้แล

ความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอนาคตอย่างไร ? คือบุคคลตรึกตรองไปถึงธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่ยังไม่มาถึง เมื่อตรึกตรองตามไป ความพอใจก็เกิดขึ้น ผู้เกิดความพอใจแล้ว ก็ชื่อว่าถูกธรรมเหล่านั้นผูกไว้แล้ว เรากล่าวความติดใจนั้น ว่าเป็นสังโยชน์ ความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอนาคตอย่างนี้แล

ความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นปัจจุบันอย่างไร คือบุคคลตรึกตรองถึงธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า เมื่อตรึกตรองตามไป ความพอใจก็เกิดขึ้น ผู้เกิดความพอใจแล้ว ก็ชื่อว่าถูกธรรมเหล่านั้นผูกไว้แล้ว เรากล่าวความติดใจนั้น ว่าเป็นสังโยชน์ ความพอใจเกิดเพราะปรารภธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นปัจจุบันอย่างนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ นี้แล เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุ ๓ นี้ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกรรม ต้นเหตุ ๓ คืออะไร คือความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอดีต ๑ ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอนาคต ๑ ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นปัจจุบัน ๑

ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอดีตอย่างไร ? คือบุคคลรู้ชัดซึ่งวิบากอันยืดยาวของธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่ล่วงแล้ว ครั้นรู้ชัดซึ่งวิบากอันยืดยาวแล้ว กลับใจเสียจากเรื่องนั้น ครั้นกลับใจได้แล้ว คลายใจออก ก็เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา

ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอดีตอย่างนี้แล

ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลาย อันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอนาคตอย่างไร ? คือบุคคลรู้ชัดซึ่งวิบากอันยืดยาวของธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่ยังไม่มาถึง ครั้นรู้ชัดซึ่งวิบากอัน ยืดยาวแล้ว กลับใจเสียจากเรื่องนั้น ครั้นกลับใจได้แล้ว คลายใจออก ก็เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นอนาคตอย่างนี้แล

ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นปัจจุบันอย่างไร คือ บุคคลรู้ชัดซึ่งวิบากอันยืดยาวของธรรมอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า ครั้นรู้ชัดซึ่งวิบากอันยืดยาวแล้ว กลับใจเสียจากเรื่องนั้น ครั้นกลับใจได้แล้ว คลายใจออก ก็เห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา ความพอใจไม่เกิดเพราะปรารภธรรมทั้งหลายอันเป็นฐานแห่งฉันทราคะที่เป็นปัจจุบันอย่างนี้แล.

ภิกษุทั้งหลาย นี้ต้นเหตุ ๓ เพื่อความเกิดขึ้นพร้อมมูลแห่งกรรม.

จบทุติยนิทานสูตรที่ ๑๐

จบสัมโพธิวรรคที่ ๑

อรรถกถาทุติยนิทานสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยนิทานสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **กมฺมานํ** ได้แก่ กรรมที่เป็นวัฏฏคามีนั่นเอง. บทว่า **ฉนฺทราคฏฺฐานิเย** ความว่า เป็นเหตุแห่งฉันทราคะ. บทว่า **อารพฺภ** ได้แก่อาศัย คือหมายเอา เจาะจง. บทว่า **ฉนฺโท** ได้แก่ความพอใจด้วยอำนาจแห่งตัณหา. บทว่า **โย เจตโส สาราโค** ความว่า ความกำหนัด ความยินดีแห่งจิต ความที่จิตกำหนัดแล้ว อันใด ความกำหนัดแห่งจิตนี้ เราตถาคตกล่าวว่า เป็นสังโยชน์ คือเป็นเครื่องผูก.

พึงทราบวินิจฉัยในธรรมฝ่ายขาว ดังต่อไปนี้ บทว่า **กมฺมานํ** ได้แก่กรรมที่เป็น**วิวัฏฏคามี** (กรรมที่เลิกหมุนเวียน). บทว่า **ตทภินิวตฺเตติ** ความว่า ให้ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งราคะเป็นต้น และวิบากของธรรมนั้นหมุนกลับเฉพาะ คือว่า เมื่อใดเขารู้ คือ เข้าใจวิบาก โดยเป็นที่ตั้ง (แห่งฉันทราคะเป็นต้น) เมื่อนั้น เขาจะยังธรรมเหล่านั้นด้วย วิบากนั้นด้วย ให้หมุนกลับเฉพาะ. อนึ่ง ด้วยบทนี้ พระองค์ตรัสวิปัสสนาไว้แล้ว. ด้วยบทว่า **ตทภินิวฏฺเฏตฺวา** นี้ ตรัสมรรคไว้. แต่ด้วยบทว่า **เจตสา อภิวิราเชตฺวา** นี้ ตรัสมรรคไว้อย่างเดียว. บทว่า **ปญฺญาย อติวิชฺฌ ปสฺสติ** ความว่า เห็นทะลุ ปรุโปร่ง ด้วยมรรคปัญญา พร้อมด้วยวิปัสสนา. ในทุก ๆ บท พึงทราบความอย่างนี้ ก็ในพระสูตรนี้ ตรัสไว้ทั้งวัฏฏะ และวิวัฏฏะฉะนี้แล.

จบทุติยนิทานสูตรที่ ๑๐

จบสัมโพธิวรรควรรณนาที่ ๑

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปุพพสูตร ๒. มนุสสสูตร ๓. อัสสาทสูตร ๔. สมณสูตร ๕. โรณสูตร ๖. อติตตสูตร ๗. ปฐมกุฏฐสูตร ๘. ทุติยกุฏฐสูตร ๙. ปฐมนิทานสูตร ๑๐. ทุติยนิทานสูตร และอรรถกถา.

อาปายิกวรรคที่ ๒

๑. อาปายิกสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวกที่ต้องไปอบายภูมิ

[๕๕๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้ ไม่ละโทษนี้ เป็นคนอบาย เป็นคนนรก บุคคล ๓ คือใคร คือบุคคลไม่เป็นพรหมจารี แต่ปฏิญาณตนว่าเป็นพรหมจารี ๑ บุคคลกำจัดท่านผู้เป็นพรหมจารีผู้บริสุทธิ์ ประพฤติพรหมจรรย์หมดจดอยู่ ด้วยอพรหมจรรย์ อันไม่มีมูล ๑ บุคคลผู้พูดอย่างนี้โดยปกติ เห็นอย่างนี้โดยปกติว่า โทษในกามทั้งหลายไม่มี จมอยู่ในกามทั้งหลาย ๑ นี้แล บุคคล ๓ ไม่ละโทษนี้ เป็นคนอบาย เป็นคนนรก.

จบอาปายิกสูตรที่ ๑

อาปายิกวรรควรรณนาที่ ๒

อรรถกถาอาปายิกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอาปายิกสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า **อาปายิกา** เพราะจะไปสู่อบาย. สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า **เนรยิกา** เพราะจะไปสู่นรก. บทว่า **อิทมปฺปหาย** นี้ ความว่า ไม่ละกรรมชั่วทั้ง ๓ มีการปฏิญาณตนว่า เป็นพรหมจารี เป็นต้นนี้. บทว่า **พฺรหฺมจารีปฏิญฺโญ** ได้แก่ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์เทียม. อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ผู้มีปฏิญาณอย่างนี้ว่า แม้เราก็เป็นพรหมจารี โดยไม่ละอากัปกิริยาของ

พวกเขา. บทว่า **อนุทฺธ์ เสติ** ความว่า ด่า คือบริภาษ ได้แก่ติเตียน. บทว่า **นตฺถิ กาเมสุ โทโส** ความว่า ผู้ซ่องเสพกิเลสกามและวัตถุกาม ไม่มีโทษ. บทว่า **ปาตพฺยตๆ** ความว่า ความเป็นผู้จะต้องดื่ม คือความเป็นผู้จะต้องบริโภค ได้แก่ความเป็นผู้จะต้องดื่มกิน เหมือนการดื่มน้ำของผู้กระหายน้ำ ด้วยจิตปราศจากความรังเกียจ. ในพระสูตรนี้ ตรัสวัฏฏะไว้อย่างเดียว.

จบอรรถกถาอาปายิกสูตรที่ ๑

๒. ทุลลภสูตร

ว่าด้วยบุคคลหาได้ยาก ๓ จำพวก

[๕๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความมีปรากฏแห่งบุคคล ๓ หาได้ยากในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ พระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ๑ บุคคลผู้แสดงธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว บุคคลผู้กตัญญูกตเวที ๑ ความมีปรากฏแห่งบุคคล ๓ นี้แล หาได้ยากในโลก

จบทุลลภสูตรที่ ๒

อรรถกถาทุลลภสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุลลภสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กตญฺญู กตเวที** ได้แก่ บุคคลผู้รู้กรรมที่เขาทำแล้ว (แก่ตน) ว่า ผู้นี้ทำคุณแก่เรา ดังนี้แล้ว ทำการตอบแทนให้ผู้อื่นรู้ คือให้ปรากฏ.

จบอรรถกถาทุลลภสูตรที่ ๒

๓. อัปปเมยยสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวก

[๕๕๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ (สุปฺปเมยฺย) คนประมาณง่าย (ทุปฺปเมยฺย) คนประมาณยาก (อปฺปเมยฺย) คนประมาณไม่ได้

คนประมาณง่ายเป็นอย่างไร ? บุคคลลางคนในโลกนี้ เป็นคนหยิ่ง ยกตัวเอง หลุกหลิก ปากกล้า พูดพล่าม ลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะ ใจไม่มั่นคง วอกแวก มีอินทรีย์อันเปิดเผย (คือ ไม่สำรวมอินทรีย์) นี่เรียกว่า **คนประมาณง่าย**

คนประมาณยากเป็นอย่างไร ? บุคคลลางคนในโลกนี้ เป็นคนไม่หยิ่ง ไม่ยกตัว ไม่หลุกหลิก ไม่ปากกล้า ไม่พูดพล่าม ตั้งสติ มีสัมปชัญญะ ใจมั่นคง แน่วแน่ มีอินทรีย์อันสำรวม นี่เรียกว่า **คนประมาณยาก**.

คนประมาณไม่ได้เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นพระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว นี่เรียกว่า **คนประมาณไม่ได้**.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวก มีปรากฏอยู่ในโลก.

จบอัปปเมยยสูตรที่ ๓

อรรถกถาอัปปเมยยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอัปปเมยยสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บุคคล ชื่อว่า **สุปฺปเมยฺโย** เพราะประมาณได้โดยง่าย. ชื่อว่า **ทุปฺปเมยฺโย** เพราะประมาณได้โดยยาก. ชื่อว่า **อปฺปเมยฺโย** เพราะไม่อาจประมาณได้. บทว่า **อุนฺนโฬ** ได้แก่ บุคคลผู้เป็นเหมือนไม้อ้อที่พุ่งขึ้น อธิบายว่า ยกมานะที่ว่างเปล่าขึ้นตั้งไว้. บทว่า **จปโล** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความหลุกหลิก มีการตกแต่งบาตรเป็นต้น. บทว่า **มุขโร** ได้แก่ คนปากจัด. บทว่า **วิกิณฺณวาโจ** ได้แก่ คนผู้ไม่สำรวมถ้อยคำ. บทว่า **อสมาหิโต** ได้แก่ ผู้ไม่มีจิตเป็นสมาธิ. บทว่า **วิพฺภนฺตจิตฺโต** ได้แก่ ผู้มีจิตเปลี่ยวเปรียบเหมือนแม่โค และเนื้อป่า ตัวตื่นเตลิด. บทว่า **ปากตินฺทฺริโย** ได้แก่ ผู้มีอินทรีย์อันเปิดเผย. บทที่เหลือในพระสูตรนี้ ง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอัปปเมยยสูตรที่ ๓

๔. อาเนญชสูตร

ว่าด้วยบุคคลผู้เจริญอรูปฌาน ๓ จำพวก

[๕๔๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือบุคคลลางคนในโลกนี้ เพราะล่วงรูปสัญญา (ความกำหนดในรูปธรรม อันเป็นอารมณ์แห่งรูปฌาน) หมด ดับปฏิฆสัญญา (ความกำหนดในปฏิฆะ) หมด ไม่ทำในใจซึ่งนานัตตสัญญา (ความกำหนดมีอาการต่าง ๆ กัน) หมด (ถืออากาศเป็นอารมณ์) บริกรรมว่า (อนนฺโต

อากาโส) อากาศหาที่สุดมิได้ เข้าอากาสานัญจายตนฌานอยู่ บุคคลนั้นติดใจยินดีปลื้มใจด้วยฌานนั้น ยับยั้งอยู่ในฌานนั้น ปักใจในฌานนั้น น้อมใจอยู่ด้วยฌานนั้น มากด้วยฌานนั้นอยู่ไม่เสื่อม (จากฌานนั้น) จนกระทำกาลกิริยา ย่อมไปเกิดอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่าอากาสานัญจายตนะ

ภิกษุทั้งหลาย ๒๐,๐๐๐ กัปเป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าอากาสานัญจายตนะ (บุคคลผู้สำเร็จฌานนั้น) ที่เป็นปุถุชน อยู่จนตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว (จุติจากเทวโลกนั้น) ไปนรกก็ได้ ไปกำเนิดดิรัจฉานก็ได้ ไปกำเนิดเปรตก็ได้ ส่วน (บุคคลผู้สำเร็จฌานนั้น) ที่เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า อยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้วย่อมปรินิพพานในภพนั้นนั่นเอง นี่เป็นความพิเศษแปลกต่างกันแห่งอริยสาวกผู้ได้สดับกับปุถุชนผู้มิได้สดับ เฉพาะในเมื่อคติอุปบัติมีอยู่ (คือยังต้องเวียนเกิดอยู่)

อีกข้อหนึ่ง บุคคลลางคนในโลกนี้ล่วงอากาสานัญจายตนะหมด (ถือวิญญาณเป็นอารมณ์) บริกรรมว่า (อนนฺตำ วิญฺญาณำ) วิญญาณหาที่สุดมิได้ เข้าวิญญาณัญจายตนฌานอยู่ บุคคลนั้นติดใจยินดีปลื้มใจด้วยฌานนั้น ยับยั้งอยู่ในฌานนั้น ปักใจในฌานนั้น น้อมใจอยู่ด้วยฌานนั้น มากด้วยฌานนั้นอยู่ไม่เสื่อม (จากฌานนั้น) จนกระทำกาลกิริยา ย่อมไปเกิดอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่าวิญญาณัญจายตนะ.

ภิกษุทั้งหลาย ๔๐,๐๐๐ กัป เป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าวิญญาณัญจายตนะ. (บุคคลผู้สำเร็จฌานนั้น) ที่เป็นปุถุชน อยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว (จุติจากเทวโลกนั้น) ไปนรกก็ได้ ไปกำเนิดดิรัจฉานก็ได้ ไปกำเนิดเปรตก็ได้ ส่วน (บุคคลผู้สำเร็จฌานนั้น) ที่เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว ย่อมปรินิพพานในภพนั้นนั่นเอง นี่เป็นความพิเศษแปลกต่างกันแห่งอริยสาวกผู้ได้สดับกับปุถุชนมิได้สดับ เฉพาะในเมื่อคติอุปบัติมีอยู่

อีกข้อหนึ่งบุคคลลางคนในโลกนี้ ล่วงวิญญาณัญจายตนะหมด (ถือเอาความไม่มีอะไรเหลือสักน้อยหนึ่งเป็นอารมณ์) บริกรรมว่า (นตฺถิ กิญฺจิ) ไม่มีอะไร ๆ เข้าอากิญจัญญายตนฌาน อยู่บุคคลนั้นติดใจยินดีปลื้มใจด้วยฌานนั้น ยับยั้งอยู่ในฌานนั้น ปักใจในฌานนั้น น้อมใจอยู่ด้วยฌานนั้น มากด้วยฌานนั้น อยู่ไม่เสื่อม (จากฌานนั้น) จนกระทำกาลกิริยา ย่อมไปเกิดอยู่ร่วมกับเทวดาเหล่าอากิญจัญญายตนะ.

ภิกษุทั้งหลาย ๖๐,๐๐๐ กัปเป็นประมาณอายุของเทวดาเหล่าอากิญจัญญายตนะ (บุคคลผู้สำเร็จฌานนั้น) ที่เป็นปุถุชนอยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว (จุติจากเทวโลกนั้น) ไปนรกก็ได้ ไปกำเนิดดิรัจฉานก็ได้ ไปกำเนิดเปรตก็ได้ ส่วน (บุคคลผู้สำเร็จฌานนั้น) ที่เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า อยู่ตลอดกำหนดอายุในเทวโลกชั้นนั้นแล้ว ย่อมปรินิพพานในภพนั้นนั่นเอง นี่เป็นความพิเศษแปลกต่างกันแห่งอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วกับปุถุชนผู้มีได้สดับ เฉพาะในเมื่อคติอุปบัติมีอยู่.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ จำพวกมีปรากฏอยู่ในโลก.

จบอาเนญชสูตรที่ ๔

อรรถกถาอาเนญชสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอาเนญชสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตทสฺสาเทติ** ได้แก่ ชอบใจฌานนั้นน. บทว่า **ตํ นิกาเมฺติ** ได้แก่ ปรารถนาฌานนั้นแหละ. บทว่า **เตน จ วิตฺตึ อาปชฺชติ** ได้แก่ ถึงความยินดีด้วยฌานนั้น. บทว่า **ตตฺถ ฐิโต** ได้แก่ ตั้งอยู่ในฌานนั้น.

บทว่า **ตทฺธิมุตฺโต** ได้แก่น้อมใจไปในฌานนั้นแหละ. บทว่า **ตพฺพหุลวิ หารี** ได้แก่ อยู่กับฌานนั้นเป็นส่วนมาก. บทว่า **สหพฺยตํ อุปปชฺชติ** ได้แก่ เข้าถึงความเป็นสหาย อธิบายว่า ย่อมบังเกิดในเทวโลกนั้น.

คำมีอาทิว่า **นิรยมฺปิ คจฺฉติ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงการไปนรกนั้น ด้วยสามารถแห่งปริยายอื่น เพราะไม่พ้นจากนรกเป็นต้นไปได้ เพราะว่า เขาไม่มีอกุศลกรรมที่มีกำลังมากกว่าอุปจารฌาน ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดในอบายติดต่อกัน. บทว่า **ภควโต ปน สาวโก** ได้แก่พระสาวกองค์ใดองค์หนึ่ง บรรดาพระสาวกผู้เป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีทั้งหลาย. บทว่า **ตสฺมึเยว ภเว** ได้แก่ ในอรูปภพนั่นเอง. บทว่า **ปรินิพฺพายติ** ความว่า จะปรินิพพาน ด้วยปรินิพพานที่หาปัจจัยมิได้. ความเพียรเป็นเครื่องประกอบอย่างยิ่ง ชื่อว่า **อธิปฺปายาโส** คำที่เหลือในพระสูตรนี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้ว นั่นแล. อนึ่ง ในพระสูตรนี้ ฌานที่จะเป็นเหตุให้อุปบัติ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสไว้สำหรับปุถุชน สำหรับพระอริยสาวก ตรัสทั้งความที่เป็นเหตุให้อุปบัตินั่นเอง ทั้งฌานที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนาด้วย.

จบอรรถกถาอาเนญชสูตรที่ ๔

๕. อยสูตร

ว่าด้วยวิบัติ ๓ และสัมปทา ๓

[๕๕๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิบัติ (ความเสีย) ๓ นี้ วิบัติ ๓ คืออะไร คือ สีลวิบัติ (ความเสียทางศีล) จิตตวิบัติ (ความเสียทางจิต) ทิฏฐิ-วิบัติ (ความเสียทางทิฏฐิ)

สีลวิบัติเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้ เป็นคนมักทำปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มักพูดมุสาวาท ปิสุณาวาจา (คำส่อเสียด) ผรุสวาจา (คำหยาบ) สัมผัปปลาป (คำเหลวไหล) นี่เรียกว่า**สีลวิบัติ**

จิตตวิบัติเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้ เป็นคนมีอภิชฌา (เห็นแก่ได้) มีใจพยาบาท นี่เรียกว่า**จิตตวิบัติ**

ทิฏฐิวิบัติเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้ เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริต (ผิดจากคลองธรรม) ว่า (๑) ทานไม่มีผล (๒) การบูชาไม่มีผล (๓) การบวงสรวงไม่มีผล (๔) ผลวิบากของกรรมดีและชั่วไม่มี (๕) โลกนี้ไม่มี (๖) โลกอื่นไม่มี (๗) มารดาไม่มี (๘) บิดาไม่มี (๙) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะไม่มี (๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินถูกทางผู้ปฏิบัติชอบที่กระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ด้วยตนเองแล้วสอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้ไม่มีในโลก นี่เรียกว่า**ทิฏฐิวิบัติ**

สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกไปย่อมเข้าถึงอบายทุคติวินิบาตนรก เหตุสีลวิบัติบ้าง เหตุจิตตวิบัติบ้าง เหตุทิฏฐิวิบัติบ้าง

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย วิบัติ ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมปทา (ความถึงพร้อม) ๓ นี้ สัมปทา ๓ คืออะไร คือ **สีลสัมปทา จิตตสัมปทา ทิฏฐิสัมปทา**

สีลสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร เว้นจากมุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาป นี้เรียกว่า**สีลสัมปทา**

จิตตสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้ไม่มีอภิชฌา ไม่มีใจพยาบาท นี่เรียกว่า**จิตตสัมปทา**

ทิฏฐิสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้ เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า (๑) ทานมีผล (๒) การบูชามีผล (๓) การบวงสรวงมีผล (๔) ผลวิบากของกรรมดีและชั่วมี (๕) โลกนี้มี (๖) โลกอื่นมี (๗) มารดามี (๘) บิดามี (๙) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมี (๑๐) สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินถูกทาง ผู้ปฏิบัติชอบ ที่กระทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง แล้วสอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้มีอยู่ในโลก นี่เรียกว่าทิฏฐิสัมปทา

สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เหตุ-สีลสัมปทาบ้าง เหตุจิตตสัมปทาบ้าง เหตุทิฏฐิสัมปทาบ้าง

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย สัมปทา ๓.

จบอยสูตรที่ ๕

อรรถกถาอยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอยสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สีลวิปตฺติ** ได้แก่ อาการที่ศีลวิบัติ. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้แหละ. ด้วยบทว่า **นตฺถิ ทินฺนํ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาความที่ทานที่ให้แล้วไม่มีผล. การบูชาใหญ่ เรียกว่า **ยิฏฺฐะ**. ลาภสักการะที่เพียงพอทรงประสงค์เอาว่า **หุตะ**. มิจฉาทิฏฐิบุคคล ห้าม**ยิฏฺฐะ** และ**หุตะ** ทั้งสองนั้น ว่าไม่มีผลเลย. บทว่า **สุกฏทุกฺกฏานํ** ได้แก่ กรรมที่ทำดีและทำชั่ว อธิบายว่า ได้แก่กุศลกรรม และอกุศลกรรม. ด้วยบทว่า **ผลํ วิปาโก** มิจฉาทิฏฐิบุคคลกล่าวสิ่งที่เรียกว่า ผล หรือ วิบาก ว่าไม่มี.

บทว่า **นตฺถิ อยํ โลโก** ความว่า โลกนี้ไม่มีสำหรับผู้ที่ตั้งอยู่ในโลกหน้า. บทว่า **นตฺถิ ปโร โลโก** ความว่า โลกหน้าไม่มีแม้สำหรับผู้ตั้งอยู่ในโลกนี้. มิจฉาทิฏฐิบุคคล แสดงว่า สัตว์ทั้งหมด (ตายแล้ว) ย่อมขาดสูญ ในโลกนั้น ๆ นั่นเอง. ด้วยบทว่า **นตฺถิ มาตา นตฺถิ ปิตา** มิจฉาทิฏฐิบุคคล กล่าวโดยสามารถแห่งการปฏิบัติชอบ และการปฏิบัติผิดในมารดา บิดา เหล่านั้นว่าไม่มีผล. บทว่า **นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา** ความว่า ขึ้นชื่อว่าสัตว์ ที่จะจุติแล้วเกิดไม่มี. ความบริบูรณ์ ชื่อว่า **สมฺปทา** ความที่ศีลบริบูรณ์ไม่บกพร่อง ชื่อว่า **สีลสัมปทา**. แม้ในบททั้งสองที่เหลือก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อตฺถิ ทินฺนํ** เป็นต้น นักศึกษาพึงถือเอาโดยนัยที่ตรงข้ามกับที่กล่าวมาแล้ว.

จบอรรถกถาอยสูตรที่ ๕

๖. อปัณณกสูตร

ว่าด้วยวิบัติ ๓ และสัมปทา ๓

[๕๕๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิบัติ ๓ นี้ วิบัติ ๓ คืออะไร คือ สีลวิบัติ จิตตวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ

สีลวิบัติเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักทำปาณาติบาต ฯลฯ สัมผัปปลาป นี้เรียกว่า **สีลวิบัติ**

จิตตวิบัติเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้มีอภิชฌา มีใจพยาบาท นี่เรียกว่า **จิตตวิบัติ**

ทิฏฐิวิบัติเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริตว่า (๑) ทานไม่มีผล ฯลฯ สอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้ไม่มีในโลก นี่เรียกว่า **ทิฏฐิวิบัติ**

สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุคติวินิบาตนรก เหตุสีลวิบัติบ้าง เหตุจิตตวิบัติบ้าง เหตุทิฏฐิวิบัติบ้าง เปรียบเหมือนลูกบาศก์ซัดขึ้นแล้ว ย่อมกลับมาตั้งอยู่โดยที่ใด ๆ ก็กลับมาตั้งอยู่อย่างดี ฉันใด สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกตายไป ฯลฯ เหตุทิฏฐิวิบัติบ้าง ฉันนั้น เหมือนกัน

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย วิบัติ ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมปทา ๓ นี้ สัมปทา ๓ คืออะไรบ้าง คือ **สีลสัมปทา จิตตสัมปทา ทิฏฐิสัมปทา**

สีลสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ สัมผัปปลาป นี่เรียกว่า **สีลสัมปทา**

จิตตสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่มีอภิชฌา ไม่มีใจพยาบาท นี่เรียกว่า **จิตตสัมปทา**

ทิฏฐิสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า (๑) ทานมีผล ฯลฯ สอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้ มีอยู่ในโลก นี่เรียกว่า **ทิฏฐิสัมปทา**

สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เหตุสีลสัมปทาบ้าง เหตุจิตตสัมปทาบ้าง เหตุทิฏฐิสัมปทาบ้าง เปรียบเหมือนลูกบาศก์ ซัดขึ้นแล้ว ย่อมกลับมาตั้งอยู่โดยที่ใด ๆ ก็กลับมาตั้งอยู่อย่างดี ฉันใด สัตว์ทั้งหลายเพราะกายแตกตายไป ฯลฯ เหตุทิฏฐิสัมปทาบ้าง ฉันนั้น เหมือนกัน นี้แล ภิกษุทั้งหลาย สัมปทา ๓

จบอปัณณกสูตรที่ ๖

อรรถกถาอปัณณกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอปัณณกสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อปณฺณโก มณิ** ได้แก่ลูกบาศก์ (ลูกสะกา) อันประกอบแล้วด้วย เหลี่ยม ๖ เหลี่ยม. บทว่า **สุคตึ สคฺคํ** ได้แก่ โลกคือสวรรค์ในบรรดาสวรรค์ ๖ ชั้น มีชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง. ในพระสูตรนี้ ตรัสธรรมทั้งสองประการ คือศีลและสัมมาทิฏฐิ คลุกเคล้ากันไป

จบอรรถกถาอปัณณกสูตรที่ ๖

๗. กัมมันตสูตร

ว่าด้วยเรื่องวิบัติ ๓ และสัมปทา ๓

[๕๕๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วิบัติ ๓ นี้ วิบัติ ๓ คืออะไรบ้าง คือ **กัมมันตวิบัติ** (ความเสียทางการงาน) **อาชีววิบัติ** (ความเสียทางอาชีพ) **ทิฏฐิวิบัติ** (ความเสียทางความเห็น)

กัมมันตวิบัติเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้มักทำปาณาติบาต ฯลฯ สัมผัปปลาป นี่เรียกว่า **กัมมันตวิบัติ**

อาชีววิบัติเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้หาเลี้ยงชีพในทางผิด สำเร็จความเป็นอยู่โดยมิจฉาอาชีวะ นี่เรียกว่า **อาชีววิบัติ**

ทิฏฐิวิบัติเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริตว่า ฯลฯ (๑) ทานไม่มีผล ฯลฯ สอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้ ไม่มีในโลก นี่เรียกว่า **ทิฏฐิวิบัติ**

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย วิบัติ ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมปทา ๓ นี้ สัมปทา ๓ คืออะไรบ้าง คือ **กัมมันตสัมปทา** (ความดีทางการงาน) **อาชีวสัมปทา** (ความดีทางอาชีพ) **ทิฏฐิสัมปทา** (ความดีทางความเห็น)

กัมมันตสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต ฯลฯ สัมผัปปลาป นี่เรียกว่า **กัมมันตสัมปทา**

อาชีวสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้หาเลี้ยงชีพในทางชอบ สำเร็จความเป็นอยู่โดยสัมมาอาชีวะ นี่เรียกว่า **อาชีวสัมปทา**

ทิฏฐิสัมปทาเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานมีผล ฯลฯ สอนโลกนี้และโลกอื่นให้รู้มี อยู่ในโลก นี่เรียกว่า **ทิฏฐิสัมปทา**.

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย สัมปทา ๓

*จบกัมมันตสูตรที่ ๗**

๘. ปฐมโสเจยยสูตร

ว่าด้วยความสะอาด ๓ อย่าง

[๕๖๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โสไจยะ(ความสะอาด) ๓ นี้ โสไจยะ ๓ คืออะไรบ้าง คือ **กายโสไจยะ** (ความสะอาดทางกาย) **วจีโสไจยะ** (ความสะอาดทางวาจา) **มโนโสไจยะ** (ความสะอาดทางใจ)

กายโสไจยะเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร นี่เรียกว่า **กายโสไจยะ**

* กัมมันตสูตรที่ ๗. มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น

วจีโสไจยะเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นจากมุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาป นี่เรียกว่า **วจีโสไจยะ**

มโนโสไจยะเป็นอย่างไร ? คนลางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่มีอภิชฌา ไม่มีใจพยาบาท เป็นสัมมาทิฏฐิ นี่เรียกว่า **มโนโสไจยะ**

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย โสไจยะ ๓.

จบปฐมโสเจยยสูตรที่ ๘

อรรถกถาโสเจยยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมโสเจยยสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

ความสะอาด ชื่อว่า **โสเจยฺยํ** . ความสะอาดใน กายทวาร ชื่อว่า **กายโสเจยฺยํ .** แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้แหละ. ก็ในพระสูตร ๔ สูตรเหล่านี้ ตามลำดับ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสข้อปฏิบัติสำหรับผู้ครองเรือนไว้แล้ว. ถึงพระอริยบุคคลผู้เป็นโสดาบัน และพระสกทาคามี ก็ใช้ได้.

จบอรรถกถาปฐมโสเจยยสูตรที่ ๘

๙. ทุติยโสเจยยสูตร

ว่าด้วยความสะอาด ๓ อย่าง

[๕๖๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย โสไจยะ ๓นี้ โสไจยะ ๓ คืออะไรบ้าง คือ กายโสไจยะ วจีโสไจยะ มโนโสไจยะ

กายโสไจยะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต เว้นจากอทินนาทาน เว้นจากอพรหมจรรย์ (เมถุน) นี่เรียกว่า **กายโสไจยะ**

วจีโสไจยะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นจากมุสาวาท เว้นจากปิสุณาวาจา เว้นจากผรุสวาจา เว้นจากสัมผัปปลาป นี่เรียกว่า **วจีโสไจยะ**

มโนโสไจยะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ (นิวรณ์ ๕ คือ) กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) ก็ดี พยาบาท (ความปองร้าย) ก็ดี ถีนมิทธะ (ความท้อแท้และความง่วง) ก็ดี อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและความรำคาญใจ) ก็ดี วิจิกิจฉา (ความเคลือบแคลง ลังเล) ก็ดี มีอยู่ในใจ ก็รู้ว่า กามฉันทะ ฯลฯ วิจิกิจฉา มีอยู่ในใจของตน กามฉันทะ ฯลฯ วิจิกิจฉา ไม่มีอยู่ในใจ ก็รู้ว่า กามฉันทะ ฯลฯ วิจิกิจฉา ไม่มีอยู่ในใจของตน ย่อมรู้ทางเกิดแห่งกามฉันทะ ฯลฯ วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิด รู้วิธีละกามฉันทะ ฯลฯ วิจิกิจฉาที่เกิดแล้ว และรู้อุบายทำกามฉันทะ ฯลฯ วิจิกิจฉาที่ละได้แล้วมิให้เกิดต่อไปด้วย นี่เรียกว่า **มโนโสไจยะ**.

เหล่านี้แล ภิกษุทั้งหลาย โสไจยะ คือความสะอาด ๓ อย่าง.

บุคคลผู้สะอาดทางกาย สะอาดทางวาจา สะอาดทางใจ ไม่มีอาสวะ เป็นคน สะอาดพร้อมด้วยคุณธรรมของคนสะอาด ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นว่า ผู้ล้าง-บาปแล้ว.

จบทุติยโสเจยยสูตรที่ ๙

อรรถกถาทุติยโสเจยยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยโสเจยยสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **อชฺฌตฺตํ** ได้แก่ที่เป็นไปในภายในแน่นอน. นิวรณ์ คือกามฉันทะ ชื่อว่า **กามฉันทะ**. แม้ในนิวรณ์มีพยาบาทเป็นต้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. คำที่เหลือในพระสูตรนี้ มีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล. ส่วนในคาถา บทว่า **กายสุจึ** ได้แก่ความสะอาดในกายทวาร หรือความสะอาดทางกาย. แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **นินฺหาตปาปกํ** ความว่า ล้างคือชำระบาปทั้งหมดแล้วดำรงอยู่. ทั้งโดยพระสูตรนี้ ทั้งโดยพระคาถา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระขีณาสพอย่างเดียว ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาโสเจยยสูตรที่ ๙

๑๐. โมเนยยสูตร

ว่าด้วยความเป็นมุนี ๓ อย่าง

[๕๖๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลายโมไนยะ (ความเป็นมุนี คือนักปราชญ์) ๓นี้ โมไนยะ ๓ คืออะไรบ้าง **คือกายโมไนยะ** (ความเป็นปราชญ์ทางกาย) **วจีโมไนยะ** (ความเป็นปราชญ์ทางวาจา) **มโนโมไนยะ** (ความเป็นปราชญ์ทางใจ)

กายโมไนยะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นจากปาณาติบาต เว้นจากอทินนาทาน เว้นจากอพรหมจรรย์ นี้เรียกว่า **กาย-โมไนยะ**

วจีโมไนยะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นจากมุสาวาท เว้นจากปิสุณาวาจา เว้นจากผรุสวาจา เว้นจากสัมผัปปลาป นี้เรียกว่า **วจีโมไนยะ**

มโนโมไนยะเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองสำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี่ นี้เรียกว่า**มโนโมไนยะ**

นี้แล ภิกษุทั้งหลาย โมไนยะ ๓.

นิคมคาถา

บุคคลผู้เป็นปราชญ์ทางกาย เป็นปราชญ์ทางวาจา เป็นปราชญ์ทางใจ หาอาสวะมิได้ เป็นปราชญ์พร้อมด้วยคุณธรรมของปราชญ์ บัณฑิตกล่าวบุคคลนั้นว่า ผู้ละบาปหมด.

จบโมเนยยสูตรที่ ๑๐

จบอาปายิกวรรคที่ ๑

อรรถกถาโมเนยยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโมเนยยสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

ความเป็นมุนี ชื่อว่า **โมเนยยะ**. ความเป็นมุนี คือความเป็นสาธุชน ได้แก่ความเป็นบัณฑิต ในกายทวาร ชื่อว่า **กายโมเนยยะ**. แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **อิทำ วุจฺจติ ภิกฺขเว กายโมเนยฺยำ**

ความว่า จริงอยู่ การละกายทุจริต ๓ อย่างนี้ ชื่อว่า **กายโมเนยยะ**. อนึ่ง แม้กายสุจริต ๓ อย่าง ก็ชื่อว่า กายโมเนยยะ. ญาณที่มีกายเป็นอารมณ์ ก็ชื่อว่า กายโมเนยยะเหมือนกัน. การกำหนดรู้กาย ก็ชื่อว่า **กายโมเนยยะ**. มรรคที่สหรคตด้วยปริญญา ก็ชื่อว่า **กายโมเนยยะ**. การละฉันทราคะทางกาย ก็ชื่อว่า **กายโมเนยยะ**. การดับกายสังขาร และการเข้าจตุตถฌาน ก็ชื่อว่า **กายโมเนยยะ** แม้ใน**วจีโมเนยยะ** ก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ส่วนใน**วจีโมเนยยะ** และ**มโนโมเนยยะ** นี้มีความแตกต่างกันดังต่อไปนี้ ในที่นั้น พึงทราบการเข้าทุติยฌาน คือการดับวจีสังขารว่า ชื่อว่า **วจีโมเนยยะ** เหมือนการเข้าจตุตถฌานในที่นี้. ครั้นทราบเนื้อความในมโนโมเนยยะ โดยนัยแม้นี้แล้วก็ควรทราบ การเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ คือการดับจิตสังขารว่า ชื่อว่า มโนโมเนยยะ.

บทว่า **กายมุนี** ได้แก่ผู้รู้ คือ ผู้สูงสุด ได้แก่ผู้บริสุทธิ์ในกายทวาร หรือผู้รู้ทางกาย. แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **สพฺพปฺปหายินํ** ได้แก่พระขีณาสพ. เพราะว่า พระขีณาสพชื่อว่า สัพพปหายี (ผู้ละได้ทั้งหมด) ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาโมเนยยสูตรที่ ๑๐

จบอาปายิกวรรควรรณนาที่ ๒

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อาปายิกสูตร ๒. ทุลลภสูตร ๓. อัปปเมยยสูตร ๔. อาเนญชสูตร ๕. อยสูตร ๖. อปัณณกสูตร ๗. กัมมันตสูตร ๘. ปฐมโสเจยยสูตร ๙. ทุติยโสเจยยสูตร ๑๐. โมเนยยสูตร และอรรถกถา.

กุสินาวรรคที่ ๓

๑. กุสินารสูตร

ว่าด้วยบิณฑบาตที่มีผลมาก

[๕๖๓] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับ ณ ราวป่าชื่อ**พลิหรณะ** ใกล้พระนคร**กุสินารา** ฯลฯ ตรัสพระธรรมเทศนาว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เข้าไปอาศัยหมู่บ้านหรือตำบลแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีเข้าไปหาภิกษุนั้นนิมนต์รับอาหารเช้า ภิกษุจำนงอยู่รับนิมนต์ เมื่อล่วงราตรีนั้น เวลาเช้าเธอครองสบงแล้ว ถือบาตรและจีวรไปเรือนของคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้น ถึงแล้วนั่ง ณ อาสนะที่เขาจัดไว้ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดี อังคาสเธอด้วยขาทนียะ (ของเคี้ยว) โภชนียะ (ของกิน) อันประณีตด้วยมือตน จนอิ่มหนำพอเพียง เธอนึกชมว่า ดีจริง คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีผู้นี้ เลี้ยงเราด้วยขาทนียะโภชนียะอันประณีต ด้วยมือตน จนอิ่มหนำพอเพียง นึกหวังต่อไปว่า โอหนอ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนี้ แม้ต่อไปพึงเลี้ยงเราด้วยขาทนียะโภชนียะอันประณีตอย่างนี้ ด้วยมือตน จนอิ่มหนำพอเพียงเถิด เธอติดใจหมกมุ่นพัวพันไม่เห็นส่วนที่เป็นโทษ ไม่มีปัญญาสลัดออก ฉันบิณฑบาตนั้น เธอตรึกกามวิตกบ้าง ตรึกพยาบาทวิตกบ้าง ตรึกวิหิงสาวิตกบ้าง ณ อาสนะที่นั่งฉันนั้น ภิกษุทั้งหลาย ทานที่ให้แก่ภิกษุชนิดนี้ เราหากล่าวว่ามีผลมากไม่ เพราะเหตุอะไร เพราะภิกษุเป็นผู้มัวเมาอยู่

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เข้าไปอาศัยหมู่บ้าน หรือตำบลแห่งใดแห่งหนึ่งอยู่ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีเข้าไปหาภิกษุนั้น นิมนต์รับอาหารเช้า ฯลฯ คฤหบดีหรือบุตรคฤหบดีนั้นอังคาสเธอด้วยขาทนียะ โภชนียะอันประณีต ด้วยมือตน จนอิ่มหนำพอเพียง เธอไม่นึกชมว่า ดีจริง ฯลฯ จนอิ่มหนำพอเพียง ไม่นึกหวังต่อไปว่า โอหนอ ฯลฯ จนอิ่มหนำ พอเพียงเถิด เธอไม่ติดใจหมกมุ่นพัวพัน เห็นส่วนที่เป็นโทษ มีปัญญาสลัดออกได้ ฉันบิณฑบาตนั้น เธอตรึกเนกขัมมวิตก (ตรึกในทางพรากจากกาม) บ้าง อพยาบาทวิตก (ตรึกในทางไม่พยาบาท) บ้าง อวิหิงสาวิตก (ตรึกในทางไม่เบียดเบียน) บ้าง ณ อาสนะที่นั่งฉันนั้น ภิกษุทั้งหลาย ทานที่ให้แก่ภิกษุเช่นนี้ เรากล่าวว่ามีผลมาก เพราะเหตุอะไร เพราะภิกษุเป็นผู้ไม่มัวเมาอยู่.

จบกุสินารสูตรที่ ๑

กุสินารวรรควรรณนาที่ ๓

อรรถกถากุสินารสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกุสินารสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **กุสินารยำ** ได้แก่ในพระนครที่มีชื่ออย่างนี้. บทว่า **พลิหรณ วนสณฺเฑ** ได้แก่ในไพรสณฑ์ที่มีชื่ออย่างนี้. ได้ยินว่า คนทั้งหลายนำพลีกรรมไป เพื่อทำพลีกรรมแก่ภูตที่ไพรสณฑ์นั้น เพราะฉะนั้นไพรสณฑ์นั้นชนทั้งหลายจึงเรียกว่า **พลิหรณะ**. บทว่า **อากงฺขมาโน** ได้แก่ปรารถนาอยู่. บทว่า **สหตฺถา** ได้แก่ ด้วยมือของตน. บทว่า **สมฺปวาเรติ** ความว่า ห้ามด้วยวาจาว่า พอแล้ว พอแล้ว และด้วยการไหวมือ.

บทว่า **สาธุ วต มายํ** ความว่า ดีจริงหนอ (คหบดีหรือบุตรแห่งคหบดี) นี้ เลี้ยงเราให้อิ่มหนำสำราญ. บทว่า **คธิโต** ความว่า ติดใจด้วยความยินดีด้วยอำนาจตัณหา. บทว่า **มุจฉิโต** ได้แก่ สยบแล้วด้วยความสยบด้วยอำนาจแห่งตัณหานั้นเอง. บทว่า **อชฺโฌปนฺโน** ความว่า กลืนลงไปให้เสร็จสิ้นด้วยอำนาจแห่งตัณหา. บทว่า **อนิสฺสรณปญฺโญ** ความว่า ภิกษุผู้ละฉันทราคะแล้ว ฉันภัตโดยฉุดตนออกจากความติดในรส จึงจะชื่อว่า ผู้มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ภิกษุนี้ไม่เป็นเช่นนั้น เธอยังมีฉันทราคะอยู่ ฉันอาหาร เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **อนิสฺสรณปญฺโญ** (ผู้ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก). ธรรมฝ่ายขาวบัณฑิตพึงทราบ โดยผิดจากปริยายดังกล่าวแล้ว. อนึ่ง ในพระสูตรนี้พึงทราบว่า พระองค์ตรัสเนกขัมม-วิตกเป็นต้น คละกันไปฉะนี้แล.

จบอรรถกถากุสินารสูตรที่ ๑

๒. ภัณฑนสูตร

ว่าด้วยเหตุแห่งความบาดหมาง ๓ อย่าง

[๕๖๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในทิศใด เกิดแก่งแย่งทะเลาะวิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกันด้วยหอกคือปาก แม้แต่นึกถึงทิศนั้นก็ไม่เป็นที่ผาสุกแก่เรา ไม่ต้องกล่าวไปถึงการที่ภิกษุเป็นเช่นนั้น เราแน่ใจว่าเธอเหล่านั้นละทิ้งธรรม ๓ ประการ มัวประกอบธรรม ๓ ประการ ละทิ้งธรรม ๓ ประการคืออะไร คือ เนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตก มัว-ประกอบธรรม ๓ ประการคืออะไร คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ภิกษุทั้งหลาย ในทิศใด ภิกษุเกิดแก่งแย่งทะเลาะวิวาทกัน ทิ่มแทงกันและกัน

ด้วยหอกคือปาก แม้แต่นึกถึงทิศนั้นก็ไม่เป็นที่ผาสุกแก่เรา ไม่ต้องกล่าวไปถึงในการที่ภิกษุเป็นเช่นนั้น เราแน่ใจว่า เธอเหล่านั้นละทิ้งธรรม ๓ ประการนี้ มัวประกอบธรรม ๓ ประการนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในทิศใด ภิกษุพร้อมเพรียงกัน ชื่นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน (กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน) เป็นประหนึ่งว่านมประสมกับน้ำ มองดูกันและกันด้วยปิยจักษุ (คือสายตาของคนที่รักใคร่กัน) แม้เราไปทางทิศนั้นก็เป็นที่ผาสุกแก่เรา ไม่ต้องกล่าวเพียงนึก ในการที่ภิกษุเป็นเช่นนั้น เราแน่ใจว่าเธอเหล่านั้นละธรรม ๓ ประการเสียได้ ประกอบธรรม ๓ ประการอยู่มาก ละธรรม ๓ ประการคืออะไร คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ประกอบธรรม ๓ ประการคืออะไร คือ เนกขัมมวิตก อพยาบาท-วิตก อวิหิงสาวิตก ภิกษุทั้งหลา ในทิศใด ภิกษุพร้อมเพรียงกัน ชื่นบานต่อกัน ไม่วิวาทกัน (กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน) เป็นประหนึ่งว่านมประสมกับน้ำ มองดูกันและกันด้วยปิยจักษุ แม้เราไปทางทิศนั้นก็เป็นที่ผาสุกแก่เรา ไม่ต้องกล่าวเพียงนึก ในการที่ภิกษุเป็นเช่นนั้น เราแน่ใจว่าเธอเหล่านั้นละธรรม ๓ ประการนี้เสียได้ ประกอบธรรม ๓ ประการนี้อยู่มาก.

จบภัณฑนสูตรที่ ๒

อรรถกถาภัณฑนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภัณฑนสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ปชหึสุ** แปลว่า ย่อมละได้. บทว่า **พหุลมกำ สุ** ได้แก่ กระทำบ่อย ๆ. แม้ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวิตก ๓ แม้เหล่านี้ คละกันไป.

จบอรรถกถาภัณฑสูตรที่ ๒

๓. โคตมสูตร

ว่าด้วยอาการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ๓ อย่าง

[๕๖๕] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับ ณ โคตมกเจดีย์ ใกล้พระนคร**เวสาลี** ฯลฯ ตรัสพระธรรมเทศนาว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย (๑) เราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่งเห็นจริง มิใช่เพื่อความไม่รู้ยิ่งเห็นจริง (๒) เราแสดงธรรมประกอบด้วยเหตุ มิใช่ไร้เหตุ (๓) เราแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ (คือความอัศจรรย์ที่ผู้ปฏิบัติตาม ย่อมได้รับผลสมแก่ความปฏิบัติ) มิใช่ไม่มีปาฏิหาริย์ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่งเห็นจริง มิใช่เพื่อความไม่รู้ยิ่งเห็นจริง แสดงธรรมประกอบด้วยเหตุ มิใช่ไร้เหตุ แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ มิใช่ไม่มีปาฏิหาริย์ (เช่นนั้น) โอวาทานุศาสนีของเรา จึงควรที่บุคคลจะพึงประพฤติกระทำตาม และควรที่ท่านทั้งหลาย จะยินดี จะมีใจเป็นของตน จะโสมนัสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบแล้ว พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระธรรมเทศนานี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้ายิ่งนัก ก็แลเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไวยากรณเทศนานี้อยู่ สหัสสีโลกธาตุ ได้หวั่นไหวแล้ว.

จบโคตมสูตรที่ ๓

อรรถกถาโคตมกเจติยสูตร*

พึงทราบวินิจฉัยในโคตมกเจติยสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **โคตมเก เจติเย** ได้แก่ในที่อาศัย (เทวสถาน) ของโคตมก-ยักษ์. อธิบายว่า ในปฐมโพธิกาล โดยมาก พระตถาคตเจ้าประทับอยู่ที่เทวาลัยเท่านั้น เป็นเวลาถึง ๒๐ พรรษาอย่างนี้ คือ บางครั้งที่จาปาลเจดีย์ บางครั้งที่สารันททเจดีย์ บางครั้งที่พหุปุตตเจดีย์ บางครั้งที่สัตตัมพเจดีย์ แต่ในเวลานี้ พระองค์ทรงอาศัยเมืองเวสาลี ประทับอยู่แล้วในเทวสถานของโคตมกยักษ์. ด้วยเหตุนั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์จึงกล่าวว่า **โคตมเก เจติเย** ดังนี้.

บทว่า **เอตทโวจ** นี้ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสคำนี้ คือพระสูตร มีอาทิว่า **อภิญฺญายาหํ** ดังนี้. ก็แลในการบังเกิดขึ้นแห่งเนื้อความ พระสูตรนี้ พึงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว. ถามว่า ในการบังเกิดขึ้นแต่เนื้อความไหน. ตอบว่า ในการบังเกิดขึ้นแห่งเนื้อความในมูลปริยายสูตร.

ได้ทราบว่า พราหมณ์บรรพชิต จำนวนมาก เกิดเมาความรู้ขึ้น เพราะอาศัยพระพุทธพจน์ที่ตนเคยเรียนแล้ว ไม่ยอมไปโรงฟังธรรมด้วยคิดว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อจะตรัส ก็ตรัสคำที่พวกเรารู้แล้วเท่านั้น ไม่ตรัสคำที่พวกเรายังไม่รู้ ดังนี้. ภิกษุทั้งหลายกราบทูล (ความนั้น) แก่พระตถาคตเจ้าแล้ว พระศาสดาตรัสให้เรียกภิกษุเหล่านั้นมา ทรงถือเอามุขปฏิญญา (การรับปากของภิกษุเหล่านั้น) แล้วทรงแสดงมูลปริยายสูตร ภิกษุเหล่านั้นไม่ได้เห็นที่มาที่ไป ของพระธรรมเทศนาเลย เมื่อไม่เห็นก็พากันคิดว่า พระสัมมา-

* พระสูตรเป็น โคตมสูตร

สัมพุทธเจ้า คงเข้าพระทัยว่า ธรรมกถาของเราตถาคต ย่อมนำสัตว์ออกไปจากทุกข์ จึงตรัสพระธรรมเทศนาที่คล่องพระโอฐเท่านั้น. พระศาสดาทรงรู้ใจของภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงทรงเริ่มพระสูตรนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิญฺญาย** ความว่า รู้ คือแทงตลอด ได้แก่กระทำให้ประจักษ์ ว่า ธรรมเหล่านี้ คือ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ เหตุ ๔ ผัสสะ ๗ เวทนา ๗ เจตนา ๗ สัญญา ๗ จิต ๗. อนึ่ง อธิบายว่า รู้ คือแทงตลอด ได้แก่กระทำให้แจ้งนั่นแหละซึ่งธรรมเหล่านั้น ๆ โดยนัยมีอาทิว่า **สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้** ดังนี้. บทว่า **สนิทานํ** ความว่า เราตถาคตกล่าวธรรมพร้อมทั้งปัจจัยนั่นแล ไม่ใช่ไม่มีปัจจัย. บทว่า **สปฺปาฏิหาริยํ** ความว่า เราตถาคตกล่าวธรรมมีปาฏิหาริย์นั่นแหละ เพราะขจัดข้าศึกได้ ไม่ใช่ไม่มีปาฏิหาริย์. บทว่า **อลญฺจ ปน โว** ความว่า ก็แล (โอวาทานุสาสนี) ควรแก่เธอทั้งหลาย. บทว่า **ตุฏฺฐิยา** มีอรรถาธิบายว่า ควรทีเดียว เพื่อจะทำความยินดีแก่เธอทั้งหลาย ผู้ระลึกถึงเนือง ๆ ซึ่งรตนะทั้ง ๓ โดยพระคุณว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ดังนี้ แม้ในบททั้งสองที่เหลือ ก็มีนัยนี้แหละ.

บทว่า **อกมฺปิตฺถ** ได้แก่ ได้หวั่นไหวแล้วด้วยอาการ ๖ อย่าง อธิบายว่า ความหวั่นไหวแห่งปฐพีเห็นปานนี้ ได้มีแล้วที่โพธิมณฑล ได้ยินว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ เสด็จขึ้นสู่โพธิมณฑล ทางด้านทิศใต้ ด้านทิศใต้เบื้องล่างก็ได้เป็นเหมือนลงไปถึงอเวจีมหานรก ด้านทิศเหนือ ได้เป็นเหมือนจะยกขึ้นจดภวัคคพรหม ด้านทิศตะวันตกเบื้องล่าง ได้เป็นเหมือนลงไปถึงอเวจีมหานรก ด้านทิศตะวันออกก็ได้เป็นเหมือนจะยกขึ้นจดภวัคคพรหม ทิศเหนือด้านล่าง ก็ได้เป็นเหมือนลงไปถึงอเวจีมหานรก ด้านทิศใต้ ก็ได้เป็น

เหมือนจะยกขึ้นจดภวัคคพรหม ทิศตะวันออกเบื้องล่าง ได้เป็นเหมือนลงไปถึงอเวจีมหานรก ด้านทิศตะวันตก ได้เป็นเหมือนจะยกขึ้นจดภวัคคพรหม แม้โพธิพฤกษ์เบื้องล่าง ก็ได้เป็นเหมือนจมลงไปถึงเวจีมหานรกคราวเดียวกัน (ด้านบน) ได้เป็นเหมือนพุ่งขึ้นไปจดภวัคคพรหมคราวเดียวกัน. แม้ในวันนั้น มหาปฐพี ในพันแห่งจักรวาลได้หวั่นไหวแล้ว ด้วยอาการ ๖ อย่าง ดังพรรณนามาฉะนี้.

จบอรรถกถาโคตมกเจติยสูตรที่ ๓

๔. ภรัณฑุสูตร

ว่าด้วยศาสดา ๓ จำพวก

[๕๖๖] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**เสด็จจาริกไปใน**ประเทศโกศล** ถึง**กรุงกบิลพัสดุ์ เจ้ามหานาม** ศากยะ ได้ทรงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์แล้ว เสด็จไปเฝ้า ถวายอภิวาทแล้วประทับยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะเจ้ามหานาม ศากยะว่า มหานาม เธอจงไปหาเรือนที่พักในกรุงกบิลพัสดุ์ ที่พอพวกเรา จะพักในวันนี้สักคืนหนึ่ง.

เจ้ามหานาม ศากยะ รับพระดำรัสแล้วเสด็จเข้ากรุงกบิลพัสดุ์เที่ยวเสาะหาทั่วกรุง ไม่เห็นเรือนที่พอจะเป็นที่ประทับพักได้สักแห่ง จึงเสด็จกลับไปกราบทูลว่า ไม่มี พระพุทธเจ้าข้า เรือนในกรุงกบิลพัสดุ์ ที่พอจะเป็นที่ประทับพัก ในวันนี้ พระพุทธเจ้าข้า ท่านภรัณฑุกาลามะ เพื่อนประพฤติพรหมจรรย์เก่าแก่ของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงประทับพักในอาศรมของท่านสักคืนเถิด.

พ. เธอจงไปจัดการปูลาด.

เจ้ามหานาม ศากยะ รับพระดำรัสแล้วเสด็จไปอาศรมของภรัณฑุกาลามะ จัดการปูลาด ตั้งน้ำชำระพระยุคลบาทแล้วไปกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดการปูลาด ตั้งน้ำชำระพระยุคลบาทแล้ว แล้วแต่จะโปรด.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปอาศรมของภรัณฑุ กาลามะ ประทับ ณ อาสนะที่จัดไว้ ครั้นประทับนั่งแล้วทรงล้างพระบาท

เจ้ามหานาม ศากยะ ทรงดำริว่า วันนี้ไม่ใช่เวลาอันควรที่จะเฝ้าสนทนา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเมื่อยล้า พรุ่งนี้จึงค่อยเฝ้าเถิด จึงถวายอภิวาท ทำประทักษิณเสด็จกลับไป

ล่วงราตรีนั้นแล้ว เจ้ามหานาม ศากยะ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะเจ้ามหานาม ศากยะ ว่า มหานาม ศาสดา ๓ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก ศาสดา ๓ จำพวก เป็นไฉน ศาสดาบางพวกบัญญัติกามปริญญา (ความกำหนดรู้เรื่องกามทั้งหลาย) แต่ไม่บัญญัติรูปปริญญา (ความกำหนดรู้เรื่องรูปทั้งหลาย) ไม่บัญญัติเวทนาปริญญา (ความกำหนดรู้เรื่องเวทนาทั้งหลาย) ศาสดาพวกหนึ่งบัญญัติกามปริญญา และรูปปริญญา ไม่บัญญัติเวทนาปริญญา ศาสดาพวกหนึ่งบัญญัติทั้งกามปริญญา ทั้งรูปปริญญาทั้งเวทนาปริญญา นี้แล ศาสดา ๓ จำพวกมีปรากฏอยู่ในโลก ดูก่อนมหานาม ความสำเร็จของศาสดา ๓ นี้เป็นอย่างเดียวกัน หรือต่างกัน.

พอสิ้นกระแสพระพุทธดำรัส ภรัณฑุ กาลามะ บอกเจ้ามหานาม ศากยะ ว่า ท่านมหานาม ท่านจงกราบทูลว่าเป็นอย่างเดียวกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มหานาม เธอจงตอบว่าต่างกัน.

ภรัณฑุ กาลามะ และพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่างก็พูดและรับสั่งยืนคำอยู่อย่างนั้นถึง ๓ ครั้ง ภรัณฑุ กาลามะ สำนึกขึ้นว่า เราหนอถูกพระสมณโคดมรุกรานเอาถึง ๓ ครั้ง ต่อหน้าเจ้ามหานาม ศากยะ ผู้มเหสักข์ไฉนหนอ เราพึงไปจากกรุงกบิลพัสดุ์เถิด ไม่ช้า ภรัณฑุ กาลามะ ก็หลีกไปจากกรุงกบิลพัสดุ์ เขาได้หลีกไปเหมือนอย่างนั้นทีเดียว ไม่กลับมาอีก.

จบภรัณฑุสูตรที่ ๔

อรรถกถาภรัณฑุสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในภรัณฑุสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **เกวลกปฺปํ** ได้แก่ รอบด้านทั้งสิ้น. บทว่า **อาหิณฺฑนฺโต** ได้แก่เสด็จเที่ยวไป. บทว่า **น อทฺทสา** ความว่า เพราะเหตุใด เจ้ามหานามศากยะ จึงไม่ทรงพบ. ได้ยินว่า ภรัณฑุ กาลามดาบสนี้ ขบฉันบิณฑบาตอันเลิศของเจ้าศากยะทั้งหลาย ท่องเที่ยวไป. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า ในเวลาที่พระองค์เสด็จถึงที่อยู่ของดาบสนั้น พระธรรมเทศนา กัณฑ์หนึ่งจะเกิดขึ้น จึงได้ทรงอธิฏฐานไว้ โดยไม่ให้ที่พักแห่งอื่นปรากฏเห็น เพราะฉะนั้น เจ้ามหานามศากยะ จึงไม่เห็น.

บทว่า **ปุราณสพฺรหฺมจารี** ได้แก่ เคยเป็นผู้ร่วมประพฤติพรหมจรรย์กันมาก่อน. ได้ยินว่า ภรัณฑุกาลามดาบสนั้น ได้อยู่ในอาศรมนั้นในสมัยอาพารดาบสกาลามโคตร. พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวหมายถึงดาบสนั้นนั่นเอง. บทว่า **สนฺถรํ ปญฺญาเปหิ** มีอธิบายว่า เธอจงปูอาสนะที่จะต้องปู. บทว่า **สนฺถรํ ปญฺญาเปตฺวา** ความว่า ปูผ้าสำหรับปูนอน

บนเตียง อันเป็นกัปปิยะ การก้าวล่วง ชื่อว่า ปริญญา ในบทว่า **กามานํ ปริญฺญํ ปญฺญาเปติ** นี้ เพราะฉะนั้น ศาสดาบางพวก จึงบัญญัติการก้าวล่วงกามทั้งหลายว่า เป็นปฐมฌาน. บทว่า **น รูปานํ ปริญฺญํ** ความว่า ไม่บัญญัติธรรมที่เป็นเหตุก้าวล่วงรูปว่า เป็นอรูปาวจรสมาบัติ. บทว่า **น เวทนานํ ปริญฺญํ** ความว่า ไม่บัญญัติการก้าวล่วงเวทนาว่า เป็นนิพพาน **คติ** คือความสำเร็จ ชื่อว่า **นิฏฺฐา**. บทว่า **อุทาหุ ปุถู** ความว่า หรือต่างกัน.

จบอรรถกถาภรัณฑุสูตรที่ ๔

๕. หัตถกสูตร

ว่าด้วยหัตถกเทพบุตรไม่อิ่มธรรม ๓ อย่าง

[๕๖๗] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า** ประทับ ณ **พระเชตวัน** อารามของ**อนาถบิณฑิก**คฤหบดี ใกล้**กรุงสาวัตถี** ครั้งนั้นเทวบุตรชื่อ **หัตถกะ** เมื่อราตรีล่วง (ปฐมยาม) แล้ว มีผิวพรรณงดงาม (เปล่งรัศมี) ทำให้สว่างไปทั่วพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปถึงที่ประทับแล้ว หมายใจว่าจักยืนเฝ้าต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ตัวย่อมจมลงและจมลง ไม่ดำรงอยู่ได้ เปรียบเหมือนเนยใสหรือน้ำมัน ที่คนราดลงบนทราย ย่อมซึมหายไปภายใต้ไม่ค้างอยู่ฉันใด หัตถกเทวบุตรหมายใจว่าจักยืนเฝ้าต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ตัวย่อมจมลงและจมลง ไม่ดำรงอยู่ได้ฉันนั้น

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะหัตถกเทวบุตรว่า หัตถกะ ท่านจงนิรมิตตัวให้หยาบ

หัตถกเทวบุตรรับพระพุทธพจน์แล้วนิรมิตตัวให้หยาบ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้า ยืนเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามว่า หัตถกะ ธรรมเหล่าใดที่ท่านเคยประพฤติเมื่อครั้งท่านเป็นมนุษย์ ธรรมเหล่านั้น บัดนี้ท่านยังประพฤติอยู่หรือ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมเหล่าใด ที่ข้าพระพุทธเจ้าเคยประพฤติเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ ธรรมเหล่านั้น บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้ายังประพฤติอยู่ และยังประพฤติธรรมที่ไม่เคยประพฤติเมื่อครั้งเป็นมนุษย์อีกด้วย เดี๋ยวนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า อาเกียรณ์อยู่ ด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา ราชมหาอำมาตย์ เดียรถีย์ สาวกเดียรถีย์ ฉันใด ข้าพระพุทธเจ้าก็อาเกียรณ์อยู่ด้วยเทวบุตรทั้งหลาย ฉันนั้น เทวบุตรทั้งหลายมาแม้ไกล ๆ ตั้งใจจักฟังธรรมในสำนักหัตถกเทวบุตร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่อิ่ม ยังไม่เบื่อธรรม ๓ อย่าง ก็ทำกาละแล้ว ธรรม ๓ อย่างคืออะไร คือ การเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า การฟังพระสัทธรรม การอุปัฏฐากพระสงฆ์ ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่อิ่มไม่เบื่อธรรม ๓ อย่างนี้แล ได้ทำกาละแล้ว.

แน่ละ ความอิ่มต่อการเห็นพระผู้มี-
พระภาคเจ้า การอุปัฏฐากพระสงฆ์ และ
การฟังพระสัทธรรม จักมี ในกาลไหนๆ
หัตถกอุบาสก ผู้รักษาอธิศีล ยินดีใน
การฟังพระสัทธรรมไม่ทันอิ่มธรรม ๓
ประการ ก็ไปอวิหาพรหมโลกแล้ว.

จบหัตถกสูตรที่ ๕

อรรถกถาหัตถกสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในหัตถกสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้:-

อภิกฺกนฺต ศัพท์ ในบทว่า **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา** นี้ ปรากฏในความว่า **สิ้นไป ดี รูปงาม** และ**น่าอนุโมทนายิ่ง** เป็นต้น. ในอรรถ ๔ อย่างนั้น **อภิกฺกนฺต** ศัพท์ ปรากฏใน**ความสิ้นไป** เช่นในประโยคทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีสิ้นไปแล้ว ปฐมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุสงฆ์นั่งอยู่นานแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงปาฏิโมกข์ แก่ภิกษุทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า. ปรากฏในความว่า**ดี** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ผู้นี้ทั้งงาม ทั้งประณีตกว่าบุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้.

ปรากฏ ในความว่า **รูปงาม** เช่นในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า

ใครรุ่งโรจน์อยู่ด้วยฤทธิ์ ด้วยยศ มี
ผิวพรรณงามยิ่งนัก ยังทิศทั้งปวงให้สว่าง-
ไสว ไหว้เท้าทั้งสองของเราอยู่ ดังนี้.

ปรากฏ ในความว่า **อนุโมทนาอย่างยิ่ง** เช่นในประโยคทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอนุโมทนายิ่งนัก. แต่ในบทว่า **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา** นี้ **อภิกฺกนฺต** ศัพท์ ปรากฏใน**ความดี**. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวขยายความไว้ว่า บทว่า **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา** ความว่า ในราตรีที่น่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ. **อภิกฺกนฺตาย** ศัพท์ ในบทว่า **อภิกฺกนฺตวณฺณา** นี้ ปรากฏในความว่า **รูปงาม**.

ส่วน **วณฺณ** ศัพท์ ปรากฏใน ฉวิ (ผิวพรรณ) ถุติ (การชมเชย) กุลวรรค (ชนชั้น) การณะ (เหตุ) สัณฐาน (รูปร่าง) ปมาณ (ขนาด)

และในรูปายตนะเป็นต้น. ในบรรดาอรรถ ๖ อย่างนั้น **วณฺณ** ศัพท์ ปรากฏ **ในผิว** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ทรงมีพระฉวีเพียงดังวรรณะแห่งทอง. ปรากฏใน**ความชมเชย** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ดูก่อนคฤหบดี ก็การสรรเสริญคุณของพระสมณโคดม ท่านได้ผูกพันไว้ แต่เมื่อไร. ปรากฏใน **กุลวรรค** (ชนชั้น) เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ วรรณะของข้าพระองค์มี ๔ อย่าง. ปรากฏใน **การณะ** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า อนึ่ง ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ เขาเรียกว่า **คนฺธตฺเถโน** (ขโมยกลิ่น). ปรากฏใน**สัณฐาน** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า เนรมิต สัณฐาน (รูปร่าง) เป็นพญาช้างใหญ่. ปรากฏใน**ประมาณ** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ประมาณ (ขนาด) ของบาตรมี ๓ อย่าง. ปรากฏใน **รูปายตนะ** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า รูป (วรรณะ) คันธะ รสะ โอชา. **วัณณ** ศัพท์นั้น ในที่นี้ พึงทราบว่าได้แก่**ผิว**. ด้วยเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวขยายความไว้ว่า บทว่า **อภิกฺกนฺตวณฺณา** ความว่า มีผิวพรรณงาม คือมีผิวพรรณน่าปรารถนา มีผิวพรรณน่าพอใจ.

เกวล ศัพท์ ในบทว่า **เกวลกปฺปํ** นี้ มีอรรถมิใช่น้อย เช่น **อนวเสส** (ไม่มีส่วนเหลือ) **เยภุยฺย** (โดยมาก) **อพยามิสฺส** (ไม่เจือปนกัน) **นาติเรก** (ไม่มาก) **ทพฺหตฺถ** (มุ่งมั่น) **วิสํ โยคะ** (พรากจากกัน) จริงอย่างนั้น **เกวล** ศัพท์นั้น มีเนื้อความไม่มีส่วนเหลือในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า พรหมจรรย์บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง. ความที่เกวลศัพท์ใช้ความหมายว่า **โดยมาก** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ก็ชาวอังคะและมคธจำนวนมากจักพากันถือเอาขาทนียและโภชนียาหาร อันพอเพียง เข้าไปเฝ้า. ความที่ **เกวล**ศัพท์ มีความหมายว่า **ไม่เจือปน** ดังในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ล้วน ๆ ย่อมมี. ความที่ **เกวล**ศัพท์

มีความหมายว่า**ไม่มาก** ดังในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุนี้ มีเพียงศรัทธาอย่างเดียว (ไม่มาก). ความที่ **เกวล**ศัพท์ มีความหมายว่า มุ่งมั่น เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สัทธิวิหาริก ของท่านอนุรุทธะ ชื่อว่า พาหิกะ ดังอยู่ในสังฆเภทเห็นแม่นมั่น. **เกวล**ศัพท์ มีความว่า **พรากจากกันเป็นอรรถ** เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ผู้แยกกันอยู่ท่านเรียกว่า อุตตมบุรุษ. แต่ในที่นี้ ทรงประสงค์เอา**ความไม่มีส่วนเหลือ**ว่าเป็นความหมายของ**เกวล**ศัพท์นั้น

ส่วนกัปปศัพท์ มีความหมายมากอย่าง เช่นเป็นต้น ว่า**อภิสัททหนะ** (การปลงใจเชื่อ) **โวหาร** (การเรียกร้อง) **กาลบัญญัติ เฉทนะ** (การตัด) **วิกัปปะ** (กำหนด) **เลศ** (ข้ออ้าง) **สมันตภาว** (ภาวะใกล้เคียง). จริงอย่างนั้น **กัปป**ศัพท์นั้น มีความปลงใจเชื่อเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า พระดำรัสนี้ ของพระโคดมผู้เจริญ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า น่าปลงใจเชื่อ. **กัปป**ศัพท์ มีโวหาร (การเรียกร้อง) เป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตอนุญาตให้ฉันผลไม้ ตามสมณโวหาร ๕ อย่าง. **กัปป**ศัพท์ มีกาลเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า เราจะอยู่ตลอดกาลเป็นนิตย์ โดยอาการใด. **กัปป**ศัพท์ มีบัญญัติเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุชื่อว่า กัปปะ ทูลถามว่า...ดังนี้. **กัปป**ศัพท์ มีการตัดเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ผู้ประดับแล้ว โกนผมและหนวดแล้ว. **กัปป**ศัพท์ มีการกำหนดเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า กำหนด ๒ องคุลี ย่อมควร. **กัปป**ศัพท์ มีเลศเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า เลศเพื่อจะนอนมีอยู่. **กัปป**ศัพท์ มีภาวะรอบด้านเป็นอรรถ เช่นในประโยคมีอาทิอย่างนี้ว่า ให้สว่างไสวทั่วทั้งพระเชตวัน. แต่ในที่นี้ ทรงประสงค์เอา**ความรอบด้าน**

เป็นความหมายของกัปปศัพท์นั้น. เพราะฉะนั้น ในบทว่า **เกวลกปฺปํ เชตวนํ** นี้ จึงมีความหมายว่า ยังพระเชตวัน ให้สว่างไสวรอบด้าน ไม่มีเหลือ.

บทว่า **โอภาเสตฺวา** ได้แก่แผ่รัศมีไป. บทว่า **วาลุกาย** ได้แก่ ทรายละเอียด. บทว่า **น สณฺฐาติ** ความว่า ไม่ยืนอยู่. บทว่า **โอพาริกํ** ความว่า เพราะว่า. ในเวลาที่พระพรหม และเทวายืนอยู่ที่แผ่นดิน ควรจะเนรมิตอัตภาพให้หยาบ หรือเนรมิตแผ่นดิน เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้. ด้วยบทว่า **ธมฺมา** นี้ ทรงแสดงถึงพระพุทธพจน์ ที่หัตถก-เทพบุตร เคยเรียนมาในกาลก่อน. บทว่า **นปฺปวตฺติโน อเหสุ** ความว่า ธรรมทั้งหลายได้เสื่อมไป จากการกล่าวของผู้ที่ลืมสาธยาย. บทว่า **อปฺปฏิภาโณ** ความว่า ไม่วกกลับ คือไม่กระสัน. บทว่า **ทสพลสฺส** ความว่า ต่อการเห็นด้วยจักษุวิญญาณ. บทว่า **อุปฏฺฐานสฺส** ความว่า ต่อการบำรุงด้วยปัจจัย ๔. บทว่า **อธิสีลํ** ได้แก่ศีล ๑๐ อย่าง. ด้วยว่าศีล ๑๐ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกว่า อธิศีล เพราะเทียบกับเบญจศีล. ด้วยบทว่า **อวิหํ คโต** หัตถกเทพบุตร แสดงว่า ข้าพระองค์เกิดแล้ว ในพรหมโลกชั้นอวิหา.

จบอรรถกถาหัตถกสูตรที่ ๕

๖. กฏุวิยสูตร

ว่าด้วยพระทำตัวเป็นของเน่า

[๕๖๘] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับ ณ **อิสิปตน-มฤคทายวัน** ใกล้กรุง**พาราณสี** ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เวลาเช้า ทรงครองสบงแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้ากรุงพาราณสี เพื่อบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปหนึ่งเที่ยวบิณฑบาตอยู่ที่**โคโยคมิลักขะ** เป็นภิกษุไร้ความแช่มชื่นทางสมณะ มีความแช่มชื่นนอกทางสมณะ ลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะใจไม่มั่น มีจิตกวัดแกว่ง มีอินทรีย์อันเปิด จึงตรัสกะภิกษุนั้นว่า แน่ะภิกษุ เธออย่าทำตัวให้เป็นของเน่า ตัวที่ถูกทำให้เป็นของเน่าแล้วส่งกลิ่นเหม็นคาวคลุ้ง แมลงวันจักไม่ไต่ไม่ตอม นั่นเป็นไปไม่ได้.

ภิกษุนั้นได้รับพระโอวาทแล้ว ก็รู้สึกสลดทันที

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกรุงพาราณสีแล้ว ภายหลังภัตตาหาร กลับจากบิณฑบาตแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเช้านี้ เราครองสบงแล้วถือบาตรจีวร เข้ากรุงพาราณสีเพื่อบิณฑบาตเราได้เห็นภิกษุรูปหนึ่งเที่ยวบิณฑบาตอยู่ที่โคโยคมิลักขะ เป็นภิกษุไร้ความแช่มชื่นทางสมณะมีความแช่มชื่นนอกทางสมณะ ลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะใจไม่มั่น มีจิตกวัดแกว่ง มีอินทรีย์เปิด เราจึงกล่าวกะภิกษุนั้นว่า แน่ะภิกษุ เธออย่าทำตัวให้เป็นของเน่า ตัวที่ถูกทำให้เน่าแล้ว ส่งกลิ่นเหม็นคาวคลุ้ง แมลงวัน จักไม่ไต่ไม่ตอม นั่นเป็นไปไม่ได้ ภิกษุนั้นได้รับโอวาทแล้ว รู้สึกสลดทันที.

เมื่อสิ้นกระแสพระพุทธดำรัส ภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรเป็นของเน่า อะไรเป็นกลิ่นเหม็นคาว อะไรเป็นแมลงวัน.

พ. ตรัสตอบว่า อภิชฌาเป็นของเน่า พยาบาทเป็นกลิ่นเหม็นคาว ความตรึกทั้งหลายที่เป็นบาปอกุศลเป็นแมลงวัน แน่ะภิกษุ ตัวที่ถูกทำให้เป็นของเน่าแล้วส่งกลิ่นเหม็นคาวคลุ้ง แมลงวันจักไม่ไต่ไม่ตอม นั่นเป็นไปไม่ได้.

นิคมคาถา

แมลงวัน คือความดำริที่เกี่ยวด้วยราคะ ย่อมไต่ตอมภิกษุผู้ไม่คุ้มครองตาและหู ไม่สำรวมอินทรีย์ ภิกษุผู้ทำตัวเป็นของเน่า ส่งกลิ่นเหม็นคาวคลุ้ง ย่อมไกลออกไปจากพระนิพพาน เป็นผู้มีส่วนรับทุกข์เท่านั้น คนโง่เขลาไม่ได้ความสงบภายในไปในบ้านหรือในป่าก็ตาม ก็ถูกแมลงวันตอมไป ส่วนคนเหล่าใดถึงพร้อมด้วยศีล ยินดีในความสงบรำงับด้วยปัญญา คนเหล่านั้นเป็นคนสงบ อยู่สบาย แมลงวันไม่ไต่ตอม.

จบกฏุวิยสูตรที่ ๖

อรรถกถากฏุวิยสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในกฏุวิยสูตรที่ ๖ ดังต่อไปนี้:-

บทว่า **โคโยคมิลกฺขสฺมึ** ความว่า ในสำนักของคนป่า ที่ปรากฏตัวอยู่ ในตลาด ซื้อขายวัว. บทว่า **ริตฺตสฺสาทำ** ความว่า ขาดความยินดี เพราะไม่มีความสุขเกิดแต่ฌาน. บทว่า **พาหิรสฺสาทำ** ความว่า มีความยินดีในความสุขภายนอก ด้วยอำนาจแห่งความสุขที่เกิดแต่กามคุณ. บทว่า **กฏุวิยำ** ได้แก่ของที่เขาทิ้งแล้ว. บทว่า **อามกคนฺเธ** ความว่า มีกลิ่นคาว กล่าวคือความโกรธ. บทว่า **อวสฺสุตำ** ความว่า เปียกชุ่มแล้ว. แมลงวันกล่าวคือกิเลส ชื่อว่า **มกฺขิกา**. บทว่า **นานุปติสฺสนฺติ** ความว่า จักไม่บินตามไป. บทว่า **นานุวาสฺสวิสฺสนฺติ** ความว่า จักไม่ตามไปตอม. บทว่า **สำ เวคมาปาทิ** ได้แก่ เป็นพระโสดาบัน.

บทว่า **กฏุวิยกโต** ความว่า ทำให้เป็นของเสีย. บทว่า **อารกา โหติ** ความว่า มีในที่ไกล. บทว่า **วิฆาตสฺเสว ภาควา** ความว่า มีส่วนแห่งทุกข์นั้นเอง. บทว่า **จเร** แปลว่า ย่อมเที่ยวไป. บทว่า **ทุมฺเมโธ** ได้แก่ ผู้มีปัญญาทราม. ในพระสูตรนี้ ตรัสวัฏฏะไว้อย่างเดียวเท่านั้น. แต่ในคาถาทั้งหลาย ตรัสไว้ทั้ง**วัฏฏะ**และ**วิวัฏฏะ**.

จบอรรถกถากฏุวิยสูตรที่ ๖

๗. ปฐมอนุรุทธสูตร

ว่าด้วยธรรม ๓ อย่าง ที่พาหญิงไปอบายภูมิ

[๕๖๙] ครั้งนั้น **ท่านพระอนุรุทธะ** เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยจักษุทิพย์อันแจ่มใสเกินจักษุมนุษย์สามัญ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นมาตุคามโดยมาก เพราะกายแตกตายไป เข้าถึงอบายทุคติวินิบาตนรก มาตุคามประกอบด้วยธรรมเท่าไร พระพุทธเจ้าข้า เพราะกายแตกตายไป จึงเข้าถึงอบายทุคติวินิบาตนรก.

พ. ตรัสตอบว่า อนุรุทธะ มาตุคามประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เพราะกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุคติวินิบาตนรก ด้วยธรรม ๓ ประการ คืออะไร คือ มาตุคาม ตอนเช้า มีใจกลุ้มด้วยความตระหนี่ อยู่ครองเรือน ตอนกลางวัน มีใจกลุ้มด้วยความริษยา อยู่ครองเรือน ตอนเย็น มีใจกลุ้มด้วยกามราคะ อยู่ครองเรือน อนุรุทธะ มาตุตามประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล เพราะกายแตกตายไป ย่อมเข้าถึงอบายทุคติวินิบาตนรก.

จบปฐมอนุรุธสูตรที่ ๗

ในพระสูตรที่ ๗ ตรัสวัฏฏะไว้อย่างเดียว.

๘. ทุติยอนุรุทธสูตร

ว่าด้วยพระอนุรุทธะสนทนากับพระสารีบุตร

[๕๗๐] ครั้งนั้น ท่านพระอนุรุทะ เข้าไปหาท่านพระสารีบุตร ครั้นเข้าไปถึงแล้วก็ชื่นชมกับท่านพระสารีบุตร กล่าวถ้อยคำที่ทำให้เกิดความชื่นบานต่อกันเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่งลง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง แล้วกล่าวกะท่านพระสารีบุตรว่า อาวุโส สารีบุตร ข้าพเจ้า (อยู่) ในที่นี้ตรวจดูสหัสสโลก (๑,๐๐๐ โลก) ได้ ด้วยจักษุทิพย์อันบริสุทธิ์เกินจักษุมนุษย์สามัญ อนึ่ง ความเพียรข้าพเจ้าก็ทำไม่ท้อถอย สติก็ตั้งมั่น ไม่ฟั่นเฟือน กายก็รำงับไม่กระสับกระส่าย จิตก็มั่นคงเป็นหนึ่งแน่วแน่ เออก็เหตุไฉน จิตของข้าพเจ้าจึงยังไม่สิ้นอุปาทานหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเล่า.

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า อาวุโส อนุรุทธะ ข้อที่ท่านว่า ข้าพเจ้าตรวจดูสหัสสโลกได้ ด้วยจักษุทิพย์อันบริสุทธิ์เกินจักษุมนุษย์สามัญ นี้เป็นเพราะมานะ ข้อที่ว่า อนึ่ง ความเพียรข้าพเจ้าก็ทำไม่ท้อถอย สติก็ตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน กายก็รำงับไม่กระสับกระส่าย จิตก็มั่นคงเป็นหนึ่งแน่วแน่ นี้เป็นเพราะอุทธัจจะ ข้อที่ว่า เออก็เหตุไฉน จิตของข้าพเจ้าจึงยังไม่สิ้นอุปาทานหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเล่า นี้เป็นเพราะกุกกุจจะ ทางที่ดีนะ ท่านอนุรุทธะจงละธรรม ๓ ประการนี้เสีย อย่าใส่ใจถึงธรรม ๓ ประการนี้ แล้วน้อมจิตไปเพื่ออมตธาตุ (ธาตุไม่ตาย คือ พระนิพพาน) เถิด.

ภายหลัง ท่านอนุรุทธะ ก็ละธรรม ๓ ประการนี้ ไม่ใส่ใจถึงธรรม ๓ ประการนี้ น้อมจิตไปเพื่ออมตธาตุ อยู่มาท่านหลีกจากหมู่อยู่คนเดียว ไม่ประมาท ทำความเพียร มีตนอันส่งไปอยู่ ไม่ช้าเลย กุลบุตรทั้งหลายออก

จากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ เพื่อประโยชน์อันใด ท่านก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันนั้น ซึ่งเป็นคุณที่สุดแห่งพรหมจรรย์อย่างเยี่ยมยอด ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนั่น ท่านรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำแล้ว กิจอื่น (ที่จะต้องทำ) เพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีก. ท่านพระอนุรุทธะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในพระอรหันต์ทั้งหลายแล้ว.

จบทุติยอนุรุทธสูตรที่ ๘

อรรถกถาทุติยอนุรุทธสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยอนุรุทธสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อิทนฺเต มานสฺมึ** ความว่า นี้เป็นมานะอันเจริญแล้วโดยส่วน ๙ ของท่าน. บทว่า **อิทนฺเต อุทฺธจฺจสฺมึ** ความว่า นี้เป็นความฟุ้งซ่านของท่าน คือ ความที่จิตของท่านฟุ้งซ่าน. บทว่า **อิทนฺเต กุกฺกุจฺจสฺมึ** ความว่า นี้เป็นความรำคาญของท่าน.

จบอรรถกถาทุติยอนุรุทธสูตรที่ ๘

๙. ปฏิจฉันนสูตร

ว่าด้วยสิ่งที่ปิดดีเปิดไม่ดี ๓ อย่าง

[๕๗๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย องค์ ๓ อย่างนี้ปกปิดดี เปิดเผยไม่ดี ของ ๓ อย่างคืออะไร คือ มาตุคาม ๑ มนต์ของพราหมณ์ ๑ ความเห็นผิด ๑ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ของ ๓ อย่างปกปิดดี เปิดเผยไม่ดี

ของ ๓ อย่างนี้เปิดเผยดี ปกปิดไม่ดี ของ ๓ อย่าง คืออะไร คือ จันทรมณฑล (ดวงจันทร์) ๑ สุริยมณฑล (ดวงอาทิตย์) ๑ พระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ๑ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย ของ ๓ อย่างเปิดเผยดี ปกปิดไม่ดี

จบปฏิจฉันนสูตรที่ ๙

อรรถกถาปฏิจฉันนสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฏิจฉันนสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **วหนฺติ** แปลว่า ย่อมนำไป. บทว่า **ปฏิจฺฉนฺโน วหติ** ความว่า ปกปิดแล้วจึงออกไป. ในบทว่า **วิเฏ วิโรจติ** พึงทราบข้อที่จะต้องเปิดเผย โดย ๙ อย่างคือ เปิดเผยโดยส่วนเดียว ๑ เปิดเผยโดยส่วนสอง ๑ เปิดเผยโดยส่วนตัว ๑ เปิดเผยโดยทั่วไป ๑. ในบรรดาสิ่งที่จะต้องเปิดเผย ๔ อย่างนั้น สิกขาบทที่ไม่ทั่วไป (แก่ภิกษุและภิกษุณี) ชื่อว่าเปิดเผยโดยส่วนเดียว. สิกขาบทที่ทั่วไป (แก่อุภโตสงฆ์) ชื่อว่าเปิดเผยโดยสองส่วน. คุณธรรมทราได้บรรลุแล้ว ชื่อว่าเปิดเผยเฉพาะตน. (ส่วน) พระพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎก ชื่อว่า สิ่งที่เปิดเผยโดยทั่วไป.

จบอรรถกถาปฏิจฉันนสูตรที่ ๙

๑๐. เลขสูตร

ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวก

[๕๗๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือบุคคลเหมือนรอยขีดในหิน บุคคลเหมือนรอยขีดในดิน บุคคลเหมือนรอยขีดในน้ำ

บุคคลเหมือนรอยขีดในหินเป็นอย่างไร ? บุคคลบางคนในโลกนี้ โกรธเนือง ๆ และความโกรธของเขานั้นติดกรุ่นในใจ ไปนาน ๆ เหมือนรอยขีดในหิน ย่อมไม่ลบง่าย ๆ ด้วยลมพัดหรือน้ำเซาะ ย่อมติดอยู่นานฉันใด บุคคลบางคนในโลกนี้โกรธเนือง ๆ และความโกรธของเขานั้นติดกรุ่นอยู่ในใจไปนาน ๆ ฉันนั้น นี่เรียกว่า**บุคคลเหมือนรอยขีดในหิน**

บุคคลเหมือนรอยขีดในดินเป็นอย่างไร ? บุคคลบางคนในโลกนี้ โกรธเนือง ๆ แต่ความโกรธของเขานั้น ไม่ติดกรุ่นอยู่ในใจนาน เหมือนรอยขีดในดิน ย่อมลบง่ายด้วยลมพัดหรือน้ำเซาะ หาติดอยู่นานไม่ ฉันใด บุคคลบางคนในโลกนี้โกรธเนือง ๆ แต่ความโกรธของเขานั้นไม่ติดกรุ่นอยู่ในใจนานฉันนั้น นี่เรียกว่า**บุคคลเหมือนรอยขีดในดิน**

บุคคลเหมือนรอยขีดในน้ำเป็นอย่างไร ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกว่าแม้ด้วยคำเลว คำหยาบ คำไม่เจริญใจ ก็ยังสมานไว้ได้ ยังประสานไว้ได้ ยังพูดจาดีอยู่ได้ เหมือนรอยขีดในน้ำย่อมพลันหาย ไม่ติดอยู่นานเลยฉันใด บุคคลบางคนในโลกนี้ถูกว่าแม้ด้วยคำเลว คำหยาบ คำไม่เจริญใจ ก็ยังสมานไว้ได้ ยังประสานไว้ได้ ยังพูดจาดีอยู่ได้ฉันนั้น นี่เรียกว่า**บุคคลเหมือนรอยขีดในน้ำ**.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๓ นี้แลมีปรากฏอยู่ในโลก.

จบเลขสูตรที่ ๑๐

จบกุสินารวรรคที่ ๓

อรรถกถาเลขสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเลขสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อภิณฺหํ** ความว่า เนืองนิตย์ คือชั่วนิรันดร. บทว่า **อคาฬฺเหน** ความว่า ด้วยคำหนัก ๆ คือคำกักขฬะ. บทว่า **ผรุเสน** ความว่า ด้วยคำหยาบคาย อธิบายว่า แม้ถูกต่อว่าอย่างหนัก ๆ อย่างหยาบ ๆ ดังนี้. บทว่า **อมนาเปน** ความว่า ด้วยคำที่ไม่ชื่นใจ คือไม่เจริญใจ. บทว่า **สนฺธิยติเยว** ความว่า ยังสมานไว้ได้. บทว่า **สํ สนฺทติเยว** ความว่า ยังเป็นเช่นเดิมนั่นเอง. บทว่า **สมฺโมทติเยว** ความว่า ถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั่นเอง. คำที่เหลือในบททั้งปวงง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาเลขสูตรที่ ๑๐

จบกุสินารวรรควรรณนาที่ ๓

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. กุสินารสูตร ๒. ภัณฑนสูตร ๓. โคตมสูตร ๔. ภรัณฑุสูตร ๕. หัตถกสูตร ๖. กฏุวิยสูตร ๗. ปฐมอนุรุทธสูตร ๘. ทุติยอนุรุทธสูตร ๙. ปฏิจฉันนสูตร ๑๐. เลขสูตร และอรรถกถา.

โยธาชีววรรคที่ ๔

๑. โยธสูตร

ว่าด้วยนักรบที่คู่ควรแก่พระราชา

[๕๗๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นักรบประกอบด้วยองค์ ๓ จึงคู่ควรแก่พระราชา เป็นราชเสวก นับว่าเป็นองคาพยพของพระราชาทีเดียว องค์ ๓ คืออะไร คือ **ยิงไกล ๑ ยิงเร็ว ๑ ทำลาย** (ข้าศึก) **หมู่ใหญ่ได้** ๑ นักรบประกอบด้วยองค์ ๓ นี้แล จึงคู่ควรแก่พระราชา เป็นราชเสวก นับว่าเป็นองคาพยพของพระราชาทีเดียว

ฉันนั้นนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ จึงเป็น (อาหุเนยฺโย) ผู้ควรของคำนับ (ปาหุเนยฺโย) ผู้ควรของต้อนรับ (ทกฺขิณยฺโย) ผู้ควรของทำบุญ (อญฺชลิกรณีโย) ผู้ควรทำอัญชลี (อนุตฺตรำ ปุญฺญกฺเขตฺตำ โลกสฺส) เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ธรรม ๓ คืออะไร คือ **ยิงไกล ๑ ยิงเร็ว ๑ ทำลาย** (ข้าศึก) หมู่ใหญ่ได้ ๑

ภิกษุยิงไกลเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า (ขันธ์ ๕ คือ) รูป (ร่างกายอันประกอบขึ้นด้วยธาตุ ๔) เวทนา (ความเสวยอารมณ์เป็นสุขบ้างเป็นทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง) สัญญา (ความจำอะไร ๆ ได้) สังขาร (ความคิดอ่านต่าง ๆ ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง กลาง ๆ บ้าง) วิญญาณ (ความรู้สึกทางทวาร ๖) ทุกอย่างทั้งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ทั้งภายใน ภายนอก ทั้งหยาบ ละเอียด

ทั้งเลว ประณีต ทั้งอยู่ไกล อยู่ใกล้ ทั้งหมด (เนตัง มม) นั่นไม่ใช่ของเรา (เนโสหมสฺมิ) เราไม่ได้เป็นนั่น (น เมโส อตฺตา) นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุยิงไกลเป็นอย่างนี้**

ภิกษุยิงเร็วเป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ตามจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุยิงเร็วเป็นอย่างนี้**

ภิกษุทำลาย (ข้าศึก) หมู่ใหญ่ได้เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ทำลายกองอวิชชาอันใหญ่ได้ ภิกษุทั้งหลาย **ภิกษุทำลาย (ข้าศึก) หมู่ใหญ่ได้เป็นอย่างนี้**

ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ นี้แล จึงเป็นผู้ควรของคำนับ ฯลฯ เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า.

จบโยธสูตรที่ ๑

โยธาชีวรรควรรณนาที่ ๔

อรรถกถาโยธสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในโยธสูตรที่ ๑ แห่งโยธาชีววรรคที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

ผู้ที่เข้าไปอาศัยการรบเลี้ยงชีพ ชื่อว่า **โยธาชีวะ**. บทว่า **ราชารโห** ความว่า คู่ควรแก่พระราชา บทว่า **ราชาโภคฺโค** ความว่า เป็นผู้ที่พระราชาจะพึงใช้สอย. บทว่า **องฺคนฺเตว สงฺขยํ คจฺฉติ** ความว่า ย่อมนับว่าเป็นองค์ประกอบ เพราะจำต้องปรารถนาโดยแท้ เหมือนมือและเท้า. บทว่า **ทูเร ปาตี โหติ** ความว่า ยิงลูกศรไปได้ไกลอย่างนี้คือ ในน้ำไกลประมาณ ๑ อสุภ บนบกไกลประมาณ ๘ อสุภ หรือเลยนั้นไป. แท้จริง ทหารของพระเจ้าทุฏฐคามินีอภัย ยิงเกาทัณฑ์ไปได้ไกลประมาณ ๙ อสุภ. ในภพสุดท้าย พระโพธิสัตว์ ทรงยิงไปได้ไกลประมาณ ๑ โยชน์. บทว่า **อกฺขณเวธี** ได้แก่ยิงไม่พลาด อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า สามารถยิงได้เร็วทันสายฟ้าแลบ. บทว่า **มหโต กายสฺส ปทาเลตา** มีอธิบายว่า สามารถยิงทะลุแผ่นกระดาน ๑๐๐ แผ่น ที่ผูกรวมกันเข้าไว้บ้าง แผ่นหนังกระบือ ๑๐๐ แผ่น ที่ผูกรวมกันไว้บ้าง แผ่นโลหะหนาประมาณเท่าหัวแม่มือบ้าง กระดานแผ่นเรียบที่ทำด้วยไม้ประดู่ หนา ๔ นิ้วบ้าง. กระดานแผ่นเรียบที่ทำด้วยไม้มะเดื่อ หนา ๑ คืบบ้าง เกวียนบรรทุกทรายตามยาวบ้าง. บทว่า **ยงฺกิญฺจิ รูปํ** เป็นต้น ได้ให้พิสดารแล้วในคัมภีร์ ชื่อว่า วิสุทธิมรรคนั้นแล. บทว่า **เนตํ มม** เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยสามารถแห่งการห้ามตัณหา มานะ และทิฏฐิ. บทว่า **สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติ** ความว่า พิจารณาเห็นด้วยมรรคปัญญา พร้อมด้วยวิปัสสนา โดยชอบ คือ โดยเหตุ โดยการณ์. บทว่า **ปทาเลติ** ความว่า ย่อมทำลายด้วยพระอรหัตมรรค.

จบอรรถกถาโยธสูตรที่ ๑

๒. ปริสาสูตร

ว่าด้วยบริษัท ๓ จำพวก

[๕๗๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บริษัท ๓ นี้ บริษัท ๓ คืออะไร คือ **(อุกฺกาจิตวินีตา ปริสา)** บริษัทที่รับการฝึกอธิบายให้กระจ่างแจ้งโดยไม่ได้สอบถาม ๑ **(ปฏิปุจฺฉาวินีตา ปริสา)** บริษัทที่รับการฝึกโดยสอบถาม ๑ **(ยาวตชฺฌาวินีตา ปริสา)** บริษัทที่รับการฝึกโดยผู้ฝึกเพียงแนะให้รู้จักเพ่งพิจารณาเอง ๑ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย บริษัท ๓ จำพวก.

จบปริสาสูตรที่ ๒

อรรถกถาปริสาสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปริสาสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อุกฺกาจิตวินีตา** ได้แก่ บริษัทที่แนะนำโดยไม่ได้สอบถาม คือ บริษัทที่ฝึกได้ยาก. บทว่า **ปฏิปุจฺฉาวินีตา** ได้แก่บริษัทที่แนะนำโดยสอบถาม คือ บริษัทที่ฝึกได้ง่าย. บทว่า **ยาวตา จ วินีตา** ได้แก่ บริษัทที่แนะนำด้วยข้อแนะนำพอประมาณ อธิบายว่า ได้แก่ บริษัทที่ถูกแนะนำ โดยรู้ประมาณ. ก็ความของพระบาลีที่ว่า **ยาวตชฺฌา** ก็เท่ากับ ยาว **0ชฺฌาสยา** (แปลว่า เพียงพอแก่อัธยาศัย) อธิบายว่า บริษัทที่ได้รับการฝึกโดยรู้อัธยาศัย.

จบอรรถกถาปริสาสูตรที่ ๒

๓. มิตตสูตร

ว่าด้วยองค์ ๓ ของมิตรแท้

[๕๗๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๓ ควรคบ องค์ ๓ คืออะไร คือ **(ทุทฺททำ ททาติ)** ให้สิ่งที่ให้ยาก ๑ **(ทุกฺกรำ กโรติ)** ทำสิ่งที่ทำยาก **(ทุกฺขมฺ ขมติ)** ทนสิ่งที่ทนยาก ๑ ภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๓ นี้แล ควรคบ.

จบมิตตสูตรที่ ๓

๔. อุปปาทสูตร

ว่าด้วยธรรมนิยาย

[๕๗๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะพระตถาคตทั้งหลาย เกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุ คือสิ่งที่ทรงตัวเองอยู่ได้อันนั้น (ธัมมฐิตตา) ความตั้งอยู่โดยธรรมดาอันนั้น (ธัมมนิยามตา) ความแน่นอนโดยธรรมดาอันนั้น ตถาคตตรัสรู้บรรลุธาตุนั้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นได้ตรัสรู้แล้ว ได้หยั่งรู้แล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก ทำให้ตื้น ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา.

จบอุปปาทสูตรที่ ๔

อรรถกถาอุปปาทสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอุปปาทสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ธมฺมฏฺฐิตตา** ได้แก่ภาวะที่ทรงตัวอยู่ได้เองตามสภาพ. บทว่า **ธมฺมนิยามตา** ได้แก่ความแน่นอนโดยสภาพ. บทว่า **สพฺเพ สงฺขารา** ได้แก่สังขารอันเป็นไปในภูมิ ๔. บทว่า **อนิจฺจา** ความว่า ชื่อว่า อนิจฺจา ด้วยอรรถว่า เป็นแล้วกลับไม่เป็น. บทว่า **ทุกฺขา** ความว่า ชื่อว่าทุกข์ ด้วยอรรถว่า บีบคั้นเสมอ. บทว่า **อนตฺตา** ความว่า ชื่อว่า **อนตฺตา** เพราะอรรถว่า ไม่เป็นไปตามอำนาจ. ในพระสูตรนี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสลักษณะทั้ง ๓ อย่างไว้คละกัน ดังพรรณนามาฉะนี้.

จบอรรถกถาอุปปาทสูตรที่ ๔

๕. เกสกัมพลสูตร

ว่าด้วยโมฆบุรุษเป็นไชดักมนุษย์

[๕๗๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผ้าที่ทอด้วยด้ายทุกชนิด ผ้าเกสกัมพล (ทำด้วยผมคน) ปรากฏว่าเลวกว่าผ้าเหล่านั้นทั้งหมด เพราะผ้าเกสกัมพลยามอากาศหนาวก็เย็น คราวอากาศร้อนก็ร้อน สีก็ไม่งาม กลิ่นก็ไม่ดี สัมผัสก็หยาบฉันใด สมณประวาท (วาทะของนักบวชภายนอกพระพุทธศาสนาที่เป็นปฏิปักษ์คือขัดแย้งกับพระพุทธศาสนา) เป็นอันมากทุกประเภท มักขลิวาท (วาทะของเจ้าลัทธิชื่อ มักขลิ) ปรากฏว่าเลวกว่าสมณประวาทเหล่านั้นทั้งหมด

มักขลิโมฆบุรุษ (คนเปล่า คนไม่มีแก่นสาร) มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ ว่า **(นตฺถิ กมฺมํ)** กรรมไม่มี **(นตฺถิ กิริยํ)** กิริยาไม่มี **(นตฺถิ วิริยํ)** วิริยะไม่มี.

ภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะเหล่าใดที่มีแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้เหล่านั้นย่อมเป็นกรรมวาทะ (กล่าวว่า กรรมมี) เป็นกิริยวาทะ (กล่าวว่า กิริยามี) และเป็นวิริยวาทะ (กล่าวว่า วิริยะมี) มักขลิโมฆบุรุษ คัดค้านพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นด้วยวาทะว่า กรรมไม่มี กิริยาไม่มี วิริยะไม่มี พระอรหันตสัมมาสัมพุทธะเหล่าใดที่จักมีในอนาคตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้เหล่านั้น ก็จักเป็นกรรมวาทะกิริยวาทะ และวิริยวาทะ มักขลิ โมฆบุรุษ คัดค้านพระผู้มีพระภาคเจ้าแม้เหล่านั้นด้วยวาทะว่า กรรมไม่มี กิริยาไม่มี วิริยะไม่มี ถึงตัวเราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธะในกาลบัดนี้ ก็เป็นกรรมวาทะ กิริยวาทะ วิริยวาทะ มักขลิ โมฆบุรุษ คัดค้านเราด้วยเหมือนกัน ด้วยวาทะว่า กรรมไม่มี กิริยาไม่มี วิริยะไม่มี.

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนชาวประมง ลงไซไว้ที่ปากแม่น้ำ เพื่อความไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อฉิบหาย เพื่อวอดวาย แห่งปลาจำนวนมาก ฉันใด **มักขลิ** โมฆบุรุษ ก็เป็นเสมือนไซดักคน เกิดขึ้นในโลก เพื่อความไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ เพื่อความเสื่อม เพื่อความพินาศ แห่งคนเป็นอันมาก ฉันนั้น.

จบเกสกัมพลสูตรที่ ๕

อรรถกถาเกสกัมพลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในเกสกัมพลสูตรที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ตนิตาวุตานำ วตฺถานำ** เป็นฉัฏฐีวิภัติ ลงในอรรถแห่งปฐมาวิภัติ. อธิบายว่า ได้แก่ผ้าที่ทอด้วยเส้นด้าย. ผ้ากัมพลทีทอด้วยผมมนุษย์ชื่อว่า **เกสกัมพล**. แม้บทว่า ปวาทนำ นี้ ก็เป็นฉัฏฐีวิภัติ ลงในอรรถแห่งปฐมาวิภัติ. บทว่า **ปฏิกิฏฺโฐ** ความว่า ลัทธิหลัง เลว. บทว่า **โมฆปุริโส** แปลว่า บุรุษเปล่า คือ บุรุษหลงงมงาย. บทว่า **ปฏิพาหติ** แปลว่า ปฏิเสธ. บทว่า **ขิปฺปำ อุฑฺเฑยฺย** ได้แก่ ดักไซ.

จบอรรถกถาเกสกัมพลสูตรที่ ๕

๖. สัมปทาสูตร

ว่าด้วยสัมปทา ๓ อย่าง

[๕๗๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัมปทา (สมบัติ) ๓ นี้ สัมปทา ๓ คืออะไร คือสัทธาสัมปทา (สมบัติคือศรัทธา) สีลสัมปทา (สมบัติคือศีล) ปัญญาสัมปทา (สมบัติคือปัญญา) นี้ สัมปทา ๓.

จบสัมปทาสูตรที่ ๖

๗. วุฑฒิสูตร

ว่าด้วยวุฑฒิ ๓ อย่าง

[๕๗๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วุฑฒิ (ความเจริญ) ๓ นี้ วุฑฒิ ๓ คืออะไร คือ สัทธาวุฑฒิ (ความเจริญแห่งศรัทธา) สีลวุฑฒิ (ความเจริญแห่งศีล) ปัญญาวุฑฒิ (ความเจริญแห่งปัญญา) นี้วุฑฒิ ๓.

จบวุฑฒิสูตรที่ ๗

๘. ปฐมอัสสสูตร

ว่าด้วยม้ากระจอกและคนกระจอก ๓ จำพวก

[๕๘๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงม้ากระจอก ๓ และคนกระจอก ๓ จำพวก ท่านทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว

ภิกษุทั้งหลายรับสนองพระพุทธดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสขยายความต่อไปว่า ม้ากระจอก ๓ เป็นอย่างไร คือม้ากระจอกลางตัวเป็นม้าฝีเท้าดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม ลางตัวฝีเท้าดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม ลางตัวฝีเท้าก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม นี่ม้ากระจอก ๓

คนกระจอก ๓ เป็นอย่างไร ? คือ คนกระจอกลางคนมีเชาวน์ดี แต่สีไม่งาม (คือ ไม่องอาจ) ทรวดทรงไม่งาม (คือ ความไม่สูงและใหญ่) ลางคนมีเชาวน์ดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม ลางคนมีเชาวน์ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม

คนกระจอกมีเชาวน์ดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ รู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรากล่าวความรู้อริยสัจนี้ในความมีเชาวน์ของเธอ แต่ภิกษุนั้นถูกถามปัญหาในอภิธรรมอภิวินัย แล้วจนปัญญา แก้ปัญหาไม่ได้ เรากล่าวการที่ถูกถามปัญหาแล้วจนปัญญาไม่แก้ปัญหานี้ ในความมีสีไม่งามของเธอ อนึ่ง ภิกษุนั้น ไม่ใคร่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย... เรากล่าวความที่ไม่ใคร่ได้ปัจจัย ๔ นี้ ในความมีทรวดทรงไม่งามของเธอ คนกระจอกมีเชาวน์ดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม อย่างนี้แล

คนกระจอกมีเชาวน์ดี สีงาม แต่ทรวดทรงไม่งาม เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ ที่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรากล่าวความรู้อริยสัจนี้ในความมีเชาวน์ของเธอ อนึ่ง ภิกษุนั้นถูกถามปัญหาในอภิธรรมอภิวินัยแล้วแก้ปัญหาได้ไม่จนปัญญา เรากล่าวความที่ถูกถามปัญหาแล้วแก้ปัญหาได้ไม่จนปัญญานี้ ในความมีสีงามงามของเธอ แต่ภิกษุนั้นไม่ใคร่ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัย... เรากล่าวความที่ไม่ใคร่ได้ปัจจัย ๔ นี้ ในความมีทรวดทรงไม่งามของเธอ คนกระจอกมีเชาวน์ดี สีงาม สีทรวดทรงไม่งามอย่างนี้แล

คนกระจอกมีเชาวน์ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ตามจริงว่า นี่ทุกข์ ฯลฯ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรากล่าวความรู้อริยสัจนี้ในความมีเชาวน์ของเธอ อนึ่ง ภิกษุนั้นถูกถามในอภิธรรมอภิวินัยแล้วแก้ปัญหาได้ไม่จนปัญญา เรากล่าวความที่ถูกถามปัญหาแล้ว แก้ปัญหาได้ไม่จนปัญญานี้ ในความมีสีงามของเธอ อนึ่ง ภิกษุนั้นได้จีวร บิณฑบาตเสนาสนะ คิลานปัจจัย... (ไม่ขาดแคลน) เรากล่าวความที่ไม่ขาดแคลนปัจจัย ๔ นี้ ในความมีทรวดทรงงามของเธอ คนกระจอกมีเชาวน์ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม อย่างนี้แล.

นี้ ภิกษุทั้งหลาย คนกระจอก ๓ จำพวก.

จบปฐมอัสสสูตรที่ ๘

อรรถกถาปฐมอัสสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมอัสสสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อสฺสขลุ๋ โก** ได้แก่พันธ์ม้า (กระจอก). บทว่า **อิทมสฺส ชวสฺมึ วทามิ** ความว่า เราตถาคตกล่าวว่า นี้เป็นความเร็ว คือ ญาณของภิกษุนั้น. บทว่า **อิทมสฺส วณฺณสฺมึ วทามิ** ความว่า เราตถาคตกล่าวว่า นี้เป็นสี คือ คุณความดีของภิกษุนั้น. บทว่า **อิทมสฺส อาโรหปริณาหมสฺมึ** ความว่า เราตถาคตกล่าวว่า นี้เป็นความสูง ความสง่างาม ของภิกษุนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาปฐมอัสสสูตรที่ ๘

๙. ทุติยอัสสสูตร

ว่าด้วยม้าดี และบุรุษดี ๓ จำพวก

[๕๘๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงม้าดี ๓ และคนดี ๓ จำพวก ท่านทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว

ภิกษุทั้งหลายรับสนองพระพุทธดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสขยายความต่อไปว่า ม้าดี ๓ เป็นอย่างไร ? คือม้าดี ลางตัวฝีเท้าดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม ลางตัวฝีเท้าดี สีงาม แต่ทรวดทรงไม่งาม ลางตัวฝีเท้าก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม นี่ม้าดี ๓ จำพวก

คนดี ๓ จำพวก เป็นอย่างไร ? คือคนดี ลางคนมีเชาวน์ดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม ลางคนมีเชาวน์ดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม ลางคนมีเชาวน์ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม

คนดี มีเชาวน์ดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม เป็นอย่างไร ? ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ เป็นโอปปาติกะ ปรินิพพานในโลกที่เกิดนั้น เป็นอันไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา เรากล่าวความที่เป็นโอปปาติกะ... (คือเป็นพระอนาคามี) นี้ในความมีเชาวน์ดีของเธอ แต่ภิกษุนั้นถูกถามปัญหาในอภิธรรมอภิวินัยแล้วจนปัญญาแก่ปัญหาไม่ได้ ฯลฯ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย คนดี ๓ จำพวก.

จบทุติยอัสสสูตรที่ ๙

อรรถกถาทุติยอัสสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยอัสสสูตรที่ ๙ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อสฺสสทิสฺเส** ความว่า ในม้าดี (ม้าเทศ) ในจำนวนม้าทั้งหลาย. บทว่า **ปุริสสทิสฺเส** ความว่า ในบุคคลผู้เช่นกับด้วยม้าดีในบุรุษทั้งหลาย อธิบายว่า ได้แก่สุภาพบุรุษ. ในพระสูตรนี้ ตรัสมรรคผลไว้ ๓ อย่าง. ในบรรดาบุคคล ๓ ประเภทนั้น บุคคลดีนี้ พึงทราบว่าถึงพร้อมด้วยเชาว์ คือญาณ ด้วยมรรค ๓.

จบอรรถกถาทุติยอัสสสูตรที่ ๙

๑๐. ตติยอัสสสูตร

ว่าด้วยม้าอาชาไนย และบุรุษอาชาไนย ๓ จำพวก

[๕๘๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงม้าอาชาไนยตัวประเสริฐ ๓ และคนอาชาไนยผู้ประเสริฐ ๓ ท่านทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี เราจักกล่าว

ภิกษุทั้งหลาย รับสนองพระพุทธดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสขยายความต่อไปว่า ม้าอาชาไนยตัวประเสริฐ ๓ เป็นอย่างไร ? คือม้าอาชาไนยตัวประเสริฐลางตัว ฝีเท้าดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม ลางตัวฝีเท้าดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม ลางตัวฝีเท้าก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม นี่ม้าอาชาไนยตัวประเสริฐ ๓ จำพวก

คนอาชาไนยผู้ประเสริฐ ๓ เป็นอย่างไร คือคนอาชาไนยผู้ประเสริฐลางคนมีเชาวน์ดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม ลางคนมีเชาวน์ดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม ลางคนมีเชาวน์ก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม

คนอาชาไนยผู้ประเสริฐ มีเชาวน์ดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม เป็นอย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง สำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้ เรากล่าวความกระทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติ (คือเป็นพระ-อรหันต์) นี้ ในความมีเชาวน์ดีของเธอ แต่ภิกษุนั้นถูกถามปัญหาในอภิธรรมอภิวินัยแล้วจนปัญญาแก้ปัญหาไม่ได้ ฯลฯ นี้แล ภิกษุทั้งหลาย คนอาชาไนยผู้ประเสริฐ ๓ จำพวก.

จบตติยอัสสสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาตติยอัสสสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในตติยอัสสสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **ภเทฺร** ได้แก่ ม้าอาชาไนยตัวเจริญ. ม้าตัวที่รู้เหตุที่ควร และไม่ควร ชื่อว่า **ม้าอาชาไนย** ถึงในบุรุษผู้อาชาไนย ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส อรหัตผลไว้. บรรดาคน ๓ ประเภทนั้น บุรุษอาชาไนยนี้ พึงทราบว่า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยเชาว์ คือญาณ เพราะพระอรหัตมรรค.

จบอรรถกถาตติยอัสสสูตรที่ ๑๐

๑๑. ปฐมโมรนิวาปสูตร

ว่าด้วยขันธ์ ๓

[๕๘๓] สมัยหนึ่ง **พระผู้มีพระภาคเจ้า**ประทับ ณ **โมรนิวาปสถาน** (ที่เลี้ยงนกยูง) อันเป็นอารามของปริพาชก **ใกล้พระนครราชคฤห์** ฯลฯ ตรัสพระธรรมเทศนาว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด ปลอดโปร่งจากเครื่องผูกมัดเสมอไป เป็นพรหมจารีเต็มที่ จบกรณียกิจสิ้น เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ **ศีลขันธ์เป็นอเสขะ สมาธิขันธ์เป็นอเสขะ ปัญญาขันธ์เป็นอเสขะ** ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด ฯลฯ เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย.

จบปฐมโมรนิวาปสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาปฐมโมรนิวาปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในปฐมโมรนิวาปสูตรที่ ๑๑ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อจฺจนฺตนิฏฺโฐ** ความว่า สำเร็จโดยก้าวล่วงที่สุด (แห่งทุกข์) อธิบายว่า สำเร็จ**อกุปปธรรม**. คำที่เหลือ เช่นเดียวกัน (กับคำที่กล่าวแล้ว) ทั้งนั้น.

จบอรรถกถาปฐมโมรนิวาปสูตรที่ ๑๑

๑๒. ทุติยโมรนิวาปสูตร

ว่าด้วยปาฏิหาริย์ ๓

[๕๘๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด ฯลฯ เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ **อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทสนาปาฏิหาริย์ อนุสาสนี-ปาฏิหาริย์** ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด ฯลฯ เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย.

จบทุติยโมรนิวาปสูตรที่ ๑๒

อรรถกถาทุติยโมรนิวาปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในทุติยโมรนิวาปสูตรที่ ๑๒ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อิทฺธิปาฏิหาริเยน** ได้แก่ ด้วยการแสดงฤทธิ์ เป็นอัศจรรย์.
บทว่า **อาเทสนาปาฏิหาริเยน** ได้แก่ ด้วยการกล่าวชี้ อ้างถึง (ดักใจ) เป็นอัศจรรย์.

จบอรรถกถาทุติยโมรนิวาปสูตรที่ ๑๒

๑๓. ตติยโมรนิวาปสูตร

ว่าด้วยผู้ประเสริฐเพราะมีธรรม ๓ อย่าง

[๕๘๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด ฯลฯ เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง คือ **สัมมาทิฏฐิ** (ความเห็นชอบ) **สัมมาญาณ** (ความรู้ชอบ) **สัมมาวิมุตติ** (ความพ้นชอบ) ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นผู้สำเร็จถึงที่สุด ฯลฯ เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทวดามนุษย์ทั้งหลาย

จบตติยโมรนิวาปที่ ๑๓

จบโยธาชีววรรคที่ ๔

อรรถกถาตติยโมรนิวาปสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในตติยโมรนิวาปสูตรที่ ๑๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **สมฺมาทิฏฺิยา** ได้แก่ด้วยสัมมาทิฏฐิ ที่เกิดแต่วิปัสสนา เพื่อประโยชน์แก่ผลสมาบัติ. บทว่า **สมฺมาญาเณน** ได้แก่ด้วยผลญาณ บทว่า **สมฺมาวิมุตฺติยา** ได้แก่ธรรมคือผลสมาบัติที่เหลือ. ในสูตรแม้ทั้ง ๓ เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึง พระขีณาสพอย่างเดียว ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาตติยโมรนิวาปสูตรที่ ๑๓

จบโยธาชีววรรควรรณนาที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. โยธสูตร ๒. ปริสาสูตร ๓. มิตตสูตร ๔. อุปปาทสูตร ๕. เกสกัมพลสูตร ๖. สัมปทาสูตร ๗. วุฑฒิสูตร ๘. ปฐมอัสสสูตร ๙. ทุติยอัสสสูตร ๑๐. ตติยอัสสสูตร ๑๑. ปฐมโมรนิวาปสูตร ๑๒. ทุติยโมรนิวาปสูตร ๑๓. ตติยโมรนิวาปสูตร และอรรถกถา.

มงคลวรรคที่ ๕

๑. อกุศลสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตกนรกและขึ้นสวรรค์

[๕๘๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมอุบัติในนรก เหมือนถูกนำตัวไปเก็บไปฉะนั้น ธรรม ๓ ประการ คือ อะไรบ้าง ? คือ กายกรรมเป็นอกุศล วจีกรรมเป็นอกุศล มโนกรรมเป็นอกุศล บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเหล่านี้แล ภิกษุทั้งหลายย่อมอุบัติในนรก เหมือนถูกนำไปเก็บไว้ฉะนั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไปเก็บไว้ฉะนั้น ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง ? คือ กายกรรมเป็นกุศล วจีกรรมเป็นกุศล มโนกรรมเป็นกุศล บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ อย่างเหล่านี้แล ภิกษุทั้งหลาย ย่อมอุบัติในสวรรค์ เหมือนเขาเชิญตัวไปเก็บไว้ฉะนั้น.

จบอกุศลสูตรที่ ๑

มงคลวรรควรรณนาที่ ๕

อรรถกถาอกุศลสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอกุศลสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๕ ดังต่อไปนี้ :-
บทว่า **ยถาภตํ นิกฺขิตฺโต** ความว่า ตามที่นำมาเก็บไว้.

จบอรรถกถาอกุศลสูตรที่ ๑

๒. สาวัชชสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตกนรกและขึ้นสวรรค์

[๕๘๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ กายกรรมมีโทษ วจีกรรมมีโทษ มโนกรรมมีโทษ ฯลฯ คือ กายกรรมไม่มีโทษ วจีกรรมไม่มีโทษ มโนกรรมไม่มีโทษ ฯลฯ

จบสาวัชชสูตรที่ ๒

อรรถกถาสาวัชชสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสาวัชชสูตรที่ ๒ ดังต่อไปนี้ :-
บทว่า **สาวชฺเชน** ได้แก่ กรรมที่มีโทษ.

จบอรรถกถาสาวัชชสูตรที่ ๒

๓. วิสมสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตกนรกและขึ้นสวรรค์

[๕๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ฯลฯ คือกายกรรมผิด วจีกรรมผิด มโนกรรมผิด ฯลฯ คือกายกรรมชอบ วจีกรรมชอบ มโนกรรมชอบ ฯลฯ

จบวิสมสูตรที่ ๓

อรรถกถาวิสมสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในวิสมสูตรที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **วิสเมน** ได้แก่ด้วยกรรมที่มีความพลาดพลั้ง. บทว่า **สเมน** ได้แก่ ด้วยกรรมที่ปราศจากความพลาดพลั้ง.

จบอรรถกถาวิสมสูตรที่ ๓

๕. อสุจิสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตกนรกและขึ้นสวรรค์

[๕๘๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ฯลฯ คือ กายกรรมโสโครก วจีกรรมโสโครก มโนกรรมโสโครก ฯลฯ คือ กายกรรมสะอาด วจีกรรมสะอาด มโนกรรมสะอาด ฯลฯ

จบอสุจิสูตรที่ ๔

อรรถกถาอสุจิสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในอสุจิสูตรที่ ๔ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อสุจินา** ได้แก่ ด้วยกรรมที่ไม่สะอาด เช่นกับด้วยคูถ.
บทว่า **สุจินา** ได้แก่ ด้วยกรรมที่สะอาด.

จบอรรถกถาอสุจิสูตรที่ ๔

๕. ปฐมขตสูตร*

ว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลายและไม่ถูกทำลาย

[๕๙๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ เป็นคนพาล เป็นคนโง่เขลา เป็นอสัตบุรุษครองตน (เป็นเหมือนต้นไม้) ถูกขุด (ราก) เสียแล้ว ตายไปครึ่งหนึ่งแล้ว (คือตายจากความดี อยู่แต่ร่างกายอันไร้สาระ) เป็นคนประกอบด้วยโทษ ผู้รู้ติเตียน และได้สิ่งอันไม่เป็นบุญมากด้วย ธรรม ๓ ประการคืออะไรบ้าง ? คือ กายกรรมเป็นอกุศล วจีกรรมเป็นอกุศล มโนกรรมเป็นอกุศล บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล เป็นคนพาล ฯลฯ และได้สิ่งที่ไม่เป็นบุญมากด้วย.

บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการเป็นบัณฑิต ฉลาด เป็นสัตบุรุษครองตนอันไม่ถูกขุด ไม่ตายไปครึ่งหนึ่ง เป็นผู้ไม่มีโทษ ผู้รู้ไม่ติเตียน และได้บุญมากด้วย ธรรม ๓ ประการ คืออะไรบ้าง ? คือ กายกรรมเป็นกุศล วจีกรรมเป็นกุศล มโนกรรมเป็นกุศล ฯลฯ

จบปฐมขตสูตรที่ ๕

* สูตรที่ ๕ เป็นต้น มีเนื้อความง่ายทั้งนั้นแล.

๖. ทุติยขตสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลายและไม่ถูกทำลาย

[๕๙๑] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ฯลฯ คือด้วยกายกรรมที่มีโทษ วจีกรรมที่มีโทษ มโนกรรมที่มีโทษ ฯลฯ คือด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษ วจีกรรมทีไม่มีโทษ มโนกรรมที่ไม่มีโทษ ฯลฯ

จบทุติยขตสูตรที่ ๖

๗. ตติยขตสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลายและไม่ถูกทำลาย

[๕๙๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ฯลฯ คือด้วยกายกรรมผิด วจีกรรมผิด มโนกรรมผิด ฯลฯ คือด้วยกายกรรมชอบ วจีกรรมชอบ มโนธรรมชอบ ฯลฯ

จบตติยขตสูตรที่ ๗

๘. จตุตถขตสูตร

ว่าด้วยเหตุให้ตนถูกทำลายและไม่ถูกทำลาย

[๕๙๓] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ฯลฯ คือด้วยกายกรรมโสโครก วจีกรรมโสโครก มโนกรรมโสโครก ฯลฯ คือด้วยกายกรรมสะอาด วจีกรรมสะอาด มโนกรรมสะอาด ฯลฯ

จบจตุตถขตสูตรที่ ๘

๙. วันทนาสูตร

ว่าด้วยการไหว้ ๓ อย่าง

[๕๙๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การไหว้ ๓ นี้ การไหว้ ๓ คืออะไร คือไหว้ด้วยกาย ๑ ไหว้ด้วยวาจา ๑ ไหว้ด้วยใจ ๑ นี้แลการไหว้ ๓.

จบวันทนาสูตรที่ ๙

๑๐. สุปุพพัณหสูตร

ว่าด้วยเวลาที่เป็นฤกษ์ดี

[๕๙๕] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริต ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ในเวลาเช้า เวลาเช้านั้น ก็เป็นเวลาดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดประพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ในเวลากลางวัน เวลากลางวันนั้น ก็เป็นเวลาดีของสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดพระพฤติสุจริตด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ในเวลาเย็น เวลาเย็นนั้น ก็เป็นเวลาดีของสัตว์เหล่านั้น.

(นิคมคาถา)

กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม
ความปรารถนาของท่าน เป็นประทักษิณ
เป็นฤกษ์ดี มงคลดี แจ้งดี รุ่งดี
ขณะดี ครู่ดี และเป็นการบูชาอย่างดีใน

พรหมจารีทั้งหลาย คนทำกรรมอันเป็น
ประทักษิณแล้ว ย่อมได้ประโยชน์อันเป็น
ประทักษิณ ท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้มี
ประโยชน์อันได้แล้ว ถึงซึ่งความสุข งอก
งามในพระพุทธศาสนา เป็นผู้หาโรคมิได้
สำราญกายใจ พร้อมด้วยญาติทั้งปวง
เทอญ.

จบสุปุพพัณหสูตรที่ ๑๐
จบมงคลวรรคที่ ๕

อรรถกถาสุปุพพัณหสูตร

พึงทราบวินิจฉัยในสุปุพพัณหสูตรที่ ๑๐ ดังต่อไปนี้ :-

ในคำเป็นต้นว่า **สุนกฺขตฺตำ** วันที่คนทั้งหลายบำเพ็ญสุจริตธรรมทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์ ชื่อว่าเป็นวันที่ได้การประกอบฤกษ์ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า วันนั้น มีฤกษ์ดีทุกเมื่อ. วันนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า เป็นวันทำมงคลแล้ว เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า วันนั้นมีมงคลดีทุกเมื่อ. แม้วันที่มีความสว่างไสวทั้งวัน จึงชื่อว่า **สุปฺปภาตเมว** มีความสว่างไสวเป็นประจำ. แม้การลุกขึ้นจากการนอนของวันนั้น ก็ชื่อว่า **สุหุฏฺฐิตำ** ลุกขึ้นด้วยดี. แม้ขณะของวันนั้น ก็ชื่อว่า **สุกฺขโณ** ขณะดี. แม้ยามของวันนั้น ก็ชื่อว่า **สุมุหุตฺโต** ยามดี.

ก็ในบทว่า **สุมุหุตฺโต** นี้ พึงทราบการแบ่งเวลาดังนี้ เวลาประมาณ ๑๐ นิ้ว ชื่อว่า **ขณะ** เวลา ๑๐ นิ้ว โดยขณะนั้น ชื่อว่า **ลยะ**. เวลา ๑๐ ลยะ โดยลยะนั้น ชื่อว่า **ขณลยะ**. เวลา ๑๐ เท่า โดยขณลยะนั้น ชื่อว่า **มุหุตฺตะ.** เวลา ๑๐ เท่า โดยมุหุตตะนั้น ชื่อว่า **ขณมุหุตฺตะ**.

บทว่า **สุยิฏฺจ์ พฺรหฺมจาริสุ** ความว่า ทานที่เขาให้ในผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐ ในวันที่บำเพ็ญสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์แล้ว ชื่อว่า **สุยิฏฺจ์** (มีการบูชาดีแล้ว). บทว่า **ปทกฺขิณ์ กายกมฺม์** ความว่า กายกรรมที่เขาทำแล้วในวันนั้น ชื่อว่าเป็นกายกรรม ประกอบด้วยความเจริญ. แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ปทกฺขิณานิ กตฺวาน** ความว่า ครั้นการทำกายกรรมเป็นต้น ที่ประกอบด้วยความเจริญแล้ว. บทว่า **ลภนฺตตฺเถ ปทกฺขิเณ** ความว่า จะได้ประโยชน์ที่เป็นประทักษิณ คือประโยชน์ที่ประกอบด้วยความเจริญนั่นเอง. ข้อความที่เหลือในพระสูตรนี้ ง่ายทั้งนั้น ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาสุปุพพัณหสูตรที่ ๑๐

จบมงคลวรรควรรณนาที่ ๕

จบตติยปัณณาสก์

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. อกุศลสูตร ๒. สาวัชชสูตร ๓. วิสมสูตร ๔. อสุจิสูตร ๕. ปฐมขตสูตร ๖. ทุติยขตสูตร ๗. ตติยขสูตร ๘. จตุตถขตสูตร ๙. วันทนาสูตร ๑๐. สุปุพพัณหสูตร และอรรถกถา.

พระสูตรที่ไม่สงเคราะห์เข้าในปัณณาสก์

ว่าด้วยปฏิปทา ๓

[๕๙๖] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๓ อย่าง ๓ อย่างเป็นไฉน ? คือ อาคาฬหปฏิปทา ข้อปฏิบัติอย่างหยาบช้า ๑ นิชฌามปฏิปทา ข้อปฏิบัติอย่างเหี้ยมเกรียม ๑ มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอย่างกลาง ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาคาฬหปฏิปทาเป็นไฉน ? บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมมีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า โทษในกามไม่มี เขาย่อมถึงความเป็นผู้ตกไปในกาม ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า **อาคาฬหปฏิปทา**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็นิชฌามปฏิปทาเป็นไฉน ? อเจลกบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไร้มารยาท เลียมือ เขาเชิญให้มารับภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุดก็ไม่หยุด ไม่รับภิกษาที่เขาแบ่งไว้ก่อน ไม่รับภิกษาที่เขาทำเฉพาะ ไม่รับภิกษาที่เขานิมนต์ ไม่รับภิกษาปากหม้อ ไม่รับภิกษาจากปากกะเช้า ไม่รับภิกษาคร่อมธรณีประตู ไม่รับภิกษาคร่อมท่อนไม้ ไม่รับภิกษาคร่อมสาก ไม่รับภิกษาที่คนสองคนกำลังบริโภคอยู่ ไม่รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาของหญิงที่กำลังให้ลูกดูดนม ไม่รับภิกษาของหญิงผู้คลอเคลียบุรุษ ไม่รับภิกษาที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่รับภิกษาในที่ที่ได้รับเลี้ยงดูลูกสุนัข ไม่รับภิกษาในที่มีแมลงวันไต่ตอมเป็นกลุ่ม ไม่รับปลา ไม่รับเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มน้ำหมักดอง เขารับภิกษาที่เรือนหลังเดียว เยียวยาอัตภาพด้วยข้าวคำเดียวบ้าง รับภิกษาที่เรือน ๒ หลัง เยียวยาอัตภาพด้วยข้าว ๒ คำบ้าง... รับภิกษาที่เรือน ๗ หลัง เยียวยาอัตภาพด้วยข้าว ๗ คำบ้าง เยียวยาอัตภาพด้วยภิกษาในถาดน้อยใบเดียวบ้าง เยียวยาอัตภาพด้วยภิกษาในถาดน้อย

๒ ใบบ้าง... เยียวยาอัตภาพด้วยภิกษาในถาดน้อย ๗ ใบบ้าง กินอาหารที่เก็บค้างไว้วันเดียวบ้าง ๒ วันบ้าง... ๗ วันบ้าง เป็นผู้ประกอบด้วยความขวนขวายในการบริโภคภัตที่เวียนมาตั้งกึ่งเดือนเช่นนี้ อเจลกนั้น เป็นผู้มีผักดองเป็นภักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นภักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นภักษาบ้าง มีกากข้าวเป็นภักษาบ้าง มียางเป็นภักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นภักษาบ้าง มีข้าวตังเป็นภักษาบ้าง มีกำยานเป็นภักษาบ้าง มีหญ้าเป็นภักษาบ้าง มีโคมัยเป็นภักษาบ้าง มีเง่าและผลไม้ในป่าเป็นอาหารบ้าง บริโภคผลไม้หล่น เยียวยาอัตภาพ อเจลกนั้นทรงผ้าป่านบ้าง ผ้าแกมกันบ้าง ผ้าห่อศพบ้าง ผ้าบังสุกุลบ้าง ผ้าเปลือกไม้บ้าง หนังเสือบ้าง หนังเสือทั้งเล็บบ้าง ผ้าคากรองบ้าง ผ้าเปลือกปอกรองบ้าง ผ้าผลไม้กรองบ้าง ผ้ากัมพลทำด้วยผมคนบ้าง ผ้ากำพลทำด้วยขนสัตว์บ้าง ผ้าทำด้วยขนปีกนกเค้าบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือ ประกอบความขวนขวายในการถอนผมและหนวดบ้าง เป็นผู้ยืน คือ ห้ามอาสนะบ้าง เป็นผู้กระโหย่งคือประกอบความเพียรในการกระโหย่งบ้าง เป็นผู้นอนบนหนาม คือ ความสำเร็จการนอนบนหนามบ้าง เป็นผู้อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือประกอบความขวนขวายในการลงน้ำบ้าง เป็นผู้ประกอบความขวนขวาย ในการทำร่างกายให้เดือดร้อนกระสับกระส่ายหลายวิธีดังกล่าวมา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า **นิชฌามปฏิปทา**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มัชฌิมาปฏิปทาเป็นไฉน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมป-ชัญญะมีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ ... พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ... พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๓ อย่างนี้แล.

[๕๙๗] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๓ อย่างนี้ ๓ อย่างเป็นไฉน ? คือ อาคาฬหปฏิปทา ๑ นิชฌามปฏิปทา ๑ มัชฌิมาปฏิปทา ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อาคาฬหปฏิปทาเป็นไฉน ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่าอาคาฬหปฏิปทา

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็นิชฌามปฏิปทาเป็นไฉน ? ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า นิชฌามปฏิปทา ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็มัชฌิมาปฏิปทาเป็นไฉน ? ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ยังฉันทะให้เกิด พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตตั้งจิตไว้ เพื่อยังธรรมอันเป็นบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละธรรมอันเป็นบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งมั่น ไม่เสื่อมสูญ เพิ่มพูนไพบูลย์ เจริญ บริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ... เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วย ฉันทสมาธิ และปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตสมาธิและปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร... เจริญสัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์... เจริญสัทธาพละ วิริยพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ... เจริญสติสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัม-โพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์... เจริญสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา**.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๓ อย่างนี้แล.

ว่าด้วยธรรม ๓ อย่างหลายนัย

[๕๙๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ต้องตกนรก เหมือนกับถูกนำเอาไปฝังไว้ ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน ? คือ ฆ่าสัตว์ด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการฆ่าสัตว์ ๑ พอใจในการฆ่าสัตว์ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ต้องตกนรก เหมือนกับถูกนำเอาไปฝังไว้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการขึ้นสวรรค์ เหมือนกับเชิญเอาไปสถิตไว้ ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน ? คือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑ พอใจในการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑ ... ลักทรัพย์ด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการลักทรัพย์ ๑ พอใจในการลักทรัพย์ ๑... งดเว้นจากการลักทรัพย์ด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการลักทรัพย์ ๑ พอใจในการงดเว้นจากการลักทรัพย์ ๑... ประพฤติผิดในกามด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการประพฤติผิดในกาม ๑ พอใจในการประพฤติผิดในกาม ๑... งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ๑ พอใจในการงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ๑... พูดเท็จด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการพูดเท็จ ๑ พอใจในการพูดเท็จ ๑ .... งดเว้นจากการพูดเท็จด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ พอใจในการงดเว้นจากการพูดเท็จ ๑... กล่าวคำส่อเสียดด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในคำส่อเสียด ๑ พอใจในคำส่อเสียด ๑... งดเว้นจากคำส่อเสียดด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากคำส่อเสียด ๑ พอใจในการงดเว้นจากคำส่อเสียด ๑... กล่าวคำหยาบด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในคำหยาบ ๑ พอใจในคำ-

หยาบ ๑ ... งดเว้นจากคำหยาบด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากคำหยาบ ๑ พอใจในการงดเว้นจากคำหยาบ ๑ . . . กล่าวคำเพ้อเจ้อด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในคำเพ้อเจ้อ ๑ พอใจในคำเพ้อเจ้อ ๑. . . เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในการงดเว้นจากคำเพ้อเจ้อ ๑ พอใจในการงดเว้นจากคำเพ้อเจ้อ ๑. . . . เป็นผู้ละโมบด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในความละโมบ ๑ พอใจในความละโมบ ๑... ไม่มากด้วยความละโมบด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในความไม่ละโมบ ๑ พอใจในความไม่ละโมบ ๑... มีจิตพยาบาทด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในความพยาบาท ๑ พอใจในความพยาบาท ๑... มีจิตไม่พยาบาทด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในความไม่พยาบาท ๑ พอใจในความไม่พยาบาท ๑. .. มีความเห็นผิดด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในความเห็นผิด ๑ พอใจในความเห็นผิด ๑... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ต้องได้ขึ้นสวรรค์ เหมือนกับเชิญเอาไปดำรงไว้ ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน ? คือ มีความเห็นชอบด้วยตนเอง ๑ ชักชวนผู้อื่นในความเห็นชอบ ๑ พอใจในความเห็นชอบ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ต้องได้ขึ้นสวรรค์เหมือนกับเชิญเอาไปดำรงไว้.

[๕๘๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพื่อรู้ราคะด้วยปัญญาอันยิ่ง จึงควรเจริญธรรม ๓ ประการ ธรรม ๓ ประการเป็นไฉน ? คือ สุญญตสมาธิ ๑ อนิมิตตสมาธิ ๑ อัปปณิหิตสมาธิ ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพื่อรู้ราคะด้วยปัญญาอันยิ่ง จึงควรเจริญธรรม ๓ ประการนี้แล ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพื่อกำหนดรู้ราคะ ฯลฯ เพื่อความสิ้นไปรอบ เพื่อละ เพื่อความสิ้นไป เพื่อความเสื่อมไป เพื่อความสำรอก เพื่อความดับ เพื่อความสละ เพื่อความสละคืนราคะ จึงควรเจริญธรรม ๓ ประการ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพื่อความ

รู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไปรอบ เพื่อละ เพื่อความสิ้นไป เพื่อความเสื่อมไป เพื่อความสำรอก เพื่อความดับ เพื่อความสละ เพื่อความสละคืน โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ มักขะ ปลาสะ อิสสา มัจฉริยะ มายา สาเถยยะ ถัมภะ สารัมภะ มานะ อติมานะ ทมะ ปมาทะ จึงควรเจริญธรรม ๓ ประการนี้ ฉะนี้แล.

จบติกนิบาต

อรรถกถาพระสูตรที่ไม่สงเคราะห์เข้าเป็นปัณณาสก์

ในสูตรทั้งหลายต่อจากนี้ไป พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บทว่า **อาคาฬฺหา ปฏิปทา** ได้แก่ปฏิปทาที่ย่อหย่อน คือหละหลวม ได้แก่ ยึดถือไว้อย่างมั่นคง ด้วยอำนาจโลภะ บทว่า **นิชฺฌามา** ได้แก่ ปฏิปทาที่ตึงมากไป คือแผดเผาตน ทำตนให้ร้อนรน ด้วยสามารถแห่งอัตตกิลมถานุโยค. บทว่า **มชฺฌิมา** ได้แก่ ปฏิปทาที่ไม่หย่อน ไม่ตึง อยู่ตรงกลาง.

บทว่า **อเจลโก** คือไม่มีผ้า ได้แก่เป็นคนเปลือย. บทว่า **มุตฺตาจาโร** ได้แก่ปล่อยปละละเลย อาจาระ. เขาเป็นผู้เว้นจากอาจาระของกุลบุตร ในทางโลภ ในกิจส่วนตัวทั้งหลายมีการถ่ายอุจจาระเป็นต้น ยืนถ่ายอุจจาระ ยืนถ่ายปัสสาวะ ยืนเคี้ยว ยืนกิน. บทว่า **หตฺถาวเลขโน** ความว่า เนื้อก้อนข้าวในมือหมดแล้ว (นักบวชเปลือยมีปฏิปทาตึงนั้น) ก็ใช้ลิ้นเลียมือ หรือไม่ก็ถ่ายอุจจาระแล้ว เป็นผู้มีความสำคัญในมือนั้นแหละ ว่าเป็นน้ำ เอามือเช็ด (ทำความสะอาด). นักบวชเปลือย ชื่อว่า **น เอหิภทนฺติโก** เพราะหมายความว่า เมื่อประชาชนกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านได้โปรดมาเพื่อรับ

ภิกษาเถิด ดังนี้ ก็ไม่มา. นักบวชเปลือย ชื่อว่า **นติฏฺฐภทนฺติโก** เพราะหมายความว่า แม้เมื่อประชาชนกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น นิมนต์หยุดยืนอยู่ก่อน ท่านผู้เจริญ ก็ไม่ยอมหยุดยืน. เล่ากันว่า นักบวชเปลือยนั้น ไม่ยอมทำทั้งการมา และการหยุดยืนทั้งสองนั้น ก็เพราะกลัวว่า จักเป็นการทำตามคำพูดของคนนิมนต์นั้น. บทว่า **อภิหฏฺ** ได้แก่ ภิกษาที่เขาถือมาให้ก่อน (ที่ตนจะไปถึง). บทว่า **อุทฺทิสฺส กตๆ** ได้แก่ ภิกษาที่เขาบอกว่า คนเหล่านี้ทำเจาะจง (ถวาย) พวกท่าน. บทว่า นิมนฺตนๆ ความว่า นักบวชเปลือยถูกเขานิมนต์อย่างนี้ว่า ขอนิมนต์เข้าไป (รับภิกษา) ยังตระกูล ถนนหรือหมู่บ้าน ชื่อโน้น ก็ไม่ยินดี คือไม่รับแม้ภิกษา. บทว่า **น กุมฺภิมุขา** ได้แก่ ไม่รับภิกษาที่เขาคดจากหม้อมาให้. บทว่า **กโปปิ** ในคำว่า **น กุมฺภิมุขา** ได้แก่หม้อข้าวหรือกระเช้า. นักบวชเปลือยจะไม่รับภิกษาจากหม้อข้าว หรือกระเช้าแม้นั้น. ถามว่า เพราะเหตุไรจึงไม่รับ ตอบว่า เพราะคิดว่า หม้อและกระเช้าอาศัยเราจึงได้กระทบกับทัพพี. บทว่า **น เอลกมนฺตรๆ** ความว่า ไม่รับภิกษาที่เขายืนคร่อมธรณีประตูถวาย. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะคิดว่า บุคคลนี้อาศัยเราแล้วจึงได้การยืนคร่อมธรณีประตู. แม้ในท่อนไม้และสากก็มีนัยนี้แล.

บทว่า **ทฺวินฺนๆ** ความว่า เมื่อคนสองคนกำลังบริโภคกันอยู่ เมื่อคนหนึ่งลุกขึ้นให้ก็ไม่รับ. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะคิดว่า มีอันตรายแต่คำข้าว. ส่วนในบทว่า **น คพฺภินิยา** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ สำหรับหญิงมีครรภ์ ทารกที่อยู่ในท้อง จะได้รับการกระทบกระเทือน. สำหรับหญิงที่กำลังให้ลูกดื่มน้ำนม อันตรายเนื่องจากการดื่มน้ำนมจะมีแก่ทารก. สำหรับหญิง ที่อยู่กับชายอื่น อันตรายแห่งความกำหนัดยินดีจะมีเพราะเหตุนั้น ดังว่ามานี้ นักบวชเปลือยจึงไม่รับภิกษา (จากหญิงเหล่านี้). บทว่า **น สงฺกิตฺตีสุ** ได้แก่ ในภัตรที่เขาระบุให้ทำ.

เล่ากันว่า ในสมัยข้าวยากหมากแพง สาวกของอเจลกก็รวบรวมเอาข้าวสารเป็นต้น จากที่นั้น ๆ มาหุงเป็นข้าวสวย เพื่อประโยชน์แก่อเจลกทั้งหลาย อเจลกผู้รังเกียจ ก็ไม่ยอมรับจากภัตรนั้น . บทว่า **น ยตฺถ สา** ความว่า ในที่ใด สุนัขปรากฏตัวด้วยหวังว่า จะได้ก้อนข้าว ในที่นั้น อเจลก จะไม่ยอมรับภิกษาที่ยังไม่ได้ให้แก่สุนัขนั้น แล้วนำมาให้ตน. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะคิดว่า อันตรายแห่งก้อนข้าว (ที่ไม่ได้ก้อนข้าว) จะมีแก่สุนัขนั้น. บทว่า **สณฺฑสณฺฑจาริณี** ได้แก่แมลงวัน บินไปเป็นกลุ่ม ๆ. อธิบายว่า ถ้าผู้คนทั้งหลายเห็นอเจลกแล้ว เข้าไปสู่โรงครัวด้วยคิดว่า จักถวายแก่อเจลกนี้ และเมื่อผู้คนเหล่านั้นเข้าไป แมลงวันที่จับอยู่ตามปากกระเช้าเป็นต้น ก็จะบินขึ้นไปเป็นกลุ่ม ๆ อเจลกจะไม่รับภิกษาที่นำมาจากที่ที่แมลงวันบินขึ้นไปนั้น. ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะคิดว่า อันตรายในที่หากินของแมลงวัน เกิดเพราะอาศัยเรา. บทว่า **น ถูโสทกํ** ได้แก่ น้ำดื่มที่ทำด้วยเครื่องปรุง คือข้าวกล้าทุกชนิด. ก็ในที่นี้ การดื่มสุราเท่านั้นมีโทษ. แต่อเจลกนี่มีความสำคัญในน้ำดื่มทุกชนิดว่า มีโทษ. อเจลกใดรับภิกษาในเรือนหลังเดียวแล้วกลับ อเจลกนั้นชื่อว่า **เอกาคาริก** อเจลกใดเลี้ยงอัตภาพด้วยข้าวคำเดียวเท่านั้น อเจลกนั้นชื่อว่า **เอกาโลปิกะ**. แม้ในอเจลกประเภท **ทวาคาริกะ** เป็นต้น ก็มีนัยนี้แล.

บทว่า **เอกิสฺสาปิ ทตฺติยา** ได้แก่ในถาดใบเดียว ที่ชื่อว่า **ทตฺติ** ได้แก่ ถาดใบเล็ก ๆ ใบเดียว ที่ผู้คนใส่ภิกษาอันเลิศวางไว้. บทว่า **เอกาหิตํ** ได้แก่อาหารที่งดรับประทานมื้อหนึ่ง. บทว่า **อฑฺฒมาสิกํ** ได้แก่อาหารที่งดรับประทานครึ่งเดือน. บทว่า **ปริยายภตฺตโภชนํ** ได้แก่การบริโภคภัตรที่เขาถวาย ตามวาระ คือการบริโภคภัตรที่เขานำมาให้ตามวาระของกันอย่างนี้ คือ ตามวาระวันเดียว ตามวาระ ๒ วัน ตามวาระ ๗ วัน ตามวาระครึ่งเดือน

บทว่า **สากภกฺโข** เป็นต้น มีความหมายดังกล่าวแล้วแล. บทว่า **อุพฺภฏฺฐโก** แปลว่า ผู้ยืนอยู่ข้างบน. บทว่า **อุกฺกุฏิกปฺปธานมนุยุตฺโต** ได้แก่ผู้ประกอบความเพียร ในอิริยาบถกระโหย่ง แม้เมื่อกิน ก็เดินกระโหย่งไป คือกระโดด ๆ ไป. บทว่า **กณฺฏกาปสฺสยิโก** ความว่า ตอกหนามเหล็กหรือหนามธรรมดา ไว้ในพื้นดินแล้ว ลาดหนังบนหนามนั้น ทำการเคลื่อนไหวอิริยาบถมีการยืน และการจงกรมเป็นต้น. บทว่า **เสยฺยํ** ได้แก่ แม้เมื่อนอนก็สำเร็จการนอนอย่างเดียวกันนั้น. บทว่า **เสยฺยํ ตติยมสฺส** ได้แก่ประกอบการพยายามลงอาบน้ำ มีเวลาเย็นเป็นครั้งที่ ๓ คือวันละ ๓ ครั้ง คือ เช้า กลางวัน เย็น อยู่ ด้วยคิดว่า เราจักลอยบาป.

บทว่า **กาเย กายานุปสฺสี** เป็นต้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในอรรถกถาเอกนิบาต ในหนหลัง. บทว่า **อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา** ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทานี้ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดโต่ง ๒ อย่าง คือ **กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมถานุโยค**. อีกอย่างหนึ่ง ปฏิปทาที่พ้นไปจากที่สุดโต่ง คือ **สัสสตทิฏฐิ และอุจเฉททิฏฐิ** พึงทราบว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทา. บทว่า **สมนุญฺโญ** ได้แก่ มีอัธยาศัยเสมอกัน.

บทว่า **ราคสฺส** ได้แก่ ราคะเนื่องในเบญจกามคุณ. บทว่า **อภิญฺญาย** แปลว่า เพื่อรู้ยิ่ง. วิปัสสนาแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยสมาธิทั้ง ๓ มีบทว่า **สุญฺญโต สมาธิ** เป็นต้น. แท้จริงวิปัสสนาได้ชื่อเหล่านี้ก็เพราะไม่มีการยึดถือ ว่าเที่ยง นิมิตว่าเที่ยง และความปรารถนาว่าเที่ยง. บทว่า **ปริญฺญาย** แปลว่า เพื่อกำหนดรู้. แม้ในบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้แล.

จบติกนิบาตวรรณนา

ในอรรถกถา อังคุตตรนิกาย ชื่อ มโนรถปูรณี